

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Σωτηρούλα Μουστακά

**Το Εργατικό Κίνημα στην Κύπρο
την περίοδο της Αγγλοκρατίας
1878 – 1955**

Διδακτορική Διατριβή

Αθήνα, 2010

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

Τσίχλη-Αρόνη Καίτη, Καθηγήτρια, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο (Επιβλέπουσα)

Παπαγεωργίου Στέφανος, Καθηγητής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και
Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Γαρδίκια Κατερίνα, Επίκουρη καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας,
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	I
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ.....	1
ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΣΤΗ ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ.....	1
1. Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΤΩΝ ΟΘΩΜΑΝΩΝ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ	1
1.1. Μηχανισμοί εξουσίας των Οθωμανών: διοικητικό σχήμα, συμμετοχικές διαδικασίες, σχέσεις εξάρτησης	1
1.2. Οικονομία και κοινωνία των υποτελών	5
1.2.1. Μορφές του ιδιοκτησιακού καθεστώτος. Ο ρόλος της Εκκλησίας. Οι πρώτες μορφές μισθωτής εργασίας	5
1.2.2. Η ληστρική φορολογία των κυρίαρχων και η «αναγκαστική autárkeia» των υποτελών.....	10
1.2.3. Η καχεξία του εμπορίου.....	14
1.2.4. Πολιτισμική και κοινωνική διαφοροποίηση του πληθυσμού: εθνοτικές ομάδες και κοινωνική διαστρωμάτωση. Συντεχνίες (<i>esnafs</i>).....	16
1.2.5. Δικαιοσύνη και Εκπαίδευση: Θεσμοί με αδύναμη λειτουργία.....	23
2. Η ΚΥΠΡΟΣ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΠΡΟΚΛΗΣΗ	25
2.1. Η παραχώρηση της Κύπρου στη Βρετανία <i>as marriage by Force</i>	25
2.2. Οι ουτοπικές προσδοκίες των Ελληνοκυπρίων, η διοικητική αλλαγή και η απογοήτευση από την πρώτη βρετανική διακυβέρνηση.....	27
2.3. Η πρώτη επαφή των κατοίκων με τους συνταγματικούς θεσμούς	36
2.4. Η αποικιακή οικονομική πολιτική στην Κύπρο	39
2.4.1. Η φορολογική και νομισματική μεταρρύθμιση	39
2.4.2. Ο φόρος υποτελείας: Οι αρνητικές συνέπειες στις σχέσεις του πληθυσμού με την εξουσία	41
2.4.3. Η συνέχεια των αγκυλώσεων στους παραγωγικούς τομείς	44
2.5. Η διάψευση των ελπίδων και η εθνική αφύπνιση των Ελληνοκυπρίων	50
2.5.1. Η εκπαιδευτική πολιτική.....	50
2.5.2. Οι προϋποθέσεις ανάπτυξης του εθνικισμού. Το όραμα της <i>Ένωσης</i>	54
2.5.3. Εκδηλώσεις του κυπριακού εθνικισμού. Μηχανισμοί ανάπτυξης.....	60
2.5.4. Η εξέλιξη των παραδοσιακών συντεχνιών.....	64
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	67
ΑΠΟ ΤΟΝ ΧΩΡΙΚΟ ΣΤΟΝ ΕΡΓΑΤΗ:	67
Η ΠΡΩΙΜΗ ΦΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ, 1914-1930	67
1. Η ΚΥΠΡΟΣ “ΑΠΟΙΚΙΑ ΤΟΥ ΣΤΕΜΜΑΤΟΣ” (CROWN COLONY).....	67
2. Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ	71
2.1. Φορολογικοί καταναγκασμοί.....	71
2.2. Αναγκαστική εκποίηση αγροτικών περιουσιών: Τα όρια της αγροτικής πίστης.....	72
2.3. Η εμπλοκή της πολιτικής elite	74
2.4. Αναποτελεσματικά μέτρα για συγκράτηση των αγροτικών εισοδημάτων (Αγροτική τράπεζα – συνεταιρισμοί - γεωργική εκπαίδευση - κατάργηση φόρου υποτελείας).....	75
2.5. Η δραματική αλλαγή: μισθωτή εργασία και μετανάστευση.....	80
3. Η ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	81
3.1. Οι πόλεις – Το προβάδισμα της Λεμεσού	81
3.2. Επιχειρήσεις και πλαίσιο απασχόλησης: Η ανασφάλεια της μισθωτής εργασίας ...	87
4. Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ Κ.Κ.Κ.	94
4.1. Το έλλειμμα πολιτικής συνείδησης: Η πολιτική χειραγωγήση	94

4.2.	Η πρόδρομη κατάσταση της ίδρυσης του Κ.Κ.Κ	97
4.2.1.	Ο ρόλος της οργανωμένης εργασίας	97
4.2.2.	Επιρροές των σοσιαλιστικών ιδεών στο κοινωνικό πολιτικό πεδίο. Η έλλειψη ωριμότητας	99
4.2.3.	Η πολεμική ενάντια στην κομμουνιστική ιδεολογία	104
4.3.	Το ιδρυτικό συνέδριο του Κ.Κ.Κ. σε κλίμα «συνωμοσίας»: Ενίσχυση των διωκτικών πρακτικών	110
5.	ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΣΤΗ ΣΚΙΑ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΟΥ Κ.Κ.Κ.	114
5.1.	Εργασιακές σχέσεις σε έλλειμμα προστασίας: Το διεθνές περιβάλλον	114
5.2.	Η προσπάθεια ανατροπής των αρνητικών φαινομένων	118
5.2.1.	Οι μορφές κοινωνικών αγώνων και το αιτηματολόγιο	118
5.2.2.	Οι πρώτες δυναμικές κινητοποιήσεις : Επιρροές και αδυναμίες	121
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ		129
Η ΘΕΣΜΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ, 1931-1938		129
1.	ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΚΥΠΡΟΣ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1930-1940. ΜΙΑ ΑΠΟΙΚΙΑ «ΣΤΑΧΤΟΠΟΥΤΑ» (CINDERELLA COLONY)	129
2.	ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΕ ΠΟΡΕΙΑ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ	133
2.1.	Εργασία – Εργασιακές σχέσεις	133
2.1.1.	Το έλλειμμα προστασίας. Η ανοχύρωτη εργασία στα μεταλλεία	133
2.1.2.	Η εργασία των γυναικών	136
2.1.2.1.	Πίσω στις απαρχές της γυναικείας εργασίας	136
2.1.2.2.	Η γυναικεία εργασία στο εργοστάσιο: Αθλιότητα και έμφυλη ανισότητα	139
2.2.	Στο δρόμο προς νομιμοποίηση των συντεχνιών	144
2.2.1.	Το κίνημα του 1931: Μια ανταποικιακή εξέγερση με πολλαπλές συνέπειες	144
2.2.2.	Παραγωγή ερμηνειών: Κίνημα για εθνική και κοινωνική απελευθέρωση	149
2.2.3.	Η στρατηγική του Κ.Κ.Κ.: Ενιαίο μέτωπο απέναντι στον ιμπεριαλισμό και τον καπιταλισμό	151
2.3.	Η Νομιμοποίηση των συντεχνιών	155
2.3.1.	Ερμηνευτικό πλαίσιο: το διεθνές και το τοπικό	155
2.3.2.	Ο Νόμος περί συντεχνιών (Trade Union Law)	159
2.3.2.1.	Η αποικιακή προοπτική: Θεσμοποίηση και έλεγχος	159
2.3.2.2.	Οι ιδεολογικές κατευθύνσεις των εργατικών ενώσεων	160
2.3.2.3.	Το περιεχόμενο του Νόμου και η εφαρμογή του - Πρακτικές υπονόμευσης από την αποικιακή διοίκηση	162
2.4.	Οι αγώνες των εργατών: Από τον αγώνα για συνδικαλιστικές ελευθερίες στην πάλη για εργασιακά δικαιώματα	170
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ		179
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΥΔΙΑΣΠΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗ: ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΕΝΙΑΙΟΥ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΦΟΡΕΑ, 1939-1940		179
1.	Η ΚΥΠΡΟΣ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	179
1.1.	Αποικιοκρατία και γεωπολιτική: Η αναβάθμιση της σημασίας της Κύπρου για τα βρετανικά συμφέροντα	179
1.2.	Οι πρώτες παρενέργειες του πολέμου και η αντίδραση του αποικιακού καθεστώτος: Φιλελευθεροποίηση	182
1.3.	Οι πρώιμες συνέπειες του πολέμου στο εργατικό κίνημα	184
1.3.1.	Υποαπασχόληση και επέκταση της αναγνώρισης των συνδικαλιστικών οργανώσεων	184
1.3.2.	Ο δρόμος για υπογραφή συλλογικών συμβάσεων: Η περίπτωση των οικοδόμων	185

2. Η ΣΥΓΚΛΗΣΗ ΤΗΣ Α΄ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗΣ ΓΙΑ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΕΝΙΑΙΟΥ ΣΥΝΔΙΚΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΦΟΡΕΑ	190
2.1. Το αίτημα για συστέγαση των συντεχνιών. Μια προσπάθεια για υπέρβαση των αδυναμιών των κατακερματισμένων εργατικών σωματείων.....	190
2.2. Η προοπτική συγκρότησης ενιαίου συνδικαλιστικού φορέα.....	195
2.3. Οι διαδικασίες της πρώτης Συνδιάσκεψης-Αιτήματα των οργανωμένων εργατών - Αποτυχία ολοκλήρωσης του στόχου	198
2.4. Το νόημα της συνδιάσκεψης	202
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ	205
Η ΣΥΖΕΥΞΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΠΟΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΚΕΛ ΣΤΟ ΚΛΙΜΑ ΤΟΥ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ, 1941-1944	205
1. Η ΚΥΠΡΟΣ ΣΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	205
2. ΤΑ ΑΡΝΗΤΙΚΑ ΣΥΜΠΤΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ: Η ΚΛΙΜΑΚΩΣΗ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΥ.	207
2.1. Οι προσωπικές και αποικιακές πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της ανεργίας.....	207
2.2. Οι πληθωριστικές πιέσεις. Μια ζοφερή εικόνα Το έλλειμμα των διοικητικών μέτρων	210
3. Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΤΟΠΟΥ	214
3.1. Η ίδρυση του ΑΚΕΛ ως όχημα μεταφοράς του παράνομου Κ.Κ.Κ. σε πλαίσιο νόμιμης δράσης.....	214
3.1.1. Η πάλη ανάμεσα στη δημοκρατική και κομμουνιστική ιδεολογία: Ο ρόλος των αστών	214
3.1.2. Το ξεκίνημα του ΑΚΕΛ στη Σκαρίνου ως «μια καμουφλαρισμένη κομμουνιστική κίνηση»: Η επικράτηση του Πλουτή Σέρβα.....	217
3.2. Η απήχηση του ΑΚΕΛ στην κυπριακή κοινωνία	222
3.2.1. Οι ευνοϊκές συνθήκες	222
3.2.2. Η διεύρυνση του κόμματος ενεργοποιεί δυνάμεις αντίδρασης	228
4. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΧΕΙΡΑΓΩΓΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ.....	232
4.1. Η Σύγκληση της Β΄ Παγκύπριας Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης: Η συγκρότηση της ΠΣΕ	232
4.1.1. Προσπάθεια της διοίκησης για προσέγγιση με τους συνδικαλιστικούς φορείς.....	232
4.1.2. Τα τρία εργατικά νομοθετήματα του 1941. Κριτική αξιολόγηση	236
4.1.3. Οι εργασίες της Β΄ Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης	239
4.1.4. ΠΣΕ και ΑΚΕΛ: Παράλληλη διαδρομή ή αδελφά σωματεία;	243
4.2. Από την ενοποίηση στη διάσπαση: Οι ιδεολογικές και εθνικές παράμετροι	247
4.2.1. Η συγκρότηση των Νέων συντεχνιών (ΣΕΚ).....	247
4.2.2. Ο ρόλος του τουρκοκυπριακού παράγοντα. Η ανάπτυξη του εθνικισμού	251
4.2.2.1. Αναπαράσταση των Τουρκοκυπρίων στις προηγούμενες δεκαετίες.....	251
4.2.2.2. Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι σε κοινή συλλογική δράση.....	254
4.2.2.3. Η προσπάθεια χειραφέτησης των τουρκοκυπρίων εργατών. Το ρήγμα στην κοινή διαδρομή	257
4.2.2.3.1. Οι τουρκοκυπριακοί πολιτικοί και κοινωνικοί σχηματισμοί.....	257
4.2.2.3.2. Ο ρόλος του ΑΚΕΛ στον Τουρκοκυπριακό εθνικισμό	262
5. Η ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΙΣ ΠΑΡΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ: Η ΑΠΕΡΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΤΙΜΑΡΙΘΜΟ ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 1944.....	265

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ.....	271
ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΕ «ΨΥΧΡΟΠΟΛΕΜΙΚΟ ΚΛΙΜΑ» (1945-1949): Η ΑΠΟΥΣΙΑ ΚΟΙΝΩΝ ΔΙΑΥΛΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.....	271
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	271
2. ΤΟ ΠΕΔΙΟ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΩΝ. ΟΙ ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ ΣΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ	275
3. Η ΔΙΩΣΗ ΤΗΣ ΠΣΕ: ΜΙΑ ΔΙΚΗ ΠΟΛΛΑΠΛΩΝ ΑΝΑΓΝΩΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΩΝ.....	278
3.1. Οι συνθήκες της διωκτικής πρακτικής των Βρετανών	278
3.2. Οι οπτικές στην περιπέτεια της ΠΣΕ: Αντιδράσεις και ερμηνευτικό πλαίσιο	282
3.3. Η επόμενη μέρα στον συνδικαλισμό: Η ίδρυση της ΠΕΟ.....	288
4. ΟΙ ΠΡΟΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΒΡΕΤΑΝΩΝ ΓΙΑ ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ: Η ΣΥΓΚΛΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΣΚΕΠΤΙΚΗΣ. ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΑΠΟΨΕΩΝ	290
4.1. Το αίτημα της ένωσης. Ένας στόχος με ρήγματα.....	290
4.2. Η σύγκληση της Διασκεπτικής, μια πρωτοβουλία για έλεγχο της πολιτικής κατάστασης.....	295
4.3. Ο λαός της Κύπρου μπροστά στο διακύβευμα της συμμετοχής στη Διασκεπτική.....	297
4.4. Το αδιέξοδο στη Διασκεπτική	300
4.5. Ο συνδικαλισμός στη σκιά των πολιτικών εξελίξεων: Η επιβεβαίωση της τριχοτόμησης του εργατικού κινήματος.....	303
4.6. Η συλλογική δράση στο πλαίσιο του πολωτικού κλίματος και του ανταγωνισμού	305
4.6.1. Η προσπάθεια επικράτησης στο χώρο της εργασίας	305
4.6.2. Στον απόηχο των πολιτικών διεργασιών: Μορφές συλλογικής δράσης διαφορετικής προέλευσης και στόχευσης (Lock out και Closed-shop)	309
4.6.3. Οι απεργιακές κινητοποιήσεις του 1948: Τρεις απεργίες με αμφίσημη θεώρηση	312
4.6.3.1. Η απεργία των μεταλλωρύχων.....	313
4.6.3.2. Η απεργία στον Αμίαντο	322
4.6.3.3. Η απεργία των οικοδόμων.....	326
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ.....	337
Ο ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΙΝΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗ ΣΚΙΑ ΤΟΥ ΑΓΩΝΑ ΤΗΣ ΕΟΚΑ: Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΣΦΑΛΙΣΕΩΝ (1950-1955)	337
1. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ: ΤΟΠΙΚΟ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ	337
2. Ο ΤΟΜΕΑΣ ΤΗΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΔΡΑΣΗ.....	343
3. ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΣΦΑΛΙΣΕΙΣ.....	346
3.1. Από την εργασιακή ανασφάλεια στις κοινωνικές ασφαλίσεις: Μια σύντομη σκιαγράφηση της πορείας τους.....	346
3.2. Η πορεία προς την εφαρμογή των κοινωνικών ασφαλίσεων στην Κύπρο: Σταθμοί στη διεκδίκησή τους	350
3.3. Νομική ρύθμιση και άσκηση κριτικής.....	356
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	359
ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	365
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	369
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	383

Εισαγωγή

Με την παρούσα εργασία επιχειρείται η μελέτη ζητημάτων της κυπριακής κοινωνίας στην ιστορική τους διάσταση και, συγκεκριμένα, η διερεύνηση του εργατικού κινήματος κατά την περίοδο της *Αγγλοκρατίας*. Στην απόφαση για ενασχόληση με το θέμα αυτό οδήγησε, καταρχήν, η διαπίστωση ότι ο κύριος όγκος των ιστορικών αφηγήσεων που αφορούν την Κύπρο, τόσο στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο όσο και σε μεταγενέστερες περιόδους, επικεντρώνεται στην αναπαράσταση ζητημάτων της πολιτικής ιστορίας του νησιού. Επιπλέον κίνητρο για την επιλογή του θέματος αποτέλεσαν οι σύγχρονοι προσανατολισμοί της ιστορικής επιστήμης,¹ της οποίας το ενδιαφέρον εδώ και πολλές δεκαετίες έχει μετατοπιστεί από το ηρωικό πλαίσιο, όπου η πολιτική και το πολιτικό γεγονός λειτουργούν με ειδικό βάρος, στη μελέτη θεμάτων που άπτονται της οικονομίας, της κοινωνίας, της εξέλιξης των ιδεών και των νοοτροπιών. Με τη στροφή του παραδείγματος από τη γραφή της ιστορίας *εκ των άνω*² προς την *εκ των κάτω ιστορία*³ συνδέεται και η ιστορία του εργατικού κινήματος, η οποία αφορά την ιστορία της κοινωνικής διαμαρτυρίας κατά τη βιομηχανική εποχή.⁴ Η κοινωνική ιστορία, λοιπόν, ενσωματώνει και την «εργατική ιστορία»,⁵ την ιστορία της εργατικής τάξης.

Είναι γεγονός ότι η νοηματοδότηση της έννοιας «τάξη»⁶ από τη σύγχρονη ιστοριογραφία έχει ακολουθήσει τις μετατοπίσεις στη θεματολογία της ιστορίας και, ως εκ τούτου, νεότερες προσεγγίσεις σε ζητήματα κοινωνικών τάξεων είναι ριζικά διαφορετικές από αντίστοιχες παραδοσιακές. Σημείο αναφοράς προς αυτή την κατεύθυνση αποτελεί το ρήγμα που προκάλεσε στην κλασική μαρξιστική θεώρηση της τάξης το έργο του E. P. Thompson *The Making of the English Working Class*. Ο ιστορικός, μελετώντας την πορεία της βρετανικής εργατικής τάξης στην εποχή της βιομηχανικής ανάπτυξης, κατέληξε στη

¹ Σχετικά με τη σύγχρονη αντίληψη για την ιστορία και τη στροφή που έγινε από την παραδοσιακή προσέγγιση βλ. μεταξύ άλλων: Γκέοργκ Ίγκερς, *Νέες κατευθύνσεις στην Ευρωπαϊκή ιστοριογραφία*, μτφρ. Β. Οικονομίδης, Αθήνα, 2^η 1995· E. Hobsbawm, *Για την ιστορία*, μτφρ. Παρασκευάς Ματάλας, Αθήνα, 1998· F. Braudel, *Μελέτες για την ιστορία*, μτφρ. Οντέτ Βαρών και Ρόδη Σταμούλη, Αθήνα, 2^η 1999· Α. Λιάκος, «Σύγχρονα ρεύματα στην Ιστοριογραφία του νέου ελληνισμού», *Σύγχρονα Θέματα*, 35-36-37 (Δεκέμβριος 1988), «Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας», *Τα Ιστορικά*, 31 (Δεκέμβριος 1999), 259-290 και *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*; Αθήνα, 2007· Arnaldo Momigliano, *Τα κλασικά θέματα της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, Αθήνα, 2006· P. Burke, «Η νέα ιστορία: Το παρελθόν και το μέλλον της», *Ιστορ*, 15 (2009), 5-37.

² P. Burke, «Η νέα ιστορία: Το παρελθόν...», ό.π., 8.

³ E. Hobsbawm, *Για την ιστορία*, μτφρ. Π. Ματάλας, Αθήνα, 1998, 249.

⁴ Α. Λιάκος, «Η ιστορία του εργατικού κινήματος», *Σύγχρονα Θέματα*, 35-36-37, (Δεκέμβριος 1988), 161.

⁵ P. Burke, ό.π., 5.

⁶ Για τις μετατοπίσεις στην αντίληψη της σύγχρονης ιστοριογραφίας για την έννοια της τάξης στο : Έφη Αβδελά, «Η κοινωνική τάξη στη σύγχρονη ιστοριογραφία: από το οικονομικό δεδομένο στην πολιτισμική κατασκευή», *Τα Ιστορικά*, 12, τεύχος 22 (1995), 173-204.

διατύπωση της θέσης ότι η εμπειρία⁷ διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαδικασία ταξικής συγκρότησης. Εν ολίγοις, θέση του Thompson είναι ότι τάξη σχηματίζεται όταν κάποιοι άνθρωποι με ίδιες εμπειρίες αντιλαμβάνονται και εκφράζουν την ταυτότητα των συμφερόντων τους τόσο μεταξύ τους όσο και έναντι άλλων ανθρώπων με διαφορετικά ή και αντίθετα συμφέροντα.⁸ Οι παρατηρήσεις του βρετανού ιστορικού για τη σημασία που έχει η διαμεσολάβηση της εμπειρίας στη συγκρότηση της τάξης ανέτρεψαν την επικρατούσα μέχρι τότε θεώρησή της ως αντικειμενικού γεγονότος: Από τη στιγμή που οι άνθρωποι αποκτούν συνείδηση της ταξικής τους ταυτότητας μέσω των κοινών βιωμάτων, μπορούμε πλέον να αντιλαμβανόμαστε την τάξη ως συλλογικότητα με υποκειμενικά χαρακτηριστικά.

Στο πλαίσιο της γλωσσολογικής στροφής της ιστορίας, η *σχολή του Cambridge* θα προχωρήσει πέρα και από τη θέση του Thompson. Απορρίπτοντας τη λογική της οικονομικής βάσης – κυρίαρχης στον παραδοσιακό μαρξισμό – ως ερμηνευτικού εργαλείου της κοινωνικής πραγματικότητας και κάθε ατομικής και συλλογικής δράσης και θεωρώντας τη γλώσσα σημαντική όχι μόνο ως φορέα της κοινωνικής πραγματικότητας, αλλά και ως παράγοντα δόμησής της, ιστορικοί, όπως ο Patrick Joyce, ο Gareth Stedman Jones και άλλοι, θα επιμείνουν στην πολιτισμική διάσταση της τάξης και θα κάνουν λόγο ακόμη και για γλωσσική κατασκευή.⁹

Τον άξονα της «νέας ιστορίας» ακολουθούν και αρκετοί έλληνες ιστορικοί. Ο Αντώνης Λιάκος, για παράδειγμα, στο έργο του *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου* δέχεται ότι η διαμόρφωση της εργατικής τάξης πραγματοποιείται με συνεχείς διαδικασίες και σε πλαίσιο ανταγωνιστικών προς το κεφάλαιο σχέσεων. Απαιτείται, λοιπόν, χρόνος για την εξαγωγή σαφών συμπερασμάτων για την εργατική τάξη. Στο ίδιο πλαίσιο αντιλήψεων πραγματεύεται το θέμα της εργατικής τάξης και ο Κώστας Φουντανόπουλος στο έργο του *Εργασία και εργατικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη*, με βασικό εργαλείο ανάλυσης τις απεργίες των καπνεργατών κατά την περίοδο 1908-1936.

Βέβαια, ο κόσμος της εργασίας έχει γίνει αντικείμενο προσεγγίσεων από διαφορετικά πεδία επιστημονικής σκέψης, όπως η κοινωνιολογία, η οικονομία, η ψυχολογία, οι πολιτικές και νομικές επιστήμες. Η πολύπλευρη εικόνα που παρουσιάζει

⁷ Η συμβολή του Thompson θα επανεκτιμηθεί στα τέλη της δεκαετίας του 1980. Η κριτική και οι αντιρρήσεις θα επικεντρωθούν στο ρόλο και τη διαδικασία πρόσληψης της εμπειρίας, ώστε οι εργάτες να αποκτήσουν ταξική συνείδηση. Βλ. Ε. Αβδελά, ό.π., 190-191.

⁸ E. Thompson, *The Making of the English Working Class*, Λονδίνο, 1980, 9.

⁹ Βλ. Patrick Joyce, *Democratic Subjects, The Self and the Social in Nineteenth –Century England*, Cambridge University Press, 1994· Patrick Joyce, «Η τάξη υπό επανεξέταση», *Ιστορ 10*, Αθήνα 1997, 23 – 33.

κάθε ανθρώπινη δράση, στην προκειμένη περίπτωση η εργασία, και η πολυπλοκότητα των εργασιακών σχέσεων καθιστούν αναγκαία τη διεπιστημονική μελέτη τους.¹⁰ Η αυτονόμηση της κοινωνικής ιστορίας είναι, άλλωστε, δύσκολη υπόθεση. Όπως, μάλιστα, εύστοχα παρατηρεί ο Ε. Hobsbawm, «η κοινωνική ιστορία δεν μπορεί να είναι μια ακόμη ειδίκευση, όπως η οικονομική ιστορία ή άλλες ιστορίες με πρώτα συνθετικά, γιατί το αντικείμενό της και ειδικά οι κοινωνικές όψεις του ανθρώπου δεν μπορούν να διαχωριστούν από τις υπόλοιπες όψεις του».¹¹ Πράγματι, οι ομάδες και τα άτομα, που αποτελούν υποκείμενα της ιστορίας, δέχονται πολλές επιρροές, δρουν και εξελίσσονται μέσα σε ένα πλαίσιο με πολλαπλές συνιστώσες και προσλαμβάνουσες, όπου και η πολιτική διαδραματίζει ρόλο στη διαδικασία απόκτησης συνείδησης.¹² Συνεπώς, η έρευνα για το εργατικό κίνημα δεν είναι δυνατό να διαγράψει τις πολιτικές συνιστώσες της κοινωνικής πραγματικότητας ούτε και τον τρόπο πρόσληψης του πολιτικού από τις κοινωνικές ομάδες. Όπως αναφέρει ο Α. Λιάκος, «δεν μπορεί να γίνει ιστορία του εργατικού κινήματος, όπως δεν μπορεί να γίνει ιστορία, μακριά από την πολιτική».¹³

Έχοντας ως αφετηρία της μελέτης αυτές τις θεωρητικές παραδοχές, θεωρήσαμε ότι η έρευνα του εργατικού κινήματος στην Κύπρο ήταν χρήσιμο να συμπεριλάβει τις πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις που δομήθηκαν στο νησί κατά την υπό εξέταση περίοδο. Βέβαια, η ενασχόληση με οποιαδήποτε ιστορική πτυχή της Κύπρου δεν αποτελεί εύκολη υπόθεση, αφού το κυπριακό αποτελεί ένα ανοιχτό και σύνθετο πεδίο ταυτόχρονης αντιπαράθεσης πατριωτισμού και εθνικισμού, διεθνισμού, κοσμοπολιτισμού και οικουμενισμού. Οι γοργές μεταβολές στη γεωπολιτική σημασία της περιοχής, από τη μια πλευρά, που ασκούν επιρροή στη διαμόρφωση του κοινωνικού πλαισίου και στη δόμηση των κοινωνικών σχέσεων, και η πολυπλοκότητα των επιπέδων ανάλυσης του χώρου της Νοτιανατολικής Ευρώπης,¹⁴ από την άλλη, δυσχεραίνουν την προσέγγιση της ιστορίας της Κύπρου, ακόμη και στην παραδοσιακή εκδοχή της. Στη μελέτη της ιστορίας του τόπου η υιοθέτηση του παραδείγματος που αναπτύσσει ο Τ. Kuhn ως μια «ολοκληρωμένη εναλλακτική πρόταση στη θετικιστική επιστημολογία»¹⁵ λειτουργεί πολύ περιοριστικά. Στο ιστορικό παράδειγμα της Κύπρου πρέπει, εξάλλου, να ληφθεί υπόψη και το υφιστάμενο αποικιακό καθεστώς. Ωστόσο, η ιστορία του κυπριακού εργατικού κινήματος

¹⁰ Χρ. Ιωάννου, *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός*, Αθήνα, 1989, 22.

¹¹ Ε. Hobsbawm, *Για την ιστορία*, μτφρ. Παρασκευάς Ματάλας, Αθήνα, 1998, 98.

¹² Ε. Αβδελά, ό.π., 179.

¹³ Α. Λιάκος, «Η αλληλεξάρτηση πολιτικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων στην ιστορία του εργατικού κινήματος», *Μνήμων*, τ. 11ος, Αθήνα, 1987, 254.

¹⁴ Α. Στεργίου, «Εισαγωγή», στο Α. Στεργίου-Η. Richter (επ.), *«Το κυπριακό με το βλέμμα των ξένων»*, Αθήνα, 2006, 24.

¹⁵ Τ. S. Kuhn, *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, μτφρ. Γ. Γεωργακόπουλος-Β. Κάλφας, Αθήνα, χ.χ.

δεν συναντά την ιστορία των εργατικών κινημάτων που αναπτύχθηκαν σε άλλες αποικιοκρατούμενες χώρες, λόγω της αναντιστοιχίας στην εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού. Χωρίς αμφιβολία, η πολυπολιτισμική κοινωνία του νησιού, στην οποία κυρίαρχες εθνοτικές πληθυσμιακές ομάδες ήταν οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι, επηρέασε την ιστορική πορεία του τόπου.

Επί οθωμανικής κυριαρχίας, η κοινοτική συνοχή και η ταυτότητα των εθνοτικών ομάδων δομήθηκαν με βάση θρησκευτικά και οικονομικά χαρακτηριστικά, τα οποία δεν προκαλούσαν διαχωρισμούς και αντιπαραθέσεις στον πληθυσμό. Στο διάστημα, όμως, της *Αγγλοκρατίας*, η ταυτότητα των ομάδων προσέλαβε εθνικά χαρακτηριστικά. Βασικό ρόλο στον μετασχηματισμό των ταυτοτήτων και στον εθνικισμό,¹⁶ που αναπτύχθηκε αρχικά στην ελληνοκυπριακή πλειοψηφία και αργότερα στην τουρκοκυπριακή μειοψηφία, διαδραμάτισε και ο βρετανικός παράγοντας. Τα αποικιοκρατικά καθεστώτα, άλλωστε, σύμφωνα με τον Μπ. Άντερσον, συνέβαλαν με θεσμούς εξουσίας, όπως η απογραφή, ο χάρτης και το μουσείο,¹⁷ στην ανάπτυξη εθνικιστικών φαινομένων στις περιοχές που βρίσκονταν υπό την κατοχή τους. Για τους Ελληνοκυπρίους το «εθνικιστικό πρότυπο» συνδέθηκε με την Ελλάδα. Η Κύπρος, όπως επισημαίνει ο Λ. Αξελός, είναι η μόνη βρετανική κτήση που φωτίζει την ιστορία και τη δράση των Ελλήνων.¹⁸

Το πλαίσιο αυτών των δεδομένων προσέφερε ενδιαφέρον υλικό στους ιστορικούς και πολιτικούς επιστήμονες που ασχολήθηκαν με την Κύπρο. Στις ποικίλες ιστορικές μονογραφίες και τα άρθρα που έχουν δημοσιευτεί σχετικά με το νησί αναλύονται θέματα όπου το ειδικό βάρος συγκεντρώνουν τα πολιτικά γεγονότα, αλλά και οι σχέσεις μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Υπάρχουν, βέβαια, συγγραφείς,¹⁹ όπως οι Γ. Γεωργαλλίδης, Ρ. Κατσιαούνης, Χ. Ρίχτερ, Π. Κιτρομηλίδης, Σ. Ανανωστοπούλου, Ε. Χατζηβασιλείου, Στ. Παπαγεωργίου, οι οποίοι ενσωμάτωσαν στις ιστορικές αφηγήσεις τους κοινωνικές συνιστώσες της περιόδου της *Αγγλοκρατίας*. Έτσι, παράλληλα με την κύρια θεματική τους, η οποία αφορά την ανάδειξη του πολιτικού πλαισίου της εποχής ή κάποιου

¹⁶ Για το φαινόμενο του εθνικισμού βλ. Ε. Gellner, *Έθνη και Εθνικισμός*, μτφρ. Δώρα Λαφαζάνη, Αθήνα, 1992· Stuart Woolf, *Ο εθνικισμός στην Ευρώπη*, μτφρ. Έφη Γαζή, Αθήνα, 1995· Π.Ε. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία*, Αθήνα, ²1996· Μπ. Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοιχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Π. Χατζαρούλα, Αθήνα, 1997· Καίσαρ Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο*, Αθήνα, 1998· E.J. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα, 1998· Α.Λιάκος, *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;*, Αθήνα, ²2005.

¹⁷ Μπ. Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες*..., ό.π., 245.

¹⁸ Λ. Αξελός, *Κύπρος: Η ανοιχτή πληγή του Ελληνισμού*, Αθήνα, 1994, 35.

¹⁹ Τα έργα των συγγραφέων χρησιμοποιήθηκαν ως πηγές στην παρούσα διατριβή.

σημαντικού πολιτικού γεγονότος που προκάλεσε τραυματικές εμπειρίες²⁰ και αποτέλεσε τομή στο ιστορικό γίνεσθαι, περιγράφεται και το κοινωνικό υπόβαθρο. Από το πλήθος των έργων που έχουν γραφεί για την Κύπρο, συνάφεια προς την παρούσα εργασία έχει το έργο του Σάββα Κατσικίδη,²¹ το οποίο κυκλοφόρησε στα γερμανικά με τίτλο *Εργατικό κίνημα και σχέσεις εργασίας στην Κύπρο 1910-1982*. Σε αυτό ο συγγραφέας αναλύει τις σχέσεις των εργατικών ενώσεων με τα πολιτικά κόμματα κατά την εν λόγω περίοδο.

Η παρούσα μελέτη δεν θα πρωτοτυπήσει με σιωπές γύρω από θέματα με πολιτικό ενδιαφέρον. Η καταγραφή των πολιτικών γεγονότων, πάντως, υπηρετεί το στόχο της εργασίας, που συνοψίζεται στη διερεύνηση της αφετηρίας, της εξέλιξης και των παραγόντων που επηρέασαν το εργατικό κίνημα στο νησί. Εξάλλου, στη γενική και συμβατική χρήση του ο όρος *εργατικό κίνημα* περιγράφει όλες τις διαστάσεις της ιστορίας της εργατικής τάξης, οι οποίες αφορούν τη συγκρότησή της, τον τρόπο που εργάζεται και ζει, τις χρήσεις του ελεύθερου χρόνου της, όπως και του ιδιωτικού και δημόσιου χώρου.²² Η έρευνα πάνω σε μια τάξη πρέπει να συμπεριλάβει, λοιπόν, και το υπόλοιπο της κοινωνίας μέσα στην οποία αυτή εντάσσεται, αφού «η τάξη δεν ορίζει μια ομάδα ανθρώπων σε απομόνωση, αλλά δρα σε ένα σύστημα σχέσεων».²³

Το βασικό ερώτημα που τέθηκε ως αφετηρία της εργασίας, στην απάντηση του οποίου στόχευσε η έρευνα, είναι το *εάν υπήρξε εργατικό κίνημα στην Κύπρο, ποια πορεία αυτό ακολούθησε και ποιες επιρροές δέχθηκε. Σε ποιο βαθμό η γεωπολιτική και οι διεθνείς σχέσεις επηρέασαν το εργατικό κίνημα στην Κύπρο και ως ποιο σημείο το μοντέλο ανάπτυξής του ακολουθεί το διεθνές παράδειγμα; Ακόμη, ποιες επιπτώσεις είχε η διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων στην πορεία του εργατικού κινήματος; Μήπως, τέλος, η συνειδητοποίηση της διαφορετικότητας των δύο ομάδων προοιωνίζεται τη μόνιμη σύγκρουση μεταξύ δύο πολιτισμών;*²⁴

²⁰ Το γεγονός, όταν βιώνεται τραυματικά, αποτελεί ένα από τα κύρια πεδία σχηματισμού ιστορικής συνείδησης, επειδή κινητοποιεί τις διανοητικές δυνάμεις για την κατανόησή του. Βλ. Α. Λιάκος, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Αθήνα, 2007, 225.

²¹ Ο συγγραφέας διατέλεσε γραμματέας της συνδικαλιστικής οργάνωσης ΔΕΟΚ η οποία ιδρύθηκε στα πρώτα χρόνια της κυπριακής ανεξαρτησίας με σκοπό να καλύψει το μεσαίο ιδεολογικά χώρο. Από τον ίδιο τον συγγραφέα εξασφάλισα ένα αντίτυπο, μικρό τμήμα του οποίου μπόρεσα να μεταφράσω και να χρησιμοποιήσω. Για την ευγενική χειρονομία του τον ευχαριστώ ιδιαίτερα. Για το βιβλίο βλέπε: Έλενα Ιωαννίδου, «Savvas Katzikides, Arbeiterbewegung und Arbeitsbeziehungen auf Zypern 1910-1982» *Σύγχρονα Θέματα*, 68-69-70 (Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999), 340-343.

²² Α. Λιάκος, «Η ιστοριογραφία του εργατικού κινήματος», *Σύγχρονα Θέματα* 35-36-37, (Δεκέμβριος 1988), 161.

²³ E. Hobsbawm, *Για την ιστορία*, ό.π., 112.

²⁴ Για την πολιτισμική διαμάχη και τη σύγκρουση μεταξύ των πολιτισμών βλ. Samouel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, Simon and Schuster, Λονδίνο –Νέα Υόρκη, 1996.

Στην ανάπτυξη του θέματος χρησιμοποιήθηκε ένας συγκεκρισμός περιγραφής και ερμηνείας καταστάσεων και εμπειρικών δεδομένων. Στην προσπάθεια επιλογής, καταγραφής και ερμηνείας των γεγονότων που εξελίχθησαν στο νησί συναντήσαμε πλήθος αντικειμενικών δυσκολιών. Πηγή των δυσκολιών αποτέλεσαν, αφενός, τα ιδιόμορφα χαρακτηριστικά της κυπριακής πραγματικότητας και, αφετέρου, η πολυπλοκότητα του ίδιου του θέματος. Εξάλλου, η εκτενής χρονική διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου και οι μεταβολές στα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας, που δημιουργούσαν ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο και ανομοιογενές υπόστρωμα στην έρευνα, προσέθεσαν επιπλέον δυσκολίες στο εγχείρημα.

Η ανάπτυξη του θέματος βασίσθηκε σε πρωτογενές υλικό και δευτερογενείς πηγές. Χρησιμοποιήθηκε αρχειακό υλικό από ελληνικά και κυπριακά αρχειακά κέντρα, το οποίο αξιοποιήθηκε επαρκώς. Από την Ελλάδα έγινε χρήση του υλικού του Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών, το οποίο, ως επί το πλείστον, επικεντρώνεται στην αλληλογραφία των διατελεσάντων ελλήνων προξένων στην Κύπρο. Παράλληλα, αξιοποιήθηκε αρχειακό υλικό από τα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, στο οποίο μέσα από την αλληλογραφία και τις εκθέσεις μελών του ΑΚΕΛ (Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού) αναδεικνύεται το πολιτικό πλαίσιο της μεταπολεμικής Κύπρου. Από το Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων (ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ-ΓΣΕΕ) χρησιμοποιήθηκε υλικό στο οποίο καταγράφονται οι σχέσεις ΣΕΚ και ΓΣΕΕ και επιβεβαιώνεται η επιρροή των πολιτικών εξελίξεων στη συμπεριφορά της Βρετανίας απέναντι στις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Υπήρξε, επίσης, δυνατότητα χρησιμοποίησης αρχειακού υλικού από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους το οποίο περιλαμβάνεται στο Αρχείο Τσουδερού και στη Γενική Γραμματεία. Από το Κρατικό Αρχείο της Κύπρου χρησιμοποιήθηκε το διαθέσιμο υλικό του *Αρχείου της Αρχιγραμματείας-Secretariat Archive1* (SAI) και του *υπουργείου Αποικιών-Colonial Office 67 (CO67)*. Παράλληλα, έγινε συστηματική χρήση της αρθρογραφίας εφημερίδων της περιόδου, όπως και δημοσιευμένου υλικού συνδικαλιστικών οργανώσεων. Το υλικό που προέρχεται από τις δύο συνδικαλιστικές οργανώσεις, ΠΕΟ και ΣΕΚ, η ίδρυση των οποίων ανάγεται στην περίοδο εκείνη, αφορά πρακτικά συνδικαλιστικών συνδιασκέψεων και συνεδρίων, αλλά και βιωματικές μνήμες συνδικαλιστών οι οποίοι ενεπλάκησαν στις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις. Βέβαια, οι βιωματικές μνήμες αποτελούν ως επί το πλείστον ανακατασκευές του παρελθόντος με τη βοήθεια των δεδομένων του παρόντος, αφού η μνήμη λειτουργεί επιλεκτικά και οι αντιλήψεις και ιδεολογίες των αφηγητών καθορίζουν

την πρόσληψη και αναπαράσταση του παρελθόντος.²⁵ Τέτοιες πηγές, λοιπόν, χρησιμοποιήθηκαν με ιδιαίτερη προσοχή. Ιδιαίτερα χρήσιμες ήταν διαμεσολαβημένες δευτερογενείς πηγές, δηλαδή ιστορικά κείμενα με κύριο θέμα την πολιτική ιστορία της Κύπρου κατά την περίοδο της *Αγγλοκρατίας*. Έτσι, σημαντικές πηγές για την περίοδο αποτελούν τα βιβλία του Γ. Γεωργαλλίδη με τίτλους: *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: the Causes of the 1931 Crisis*, και *A Political and Administrative History of Cyprus 1918-1926, with a Survey of the Foundations of British Rule*, όπως και του Ρ. Κατσιαούνη με τίτλους: *Labour, Society and Politics in Cyprus during the Second Half of the Nineteenth Century* και *Η Διασκεπτική*.

Για την ανάγνωση της μελέτης θεωρούμε απαραίτητες κάποιες διευκρινιστικές παρατηρήσεις, οι οποίες αναφέρονται στα ακόλουθα σημεία: Η πρώτη επισήμανση αφορά το γεγονός ότι το ειδικό βάρος της εργασίας συνδέεται με τους Ελληνοκυπρίους. Ωστόσο, έγινε προσπάθεια να αξιοποιηθεί το διαθέσιμο υλικό, ώστε να γίνει επαρκής κάλυψη και της παρουσίας των Τουρκοκυπρίων στις ιστορικές εξελίξεις. Η δεύτερη παρατήρηση αφορά τη χρήση των όρων *Ελληνοκύπριοι* και *Τουρκοκύπριοι*: Για λόγους επικοινωνιακούς και μόνο χρησιμοποιούμε τους όρους αυτούς σε όλη τη διάρκεια της αφήγησης, αν και οι Βρετανοί χρησιμοποιούσαν στην ίδια περίοδο τους όρους *μουσουλμάνοι* και *μη μουσουλμάνοι* για τις δυο βασικές εθνότητες. Η τρίτη επισήμανση αφορά τη νοηματοδότηση του όρου *συντεχνία* στην εργατική ορολογία του τόπου. Οφείλουμε να διευκρινίσουμε, λοιπόν, ότι η χρήση του όρου *συντεχνία* στην Κύπρο δεν είναι μονοσήμαντη. Αντιθέτως, προσλαμβάνει μια ποικιλία εννοιολογικών αποχρώσεων, αφού χρησιμοποιείται με τη σημασία πρωτοβάθμιου, αλλά και δευτεροβάθμιου συνδικαλιστικού οργάνου, περιλαμβάνει δηλαδή τόσο τις πρωτοβάθμιες, όσο και τις δευτεροβάθμιες ενώσεις, τις ομοσπονδίες, αλλά και τις συνομοσπονδίες.

Η διάταξη του υλικού διαρθρώνεται σε επτά κεφάλαια, που οριοθετούνται από χρονικές αναφορές, οι οποίες αντιστοιχούν σε γεγονότα που αποτελούν τομή στην περιοδολόγηση της ιστορίας της Κύπρου. Ας σημειωθεί ότι στην πρακτική αυτή οφείλεται η χρονική ανισομέρεια που παρατηρείται στην κεφαλαιοποίηση του αφηγηματικού υλικού.

Στο πρώτο κεφάλαιο, και ιδιαίτερα στο πρώτο μέρος, γίνεται μια αρκετά λεπτομερής ιστόρηση των πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών που συνάντησαν οι Βρετανοί όταν κατέλαβαν την Κύπρο. Με τις αναφορές αυτές επιδιώκεται

²⁵ Για τη σχέση ιστορίας και μνήμης βλέπε: Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, Chicago–London, 1992· Fentress, James-Whicham, Chris, *Social Memory*, Blackwell, 1992· Ζακ Λε Γκοφ, *Ιστορία και μνήμη*, μτφρ. Γ. Κουμπουρλής, Αθήνα, 1998· Paul Connerton, *How Societies Remember*, Cambridge, 1989.

ο προσδιορισμός των κύριων χαρακτηριστικών του οικονομικοκοινωνικοπολιτικού πλαισίου στη μεταβατική περίοδο, εντός του οποίου συντελέστηκαν οι ιστορικές εξελίξεις. Στο δεύτερο μέρος του κεφαλαίου καταγράφονται οι πρώτες παρεμβάσεις των Βρετανών στη διοίκηση και στους πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς του νησιού, καθώς και ο τρόπος πρόσληψής τους από τον κυπριακό πληθυσμό και οι σχέσεις του τελευταίου με τους αποικιοκράτες τη στιγμή που αυτοί έφθασαν στο νησί, το 1878. Οι πρώτες ενέργειες των Βρετανών ρίχνουν φως στις προθέσεις της Βρετανίας ως προς τον τρόπο διακυβέρνησης που θα ακολουθούσε στο νησί. Ενδιαφέρον έχει, επίσης, η αισιοδοξία με την οποία η ελληνοκυπριακή κοινότητα προσέλαβε τον ερχομό των Βρετανών στην Κύπρο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο η εστίαση του ενδιαφέροντος μεταφέρεται στο νέο πλαίσιο που δημιουργήθηκε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν οι Βρετανοί επανακαθόρισαν το διεθνές καθεστώς που είχαν αρχικά εγκαθιδρύσει στο νησί. Τα νέα δεδομένα, ως απόρροια των διεθνών εξελίξεων, επηρεάζουν τις οικονομικοκοινωνικές σχέσεις και συντελούν στη διαμόρφωση νέων ιδεολογιών. Την ίδια περίοδο πραγματοποιήθηκε η ίδρυση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κύπρου, με την ίδρυση του οποίου οι κοινωνικοί και εθνικοί στόχοι αποκτούν πλέον διαλεκτική σχέση. Έτσι, δομείται σταδιακά ένα διπολικό ιδεολογικό σύστημα, ενώ ο ανταγωνισμός και η αντιπαράθεση ασκούν επίδραση στις εργασιακές σχέσεις.

Το τρίτο κεφάλαιο έχει χρονική αφετηρία το 1931, έτος που τέμνει πολιτικά τη βρετανική διαδρομή στο νησί. Η αποτυχία της πρώτης δυναμικής ενέργειας των Ελληνοκυπρίων εναντίον των Βρετανών οδήγησε στην ανατροπή της μέχρι τότε αποικιακής διακυβέρνησης και ανέστειλε το κοινοβουλευτικό καθεστώς. Παράλληλα, διεθνείς συγκυρίες ανάγκασαν τη Βρετανία να προχωρήσει στην αναγνώριση των εργατικών σωματείων στην Κύπρο. Για το εργατικό κίνημα το γεγονός αυτό είναι η αφετηρία για τη διεκδίκηση συνδικαλιστικών ελευθεριών. Βέβαια, η δυσλειτουργία του πολιτικού συστήματος διαμορφώνει ελλειμματικό πεδίο για την ανάπτυξη του συνδικαλισμού, αφού οι ελευθερίες που παραχωρούνται δεν στηρίζονται σε εργατικά κίνητρα και τα σωματεία λειτουργούν σε περιοριστικό πλαίσιο.

Στο τέταρτο κεφάλαιο η αφήγηση μεταφέρεται στην περίοδο λίγο πριν από την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Γίνεται προσπάθεια να καταγραφούν οι επιρροές που ασκήθηκαν στον τομέα της εργασίας και των οργανωμένων συμφερόντων λόγω της ανάδειξης της γεωπολιτικής θέσης του νησιού στο πλαίσιο των διεθνών συγκυριών. Οι συντελούμενες εξελίξεις αποτελούν οδηγό των σχέσεων της Διοίκησης με τους κατοίκους,

ενώ σημειώνεται και η πρώτη ανεπιτυχής προσπάθεια για ενοποίηση του συνδικαλιστικού κινήματος σε ενιαίο φορέα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο γίνονται πιο σαφείς και ευδιάκριτες οι συνέπειες του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, οι οποίες δίνουν ώθηση στο συνδικαλιστικό κίνημα. Ο πολιτικός λόγος που εκφράζεται από το νεοϊδρυθέν ΑΚΕΛ επηρεάζει την πολιτική σκέψη και την πολιτική οργάνωση. Ακόμη και η δράση της Εκκλησίας, η οποία ενεργεί ως κύριος φορέας έκφρασης του αντικομμουνισμού, λειτουργεί προς την κατεύθυνση εμφάνισης της νεοτερικότητας.

Ο τρόπος που οι μεταπολεμικές εξελίξεις και το ψυχροπολεμικό κλίμα μεταφέρονται στο νησί αναλύονται στο έκτο κεφάλαιο, όπου η αφήγηση παραπέμπει στην απόπειρα των Βρετανών να διαμορφώσουν ένα νέο πλαίσιο πολιτικής λειτουργίας, εντάσσοντας στο *παιχνίδι* παράγοντες του κυπριακού πληθυσμού. Είναι η περίοδος της Διασκεπτικής, μιας αποτυχημένης πολιτικής προσπάθειας των αποικιοκρατών για συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, ενώ οι διεθνείς εξελίξεις δρομολογούν την πορεία προς την αποαποικιοποίηση. Επιπροσθέτως, η περίοδος αυτή διακρίνεται και από έντονη συλλογική δράση, με επίκεντρο την πραγματοποίηση τριών μεγάλων κινητοποιήσεων σε σημαντικούς εργασιακούς χώρους.

Η πολιτική στασιμότητα που χαρακτηρίζει την πορεία των εξελίξεων στην Κύπρο και η προώθηση πιο μαχητικών εκδηλώσεων κατά των Βρετανών από τους Ελληνοκυπρίους καταγράφονται στο έβδομο, το τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας. Όλα όσα συμβαίνουν προκαλούν τραυματικές τομές, ασκούν επίδραση στις σχέσεις μεταξύ των Ελληνοκυπρίων, προσδιορίζουν τον βαθμό του τουρκοκυπριακού εθνικισμού και, τελικά, της εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Η περίοδος συγκεντρώνει το ενδιαφέρον μας λόγω της εφαρμογής των κοινωνικών ασφαλίσεων που επιτεύχθηκε τότε. Μετά από μια σύντομη αναφορά στα πολιτικά δεδομένα της περιόδου σε τοπικό και διεθνές επίπεδο, καταγράφεται η περιπέτεια του ζητήματος των κοινωνικών ασφαλίσεων μέχρι τη θεσμοποίησή τους. Η ενέργεια αυτή παραπέμπει, βέβαια, στις κοινωνικές εξελίξεις που συντελέστηκαν μεταπολεμικά στον δυτικό κόσμο.

Κάθε έρευνα έχει προσωπικό χαρακτήρα και είναι φυσικό η ευθύνη για το τελικό αποτέλεσμα να ανήκει στον ίδιο τον ερευνητή/ερευνήτρια. Έτσι, και στην παρούσα περίπτωση, την ακρίβεια ή την ανακρίβεια της αναπαράστασης της κυπριακής κοινωνίας την περίοδο της *Αγγλοκρατίας* επωμίζεται η υπογράφουσα το κείμενο. Ωστόσο, μια σειρά προσώπων (άμεσα ή έμμεσα) συνέβαλαν στο εγχείρημα. Ευχαριστώ, λοιπόν, ανθρώπους που βοήθησαν με τη μεσολάβησή τους στην εξεύρεση αναγκαίου για την έρευνα υλικού ή

συνέδραμαν με τις παρεμβάσεις τους στην ολοκλήρωση του πονήματος. Η ευαρέσκειά μου εκφράζεται, καταρχήν, προς τα μέλη της τριμελούς επιτροπής. Ευχαριστίες οφείλω, επίσης, στην εξαδέλφη μου, Κλέλια Σκοτεινού, η οποία με έφερε σε επαφή με πρόσωπα στην Κύπρο που βοήθησαν με το υλικό που έθεσαν στη διάθεσή μου. Τέτοια είναι ο παλαίμαχος συνδικαλιστής, Ανδρέας Φάντης, και ο συγγραφέας, Ρολάνδος Κατσιαούνης, στους οποίους εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου. Για τον ίδιο λόγο ευχαριστώ την αδελφή μου, Νίκη, η οποία μεσολάβησε στη γνωριμία μου με τον μορφωτικό εκπρόσωπο της ΠΕΟ, Ανδρέα Κουκουμά, ο οποίος μου παρέσχε χρήσιμα τεκμήρια συνδικαλιστικής δράσης. Ευχαριστώ θερμά, ακόμη, τη φίλη και συνάδελφο, Μαρία Παπαδάκη, για τις εύστοχες παρατηρήσεις και διορθώσεις της στο κείμενο. Τέλος, θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω τον Τάσο Τζαβάρα, την Αργυρώ Κωνσταντίνου και τη Μαρία Θηραίου για τη συνδρομή τους στην ηλεκτρονική διαχείριση του υλικού, όπως επίσης και τη Μαρία Λυμπεροπούλου, η οποία είχε την καλοσύνη να μεταφράσει μέρος του γερμανικού κειμένου, το οποίο συμπλήρωσε την άποψή μου για την υπάρχουσα βιβλιογραφία σχετικά με το εργατικό κίνημα στην Κύπρο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Από την Οθωμανική κυριαρχία στη Βρετανική διοίκηση

1. Η τελευταία περίοδος της παρουσίας των Οθωμανών στην Κύπρο
- 1.1. Μηχανισμοί εξουσίας των Οθωμανών: διοικητικό σχήμα, συμμετοχικές διαδικασίες, σχέσεις εξάρτησης

Οι Οθωμανοί, στο διάστημα των 300 και πλέον χρόνων που κατείχαν την Κύπρο, δεν εφήρμοσαν στη διακυβέρνηση του νησιού ένα ομοιόμορφο διοικητικό σχήμα. Το μοντέλο διακυβέρνησης και ο χαρακτήρας άσκησης της εξουσίας ακολουθούσαν τις αλλαγές που συντελούνταν στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και είχαν ως στόχο τον εκσυγχρονισμό και τον εξορθολογισμό των θεσμών του κράτους μέσα από την αναδιοργάνωση της διοίκησης. Ας σημειωθεί ότι οι οθωμανικές μεταρρυθμίσεις ήταν είτε προϊόν γνήσιων εσωτερικών αναγκών και της θέλησης του κράτους για αλλαγές, όπως το 1839, είτε αποτέλεσμα εξωτερικής πίεσης των Δυτικών για διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας,¹ όπως το 1856, λόγω και της εξασθένησής της ή των εξεγέρσεων από τους υποτελείς λαούς.²

Οι μεταρρυθμίσεις του *Τανζιμάτ*³ δεν εφαρμόστηκαν παρά σε περιορισμένο βαθμό στην Κύπρο. Το 1868 εφαρμόστηκε στο νησί ο νόμος «περί βιλαετιών», που είχε εισαχθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το 1864 και μετέβαλε ριζικά την οθωμανική επαρχιακή διοίκηση. Έτσι, έως το 1878 η Κύπρος αποτέλεσε «λιβά», δηλαδή σαντζάκι του βιλαετίου του Αρχιεπαρχαγού (ή Λευκής Θάλασσας), με διοικητή καϊμακάμη του Γενικού Διοικητή (βαλή)⁴ και εσωτερική διαίρεση σε έξι διαμερίσματα (*καζάδες*) και δεκαέξι υποδιαμερίσματα (*ναχιγέδες*).⁵

¹ Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος –1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Αθήνα, 1998, 99.

² Selim Deringil, *Η καλά προστατευόμενη επικράτεια*, Αθήνα, 2003, 29.

³ Για τις μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο του Τανζιμάτ, πώς αυτές προσλήφθηκαν και ενσωματώθηκαν στις μη μουσουλμανικές ομάδες πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και πώς επηρέασαν τους θεσμούς βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία, 19ος –1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Αθήνα, 2019. Για τα ίδια τα κείμενα της νομοθεσίας του Hattı Sherif du Gülhane, 1839 και Hatt-ı Hümayun 1856 βλέπε στο Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά έγγραφα του 19ου αιώνα*, «Παράρτημα-Πλαισιωτικά έγγραφα», Λευκωσία, 1980

⁴ Π. Κιτρομηλίδης, «Κύπρος», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΓ'*, Νεώτερος Ελληνισμός 1833-1881, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1978, 438.

⁵ Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Λάρνακα, 1910-1912, 50. Ο Φ. Ζαννέτος ήταν ελληνικής καταγωγής. Πραγματοποίησε σπουδές στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και μεταπτυχιακές σπουδές στο Παρίσι και δραστηριοποιήθηκε πολιτικά στην Κύπρο ως μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου, δήμαρχος Λάρνακος και μέλος της ελληνοκυπριακής αποστολής στο

Επικεφαλής του διοικητικού σχήματος ήταν διοικητής με ενιαύσια θητεία, κατά κανόνα, και με αρμοδιότητες οι οποίες διαφοροποιούνταν ανάλογα με το ισχύον διοικητικό μοντέλο. Η προσωπικότητα του εκάστοτε διοικητή προσδιόριζε το χαρακτήρα της ασκούμενης πολιτικής και της διαχείρισης της εξουσίας, καθώς όχι μόνο ασκούσε επιρροή και έλεγχο στους εξαρτημένους διοικητικούς μηχανισμούς, αλλά και συνεργούσε στη διαμόρφωση του αναπτυξιακού μοντέλου, των κοινωνικών δομών και των εξουσιαστικών σχέσεων.⁶ Η αποσύνθεση, εξάλλου, του ελέγχου της κεντρικής κυβέρνησης στις επαρχίες της αυτοκρατορίας ευνόησε την εμφάνιση ανεξέλεγκτων τοπικών τυραννίσκων. Τέτοιος υπήρξε, για παράδειγμα, ο προτελευταίος διοικητής της Κύπρου, Ahmet Kiamil, τον οποίον ο τότε υποπρόξενος της Ελλάδας στη Λάρνακα, Η. Βασιλειάδης, χαρακτήριζε «*ως εις την παλαιάν σχολήν των μουσουλμάνων ανήκοντα*»⁷ και «*φανατικόν διώκτην των Ελλήνων*».⁸ Πράγματι, ο συγκεκριμένος διοικητής προσπάθησε - και φαίνεται ότι πέτυχε - με υστερόβουλες μεθόδους να τρομοκρατήσει τον χριστιανικό πληθυσμό της Κύπρου.⁹

Πολλές φορές η διαφθορά και η καταπίεση των αξιωματούχων ήταν τόσο εμφανής, ώστε προκαλούνταν κοινές εξεγέρσεις και καταγγελίες χριστιανών και μουσουλμάνων στην Πύλη ή σε ανώτερα διοικητικά όργανα.¹⁰ Καταγράφονται, όμως, στις πηγές και θετικές ενέργειες και πρωτοβουλίες κάποιων δραστήριων διοικητών, κυρίως στις τρεις τελευταίες δεκαετίες, οι οποίοι με άσκηση ήπιας διοίκησης διαμόρφωσαν το υπόβαθρο για την επίτευξη υλικής και πνευματικής ανάπτυξης του νησιού. Έτσι, επήλθε σχετική οικονομική, δημογραφική και διοικητική βελτίωση στην Κύπρο.¹¹ Στις αλλαγές αυτές εντάσσεται και η συμμετοχή των κατοίκων στην άσκηση της διοίκησης κάτω, βέβαια, από προϋποθέσεις. Πραγματικά, με αξιοποίηση των πλεονεκτημάτων του διατάγματος *Hatt-i-Humayun*, που έδινε στους ραγιάδες τα ίδια πολιτικά δικαιώματα με τους μουσουλμάνους,¹² οι ορθόδοξοι της Κύπρου απέκτησαν το δικαίωμα συμμετοχής με

Λονδίνο το 1918-1920. Εξορίστηκε από το νησί το Νοέμβριο του 1922 και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα όπου ασχολήθηκε με την έκδοση τρίτομης ιστορίας της Κύπρου και άλλων κειμένων.

⁶ Π. Σαμάρas, «Από τη διοίκηση του προτελευταίου Τούρκου κυβερνήτη Ahmet Kiamil στη διοίκηση του πρώτου Άγγλου κυβερνήτη, Sir Garnet Walseley. 1877-1879», *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 2001, 398.

⁷ ΙΑΥΕ, 1877/ΑΑΚ, *Ρωσοτουρκικά*, Η. Βασιλειάδης προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λάρνακα, 3-5-1877.

⁸ ΙΑΥΕ/1877/99/2, *Κύπρος*, Η. Βασιλειάδης προς πρεσβεία Κωνσταντινούπολης, Λάρνακα, 27-6-1877.

⁹ Π. Σαμάρas, *ό.π.*, 399. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί ως αποδεικτικό υλικό την αλληλογραφία των προξενικών αρχών στην Κύπρο με το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών αλλά και διαμαρτυρίες κατοίκων προς την Πύλη.

¹⁰ Κ. Χατζηδημητρίου, *Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία, 1987, 230-259.

¹¹ Π. Κιτρομηλίδης, *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, *ό.π.*, 437.

¹² Σ. Αναγνωστοπούλου, *ό.π.*, 110.

δύο μέλη (ο Αρχιεπίσκοπος και ένας πρόκριτος) στο Κεντρικό Διοικητικό Συμβούλιο.¹³ Όσες, όμως, νεωτεριστικές διαφοροποιήσεις και αν έγιναν, τα κύρια χαρακτηριστικά του καθεστώτος σε όλη τη διάρκεια της Οθωμανικής κυριαρχίας στο νησί, όπως αναφέρει ο Γ. Γεωργαλλίδης, ήταν: «η νωθρότης, η αυθαιρεσία, η απολυταρχία και ο θεοκρατικός ισλαμισμός».¹⁴

Νέος διοικητικός θεσμός μετά τις μεταρρυθμίσεις του *Τανζιμάτ* ήταν τα διοικητικά Συμβούλια (*Medjliss idare*),¹⁵ στα οποία συμμετείχαν εκλεγμένοι αντιπρόσωποι των μουσουλμάνων και των χριστιανών της Κύπρου. Οι δικαιοδοσίες τους αφορούσαν κυρίως οικονομικά θέματα, οι αρμοδιότητές τους, όμως, περιορίζονταν σε συμβουλευτικό παρά λειτουργικό ρόλο. Ουσιαστικά, αποτελούσαν διαύλους επικοινωνίας του τοπικού πληθυσμού με την κεντρική εξουσία και τυπικά μόνον εκπροσωπούσαν τα συμφέροντα του λαού στις οθωμανικές αρχές.¹⁶

Χωρίς αμφιβολία, το νέο θεσμικό όργανο δημιουργούσε ευκαιρίες συμμετοχής του γηγενούς πληθυσμού στη διοίκηση. Ο τρόπος, όμως, εκλογής των μελών αυτών των συμβουλίων μπορούσε να αναιρέσει τη γνησιότητα της συμμετοχικής διαδικασίας. Ο υποπρόξενος της Ελλάδας στη Λάρνακα, Θεόδωρος Περιστιάνης, αναφέρει ότι το 1872 τα χριστιανικά μέλη ήταν μόνο θεωρητικά εκλεγμένα· στην πραγματικότητα, η ανάδειξή τους γινόταν με υπόδειξη από τους μηχανισμούς της εξουσίας, κυρίως από τον καϊμακάμη.¹⁷ Συμμετοχή του λαού προβλεπόταν και στην ανάδειξη των φορέων κατώτερου βαθμού διοίκησης, όπως ήταν οι *μουχτάρηδες* (τοπικοί φορείς εξουσίας)¹⁸. Ωστόσο, και σ' αυτή την περίπτωση η εκπροσώπηση ήταν περιοριστική, αφού τα προαπαιτούμενα, πληρωμή φόρων ή κατοχή κτηματικής περιουσίας, απέκλειαν το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού.

Οι *μουχτάρηδες* εκλέγονταν από τον λαό κάθε χρόνο και είχαν δικαίωμα επανεκλογής.¹⁹ Παρά το γεγονός, όμως, ότι τυπικά αποτελούσαν θεσμικό όργανο που θα έπρεπε να είναι σεβαστό, η στάση των οργάνων της οθωμανικής διοίκησης απέναντί τους

¹³ Στ. Παπαγεωργίου, *Η πρώτη περίοδος της «Αγγλοκρατίας» στην Κύπρο [1878-1915]*, Αθήνα, 128.

¹⁴ Γ. Γεωργαλλίδης, «Τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας στην Κύπρο. Η μετάβαση του νησιού από την Τουρκία στη Μ. Βρετανία και οι επιπτώσεις της», *Διαλέξεις του Λαϊκού Πανεπιστημίου, Κυπριακά I*, Λευκωσία, 1984, 15. Για την Οθωμανική ιστορία βλέπε στα: Quataert, Donald, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία-Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, μτφρ. Μαρίνος Σαρηγιάννης, Αθήνα, 2006· Halil Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία-Η κλασική εποχή, 1300-1600*, μτφρ. Μιχάλης Κοκολάκης, Αθήνα, 1995.

¹⁵ R.Katsiaounis, *Labour, Society and Politics in Cyprus during the Second half of Nineteenth Century*, Λευκωσία, 1996, 42· Α. Σοφοκλέους Κλ., *Οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες και τα ανθρώπινα δικαιώματα των Ελλήνων της Κύπρου*, Λευκωσία, 1994, 167· Στ. Παπαγεωργίου, ό.π., 136.

¹⁶ Π. Κιτρομηλίδης, «Κύπρος» στο *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, ό.π., 439.

¹⁷ R.Katsiaounis, *Labour...*, ό.π., 22.

¹⁸ Για τον θεσμό της κοινότητας, τις αρμοδιότητές της και τον ρόλο της στην οργάνωση των μη μουσουλμανικών πληθυσμών βλέπε και στο Σία Αναγνωστοπούλου, ό.π., 361-373.

¹⁹ Κ. Χατζηδημητρίου, ό.π., 231.

ήταν, πολλές φορές, βίαιη και περιφρονητική και εκφραζόταν με τη χρήση εξευτελιστικών και αναξιοπρεπών μεθόδων τιμωρίας, ακόμη και μαστιγώματος.²⁰ Εντούτοις, ο θεσμός αυτός προσέλκυε το ενδιαφέρον των Ελληνοκυπρίων-χριστιανών, για τον λόγο ότι οι κάτοχοι του αξιώματος αποτελούσαν τμήμα του μηχανισμού συλλογής των φόρων από τους χωρικούς, μια αρκετά προσοδοφόρα ενασχόληση, η οποία συνεπαγόταν οικονομική δύναμη.²¹

Σημαντικές θέσεις στην κοινωνική δομή είχαν άτομα που εμπλέκονταν στους μηχανισμούς της εξουσίας, στοιχείο που δείχνει τη συμμετοχή των διοικητικών μηχανισμών στην κοινωνική διαστρωμάτωση. Σημαντικός ήταν ο ρόλος της διοικητικής μηχανής στη διαμόρφωση σχέσεων και μεταξύ των Ελληνοκυπρίων-χριστιανών και Τουρκοκυπρίων-μουσουλμάνων, αφού είναι γεγονός ότι στη στελέχωσή της δεν ακολουθούνταν ποσοστιαία αναλογία. Οι Τουρκοκύπριοι (μουσουλμάνοι), αν και πληθυσμιακή μειοψηφία, ως μέρος της εξουσίας συμμετείχαν με μεγαλύτερο ποσοστό στα διοικητικά όργανα, σε σύγκριση με την πλειοψηφία των Ελληνοκυπρίων (μη μουσουλμάνων-χριστιανών) που ήταν υποτελείς. Τα δεδομένα αυτά καθόριζαν ανάλογα τον δημογραφικό χάρτη του νησιού. Η ύπαιθρος συγκέντρωνε μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού λόγω του αγροτικού χαρακτήρα της οικονομίας. Σύμφωνα με την πρώτη απογραφή που διενήργησαν οι Βρετανοί το 1881, τα αστικά κέντρα συγκέντρωναν 16,9% και η ύπαιθρος 83,1%. Το 36,9% από τούς Τουρκοκυπρίους (μουσουλμάνους), μάλιστα, ήταν εγκατεστημένοι στις πόλεις, ενώ το συνολικό ποσοστό τους ήταν τότε μόνο 24,4%.²²

Θεσμός εξουσίας, επίσης, με σημαντικό οικονομικό και κοινωνικό ρόλο στη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας ήταν η Εκκλησία. Η παραχώρηση οικονομικών προνομίων προς αυτή, αλλά και η δυνατότητα συμμετοχής μελών της σε διαδικασίες και θεσμικά όργανα εκπροσώπησης του χριστιανικού πληθυσμού, τη βοήθησαν ώστε να σταθεροποιήσει την πολιτική θέση της μεταξύ του ελληνοκυπριακού πληθυσμού και να καθιερωθεί ως εθναρχεύουσα δύναμη. Έτσι, το πλαίσιο προνομίων και υποχρεώσεων της

²⁰ ΙΑΥΕ/ 1878/ΑΑΚ-Ε, Επιστολή του έλληνα υποπροξένου στη Λεμεσό προς το Θ. Δηλιγιάννη, Λεμεσός, 20-2-1878. Στην επιστολή περιλαμβάνεται διαμαρτυρία των κατοίκων της Κύπρου στην Πύλη με ημερομηνία 9-2-1878. Στην ίδια επιστολή περιγράφονται διοικητικές και οικονομικές ατασθαλίες των αρμόδιων υπαλλήλων και των ζαπτιέδων.

²¹ R. Katsiaounis, ό.π., 22.

²² G. S. Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus, 1918-1926*, Λευκωσία, 1979, 54. Οι Ελληνοκύπριοι το 1881 αποτελούσαν το 73,9 % του συνολικού πληθυσμού και οι εγκατεστημένοι στις πόλεις μόλις το 57, 4%. Βλέπε στους στατιστικούς πίνακες που καταχωρούνται στο παράρτημα.

Εθναρχίας διαμόρφωσε τις σχέσεις της Κυπριακής Εκκλησίας με το οθωμανικό καθεστώς, αλλά και προσδιόρισε τη θέση των φορέων της στην κοινωνική δομή.²³

1.2. Οικονομία και κοινωνία των υποτελών

1.2.1. Μορφές του ιδιοκτησιακού καθεστώτος. Ο ρόλος της Εκκλησίας. Οι πρώτες μορφές μισθωτής εργασίας

Όταν το 1878 η Βρετανία κατέλαβε την Κύπρο, η οικονομία του νησιού βρισκόταν σε πρωτόγονη κατάσταση. Σε μια εποχή που ο ευρωπαϊκός κόσμος απολάμβανε τα επιτεύγματα και τα οφέλη της βιομηχανικής επανάστασης και στο γεωγραφικό περιβάλλον της Μεσογείου το εμπόριο πρωταγωνιστούσε στις οικονομικές διεργασίες, η κυπριακή οικονομία ακολουθούσε τους δικούς της αρχαϊκούς ρυθμούς. Τίποτα δεν ήταν δυνατό να θυμίζει τους αιώνες της Βενετοκρατίας, όταν η Κύπρος λειτουργούσε ως γέφυρα μεταφοράς υλικών επιτευγμάτων από την Ανατολή στη Δύση.²⁴

Κυρίαρχη συμμετοχή στην οικονομία κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας είχε ο πρωτογενής τομέας και ελάχιστη οι άλλοι παραγωγικοί τομείς, όπως το εμπόριο. Καθοριστικούς παράγοντες της εισοδηματικής κατάστασης των αγροτών αποτελούσαν, καταρχήν, η γεωφυσική θέση της Κύπρου στην Ανατολική Μεσόγειο και οι απορρέοντες από αυτήν φυσικοί καταναγκασμοί, τους οποίους αναλυτικά παρουσιάζει ο Braudel στο ιστορικό αφήγημα η *Μεσόγειος*. Μεταξύ των φυσικών παραγόντων πρωταρχική θέση κατείχε η βροχόπτωση, η οποία με τις διακυμάνσεις της λειτουργούσε ανασταλτικά στην οικονομία του νησιού κατά τρόπο διττό: Ως φαινόμενο χρόνιας ανομβρίας, αλλά ενίοτε και ως καταστροφική πολυομβρία. Η λειψυδρία και η έντονη ξηρασία, που συνόδευαν διαχρονικά τον κύπριο αγρότη, έχουν καταγραφεί σε πρωτογενείς, αλλά και δευτερογενείς πηγές. Σε επανειλημμένες αναφορές και εκθέσεις αξιωματούχων και προξένων, στα ιστορικά κείμενα του Braudel, αλλά ακόμη και σε

²³ Η. Fikret Alasya, «The Privileges Granted to the Orthodox Church of Cyprus by the Ottoman Empire», *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, (Λευκωσία, 14-19 Απριλίου 1969), Λευκωσία, 1973, 23-26. Η εθναρχική ιδιότητα περιλάμβανε τις εξής υποχρεώσεις προς την οθωμανική κυβέρνηση: 1. Νομιμοφροσύνη προς το κράτος, 2. Είσπραξη και καταβολή των φόρων των χριστιανών 3. Υποχρέωση των κρατικών υπαλλήλων να μην αναμιγνύονται στα θέματα της δικαιοδοσίας του ιεράρχη (εκκλησιαστική διοίκηση, διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας και ρύθμιση θεμάτων οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου των χριστιανών). Επίσης, οι κρατικοί υπάλληλοι διατάσσονταν να διευκολύνουν τον ιεράρχη στη διεκπεραίωση των έργων αυτών, στην είσπραξη των δικαιωμάτων και στις μετακινήσεις του: Κιτρομηλίδης, *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, ό.π., 439.

²⁴ F. Braudel, *Μεσόγειος*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1993, 189: «Από τους βασιλείς της Κύπρου γνώρισε η Ευρώπη την κληρονομιά και τις απολαύσεις των Κινέζων».

λογοτεχνικά κείμενα, όπως του Amos Oz,²⁵ η Κύπρος παρουσιάζεται πάντα υπό τη σκιά αυτού του προβλήματος. Υπήρξαν, όμως, και περιπτώσεις πρόκλησης καταστροφών από την πολυομβρία, όπως επισημαίνεται σε επιστολή 193 κατοίκων της Λεμεσού προς τους προξένους των Δυνάμεων το 1878, με την οποία προσπαθούν να αποκρούσουν την εγκατάσταση Κυρκασίων προσφύγων στην Κύπρο, αναφέροντας: «...*Η εκ της εφετινής πολυομβρίας επελθούσα καταστροφή εις τους αγρούς, τας οικίας και τας αποθήκας επηύξησαν την απορίαν του τόπου...*»²⁶ Πράγματι, το νερό ήταν και είναι ένας χρόνιος εφιάλτης για τους κατοίκους της Κύπρου, γεγονός που με πολλή ευστοχία συνοψίζεται στα λόγια του βρετανού συγγραφέα Dixon Herworth: «*Οι Κύπριοι έχουν ένα εχθρό και ένα φίλο. Αυτός ο εχθρός είναι η βροχή, αυτός ο φίλος είναι η βροχή*».²⁷

Η μορφή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος η οποία κυριαρχούσε στο νησί αποτελούσε, επίσης, έναν σημαντικό παράγοντα που επηρέαζε την απόδοση της αγροτικής καλλιέργειας. Η έγγεια ιδιοκτησία στηριζόταν κυρίως στον πολυτεμαχισμό της γης και στην κατοχή μικρών κλήρων, γεγονός που καθιστούσε αντιπαραγωγική την αξιοποίηση των εδαφών. Το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού αποτελούσαν αγρότες που φαίνεται ότι δύσκολα μπορούσαν να υπερβούν το επίπεδο της επιβίωσης. Σύμφωνα με προξενική έκθεση του 1869, στο νησί υπήρχαν 25.000 γεωργοί που καλλιεργούσαν 2,000,000 στρέμματα εναλλάξ κατά το ήμισυ.²⁸ Το γεγονός αυτό αποτελεί ένδειξη των δυσλειτουργιών της αγροτικής οικονομίας που επιδρούσαν αρνητικά στο μέγεθος του παραγόμενου γεωργικού προϊόντος και στο εισόδημα των αγροτών, ακόμη και σε όλη τη διάρκεια της *Αγγλοκρατίας*. Έτσι, οι μικροκαλλιεργητές με τα προϊόντα που παρήγαγαν ήταν αδύνατο πολλές φορές να εξασφαλίσουν ακόμη και την κάλυψη των τρεχουσών αναγκών τους. Σπάνια, λοιπόν, γνώριζαν οικονομική ευμάρεια.

Εξαίρεση στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των μικρών κλήρων αποτελούσε η ύπαρξη μερικών τσιφλικιών, τα περισσότερα από τα οποία ανήκαν σε θρησκευτικά ιδρύματα (χριστιανικά και μουσουλμανικά) και λειτουργούσαν με προνομιακό φορολογικό καθεστώς. Λόγω αδυναμίας πρόσβασης σε στατιστικά στοιχεία της οθωμανικής περιόδου είναι αδύνατος ο ακριβής προσδιορισμός του μεγέθους αυτών των τσιφλικιών. Ωστόσο, ο

²⁵ Amos Oz, *Ιστορία αγάπης και σκότους*, μτφρ. Ιακώβ Σιμπή, Αθήνα, 2004, 32.

²⁶ ΙΑΥΕ, 1878/37/12, *Κύπρος*, Υποπροξενείον της Ελλάδος εν Λεμεσώ, Επιστολή 193 κατοίκων της Κύπρου προς την Πύλη και τους ξένους προξένους με την οποία ζητούν να μην επιτραπεί η εγκατάσταση Κυρκασίων στο νησί, αρ. 138, 14-2-1878.

²⁷ Dixon Herworth, W., *British Cyprus*, London, 1879, 182

²⁸ Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά έγγραφα του ΙΘ' αιώνα*, Λευκωσία, 1980: Ελληνική προξενική έκθεση του 1869, Λάρνακα, Γ. Σ. Μένανδρος.

βρετανός πρόξενος στη Λάρνακα, Horace White, σε σχετική αναφορά του το 1863 εκτιμά ότι υπήρχαν 70 μεγάλα τσιφλίκια με έκταση από 700 ως 7000 acres.²⁹

Τα τσιφλίκια διακρίνονταν σε δύο μεγάλες κατηγορίες, ανάλογα με το νομικό καθεστώς στο οποίο εντάσσονταν. Στην πρώτη κατηγορία (vakif) ανήκαν όσα τσιφλίκια υπάγονταν στο συνδεδεμένο με το προνομιακό σύστημα των Evkaf νομικό καθεστώς. Αυτά, μάλιστα, μπορούσαν να μεταβιβαστούν σε αξιωματούχους και επιφανείς Οθωμανούς, παράγοντες του καθεστώτος.³⁰ Συγκρίσιμο προς το προνομιακό καθεστώς αυτών των τσιφλικιών ήταν και το καθεστώς της εκκλησιαστικής περιουσίας, που συνδεόταν με φορολογικές απαλλαγές.³¹ Η Αυτοκέφαλη Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου³² διαμόρφωσε ένα πλέγμα προνομιακών οικονομικών σχέσεων με την Πύλη. Η παραχώρηση από τον σουλτάνο προνομίων στην κυπριακή ορθόδοξη εκκλησία συνδέεται με την προσπάθεια προσέγγισής της, εξ αιτίας της μεγάλης επιρροής που αυτή ασκούσε στον χριστιανικό πληθυσμό της Κύπρου. Οι Οθωμανοί αναγνώρισαν, μάλιστα, την Ορθόδοξη Εκκλησία ως τη μόνη χριστιανική και απέδωσαν σε ορθόδοξους ναούς και μοναστήρια όλη την περιουσία την οποία είχε οικειοποιηθεί η Καθολική Εκκλησία κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας. Συγχρόνως, της παραχωρήθηκαν προνόμια, παρόμοια με αυτά που είχαν παραχωρηθεί στο Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Μέρος της δύναμης της Κυπριακής Εκκλησίας οφειλόταν στη λειτουργία της συγκέντρωσης των φόρων που η ίδια είχε αναλάβει.³³ Η Εκκλησία δεσμεύτηκε στην Πύλη, σε αντιστάθμισμα των φορολογικών προνομίων, να εισπράττει τους βαρείς φόρους από τους χριστιανούς για να αποφεύγονται οι τριβές και οι συγκρούσεις μεταξύ της Διοίκησης και των υποτελών. Αυτό το γεγονός υπήρξε αφορμή να κατηγορηθεί η ίδια η Εκκλησία ως συνεργός των Οθωμανών στην οικονομική εκμετάλλευση του λαού.³⁴ Με τις μεταρρυθμίσεις των τελευταίων δεκαετιών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία η Εκκλησία

²⁹ Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά* ό.π., προξενική έκθεση του Horace P. White, Λάρνακα, 13-7-1863, 297. (1 acre αντιστοιχεί σε 4 στρέμματα).

³⁰ R.Katsiaounis, *Labour...* ό.π., 33-34.

³¹ G.Georghallides, ό.π., 56

³² Η Εκκλησία της Κύπρου είναι από τις αρχαιότερες αυτοκέφαλες Εκκλησίες. Το αυτοκέφαλό της κατοχυρώθηκε το 431 μ.Χ με το 8ο κανόνα της Γ' Οικουμενικής Συνόδου που συνήλθε στην Έφεσο. Το 478 μ.Χ. ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ζήνωνας παραχώρησε στο τότε Αρχιεπίσκοπο Ανθέμιο τρία αυτοκρατορικά προνόμια: Να υπογράφει με κιννάβαρι (κόκκινο μελάνι), να φέρει στις ιεροτελεστίες πορφυρούν μανδύα και να κρατεί αντί της επισκοπικής πατερίτσας αυτοκρατορικό σκήπτρο. Βλέπε: Εορτολόγιον Εκκλησίας Κύπρου. Τυπικά Διατάξεις ιερών Ακολουθιών του δισεκτου έτους 2008, έκδ. Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Κύπρου, Λευκωσία, 2007, 16.

³³ M. Attalides, «Forms of Peasant incorporation in Cyprus during the last century», Ernest Gellner and John Waterbury (επιμ.), *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, Λονδίνο, 1977, 139.

³⁴ Α. Σοφοκλέους, *Οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες και τα ανθρώπινα δικαιώματα των Ελλήνων της Κύπρου*, Λευκωσία, 1994, 74.

απώλεσε μέρος των προνομίων της.³⁵ Όπως αναφέρει η Σ. Αναγνωστοπούλου, «το Οθωμανικό κράτος ουσιαστικά αναγνωρίζει και θεσμοθετεί τα *προνόμια* που εκχωρούνταν ως *αντέτ* (έθιμο) αποκλειστικά στον θρησκευτικό ηγέτη και αφορούσαν στις πνευματικές υποθέσεις, με την εξής μεγάλη διαφορά: τα διευρύνει για το σύνολο της κοινότητας των πιστών – δεν είναι πλέον προνόμια του Πατριαρχείου, αλλά ολόκληρου του *μιλλέτ* - και για τούτο τα εκκοσμικεύει».³⁶

Παράγωγο των σχέσεων της Εκκλησίας με την εξουσία, του αυξημένου θρησκευτικού συναισθήματος των Ελληνοκυπρίων, αλλά και της φορολογικής πολιτικής των κυρίαρχων ήταν η μεγέθυνση της περιουσίας της κυπριακής Εκκλησίας. Τμήμα αυτής της περιουσίας διατηρούνταν χωρίς τίτλους, κάτω από την προστατευτική κάλυψη του σουλτάνου.³⁷ Η κατοχή κτηματικής περιουσίας ενέπλεκε την Εκκλησία στις παραγωγικές διαδικασίες και στο πλαίσιο της απασχόλησης. Στα τσιφλίκια, τα οποία κατείχε, απασχολούνταν τμήμα αγροτικού, κυρίως, πληθυσμού ή παρεχόταν δικαίωμα χρήσης της γης σε αγρότες ή κτηνοτρόφους, μέσα από ποικιλία έγγειων σχέσεων. Επίσης, καλύπτονταν οι βιοτικές ανάγκες άπορων κατοίκων της περιοχής με εξασφάλιση τροφής και καταλύματος στα μοναστήρια, ακόμη και με το φαινόμενο του μοναχισμού.³⁸ Με τον τρόπο αυτό η Εκκλησία διέυρνε τον κοινωνικό χώρο της επιρροής της δεσμεύοντας τη βούληση τμήματος του εκκλησιαστικού πληρώματος, κυρίως, όταν ο λαός εκφραζόταν στη διαδικασία της εκλογής αρχιεπισκόπου.

Στη δεύτερη κατηγορία τσιφλικιών ανήκαν όσα είχαν διαμορφωθεί από εγκαταλελειμμένες ή ακατοίκητες περιοχές και εκτάσεις ή προέρχονταν από σφετερισμό των περιουσιών των «ραγιάδων». Τα περισσότερα από αυτά κατέχονταν από διακεκριμένες και ισχυρές προσωπικότητες οι οποίες τα αξιοποιούσαν με έμμεσο, δηλαδή εναλλακτικό τρόπο καλλιέργειας. Η αδυναμία, εξάλλου, των ιδιοκτητών των τσιφλικιών για προσωπική ενασχόληση με τη γη, σε συνδυασμό με την ύπαρξη άκληρων εξαθλιωμένων αγροτών, συντελούσε στη δημιουργία ιδιόμορφων οικονομικών σχέσεων. Οι κάτοχοι της γης προσέφεραν σε άκληρους καλλιεργητές εκτός από τη γη, τον σπόρο και τα εργαλεία για την καλλιέργεια, ενώ οι ίδιοι προσέφεραν την εργασία τους. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας ήταν η διαμόρφωση ενός τύπου καλλιεργητή της γης, γνωστού στην

³⁵ G. Hill, *A History of Cyprus*, Cambridge, 1952, 182.

³⁶ Σ. Αναγνωστοπούλου, *ό.π.*, 282.

³⁷ Το 1897, 19 χρόνια μετά την Βρετανική κατοχή, μια επίσημη αποστολή στην Κωνσταντινούπολη που είχε σκοπό την καταγραφή της εκκλησιαστικής περιουσίας βρήκε ότι 241,979 donums γης ήταν δηλωμένα στους καταλόγους ως επίσημη εκκλησιαστική περιουσία. Βλ. R. Katsiaounis, *Labour...* *ό.π.*, 35.

³⁸ R. Katsiaounis, *ό.π.*, 37.

Κύπρο με τον όρο «μισταρκός», και μιας κατηγορίας κοινωνικών σχέσεων συνώνυμων της εξαθλίωσης και της υποτέλειας.³⁹

Το βασικό εισόδημα των «μισταρκών» προερχόταν από την οικειοποίηση ενός μικρού μεριδίου από το παραγόμενο προϊόν. Επιπλέον, οι βιοποριστικές τους ανάγκες καλύπτονταν με την εξασφάλιση φαγητού, καταλύματος και ιματισμού,⁴⁰ λειτουργούσε δηλαδή στην περίπτωση αυτή μια μορφή truck system.⁴¹ Αυτό το μοντέλο της αγροτικής απασχόλησης μπορεί, επίσης, να παραλληλισθεί με παρόμοια μοντέλα φεουδαρχικών σχέσεων που αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη μεταξύ φεουδάρχη- «τσιφλικά» και δουλοπάροικου-κολίγα.⁴²

Στο πλαίσιο αυτών των οικονομικών σχέσεων και της συγκεκριμένης μορφής απασχόλησης, μερικές φορές, αναπτύσσονταν ιδιαίτερες πατερναλιστικές σχέσεις, κυρίως όταν υπήρχε αμοιβαιότητα ικανοποίησης και ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης. Οι «μισταρκοί» σε αυτές τις περιπτώσεις ενσωματώνονταν συναισθηματικά στη δομή της οικογένειας, συμμετέχοντας ακόμη και σε ιδιαίτερες κοινωνικές εκδηλώσεις της. Αυτές οι παραγωγικές σχέσεις στον αγροτικό τομέα διατηρήθηκαν και στην περίοδο της *Αγγλοκρατίας*, οπότε οι «μισταρκοί» μετεξελίχθηκαν σε εργάτες γης και εντάχθηκαν στο σύστημα της μισθωτής εργασίας. Η αμοιβή τους αποτιμούνταν τότε σε χρήμα και όχι σε είδος. Έτσι, διαμορφώθηκε μια ιδιαίτερη ομάδα εργατών, οι γεωργικοί εργάτες, ο προσδιορισμός των οποίων γίνεται διακριτός από τη βρετανική διοίκηση στους στατιστικούς πίνακες.

Το οικονομικό πλεονέκτημα των τσιφλικιών οφειλόταν στην παραγωγική δυνατότητά τους να δημιουργούν γεωργικά πλεονάσματα τα οποία συντελούσαν στην εμπορευματοποίηση και τον εκχρηματισμό της οικονομίας. Έτσι, εφοδιαζόταν με προϊόντα η εσωτερική αγορά, αλλά προωθούνταν και η ανάπτυξη του εξαγωγικού εμπορίου. Η ανάπτυξη της εμπορευματικής οικονομίας στην Κύπρο, στο δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, ενίσχυσε τις συναλλαγές και οδήγησε αγροτικές οικογενειακές μονάδες σε εξειδικευμένη παραγωγή προϊόντων. Έτσι, γνώρισε σημαντική ανάπτυξη ο τομέας της αμπελοκαλλιέργειας.⁴³

³⁹ Στην κυπριακή κοινωνία, η απόδοση της ιδιότητας του «μισταρκού» ως προσδιοριστικού χαρακτηριστικού, λειτουργούσε υποτιμητικά και σημειολογικά έδειχνε κατώτερη θέση.

⁴⁰ Υπήρχαν, όμως, περιπτώσεις μεγάλης εκμετάλλευσης, όπως η περίπτωση που η αφηγηματοποιημένη λαϊκή παράδοση διατηρεί από το χωριό Άχνα, όπου ο «μισταρκός» εργαζόταν κυριολεκτικά για ένα καρβέλι ψωμί.

⁴¹ Η λειτουργία του φαινομένου του truck system παρατηρείται και στην περίοδο της βιομηχανικής επανάστασης. Βλέπε: Thompson, E.P., *The Making of the English Working Class*, London, 1980.

⁴² R. Katsiaounis, ό.π., 34.

⁴³ Θ. Παπαδόπουλλος, ό.π., «Εισαγωγή», XX.

1.2.2. Η ληστρική φορολογία των κυρίαρχων και η «αναγκαστική αυτάρκεια» των υποτελών

Η φορολογική πολιτική που ακολουθούσε η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ένας επιπλέον αρνητικός οικονομικός συντελεστής των παραγωγικών διαδικασιών. Ήταν μία οικονομική παράμετρος η οποία οδηγούσε στην εξουθένωση τα χαμηλά στρώματα του πληθυσμού, ιδιαιτέρως τους χριστιανούς,⁴⁴ αφού οι οθωμανικές αρχές ιδιοποιούνταν το αγροτικό πλεόνασμα μέσω της άντλησης φόρων. Η ποικιλία των φόρων, αφενός, και οι εισπρακτικοί μηχανισμοί που χρησιμοποιούνταν, αφετέρου, επιβάρυναν τα εισοδήματα των αγροτών. Επί οθωμανικής κυριαρχίας, λοιπόν, η κυπριακή γεωργία περιέπεσε σε πολύ χαμηλά επίπεδα αποδοτικότητας, *«καθότι ο αγροτικός πληθυσμός ανήχθη εις την κοινωνικήν και φορολογικήν υποτέλειαν του οθωμανικού στρατιωτικοφεουδαρχικού συστήματος»*.⁴⁵

Εκτός από τον κτηματικό φόρο και τη δεκάτη που εισέπρατταν οι Οθωμανοί από τις οθωμανοκρατούμενες περιοχές και επηρέαζαν τα εισοδήματα των αγροτών, συγκυριακά επιβάλλονταν στην Κύπρο και άλλα είδη φόρων: Ο φόρος των στρατιωτικών απαλλαγών, το μονοπώλιο του άλατος - ένα προϊόν εξαγωγίμο- οι φόροι επί των οينوπνευματωδών, του καπνού, των εξαγόμενων ζώων, των αλιευτικών προϊόντων και ο φόρος επί των αδειών οικοδομής. Στην αύξηση των φορολογικών εσόδων του οθωμανικού καθεστώτος συντελούσε και ο ίδιος ο χαρακτήρας του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, αφού η απόκτηση τίτλου ιδιοκτησίας σήμαινε πηγή πόρων για το κράτος, μέσω της φορολόγησης των διαδικασιών μεταβίβασης.⁴⁶

Μετά την εγκαθίδρυση της βρετανικής κατοχής, η νέα διοίκηση του νησιού διαπίστωσε ότι στους Κυπρίους είχαν επιβληθεί όλες οι μέχρι τότε γνωστές μορφές φορολογίας.⁴⁷ Μάλιστα, ο υποστράτηγος Sir Robert Biddulph, δεύτερος αρμοστής του νησιού, πληροφόρησε τη Βρετανική κυβέρνηση για τη συνήθεια των Οθωμανών να αντλούν από την Κύπρο περίπου 130,000 στερλίνες ετησίως, από τις οποίες 30,000

⁴⁴ Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά*, Ελληνική προξενική έκθεσις του 1869: «...Ο χριστιανός εργάζεται και φορολογείται. Ο Οθωμανός ωφελείται και ασύδοτος σχεδόν μένει. Ουδεμία αναλογία μεταξύ των φόρων ους τελούσιν οι Έλληνες προς τους υπό των τούρκων τελουμένους, καίτοι των τελευταίων τούτων εχόντων κτήματα πολλά περισσότερα κατ'αναλογίαν», ό.π., 63.

⁴⁵ Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά*, ό.π., «Εισαγωγή», XIX.

⁴⁶ R. Katsiaounis, *Labour...*, 31· Π. Κιτρομηλίδης, «Κύπρος» *Ιστορία του Ελληνικού έθνους...* ό.π., 440.

⁴⁷ G. Georghallides, *A Political...* ό.π., 25.

διέθεταν για την αντιμετώπιση των αναγκών της τοπικής διοίκησης, ενώ το υπόλοιπο ποσό απέστελλαν στην Κωνσταντινούπολη.⁴⁸

Επιπρόσθετη δυσλειτουργία στο οικονομικό πεδίο και τις κοινωνικές σχέσεις προκαλούσαν οι χρησιμοποιούμενοι από τους Οθωμανούς εισπρακτικοί μηχανισμοί. Ποικίλοι φορείς, όπως η Εκκλησία⁴⁹ και οι τοπικοί άρχοντες (μουχτάρηδες), εμπλέκονταν στους φοροεισπραχτικούς μηχανισμούς μέσω της αλυσιδωτής ανάθεσης της είσπραξής τους, με συνέπεια την επιπλέον επιβάρυνση των κατοίκων.⁵⁰ Όπως αναφέρεται στην ελληνική προξενική έκθεση του έτους 1869, από το «σύστημα ενοικιάσεως των προσόδων προέρχεται η μεγάλη των χωρικών ένδεια, καθόσον ούτοι υπόκεινται εις την ευμένειαν ή δυσμένειαν του ουρανού, ενώ η κυβέρνησις πάντοτε λαμβάνει παρ'αυτών εισόδημα το αυτό και αμετάβλητον αδιαφορούσα δια την παραγωγήν.»⁵¹ Η είσπραξη της δεκάτης στα τελευταία χρόνια της οθωμανικής διοίκησης γινόταν με τη διαδικασία του πλειστηριασμού, γεγονός που προσέελκε το ενδιαφέρον όχι μόνο κατοίκων του νησιού, αλλά και οικονομικών παραγόντων εκτός Κύπρου. Σε επιστολή του υποπροξένου της Ελλάδος στη Λάρνακα, Βασιλειάδη, στο ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, με ημερομηνία 23 Ιουνίου 1878, αναφέρεται, για παράδειγμα: «Λαμβάνω την τιμή να φέρω εις γνώσιν της Υ.Ε ότι εν ο Κωνσταντινουπόλει βαθύπλουτος ομογενής κύριος Γεώργιος Ζαρείφης, απέστειλεν εκ Κωνσταντινουπόλεως προ δεκαπέντε περίπου ημερών πέντε υπαλλήλους του επί σκοπώ να πλειοδοτήσωσιν δια λογαριασμόν του επί της ενοικιάσεως της εφετεινής δεκάτης των δημητριακών της νήσου.»⁵²

Η συμπεριφορά των φορέων είσπραξης των φόρων απέναντι στους φορολογουμένους ήταν σε αρκετές περιπτώσεις απάνθρωπη, όπως συνέβη στα χωριά της Πάφου Πολέμι, Τσάδα, Λετύμπου και Μεσόγη, όπου το 1877 οι φοροεισπράκτορες χρησιμοποίησαν «μαστίγιο και ανάποδο κρέμασμα» για την είσπραξη των φόρων.⁵³ Αν και η συγκεκριμένη περίπτωση της βίαιης συμπεριφοράς συνδέεται με τη διαπιστωμένη

⁴⁸ G. Georghallides, *A Political...* ό.π., 22.

⁴⁹ M. Attalides, «Peasant incorporation in Cyprus», ό.π., 139.

⁵⁰ Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά*, ό.π., Εισαγωγή, XIV.

⁵¹ Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά*, ό.π., 258.

⁵² ΙΑΥΕ, 1878/49/2, «Ιθαγένεια», Βασιλειάδης προς Δηλιγιάννη, Λάρνακα, 23-6-1878. Ο Γ. Ζαρείφης αναφέρεται σε ιστορικές πηγές ως ιδιωτικός τραπεζίτης του σουλτάνου. Σύμφωνα με τον πρόξενο του Βίσμαρκ στην Κωνσταντινούπολη Ludwig Raschdau ο Γ. Ζαρείφης πληροφορήθηκε πολύ νωρίς όσα διαδραματίζονταν σε διπλωματικό επίπεδο και έστειλε ανθρώπους του στην Κύπρο οι οποίοι αγόρασαν σε χαμηλές τιμές γη την οποία αργότερα πούλησε σε πολλαπλάσια τιμή. Βλέπε: Π. Κ.Ενεπεκίδη, *Κύπρος 1800-1878. Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στη Γερμανική έρευνα και κριτική*, Αθήνα, 2000, 342

⁵³ ΙΑΥΕ/1877/98/2, Βασιλειάδης προς Δηλιγιάννη, Λάρνακα, 24-6-1877.

αυταρχική πολιτική του τότε διοικητή Ahmet Kiamil,⁵⁴ εν τούτοις έχει διαπιστωθεί ότι κατά κανόνα υπήρχαν αυθαιρεσίες και καταχρήσεις από μέρους των εισπρακτικών μηχανισμών. Χαρακτηριστικές είναι οι σχετικές επισημάνσεις στην ελληνική προξενική έκθεση του 1869: «*Άμεσος τύραννος και καταπιεστής του χωρικού είναι ο ενοικιαστής των δημοσίων προσόδων, ο κερδοσκοπός ούτος των ιδρώτων του χωρικού. Καταγράφει τα γεννήματά του, όταν θέλη, ζητεί το ανάλογον, όταν τω δόξη*»⁵⁵

Η κερδοσκοπική μεσολάβηση του φοροεισπράκτορα, η οποία μπορεί να ενταχθεί στους μηχανισμούς που, σύμφωνα με τον Braudel, δέσμευαν την ελευθερία του αγρότη,⁵⁶ είναι προφανές ότι περιόριζε τη δυνατότητα των αγροτών για εξασφάλιση των απαραίτητων γι' αυτούς αγαθών. Τα αρνητικά αυτά συμπτώματα διαμόρφωναν το βιοτικό επίπεδο των χωρικών στο πλαίσιο της «αναγκαστικής αυτάρκειας» μέχρι το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας,⁵⁷ όπως φαίνεται στις διατροφικές συνήθειές τους, οι οποίες στηρίζονταν στα παραγόμενα από αυτούς προϊόντα. Ο βρετανός υποπρόξενος White, σε έκθεσή του το 1863, αναφέρει για τους κατοίκους της υπαίθρου: «*Είναι λιτοδίαιτοι και εγκρατείς στην καθημερινή διατροφή τους. Ψωμί, τυρί, ελιές και χόρτα αποτελούν το καθημερινό φαγητό των χωρικών.*»⁵⁸

Εκτός από τη φορολογική πολιτική που μείωνε το αγροτικό εισόδημα, η παραγωγικότητα των καλλιεργειών δεχόταν πλήγμα από διάφορες επιδημίες, με κυριότερη την εισβολή των ακρίδων, του «*χειρότερου και πιο επιβλαβούς εχθρού από όλα τα ζωικά πλάσματα*»⁵⁹ για τους αγρότες της Κύπρου. Για την καταπολέμησή τους, πολλές φορές οι αγρότες επιβαρύνονταν με ειδικό φόρο, τακτική που διατηρήθηκε και στην περίοδο της Αγγλοκρατίας. Όπως, όμως φαίνεται, τα λαμβανόμενα μέτρα ήταν ανεπαρκή για τη ριζική καταπολέμηση αυτού του καταστροφικού εντόμου.

Εκτός από τους παράγοντες που ήδη αναφέρθηκαν, αρνητικός συντελεστής στην αποδοτικότητα των καλλιεργειών ήταν και οι χρησιμοποιούμενες από τους περισσότερους αγρότες αρχαϊκές μέθοδοι καλλιέργειας. Με σκοπό τη βελτίωση της απόδοσης των καλλιεργειών χρησιμοποιούνταν η αγρανάπαυση,⁶⁰ μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε και σε

⁵⁴ Π. Σαμάρας, ό.π., 398.

⁵⁵ Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά*, ό.π., 258.

⁵⁶ F. Braudel, *Η Γραμματική των πολιτισμών*, 436.

⁵⁷ Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά*, εισαγωγή, ό.π., XX.

⁵⁸ Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά*, ό.π., 88.

⁵⁹ Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά*, «Γενικά προξενικά εκθέσεις», Cyprus: Report General and statistical, Vice Consul White, 16-1-1863, 90 και Report by Consul Watkins on the Trade and Commerce of the Island of Cyprus for the year 1878, 228.

⁶⁰ Θ. Παπαδόπουλλος, ό.π., XXVIII.

πολλά μέρη της ελληνικής υπαίθρου,⁶¹ αντίθετα προς τις εκσυγχρονισμένες μεθόδους, οι οποίες χρησιμοποιούνταν στην Ευρώπη ήδη από τον 18ο αιώνα.

Το σύνολο των αρνητικών συντελεστών, που επηρέαζαν την παραγωγικότητα στον αγροτικό τομέα και καθόριζαν τη χαμηλή οικονομική θέση των αγροτών, δημιουργούσε επιπλέον σε αυτούς ψυχολογική ανασφάλεια. Τα αρνητικά συναισθήματα από την απόδοση της καλλιέργειας ενισχύονταν από τη μάστιγα των πραγματοποιούμενων κλοπών και ληστειών από ληστρικές ομάδες οι οποίες λυμαίνονταν την ύπαιθρο. Κάποια μέλη, μάλιστα, των ομάδων αυτών ηρωοποιήθηκαν για τα κατορθώματά τους, όπως τα θρυλικά «χασαμπουλιά»,⁶² φαινόμενο που μπορεί να ενταχθεί στο παράδειγμα το οποίο ο Hobsbawm αναπτύσσει για τον χώρο των Βαλκανίων στο έργο του *Οι Ληστές*.⁶³

Η αδυναμία εξασφάλισης επαρκούς οικονομικού πλεονάσματος για την αντιμετώπιση των δυσμενών περιόδων, κατά τις οποίες πολλές φορές η παραγωγή περιοριζόταν στο όριο της αυτοκατανάλωσης, σε συνδυασμό με την ανυπαρξία επίσημου πιστωτικού φορέα, ενέπλεκε μεγάλο μέρος των αγροτών σε τοκογλυφικές διαδικασίες. Το ληστρικό κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο της τοκογλυφίας λειτούργησε ως «θεσμός» για πολλές δεκαετίες στην ιστορική διαδρομή της Κύπρου. Πράγματι, η τοκογλυφία υπήρξε διαχρονικά μια επικερδής επιχειρηματική δραστηριότητα για τους Κύπριους κεφαλαιούχους,⁶⁴ αφού επέφερε βραχυπρόθεσμο και ασφαλές κέρδος στον δανειστή. Όπως, όμως, λέει ο Le Goff η τοκογλυφία είναι «ένα τέρας με πολλά κεφάλια, μια λερναία ύδρα, μια κλοπή και, όπως κάθε κλέφτης, κατ'αρχάς κλέφτης περιουσιών.»⁶⁵ Στη διαδικασία του δανεισμού άρχισαν σταδιακά να εμπλέκονται έμποροι και ξένοι πρόξενοι οι οποίοι επηρέαζαν και τη λειτουργία του εμπορίου: Δάνειζαν χρήματα με υψηλό επιτόκιο, 20% και 30%,⁶⁶ και, εξασφαλίζοντας την επιστροφή των δανείων σε είδος, συγκέντρωναν αθροιστικά εμπορεύσιμα προϊόντα, όπως αναφέρει ο Horace P. White.⁶⁷ Στη διαδικασία αυτή, στην οποία συμμετείχαν και μεσάζοντες, ο υπολογισμός της τιμής των προϊόντων γινόταν από τους αγοραστές και όχι τον πωλητή.⁶⁸ Διαμορφωνόταν, λοιπόν, ένα πεδίο παραοικονομίας και ένα ιδιαίτερο πλέγμα κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων, οι οποίες

⁶¹ Σ. Πετμεζάς, «Αγροτική οικονομία», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, Αθήνα, τ.α1, 56· Σ. Πετμεζάς, *Η ελληνική αγροτική οικονομία κατά το 19^ο αιώνα. Η περιφερειακή διάσταση*, Ηράκλειο, 2003. Φραγκιάδης, Α., *Ελληνική Οικονομία 19ος-20ος αιώνας. Από τον αγώνα της Ανεξαρτησίας στην οικονομική και νομισματική ένωση της Ευρώπης*, Αθήνα, 2007.

⁶² Α.Σοφοκλέους, ό.π., 83.

⁶³ Ε. Hobsbawm, *Οι Ληστές*, εκδ. Βέργος, Αθήνα, 1975, 9.

⁶⁴ Εφημ. *Σάμπιγζ*, «Δεν είμεθα επιχειρηματίαι», 18-5-1891.

⁶⁵ Jacques Le Goff, *Το Ποντί και η ζωή*, μτφρ. Ν. Γκότσινας, Κέδρος, 2003, 21.

⁶⁶ Κ. Χατζηδημητρίου, ό.π., 267 · Μ. Attalides, «Peasant incorporation in Cyprus», ό.π., 139.

⁶⁷ Θ. Παπαδόπουλλος, ό.π., 301.

⁶⁸ Μ. Attalides, ό.π., 139.

σε συνάρτηση με τους υπόλοιπους δυσμενείς παράγοντες προκαλούσαν ανέχεια στον αγροτικό πληθυσμό. Αναφερόμενη στο θέμα της τοκογλυφίας η εφημερίδα *Πατρίς* το 1913 επισημαίνει: «Ολοκλήρων χωρίων οι κάτοικοι τρωγλοδιαιτώνται, φοροβιβρώσκονται, κόπτουν τον αυχένα υπό τον βαρύν ζυγόν της αισχράς τοκογλυφίας»⁶⁹.

Οι επιλογές των υπερχρεωμένων αγροτών ήταν να μετατραπούν σε άκληρους αγρότες ή να καταλήξουν στη φυλακή, διέξοδος την οποία πολλοί θεωρούσαν ως τη μόνη λύση, αφού δεν μπορούσαν να διευθετήσουν διαφορετικά τα χρέη τους. Στην έκθεση του Έλληνα προξένου το 1869 αναφέρεται: «Πλείστοι γαιοκτήμονες ευρίσκονται εις τας φυλακάς πεινώντας και ζητούντες το έλεος των διαβατών. Φυλακισμένοι, αφού υβρίσθησαν από τον Οσμάν Εφέντη, εραπίσθησαν από τους ζαπτιέδες δια τον φόρον του παρελθόντος έτους, δια τον φόρον του τρέχοντος έτους, δια το ήμισυ της ελευσόμενης φορολογίας...».⁷⁰ Αυτή η κατάσταση διαπιστώνεται και από τους Βρετανούς διοικητές Αμμοχώστου, Πάφου και Κερύνειας, όπου, όταν αφίχθησαν στην Κύπρο, βρήκαν τις φυλακές γεμάτες από υπερχρεωμένους κατοίκους.⁷¹

1.2.3. Η καχεξία του εμπορίου

Στο περιθώριο του πρωτογενούς τομέα και στο ίδιο προβληματικό κλίμα λειτουργούσαν και οι υπόλοιποι παραγωγικοί τομείς. Σε χαμηλά επίπεδα διαμορφωνόταν τόσο το εσωτερικό όσο και εξωτερικό εμπόριο. Ανασταλτικό παράγοντα για την ανάπτυξη του εσωτερικού εμπορίου δεν αποτελούσε μόνο η δυσλειτουργία της αγροτικής οικονομίας με τις περιορισμένες δυνατότητές της, αλλά και το υφιστάμενο έλλειμμα σε συγκοινωνιακές υποδομές. Η ανεπάρκεια αυτή συντελούσε στην πληθυσμιακή απομόνωση και στην αδυναμία ανάπτυξης οικονομικών σχέσεων αστικού τύπου. Το οποιοδήποτε πλεόνασμα των αγροτικών προϊόντων κατέληγε στα τοπικά παζάρια ή σε εμποροπανηγύρεις που πραγματοποιούνταν προς τιμήν τοπικών αγίων. Σε αυτές τις περιπτώσεις η εμπορική διακίνηση διεξαγόταν από τους ίδιους τους παραγωγούς ή τους υφισταμένους τους. Σε περιπτώσεις όπου οι διεργασίες αφορούσαν τα προερχόμενα από τα τσιφλίκια προϊόντα, η παραγωγή ενίσχυε το εξαγωγικό εμπόριο και αλυσιδωτά τον εκχρηματισμό της οικονομίας. Πάντως, στο μεγαλύτερο μέρος του το εμπόριο διεξαγόταν

⁶⁹ Εφημ. *Πατρίς* «Εντυπώσεις και σκέψεις, κυβέρνησις και λαός», 31/13-Νοεμβρίου, 1913.

⁷⁰ Θ. Παπαδόπουλλος, ό.π., 261· P.Loizos, "Politics and Patronage in a Cypriot village" στο Ernest Gellner (ed) *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, Λονδίνο, 1977,116.

⁷¹ R. Katsiaounis, *Labour*, ό.π., 32.

κυρίως από τους χριστιανούς (Ελληνοκύπριους) και σπάνια από τους μουσουλμάνους (Τουρκοκύπριους), αφού «*η σημασία του εμπορίου και της τέχνης διέφευγε τελείως την αντίληψή των [Τουρκοκυπρίων] και έτσι άφηναν τον ραγιά να γίνεται σιγά... κύριός των οικονομικώς και πνευματικώς*».⁷²

Στα τελευταία χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας επαναδραστηριοποιήθηκε το εμπόριο στις παραλιακές πόλεις της Κύπρου, καταγράφοντας, μάλιστα, υπεροχή των εξαγωγών έναντι των εισαγωγών. Το σύνολο των εξαγωγών από το λιμάνι της Λεμεσού το 1877 αφορούσε προϊόντα αξίας £93,805, ενώ των εισαγωγών από το ίδιο λιμάνι £41,920. Το ίδιο έτος από το λιμάνι της Λάρνακας τα εξαγόμενα προϊόντα ήταν αξίας £150,918, ενώ οι εισαγωγές ήταν αξίας μόνο £105,277.⁷³ Η ναυτική επικοινωνία της Κύπρου με τα λιμάνια της Μεσογείου, όπως της Αλεξάνδρειας, Μερσίνας, Μασσαλίας, Βηρυτού, Κρήτης, Χίου, Βενετίας, Γένοβας, Ρόδου, Σμύρνης βοήθησε σε αυτή την εξέλιξη. Ως συνέπεια, μάλιστα, της εμπορικής ανάπτυξης η ελληνική κοινωνία της Κύπρου «*συνάπτεται με την ελληνική κοινωνία της Ανατολικής Μεσογείου*».⁷⁴ Οι εξαγωγές αφορούσαν το αλάτι, κερδοφόρο εξαγωγίμο είδος για την οθωμανική διοίκηση,⁷⁵ γεωργικά προϊόντα, κυρίως χαρούπια, αμπελουργικά προϊόντα, δημητριακά, δέρματα και μεταξωτά. Ας σημειωθεί ότι η μεταξουργία και η υφαντουργία αποτελούσαν τους παραδοσιακούς τομείς της βιοτεχνίας.⁷⁶

Η αναβάθμιση του εμπορίου είχε θετικές επιπτώσεις στην εξέλιξη των παράλιων πόλεων της Κύπρου, κυρίως της Λεμεσού και της Λάρνακας, οι οποίες άρχισαν να αποκτούν ιδιαίτερο οικονομικό και κοινωνικό ενδιαφέρον και να δημιουργούν το αναγκαίο υπόβαθρο για τον κοινωνικό μετασχηματισμό. Έτσι, ως κοινωνικό παράγωγο των οικονομικών εξελίξεων, διαμορφώθηκε μια μικρή αστική ομάδα που στήριζε την οικονομική επιφάνειά της στην ενασχόληση με τον εμπορικό τομέα και επρόκειτο να διαδραματίσει στα επόμενα χρόνια ρόλο στα πολιτικά και κοινωνικά πράγματα της Κύπρου.⁷⁷

Ωστόσο, η αστικοποίηση και οι αστικές σχέσεις αναπτύσσονταν με βραδείς ρυθμούς, λόγω της ανεπάρκειας συγκοινωνιακών υποδομών, και έτσι η επικοινωνία μεταξύ των πόλεων και της υπαίθρου συνέχισε να είναι υποτονική. Η υπαίθρος παρέμενε

⁷² Κ. Α. Κωνσταντινίδης, «Η παλιά Λευκωσία. Σαν πρόλογος», *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 22-3-1936.

⁷³ Αικ. Χρ. Αριστείδου, «Η παραγωγή και το εμπόριο της Κύπρου κατά τους ΙΗ' και ΙΘ' αιώνες», *Κυπριακά, Διαλέξεις ...* ό.π., 60.

⁷⁴ Π. Κιτρομηλίδης, «Τα συλλογικά πεπρωμένα του κυπριακού ελληνισμού τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα», *Κυπριακά, Διαλέξεις Λαϊκού...*, ό.π., 11.

⁷⁵ Θ. Παπαδόπουλλος, ό.π., 137-138.

⁷⁶ Θ. Παπαδόπουλλος, ό.π., 228.

⁷⁷ Π. Κιτρομηλίδης, «Κύπρος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., 440.

σε χαμηλά επίπεδα οικονομικής και κοινωνικής προόδου, αλλά και το εμπόριο δεν αξιοποιούσε όλες τις δυνατότητες που μπορούσε να του προσφέρει η ύπαιθρος. Μόλις προς το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας αρχίζει σταδιακά να δημιουργείται οικονομικό και κοινωνικό ενδιαφέρον προς νέους παραγωγικούς τομείς και δραστηριότητες περιορισμένων, βέβαια, δυνατοτήτων.

1.2.4. Πολιτισμική και κοινωνική διαφοροποίηση του πληθυσμού: εθνοτικές ομάδες και κοινωνική διαστρωμάτωση. Συντεχνίες (*esnafs*)

Η θέση της Κύπρου στην Ανατολική Μεσόγειο, κομβικό σημείο των μετακινήσεων των λαών προς την Ανατολή, διαμόρφωσε τα χαρακτηριστικά της ανθρωπογεωγραφίας της. Η πληθυσμιακή ανομοιογένεια και η σύνθεση μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας με κατοίκους οι οποίοι προσδιορίζονταν από διαφορετικά πολιτιστικά στοιχεία, γλώσσα, θρησκεία,⁷⁸ ιστορική παράδοση, αξιακό σύστημα, διαφοροποίησαν την εθνική ταυτότητα του πληθυσμού και καθόρισαν τη νοοτροπία και τις συμπεριφορές του. Στις μνήμες των κατοίκων οι διαφορές διατηρήθηκαν ως στοιχεία της καταγωγής τους, τα οποία προσπαθούσαν να επιβάλλουν μέσω των κοινωνικών θεσμών, αλλά και της θέσης τους στην εξουσία. Οι πολυπληθέστερες εθνοτικές ομάδες-κοινότητες, που διαμορφώθηκαν κυρίως στην οθωμανική περίοδο, ήταν οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι, (ορθόδοξοι-χριστιανοί και μουσουλμάνοι) προσδιορισμένοι τότε με στοιχεία θρησκευτικής και όχι εθνικής ταυτότητας.⁷⁹ Στην έκθεσή του για τα χρόνια 1854-58 ο Βρετανός πρόξενος έγραφε: « *Η θρησκεία, η συμπεριφορά, η μόρφωση, η γλώσσα κι η ενδυμασία χωρίζουν τους κατοίκους σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τους Τούρκους, που εκπροσωπούν τη δύναμη, την άγνοια και τον φανατισμό, και τους Έλληνες που είναι σχετικά πιο πολιτισμένοι, εργατικοί, φιλοπρόοδοι*».⁸⁰

⁷⁸ Η θρησκεία ως καθημερινή βιωματική εμπειρία λειτουργεί κυρωτικά για τις πράξεις των ανθρώπων. Βλ. Π. Κιτρομηλίδης, *Κοινωνικές σχέσεις και νοοτροπίες στην Κύπρο του Δέκατου όγδοου αιώνα*, Λευκωσία, 1992, 44.

⁷⁹ Η προέλευση των Τουρκοκυπρίων απασχόλησε μελετητές της κυπριακής ιστορίας, όπως τους Π. Σαμάρα, ο οποίος τους θεωρεί ελληνικής καταγωγής, Π. Κιτρομηλίδη, Κ. Χατζηδημητρίου, Στ. Παπαγεωργίου, οι οποίοι γενικά συνδέουν ένα τουλάχιστον μέρος τους με την κοινωνική ομάδα των Λινοβαμβάκων, που ήταν κρυπτοχριστιανοί στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας.

⁸⁰ Θ. Παπαδόπουλλος, ό.π., 63.

Η αδυναμία πρόσβασης σε στατιστικά στοιχεία της οθωμανικής περιόδου (1571-1878)⁸¹ εμποδίζει την ακριβή μελέτη της κοινωνικής δομής⁸² και τη σαφή καταγραφή του δημογραφικού χάρτη του νησιού τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Υπάρχουν, όμως, εκτιμήσεις από διάφορους μελετητές για τα ποσοτικά δεδομένα και την αναλογική σχέση μεταξύ των δυο ομάδων του πληθυσμού. Ο Braudel αναφέρει μεταφορά αγροτικών πληθυσμών από την Ανατολία στην αρχή της οθωμανικής περιόδου, ενέργεια που αποτελεί δημογραφική επέμβαση στη σύνθεση του πληθυσμού και επέφερε, βέβαια, πληθυσμιακή αύξηση σε σχέση με την περίοδο της Βενετοκρατίας.⁸³ Ο αριθμός των εποίκων υπολογίζεται στις 8,000-12,000,⁸⁴ συμπεριλαμβανομένων όχι μόνο σουνιτών μουσουλμάνων, αλλά και μη τουρκικών πληθυσμών.⁸⁵ Σε έκθεση του Έλληνα προξένου για το έτος 1869 αναφέρεται: «*Εν γένει ο πληθυσμός των υπό την τουρκικήν δεσποτείαν χωρών είναι λίαν δύσκολος να ορισθή, διότι οι τούρκοι, υπό την έποψιν του αργυρίου και της φορολογίας θεωρούντες τους ανθρώπους, δεν αριθμούσι ειμή τους πληρώνοντας φόρους.*» Καταγράφονται, μάλιστα, στα κατάστιχα της Λευκωσίας: «*χριστιανοί άνδρες 42,440*». Από αυτούς φορολογούνταν 25,146. «*Οθωμανοί άνδρες 20,154*», από τους οποίους φορολογούνταν 8,136. Στη διαίρεση αυτή δεν αναφέρονται οι γυναίκες ως μη υποκείμενες σε φορολόγηση.⁸⁶ Ο Θ. Παπαδόπουλλος αναφέρει δημογραφική παρακμή μέχρι τον 18ο αιώνα η οποία «*αντανακλάται μάλλον στην ελάττωσιν των καλλιεργούμενων γαιών και την σχετικήν ερήμωσιν της υπαίθρου.*»⁸⁷ Η εξέλιξη αυτή απεικονίζεται στα πληθυσμιακά στοιχεία της Κύπρου από το έτος 1571 μέχρι και το έτος 1881, τα οποία καταχωρούνται στον πίνακα που ακολουθεί:

⁸¹ Evros I. Demeriades, «The population of Cyprus during the British Rule, 1878-1960», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996)*, Γ' τόμος, 170. Υπάρχει πίνακας με εκτίμηση του πληθυσμού που καταγράφεται παρακάτω.

⁸² Η κοινωνική δομή, σύμφωνα με τον Peter Loizos στην ομιλία του στο Λαϊκό Πανεπιστήμιο, με θέμα «Αλλαγή στη δομή της κοινωνίας», περιλαμβάνει τα στατιστικά δεδομένα, τις συμπεριφορές, τους θεσμούς και τις ιδέες, ό.π., 93.

⁸³ F. Braudel, *Μεσόγειος*, ό.π., 191. Παραπέμπει στο : H. Kretschmayr, *Gesch. Von Venedig*, 1920, III, 62.

⁸⁴ B. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13^{ος}-18^{ος} αιώνας*, (ανατύπωση) Αθήνα 1987, σ.128-129 με παραπομπή στη σημείωση 1· Κ. Χατζηδημητρίου, ό.π., 225-226.

⁸⁵ Αδ. Πόλλις, «Κοινωνική κατασκευή της εθνοτικότητας και της εθνικότητας. Η περίπτωση της Κύπρου», π. *Σύγχρονα θέματα 68-70*, (Ιούλιος 1998 -Μάρτιος 1999), 27.

⁸⁶ Θ. Παπαδόπουλλος, «Ελληνική προξενική έκθεση του 1869», ό.π., 251.

⁸⁷ Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά*, ό.π., «Εισαγωγή», XVIII.

ΕΤΟΣ	ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ
1571	290,000
1641	130,000
1670	100,000
1745	85,000
1767	80,000
1777	100,000
1821	110,000
1881	186,173

Πηγή: «Census of population and Agriculture 1946», for the year up to 1821 and «Demographic report 1994» for the year 1881.⁸⁸

Σύμφωνα με την πρώτη πληθυσμιακή απογραφή που διενεργήθηκε από τους Βρετανούς το 1881, ο πληθυσμός της Κύπρου καθορίζεται στις 186,173 κατοίκους. Από αυτούς 137,631 ήταν χριστιανοί-Ορθόδοξοι και 45,458 μουσουλμάνοι. Σε ποσοστιαία κλίμακα το 73.9% ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι (Ελληνοκύπριοι) και 24.4% μουσουλμάνοι (Τουρκοκύπριοι). Το υπόλοιπο ποσοστό ανήκε σε μικρές θρησκευτικές ομάδες, όπως ήταν οι Μαρωνίτες, οι Λατίνοι και οι Αρμένιοι.⁸⁹ Παρά το γεγονός, λοιπόν, ότι οι Οθωμανοί κατείχαν την Κύπρο για τρεις και πλέον αιώνες, δεν κατάφεραν να αναδειχτούν σε πλειοψηφία, ώστε να μπορούν αργότερα να καθορίζουν τις κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις, έστω και με την αριθμητική τους υπεροχή, όπως αναφέρει ο Τουρκοκύπριος Οζντεμίρ Α. Οζκιούρ.⁹⁰

ΕΤΟΣ 1881	ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ	ΜΟΥΣΟΥΛΑΜΑΝΟΙ	ΑΛΛΕΣ ΟΜΑΔΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ
	137,631	45,458	3,084	186,173
%	73,9%	24.4%	1.7%	100%

⁸⁸ Evros Demetriades, «The population of Cyprus during the British rule, 1878-1960», ό.π.

⁸⁹ Τα δημογραφικά δεδομένα περιλαμβάνονται στα Blue books of Island of Cyprus και στα *Cyprus. Cencus* που περιλάμβαναν τα στοιχεία των απογραφών. Βλέπε παράρτημα.

⁹⁰ Οζντεμίρ Α. Οζκιούρ, *Η Κύπρος στη ζωή μου*, μτφρ. από τα αγγλικά Γ. Λάμπας, Αθήνα, 2000, 81.

Οι πληθυσμοί που κατοικούσαν στην Κύπρο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, σύμφωνα με επίσημες και ανεπίσημες μαρτυρίες, δεν είχαν στο σύνολο τους επηρεαστεί ακόμα από εθνικιστικούς και θρησκευτικούς φανατισμούς. Η κοινωνική συνοχή επηρεαζόταν περισσότερο από τη θέση που τα άτομα κατείχαν στο εξουσιαστικό και οικονομικό πεδίο και αποτελούσαν προσδιοριστικά στοιχεία της ταξικής τους θέσης. Ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης επικαλείται μαρτυρία βρετανού αξιωματούχου ο οποίος το 1862 αναφέρει ότι «οι μουσουλμάνοι ζουν σε ειρήνη με τους χριστιανούς γείτονες τους στην πόλη και την ύπαιθρο.»⁹¹

Παρά την ανάπτυξη καλών σχέσεων μεταξύ των κατοίκων στο πλαίσιο της καθημερινότητας, υπήρχε διαχωρισμός των κοινοτήτων στα αστικά κέντρα, όπου καθε κοινότητα ήταν εγκατεστημένη σε διακριτό γεωγραφικό τομέα.⁹² Μάλιστα, η θέση του μουσουλμανικού πληθυσμού, που παραδοσιακά είχε στενές σχέσεις με τους διοικητικούς οθωμανικούς μηχανισμούς εξουσίας, πλειοψηφικά συνδεόταν με το αστικό περιβάλλον, όπως ήδη έχει αναφερθεί. Στο οικονομικό πλαίσιο, παρόλη την εύνοια των αρχών προς το μουσουλμανικό στοιχείο, οι Ελληνοκύπριοι φαίνεται ότι συνδέονταν με πιο δημιουργικές και αποδοτικές οικονομικές δραστηριότητες. «Οι χριστιανοί», έγραφε το 1867 ο Βρετανός υποπρόξενος T. B. Sandwich, «είναι η πιο πλούσια τάξη στο νησί, επειδή είναι οι μεγαλύτεροι ιδιοκτήτες γης, και όπως στη γεωργία έτσι και στο εμπόριο υπερέχουν των μωαμεθανών».⁹³

Σε μια αναδρομική περιγραφική αναπαράσταση της ζωής της Λευκωσίας, την οποία πραγματοποίησε το 1936 η εφημερίδα *Νέος Κυπριακός Φύλακας*, αναφέρεται για τις ιδιότητες του μουσουλμανικού και χριστιανικού πληθυσμού κατά την οθωμανική περίοδο: «Η Τουρκοκρατία παρ'όλην την πίεσιν και την κακοδιοίκησίν της ευνόησε και στην Κύπρον όπως και στην Κωνσταντινούπολιν και στην Σμύρνην κ.λ.π. τους δραστήριους ραγιάδες εμπόρους. Οι καλοί μας φίλοι σήμερα, εργατικοί και προοδευτικοί συμπατριώται με τους οποίους ζούμε αδελφικά, όταν ήταν κυρίαρχοι με το καθυστερημένον Σουλτανικόν καθεστώς, ένα κυρίως επάγγελμα είχαν, οι μεγάλοι προπάντων που ήσαν μέσα στες πόλεις, το επάγγελμα του...εφέντη, του εφέντη του ροχατλή, του λουφετζή του εισπράχτορα ενοικίων από μαγαζιά και τσιφλίκια. Κι έτσι άφηναν στους δικούς μας τον δρόμον ανοιχτόν και στο εμπόριον –ελάχιστοι, όπως θα δούμε Τούρκοι, ήσαν έμποροι-και σε όλες σχεδόν τες τέχνες. Βέβαια, ήταν και μερικά επαγγέλματα, που τα είχαν αυτοί προνομιακά(και τα κρατούν ακόμα

⁹¹ P. Kitromilides, «From coexistence to confrontation», *Cyprus Reviewed*, Λευκωσία, 1977, 41.

⁹² R. Katsiaounis, ό.π., 49.

⁹³ Θ. Παπαδόπουλλος, ό.π., «Προξενική έκθεσις του έτους 1867», Thomas B. Sandwich, Κύπρος, 11-3-1867.

και σήμερα σχεδόν όλα). Επαγγέλματα ραχατλίτικα: Χασάπηδες, μεχαλλεπιτζήδες, χαλουβατζήδες, καττιμερτζήδες και σιαμισιάρηδες, κουπατζήδες, παπλωματάδες κλ.π. Δεν τους αδικούμε καθόλου, έτσι το ήθελε η εποχή, οι περιστάσεις, η προνομιακή τους θέση απέναντι του ραγιά που έπρεπε, μια και ήταν δούλος να ...δουλεύη με την διπλή σημασία της λέξης και να τρέφη τον κύριον του».⁹⁴

Η κοινωνική διαστρωμάτωση και η θέση που κατείχε κάθε άτομο στη δομή της κοινωνικής πυραμίδας προσδιοριζόταν σε συνάρτηση με την οικονομική του δύναμη και τη θέση στις παραγωγικές διαδικασίες, αλλά και τη σχέση την οποία ανέπτυξε με τους διοικητικούς και πολιτικούς μηχανισμούς. Οι προνομιακές αρμοδιότητες στο πολιτικό και οικονομικό σύστημα, όπως ήταν η συγκέντρωση φόρων, συντελούσαν στη διαμόρφωση ισχυρών κοινωνικών σχέσεων οι οποίες συνοδεύονταν από ανάλογες συμπεριφορές. Σημαντική θέση στη δομή της κοινωνικής πυραμίδας είχε η elite, οι παραδοσιακές δυνάμεις του πλούτου, άτομα με μεγάλη κτηματική περιουσία και πολιτικό κύρος, προερχόμενα και από τις δύο κοινότητες. Μέλη αυτής της κοινωνικής ομάδας μπορούσαν να εκδηλώνουν ομοιόμορφη συμπεριφορά και να συμμετέχουν σε κοινές εκδηλώσεις, όπως στο Γιεσήλ Καζίνο.⁹⁵ Προηγούνταν στην ιεραρχία οι θρησκευτικοί ηγέτες, έπονταν σημαντικοί μεγιστάνες του τόπου και αξιωματούχοι της Διοίκησης και τελευταίοι ακολουθούσαν οι έμποροι.⁹⁶

Σημαντική θέση στην κοινωνική πυραμίδα είχαν τα υψηλόβαθμα μέλη της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, τα οποία βρίσκονταν στην κορυφή λόγω της σημαντικότητας του θεσμού της Εκκλησίας, αφού στα δύσκολα χρόνια ήταν ο ισχυρότερος θεσμός μεταξύ των Ελληνοκυπρίων. Εξαιτίας της θέσης τους αποσπούσαν σεβασμό, είχαν αναγνωρισιμότητα, αλλά και κύρος. Πράγματι, η Εκκλησία υπήρξε ο πιο αναγνωρίσιμος θεσμός στην περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας, λόγω του γεγονότος ότι διατηρούσε αρμοδιότητες που την ενέπλεκαν σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής. Εκτός από το ιδιαίτερο καθεστώς που τη συνέδεε με το ιδιοκτησιακό και φορολογικό σύστημα, καθώς και το πολιτικό πλαίσιο, είχε και την αρμοδιότητα της εκδίκασης αστικών και οικογενειακών υποθέσεων, ιδιότητα που διασώθηκε από το βυζαντινό δίκαιο,⁹⁷ ενώ και στους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς διατηρούσε σημαντικό ρόλο. Παρόμοιες εξουσίες διατηρούσε, βέβαια, και ο θρησκευτικός ηγέτης των μουσουλμάνων.

⁹⁴ Κ. Α. Κωνσταντινίδης, «Η Παλιά Λευκωσία» *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 26-3-1936.

⁹⁵ Κ.Α.Κωνσταντινίδης, «Η Παλιά Λευκωσία», *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 28-5-1936.

⁹⁶ R. Katsiaounis, *Labour...*ό.π., 17.

⁹⁷ Κ. Χατζηδημητρίου, ό.π., 230.

Σημαντική θέση στην κοινωνική δομή είχε η ομάδα των εμπόρων, στην οποία, κυρίως στο τελευταίο ήμισυ του 19^ο αιώνα, άρχισαν να συμπεριλαμβάνονται και ξένοι εγκατεστημένοι στην Κύπρο, οι οποίοι συνεργάζονταν με Κύπριους, αρχικά ασκώντας μεσιτεία και αργότερα λειτουργώντας ως αυτοδύναμοι έμποροι.⁹⁸ Μερικοί, μάλιστα, από αυτούς συνδύαζαν την εμπορική δραστηριότητα με την προξενική ιδιότητα, στο πλαίσιο της οποίας παρείχαν προστασία σε ομοεθνείς τους σε περίπτωση που δέχονταν διώξεις. Εμπλέκονταν, όμως και σε άλλου είδους επικερδείς επιχειρήσεις, όπως η τοκογλυφία,⁹⁹ ή είχαν ερασιτεχνική ενασχόληση με τις αρχαιολογικές ανασκαφές και την αρχαιοκαπηλία. Τέτοια είναι η περίπτωση του Censola, προξένου των Η.Π.Α στην Κύπρο.¹⁰⁰ Έτσι, συνδέθηκαν με τη λαθραία μεταφορά πλήθους πολιτιστικών θησαυρών του νησιού σε ιδιωτικές συλλογές ή μουσεία του εξωτερικού, μια συνήθης πρακτική σε περιοχές οι οποίες έλκυαν ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον, λόγω του ελλείμματος που υπήρχε στη νομική προστασία των αρχαιοτήτων.

Οι ομάδες του πληθυσμού που ασχολούνταν επαγγελματικά με κατασκευαστικές και χειρωνακτικές δραστηριότητες, για την κάλυψη, κυρίως, τοπικών αναγκών, βρίσκονταν στη βάση της κοινωνικής πυραμίδας, ανάλογα με τη σημασία του προϊόντος το οποίο παρήγαγαν. Σε μεμονωμένα χωριά της υπαίθρου, όπως και σε ευρύτερο σύμπλεγμα χωριών, αλλά και σε αστικές περιοχές, δραστηριοποιούνταν ο οικοδόμος της περιοχής, ο σιδεράς, ο τσαγκάρης, ο σκαλιστής κασελών, ο μαραγκός, αλλά και ο χρυσοχόος, ο βυρσοδέψης, ο βαρκάρης και άλλες επαγγελματικές κατηγορίες.¹⁰¹ Πολλοί από τους απασχολούμενους σε χειρωνακτικές δραστηριότητες διακρίνονταν στην περιοχή τους για την τεχνική τους, συνέδεαν μάλιστα την επαγγελματική τους ταυτότητα με συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, όπως οι οικοδόμοι στο Καϊμακλί, πολλοί από τους οποίους πρωταγωνίστησαν αργότερα και στο εργατικό κίνημα.

Σε έκθεση του βρετανού προξένου Hamilton Lang (Λάρνακα, 20-2-1872), γίνεται διαχωρισμός των επαγγελματιών σε τρεις κατηγορίες: Στην πρώτη ανήκουν οι κατασκευαστές, στη δεύτερη όσοι ασχολούνται με επαγγέλματα που εντάσσονται στη λειτουργία της πόλης και στην τελευταία, την πολυπληθέστερη, βρίσκονται οι γεωργικοί εργάτες. Οι ποιοτικοί και ποσοτικοί δείκτες των χαρακτηριστικών των επαγγελματικών κατηγοριών δεν είναι συγκρίσιμοι με τους δείκτες των αντίστοιχων κατηγοριών στις

⁹⁸ Αικατ. Χρ. Αριστείδου, «Η παραγωγή και το εμπόριο της Κύπρου κατά τους ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνες», *Κυπριακά*, ό.π., 59.

⁹⁹ M. Attalides, «Peasant incorporation in Cyprus», ό.π., 139.

¹⁰⁰ K. Χατζηδημητρίου, ό.π., 265.

¹⁰¹ Θ. Κάνθος, «Η καθημερινή ζωή των Κυπρίων τους ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνες», *Κυπριακά*, ό.π., 94.

ευρωπαϊκές χώρες. Ακόμη και τα χαρακτηριστικά του τρόπου ζωής τους διέφεραν από τα αντίστοιχα δεδομένα των ευρωπαϊκών λαών. Αν και οι διατροφικές και στεγαστικές συνθήκες της διαβίωσής τους χαρακτηρίζονταν από λιτότητα, δεν αντιμετώπιζαν την τέλεια εξαθλίωση και απελπισία των αντίστοιχων κοινωνικών ομάδων της δυτικής Ευρώπης.¹⁰² Στη διαφορά αυτή συντελούσε η ενεργοποίηση της φιλανθρωπίας, η οποία λειτουργούσε ως φραγμός στην εξαθλίωση, αλλά συγχρόνως και ως μηχανισμός πολιτικού ελέγχου και χειραγώγησης, αφού η φιλανθρωπία ασκούνταν από οικογένειες προεστών και άλλων παραγόντων της δημόσιας ζωής.¹⁰³ Επιπλέον, θετικά συνέβαλε στην αποφυγή της εξαθλίωσης η ανάπτυξη υψηλού βαθμού συλλογικής συνείδησης στην κοινότητα του χωριού και στην ευρύτερη περιοχή του συμπλέγματος χωριών. Εξάλλου, η ανάγκη δημιούργησε στις «κλειστές κοινωνίες» της Κύπρου αυξημένη «οικογενειακή συνείδηση» τόσο στα στενά όρια της οικογένειας όσο και στα ευρύτερα της γενεάς,¹⁰⁴ χαρακτηριστικό φαινόμενο της ενότητας στις παραδοσιακές κοινωνίες.

Σημαντικό ρόλο στη λειτουργία και τη ζωή των επαγγελματικών ομάδων οι οποίες ζούσαν στα αστικά κέντρα διαδραμάτιζε η δραστηριοποίησή τους σε συντεχνίες (esnafs).¹⁰⁵ Οι συντεχνίες στόχευαν στην περιφρούρηση των επαγγελματικών συμφερόντων των μελών, στη διάθεση του παραγόμενου προϊόντος, αλλά και στην ηθική και υλική στήριξη των μελών κάθε συντεχνίας, σε περιπτώσεις που βρίσκονταν σε δυσχερή οικονομική θέση.

Στην κυπριακή κοινωνική ιστορία οι συντεχνίες λειτουργούσαν όπως και στις υπόλοιπες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹⁰⁶ Εξυπηρετούσαν τον επαγγελματικό τους χώρο καθορίζοντας την παραγωγή και διάθεση των προϊόντων, ελέγχοντας την εξέλιξη του επαγγέλματος και την είσοδο νέων μελών μέσα από το σύστημα μαθητείας και προσδιορίζοντας τοπογραφικά τη λειτουργία κάθε επαγγέλματος. Χαρακτηριστικό της λειτουργίας τους ήταν η σύνδεση κάθε συντεχνίας με κάποιο άγιο ο οποίος είχε καθιερωθεί ως προστάτης της. Στο πλαίσιο των επαγγελματικών ενώσεων αναπτύσσονταν σχέσεις αλληλεγγύης, οι οποίες πρακτικά σήμαιναν συνδρομή μελών από

¹⁰² Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά*, «Εκθεσεις επί των βιοτεχνικών τάξεων», 1872, ό.π., 316.

¹⁰³ Α. Μιχαηλίδου, *Λεμεσός, η παλιά πολιτεία*, Λευκωσία, 2000, 57.

¹⁰⁴ Θ. Κάνθος, «Η καθημερινή ζωή των Κυπρίων», *Κυπριακά*, ό.π., 194.

¹⁰⁵ Στοιχεία για τη λειτουργία των συντεχνιών στην Κύπρο στο πλαίσιο του θεσμού των *esnafs* στο βιβλίο του R. Katsiaounis, *Labour...* ό.π., 166-172.

¹⁰⁶ Για το ρόλο των συντεχνιών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία βλ. Β. Σφυρόερας, *Οι Έλληνες επί τουρκοκρατίας*, Αθήνα, 1975, 64· S. Faroqhi, *Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople under the Ottomans*, I. B. Tauris and Company, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, 2009. Επίσης, Α. Χατζημυχάλη, «Μορφές από τη σωματειακή οργάνωση των Ελλήνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία» στο δικτυακό τόπο: <http://www.myriobiblos.gr/texts/greek>. Πηγή: L' Hellenisme Contemporain, Αθήνα, 1953.

το κοινό ταμείο, όταν αυτά αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσκολίες.¹⁰⁷ Στα τελευταία έτη της οθωμανικής κυριαρχίας παρουσιάστηκε σχετική παρακμή στις συντεχνίες, όμως ο θεσμός ανέκαμψε κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης της βρετανικής περιόδου.

1.2.5. Δικαιοσύνη και Εκπαίδευση: Θεσμοί με αδύναμη λειτουργία

Η έλλειψη διοικητικής αυτοτέλειας της Κύπρου επηρέασε ανάλογα και τον δικαστικό τομέα. Στην Κύπρο, επί οθωμανικής κυριαρχίας, η δικαιοσύνη δεν παρουσίαζε αυτοτέλεια. Τα δικαστήρια που λειτουργούσαν δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν και να διαλευκάνουν όλες τις υποθέσεις οι οποίες ανέκυπταν στην κυπριακή κοινωνία και περιορίζονταν στην εκδίκαση μόνο όσων υποθέσεων αφορούσαν πρωτοβάθμιο επίπεδο. Για τις υπόλοιπες η εκδίκαση διεξαγόταν στη Ρόδο ή και στην Κωνσταντινούπολη.¹⁰⁸

Όταν οι Βρετανοί έφθασαν το 1878 στην Κύπρο, τα δικαστήρια που λειτουργούσαν στο νησί ήταν τα εξής: 1. Το μεγάλο κεντρικό *mejlis-i-idare*, με πρόεδρο τον καϊμακάμη και δικαστές μουσουλμάνους και χριστιανούς για υποθέσεις αστικού και ποινικού δικαίου. 2. Το *mejlis-i-daani* με πρόεδρο τον καδή (kadı), επίσης μικτό, αρμόδιο για μικρότερης σημασίας υποθέσεις και περιορισμένης γεωγραφικής έκτασης χώρο. 3. Το *mehmet* με πρόεδρο τον μουλά, μικτό, ανώτατο δικαστήριο ή και εφετείο. Η χριστιανική μαρτυρία λαμβανόταν υπόψη μόνο για υποθέσεις μεταξύ χριστιανών. Παράγοντας που καθόριζε τον τόπο εκδίκασης μιας υπόθεσης ήταν η προβλεπόμενη ποινή. Έτσι, για όσες υποθέσεις προβλέπονταν τρία χρόνια φυλάκισης η διαδικασία γινόταν στη Ρόδο και για θανατικές καταδίκες στην Κωνσταντινούπολη. 3. Το εμποροδικείο που λειτουργούσε στη Λάρνακα (*tijaret*) με πρόεδρο τον τούρκο μουτίρ και μουσουλμάνους ή ευρωπαίους δικαστές. 4. Τα θρησκευτικά δικαστήρια (*sheri*-δικαστήριο ισλαμικού δικαίου) τα οποία επιλαμβάνονταν υποθέσεων οικογενειακού δικαίου. Σε αυτά είχαν δυνατότητα να καταφεύγουν και χριστιανοί, εκτός από υποθέσεις οι οποίες αφορούσαν διαθήκες, οι οποίες ήταν στη δικαιοδοσία των επισκόπων.¹⁰⁹

Η απόδοση της δικαιοσύνης, σύμφωνα με έκθεση του έλληνα προξένου το 1869,¹¹⁰ παρουσίαζε έλλειμμα αξιοπιστίας, ενώ η δωροδοκία και η προχειρότητα αποτελούσαν συχνά φαινόμενα στη λειτουργία των δικαστηρίων. Χαρακτηριστικό

¹⁰⁷ R. Katsiaounis, *Labour...* ό.π., 45.

¹⁰⁸ Στ. Παπαγεωργίου, *Η πρώτη περίοδος της «Αγγλοκρατίας» στην Κύπρο*, ό.π., 127· Κ. Χατζηδημητρίου, ό.π., 263.

¹⁰⁹ Κ. Χατζηδημητρίου, ό.π., 262-263.

¹¹⁰ Θ. Παπαδόπουλλος, *Προξενικά*, ό.π., 247.

φαινόμενο στην απονομή της δικαιοσύνης ήταν η απουσία ισονομίας και ίσης αντιμετώπισης των κατοίκων. Οι χριστιανοί μειονεκτούσαν όταν βρίσκονταν ενώπιον των δικαστών. Εξάλλου, η μαρτυρία τους για να θεωρηθεί αξιόπιστη και να ληφθεί υπ' όψιν έπρεπε να επιβεβαιωθεί από την παρουσία τουλάχιστον δύο μουσουλμάνων μαρτύρων. Λόγω, λοιπόν, των αδυναμιών της λειτουργίας της δικαιοσύνης, πολλά εγκλήματα που διαπράττονταν εναντίον των χριστιανών από μουσουλμάνους παρέμεναν ατιμώρητα από τα υφιστάμενα τότε δικαστήρια.¹¹¹

Συναφές με το υπάρχον προβληματικό οικονομικοκοινωνικό περιβάλλον ήταν το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων. Η απουσία κρατικής μέριμνας, η οικονομική ανέχεια των κατοίκων και η ανομοιογένεια του πληθυσμού ήταν παράγοντες περιοριστικοί για τον αριθμό των εγγράμματων κατοίκων του νησιού και καθιστούσαν τον αναλφαβητισμό γενικό κανόνα. Η παιδεία στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας κινήθηκε σε ένα δυαδικό άξονα, στη βάση της εθνοτικής και θρησκευτικής ετερότητας, στοιχείο το οποίο συναντάται και στις υπόλοιπες υπό οθωμανική κυριαρχία περιοχές με ανομοιογενή πληθυσμιακή σύνθεση. Στο πλαίσιο αυτό ιδρύθηκαν σχολεία για μουσουλμάνους και χριστιανούς, τα οποία βρίσκονταν υπό την προστασία των αντίστοιχων θρησκευτικών Αρχών, με επικεφαλής τους ηγέτες της Κυπριακής Εκκλησίας, δηλαδή τον Αρχιεπίσκοπο και τους Μητροπολίτες για τους χριστιανούς, και τις Αρχές του *Εβκάφ* για τους μουσουλμάνους.¹¹²

Η έλλειψη κρατικής μέριμνας, εξάλλου, διαμόρφωσε στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα τον προσανατολισμό του ελληνοκυπριακού εκπαιδευτικού συστήματος προς στην Αθήνα, που ως εθνικό κέντρο προσπαθεί να δημιουργήσει ένα δίκτυο διάδοσης της εθνικής παιδείας για τους Έλληνες του οθωμανικού χώρου¹¹³.

Συμπερασματικά, η οθωμανική περίοδος χαρακτηρίζεται από την υπανάπτυξη των υποδομών, τις αρχαϊκές δομές της οικονομίας, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού. Τα δεδομένα αυτά διαμόρφωναν μια αρνητική εικόνα για το νησί. Αυτή την εικόνα συνάντησαν οι Βρετανοί όταν το 1878 έφθασαν, μετά το συνέδριο του Βερολίνου, στην Κύπρο. Η άφιξή τους, λοιπόν, δημιούργησε νέες προκλήσεις για τους κατοίκους, αλλά και τομές στην κοινωνική και πολιτική ιστορία του νησιού.

¹¹¹ ΙΑΥΕ/1878/37/12, Υποπρόξενος Η. Βασιλειάδης προς Θ. Δηλιγιάννη, Λάρνακα, 8-3-1878.

¹¹² Μ. Μιχαήλ, «Εθνοθρησκευτική ελληνική και τουρκική παιδεία στην Κύπρο», *Ιστορικά* 46 (Ιούνιος 2007), 44.

¹¹³ Μ. Μιχαήλ, ό.π., 52.

2. Η Κύπρος μπροστά στην ευρωπαϊκή πρόκληση

2.1. Η παραχώρηση της Κύπρου στη Βρετανία *as marriage by Force*

Στις 9 Ιουλίου 1878, στο περιθώριο των εργασιών του Συνεδρίου του Βερολίνου, ανακοινώθηκε επίσημα ότι στις 4 Ιουνίου η Βρετανία και η Υψηλή Πύλη είχαν προσυπογράψει μυστικά, μετά από ανάλογο χαρακτήρα διαπραγματεύσεις, τη Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης. «*Η Συνθήκη της Αμυντικής Συμμαχίας μεταξύ της Μ. Βρετανίας και της Τουρκίας σχετικά με τις ασιατικές επαρχίες της Τουρκίας*»,¹¹⁴ όπως προσδιορίστηκε η συμφωνία στο επίσημο κείμενο, εκχωρούσε την κατοχή και διοίκηση της Κύπρου στη Βρετανία για όσο διάστημα η Ρωσία διατηρούσε τις κατακτήσεις που με τον τελευταίο πόλεμο¹¹⁵ είχε εξασφαλίσει στον Καύκασο. Η παραχώρηση της Κύπρου, ιδιαίτερης σημασίας για την ιστορική πορεία της, είχε τη μορφή εκμίσθωσης, «*as marriage by force*».¹¹⁶

Ο ιδιόμορφος τρόπος με τον οποίο η Βρετανία κατέλαβε την Κύπρο το 1878, δημιούργησε ένα νέο παράδειγμα στην παγκόσμια διπλωματική ιστορία. Η Μ. Βρετανία ανέλαβε την κατοχή και διοίκηση της Κύπρου, (κάτοχος-νομέας)¹¹⁷ αλλά η *de jure* κυριαρχία του νησιού εξακολουθούσε να ανήκει στον Σουλτάνο.¹¹⁸ Έτσι, μέχρι το 1914 δεν θεωρήθηκε το νησί βρετανική αποικία και δεν αμφισβητήθηκε η κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε αυτό. Το δεδομένο αυτό συχνά αποτελούσε άλλοθι για τη βρετανική διοίκηση, ώστε να αποκρούει τα επίμονα αιτήματα των κατοίκων για ριζικές διοικητικές, οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις.¹¹⁹

Η συγκεκριμένη σύμβαση εξυπηρετούσε και τα δύο συμβαλλόμενα μέρη. Η Βρετανία, καταρχήν, πραγματοποίησε μια στρατηγική κίνηση που εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της στην Ινδία. Πράγματι, ο Disraeli, ο οποίος θεωρούσε το νησί «κλειδί για τη Δυτική Ασία», χαρακτήρισε ανοικτά την κίνηση «ινδική».¹²⁰ Εξάλλου, η Βρετανία δημιουργούσε ανάχωμα στην ενίσχυση της Ρωσίας στην περιοχή, στην προσπάθειά της να

¹¹⁴ Cyprus. *Parliamentary Papers* (other than annual reports) 1878-1879, Λονδίνο, 1879, 3-4. *Correspondence respecting the convention between Great Britain and the Turkey of June 4, 1878*, Λονδίνο, 1878. George Chacalli, *Cyprus under British Rule*, Λευκωσία, 1902, 36.

¹¹⁵ Πρόκειται για τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο του 1877.

¹¹⁶ Dixon Hepworth, W., ό.π., 193.

¹¹⁷ Γ.Τσαλακός, «Σύντομη επισκόπηση ορισμένων όψεων της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο», στο *Κύπρος: Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα, 2000, 145.

¹¹⁸ Π. Κιτρομηλίδης, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους...*, ό.π., 388.

¹¹⁹ Α. Σοφοκλέους, ό.π., 39.

¹²⁰ Ε. Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό ζήτημα, 1878-1960: Η συνταγματική πτυχή*, Αθήνα, 1998, 31. Παραπέμπει στο: John Reddaway, *Burdened with Cyprus: The British Connection*, London, 1986, 6.

συγκρατήσει «τον τεράστιο ρωσικό παγετώνα που εξακολουθούσε να γλιστράει προς τα κάτω»¹²¹ και συγχρόνως ενίσχυε την επιρροή της στη Μέση Ανατολή, αφού η γεωγραφική θέση της Κύπρου στο σταυροδρόμι τριών ηπείρων εξυπηρετούσε τις διπλωματικές και στρατηγικές κινήσεις της.¹²² Έτσι, είχε δυνατότητα να ελέγχει καλύτερα τα στρατηγικά σημεία της περιοχής, τα στενά των Δαρδανελλίων και τη Διώρυγα του Σουέζ.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, από την άλλη πλευρά, προωθούσε συμμαχικές σχέσεις με τη μεγαλύτερη αποικιακή και οικονομική δύναμη της εποχής, ώστε να μπορεί να θέτει φραγμούς στις προθέσεις της Ρωσίας, ενώ συγχρόνως δεν εγκατέλειπε τελείως τα συμφέροντά της στην Κύπρο, τα οποία μάλιστα προσπάθησαν να υπερασπίσουν οι οθωμανοί αξιωματούχοι στο νησί.¹²³ Συγκεκριμένα, οι όροι της σύμβασης προέβλεπαν την παροχή από τη Μ. Βρετανία ένοπλης βοήθειας, σε περίπτωση που η Ρωσία, η οποία κατείχε το Βατούμ, το Αρνταχάν και το Καρς, επιχειρούσε να αποσπάσει από την Οθωμανική Αυτοκρατορία άλλες κτήσεις στην Ασία. Υπήρχε, όμως, πρόνοια για ακύρωση της συμφωνίας, εκκένωση της Κύπρου από τη Βρετανία και επιστροφή της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, σε περίπτωση που η Ρωσία επέστρεφε το Καρς και τα άλλα εδάφη της Αρμενίας τα οποία κατέλαβε στον τελευταίο πόλεμο.

Μέσα, λοιπόν, από τους όρους της σύμβασης καθοριζόταν μια προνομιακή θέση για την Πύλη στην Κύπρο, αλλά και ιδιαίτερη θέση των μουσουλμάνων στο νησί. Η Υψηλή Πύλη ενισχυόταν οικονομικά, μέσω των ανειλημμένων οικονομικών υποχρεώσεων της Βρετανίας προς αυτήν, αφού η τελευταία έπρεπε να καταβάλλει ετησίως ένα μεγάλο χρηματικό ποσό στον Σουλτάνο. Το ποσό αυτό επρόκειτο να προσδιορίσει, στη συνέχεια, το χαρακτήρα της φορολογικής πολιτικής την οποία θα ακολουθούσαν οι Βρετανοί στο νησί. Ο *φόρος υποτέλειας*, που μετακλίσθηκε ως φορολογική επιβάρυνση στους κατοίκους, ήταν ένας παράγοντας ο οποίος επηρέαζε αρνητικά τις σχέσεις της αποικιακής διοίκησης με τους Ελληνοκυπρίους, αλλά και τις οικονομικές και κοινωνικές πρωτοβουλίες της Μ. Βρετανίας στο νησί.

¹²¹ E. Driault, *Το Ανατολικό Ζήτημα*, μτφρ. Λίνα Σταματιάδη, Αθήνα, 2000, τ. Α', 85.

¹²² Κ. Χατζηδημητρίου, *Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία, 1987, 275.

¹²³ ΙΑΥΕ, 1878/49/2, *Ιθαγένεια*, ο υποπρόξενος Βασιλειάδης στη Λάρνακα προς τον πρωθυπουργό και προσωρινώς υπουργό επί των Εξωτερικών κ. Κουμουνδούρο: «Πληροφορούμεθα θετικώς ότι ο Οθωμανός φρούραρχος του φρουρίου της επαρχίας Αμμοχώστου προσκληθείς κατ' επανάληψιν υπό του υποναυάρχου του εν τω ενταύθα λιμένα ναυλοχούντος θωρηκτού αγγλικού στόλου καθώς και υπό του μεγάλου αρμοστού της νήσου, ίνα παραδώση εις αυτούς το υπό διοίκησίν του φρουρίου, ως και την εν αυτό πυριταποθήκην, δεν συγκατατίθεται εις την παράδοσίν των. Τούτου ένεκα, μη θέλων φαίνεται ο αρμοστής να καταλάβη το διαλειφθέν φροσύριον δια της βίας, ετηλεγράφησε εις Κωνσταντινούπολιν περί του πρακτέου, δεν μένει δε η ελαχίστη αμφιβολία ότι θέλει διαταχθή υπό της Υ.Π ο ανθιστάμενος μέχρι τούδε φρούραρχος Αμμοχώστου ίνα παραδώση εις τους Άγγλους το υπό φύλαξιν αυτού φροσύριον», Λάρνακα, 25-7-1878.

Απέναντι σε αυτές τις διεθνείς εξελίξεις υπήρξαν αντικρουόμενες αντιδράσεις και διατυπώθηκαν διαφορετικές απόψεις, τόσο στο εσωτερικό της Μ. Βρετανίας, όσο και από ανταγωνίστριες ευρωπαϊκές χώρες, η ανάλυση όμως αυτών των εκτιμήσεων ξεφεύγει από τους στόχους αυτής της εργασίας. Σημαντικό είναι ότι η σύμβαση διαμόρφωσε νέα δεδομένα και προοπτικές, οι οποίες επηρέασαν την κοινωνική, πολιτική, οικονομική και ιδεολογική συμπεριφορά του πληθυσμού, χριστιανών (Ελληνοκυπρίων) και μουσουλμάνων (Τουρκοκυπρίων).

Εξάλλου, το διεθνές νομικό καθεστώς που επιβλήθηκε στην Κύπρο δημιούργησε σύγχυση και στον προσδιορισμό της ιθαγένειας των κατοίκων. Η βρετανική διοίκηση προσδιόρισε τους κατοίκους με βάση τη θρησκευτική ταυτότητα και όχι την εθνική καταγωγή. Προφανώς, η διάκριση μουσουλμάνων και μη μουσουλμάνων¹²⁴ εξυπηρετούσε την αντιμετώπιση ως θρησκευτικών και άλλων μικρότερων ομάδων, όπως οι Αρμένιοι και οι Λατίνοι,¹²⁵ και απέτρεπε τη σύνδεση με τον μεγαλοϊδεατισμό άλλων λαών στο πλαίσιο της έξαρσης του εθνικισμού στα Βαλκάνια.

Για αποφυγή προβλημάτων και παρεξηγήσεων με τις οθωμανικές Αρχές, οι κάτοικοι εξακολουθούσαν να θεωρούνται Οθωμανοί υπήκοοι, αν και, σύμφωνα με εμπιστευτικό έγγραφο της 4^{ης} Φεβρουαρίου 1879,¹²⁶ οι βρετανοί πρόξενοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχαν οδηγίες να τους παρέχουν ανεπίσημα προστασία. Οι εξελίξεις, βέβαια, του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου μετέβαλαν τη διεθνή θέση του νησιού, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι να αποκτήσουν πλέον τη βρετανική υπηκοότητα.

2.2. Οι ουτοπικές προσδοκίες των Ελληνοκυπρίων, η διοικητική αλλαγή και η απογοήτευση από την πρώτη βρετανική διακυβέρνηση

Οι συνθήκες διαβίωσης που επικρατούσαν στο νησί, σύμφωνα και με έγγραφες αναφορές των ελλήνων προξένων και υποπροξένων, παρουσιάζουν στις παραμονές «της μεταπολιτεύσεως»¹²⁷ εικόνα εξαθλίωσης των κατοίκων. Έτσι, η «*ψυχολογική διάθεση των κατοίκων ήτο ώριμος πλέον να δεχθή οιαδήποτε μεταβολήν εις την διοίκησιν της νήσου, η οποία θα παρείχεν ελπίδας απαλλαγής εκ των δεινών. Παρατηρήθη δηλαδή εις Κύπρον*

¹²⁴ Οι όροι Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι χρησιμοποιούνται για λόγους επικοινωνίας, όπως επισημαίνεται και στην εισαγωγή.

¹²⁵ Φ. Ζαννέτος, ό.π., 328.

¹²⁶ Α. Σοφοκλέους, ό.π., 56.

¹²⁷ Ε. Κωφός, «Η εκχώρησης της Κύπρου εις την Αγγλίαν», *Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, (Λευκωσία, 14-19 Απριλίου 1969), τ.γ, Λευκωσία, 1973, 185.

φαινόμενον παρόμοιον με εκείνο περιοχών της Θράκης, εις τας οποίας οι χωρικοί, τελούντες υπό τελείαν εξαθλίωσιν, εδέχοντο αδιαμαρτυρήτως την ρωσσοβουλγαρικήν κατοχήν. Υπ'αυτάς τας συνθήκας ήτο εννόητον ότι ο χριστιανικός λαός της Κύπρου ήκουσεν ευμενώς την είδησιν της εκχωρήσεως της νήσου εις την Αγγλίαν»¹²⁸.

Η πληροφόρηση για το ενδεχόμενο αλλαγής του καθεστώτος μεταφέρθηκε στους κατοίκους του νησιού ως φήμη. Σε ενημερωτικό έγγραφο του προξένου της Ελλάδας, Βασιλειάδη, από τη Λάρνακα με ημερομηνία 19-1-1878 προς τον υπουργό Εξωτερικών, Θ. Δηλιγιάννη, αναφέρεται: «Ο συντάκτης της τεργεσταίας «Κλειούς» κ. Θεριανός απέστειλε προ ημερών εμπιστευτικήν επιστολήν του προς τον ενταύθα ομογενήν κ. Γεώργιον Πιερίδην δι' ης αναγγέλλει «ότι έχει δεδομένα να πιστεύη, ως δημοσιογράφος, ότι η αγγλική κυβέρνησις επιδιώκει παντί σθένει κατάληψιν της Κύπρου δια των θαλασσιών δυνάμεών της, και ότι η πρόθεσις αύτη ήρξατο γενικευμένη εν Ευρώπη και διόλου παράδοξον να λάβη χώραν κατά την ενεστώσαν εν τη Ανατολή πολιτικήν ανωμαλίαν». Εξάλλου, οι φήμες προκάλεσαν κάποια οικονομική κινητικότητα, η οποία εκδηλώθηκε ως πρόθεση επενδύσεων σε αγορά ακίνητης περιουσίας στην Κύπρο από διάφορους οικονομικούς παράγοντες. Η ψυχολογία των κατοίκων επηρεάστηκε, όμως, περισσότερο από την ενίσχυση της παρουσίας βρετανικών πλοίων στην περιοχή της Κύπρου, στις παραμονές της σύμβασης. Αναφέρει ο Βασιλειάδης στις 23-6-1878: «Οι κύπριοι αναλογιζόμενοι τας συνεχείς επισκέψεις αγγλικών πολεμικών πλοίων εν Κύπρω και τας από χθες εν τω λιμάνι Λάρνακος προσαρμοσθείσας δύο αγγλικάς θωρηκτάς Φρεγάτας ονόματι *Baleign* και *Invincible*, ενισχυθέντες δε από προχθεσινού τηλεγραφήματος του εν Αλεξανδρεία τραπεζίτου κυρίου Ράλλη σταλέν προς τινά φίλον του δι' ου αναγγέλλει την προσεχή βελτίωσιν της τύχης της νήσου, κλίνουν να πιστεύουν μάλλον την υπό της Αγγλίας κατάληψιν αυτής, τούθ' όπερ θα ίδωσι μετά πλείστης όσης λύπης των καθόσον μέχρι τούδε τρέφουσι την ελπίδα ότι η χριστιανική Ευρώπη δεν θέλει κάμει αυτούς το μέγα άδίκον να τους αποχωρίση της μητρός των Ελλάδος. Επειδή δε μετά την χθεσινήν αναχώρησιν των δυο αγγλικών θωρηκτών διεδόθη καθ' άπασαν την πόλιν ότι η Κύπρος και η Ρόδος ηγοράσθησαν υπό της Αγγλίας αντί διακοσίων εκατομμυρίων αγγλικών λιρών συνεννοήσει του ευρωπαϊκού συνεδρίου, κατεθορυβήθησαν πάντες οι ενταύθα κάτοικοι οίτινες μετ' αγωνίας αναμένουσι το ατιμόπλοιον της προσεχούς Τετάρτης όπως φέρει αυτούς παρηγόρους ειδήσεις και λύση οπωσδήποτε τας αμφιβολίας των.»¹²⁹

¹²⁸ Ε. Κωφός, ό.π., 185.

¹²⁹ ΙΑΥΕ, 1878/49/2, Ιθαγένεια. Στο έγγραφο του υποπροξένου της Ελλάδας, Η. Βασιλειάδη, προς το υπουργείο Εξωτερικών, με ημερομηνία 23-6-1878, αναφέρονται οικονομικές κινήσεις από

Στις 4 Ιουλίου 1878 άρχισε να υλοποιείται η σύμβαση, με την άφιξη στη Λάρνακα του John Hay και την αντικατάσταση στις 12 Ιουλίου της ημισελήνου στο Σεράι από τη βρετανική σημαία (*Union Jack*).¹³⁰ Στις επόμενες μέρες έφθανε στο νησί ο πρώτος βρετανός αρμοστής, Sir Garnet Wolseley. Η Κύπρος είχε εκχωρηθεί στη Βρετανία, η διοίκηση ασκούσαν από υπαλλήλους της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, αλλά συνέχιζε να αποτελεί κτήση του Σουλτάνου και οι κάτοικοί της να είναι οθωμανοί υπήκοοι.

Η άφιξη των Βρετανών, κινητοποιώντας την ιστορική μνήμη των Ελληνοκυπρίων, «θεωρήθηκε ευσεβοποθικά ως η αφετηρία για την επανάληψη της περίπτωσης της Επτανήσου».¹³¹ Το ιστορικό παράδειγμα των Ιονίων νήσων δημιούργησε την ψευδαίσθηση ότι η βρετανική διοίκηση ακολουθώντας την ίδια τακτική θα παραχωρούσε την Κύπρο στην Ελλάδα. Ο Χριστοφής Οικονομίδης, σε ομιλία του στο Γ΄ Κυπρολογικό συνέδριο, έθεσε το ζήτημα της ταυτότητας του προσώπου, στον ρητορικό λόγο του οποίου στηρίχθηκε το έναυσμα για αυτή την προσδοκία. Ο συγγραφέας κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η φράση « η Αγγλία θα επαναλάβει την χειρονομία που έκανε για τις Ιονίους νήσους» δεν ανήκει στον ρητορικό λόγο του Σωφρονίου, Αρχιεπισκόπου Κύπρου, ο οποίος έμμεσα έθεσε το θέμα της ένωσης με τη χαρακτηριστική για τον κυπριακό λαό φράση «χωρίς να αρνηθεί την καταγωγήν και τους πόθους του»,¹³² αλλά ούτε και στην προσφώνηση του Κυπριανού,¹³³ επισκόπου Κιτίου, υπάρχει άμεση αναφορά στο θέμα της ένωσης. Η ρητορική αυτή εκφράστηκε από τον Αριστοτέλη Παλαιολόγο, πρόεδρο του συλλόγου *Ισότης*, ο οποίος προσφώνησε τον Sir Garnet Wolseley, κατά την πρώτη επίσκεψη του στη Λεμεσό στις 25 Ιουλίου 1878.¹³⁴

Η αρχική πίκρα και λύπη των Ελληνοκυπρίων, λόγω της διάψευσης του ονείρου που ήταν η Ένωση με την Ελλάδα, μετατράπηκε σε σκεπτικιστικές προσδοκίες. Οι Ελληνοκύπριοι αποδέχθηκαν με σχετική ανακούφιση τον τερματισμό της οθωμανικής κυριαρχίας, την οποία πάντα θεωρούσαν ως τυραννία, και ανέπτυξαν ένα πλαίσιο

οικονομικούς παράγοντες της Κωνσταντινούπολης και Αιγύπτου, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν με σκοπό την αγορά ακίνητης περιουσίας κυρίως στην περιοχή της Λεμεσού εξαιτίας των φημών για αλλαγή του καθεστώτος στην Κύπρο. Οι φήμες αυτές ενισχύθηκαν στους Κυπρίους από τις συχνές παρουσίες βρετανικών πλοίων στα κυπριακά λιμάνια.

¹³⁰ Φ. Ζαννέτου, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, Λάρνακα, τ.Β΄, 1911, 43.

¹³¹ Γ. Γεωργής, *Γ΄ Κυπρολογικό Συνέδριο*, ό.π., 388.

¹³² Φ. Ζαννέτος, ό.π., 47.

¹³³ Ο G. Hill αποδίδει τη ρήση στον Κυπριανό, ό.π., τ. IV, 297.

¹³⁴ Χρ. Οικονομίδης, «Οι προσφωνήσεις αρχιεπισκόπου Σωφρονίου και μητροπολίτη Κιτίου Κυπριανού στον πρώτο άγγλο αρμοστή το 1878, χωρίς αναφορά στο αίτημα της ενώσεως, και κάποια άλλη προσφώνηση με το αίτημα της ενώσεως», *Πρακτικά του Γ΄ Κυπρολογικού...* ό.π., 415.

προσδοκιών οι οποίες αργότερα, βέβαια, εξελίχθηκαν σε επιφυλάξεις και δυσπιστία απέναντι στους νέους κατακτητές.¹³⁵

Οι θετικές προσδοκίες, που δημιουργήθηκαν ως αποτέλεσμα ιδεολογικών και συναισθηματικών στάσεων, καθώς και οικονομικών και ιστορικών δεδομένων, αφορούσαν κάθε είδους αλλαγές και ανατροπές στη ζωή τους. Η ανασφάλεια από την προηγούμενη κακοδιοίκηση,¹³⁶ «όντας εκτεθειμένοι στα καπρίτσια και τις παράνομες απαιτήσεις των αισχρότερων οργάνων ενός φαύλου κράτους»,¹³⁷ σε συνδυασμό με την ταυτότητα της πολιτικής των Βρετανών, δημιούργησαν ελπίδες για τον τρόπο διαχείρισης της εξουσίας από το νέο καθεστώς.

Η προερχόμενη από την οικονομική πολιτική της οθωμανικής διοίκησης οικονομική δυσπραγία των κατοίκων σε συνδυασμό με την αναπτυγμένη οικονομία της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, μιας οικονομίας η οποία στηριζόταν σε νεωτεριστικές μεθόδους και παραγωγικές διαδικασίες, δημιούργησαν ελπίδες για τη λήψη μέτρων από τους Βρετανούς, τα οποία θα οδηγούσαν σε εκσυγχρονισμό της οικονομίας, ώστε να υπάρξει έξοδος των κατοίκων από το οικονομικό τέλμα. Ακόμη και οι οικονομικά ασθενέστερες κοινωνικές ομάδες πίστεψαν ότι θα απαλλάσσονταν από το φορολογικό καθεστώς της δεκάτης.¹³⁸

Εξάλλου, ο φιλελευθερισμός που ενστερνίζονταν και ακολουθούσαν στο εσωτερικό της χώρας τους οι Βρετανοί διαμόρφωσε θετικές προσδοκίες για εφαρμογή πολιτικών ελευθεριών και στην Κύπρο, ώστε ο κυπριακός λαός να απολαύσει «*τα αγαθά της εννομίας και του αληθινού πολιτισμού*».¹³⁹ Οι προσλήψεις των νέων δεδομένων οδηγούσαν τους κατοίκους στην ελπίδα ότι θα ασκούσαν στο νησί μια αμερόληπτη μορφή διοίκησης και ανέμεναν την εισαγωγή νέων φιλελεύθερων θεσμών οι οποίοι θα επηρέαζαν θετικά όλους τους κατοίκους της Κύπρου. Για τις προσδοκίες των Κυπρίων ο Φ. Ζαννέτος αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Οι κύπριοι εφαντάζοντο του άγγλους ως κομιστάς της υλικής ευπραγίας και δωρητάς γενναιοφρόνων ελευθεριών*».¹⁴⁰ Πράγματι, απέδωσαν στη βρετανική κυβέρνηση πλείστα όσα θετικά χαρακτηριστικά και φαντάζονταν ότι αυτή «*πεφωτισμένη και φιλόανθρωπος και πατρική δεν είναι αμφιβολία ότι τους υπό την κραταιάν*

¹³⁵ Π. Κιτρομηλίδης, ό.π., 388.

¹³⁶ Κυρίως οι μνήμες από τον προτελευταίο τούρκο διοικητή Ahmet Kiamil.

¹³⁷ G. Hill, ό.π, 205.

¹³⁸ R. Katsiaounis, ό.π., 67.

¹³⁹ Φ. Ζαννέτος, ό.π., 46

¹⁴⁰ Φ. Ζαννέτος, ό.π., 88.

αυτής αιγίδα διατελούντας λαούς κυβερνά δια θεσμών φιλελευθέρων και αρμοδίων, ώστε να προάγονται βαθμηδόν επί το βέλτιον και να ευδαιμονώσιν.»¹⁴¹

Είναι αλήθεια ότι η διαπίστωση από μέρους των Βρετανών των ελλειμμάτων στους διάφορους τομείς, τα οποία σκιαγραφούσαν αρνητικά την εικόνα του νησιού και τη ζωή των κατοίκων, δεν οδήγησαν τη νέα διακυβέρνηση να προχωρήσει με γρήγορους ρυθμούς σε επεμβατικά μέτρα για εξάλειψη των αρνητικών φαινομένων. Η νέα διοίκηση προχώρησε σε αλλαγές με συντηρητικό τρόπο και αργούς βηματισμούς, γεγονός που αρχικά δυσaráεστησε τους Ελληνοκυπρίους οι οποίοι έβλεπαν τις προσδοκίες τους να μην υλοποιούνται άμεσα. Στην υιοθέτηση σταδιακής εισαγωγής μεταρρυθμίσεων σκόπευε ο Woolsey ο οποίος σε έκθεσή του ανέφερε ότι «στις μεταρρυθμιστικές του ενέργειες προσπάθησε να προχωρήσει βραδέως, διδάσκων το λαόν, και μόνος του επικουρήσει εις την βελτίωσιν των πραγμάτων.»¹⁴²

Γεγονός είναι ότι με την έναρξη της βρετανικής κατοχής της Κύπρου επιτεύχθηκε η διοικητική αυτονομία του νησιού,¹⁴³ η διοίκηση του οποίου μέχρι το 1880 αποτελούσε δικαιοδοσία του υπουργείου Εξωτερικών, ενώ αργότερα περιήλθε στο υπουργείο Αποικιών.¹⁴⁴ Στις 14 Σεπτεμβρίου 1878 εκδόθηκε διάταγμα αποτελούμενο από 28 άρθρα το οποίο καθόριζε τη δομή και τις λειτουργίες της εξουσιαστικής μηχανής. Επικεφαλής της διακυβέρνησης βρισκόταν ο ύπατος αρμοστής. Στις αρμοδιότητές του¹⁴⁵ περιλαμβανόταν η άσκηση εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας με τη βοήθεια αντίστοιχων γνωμοδοτικών συμβουλίων.¹⁴⁶

Το Εκτελεστικό Συμβούλιο απαρτιζόταν από τον αρχηγό του βρετανικού στρατού στην Κύπρο, τον αρχιγραμματέα της κυβέρνησης, τον δικηγόρο του στέμματος και τον αρχιλογιστή. Ωστόσο, ο αρμοστής είχε την ευχέρεια να προσκαλέσει και άλλα πρόσωπα εάν θεωρούνταν επιβεβλημένο.¹⁴⁷ Από το 1897 στη σύνθεση του εκτελεστικού συμβουλίου συμμετείχαν και τρεις πολίτες διορισμένοι από τον Αρμοστή.¹⁴⁸ Η συμμετοχή τους θεωρήθηκε από τους Ελληνοκυπρίους περισσότερο τυπική παρά ουσιαστική. «Ως προς το

¹⁴¹ Φ. Ζαννέτος, ό.π., 46-47.

¹⁴² Φ. Ζαννέτος, ό.π., 127.

¹⁴³ Στ. Παπαγεωργίου, *Η πρώτη περίοδος της «Αγγλοκρατίας» στην Κύπρο (1878-1914). Πολιτικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικές αδράνειες*, Αθήνα, 1996, 142.

¹⁴⁴ Π. Κιτρομηλίδης, ό.π., 388.

¹⁴⁵ Σύμφωνα με την έκθεση των ελληνικών προξενικών αρχών στην Κύπρο, ο ύπατος αρμοστής διοικούσε ως ηγεμών και όχι ως διοικητής. Βλέπε: ΙΑΥΕ, 1892/Γ/42/1, *Εκθέσεις προξενικών αρχών περί Κύπρου*, «Γενική έκθεση περί της εν Κύπρω καταστάσεως», Β. Προξενείον της Ελλάδος εν Κύπρω, Λάρνακα, Οκτώβριος, 1892

¹⁴⁶ *The Cyprus Gazette*, no1, 5 Nov. 1878· Φ. Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ.β, Λάρνακα, 1911, 72.

¹⁴⁷ *The Cyprus Gazette*, no1, 5 Nov 1878· G.Georghallides, *A Political and Administrative...* ό.π., 38.

¹⁴⁸ Κ. Χατζηδημητρίου, ό.π., 280.

εκτελεστικόν συμβούλιον παρατηρούμεν πρώτον ότι τα ιθαγενή μέλη αυτού προσεκλήθησαν μόνον ότε διωρίσθησαν δια να λάβωσι του νενομισμένου όρκου και ουδέποτε άλλοτε εν διαστήματι ενός και ημίσεος περίπου έτους, καίτοι πλείσται συνεδριάσεις έλαβον χώραν κατά το χρονικόν τούτο διάστημα», αναφέρουν ελληνοκύπριοι βουλευτές σε διαμαρτυρία τους προς το υπουργείο Αποικιών το 1903.¹⁴⁹

Γνωμοδοτικό και συμβουλευτικό χαρακτήρα είχε αρχικά και το Νομοθετικό Συμβούλιο, το οποίο με πρόεδρο τον Αρμοστή θα εξέδιδε όλους τους αναγκαίους νόμους και διατάγματα¹⁵⁰ προς «*ειρηνικήν, εύρυθμον και αγαθήν διοίκησιν της νήσου*», όπως σχολιάζει στην έκθεσή του το ελληνικό προξενείο.¹⁵¹ Η σύνθεσή του θα αποτελούνταν, αρχικά, από τον εκάστοτε Αρμοστή και από αριθμό δημοσίων υπαλλήλων και άλλων προσώπων όχι λιγότερα των τεσσάρων ή περισσότερα από οχτώ. Το ήμισυ θα είναι άτομα τα οποία θα κατείχαν δημόσια αξιώματα στην Κύπρο, τα οποία θα προσδιορίζονται ως επίσημα, και το άλλο ήμισυ θα είναι κάτοικοι της νήσου, τα οποία θα ονομάζονται ανεπίσημα. Η θητεία των μελών καθορίστηκε να είναι διετής¹⁵² Στο πρώτο Νομοθετικό Συμβούλιο διορίστηκαν τέσσερα επίσημα και τρία ανεπίσημα μέλη.¹⁵³

Για τις ανάγκες της διοίκησης το νησί διαιρέθηκε σε έξι διαμερίσματα, η εποπτεία των οποίων ανατέθηκε σε αντίστοιχους βρετανούς διοικητές. Η συμμετοχή του λαού στη διοίκηση περιοριζόταν στο κατώτερο επίπεδο, όπου λειτουργούσαν τα προερχόμενα από τον γηγενή πληθυσμό τοπικά συμβούλια. Στις πόλεις ο λαός ψήφισε τα δημοτικά συμβούλια, αποτελούμενα από τον δήμαρχο και τους δημοτικούς συμβούλους, και στα χωριά τον *μουχτάρη* και τους *αζάδες*.¹⁵⁴

Οι τοπικοί φορείς της εξουσίας εκλέγονταν σε τοπικές εκλογές,¹⁵⁵ η ανάδειξή τους, όμως, συνδεόταν με παρεμβατικές ενέργειες της κυβέρνησης που στόχο είχαν τη συνεχή επιτήρηση και τον έλεγχο των δραστηριοτήτων προσώπων τα οποία μπορούσαν να επηρεάσουν τον πληθυσμό. Η εφημερίδα *Σάλπιγξ*, σε άρθρο της στο φύλλο της 13^{ης} Ιουλίου 1891, καταγράφει αδιαφορία για τα κοινά μεγάλου μέρους του πληθυσμού.¹⁵⁶

Η έλλειψη πολιτικής εμπειρίας οδηγούσε είτε σε κατευθυνόμενη ψήφο είτε σε αδιαφορία απέναντι στις εκλογικές διαδικασίες. Αναφέρει η εφημερίδα *Πατρίς* το 1911:

¹⁴⁹ ΙΑΥΕ:1903/Α1, *Περί Κύπρου*, Συνημμένη έγγραφη διαμαρτυρία η οποία εστάλη από τους ελληνοκύπριους βουλευτές της Κύπρου προς το υπουργείο Αποικιών, Λάρνακα, 25-7-1903.

¹⁵⁰ Φ. Ζαννέτος, ό.π., 72.

¹⁵¹ ΙΑΥΕ:1892/Γ/42/1, ό.π., Οκτώβριος, 1892.

¹⁵² *The Cyprus Gazette*, ό.π., Φ. Ζαννέτος, ό.π., 74.

¹⁵³ Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π., 44.

¹⁵⁴ Κ. Χατζηδημητρίου, ό.π., 279.

¹⁵⁵ C. Kyrris, *History of Cyprus*, 275-278.

¹⁵⁶ Εφημ. *Σάλπιγξ*, «Αδιαφορία για τα κοινά», 13-7-1891.

«Ο λαός ανάγκη διαπαιδαγωγηθή και πολιτικώς άριστον προς τούτο μέσον είνε να αφήται ελεύθερος ίνα ανεπηρέαστος εξασκή τα πολιτικά του δικαιώματα εν πάση ευκαιρία. Δύνатаι να παρασυρθή δις, τρις, τετράκις υπό κομματικού ρεύματος. Δεν θα εξακολουθήση όμως να φέρηται τήδε κακείσε έρμαιιον του τυχόντος ανέμου, αλλά θα ανανήψη και παρά πάσας τας αντιδράσεις θα μορφώται εν επικείμενη εκλογή εν δημόσιον φρόνημα, όπερ και μόνον έχει αξίαν. Όταν δε κτήσηται την εκλεκτικήν ικανότητα, τότε καθίσταται πολιτικώς ωριμώτερος και κατ'ακολουθίαν άξιος μεγαλυτέρων ελευθεριών.»¹⁵⁷ Η αδιαφορία ήταν η εναλλακτική λύση στην ψήφιση προσώπων τα οποία ασκούσαν οικονομική χειραγώγηση στους κατοίκους λόγω του οικονομικού προβλήματος ή υποδεικνύονταν από ξένους παράγοντες. Αναφερόμενη στην περιφρονητική πρακτική της κυβέρνησης απέναντι στις δημοκρατικές διαδικασίες, η *Αλήθεια* περιγράφει παραστατικά τις πατερναλιστικές σχέσεις που διαμορφώνονταν ανάμεσα στην εξουσία και τους υπηκόους της με προτάσεις εκπροσώπων της προς φιλόδοξους κατοίκους της υπαίθρου: «Θα σε κάμω μουχτάρην ίνα έχης όλας τα χρηματικάς απολαβάς, με τον όρον όμως να μου μαυροπινακώνης τους κατοίκους, να τους αποπλίζης, να μην έχης άλλον κύριο παρά εμέ, και όταν εξακολουθήσης την πορείαν ταύτην, θα σε κρατήσω εν τη υπηρεσία και δια δεύτερον και τρίτον έτος. Θα είσαι υπάλληλος αντιπρόσωπος της βασιλίσσης και οφείλεις συνάμα να με υπακούης και να με πληροφορής περί όλων των συμβάντων εν τω χωρίω σου. Προπάντων εάν ο διδάσκαλος αποστείλη τι προς δημοσίευσιν, μη διστάζης να μου το αναγγείλης».¹⁵⁸ Έτσι κατασκευάζονταν ερείσματα για τους τοπικούς άρχοντες, που τους ενέπλεκαν σε ατασθαλίες.

Σημαντική παράμετρος για τα πρόσωπα που ασκούσαν τοπική εξουσία ήταν η αποκόμιση προσωπικών οικονομικών οφελών από το δικαίωμα να πωλούν ακίνητα στο χωριό, «γενόμενοι εις πλείστας υποθέσεις αυτοί δανεισταί, αυτοί αγορασταί», αλλά και «τυραννίσκοι των χωρίων».¹⁵⁹ Έτσι, πολλές φορές οι χωρικοί εξέφραζαν παράπονα στη Διοίκηση για τη συμπεριφορά των εκπροσώπων της, όπως έκαναν κάτοικοι του χωριού Γιαλούσα, οι οποίοι με έγγραφό τους διαμαρτυρήθηκαν το 1903 για τη συμπεριφορά του δικού τους *μουχτάρη*, Λοϊζου Γεωργίου.¹⁶⁰

Τα εκτελεστικά πρόσωπα της πρώτης βρετανικής διοίκησης, η οποία αποτελούνταν, κυρίως, από βρετανούς στρατιωτικούς με μικρή εμπειρία σε θέματα

¹⁵⁷ Εφημ. *Πατρίς*, «Μετά τας εκλογάς», 17/30-3-1911.

¹⁵⁸ Εφημ. *Αλήθεια*, 3-3-1900.

¹⁵⁹ Εφημ. *Αλήθεια*, 14-1-1900.

¹⁶⁰ SAI/816/1903, Η επιστολή απευθύνεται στον κυβερνήτη και υπογράφεται από ομάδα χωρικών, Αιγιαλούσα, 25-2-1903.

διοίκησης,¹⁶¹ προκάλεσαν δυσμενή αισθήματα στους κατοίκους. Αναφέρει ο Φ. Ζαννέτος: «Οι άγγλοι υπάλληλοι έχουν το μέγα ελάττωμα του να καθίστανται μάλλον αντιπαθητικοί διά του μεγάλου μεν δι'εαυτούς εγωισμού, της καταδήλου δε περιφρονήσεως προς πάντ' άλλον θνητόν». ¹⁶² Γενικά, η συμπεριφορά των Βρετανών απέναντι στους κατοίκους του νησιού υπήρξε προσβλητική, πειστική και καθόλου φιλελεύθερη. Κατέχονταν υπέρ το δέον από ζήλο να επιβάλουν το νόμο, ενώ εξαντλούσαν την αυστηρότητά τους ακόμη και σε μικρά παιδιά για πολύ μικρά παραπτώματα, όπως συνέβη στην περίπτωση μικρού παιδιού το οποίο βρετανοί παράγοντες απείλησαν με τιμωρία και πρόστιμο απλώς για την κλοπή ενός ροδιού.¹⁶³ Καταγράφεται, επίσης, σκληρή συμπεριφορά των οργάνων της τάξεως απέναντι σε κρατούμενους, σε σημείο να προκληθεί ο θάνατος κάποιου το 1883 λόγω «ραβδισμού από τους ζαπτιέδες».¹⁶⁴

Επιπροσθέτως, τα πρώτα διατάγματα (ordinances) της βρετανικής διοίκησης δεν ανταποκρίνονταν στις προσδοκίες των κατοίκων. Θεωρήθηκαν ανελεύθερα και καταπιεστικά, αφού με αυτά επιβαλλόταν ακόμα και καταναγκαστική εργασία για εκτέλεση δημοσίων έργων, δικαιολογούνταν η χωρίς δίκη εξορία πολιτών και επιτρεπόταν η πώληση ακίνητης ιδιοκτησίας μόνο σε «άγγλους και τούρκους υπηκόους».¹⁶⁵ Σε επιστολή του Βασιλειάδη προς τον τότε υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας, Θεόδωρο Δηλιγιάννη, αναφέρεται: «Η αγγλική διοίκησις λαβούσα το μέτρον της τακτοποιήσεως των εν τοις περιχώροις της νήσου οδών, και μη εννοούσα να δαπανήση τι εκ του δημοσίου ταμείου της εξήτησεν να επισκευάση αυτάς δια των ιδρώτων των πτωχών χωρικών, τουτέστι δι'αγγαρειών και εξέδοτο περί τούτου τας αναγκαίας διαταγάς, πράγμα όπερ ούτε αυτή η αυθαίρετος τουρκική διοίκησις επέβαλεν εις τους κατοίκους».¹⁶⁶

Εξάλλου, πολλές από τις πρώτες πρακτικές της βρετανικής διοίκησης δεν είχαν συνέπεια προς τις διακηρύξεις του πρώτου βρετανού αρμοστή, Sir Garnet Wolseley, ο οποίος, όταν έφθασε στο λιμάνι της Λάρνακας στις 22 Ιουλίου, προέβη σε δηλώσεις οι οποίες δημιούργησαν ψευδαισθήσεις στους κατοίκους. Ο βρετανός αξιωματούχος εξέφρασε το ενδιαφέρον της βασιλίσσας για την ευτυχία του νησιού, δηλώνοντας ότι προς τούτο θα λαμβάνονταν όλα τα αναγκαία μέτρα για την ανάπτυξη και προώθηση του εμπορίου και της γεωργίας. Ταυτοχρόνως, υποσχέθηκε διασφάλιση των ανθρωπίνων

¹⁶¹ G. Georghallides, ό.π., 38.

¹⁶² Φ. Ζαννέτος, ό.π., 126.

¹⁶³ ΙΑΥΕ, 1879/58/3, *Κύπρος*, Επιστολή Βασιλειάδη προς τον υπουργόν Εξωτερικών Θ. Δηλιγιάννη, Λάρνακα, 5-1-1879.

¹⁶⁴ ΙΑΥΕ, 1883/Α/5, *Κύπρος*, Αναφορά του έλληνα προξένου στη Λάρνακα, Απόστολου Αναργύρου, προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λάρνακα, 24-10-1883.

¹⁶⁵ Α. Σοφοκλέους, ό.π., 78.

¹⁶⁶ ΙΑΥΕ, 1879/58/3, *Κύπρος*, Βασιλειάδης προς Δηλιγιάννη, Λάρνακα, 5-1-1879.

δικαιωμάτων και ελευθεριών, αντιμετώπιση όλων των κατοίκων με πνεύμα δικαιοσύνης και ισονομίας και εξασφάλιση της προσωπικής ασφάλειάς τους.¹⁶⁷

Οι αργοί ρυθμοί που οι νέοι κάτοχοι του νησιού ακολουθούσαν τόσο στο σχεδιασμό και την υλοποίηση των έργων υποδομής όσο και στη διαμόρφωση του θεσμικού και νομοθετικού πλαισίου οφείλονταν εν μέρει στην ίδια τη συνθήκη κατοχής. Σε συζήτηση η οποία διεξήχθηκε στη Βουλή των Λόρδων το 1878, ο γενικός εισαγγελέας, John Holker, απαντώντας σε σχετική ερώτηση βουλευτή τόνισε: «*Σε χώρες που κατακτώνται ή προσχωρώνται και που έχουν τους δικούς τους νόμους, οι νόμοι αυτοί παραμένουν σε ισχύ μέχρι ότου τροποποιηθούν. Όσον αφορά τον πληθυσμό του νησιού οι βρετανοί πολίτες θα απολαμβάνουν των νόμων της Δικαιοσύνης που εφαρμόζονται στη χώρα τους. Οι ιθαγενείς κάτοικοι της Κύπρου θα τυγχάνουν μεταχείρισης ως να ήταν Τούρκοι κάτοικοι υπήκοοι*». ¹⁶⁸ Σύμφωνα, μάλιστα, με τον τότε υπουργό Αποικιών, Kimberley, έπρεπε να τηρηθεί διπλή νομοθεσία, διότι «*ο οθωμανικός κώδιξ είναι ακατάλληλος διά τους ξένους, αφού μάλιστα ουδεμία μετάφρασις του πολιτικού αυτού μέρους εγένετο μέχρι τούδε εις τινά εσπερίαν γλώσσαν, κατάλληλος όμως δια τους εξοικειωμένους Κυπρίους*», ενώ για τα δικαστήρια έπρεπε «*να υπάρξη ενότης αυτών*». ¹⁶⁹

Ο διαχωρισμός των κατοίκων σε αυτόχθονες και ετερόχθονες αντιστρατευόταν την αρχική εξαγγελία για αντιμετώπιση των κατοίκων με πνεύμα ισονομίας, αφού στην πράξη το ισχύον για τους Οθωμανούς δίκαιο ήταν το οθωμανικό, ενώ για τους ξένους λειτουργούσε ο βρετανικός γραπτός νόμος.¹⁷⁰ Βέβαια, σταδιακά άρχισε να περιορίζεται η χρήση του οθωμανικού νόμου και να αντικαθίσταται από τον γραπτό κυπριακό (statute law of Cyprus). Γενικά, σε όλη τη διάρκεια της Αγγλοκρατίας χρησιμοποιήθηκαν στο νησί πλήθος πηγών δικαίου: Οι νόμοι της Κυπριακής Αποικίας, οι αποφάσεις των βρετανικών ανωτάτων δικαστηρίων, οι νόμοι του βρετανικού κοινοβουλίου και τα διατάγματα του βρετανικού συντάγματος, το μέρος του οθωμανικού δικαίου το οποίο διατηρήθηκε σε ισχύ και το εκκλησιαστικό δίκαιο που αφορούσε τις οικογενειακές σχέσεις.¹⁷¹

Σε περιοριστικά πλαίσια κινήθηκε αρχικά και η λειτουργία της δικαιοσύνης, η οποία εκτιμάται από τους περισσότερους μελετητές της περιόδου ως θεσμός που αντιπροσωπεύει τη θετική προσφορά των Βρετανών στο νησί. Έγινε προσπάθεια εκσυγχρονισμού τόσο των οργάνων της όσο και του νομικού πλαισίου λειτουργίας τους,

¹⁶⁷ G. Chacalli, *Cyprus under British rule*, Λευκωσία, 1902, 40.

¹⁶⁸ *Parliamentary debates*, τόμος CCXLII, 23-7-1878.

¹⁶⁹ Φ. Ζαννέτος, ό.π., 214· G. Georghallides, ό.π., 41· Στ. Παπαγεωργίου, ό.π., 143- 149.

¹⁷⁰ Στ. Παπαγεωργίου, ό.π., 145-147.

¹⁷¹ Λουκάς Αξελός, *Κύπρος: Ανοιχτή πληγή του ελληνισμού*, Αθήνα, 1994, 36.

με στόχο, όμως, αυτή να ενταχθεί στα όρια των εντολών της συνθήκης κατοχής. Έτσι, διατηρήθηκε ένα μουσουλμανικό δικαστήριο για αποκλειστικά θρησκευτικές υποθέσεις των μουσουλμάνων με μουσουλμάνο δικαστή,¹⁷² αλλά καταργήθηκαν τα οθωμανικά αστικά δικαστήρια και το εμποροδικείο. Ιδρύθηκε ένα ανώτατο δικαστήριο με δικαιοδοσίες σε όλους τους κατοίκους, μουσουλμάνους και μη, στελεχωμένο αποκλειστικά από βρετανούς δικαστές, επαρχιακά δικαστήρια με πρόεδρο Βρετανό και μέλη ένα μωαμεθανό και ένα μη μωαμεθανό, ειρηνοδικεία και πταισματοδικεία¹⁷³.

Αποτιμώντας την πρόσληψη των πρώτων ενεργειών των Βρετανών στο νησί, διαπιστώνουμε ότι οι κάτοικοι θεώρησαν τη βρετανική κυβέρνηση φειδωλή στις παραχωρήσεις της, στοιχείο που πραγματικά χαρακτήριζε την αποικιακή πολιτική την πρώτη περίοδο¹⁷⁴ και αποτελεί τεκμήριο των σχέσεων προστασίας που εγκαθιδρύθηκαν στην Κύπρο με τη συνθήκη του 1878. Η πολιτική της νέας διοίκησης δημιουργήσε απογοήτευση στους «ανυπόμονους» για πρόοδο κατοίκους, οι οποίοι δεν έβλεπαν τους αναγκαίους νεωτερισμούς που περίμεναν για την ανατροπή της υπανάπτυξης. Ο Φ. Ζαννέτος ερμηνεύει την απογοήτευση ως αποτέλεσμα της απειρίας των Κυπρίων σε διοικητικά θέματα και χαρακτηριστικά αναφέρει: «[Οι Κύπριοι] εν τη αφελεία αυτών συνέλαβον και διεθέρμαναν όνειρα μεγάλα, όσω και ανεκτέλεστα υπό των ως θεών από μηχανής εμφανισθέντων, ίνα διακόψωσιν την τουρκικήν τυραννίδα Άγγλων».¹⁷⁵

2.3. Η πρώτη επαφή των κατοίκων με τους συνταγματικούς θεσμούς

Η παραχώρηση συντάγματος το 1882 ήταν μια σημαντική καινοτομία και πρωτόγνωρο πολιτικό στοιχείο στην πολιτική ζωή της Κύπρου. Τα χαρακτηριστικά του, βέβαια, δεν ανταποκρίνονταν στα χαρακτηριστικά που διακρίνουν το σύνταγμα σε μια ευνομούμενη πολιτεία, το οποίο αντικατοπτρίζει το οικονομικό, κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό περιβάλλον και οριοθετεί το πλαίσιο λειτουργικής νομιμότητας των φορέων της εξουσίας ρυθμίζοντας τις σχέσεις καταναγκασμού και ελευθερίας των πολιτών.¹⁷⁶ Η συνταγματική πολιτική της Μ. Βρετανίας στην Κύπρο είχε τη μορφή της ελεγχόμενης παραχώρησης εξουσίας στον πληθυσμό, ώστε να του δημιουργείται η αίσθηση λειτουργίας

¹⁷² *Correspondence Respecting the Convention between Great Britain and Turkey of June 4, 1878*, Λονδίνο, 1878.

¹⁷³ *Cyprus. Parliamentary Papers, 1880-1881*, Λονδίνο, 15-2-1882· G. Georghallides, ό.π. 41.

¹⁷⁴ G. Georghallides, ό.π., 16.

¹⁷⁵ Φ. Ζαννέτος, ό.π., 126.

¹⁷⁶ Α. Μάνεσης, Ι., *Συνταγματικό δίκαιο*, Θεσσαλονίκη, 1980, 128.

δημοκρατικών θεσμών,¹⁷⁷ και της περιθωριακής συμμετοχής στη διοίκηση, η οποία, όμως, στην πραγματικότητα ασκούσαν απόλυτα από τον αποικιακό κυρίαρχο.¹⁷⁸ Ο Lang¹⁷⁹ σχολιάζοντας την παραχώρηση συντάγματος από μέρους των Βρετανών αναφέρει: «*Η αληθής αφορμή της παραχωρήσεως είναι ότι δεν ηθέλομεν να παραχωρήσωμεν άλλο τι και ότι επρόκειτο περί πειράματος, όπερ δεν εστοίχιζεν ουδ'οβολόν. Τουναντίον επιστεύθη λίαν ανοήτως ότι προικίζοντες τον κυπριακό λαό δια συντάγματος, θα απαλλασσόμεθα πάσης ευθύνης προς νήσον, εις ης τας υποθέσεις είχομεν αποφασίσει ν'αναμιγνυόμεθα όσω το δυνατόν ολιγώτερον εν τω μέλλοντι. Οσάκις αγγλική τις αποικία προικίζεται δι'αντιπροσωπευτικών θεσμών, διαχειρίζεται τα ίδια εαυτής πράγματα, εξοφλεί εξ ιδίων τους λογαριασμούς και δεν ενοχλεί τους εν Λονδίνω. Δευτέρα Νέα Ζελάνδη επρόκειτο να καταστεί η Κύπρος... Το κυπριακόν Σύνταγμα ήτο φενάκη.*»¹⁸⁰

Η εισαγωγή του πρώτου συντάγματος στο νησί διαμόρφωσε το Νομοθετικό Συμβούλιο¹⁸¹ σε πιο αντιπροσωπευτικό όργανο. Έτσι, αυτό αποτελούνταν από δεκαοχτώ μέλη, με πενταετή θητεία, οι πραγματικές του, όμως, αρμοδιότητες ήταν περιορισμένες. Τα έξι μέλη του διορίζονταν από τη βρετανική διοίκηση και τα υπόλοιπα ήταν αιρετά. Από τα αιρετά μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου τα τρία εκλέγονταν από τους Τουρκοκυπρίους και τα εννέα από τους Ελληνοκυπρίους. Οι προϋποθέσεις για δικαίωμα συμμετοχής στο εκλογικό σώμα ήταν η κατοχή βρετανικής ή οθωμανικής υπηκοότητας, η παραμονή στο νησί για πέντε τουλάχιστον έτη, η κάλυψη της φορολογικής υποχρέωσης του βεργί και η ηλικία των 21 ετών.¹⁸² Ο διαχωρισμός του εκλογικού σώματος και η διάκριση των κατοίκων προσδιόρισε τη Βρετανική πολιτική που ήταν σύμφωνη με την ιμπεριαλιστική αξία του «*διαίρει και βασίλευε*».¹⁸³ Εξάλλου η ποσόστωση η οποία εφαρμόστηκε στον καθορισμό των μελών του Νομοθετικού ευνοούσε τη συνεργασία Βρετανών-Τουρκοκυπρίων, τοποθετώντας την ελληνοκυπριακή πλειοψηφία σε μόνιμη

¹⁷⁷ Κ. Χατζηδημητρίου,ό.π., 280. Με αφορμή εγκύκλιο του Υπουργείου Αποικιών για τα καθήκοντα των δημοσίων υπαλλήλων στις αποικίες η εφημερίδα *Ευαγόρας* αναφέρει στις 10-2-1898: «Αι αχανείς αποικιακαί κτήσεις της Μ. Βρετανίας επέβαλον την διοικητικήν αποκέντρωσιν και την σύστασιν τοπικών κυβερνήσεων ων μετέχουσι εν τίνι μέτρω και οι ιθαγενείς μετά συνταγματικών δήθεν ελευθεριών, αίτινες καθιστώσι μάλλον ανεκτήν την Βρετανικήν εξουσίαν και διευκολύνουσιν την εξάσκησιν αυτής επ'ωφελεία των κρατούντων δια της απονομής κυβερνητικών τινών ψυχίων εις τους αρχομένους...Η συμμετοχή εν τη διοικήσει των κατά τόπους ιθαγενών υποθάλπει και φιλοδοξίας ματαίων ανθρώπων και προάγει μεταξύ των υπηκόων κομματικάς έριδας και διαιρέσεις...».

¹⁷⁸ Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π., 29, όπου αναφέρεται η θέση του Γ. Παπαδημητρίου στο έργο του *Συνταγματικό πρόβλημα της κυπριακής δημοκρατίας*, 26-28.

¹⁷⁹ Υπηρέτησε στην Κύπρο ως πρόξενος και υποπρόξενος της Βρετανίας στη Λάρνακα στη δεκαετία του 1860 αλλά και του 1870. Επίσης υπήρξε εμπορικός πράκτωρ βρετανικού επιχειρηματικού οίκου στην Κύπρο.

¹⁸⁰ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, 24/5-6-1891.

¹⁸¹ *Constitution and Function of a New Legislative Council*, Λονδίνο, 1882.

¹⁸² G. Georghallides, ό.π., 42· Φ. Ζαννέτος, ό.π., 312-314.

¹⁸³ E. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα, 1994, 192.

αντιπολίτευση.¹⁸⁴ Οι Τουρκοκύπριοι, εντούτοις, δεν ήταν ικανοποιημένοι από την αναλογική ποσόστωση η οποία εφαρμόστηκε και έτσι με υπόμνημά τους στις αποικιακές αρχές, στις 5-1-1882, διαμαρτυρήθηκαν και απαίτησαν «*ίνα άπαντα τα συμβούλια της νήσου απαρτίζονται εξ ίσων μουσουλμανικών και μη μουσουλμανικών μελών*».¹⁸⁵

Η λειτουργία και οι αρμοδιότητες του Νομοθετικού Συμβουλίου ήταν πολύ περιορισμένες, αφού αυτό είχε «*λίαν περιωρισμένην δικαιοδοσίαν*».¹⁸⁶ Δικαίωμα εισαγωγής νομοσχεδίων είχε μόνο ο Αρμοστής, τα δε μέλη του Συμβουλίου περιορίζονταν μόνο στην υποβολή επερωτήσεων και στην ψήφιση των σχετικών νομοσχεδίων και του προϋπολογισμού. Εξάλλου, η Βρετανική κυβέρνηση, μέσω του αρμοστή, είχε τη δυνατότητα να ακυρώνει αποφάσεις του Νομοθετικού Συμβουλίου και να επιβάλλει νομοθεσία χωρίς την έγκρισή του.¹⁸⁷

Ουσιαστικά, τα εισαγόμενα στο Νομοθετικό Συμβούλιο νομοσχέδια αφορούσαν την πρακτική εφαρμογή και νομιμοποίηση της πολιτικής που η Βρετανική κυβέρνηση ακολουθούσε στην Κύπρο και καθόριζαν τα μέτρα που λαμβάνονταν για την προώθηση των αλλαγών στο νησί. Τα νομοσχέδια που εισάγονταν στο Νομοθετικό Συμβούλιο δεν ικανοποιούσαν τους κατοίκους οι οποίοι θεώρησαν ότι «*είναι σχεδόν πάντοτε άσχετα προς τις πραγματικές ανάγκες της νήσου και τις περιστάσεις του τόπου και δια των πλείστων επιδιώκεται επιτηδείως και συστηματικώς επιβολή νέων βαρών, αφαίρεση κεκτημένων δικαιωμάτων, περιστολή των ελευθεριών του λαού και υποκίνηση διαίρεσης μεταξύ των διαφόρων τάξεων της νήσου*».¹⁸⁸

Παρά τις διαφορετικές εκτιμήσεις, η λειτουργία του συντάγματος διαμόρφωσε μια μορφή υποτυπώδους κοινοβουλευτισμού στο νησί, καθεστώς που διατηρήθηκε μέχρι τον Οκτώβριο του 1931. Τα μέτρα που επιβλήθηκαν από τους Βρετανούς, μετά από την Οκτωβριανή εξέγερση των Ελληνοκυπρίων, ακύρωσαν και τη λειτουργία του συντάγματος. Δημιουργήθηκε, έτσι, ιστορική τομή και ασυνέχεια στις πολιτικές ελευθερίες οι οποίες εφαρμόστηκαν στην Κύπρο από τους Βρετανούς.

¹⁸⁴ Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π., 48.

¹⁸⁵ Φ. Ζαννέτος, ό.π., 310.

¹⁸⁶ ΙΑΥΕ, 1892/Γ/42/1, *Εκθέσεις προξενικών αρχών περί Κύπρου*, «Γενική έκθεση περί της εν Κύπρω καταστάσεως», Β. Προξενείου της Ελλάδος εν Κύπρω, Λάρνακα, Οκτώβριος, 1892

¹⁸⁷ Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π., 47.

¹⁸⁸ ΙΑΥΕ, 1903/Α/1, *Περί Κύπρου*, «Εγγραφος διαμαρτυρία των ελληνοκυπρίων μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου προς τον εν Λονδίνω Έντιμον Υπουργόν Αποικιών», Λάρνακα, 25-7-1903.

2.4. Η αποικιακή οικονομική πολιτική στην Κύπρο

2.4.1. Η φορολογική και νομισματική μεταρρύθμιση

Η κατάληψη του νησιού από τους Βρετανούς δεν ανέτρεψε το αρνητικό οικονομικό πλαίσιο. Η Βρετανία εφήρμοσε στο νησί την εκ μέρους της ακολουθούμενη αποικιακή αρχή η οποία απέβλεπε στην ύπαρξη οικονομικής αυτάρκειας στις αποικίες, ώστε να μην επιβαρύνεται ο βρετανικός προϋπολογισμός. Οι δαπάνες για τη λειτουργία της διοίκησης, αλλά και η χρηματοδότηση έργων υποδομής θα προέρχονταν από τη διαχείριση των εγχώριων πόρων.¹⁸⁹ Έτσι ο χαρακτηρισμός του νησιού ως «Λευκού ελέφαντα της αυτοκρατορίας», δηλαδή ως εδάφους που τα εξ αυτού προσδοκώμενα οφέλη δεν αντιστοιχούσαν στις αναγκαίες δαπάνες για την εσωτερική οικονομική ανάπτυξη, υπήρξε ένας από τους λόγους που το νησί δεν γνώρισε την απαιτούμενη υλική ευμάρεια.¹⁹⁰ Εξάλλου, οι οικονομικές υποχρεώσεις της Βρετανίας προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, οι οποίες είχαν προσδιοριστεί στις 92,799 λίρες και καθορίστηκαν στη σύμβαση απόκτησης της Κύπρου, μείωναν τις δυνατότητες για σχεδιασμό και υλοποίηση έργων υποδομής και προσδιόρισαν τη φορολογική πολιτική των Βρετανών στο νησί. Έτσι, παραβλέπονταν οι ανάγκες εκσυγχρονιστικών παρεμβάσεων για να βελτιωθούν οι οικονομικοί δείκτες, η εικόνα του νησιού, αλλά και η εισοδηματική πορεία των κατοίκων προς ένα καλύτερο οικονομικό περιβάλλον με κερδοφόρες παραγωγικές σχέσεις.

Η οικονομική, λοιπόν, πολιτική, με βασικούς στόχους την αύξηση των κρατικών πόρων για την κάλυψη του ποσού του *Φόρου Υποτέλειας* και των λειτουργικών αναγκών της βρετανικής διοίκησης, επιτεύχθηκε από τη φορολογική μεταρρύθμιση η οποία περιλάμβανε και την ανελλιπή είσπραξη φόρων, αλλά και από τον εκσυγχρονισμό του νομισματικού πεδίου. Με τη νομισματική μεταρρύθμιση, μάλιστα, επήλθε η νομισματική αυτονόμηση της Κύπρου «από τον «φαύλο κύκλο» των υποτιμημένων οθωμανικών νομισμάτων»,¹⁹¹ ώστε να γίνονται οι συναλλαγές επί υγιούς βάσεως.¹⁹² Έτσι, ύστερα από μια μεταβατική περίοδο, εισήχθη το βρετανικό νομισματικό σύστημα με βάση τη στερλίνα.¹⁹³

¹⁸⁹ G. Georghallides, ό.π., 16.

¹⁹⁰ Στ. Παπαγεωργίου, ό.π., 163.

¹⁹¹ Γ. Γεωργαλλίδης, ό.π., 23.

¹⁹² Φ. Ζαννέτος, ό.π., 57.

¹⁹³ Χρ. Οικονομίδης, «Η ιστορία του χρήματος στην Κύπρο (1571-1960)», στο *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Κυπριολογικού συνεδρίου*, Λευκωσία, (20-25 Απριλίου 1982), Λευκωσία, 1987, 607-615.

Η αναγνώριση της υπερφορολόγησης των κατοίκων δεν λειτούργησε στην κατεύθυνση της φορολογικής πολιτικής, ώστε να αντιμετωπισθεί το θέμα της φορολόγησης με ανακουφιστικό τρόπο για τους κατοίκους. Οι παρεμβάσεις στο φορολογικό πεδίο λειτούργησαν περισσότερο εισπρακτικά για το βρετανικό ταμείο και όχι ανακουφιστικά για τους κατοίκους. Με τον εκσυγχρονισμό της φορολογικής πολιτικής οι Βρετανοί επεδίωξαν την ισότιμη επιβάρυνση όλων των κατοίκων αρχίζοντας με την εξίσωση του φόρου στρατιωτικών απαλλαγών. Στόχος ήταν να καταργηθεί η διάκριση «*η νυν υπάρχουσα μεταξύ των διαφόρων τάξεων του λαού*». ¹⁹⁴ Όπως αναφέρει σε έγγραφο του ο έλληνας πρόξενος στη Λάρνακα Βασιλειάδης, «*μετά την 1^η Απριλίου 1879 ο νυν εισπραπτόμενος παρά των μη μουσουλμάνων φόρος και γνωστός ως πετέλ ασκεριέ θέλει πληρώνεσθαι εξ ίσου παρ' όλων άνευ διακρίσεως θρησκευματος, δηλ. υπό παντός άρρενος κατοίκου της νήσου, μη όντος ολιγότερον των 18, ή περισσότερον των 60 ετών ηλικίας.*» ¹⁹⁵

Η είσπραξη της δεκάτης, που λειτουργούσε ανασταλτικά στην εξέλιξη του γεωργικού τομέα, άρχισε σταδιακά να διαφοροποιείται και να προχωρεί η μερική κατάργησή της σε κάποια γεωργικά προϊόντα ¹⁹⁶, με λήψη, όμως, άλλων φορολογικών μέτρων που επεδίωκαν την αντιμετώπιση βραχυπρόθεσμων καταστάσεων, όπως ήταν η καταπολέμηση της ακρίδας ή η λειτουργία της αγροφυλακής. Τα μέτρα που λαμβάνονταν προς την κατεύθυνση της κατάργησης της δεκάτης ήταν ανεπαρκή και έτσι η διατήρησή της κινητοποιούσε μηχανισμούς λαϊκής αντίδρασης μέχρι το 1926 οπότε καταργήθηκε τελείως. ¹⁹⁷

Η φορολογική μεταρρύθμιση της αποικιακής κυβέρνησης δεν άφησε ανεπηρέαστο τον εκκλησιαστικό χώρο, που διατηρούσε φορολογικά προνόμια κατά την οθωμανική περίοδο. Το ίδιο το γεγονός, συνυφασμένο με τη συμπεριφορά των μηχανισμών της εξουσίας απέναντι στους εκκλησιαστικούς φορείς, λειτούργησε ενισχυτικά στην ανάπτυξη του εθνικισμού. Σε επιστολή του ο Βασιλειάδης προς τον υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας Θ. Δηλιγιάννη αναφέρει: «*Ο διοικητής Λάρνακος και αυτόν τον Μητροπολίτην Κιτίου επί απειλή φυλακίσεως ηνάγκασε να πληρώση 5αγγλικάς λίρας πρόστιμον, διότι δεν ηθέλησεν ανεξελέγκτως και αμέσως να πληρώση τους*

¹⁹⁴ G. Georghallides, ό.π., 26-28.

¹⁹⁵ ΙΑΥΕ, 1879/58/3, *Κύπρος*, Επιστολή Βασιλειάδη προς τον υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδος Δηλιγιάννη, Λάρνακα, 6-3-1879.

¹⁹⁶ G. Georghallides, ό.π., 27.

¹⁹⁷ Βλέπε 2^ο κεφάλαιο.

ζητουμένους παρ' αυτού φόρους υπό τον θρόνον του υπαγομένων Μοναστηριακών κτημάτων». ¹⁹⁸

Σημαντικό στοιχείο της φορολογικής μεταρρύθμισης ήταν η βελτίωση των εισπρακτικών μηχανισμών και, κυρίως, η κατάργηση της μίσθωσης είσπραξης των φόρων με την οποία σταμάτησε η αυθαιρεσία των μεσαζόντων της προηγούμενης περιόδου. Η άσκηση πίεσης όμως εξακολουθούσε να γίνεται. Χαρακτηριστική η αναφορά του έλληνα προξένου: «Οι υπάλληλοι της αγγλικής διοικήσεως επεδείκνουν αδυσώπητον αυστηρότητα για να συλλέξουν τους φόρους, με πλειστηριασμό ακόμα και καθημερινής χρήσης αντικειμένων όπως τους λέβητας της μαγειρικής πτωχών αγροτών. Εν κόμην Αιγιαλούση, ιδίαις αισθήσεσιν αντελήφθην ότι πολλάί των οικιών εισίν εγκαταλελειμμέναι και άστεγοι, διότι οι χωρικοί αφήρεσαν τας δοκούς, όπως δι' αυτών πληρώσωσι τα προς το δημόσιον χρέη των.» ¹⁹⁹ Την ίδια περίοδο η εφημερίδα *Ευαγόρας* καταγράφει συγκρουσιακό φαινόμενο μεταξύ δεκατευτού και κατοίκου στο χωριό Συχαρί, όταν ο πρώτος απαιτούσε την άμεση καταβολή φόρων, ακόμη και δια πιθανά χρέη συγκληρονόμων του χωρικού. ²⁰⁰

2.4.2. Ο φόρος υποτελείας: Οι αρνητικές συνέπειες στις σχέσεις του πληθυσμού με την εξουσία

Η είσπραξη του φόρου υποτέλειας προκαλούσε τριβές και διάσταση στις σχέσεις των κατοίκων (Ελληνοκυπρίων) και της νέας διοίκησης. Η Κύπρος ήταν η μόνη βρετανική αποικία της οποίας οι φόροι δεν χρησιμοποιούνταν για την ανάπτυξή της, αλλά μεταφέρονταν σε μια τρίτη χώρα μέσω του φόρου υποτέλειας. ²⁰¹ Η κατάργησή του εστιάστηκε στα αιτήματά των κατοίκων θεωρώντας τον μάλιστα ως πρωτεύουσα πηγή της δεινής οικονομικής θέσης τους. Με συνεχείς εκδηλώσεις διαμαρτυρίας απαιτούσαν την κατάργησή του. Μέχρι το 1927 που καταργήθηκε στέλλονταν εξακολουθητικά υπομνήματα σε βρετανούς αξιωματούχους, πραγματοποιούνταν συνεχώς συλλαλητήρια και γράφονταν άρθρα στις εφημερίδες με τα οποία οι κάτοικοι έθεταν ως αίτημα στην αποικιακή δύναμη την απαλλαγή τους από την οικονομική επιβάρυνση του φόρου υποτέλειας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η πρακτική της εφημερίδας *Ευαγόρας*, η οποία

¹⁹⁸ ΙΑΥΕ, 1879/58/3, *Κύπρος*, Επιστολή Βασιλειάδη προς στον υπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας Θ. Δηλιγιάννη, Λάρνακα, 5-1-1879.

¹⁹⁹ ΙΑΥΕ, 1892/Γ/42/1, Εκθέσεις προξενικών αρχών περί Κύπρου, Β.προξενείου της Ελλάδος εν Κύπρω, «Γενική έκθεσις περί της εν Κύπρω καταστάσεως», Οκτώβριος 1892.

²⁰⁰ Εφημ. *Ευαγόρας*, «Καταγγελία κατά δεκατευτού», 4-8-1898.

²⁰¹ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Συζητήσεις περί Κύπρου εν τω Αγγλικώ κοινοβουλίω», 7/19-6-1891.

σε πολλές από τις εκδόσεις της έφερε ως λογότυπο τη φράση: *ΚΑΤΩ Ο ΦΟΡΟΣ ΥΠΟΤΕΛΕΙΑΣ*.

Παρόλο που οι περισσότερες αντιδράσεις και διαμαρτυρίες προέρχονταν από τους Ελληνοκυπρίους, αφού οι Τουρκοκύπριοι συνέδεαν τον φόρο υποτέλειας με την οθωμανική κυριαρχία, το 1887 καταγράφεται η πραγματοποίηση κοινού συλλαλητηρίου Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων χωρίς διαλεκτική σχέση του αιτήματος με το θέμα της ένωσης.²⁰²

Εξακολουθητικά, λοιπόν, εκδηλώνονταν διαμαρτυρίες εναντίον του φόρου υποτέλειας, πολλές φορές σε διαλεκτική σχέση με το αίτημα για ένωση. Η *Φωνή της Κύπρου* αναφέρεται σε ψήφισμα διαμαρτυρίας των Ελληνοκυπρίων, μετά από πραγματοποίηση συλλαλητηρίου το 1895, στο οποίο το κύριο σύνθημα που εκφράστηκε ήταν ο διαλεκτικός στόχος με άξονες τον φόρο υποτέλειας και τις εθνικές επιδιώξεις, συνοψίστηκε, μάλιστα ο στόχος στη φράση: *«Κάτω ο φόρος υποτελείας, ζήτω η ένωσις»*.

Στο ίδιο ψήφισμα οι Ελληνοκύπριοι αποδίδουν τη δύσκολη οικονομική κατάσταση, την οποία αντιμετωπίζουν, με παραβολικό τρόπο στον φόρο υποτέλειας. Αναφέρεται λοιπόν στο ψήφισμα: *«Γνωρίζομεν την θέσιν μας, γνωρίζομεν και τας περιστάσεις. Δύσκολη η οικονομική κατάστασις και αιτία είναι ο φόρος της υποτέλειας, ο νέος ούτος μινώταυρος ο κατατρώγων τας σάρκας μας, ως άλλοτε εκείνος τους επιλέκτους νέους των αρχαίων Αθηνών»*.²⁰³

Η κατάργηση του φόρου υποτέλειας θα ωφελούσε πολλαπλά το νησί και τους κατοίκους του: Θα αυξάνονταν οι δυνατότητες για σχεδιασμό και υλοποίηση εκσυγχρονιστικών έργων που θα βελτίωναν την εικόνα της Κύπρου, θα μειωνόταν η φορολογική επιβάρυνση των κατοίκων, και επιπλέον θα προωθούνταν η επίλυση του κοινωνικού προβλήματος της απασχόλησης με την εργοδότηση άνεργων κατοίκων. Παράλληλα το νησί θα οδηγούνταν σε οικονομική χειραφέτηση από το βρετανικό θησαυροφυλάκιο και θα λυνόταν ο τελευταίος δεσμός που συνέδεε την Κύπρο με τους πρώην κυρίαρχους δηλ. τους Οθωμανούς.²⁰⁴

Παρακολουθώντας τις αντιδράσεις των κατοίκων και με έντονη επικριτική διάθεση προς την πολιτική των Βρετανών η ιρλανδική εφημερίδα *Εωθινά Νέα* προτρέπει τους Κυπρίους να μην περιμένουν βελτίωση των συνθηκών από τη βρετανική παρουσία, αλλά να μεταναστεύσουν, εάν θέλουν να βελτιωθεί η οικονομική τους κατάσταση,

²⁰² Φ. Ζαννέτος, ό.π., 486-487.

²⁰³ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Το εν Λευκωσία συλλαλητήριο», 21/3-5-1895.

²⁰⁴ ΙΑΥΕ, 1903/Α/1, *Κύπρος*, «Επιστολή ιατρού Ζαννέτου προς τον Έλληνα πρόξενο Ι. Καλκούτση με αναφορά σε υπόμνημα Ελληνοκυπρίων στο Βρετανό Αρμοστή», Λάρνακα, 26-3-1903.

ακολουθώντας το παράδειγμα των Ιρλανδών, οι οποίοι μετανάστευσαν «εις τας Δημοκρατίας της Νοτίου Αμερικής ή εις την Δημοκρατίαν του Μεξικού».²⁰⁵

Γεγονός είναι ότι η διατήρηση του φόρου υποτέλειας διαμόρφωνε σε αρνητικό πλαίσιο τις σχέσεις μεταξύ των κατοίκων και της νέας διοίκησης του νησιού, αλλά προσδιόριζε και τον τομέα της οικονομικής ανάπτυξής του που στηριζόταν, κυρίως, στο μέγεθος της αγροτικής παραγωγής.

Ωστόσο και βρετανοί αξιωματούχοι στη δημόσια ρητορική τους αναγνώριζαν ως άδικη την οικονομική εκμετάλλευση που γινόταν σε βάρος των Κυπρίων μέσω του φόρου υποτέλειας. Σε έγγραφό του ο έλληνας πρόξενος στη Λάρνακα επικαλείται δήλωση του υπουργού Αποικιών, λόρδου Έλγιν, στην οποία ο Βρετανός αξιωματούχος αναγνωρίζει τα δίκαια του κυπριακού λαού και αναγγέλλει την πρόθεσή του να ζητήσει από το βρετανικό Κοινοβούλιο την ψήφιση 50,000 λιρών ως ετήσια επιχορήγηση για το νησί επί μία τριετία²⁰⁶. Πραγματικά, η διαπίστωση της αδικίας και η δυσαρέσκεια των κατοίκων οδήγησαν το 1906 το βρετανικό υπουργείο Οικονομικών να προχωρήσει στη μείωση της συνεισφοράς της Κύπρου στις 42,000 λίρες. Έτσι διατέθηκαν κονδύλια σε έργα υποδομών, μεταξύ των οποίων ήταν και η κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής Αμμοχώστου-Μόρφου το 1907²⁰⁷.

Ωστόσο, η δυσαρέσκεια συνέχιζε να εκδηλώνεται με κάθε ευκαιρία. Αυτά τα συναισθήματα διέγινε και ο W. Churchill, ο οποίος επισκέφθηκε το νησί με την ιδιότητα του υφυπουργού Αποικιών το 1907. Ο βρετανός αξιωματούχος έκρινε, λοιπόν, την οικονομική διαχείριση των Βρετανών στο νησί όχι επωφελή για τους κατοίκους, φαινόμενο που επισήμανε στην έκθεση την οποία υπέβαλε στις βρετανικές αρχές μετά την ολοκλήρωση της επίσκεψης στο νησί. Στην έκθεση αυτή ο Churchill απέδωσε, μάλιστα, την αντιπάθεια των Κυπρίων προς τους Βρετανούς, αλλά και την ανάπτυξη του ενωτικού αισθήματος στην απομύζηση από το νησί, κάθε χρόνο, του φόρου ο οποίος «ακρωτηριάζει» και «εξαρθρώνει» τους κατοίκους.²⁰⁸ Οι Ελληνοκύπριοι, οι οποίοι αποτελούσαν τα τέσσερα πέμπτα των κατοίκων του νησιού, ανέφερε ο Churchill ότι όπου πήγαινε τον υποδέχονταν με ελληνικές σημαίες και τραγούδια και απευθύνονταν με πάθος

²⁰⁵ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Οι Ιρλανδοί περί Κύπρου», 4/16-6-1892.

²⁰⁶ ΙΑΥΕ: 1906/α.ακ/θ, Έγγραφο του έλληνα προξένου, Γκαλούτση, προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λάρνακα, 4-3-1906.

²⁰⁷ Γ. Γεωργαλλίδης, «Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στην Κύπρο, η μετάβαση του νησιού από την Τουρκία στη Μ. Βρετανία και οι επιπτώσεις της», *Διαλέξεις του Λαϊκού Πανεπιστημίου-1 Κυπριακά*, 1984, 26 Χ. Ρίχτερ, *Η ιστορία της Κύπρου 1878-1949*, μτφρ. Κώστας Σαρρόπουλος, τ.α', Αθήνα, 2007, 111

²⁰⁸ G. Georgallides, *A Political, ...,* 29-31

στη μεγαλοψυχία και τις φιλελεύθερες παραδόσεις των Βρετανών για να ενωθούν με την Ελλάδα και να ζήσουν ελεύθεροι. Επισημάνε, μάλιστα, ο βρετανός αξιωματούχος ότι είναι άσκοπο για τους βρετανούς επισκέπτες να μιλούν για «*αγνωμοσύνη των Κυπρίων*». Υπήρχε επιτακτική ανάγκη για λήψη μέτρων ώστε να αντιμετωπισθεί το πρόβλημα κοιτάζοντας πίσω στα συμπτώματα και αγγίζοντας τις αιτίες τους, για να μειωθεί και το ενωτικό αίσθημα των Ελληνοκυπρίων²⁰⁹. Ωστόσο, η έκθεση του βρετανού επίσημου αντιμετωπίστηκε περιπαιχτικά από το Βρετανικό υπουργείο Οικονομικών ως ένα *παράλογο κείμενο (insane minute)* και απορρίφθηκε²¹⁰. Ωστόσο, μετά τη μεταβολή στο νομικό καθεστώς της κατοχής της Κύπρου, το 1914, υπήρξε περαιτέρω μείωση στο φόρο υποτέλειας χωρίς ωστόσο, να επιτευχθεί η πλήρης κατάργησή του. Πράγματι, παρά τη μεταβολή της συνθήκης προσάρτησης, η οποία επηρέασε και τις οικονομικές υποχρεώσεις της Βρετανίας προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία-Τουρκία, ο φόρος υποτέλειας δεν καταργήθηκε. Προκλήθηκε, όμως, η μετονομασία του και συνέχισε να εισπράττεται ως «*συμμετοχή της Κύπρου στην επιβάρυνση λόγω του τουρκικού χρέους*».²¹¹

2.4.3. Η συνέχεια των αγκυλώσεων στους παραγωγικούς τομείς

Η γενικότερη οικονομική πολιτική της αποικιακής διακυβέρνησης διαμόρφωνε τις παραγωγικές διαδικασίες σε αρνητικό πλαίσιο ανάπτυξης. Πράγματι, το πεδίο των παραγωγικών διαδικασιών του νησιού που στηρίζονταν στον πρωτογενή τομέα εξακολουθούσε να έχει τις λειτουργικές αδυναμίες της προηγούμενης περιόδου παρά την λήψη αποσπασματικών μέτρων για αντιμετώπιση βασικών και χρόνιων προβλημάτων και στήριξη του αγροτικού κόσμου. Το ενδιαφέρον της κυβέρνησης διαφάνηκε, όταν οι αρχές το 1879, αναγνωρίζοντας τη δυσμενή κατάσταση των γεωργών προχώρησαν στη διανομή σπόρων σε αυτούς ώστε να αντιμετωπίσουν τη δύσκολη παραγωγική χρονιά. Γράφει ο Βασιλειάδης στον Δηλιγιάννη :

«Ο αρμοστής της νήσου συνειδώς την απορίαν των γεωργών ένεκα της εφετεινής δυστυχίας αυτών διέταξεν τας υποδιοικήσεις ίνα διανέμωσι εις τους γεωργούς την εφετεινή σποράν των. Επειδή δε εν τη νήσω δεν υπάρχουν παρακαταθήκαι γεννημάτων διετάχθησαν

²⁰⁹ G.Georgallides, ό.π., 26-27: «It is Futile for British Visitors to go about Complaining of Cypriot “Ingratitude”. Look behind the symptom, touch the cause!»

²¹⁰ G. Georgallides, *A Political ...*, 29 `X. Ρίχτερ, *Η ιστορία ...ό.π.*, 103.

²¹¹ G. Georgallides, *A Political ...*, ό.π., 112.

αι αυτά υποδιοικήσεις να προμηθευθώσι την αναγκαιούσαν εις τα διαμερίσματα των ποσότητα εκ του εξωτερικού και δια μειοδοσίας. »²¹²

Για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση και προώθηση του αγροτικού τομέα δημιουργήθηκε γεωργικό τμήμα στη διοίκηση το οποίο προχώρησε στη λήψη μέτρων για την καταπολέμηση των ακρίδων, με σύσταση ειδικού ταμείου και επιβολή ειδικού φόρου,²¹³ έγινε δε προσπάθεια για την επίλυση του σημαντικού προβλήματος της λειψυδρίας με κατασκευή αρδευτικών έργων.²¹⁴ Η διαχείριση, μάλιστα, αυτού του προβλήματος είχε κοινωνική σημασία, αφού διαμορφώθηκε πλαίσιο απασχόλησης για εργάτες και εργάτριες.²¹⁵

Παρά τα επιμέρους μέτρα που λήφθηκαν δεν ήταν δυνατή η υπέρβαση των χρόνιων αδυναμιών του αγροτικού τομέα αφού οι λειτουργικές δομές ήταν διαβρωμένες, δεδομένο που μείωνε την αποτελεσματικότητα των λαμβανομένων μέτρων. Η ανατροπή της αρνητικής εικόνας του πρωτογενούς οικονομικού τομέα δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Χρειάζονταν βαθιές τομές με διαρθρωτικά μέτρα, αλλά και ενέργειες οι οποίες θα προέρχονταν τόσο από τις αποικιακές αρχές όσο και τους κατοίκους.

Οι εφημερίδες της εποχής επιμερίζουν τις ευθύνες για την κακή εικόνα του γεωργικού τομέα τόσο στα ελλιπή μέτρα της κυβέρνησης όσο και στη νοοτροπία των κατοίκων. Η *Φωνή της Κύπρου* στον απολογισμό της για το έτος 1894 αναφέρει ότι παρά τις υποδείξεις προς τη βρετανική διοίκηση δεν πάρθηκαν ικανά μέτρα για να μπορέσει η γεωργία να παρακολουθήσει την πρόοδο των άλλων χωρών.²¹⁶ Αποδίδει, όμως, ευθύνη για τη δυσμενή κατάσταση της γεωργίας και στην τάση των νέων προς τις θεωρητικές επιστήμες, αγνοώντας έτσι τον αγροτικό τομέα. Η επικέντρωση του ενδιαφέροντος των νέων στη νομική και ιατρική επιστήμη σήμαινε έλλειψη ειδικών που θα προωθούσαν τις γεωργικές καλλιέργειες με επιστημονικό τρόπο, γεγονός, που αιτιολογεί τη νηπιακή κατάσταση της γεωργίας.²¹⁷ Στον ίδιο άξονα κινείται και η ρητορική της εφημερίδας *Σάλπιγξ* η οποία, αφενός επικρίνει την υπερβολική τάση των νέων για ανώτερες σπουδές, αφετέρου θεωρεί «ευτύχημα» το γεγονός ότι υπάρχουν πτωχοί για να ασχολούνται με παραγωγικούς τομείς και χειρονακτικά επαγγέλματα. Προτρέπονται, λοιπόν, οι νέοι να ασχοληθούν με σπουδές οι οποίες θα βελτιώσουν τους παραγωγικούς τομείς και θα ωφελήσουν πρακτικά την οικονομία. Χαρακτηριστικά η εφημερίδα αναφέρει: «..Η

²¹² ΙΑΥΕ, 1879/58/3, *Κύπρος*, Η. Βασιλειάδης προς Θ. Δηλιγιάννη, Λάρνακα, 3-9-1879.

²¹³ Φ. Ζαννέτος, ό.π., 73.

²¹⁴ Εφημ. *Ευαγόρας*, «Αναληθή τα περί εργολαβίας», 6-1-1898.

²¹⁵ Εφημ. *Ευαγόρας*, «Εργάτριες μαζί με εργάτες στα αρδευτικά έργα», 17-11-1898.

²¹⁶ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Απολογισμός 1894-1895», 30/11-1-1895.

²¹⁷ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Η προς τας επιστήμας τάσις μας», 24/2-8-1895.

γεωργία μας είναι νήπιον, η οينوποιία μας είναι στα σπάργανα, αι τέχναι μας είναι αγέννητοι, η βιομηχανία μας δεν συνελήφθη έτι. Πώς λοιπόν δεν στέλλονται και μερικοί νέοι να σπουδάσωσι άλλοι την γεωργίαν με τα νέα εργαλεία και τους νέους τρόπους της, άλλοι μίαν οιανδήποτε βιομηχανίαν, επαγγέλματα δι'ων και αυτοί θα πλουτίσωσι και την πατρίδα των θα ωφελήσωσιν;»²¹⁸ Ανεπαρκή θεωρεί τα μέτρα της κυβέρνησης για τη γεωργία ο *Ευαγόρας* με άρθρο του στις 9-1-1902.²¹⁹ Εξάλλου, ξένοι παράγοντες, όπως ο προαναφερθείς πρόξενος Lang, επιβεβαιώνουν ότι οι τομείς της γεωργίας και της κτηνοτροφίας στην Κύπρο δεν υποστηρίζονται επαρκώς, αφού η βρετανική διοίκηση χρησιμοποιούσε για τις διατροφικές ανάγκες του στρατού της εισαγόμενο βοδινό κρέας.²²⁰

Στον άξονα του επιμερισμού των ευθυνών για τα υφιστάμενα αρνητικά συμπτώματα της γεωργίας κινείται και η απόρρητη έκθεση της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς τον υπουργό Ιωάννη Γρυπάρη, με θέμα τη γενικότερη κατάσταση στην Κύπρο. Αναφέρεται, λοιπόν, σε έκθεση του 1912 ότι εν μέρει είναι δικαιολογημένη η δυσaráσκεια των κατοίκων για τα ελλιπή μέτρα των Βρετανών. Υπεύθυνοι είναι και οι ίδιοι οι κάτοικοι οι οποίοι δεν εκδηλώνουν οικονομική πρωτοβουλία για νεωτερισμούς, αλλά: «... οίτινες (ως πανταχού συμβαίνει) βραδέως και ουχί πάνυ προθύμως ασπάζονται νέας, τελειοτέρας και επιστημονικωτέρας μεθόδους απαιτούσας φροντίδας, επιμέλειαν και αγρυπνίαν».²²¹

Εν μέρει, βέβαια, οι αγρότες ήταν δικαιολογημένοι για την απροθυμία τους στην εισαγωγή νεωτερισμών, αφού οι ίδιοι, αφενός δεν διέθεταν οικονομικούς πόρους για την εφαρμογή νέων μεθόδων και, αφετέρου δεν είχαν την κατάλληλη εκπαίδευση και καθοδήγηση, ώστε να εμπιστευθούν τις καινοτομίες. Έτσι, οι παλαιότερες αρχαϊκές μέθοδοι εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούνται, όχι μόνο κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου της *Αγγλοκρατίας*, αλλά και δεκαετίες αργότερα, όπως καταγράφεται σε μεταγενέστερες πηγές. Ακόμα και ο εκσυγχρονισμός των μεθόδων για καταπολέμηση των ασθενειών, με εισαγωγή εντομοκτόνων, αλλά και η ενίσχυση της απόδοσης των καλλιεργειών με χρήση λιπασμάτων προχωρούσε με πολύ βραδείς ρυθμούς. Μεταβολές στον αγροτικό τομέα προήλθαν από την υιοθέτηση νέων καλλιεργειών. Πράγματι, άρχισαν

²¹⁸ Εφημ. *Σάλπιγξ*, «Στροφή των νέων στις σπουδές στο εξωτερικό», 19-1-1891.

²¹⁹ Εφημ. *Ευαγόρας*, «Γεωργικαί βελτιώσεις», 9-1-1902.

²²⁰ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, 24/5-6-1891.

²²¹ ΙΑΥΕ, 1912/107/8, *Κυπριακό ζήτημα*, Απόρρητη έκθεση της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς τον Έλληνα υπουργό εξωτερικών, Ιωάννη Γρυπάρη, Λονδίνο, 22-1-1912.

δειλά να καλλιεργούνται, δίπλα στις παραδοσιακές καλλιέργειες, νέα είδη φυτών, όπως τα εσπεριδοειδή.²²²

Ωστόσο, η εξέλιξη στη γεωργία ακολουθούσε πολύ αργούς ρυθμούς και έτσι δεν επήλθε ριζική ανατροπή της δυσμενούς οικονομικής θέσης των αγροτών οι οποίοι συνέχισαν να βιώνουν τα αρνητικά συμπτώματα του αγροτικού τομέα. Συνέπεια ήταν η αύξηση των χρεών τους τα οποία, σύμφωνα με εκτιμήσεις το 1888, υπολογίζονται στις £400,000²²³. Πολλοί, λοιπόν, μικροκαλλιεργητές εξαρτημένοι από τους τοκογλύφους, σε δύσκολες παραγωγικές χρονιές, οδηγούνταν σε αναγκαστική εκποίηση και απώλεια της περιουσίας τους.

Οι υπόλοιποι παραγωγικοί τομείς κινούνται παράπλευρα στον αγροτικό τομέα. Στο εμπόριο αξιοποιήθηκαν οι όποιες θετικές εξελίξεις συνέβησαν στον αγροτικό χώρο και αφορούσαν, κυρίως, τις μεγάλες αγροτικές εκτάσεις ώστε να διευρυνθούν οι δραστηριότητές στον τομέα. Στο θεματικό αυτό άξονα της ανάπτυξης του εμπορίου εντάσσεται η οικονομική ανάδειξη κάποιων αστικών περιοχών όπως οι παράλιες πόλεις Λεμεσός, Αμμόχωστος, Λάρνακα. Η θετική εξέλιξη του εμπορίου καταγράφεται στον όγκο των εισαγωγών και εξαγωγών μεταξύ 1882 και 1913. Οι εισαγωγές διπλασιάστηκαν. Από 336,512 ανέβηκαν στις 675,145 λίρες, και οι εξαγωγές από 276,129 στις 699,913 λίρες.²²⁴

Ως αποτέλεσμα της οικονομικής μεταβολής στο εμπόριο διευρύνθηκε η αστική τάξη,²²⁵ αλλά αναβαθμίστηκε και ο τομέας της εκπαίδευσης με τη συμβολή και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Προϊόν της βελτίωσης ήταν η σταδιακή μείωση του επιπέδου του αναλφαριθμητισμού, γεγονός που καταγράφεται στις ανά δεκαετία στατιστικές της Διοίκησης. Μάλιστα, κινείται, όπως ήδη ειπώθηκε, με αυξητικούς ρυθμούς και η τάση προς την ανώτερη μόρφωση, αφού πολλοί νέοι ακολουθούσαν ανώτερες σπουδές στο εξωτερικό λόγω των οικονομικών δυνατοτήτων των οικογενειών τους. Παράγωγο, όμως, πολιτικής σημασίας από αυτές τις κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις, είναι η διεύρυνση του ενδιαφέροντος των κατοίκων για την πολιτική και η μεταφορά νέων ιδεολογιών στο νησί.

Βέβαια, οι ρυθμοί ανάπτυξης της κυπριακής οικονομίας δεν ήταν επαρκείς, ώστε αυτή να αποκτήσει εκσυγχρονιστικά χαρακτηριστικά και να ακολουθήσει τις τότε ισχύουσες διεθνώς παραγωγικές διαδικασίες. Οι υλικοί, κοινωνικοί και πολιτικοί

²²² Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Διάφορα», 24/2-8-1895.

²²³ G. Georghallides, *A Political...* ό.π., 31.

²²⁴ G. Georghallides, *Political...*, ό.π., 34.

²²⁵ Stavros T. Constantinou, «Evolution of the Population Centers of Cyprus, 1878-1960», *Πρακτικά Γ' Κυπρολογικού συνεδρίου*, ό.π., 196.

παράγοντες δεν διαμόρφωναν προϋποθέσεις για επενδύσεις στη βιομηχανία και γενικά στον δευτερογενή τομέα. Το έλλειμμα κεφαλαίων προσδιόριζε σε μηδαμινά επίπεδα τον βιομηχανικό κλάδο. Παρόλο που η Κύπρος αξιολογήθηκε ως ένας, επιχειρηματικά, παρθένος τόπος με προοπτικές και δυνατότητες ανάπτυξης, εάν γίνονταν επενδύσεις κεφαλαίων και, εάν λαμβάνονταν προστατευτικά μέτρα για τα εγχώρια προϊόντα, η εικόνα που παρουσίαζε η βιομηχανία ήταν χωρίς ιδιαίτερη σημασία. Η στενότητα κεφαλαίων, η έλλειψη ανθρώπινου ενδιαφέροντος για τις παραγωγικές αυτές διεργασίες, η απουσία τεχνογνωσίας, αλλά και η διττή πολιτική εξάρτηση του νησιού (Βρετανία-Οθωμανική Αυτοκρατορία) περιόριζαν τις δυνατότητες ανάπτυξης. Οι κύπριοι κεφαλαιούχοι προτιμούσαν να διαχειρίζονται τα χρήματά τους επενδύοντάς τα στην τοκογλυφία η οποία επέφερε βραχυπρόθεσμο, αλλά σίγουρο κέρδος, αντί να τα επενδύουν σε επισφαλείς οικονομικούς τομείς με αμφίβολα κέρδη.²²⁶ Οι όροι της συνθήκης παραχώρησης της Κύπρου δεν πρόσφεραν ασφάλεια στους επενδυτές, ώστε αυτοί να αποκτήσουν επενδυτικό ενδιαφέρον για να αξιοποιηθεί το «παρθένο επιχειρηματικό πεδίο του νησιού»²²⁷. Εξάλλου, η Βρετανία δεν έδειξε κανένα ενδιαφέρον ώστε να αναπτυχθεί το νησί οικονομικά, αφού μετά την κατάληψη της Αιγύπτου το 1882 αποδυναμώθηκε η γεωστρατηγική σημασία του νησιού²²⁸ γεγονός που ελαχιστοποίησε το οικονομικό ενδιαφέρον του. Το κλίμα μεταβλήθηκε μετά το 1914 με την αλλαγή του διεθνούς καθεστώτος της Κύπρου. Τότε άρχισαν να εισάγονται επενδυτικά κεφάλαια από το εξωτερικό.²²⁹

Στην αρνητική πορεία των παραγωγικών διαδικασιών συνέβαλε η ανεπάρκεια έργων υποδομής και, κυρίως, το υφιστάμενο συγκοινωνιακό δίκτυο. Αναφέρει ο Sir Robert Biddulph, δεύτερος αρμοστής στο νησί: «Κατά την άφιξή μας υπήρχε ένας μόνο κατάλληλος αμαξιτός δρόμος στο νησί. Αυτός που ένωνε την Λάρνακα με την Λευκωσία».²³⁰ Βέβαια, το θέμα της συγκοινωνίας άρχισε να βελτιώνεται αισθητά. Έτσι, στην ελληνική προξενική έκθεση του 1892 αναφέρεται: «Η μόνη οδός ήτις υπήρχε επί τουρκοκρατίας ήτο μεταξύ Λευκωσίας και Λάρνακος, 26 μιλίων. Σήμερον διασχίζουν την νήσον 490,5 αγγλικών μιλίων αμαξιτοί δρόμοι.»²³¹ Ωστόσο, η υλοποίηση των έργων υποδομής

²²⁶ Εφημερίδες: Σάλπιγξ, «Δεν είμεθα επιχειρηματίαι», 18-5-1891· Φωνή της Κύπρου, «Κλωστήριον Υφαντήριον», 7/19-10-1892· Φωνή της Κύπρου, «Κυπριακή βιομηχανία», 19/31-8-1892· Φωνή της Κύπρου, «Ημείς αυτοί καταστροφείς της βιομηχανίας μας», 11/23-8-1895· Φωνή της Κύπρου, «Προστατεύσωμεν την εγχώριον βιομηχανίαν», 17/29-5-1895· Σάλπιγξ, «Ευτύχημα ότι υπάρχουν και πτωχοί», 19-1-1891.

²²⁷ Εφημ. Φωνή της Κύπρου, «Κλωστήριον –Υφαντήριον», 7/19-10-1892.

²²⁸ Γ. Τσαλακός, ό.π., 143.

²²⁹ Βλέπε 2^ο κεφάλαιο.

²³⁰ M. Attalides, *Social Change and Urbanization in Cyprus. A Study of Nicosia*, Λευκωσία, 1981, 51.

²³¹ ΙΑΥΕ, 1892/Γ/42/1, «Γενική έκθεσις περί της εν Κύπρω καταστάσεως», Ελληνικό προξενείο, Λάρνακα, Οκτώβριος 1892.

ακολουθούσε πολύ αργούς ρυθμούς ως αποτέλεσμα της γενικότερης οικονομικής πολιτικής των Βρετανών στο νησί, γεγονός που προκαλούσε δυσαρέσκεια στους κατοίκους. Σε άρθρο της *Φωνής της Κύπρου* ο αρθρογράφος παρομοιάζει τη βρετανική πολιτική ως συμπεριφορά ενοικιαστή ξένου κτήματος που ξέροντας ότι θα φύγει από αυτό δεν δαπανά τίποτε για την αξιοποίησή του.²³²

Παρά τους αργούς ρυθμούς και την ανεπάρκεια κεφαλαίου στον τομέα υποδομής, άρχισε μια σταδιακή εξέλιξη στον τομέα της επικοινωνίας. Όχι μόνο η εσωτερική επικοινωνία αναπτύχθηκε, με τη βελτίωση των χερσαίων συγκοινωνιών, αλλά και οι επαφές με το εξωτερικό προωθήθηκαν με τη σχετική βελτίωση των λιμανιών, όπως επισημαίνεται και στις εκθέσεις του ελληνικού προξενείου.²³³ Έτσι μεταξύ 1903-1906 πραγματοποιήθηκαν έργα στο λιμάνι της Αμμοχώστου, ώστε να είναι περισσότερο λειτουργικό, και προωθήθηκε η κατασκευή του σιδηροδρόμου που ένωνε τη Λευκωσία με την Αμμόχωστο και τη Μόρφου για υποβοήθηση της λειτουργίας του ίδιου λιμανιού. Για τα έργα αυτά εισήχθησαν σχετικοί νόμοι στο Νομοθετικό Συμβούλιο το 1898 και 1900²³⁴.

Η βελτίωση του τομέα των συγκοινωνιών είχε πολλαπλά οφέλη. Διευκολύνθηκε η ανάπτυξη του εσωτερικών και εξωτερικών συναλλαγών, δημιουργήθηκε πλαίσιο απασχόλησης και δόθηκε εργασία σε πολλούς χωρικούς, έστω και αν σε κάποιες περιπτώσεις η εργασία επιβαλλόταν με καταναγκαστικό τρόπο, ενισχύθηκαν οι μεταφορές και οι επαφές μεταξύ των κατοίκων, αφού οι συγκοινωνίες αποτελούσαν μηχανισμό ανάπτυξης των ταχυδρομικών υπηρεσιών. Έτσι, βελτιώθηκαν οι προσωπικές σχέσεις, αλλά και η έξοδος του νησιού από την απομόνωση. Σημαντικό αποτέλεσμα η διεύρυνση των γνωσιολογικών οριζόντων του πληθυσμού και συγχρόνως η έλκυση επιρροών στους ιδεολογικούς προσανατολισμούς των κατοίκων.²³⁵

Το οικονομικό ενδιαφέρον των πόλεων θα διευρυνόταν όχι μόνο από τη βελτίωση του συγκοινωνιακού δικτύου, αλλά και τον εκσυγχρονισμό της εικόνας τους, ώστε να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης των κατοίκων. Πρωτεύουσα σημασία δόθηκε από τους Βρετανούς στη λήψη μέτρων για διαμόρφωση συνθηκών υγιεινού περιβάλλοντος, αφού αυτό αφορούσε και τη δική τους διαβίωση. Στοχεύοντας, λοιπόν, στην καταπολέμηση της μαλάριας, οι Βρετανοί προχώρησαν στη δένδροφύτευση με ευκαλύπτους της περιοχής, που είχε επιλεγεί για εγκατάσταση του αρμοστή, αφού η μαλάρια, σύμφωνα με έκθεση του γιατρού William H. Steele για τον Δεκέμβριο του 1879, ήταν η χειρότερη από τις

²³² Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Η κατάστασή μας», 7/14-12-1892.

²³³ ΙΑΥΕ, 1892/Γ/42/1, «Γενική έκθεσις περί της εν Κύπρω καταστάσεως», ό.π.

²³⁴ G. Chacalli, *Cyprus under British rule*, Nicosia, 1902 · G. Georgiades, *A political ...* ό.π., 30.

²³⁵ Α. Σοφοκλέους, ό.π., 67.

επιδημίες που μάστιζαν τον πληθυσμό²³⁶. Η δενδροφύτευση είχε σκοπό την απορρόφηση των ελών, η ύπαρξη των οποίων προκαλούσε τη συγκέντρωση κουνουπιών²³⁷, φαινόμενο που αποτελούσε γενεσιουργό παράγοντα της εξάπλωσης της ελονοσίας. Επιπλέον, έγιναν προσπάθειες για υδροδότηση των πόλεων και δημιουργία αποχετευτικών έργων. Ωστόσο, τα μέτρα δεν υπήρξαν ανατρεπτικά των υφιστάμενων αδυναμιών των πόλεων, αφού και δεκαετίες αργότερα καταγράφεται στις ετήσιες εκθέσεις των διοικητικών αξιωματούχων έλλειμμα αυτών των υποδομών στις πόλεις, ακόμα, και στην πρωτεύουσα Λευκωσία²³⁸. Αυτό οφειλόταν στην χωρίς μακροπρόθεσμο σχεδιασμό αποσπασματικότητα των μέτρων που λαμβάνονταν.

Παρά την ανεπάρκεια των μέτρων, γεγονός που προσλαμβάνονταν με δυσарέσκεια από τους κατοίκους, οι παρεμβάσεις της βρετανικής διοίκησης στους τομείς των υποδομών άρχισαν σταδιακά να μεταβάλλουν το κοινωνικό περιβάλλον στο νησί. Έτσι, άρχισε να μετεξελίσσεται το κοινωνικό πλαίσιο τόσο ως προς τα ποσοτικά χαρακτηριστικά όσο και τους ποιοτικούς δείκτες. Αντικειμενική εικόνα της εξέλιξης παρέχουν τα δημογραφικά δεδομένα από τις ανά δεκαετία απογραφές του πληθυσμού, που από το 1881 άρχισαν συστηματικά να χρησιμοποιούνται από τη Διοίκηση. Καταγράφεται, λοιπόν, αυξητική τάση του πληθυσμού, θετικοί ρυθμοί στην αστικοποίηση, μείωση των αναλφάβητων και γενικά αναβάθμιση του τομέα της εκπαίδευσης.²³⁹

2.5. Η διάψευση των ελπίδων και η εθνική αφύπνιση των Ελληνοκυπρίων

2.5.1. Η εκπαιδευτική πολιτική

Η παρουσία των Βρετανών στο νησί μετέβαλε τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της εξέλιξης αποτελεί η επέκταση της εκπαίδευσης σε ευρύτερο μέρος του πληθυσμού, γεγονός που αποτυπώνεται στην αριθμητική αύξηση των μαθητών, των σχολείων, αλλά και των νέων οι οποίοι ακολουθούσαν ανώτερες σπουδές. Συνέπεια αυτής της μορφωτικής αναβάθμισης είναι η αύξηση της κυκλοφορίας των εφημερίδων οι οποίες είτε εκδίδονταν στην Κύπρο είτε έφθαναν από το εξωτερικό, η ίδρυση και λειτουργία πολιτιστικών συλλόγων, αναγνωστήριων και λεσχών. Στην έκδοση των εφημερίδων, οι οποίες τη συγκεκριμένη

²³⁶ *The Cyprus Blue Book*, «Report by her Majesty' High Commissioner for the year 1879» Λευκωσία, 1880.

²³⁷ Α. Σοφοκλέους, ό.π., 45.

²³⁸ Αναφέρομαι σε επίσημη έκθεση διοικητικών παραγόντων του 1921 για την οποία γίνεται αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο.

²³⁹ Παρουσίαση σχετικών πινάκων στο παράρτημα.

περίοδο αποτελούσαν το διαμεσολαβητικό όργανο μεταξύ της κυβέρνησης και του λαού, συνετέλεσαν, εκτός από την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου, η ύπαρξη ελευθερίας έκφρασης και οι οικονομικές συνθήκες, οι οποίες στην Οθωμανική περίοδο δεν βοηθούσαν, με συνέπεια οι λιγοστοί αναγνώστες εφημερίδων να αρκούνται στην ανάγνωση μόνο μερικών ελληνικών και ξένων εφημερίδων που έφθαναν στην Κύπρο μέσω των εμπορικών αντιπροσώπων, κυρίως στα τελευταία χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας.²⁴⁰ Με την άφιξη των Βρετανών οι ποιοτικοί δείκτες άρχισαν να αναβαθμίζονται αργά, αλλά σταθερά και, κυρίως, ο τομέας της εκπαίδευσης, αν και οι Βρετανοί δεν προέβησαν σε τομές ώστε να εκσυγχρονιστούν οι στόχοι και η διαδικασία της.

Παρά την έλλειψη αριθμητικών στοιχείων, το 1878 εκτιμάται ότι ο αναλφαβητισμός κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού και οι εγγράμματοι αποτελούσαν εξαίρεση στην κυπριακή κοινωνία. Με την άφιξη των Βρετανών το τοπίο άρχισε να βελτιώνεται. Έτσι, το 1911 οι στατιστικοί πίνακες έδειξαν ότι το 25% του πληθυσμού ήταν εγγράμματοι και δέκα χρόνια αργότερα, το 1921, το ποσοστό τους αυξήθηκε στο 34.9%.²⁴¹

Η βρετανική διοίκηση, εν τούτοις, δεν μπόρεσε να επιβάλει ένα ενιαίο εκπαιδευτικό σύστημα σε όλο τον πληθυσμό λόγω της οικονομικής της πολιτικής, αλλά και της προερχόμενης και από τις δυο εθνοθρησκευτικές ομάδες πληθυσμού αντίδρασης. Οι παρεμβάσεις της ήταν αδύναμες και δεν οδήγησαν στη θεσμοθέτηση ενός ενιαίου πλαισίου του εκπαιδευτικού συστήματος για όλους τους κατοίκους. Έτσι, η διαχείρισή του αφέθηκε στις δυο εθνοθρησκευτικές ομάδες, οι οποίες είχαν ως σημείο αναφοράς των σχετικών με την εκπαίδευση διαδικασιών τα αντίστοιχα εκπαιδευτικά συστήματα των μητέρων πατρίδων, ενώ κυρίαρχοι εκπαιδευτικοί παράγοντες παρέμεναν οι θρησκευτικοί φορείς. Η εκπαίδευση, λοιπόν, συνέχιζε να λειτουργεί στο ίδιο με την Οθωμανική περίοδο δυαδικό σχήμα και σε συνάρτηση με την ιδιωτική πρωτοβουλία. Αυτή η δυαδικότητα του εκπαιδευτικού συστήματος όχι μόνο «επιτάχυνε τη διάλυση της γενικότερης κοινοτικής συνοχής» και οδήγησε στον περιορισμό των μεικτών χωριών²⁴², αλλά και λειτούργησε ενισχυτικά στο *διαίρει και βασίλευε* που προωθούσε η Βρετανία στις αποικίες.

Το 1879 οι Βρετανοί προσπάθησαν να παρέμβουν στην εκπαίδευση, με το διορισμό του ιεραπόστολου Josian Spencer, ώστε να σταματήσει η ελληνική προπαγάνδα

²⁴⁰ Α. Σοφοκλέους, ό.π., 89.

²⁴¹ *Cyprus. Census of 1911*, Λονδίνο, 1912· *Cyprus Census of 1921*, Λονδίνο, 1922.

²⁴² Στ. Παπαγεωργίου, «Παράλληλες διαδρομές διαφορετικές ταχύτητες», *Σύγχρονα θέματα*, ό.π., 21.

μέσω της υιοθέτησης του εκπαιδευτικού συστήματος της Ελλάδας.²⁴³ Η εισήγηση του Biddulph για υποχρεωτική χρήση της αγγλικής γλώσσας ως εργαλείου στην εκπαιδευτική διαδικασία, θεωρώντας ότι μόνο «*μαθαίνοντας αγγλικά οι κάτοικοι θα έφθαναν σε υψηλότερο πολιτισμό και θα αποκτούσαν είσοδο σε κλάδους της ανθρώπινης γνώσης*»,²⁴⁴ δεν υιοθετήθηκε από τους Βρετανούς ως οικονομικά ασύμφορη πρακτική, αλλά και γιατί συνάντησε την αντίδραση των Ελληνοκυπρίων οι οποίοι με επικεφαλής την Εκκλησία, θεώρησαν ότι η ενέργεια αυτή ήταν υποτιμητική για την ελληνική γλώσσα.²⁴⁵

Η αντίδραση ουσιαστικά διευκόλυνε την αποικιακή πολιτική. Η βρετανική διοίκηση δεν είχε πρόθεση την ανάληψη της οικονομικής επιβάρυνσης για την εκπαιδευτική λειτουργία, αλλά θα αρκούνταν στην απλή συμμετοχή, με μερική οικονομική επιχορήγηση, τον κύριο οικονομικό, όμως, ρόλο θα είχαν οι δυο κοινότητες.²⁴⁶ Στο πλαίσιο του δυαδικού εκπαιδευτικού συστήματος, το 1881, λοιπόν, δημιουργήθηκαν δυο χωριστά συμβούλια, ένα για κάθε κοινότητα, με πρόεδρο τον Αρχιγραμματέα και βασική αρμοδιότητα τον επιμερισμό της περιορισμένης κυβερνητικής χορηγίας.²⁴⁷ Η βρετανική επιχορήγηση ήταν το 1882 μόνο 2250 λίρες για τα ελληνοκυπριακά σχολεία και 750 για τα τουρκοκυπριακά-μουσουλμανικά.²⁴⁸ Ουσιαστικά, η ανάμειξη της βρετανικής διοίκησης στο εκπαιδευτικό πεδίο περιορίστηκε στην εποπτεία της κατάστασης.²⁴⁹

Στο πλαίσιο του διττού εκπαιδευτικού συστήματος, οι δυο κοινότητες εξεύρισκαν τον τρόπο χρηματοδότησης, καθόριζαν το πρόγραμμα, τα βιβλία, διόριζαν τους εκπαιδευτικούς, χειρίζονταν τις μεθόδους διδασκαλίας με γνώμονα τις εκπαιδευτικές διαδικασίες των αντίστοιχων μητέρων πατρίδων. Μεμονωμένες προσπάθειες που έγιναν από την αποικιακή διοίκηση με κύριο στόχο την αποσύνδεση της εκπαίδευσης από ξένα κέντρα δεν είχαν ιδιαίτερη επιτυχία. Το 1911, για παράδειγμα, προωθήθηκε ρύθμιση για να εισαχθεί στο Νομοθετικό Συμβούλιο, ώστε στο μέλλον τα θέματα της παιδείας να υπάγονται στην άμεση εποπτεία της βρετανικής διοίκησης. Το νομοσχέδιο, όμως, αποσύρθηκε «*χάριν στην σθεναράν αντίκρουσιν της πρότασης από τους έλληνας*

²⁴³ G. Georghallides, ό.π., 47.

²⁴⁴ Η πρακτική αυτή χρησιμοποιήθηκε και σε άλλες αποικίες. Σε κάποιες μάλιστα, όπως στη Μάλτα, προκλήθηκαν παρόμοιες αντιδράσεις εκ μέρους του πληθυσμού, όπως αναφέρει η εφημερίδα Ευαγόρας στις 30-10-1903 σε συγκριτικό άρθρο των δυο εκπαιδευτικών συστημάτων, με τίτλο: «Το εκπαιδευτικόν ζήτημα εν Μελίτη και εν Κύπρω».

²⁴⁵ Γ. Προδρόμου, *Ελληνική εκπαίδευση κατά την περίοδο της αγγλικής κυριαρχίας*, ό.π., 253.

²⁴⁶ G. Georghallides, ό.π., 48.

²⁴⁷ Μ. Μιχαήλ, ό.π., 54.

²⁴⁸ Κ. Ι. Μυριανθόπουλος, *Η Παιδεία εν Κύπρω επί Αγγλοκρατίας, 1878-1946*, Λεμεσός, 1946, 24.

²⁴⁹ Βλ. στην έκθεση του ελληνικού προξενείου του 1892, της οποίας γίνεται αναφορά πιο πάνω.

βουλευτάς».²⁵⁰ Έτσι, το ίδιο καθεστώς, με ορισμένες τροποποιήσεις, διατηρήθηκε μέχρι το 1933, οπότε ψηφίστηκε ειδικός νόμος για τη στοιχειώδη εκπαίδευση.

Η μεγαλύτερη δυσχέρεια που συναντούσαν οι κοινότητες αφορούσε την εξεύρεση των απαραίτητων οικονομικών πόρων για τη συντήρηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας, λόγω της ανέχειας των κατοίκων. Η κατάσταση αυτή οδηγούσε, συχνά, κάποια σχολεία σε αναγκαστικό κλείσιμο, όπως καταγράφεται σε ετήσιες αναφορές της αποικιακής διοίκησης. Στην έκθεση της περιόδου 1894-95 διατυπώνεται και η πληροφορία για τη χρηματοδότηση των τουρκοκυπριακών-μουςουλμανικών σχολείων από παράγοντες της Κωνσταντινούπολης.²⁵¹

Η σύνδεση της εκπαιδευτικής διαδικασίας των Ελληνοκυπρίων με την Ελλάδα βοηθούσε στη μετάγγιση των ελληνικών αξιών, των παραδόσεων, καθώς και των εθνικών ιδεωδών και της ιστορίας στην πλειοψηφία του κυπριακού πληθυσμού. Εξάλλου, το έλλειμμα σε κατάλληλο ανθρώπινο δυναμικό δημιουργούσε ευκαιρίες στελέχωσης των εκπαιδευτηρίων με εκπαιδευτικούς από την Ελλάδα, αλλά και ιερείς, οι οποίοι σε πολλά χωριά αποτελούσαν τους μόνους εγγράμματους κατοίκους. Όμως και όταν οι εκπαιδευτικοί ήταν κυπριακής καταγωγής, η ελληνική επιρροή πάλι ήταν ισχυρή, λόγω των σπουδών τους στο ελληνικό πανεπιστήμιο και των χρησιμοποιούμενων βιβλίων. Χαρακτηριστικός ήταν ο ρόλος της Εκκλησίας στα εκπαιδευτικά δρώμενα, αφού η εκπαίδευση βρισκόταν κάτω από τον άμεσο και πλήρη έλεγχο των θρησκευτικών αρχών. Η επιρροή που η Εκκλησία ασκούσε στον τομέα της εκπαίδευσης αντικατοπτρίζεται στη συμμετοχή του Αρχιεπισκόπου στο κεντρικό εκπαιδευτικό συμβούλιο και των μητροπολιτών στα επαρχιακά.²⁵² Έτσι, κατά τη διάρκεια της *Αγγλοκρατίας* το εκπαιδευτικό σύστημα διαμορφώθηκε κάτω από την επίδραση της πολιτικής διαμάχης ανάμεσα στην κυπριακή εκκλησία και τη βρετανική αποικιακή διοίκηση, ενώ η παιδεία χρησιμοποιήθηκε για την επίτευξη των πολιτικών στόχων καθεμιάς από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές.²⁵³

Συμπερασματικά, η εκπαίδευση αποτέλεσε έναν από τους βασικούς μηχανισμούς οι οποίοι διαμόρφωσαν το εθνικό ιδεώδες και δόμησαν την εθνική ταυτότητα των κατοίκων. Βέβαια, δεν υπήρξε ο μοναδικός. Προς την κατεύθυνση του εθνικισμού συνέργησαν και άλλοι παράγοντες, οικονομικοί και κοινωνικοί.

²⁵⁰ ΙΑΥΕ, 1911/82, *Κύπρος*, «Διάφορα προξενικά», Έγγραφο του Έλληνα προξένου Άννινου προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λάρνακα, 28/6-6-1911.

²⁵¹ *Affairs of Cyprus*. "Annual reports for the year 1894-1895: Closed- schools : Αναφέρεται σχετικά: «The number of schools which were closed throughout the year was 79. In the previous year the number was 77», 47.

²⁵² Μ. Μιχαήλ, ό.π., 56.

²⁵³ Μ. Μαραθεύτης, *Εκπαιδευτικό σύστημα. Σταθμοί και θέματα*, Λευκωσία, 1992, 29.

2.5.2. Οι προϋποθέσεις ανάπτυξης του εθνικισμού. Το όραμα της Ένωσης

Η σύνδεση της προσδοκίας ότι η αλλαγή του καθεστώτος στο νησί θα οδηγούσε στην ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, όπως συνέβη με τα Επτάνησα, αποσυνδέθηκε στις νεώτερες έρευνες²⁵⁴ από την προηγούμενη ιστορική άποψη η οποία ενέτασσε στο ρητορικό καλωσόρισμα των κύπριων ιεραρχών προς τον πρώτο Βρετανό αρμοστή, τον Ιούλιο του 1878, το κείμενο «δεχόμαστε την αλλαγή της κυβέρνησης, επειδή εμπιστευόμαστε ότι η Μεγάλη Βρετανία θα βοηθήσει την Κύπρο, όπως έκανε και με τα νησιά του Ιονίου, να ενωθεί με τη Μητέρα Ελλάδα, που μαζί της είναι φυσικά συνδεδεμένη».²⁵⁵ Γεγονός, όμως, είναι ότι σε ολόκληρη τη διάρκεια της περιόδου που προσδιορίζεται ως *Αγγλοκρατία* η ενωτική ιδεολογία σχηματοποίησε την απώτερη εθνική προσδοκία των Ελληνοκυπρίων. Η Ένωση ήταν η στόχευση και σε όλη τη διάρκεια της Βρετανικής παρουσίας στην Κύπρο υπήρξε ο διαμεσολαβητής ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις και την κοινωνία²⁵⁶. Το ιδεολόγημα της Ένωσης νοηματοδοτήθηκε στο λεξιλόγιο των Ελληνοκυπρίων με την απόκτηση της Ελευθερίας.²⁵⁷ Έτσι, το περιεχόμενο του εθνικισμού θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως αγώνας για την ενσωμάτωση του νησιού στο ελληνικό βασίλειο, και όχι ως προσπάθεια κατασκευής ιδιαίτερης κρατικής οντότητας. Ένας λαός με διαμορφωμένο πολιτισμό στόχευε στον εφοδιασμό του με πολιτική στέγη,²⁵⁸ έστω και αν αυτή η πολιτική στέγη προϋπήρχε σε άλλο γεωγραφικό χώρο.

Βασικοί παράγοντες της εθναφύπνισης των Ελληνοκυπρίων, γιατί πρόκειται περί εθναφύπνισης, αφού οι Ελληνοκύπριοι σταδιακά αλλά σταθερά ενέταξαν τους εαυτούς τους μέρος της ευρύτερης κοινότητας του ελληνικού έθνους,²⁵⁹ ήταν η παρουσία της νέας κυβέρνησης, ο φιλελεύθερος χαρακτήρας του λαού που αυτή αντιπροσώπευε και οι μνήμες των προηγούμενων ενεργειών της νέας κυρίαρχης δύναμης, συνυπολογιζομένης και της πολιτικής που άσκησαν οι Οθωμανοί στο νησί, οι οποίοι, όπως αναφέρει ο βρετανός ιστορικός G. Hill, μέχρι και την τελευταία μέρα της αποχώρησής τους διαμόρφωναν την καθημερινή ζωή των κυπρίων «από μικρές αθλιότητες»²⁶⁰. Οι Ελληνοκύπριοι με πολιτική

²⁵⁴ Χριστοφής Οικονομίδης, «Οι προσφωνήσεις Αρχιεπισκόπου Σωφρονίου και Μητροπολίτη Κιτίου στον πρώτο άγγλο αρμοστή το 1878, χωρίς αναφορά στο αίτημα της ενώσεως και κάποια άλλη προσφώνηση με το αίτημα της ενώσεως», *Γ' Κυπρολογικό συνέδριο*, ό.π., 411.

²⁵⁵ G. Hill, ό.π., 297.

²⁵⁶ Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος, 1878-1960», *Σύγχρονα θέματα*, τ. 68-70, (Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999), 217.

²⁵⁷ Κ. Χατζηδημητρίου, ό.π., 304.

²⁵⁸ E. Gelner, *Εθνη και Εθνικισμός*, Αθήνα, 1992, 85.

²⁵⁹ Κ. Β. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο*, Αθήνα, 1998, 41.

²⁶⁰ G. Hill, ό.π., 265.

ανωριμότητα και φυσική άγνοια των κανόνων που προσδιορίζουν τις διεθνείς σχέσεις, θα μπορούσαμε να πούμε, επεδίωκαν το ανέφικτο. Όπως, βέβαια, αναφέρει ο M. Weber η πολιτική είναι ένα δυνατό και αργό τρύπημα σε σκληρές σανίδες, με πάθος και συγχρόνως προοπτική. Οι Ελληνοκύπριοι γνώριζαν ότι η ένωση δεν ήταν άμεσα πραγματοποιήσιμος στόχος, όμως «ο άνθρωπος δε θα πετύχαινε το εφικτό αν δεν πάσχιζε για το ανέφικτο»²⁶¹. Οι Ελληνοκύπριοι προσδοκούσαν ότι οι Βρετανοί, ως φιλελεύθερος λαός, θα εφαρμόζαν στην Κύπρο τον φιλελευθερισμό που ενστερνίζονταν και πίστευαν ότι γενναιόδωρα θα παραχωρούσαν την Κύπρο στην Ελλάδα, όπως έπραξαν στην περίπτωση των Επτανήσων το 1864. Αναφέρει για αυτή την αισιοδοξία ο Φ. Ζαννέτος: «*Η των Κυπρίων χαρά επί τη αγγλική κατοχή ωφείλετο τούτο μεν εις το γεγονός της απαλλαγής αυτών από της μισητοτάτης τουρκικής τυραννίας, τούτο δ' εις τας μεγάλας ελπίδας, ας υπό των Άγγλων εξήρτησαν ελπίδας, φαντασθέντες ότι εισήρχοντο εις τούτο αυτό χρυσούν αιώνα, ον θα επιβράβευε συντομότατα προσάρτησις της νήσου των τη Ελλάδι*».²⁶²

Ο ελληνοκυπριακός εθνικισμός δεν έχει ληξιαρχική πράξη γέννησης την άφιξη των Βρετανών στο νησί, είναι επίκτητος και δεν συνιστά αυτόνομο και ενδογενές φαινόμενο. Ταυτίστηκε με τις κινητοποιήσεις του υπόλοιπου ελληνισμού από την έναρξη της επανάστασης και τις αλυτρωτικές ενέργειες που συνέβησαν τον 19^ο και 20^ο αιώνα ως απόρροια της Μεγάλης Ιδέας. Η αποτυχημένη εμπλοκή των Ελληνοκυπρίων στην ελληνική επανάσταση του 1821, η οποία, μάλιστα, συνοδεύτηκε από τα δραματικά γεγονότα της 9^{ης} Ιουλίου του 1821²⁶³, δεν κατεύνασε το ενωτικό πάθος.

Η άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια στην Ελλάδα γέμισε αισιόδοξα συναισθήματα τους Ελληνοκύπριους, αφού ο ίδιος θεωρούσε την Κύπρο ως γεωγραφικό τμήμα το οποίο έπρεπε να ενταχθεί στο υπό ίδρυση ελληνικό κράτος. Σε συζήτηση η οποία διεξήχθη στο Παρίσι στις 3/15-10-1827 μεταξύ του Έλληνα πολιτικού και του Βρετανού διπλωμάτη, Wilmot Horton, ο Καποδίστριας σε ερώτηση του ξένου διπλωμάτη για τα όρια χωρογραφικής εκτάσεως που η Ελλάδα αξιολογεί απάντησε: «*Τα όρια ταύτα από του 1821 καθορίζονται υπό του αίματος του εκχυθέντος εις τα σφαγεία των Κυδωνιών, της Κύπρου, της Χίου, της Κρήτης, των Ψαρών και του Μεσολογγίου και εις τους πολλούς κατά γην και κατά θάλασσαν αγώνας, δια των οποίων εδοξάσθη το ανδρείον τούτο έθνος*».²⁶⁴ Έτσι, οι Ελληνοκύπριοι προσπάθησαν να αξιοποιήσουν την πολιτική του Καποδίστρια. Με

²⁶¹ M. Weber, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, Αθήνα, 1968, σ. 168.

²⁶² Φ. Ζαννέτος, ό.π., σ. 88.

²⁶³ Αποτέλεσμα της εξέγερσης ήταν η εκτέλεση 486 σημαντικών μελών της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Μεταξύ των εκτελεσθέντων ο αρχιεπίσκοπος Κυπριανός και όλοι οι μητροπολίτες του νησιού.

²⁶⁴ Ε. Γ. Πρωτοψάλτη, *Απελευθερωτική κίνησης των κυπρίων κατά την Καποδιστριακήν περίοδο(1828)*, Αθήνα, 1970, σ. 9.

επιστολές τους στον έλληνα κυβερνήτη, το 1828, εξέθεταν το αίτημά τους για θετική αντιμετώπιση του μέλλοντος του νησιού.²⁶⁵

Η αλλαγή του καθεστώτος στο νησί και η ανάληψη της εξουσίας από ένα ευρωπαϊκό και φιλελεύθερο κράτος λειτούργησε, λοιπόν, αφυπνιστικά για την εθνική συνείδηση των Ελληνοκυπρίων και η εθνότητα άρχισε να πολιτικοποιείται και να αντικαθιστά την θρησκεία ως κύριο στοιχείο ταυτότητας²⁶⁶, παρά την προσπάθεια της βρετανικής διοίκησης να χρησιμοποιεί το θρήσκευμα ως διακριτό στοιχείο της συλλογικής ταυτότητας των κατοίκων.

Ο ελληνοκυπριακός εθνικισμός αναπτύχθηκε μέσα σε ένα πλέγμα ποικίλων μεταβλητών και παραγόντων οι οποίοι διαμορφώθηκαν εν μέρει ως παράγωγα της νέας κατάστασης, που επιβλήθηκε στο νησί, όμως κινούνταν στο ίδιο πλαίσιο του ελληνικού, αλλά και της γενικότερης έξαρσης που παρουσιάζει ο εθνικισμός την περίοδο 1870-1914²⁶⁷. Στην Κύπρο ο εθνικισμός γνώρισε ποικίλες διακυμάνσεις, ανάλογα με τις εσωτερικές και διεθνείς συγκυρίες και επηρεάστηκε από ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες. Στη διαμόρφωση του πλαισίου, όπου κινήθηκε ο εθνικισμός, σημαντικός ήταν ο ρόλος της βρετανικής διοίκησης και ο τρόπος άσκησης της εξουσίας, η πολιτική του ελληνικού κράτους και η θεωρία του εθνικού κέντρου,²⁶⁸ η στάση του ελληνικού προξενείου, οι εκπρόσωποι του οποίου κάποιες φορές ενήργησαν αυτόβουλα, όπως στην εξέγερση του 1931, όταν ο κυπριακής καταγωγής πρόξενος Αλέξης Κύρου ενθάρρυνε την ελληνοκυπριακή εξέγερση, χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με τον Βενιζέλο. Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του εθνικισμού διαδραμάτισε, επίσης, η ελληνοκυπριακή διανόηση, αλλά, κυρίως, η Εκκλησία η οποία είδε να αποδομείται η κυρίαρχη θέση που διατηρούσε την προηγούμενη περίοδο.

Για την κυπριακή ιστορία, κατά την περίοδο της *Αγγλοκρατίας*, η πορεία προς την ένωση αναπτύχθηκε σε δυο χρονικά στάδια και ακολούθησε δυο διαφορετικά ιστορικά πρότυπα. Από το 1878 έως το 1931, οι Ελληνοκύπριοι ακολούθησαν το παράδειγμα των Ιονίων νήσων, παίρνοντας ως υπόδειγμα τον αγώνα των επτανησίων ριζοσπαστών²⁶⁹ για

²⁶⁵ ΓΑΚ, Γενική Γραμματεία, Φ. 112· Ε. Γ. Πρωτοψάλτη, *Απελευθερωτική ...ό.π.*, 14-15.

²⁶⁶ Κ. Μαυράτσας, *ό.π.*, 41.

²⁶⁷ Ε. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1870 μέχρι σήμερα*, Αθήνα, 1994, 155.

²⁶⁸ Π. Κιτρομηλίδης, *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Αθήνα, 1983, 156· Αδ. Πόλλις, «Κοινωνική κατασκευή της εθνοτικότητας και της εθνικότητας, η περίπτωση της Κύπρου», *π.Σύγχρονα Θέματα* 68-70, (Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999), 25

²⁶⁹ Η εφημερίδα *Πατρίς* σε άρθρο με τίτλο « Το αληθινόν συμφέρον αποδεικνύει μικράν αναμονήν», αναφέρεται στη στρατηγική των Επτανησίων η οποία πρέπει να αποτελεί παράδειγμα για τους Ελληνοκυπρίους εάν θέλουν να απελευθερωθούν αφού αυτοί είναι «υπόδειγμα ανδρών δραστηρίων, φιλοπάτριδων, ακαμάτων και καρτερικωτάτων όσον και ανενδότων», 26/9 Ιουλίου 1914.

ένωση και προσδοκώντας ότι οι Βρετανοί θα επαναλάμβαναν στην Κύπρο τη χειρονομία της παραχώρησης των Ιονίων νήσων το 1864. Αυτό θα γινόταν όχι άμεσα. Στο διάστημα μέχρι την επιτυχία του στόχου, η Βρετανία θα διατηρούσε την εξουσία της στο νησί και οι κάτοικοι θα αξιοποιούσαν την παρουσία της ώστε να βελτιωθεί η υλική κατάσταση του νησιού. Το ιστορικό αυτό πρότυπο έχασε την γοητεία του μετά την εξέγερση του 1931 και την αυταρχική διακυβέρνηση που ασκήθηκε στο διάστημα της *Παλμεροκρατίας*, η οποία ακολούθησε²⁷⁰. Νέες ελπίδες δημιουργήθηκαν για επίτευξη της ένωσης μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο οι οποίες, ωστόσο, διαψεύστηκαν από τις συγκυρίες της μεταπολεμικής κατάστασης. Έτσι το ενωτικό κίνημα ακολούθησε το κρητικό ιστορικό παράδειγμα, με έμφαση στη δυναμική διεκδίκηση της εθνικής ελευθερίας και με αποκορύφωμα την εξέγερση του 1955-59²⁷¹.

Η διατήρηση του δυσμενούς οικονομικοκοινωνικού τοπίου και η αδυναμία της Διοίκησης να παρέμβει με δυναμικά μέτρα, ώστε να ανατραπουν τα αρνητικά συμπτώματα, προκαλούσε δυσaréσκεια στους Ελληνοκυπρίους με αποτέλεσμα την ενίσχυση του εθνικισμού. Όπως ήδη ειπώθηκε, ο ίδιος ο Churchill, διαπιστώνοντας ότι η οικονομική κατάσταση δεν ήταν καθόλου ευχάριστη, απέδωσε τον ελληνοκυπριακό εθνικισμό στη δυσμενή οικονομική κατάσταση η οποία υφίστατο στο νησί.

Στον ίδιο θεματικό άξονα της οικονομικής δυσaréσκειας, εντάσσονται και οι επιπτώσεις της ακολουθούμενης οικονομικής πολιτικής της Βρετανίας στον εκκλησιαστικό χώρο, αλλά και η καταβολή του φόρου υποτέλειας από του κατοίκους. Η εκσυγχρονιστική μεταρρύθμιση, που προσπάθησε να πραγματοποιήσει η αποικιακή κυβέρνηση, άγγιξαν και τον εκκλησιαστικό χώρο. Η πολιτική αυτή ήταν μια «αψυχολόγητη» ενέργεια, αφού αγνοήθηκε ο ρόλος της Εκκλησίας στην ελληνοκυπριακή κοινωνία. Με τη στάση τους οι Βρετανοί δημιούργησαν έναν αντίπαλο, ο οποίος λόγω της ισχυρής επιρροής του στον πληθυσμό μπορούσε να τον κατευθύνει σε πρακτικές όχι μόνο ανυπακοής, αλλά και εναντίωσης. Η Εκκλησία, ως ο πλέον αναγνωρίσιμος μεταξύ των Ελληνοκυπρίων μηχανισμός εξουσίας, λειτούργησε εθνικιστικά λόγω της προσπάθειας ακύρωσης του ρόλου της ως αποτέλεσμα της απώλειας των προνομίων τα οποία είχε αποκτήσει από το προηγούμενο καθεστώς.²⁷² Η προσπάθεια ελέγχου της δύναμης και μετασχηματισμού του ρόλου της Εκκλησίας, η οποία αποτελούσε συσπειρωτικό πόλο των

²⁷⁰ Προσδιορίστηκε έτσι η περίοδος η οποία ακολούθησε την εξέγερση του 1931 από τον τότε κυβερνήτη Palmer.

²⁷¹ Γ. Γεωργής, «Ο αντίκτυπος της ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα στην Κύπρο», στο *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς...ό.π.*, 383-395.

²⁷² Σ. Αναγνωστοπούλου, *ό.π.*, 198.

Ελληνοκυπρίων, δεν έγινε μόνο με την αφαίρεση των φορολογικών προνομίων της. Σε μεταγενέστερο στάδιο η Διοίκηση επενέβη στο ίδιο το καταστατικό της Εκκλησίας. Με τη θέσπιση των λεγόμενων Εκκλησιαστικών νόμων, το 1937, «η αναπλήρωση μελών της ηγεσίας της Εκκλησίας κατέστη δύσκολη»²⁷³. Μάλιστα ο τότε πρόξενος της Ελλάδας στη Λευκωσία Λεωνίδας Σκάρπας εκτίμησε με ανησυχία ότι η επέμβαση της βρετανικής διοίκησης θα είχε θλιβερές συνέπειες για την Εκκλησία, εάν αυτή η πρακτική καθιερωνόταν «ως *απαράγραπτον της κυβερνήσεως προνόμιον χρησιμοποιούμενον εις οιαδήποτε περίπτωσιν*»²⁷⁴. Με τις πρακτικές της η Διοίκηση κατασκεύασε έναν ισχυρό αντίπαλο ο οποίος προσπάθησε να αξιοποιήσει τα νέα δεδομένα για να διευρύνει το ρόλο του στα λαϊκά στρώματα με παρέμβαση στην ενεργό πολιτική και συνέχιση της εμπλοκής στους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς. Έτσι, μέλη της Εκκλησίας δραστηριοποιήθηκαν πολιτικά συμμετέχοντας στο Νομοθετικό Συμβούλιο, όπως ο Μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος ο οποίος διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στα γεγονότα του 1931. Εκκλησιαστικοί, λοιπόν, παράγοντες έχοντας γόητρο, σεβασμό αποδείχθηκαν ως εναλλακτικοί πολιτικοί φορείς²⁷⁵.

Στον άξονα των οικονομικών θεμάτων που επηρέασαν την ενίσχυση του ελληνοκυπριακού εθνικισμού μπορεί να ενσωματωθεί η οικονομική επιβάρυνση των κατοίκων μέσω του φόρου υποτέλειας, αφού η είσπραξή του δυσaráστησε τους Ελληνοκυπρίους και το αίτημα για κατάργησή του εξακολουθητικά εκδηλωνόταν σε διαλεκτική σχέση με το εθνικό θέμα. Δίπλα στις έντονες και συνεχείς διαμαρτυρίες, μέσω των υπομνημάτων και των πρεσβειών που αποστέλλονταν στο Λονδίνο με κύριο αίτημα την κατάργηση του φόρου υποτέλειας και την αντιμετώπιση των οικονομικών θεμάτων, υπήρχε αναφορά στο εθνικό θέμα. Σε αποστολή διαμαρτυρίας στη βρετανική πρωτεύουσα, το 1889, εκτός από το αίτημα για αντιμετώπιση της βαριάς φορολογίας οι χριστιανοί κάτοικοι του νησιού υπενθύμιζαν την καταγωγή και τις παραδόσεις τους και έλπιζαν σταθερά στο εθνικό μέλλον τους²⁷⁶.

Στο συλλαλητήριο του 1895 οι συμμετέχοντες κρατούσαν μαύρες σημαίες με σύνθημα «*ΚΑΤΩ Ο ΦΟΡΟΣ ΥΠΟΤΕΛΕΙΑΣ-ΖΗΤΩ Η ΕΝΩΣΗ*». Στη ρητορική του συνθήματος αυτού αποτυπώνεται η διαλεκτική σχέση μεταξύ των οικονομικών και εθνικών στόχων

²⁷³ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 52. Η άρση των εμποδίων που τέθηκαν το 1937 πραγματοποιήθηκε μόλις το 1946.

²⁷⁴ ΙΑΥΕ, 1937/52/4, *Εκκλησιαστικά θέματα*, Απόρρητον έγγραφον του προξένου της Ελλάδος, Λ. Σκάρπα, προς τον τοποτηρητήν του αρχιεπισκοπικού θρόνου Κύπρου, Λεόντιον, Λευκωσία, 7-7-1937. Για την επαναφορά στην ομαλότητα γίνεται αναφορά στο έκτο κεφάλαιο.

²⁷⁵ Μ. Ατταλίδης, «Τα κόμματα στην Κύπρο», *Διαλέξεις* ...ό.π., 127.

²⁷⁶ R. Katsiaounis, ό.π., 187. Οι εθνικοί στόχοι των Ελληνοκυπρίων οδήγησαν στην αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από την αποστολή. Βλέπε: G. Georghallides, ό.π., 69.

τους οποίους οι Ελληνοκύπριοι επιδίωκαν. Στο ίδιο συλλαλητήριο ενεκρίθη ψήφισμα στο οποίο μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι ο ελληνικός πληθυσμός της Κύπρου «εν περιπτώσει οποιασδήποτε μεταβολής ένα και μόνον έχει πόθον, εις ου την εκπλήρωσιν προαιωνίως ατενίζει, την μετά της Ελλάδος ένωσιν, έχων σταθεράν απόφασιν να αντιστή εις πάσαν άλλην λύσιν, αν η Αγγλία διανοήται να εγκαταλείψη τον τόπον»²⁷⁷.

Ο εθνικισμός των Ελληνοκυπρίων μπορεί να στόχευε στην αποχώρηση της Βρετανίας από την Κύπρο, αλλά δεν είχε αντιβρετανικό χαρακτήρα. Οι κάτοικοι αντιμετώπιζαν με αισιοδοξία τις προοπτικές και έθεταν αιτήματα στα οποία περίμεναν ανταπόκριση από το πιο ισχυρό και πολιτισμένο έθνος²⁷⁸. Αυτό φαίνεται ότι έγινε αντιληπτό από τους βρετανούς αξιωματούχους. Ο ύπατος αρμοστής Sir John E. Clauson ανέφερε στις 21-1-1916: «Η πείρα μου ως προς τους Ελληνοκυπρίους μου λέει πως τρέφουν βαθύ σεβασμό για τους αγγλικούς θεσμούς και τα ιδανικά μας και πως το ελληνικό αίσθημα δεν αντιμάχεται την αφοσίωση τους στη βρετανική κυριαρχία, αλλά συμπλέει μαζί τους ως ρεύμα που επηρεάζει πολύ περισσότερο την πολιτική τους συνείδηση. Υπάρχει χώρος, πιστεύω, για τον ελληνικό εθνικισμό μέσα στα πλαίσια του βρετανικού ιμπεριαλισμού.»²⁷⁹

Η εισαγωγή συνταγματικών θεσμών, η άσκηση της δικαιοσύνης και της διοίκησης, η ανάπτυξη του οδικού δικτύου και συνακόλουθα των ταχυδρομικών υπηρεσιών ήταν στοιχεία που άρχισαν να διαφοροποιούν την κατάσταση από το προηγούμενο καθεστώς και οι Ελληνοκύπριοι αναγνώριζαν αυτή την αλλαγή. Έτσι ελάχιστα στράφηκαν μαχητικά και επιθετικά κατά των Βρετανών. Οι όποιες αντιρρήσεις στην πολιτική της βρετανικής διοίκησης, ως αποτέλεσμα των εθνικών, αλλά και οικονομικοκοινωνικών επιδιώξεων, εκφράζονταν μέσα από τον δημόσιο λόγο των βουλευτών στο Νομοθετικό συμβούλιο, τη ρητορική των υπομνημάτων και των ψηφισμάτων, τις αποστολές προς τους αξιωματούχους της Βρετανίας, αλλά και την αρθρογραφία των εφημερίδων. Όπως, μάλιστα, επισημαίνει η εφημερίδα *Φωνή της Κύπρου*, αναφερόμενη στον τρόπο που έπρεπε να χρησιμοποιούν οι Ελληνοκύπριοι για την προώθηση των αιτημάτων τους, «ο κάλαμος δύναται να κατορθώσει πλειότερα ή η σπάθη»²⁸⁰. Οι πιο ενεργητικές και μαχητικές εκδηλώσεις πραγματοποιούνταν με δυναμικά συλλαλητήρια και πρεσβείες στο Λονδίνο. Εξαίρεση σε αυτές τις πρακτικές αποτελεί η εξέγερση που πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 1931²⁸¹.

²⁷⁷ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Το εν Λευκωσία συλλαλητήριο», 21/3-5-1895.

²⁷⁸ R. Katsiaounis, ό.π., 187.

²⁷⁹ R. Heinz, *Ιστορία της Κύπρου*, Αθήνα, 2007, 192.

²⁸⁰ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Ανάγκη συστάσεως κοινού ταμείου», 9/21-6-1895.

²⁸¹ Θα γίνει αναφορά στο 3^ο κεφάλαιο.

Στο πλαίσιο των νέων δεδομένων και αξιοποιώντας τις δυνατότητες που τους παρείχε η νέα κατάσταση οι Ελληνοκύπριοι επιδίωξαν να βελτιώσουν τις υφισταμένες συνθήκες λειτουργίας των διαφόρων τομέων και τους θεσμούς, αφού διαπίστωσαν ότι ήταν ανέφικτη η υλοποίηση του οράματος της ένωσης εξ αιτίας των τότε διεθνών συγκυριών. «*Ας μη μας εκλάβωσι οι κυβερνώντες τόσω κούφους, ώστε να μη δυνάμεθα να εννοήσωμεν ότι τοιαύτη λύσις του κυπριακού ζητήματος δεν είνε, επί του παρόντος τουλάχιστον δυνατή*» αναφέρει το ψήφισμα του συλλαλητηρίου του 1895²⁸². Η αποχώρηση των Βρετανών από το νησί θα ακολουθούσε την ένωση. Μέχρι τότε οι Βρετανοί θα προωθούσαν θετικές μεταρρυθμίσεις για τον λαό της Κύπρου. Ίσως ενδόμυχα να υπήρχε ο φόβος στους Ελληνοκυπρίους ότι διακυβεύονταν όσα μπορούσαν να κερδίσουν από τη Βρετανική παρουσία, εάν η Κύπρος επέστρεφε στην προηγούμενη κατάσταση, λόγω του περιεχομένου της σύμβασης, εάν, μάλιστα, ληφθούν υπόψη οι σχετικές φήμες για πιθανή αποχώρηση των Βρετανών²⁸³, αλλά και οι απαιτήσεις των Τουρκοκυπρίων – μουσουλμάνων, οι οποίοι με ψήφισμά τους στο Νομοθετικό συμβούλιο ανέφεραν: «*Εάν η εγκατάλειψις της νήσου υπό της ενδόξου Βρετανικής κυβερνήσεως καταστεί ποτέ αναγκαία, η νήσος ν'αποδοθή και επιστραφή εις την αυτοκρατορικήν οθωμανικήν κυβέρνησιν, ήτις είναι η νόμιμος αυτής ιδιοκτήτρια*»²⁸⁴.

2.5.3. Εκδηλώσεις του κυπριακού εθνικισμού. Μηχανισμοί ανάπτυξης

Οι Ελληνοκύπριοι έχοντας σημείο αναφοράς την Ελλάδα λειτούργησαν με γνώμονα το Εθνικό Κέντρο και υιοθέτησαν όσες ενέργειες στόχευαν στην υλοποίηση της Μ. Ιδέας. Ομάδα Ελληνοκυπρίων δραστηριοποιήθηκε στην Εθνική Εταιρεία (1896-1897) και στον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, όπου συμμετείχαν όχι μόνο ως εθελοντές στις πολεμικές επιχειρήσεις, αλλά δημιούργησαν ερανικές επιτροπές που συγκέντρωσαν χρήματα για τις ανάγκες των πολεμιστών²⁸⁵. Εθελοντική συμμετοχή είχαν και στον Μακεδονικό αγώνα το 1906,²⁸⁶ αλλά και στους Βαλκανικούς πολέμους, όπου, μάλιστα, ανάμεσα στους νεκρούς στη μάχη του Μπιζανίου ήταν ο δήμαρχος Λεμεσού

²⁸² Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Το εν Λευκωσία συλλαλητήριο», 21/3-5-1895.

²⁸³ ΙΑΥΕ, 1894/Ε/ε, *Διάφορα*, «εμπιστευτική έκθεση του προξένου της Ελλάδας προς τον Έλληνα υπουργό Εξωτερικών», Δ. Στεφανής, Λάρνακα.

²⁸⁴ Εφημ. *Εναγόρας*, «Εκτακτο παράρτημα», ενσωματωμένο σε έγγραφο του Ελληνικού προξενείου από τη Λάρνακα που βρίσκεται στο ΙΑΥΕ, φ.1902-1903/56α, *Διάφορα*.

²⁸⁵ Π. Πολυβίου, «Τα κυπριακά τμήματα της «Εθνικής Εταιρείας», στο *Γ' Διεθνές...ό.π.*, 417-433.

²⁸⁶ ΙΑΥΕ, 1906 /74/2, Κυπριακά, Έγγραφο του έλληνα προξένου Ι. Γκαλούτση προς το υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδος, Λάρνακα, 20-11-1906.

Χριστόδουλος Σώζος²⁸⁷. Συγχρόνως το εθνικιστικό κίνημα στην Κύπρο συνδέθηκε με τις εσωτερικές εξελίξεις στην Ελλάδα και λειτούργησε με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Οι διάφοροι ιδεολογικοί και πολιτικοί διχασμοί μεταφέρθηκαν από την Ελλάδα στο νησί. Με αυτή τη λογική ενσωματώθηκαν στην κυπριακή πραγματικότητα ο διχασμός των Ελλήνων στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και το αντικομμουνιστικό μένος σε όποιες χρονικές περιόδους εκδηλώθηκε στην Ελλάδα, όπως θα αναλυθεί σε επόμενα κεφάλαια.

Οι κυριότεροι φορείς και οι μηχανισμοί οι οποίοι πρωταγωνίστησαν στη μεταφορά, αλλά και τη διατήρηση της εθνικιστικής ιδεολογίας ήταν η Εκκλησία, το εκπαιδευτικό σύστημα, ο τύπος, αλλά και οι μορφωτικοί σύλλογοι-αναγνωστήρια όπως η *Αγάπη του Λαού* στη Λευκωσία, ένας σύλλογος ο οποίος ταύτισε τη δημιουργία του με την 25^η Μαρτίου.²⁸⁸ Στην ονομαστική εορτή του τότε διαδόχου Κωνσταντίνου η *Αγάπη του Λαού* εκτός από την αποστολή συγχαρητηρίου μηνύματος με το οποίο, όπως αναφέρει η *Φωνή της Κύπρου*, «...εύχεται μακροβιότητα και πλήρωσιν εθνικών πόθων...» επιπλέον «την νύχτα το αναγνωστήριον τούτο, όπερ είχε προηγουμένως ευπρεπισθή καταλλήλως και επί της εξωθύρας του οποίου ήσαν ανηρτημένοι αι σεπταί εικόνες του διαδόχου και της πριγκιπίσσης Σοφίας περιεστεμμένοι δι' ανθέων, έπλεεν εν τω φωτί, αναψυκτικά δε και ποτά προσεφέροντο τοις προσερχομένοις.»²⁸⁹ Εξάλλου στις επετειακές εκδηλώσεις της 25^{ης} Μαρτίου του 1912 εκτός από την ανύψωση των εμβλημάτων του, της αυτοκρατορικής σημαίας και των πολεμικών λαβάρων της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, δηλώθηκε, από τον πρόεδρο του Ν. Καταλάνο στον λόγο, τον οποίο εκφώνησε, η πίστη « ότι θα κυματίση και πάλιν η αετοφόρος σημαία επί των επάλξεων του Βυζαντίου και θα αναστηλωθή ο Σταυρός επί του ιερού θόλου της Αγ. Σοφίας.»²⁹⁰

Βέβαια, και στην ύπαιθρο άρχισαν να πραγματοποιούνται εκδηλώσεις εθνικιστικού περιεχομένου από τους κατοίκους υπερβαίνοντας το θεωρητικό παράδειγμα σύμφωνα με το οποίο ο αγροτικός κόσμος μένει αδιάφορος μπροστά στο εθνικιστικό κίνημα. Η εξέλιξη του εθνικισμού οφειλόταν στη διεύρυνση της παιδείας, σε κατώτερο και ανώτερο βαθμό, στις πελατειακές σχέσεις μεταξύ της παραδοσιακής πολιτικής elite και των λαϊκών μαζών, στην εμπλοκή της Εκκλησίας στην εκπαιδευτική και πολιτική διαδικασία. Τα μέλη της ιεραρχίας ανέπτυσαν επαφή με το εκλογικό σώμα, λόγω της συμμετοχής του λαού στην ανάδειξή τους. Αναφέρει η *Φωνή της Κύπρου*: «Το εθνικόν

²⁸⁷ Σ. Κουζινόπουλος, *Το μεγάλο άλμα, η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης*, Αθήνα, 1997.

²⁸⁸ Ν. Καταλάνου, *Κυπριακόν Λεύκωμα «ο Ζήνων»*, Λευκωσία, 1914.

²⁸⁹ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Διάφορα», 24/5-6-1891.

²⁹⁰ Κ. Χρυσάνθης, «Σωματεία και οργανώσεις της Κύπρου από 1878-1955», *Κυπριακά, Διαλέξεις Λαϊκού* ...ό.π., 276. Αναφέρεται στον εορτασμό της επετείου του 1912.

*φρόνημα δεν σταθμεύει εν ταις στεναίς περιφερείαις των πόλεων, αλλά περιίπταται ως ζωογόνος αύρα εφ'όλης της νήσου».*²⁹¹

Εκτός από την επιρροή του εκπαιδευτικού συστήματος, στην καλλιέργεια της εθνικιστικής συνείδησης στην ύπαιθρο ρόλο είχαν οι πολιτιστικοί σύλλογοι, τα αναγνωστήρια και οι λέσχες που άρχισαν να ιδρύονται στα χωριά. Σε αναγνωστήριο στο χωριό Γερόλακκος, εκτός από την ανύψωση ελληνικών σημαιών στο οίκημα, υπήρχαν αναρτημένες εικόνες της ελληνικής βασιλικής οικογένειας και διαφόρων στρατηγών, αλλά και ημερολόγια με εικόνες του πρίγκιπα Γεωργίου της Κρήτης.²⁹²

Ουσιαστικός παράγοντας προς την ανάπτυξη του ελληνοκυπριακού εθνικισμού υπήρξε και ο τύπος ο οποίος μετά την άφιξη των Βρετανών παρουσιάζει εξέλιξη που οφείλεται στην πορεία της παιδείας, στο αίσθημα ασφάλειας και ελευθερίας και γενικά στη θετική περιρρέουσα ατμόσφαιρα που άρχισε να διοχετεύεται στο νησί από την παρουσία της Βρετανίας. Έτσι, σε μια δύσκολη μεταβατική κατάσταση, όταν υπήρχε, ουσιαστικά, συγκυβέρνηση Βρετανικής και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οι εφημερίδες²⁹³ αποτελούσαν τους μοναδικούς φορείς μαζικής ενημέρωσης.²⁹⁴ Διαδραμάτιζαν ιδιαίτερο ρόλο στην προώθηση των συμφερόντων και επιδιώξεων του πληθυσμού, στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης,²⁹⁵ αλλά και στην κινητοποίηση των μαζών για άσκηση πιέσεων στην αποικιακή διοίκηση. Εφημερίδες με τοπική, αλλά και Παγκύπρια δικτύωση όπως η *Κύπρος*, η *Αλήθεια*, η *Φωνή της Κύπρου*, η *Σάλπιγξ*, ο *Ευαγόρας*, η *Πατρίς*, εβδομαδιαίες οι περισσότερες, αποτελούσαν τους ενημερωτικούς και ερμηνευτικούς μηχανισμούς όσων συνέβαιναν εντός και εκτός Κύπρου. Επιπλέον, λειτουργούσαν και ως καθοδηγητικοί μηχανισμοί χρησιμοποιώντας ως εργαλείο ακόμα και τους λογότυπους τους, όπως η *Αλήθεια* που από την έκδοσή της, το 1880 από τον Αριστοτέλη Παλαιολόγο, χρησιμοποιούσε σταθερά ως λογότυπο στην επικεφαλίδα τη ρήση του Γλάδστωνα: «ολίγιστοι λαοί είναι τοσούτον εξηχρειωμένοι και τεταπεινωμένοι το φρόνημα, ώστε να προτιμώσι της υπό ομοφύλων και ομοθρήσκων διοικήσεως την διοίκησιν υπ' ανθρώπων ξένων την καταγωγήν, τα φρονήματα, τα αισθήματα και την θρησκεία».²⁹⁶

Η συνεχής μείωση του αναλφαβητισμού συνέβαλε στη διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού των εφημερίδων. Ο πληθυσμός, που είχε αρχίσει σιγά-σιγά να

²⁹¹ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Διάφορα», 24/5-6-1891.

²⁹² ΙΑΥΕ, 1903/Α/1, Έγγραφο του έλληνα προξένου Καλούτση προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λάρνακα, 19-3-1903.

²⁹³ Για τη λειτουργία των εφημερίδων και τον κοινωνικό τους ρόλο βλέπε στο Α. Σοφοκλέους, *Οι πρώτες εφημερίδες ...ό.π.*

²⁹⁴ Α. Σοφοκλέους, ό.π., 88.

²⁹⁵ Α. Σοφοκλέους, ό.π., 23.

²⁹⁶ *Τα Μέσα μαζικής ενημέρωσης στην Κύπρο*, έκδ. Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών, Λευκωσία, 1993.

αναπτύσσει το μορφωτικό του επίπεδο, άρχισε να ενημερώνεται από τον τύπο για τα εσωτερικά και εξωτερικά γεγονότα. Ωστόσο, οι κάτοικοι δεν ανταποκρίνονταν με κριτικές προσλαμβάνουσες των πληροφοριών. Οι Ελληνοκύπριοι υιοθετούσαν άκριτα τα γεγονότα, αλλά και το ερμηνευτικό πλαίσιο τους, όταν, μάλιστα, αυτό προερχόταν από πρόσωπα που εξέπεμπαν σεβασμό. Βέβαια, η φωνή των εφημερίδων δεν είχε εμβέλεια σε όλο το νησί. Υπήρχαν απομονωμένα χωριά στην ύπαιθρο που δεν είχαν επαφή με τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις²⁹⁷ λόγω των αδυναμιών που εξακολουθούσε να παρουσιάζει το οδικό δίκτυο.

Θεωρητικά η εκπαιδευτική διαδικασία λειτουργεί ως μηχανισμός καλλιέργειας και διατήρησης της κυρίαρχης κρατικής ιδεολογίας.²⁹⁸ Μέσω της παιδείας τα κράτη μεταδίδουν την κληρονομιά του έθνους στο οποίο βασίζονται και εμφυσούν την αφοσίωση στο έθνος από το οποίο προέρχονται.²⁹⁹ Στην Κύπρο η παιδεία δεν λειτουργούσε ως μηχανισμός διατήρησης της κρατικής ιδεολογίας, αλλά μεταφοράς ξένων εθνικών ιδεολογιών και, κυρίως, του ελληνικού μεγαλοϊδεατισμού.

Η ιδεολογία του εθνικισμού στην περίοδο της *αγγλοκρατίας* δεν αντανακλά μόνο τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της κυπριακής κοινωνίας, αλλά συγχρόνως λειτουργεί δεοντολογικά και εσχατολογικά. Δίνει πρότυπα και οδηγεί σε αναγωγές στα ελληνικά δεδομένα. Τα παράγωγα του εθνικισμού εκδηλώνονται μέσω της εκπαίδευσης, των συλλόγων, των πολιτιστικών και πνευματικών δραστηριοτήτων, αλλά και από τον έντυπο λόγο.³⁰⁰ Ο λογοτεχνικός λόγος στην Κύπρο ακολουθεί τα ελληνικά χαρακτηριστικά και πρότυπα, όμως, και η λογοτεχνική παραγωγή της Ελλάδας έχει μεγάλη αναγνωσιμότητα στην Κύπρο. Εξάλλου τα μηνύματά της εύκολα μπορούσαν να αποκωδικοποιηθούν βοηθούσης της κοινής ελληνικής γλώσσας. Οι Ελληνοκύπριοι προσαρμόζουν σταθερά τις συμπεριφορές και δραστηριότητές τους στα ελληνικά γεγονότα ακόμα και όταν εκδηλώνεται έντονη προπαγάνδα για την «άθλια»³⁰¹ οικονομική κατάσταση της Ελλάδας από αξιωματούχους και υπαλλήλους της αποικιακής διοίκησης που στόχευαν στην απομάκρυνσή τους από το αίτημα της ένωσης.³⁰² Η συμμετοχή των Ελληνοκυπρίων στους

²⁹⁷ Εφημ. *Σάβιγις*, «Ο τύπος της Κύπρου. Φωνή εν ερήμω», 20-6-1891.

²⁹⁸ Ν. Πουλιαντζής, *Οι κοινωνικές σχέσεις στον σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα, 2001, 39.

²⁹⁹ Ε. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα, 1994, 131.

³⁰⁰ Ο ελληνοκυπριακός εθνικισμός απασχόλησε τους περισσότερους συγγραφείς που ασχολήθηκαν με την κυπριακή ιστορία. Συγγραφείς όπως ο Μαυράτσας, Λέκκας, Αναγνωστοπούλου, Κιτρομηλίδης, ασχολήθηκαν με την ενωτική ιδεολογία των Ελληνοκυπρίων.

³⁰¹ Τα εισαγωγικά δικά μου.

³⁰² Μετά το 1940 βετανοί παράγοντες χρησιμοποιούσαν ως προπαγάνδα τη δυσμενή οικονομική κατάσταση της Ελλάδας ώστε να αποτρέψουν τους Ελληνοκυπρίους από την επιθυμία για ένωση με την Ελλάδα. Σε έκθεση του σημειάρχου Φίλιππα για το νησί αναφέρεται: «Οι Κύπριοι θα στενάζουν κάτω από την βαρεία φορολογία, οι κάτοικοι της Παλαιάς Ελλάδας θα τους κακομεταχειρίζονται, θα

ελληνικούς αγώνες, η υιοθέτηση του ελληνικού εθνικού ύμνου και της ελληνικής σημαίας, η ανάρτηση σε μορφωτικούς και πνευματικούς χώρους των εικόνων ελλήνων ηρώων και της ελληνικής βασιλικής οικογένειας και η πραγματοποίηση εκδηλώσεων προς τιμήν τους, υπήρξαν πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν για επιβεβαίωση της εθνικής τους ταυτότητας και του *συνανήκειν*³⁰³ με βάση τις ήδη υπάρχουσες συλλογικές και ατομικές ταυτότητες και τα αναγνωρίσιμα στοιχεία όπως ήταν η γλώσσα.³⁰⁴

2.5.4. Η εξέλιξη των παραδοσιακών συντεχνιών

Το εθνικιστικό πνεύμα επηρέασε και θεσμούς όπως οι παραδοσιακές συντεχνίες με τον τρόπο, μάλιστα, που αυτές εξελίχθηκαν στην πρώτη φάση της *Αγγλοκρατίας*. Η δύσκολη οικονομική περίοδος του 1887-1889 ενεργοποίησε τους επαγγελματίες και τους τεχνίτες οι οποίοι προσανατολίστηκαν στον σχηματισμό εθελοντικών ενώσεων, ώστε να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους και να εξασφαλίσουν τους εαυτούς τους. Οι ενώσεις αυτές έφεραν διάφορες ονομασίες όπως αδελφότητες ή συντεχνίες και ήταν αντίστοιχες προς τις βρετανικές «φιλικές κοινωνίες».³⁰⁵ Όπως αναφέρεται από τον Νικόλαο Καταλάνο στόχος αυτών των επαγγελματικών ενώσεων ήταν η σταθερή βελτίωση και πρόοδος της επαγγελματικής πορείας τους, ώστε να έχουν δυνατότητα να ακολουθούν όλες τις εξελίξεις οι οποίες αφορούσαν τον επαγγελματικό χώρο τους, ακόμα και στο εξωτερικό. Προσπάθεια των μελών τους ήταν η εξασφάλιση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης για τους ίδιους και τις οικογένειές τους και επιπλέον η πνευματική και ηθική τους πρόοδος. Εξάλλου, μέσω αυτών εξυπηρετούνταν ή και ενισχυόταν η εθνική οικονομία, αλλά και η αντίληψη περί πολιτισμού και προόδου του τόπου.³⁰⁶ Η εφημερίδα *Ευαγόρας*, η οποία, επίσης, εκδιδόταν από τον Ν. Καταλάνο αναφέρει για τους στόχους και τη σημασία τους: « *Η αλληλεγγύη των υλικών συμφερόντων και ο αρμονικός τούτων συνδυασμός, δι' ου εξασφαλίζεται και προάγεται η υλική ευημερία, αποτελεί μοχλόν ισχυρόν της πνευματικής και ηθικής προόδου*».³⁰⁷

Εξάλλου, μέσω της συντεχνίας οι επαγγελματίες μπορούσαν να επιτύχουν την πνευματική και κοινωνική ανάπτυξή τους, αφού «*το σωματείον εκάστης συντεχνίας*

καταστραφούν οι εξελίξεις στον κοινωνικό και οικονομικό τομέα». Βλέπε: ΙΑΥΕ, 1946/126/3, Ελληνικό προξενείο, Λευκωσία, 21-6-44.

³⁰³ Μπ. Αντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες*, μτφρ. Ποθητή Χαντζαρούλα, Αθήνα, 1977, 26.

³⁰⁴ Stuart Woolf, *Ο εθνικισμός στην Ευρώπη*, Αθήνα, 1995.

³⁰⁵ Ν. Katsiaounis ό.π, 166.

³⁰⁶ Ν. Καταλάνος, *Κοινωνικοί σύντροφοι εν Λευκωσία*, 1925, 91.

³⁰⁷ Εφημ. *Ευαγόρας*, «Τα από των συντεχνιών αγαθά», 27-1-1898.

αποτελεί πρακτικόν σχολείον εν παντί επιτηδεύματι, και επειδή σήμερον πας βιοτέχνης, μη αποτελών,ως άλλοτε, αυτόματον μηχανήν, έχει ανάγκην πνευματικής τροφής προς ανάπτυξιν των διανοητικών αυτού δυνάμεων, δι'ων επιτηδειότερον αναδείκνυται εν τω έργω του, θα εύρη ταύτην εν τη ομηγύρει των ομοτέχνων του, εν τω συνδέσμω της συντεχνίας, όστις θα συνέχει αυτόν αρρήκτως μετά τε των συναδέλφων του, και των απανταχού του κόσμου οικούντων και τα αυτά εκτελούντων έργα».³⁰⁸ Ο στόχος αυτός εξυπηρετούνταν μέσω των μορφωτικών διαλέξεων που γίνονταν προς τα μέλη των συντεχνιών από φορείς της διανοήσης, όπως ο καθηγητής της θεολογίας στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, Σπ. Σπυριδάκης.³⁰⁹ Η σύνδεση των συντεχνιών με κάποιο προστάτη άγιο, στοιχείο συνέχειας με τις συντεχνίες της προηγούμενης περιόδου, ο χώρος όπου διεξάγονταν οι ομιλίες, συνήθως ναοί, αλλά και τα χαρακτηριστικά των προσωπικοτήτων που τις οργάνωναν και τις εκφωνούσαν, αλλά και οι εφημερίδες οι οποίες τις προωθούσαν, ενσωμάτωναν σε αυτές τις συντεχνίες στοιχεία της εθνικής ιδεολογίας. Βέβαια, η λειτουργία τους ήταν χωρίς πολιτική σημασία, αφού καμιά πράξη τους δεν στόχευε σε εξαναγκασμό της κυβέρνησης στην αντιμετώπιση των προβλημάτων τους, στην επίλυση των οποίων συνέβαλε η μεταξύ τους αλληλεγγύη.³¹⁰

Αξιόλογης σημασίας ήταν η συντεχνία των βαρελοποιών της Λεμεσού, η οποία ιδρύθηκε από τον Μιχάλη Τορναρίτη.³¹¹ Ο τοπικός τύπος της εποχής (*Σάλπιγξ*, *Αλήθεια*, *Ευαγόρας*) χειροκρότησε την πρωτοβουλία της ίδρυσης αυτών των επαγγελματικών ενώσεων, επειδή αυτές «αποτελούν το τιμόνι για την προώθηση των συμφερόντων των μελών».³¹²

Ωστόσο, η ανταγωνιστική διάθεση μεταξύ των οικονομικών υπευθύνων των ενώσεων, «που δεν αντικαταστάθηκε από την ένζηλο άμιλλα»,³¹³ τα οικονομικά προβλήματα των μελών, που αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στους οικονομικούς όρους της συμμετοχής, η κακή οικονομική διαχείριση και η άγνοια των κανόνων της σωστής λειτουργίας των ενώσεων, περιόριζε τον χρόνο επιβίωσής τους. Παρά την ασυνέχεια όμως που διέκρινε τη λειτουργία τους, κάποιες από αυτές διακρίθηκαν στην κυπριακή κοινωνία, όπως η συντεχνία των υπηρετών *Ελπίς* στην Λευκωσία.³¹⁴ Το γεγονός ότι οι ταμειακές υποχρεώσεις των μελών κάθε συντεχνίας αποτελεί ενδεικτικό στοιχείο του μεγέθους των

³⁰⁸ Εφημ. *Ευαγόρας*, «Η πρόοδος διά των συντεχνιών», 10-2-1898.

³⁰⁹ R. Katsiaounis, *Labour...ό.π.*, 172.

³¹⁰ R. Katsiaounis, *Labour ...*, ό.π., 170.

³¹¹ Εφημ. *Αλήθεια*, «Διάφορα», 16-4-1888.

³¹² Εφημ. *Σάλπιγξ*, «Κοινωνικά θέματα», 9 Απριλίου 1888.

³¹³ Εφημ. *Ευαγόρας*, «Τα από των συντεχνιών αγαθά», 27-1-1898.

³¹⁴ Εφημ. *Σάλπιγξ*, «Διάφορα», 26-5-1890.

απολαβών τους, η εισφορά των δυο σελινιών που τα μέλη της συντεχνίας των υπηρετών κατέβαλλαν στο ταμείο τους, ποσό τετραπλάσιο από την εισφορά των τσαγγάρηδων της Λεμεσού, προσδιορίζει τους υπηρέτες ως μια ακριβοπληρωμένη κοινωνικοεπαγγελματική ομάδα.³¹⁵

Η συνέχεια και η εξέλιξη του επαγγέλματος εντασσόταν στο κοινωνικό φαινόμενο της μαθητείας μια μέθοδος η οποία, ως εκπαιδευτική διαδικασία, χρησιμοποιούνταν και στον Ευρωπαϊκό χώρο. Σύμφωνα, μάλιστα, με τον Hobsbawm ως το 1898 ο μόνος τρόπος για να γίνει κανείς επαγγελματίας μηχανικός στη Βρετανία ήταν να περάσει από το στάδιο του μαθητευόμενου.³¹⁶ Ανειδίκευτοι νεαροί μαθήτευαν (cigars) δίπλα σε κάποιο αναγνωρισμένο τεχνίτη, ώστε με την παρατήρηση να αποκτήσουν ειδικότητα στο συγκεκριμένο επάγγελμα. Όταν ενηλικιώνόταν ο νεαρός μαθητευόμενος εξελισσόταν σε *kalfas* (qualified workman). Με την πάροδο του χρόνου και αφού ο μαθητευόμενος ανέπτυξε τις ικανότητες του σε ικανοποιητικό βαθμό, γινόταν ο ίδιος τεχνίτης με δικό του εργαστήριο. Οι σχέσεις του μαθητευόμενου με την οικογένεια του επαγγελματία τεχνίτη ακολουθούσαν τις δομές μιας διευρυμένης πατριαρχικής οικογένειας με πατερναλιστικές σχέσεις. Ο πατέρας ανέπτυξε εξουσιαστικές σχέσεις σε όλα τα μέλη της οικογένειας, ακόμα και σε όσα δεν συνδέονταν με σχέσεις αίματος, όπως οι μαθητευόμενοι οι οποίοι, πολλές φορές, δραστηριοποιούνταν για την ικανοποίηση και άλλων λειτουργικών αναγκών της οικογένειας ασχολούμενοι, ακόμα, και στις οικιακές ασχολίες. Έτσι, δεν κάλυπταν μόνο τις επαγγελματικές υποχρεώσεις τους και δεν ασχολούνταν με το πεδίο του επαγγελματικού ενδιαφέροντος τους, αλλά και με ευρύτερο πεδίο δραστηριοτήτων.

³¹⁵ R. Katsiaounis, *Labour...* ό.π., 169.

³¹⁶ E. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου*, ό.π., 73.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Από τον χωρικό στον εργάτη: Η πρώτη φάση του εργατικού κινήματος, 1914-1930

1. Η Κύπρος “Αποικία του Στέμματος” (Crown Colony)

Τα γεγονότα των πρώτων δεκαετιών του 20ου αιώνα τα οποία προκάλεσαν αναστάτωση και κραδασμούς σε παγκόσμιο επίπεδο είχαν επίδραση και στον μικρόκοσμο της Κύπρου. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-13), ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914-18) αλλά και η Μικρασιατική καταστροφή του 1922, που προκάλεσε τραυματικές συνέπειες στον ελληνισμό, επηρέασαν τις πολιτικές και κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις στο νησί.

Η Κύπρος, βέβαια, δεν συμμετείχε στις πολεμικές συγκρούσεις, όμως ο κυπριακός λαός ήταν παρών: Ελληνοκύπριοι, ως εθελοντές στο πλευρό της Ελλάδας, αλλά και έμμισθοι, οι οποίοι στρατολογήθηκαν από τον βρετανικό στρατό,¹ έλαβαν μέρος στον πόλεμο. Συγχρόνως συγκεντρώθηκαν εισφορές και τρόφιμα για τις διατροφικές και άλλες ανάγκες των Ελλήνων.²

Οι κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις στην ελληνοκυπριακή κοινότητα διαμορφώθηκαν στην σκιά των εξελίξεων της ελληνικής πολιτικής. Ο διχασμός και οι πολιτικές τριβές στην Ελλάδα μετακενώθηκαν και στην πολιτική ζωή της Κύπρου. Μέσα από τον δημόσιο λόγο των ηγετών των Ελληνοκυπρίων και τη ρητορική των εφημερίδων ο διχασμός μεταφέρθηκε στα πλατύτερα στρώματα του πληθυσμού ως πρακτική του ελληνοκυπριακού εθνικισμού. Σε αυτό συνέβαλε η ενσωμάτωση της εθνικιστικής ιδεολογίας στις πολιτικές συμπεριφορές που επικρατούσαν στο νησί. Οι ελληνοκύπριοι ιθύνοντες, αλλά και ο τύπος αντιμετώπιζαν όλα τα γεγονότα που συνέβαιναν στην Ελλάδα ως φαινόμενα της δικής τους πραγματικότητας. Ο ελληνοκυπριακός πολιτικός λόγος ταυτιζόταν με τον ελληνικό. Οι παραδοσιακοί ηγέτες των Ελληνοκυπρίων αντιμετώπιζαν τα γεγονότα σε συνάρτηση με τις ελληνικές πολιτικές εξελίξεις.

Κατά την περίοδο, λοιπόν, του Εθνικού Διχασμού στην Ελλάδα δημιουργήθηκαν στην Κύπρο δύο αντίστοιχες αντίπαλες πολιτικές τάσεις, οι οποίες είτε εξέφραζαν τις απόψεις του πρωθυπουργού Βενιζέλου είτε επιχειρηματολογούσαν υπέρ του βασιλιά

¹ Π. Σέρβας, *Όταν ήμασταν παιδιά...*, Λευκωσία, 1993, 95.

² Χ. Ηλιοφώτου, *Ο Πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος και η προσφορά της Κύπρου*, Λευκωσία, 1987, 33.

Κωνσταντίνου, ενώ εναλλακτικός πολιτικός λόγος με διαφορετική οπτική των γεγονότων δεν υπήρχε³.

Ως προς το πολιτικό μέλλον του νησιού, οι προσδοκίες για ένωση με την Ελλάδα, οι οποίες γεννήθηκαν μετά από την επιτυχή έκβαση των Βαλκανικών πολέμων, έγιναν πιο αισιόδοξες στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Απέκτησαν, μάλιστα, συγκεκριμένο περιεχόμενο, εξαιτίας των εσωτερικών εξελίξεων στο ελληνικό κράτος, αλλά και από τη θέση που πήρε η Οθωμανική Αυτοκρατορία στον πόλεμο. Η διαφωνία των πολιτειακών παραγόντων για τη στάση που έπρεπε να τηρήσει η Ελλάδα στον πόλεμο και ο διχασμός που αυτή προκάλεσε στον ελληνικό λαό, σε συνδυασμό με την προσπάθεια των εμπολέμων δυνάμεων να διευρύνουν τις συμμαχίες τους, προσεταιριζόμενες όσες χώρες θεωρούσαν απαραίτητες για την επιτυχία στον πόλεμο, οδήγησαν στο τραπέζι της διπλωματίας και την Κύπρο, ως δέλεαρ για την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Η πρόταση για την παραχώρηση της Κύπρου δεν τελεσφόρησε, αφού αρχικά αποκρούστηκε από τη διστακτική και (φαινομενικά) ουδετερόφιλη κυβέρνηση Ζαΐμη και αργότερα διαψεύστηκε από τη βρετανική πλευρά, παρέμεινε όμως στη μνήμη των Ελληνοκυπρίων ως μια απτή αναγνώριση των προσδοκιών τους από την αποικιακή κυβέρνηση.⁴ Ο κυβερνήτης της Κύπρου, Sir Ronald Storrs, αναφέρει για το θέμα: «Στα 1915 η Κύπρος θα είχε ενωθεί με το ελληνικό βασίλειο αν δεν παρεμποδιζόταν από την γερμανική επιρροή στην Αθήνα».⁵

Η προσδοκία για ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα δεν υλοποιήθηκε, όμως οι εξελίξεις στο διεθνές περιβάλλον επέφεραν διαφοροποιήσεις στο νομικό καθεστώς του νησιού. Όταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία εισήλθε στην πρώτη παγκόσμια σύρραξη κηρύσσοντας τον πόλεμο στη Βρετανία, η τελευταία προχώρησε σε μονομερή κατάργηση της αγγλοτουρκικής σύμβασης του 1878 και στις 5 Νοεμβρίου 1914 προσάρτησε το νησί. Η προσάρτηση νομιμοποιήθηκε μετά το τέλος του πολέμου ενσωματωμένη στη συνθήκη της Λοζάννης, η οποία σφράγισε την αποτυχημένη εκστρατεία των Ελλήνων στη Μικρά Ασία και τερμάτιζε την πορεία του οράματος της Μεγάλης Ιδέας.

³ Ο αναπληρωτής πρόξενος της Ελλάδας στην Κύπρο μεταδίδει προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών: «Λαμβάνω την τιμή να ανακοινώσω υμίν ότι την παρελθούσαν εβδομάδα διεξήχθησαν εν Κύπρω αι δημοτικά εκλογαί αίτινες εις τινάς πόλεις έλαβον χαρακτήρα πολιτικών. Εις Λευκωσίαν, Αμμόχωστον, Πάφον και Κερύνεια επεκράτησαν οι Βενιζελικοί συνδυασμοί. Αλλά εν Λεμεσώ και Λάρνακι ένθα η εκλογή διεξήχθη μετά πείσματος επεκράτησαν οι λεγόμενοι βασιλικοί». Βλέπε: ΙΑΥΕ, 1920/61, Φάκελος Κύπρου, Αναπληρωτής πρόξενος της Ελλάδας προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 25-3-1920.

⁴ Ε. Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό ζήτημα, 1878-1960*, Αθήνα, 1998, 52.

⁵ Γ. Τσαλακός, «Σύντομη επισκόπηση ορισμένων όψεων της Αγγλοκρατίας», στο Γ. Τενεκίδης- Γ. Κρανιδιώτης (επ.) *Κύπρος: Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα, 2000, 143.

Η καταστροφή του 1922 επηρέασε τις εξελίξεις στην Κύπρο, όχι τόσο με την άφιξη ελλήνων προσφύγων στο νησί, αφού η βρετανική διοίκηση προσπάθησε με διάταγμα να αποτρέψει την άφιξη ελληνικής καταγωγής προσφύγων⁶, αλλά, κυρίως, με το περιεχόμενο των άρθρων της συνθήκης της Λοζάννης. Σύμφωνα με το άρθρο 20 της συνθήκης, η Βρετανία νομιμοποίησε και επίσημα την απόφαση του 1914, ενώ η Τουρκία την αποδέχθηκε με τη δέσμευση να εγκαταλείψει κάθε διεκδίκηση στο νησί. Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 21, *Τούρκοι υπήκοοι*, κάτοικοι της Κύπρου, στις 5 Νοεμβρίου 1914, αποκτούσαν βρετανική υπηκοότητα.⁷

Το 1925 η Βρετανία προχώρησε ένα βήμα παραπέρα: Καθόρισε ένα νέο διεθνές καθεστώς για την Κύπρο ανακηρύσσοντάς την Αποικία του Στέμματος⁸ (*Crown Colony*) με κυβερνήτη - όχι αρμοστή - επικεφαλής της αποικιακής κυβέρνησης. Οι εξουσιαστικές σχέσεις με την Τουρκία, όρος της συνθήκης του 1878, έπαυαν με το νέο καθεστώς. Έτσι η Κύπρος απομακρυνόμενη από την οθωμανική κυριαρχία δεν εντάχθηκε στις «χαμένες πατρίδες»⁹.

Εξάλλου, ο Κεμάλ μετά τη συνθήκη της Λοζάννης εγκατέλειψε το θέμα “Κύπρος” ως επιδίωξη της πολιτικής του. Ο Μουσταφά Κεμάλ οριοθετεί το τουρκικό έθνος στα όρια του τουρκικού κράτους. Έτσι, όπως αναφέρει η Σ. Αναγνωστοπούλου, στον «κεμαλισμό δεν εμπεριέχεται, δεν υπάρχει ούτε υπαινικτικά, κανενός είδους αλυτρωτισμός ή «μεγαλοϊδεατικός» επεκτατισμός»¹⁰. Ο ηγέτης της νέας Τουρκίας στόχευε, αφενός, να δημιουργήσει καλές σχέσεις με τις γειτονικές χώρες προς όφελος της χώρας

⁶ Όσοι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο, από τον Σεπτέμβριο ως τον Δεκέμβριο 1922, προερχόμενοι από την Μ. Ασία ήταν περίπου 2400 (200 Βρετανοί, 800 Κύπριοι, 500 Αρμένιοι, 900 Έλληνες.) Βλ. *Cyprus. Annual Report for 1922*, Λονδίνο, 1923, έγγραφο 1159, 8' G. Georghallides, *A Political...* ό.π., 231. Σύμφωνα με το διάταγμα μπορούσαν να εγκατασταθούν όσοι είχαν βρετανική υπηκοότητα, Κύπριοι και Αρμένιοι. Για τους ελληνικής καταγωγής πρόσφυγες η εγκατάσταση επιτρεπόταν μόνο εάν υπήρχε κάποιος να εγγυηθεί την παραμονή τους. Η Βρετανία, ενώ δεν απέτρεπε - παρά μόνο μετά από εκδήλωση δυσαρέσκειας από τους Ελληνοκυπρίους - την είσοδο ατόμων ξένης ιθαγένειας στο νησί, για τους ελληνικής καταγωγής Μικρασιάτες έθετε όρους, γεγονός που οδηγεί στην υπόθεση ότι λάμβανε μέτρα σχετικά με την εθνολογική σύνθεση της Κύπρου. Με επιστολή του αρχιγραμματέα της κυβέρνησης (Λευκωσία, 6-1-1923) ενημερώνεται σχετικά με το θέμα ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου, ως απάντηση σε τηλεγράφημα του τελευταίου (3-12-1922) προς τον υπουργό Αποικιών. Βλέπε: ΙΑΥΕ, 1923/4/4, Κοινωνία των Εθνών.

⁷ Άρθρο 20: Η Τουρκία δηλοί ότι αναγνωρίζει την προσάρτηση της Κύπρου ανακηρυχθείσαν υπό της Βρετανικής κυβερνήσεως την 5^η Νοεμβρίου 1914. Άρθρο 21: Οι τούρκοι υπήκοοι, οι εγκατεστημένοι εν τη νήσω Κύπρω κατά την 5^η Νοεμβρίου 1914, θα αποκτήσωσι την βρετανικήν ιθαγένειαν, αποβάλλοντες ως εκ τούτου την τουρκικήν.

⁸ Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π., 52-53.

⁹ Στ. Παπαγεωργίου, «Παράλληλες διαδρομές - διαφορετικές ταχύτητες», *Σύγχρονα θέματα*, τ. 68-69-70, (Ιούλιος 1998 - Μάρτιος 1999), 19.

¹⁰ Σ. Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός εκσυγχρονισμός. Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη δαιδαλώδη διαδρομή του Κεμαλισμού*, Αθήνα, 2004, 164.

του¹¹ και, αφετέρου, να δημιουργήσει ένα πληθυσμιακά ομοιογενές κράτος. Οι βλέψεις του Κεμάλ για τη νέα Τουρκία περιορίζονταν σε καθαρά τουρκικά εδάφη, ομοιογενή ως προς τον πληθυσμό. Η ανταλλαγή των πληθυσμών, ενσωματωμένη στη συνθήκη της Λοζάννης, εξυπηρετούσε αυτόν τον στόχο. Έτσι, ο Κεμάλ ζήτησε από τον μουσουλμανικό πληθυσμό της Κύπρου να μετοικήσει στην απέναντι ακτή της Μ.Ασίας, υποσχόμενος μάλιστα σε όσους μετανάστευαν οικίες, γη, εργασία και κάθε ευκαιρία για πρόοδο¹². Ωστόσο, από τα στατιστικά στοιχεία και τους δημογραφικούς πίνακες¹³ της περιόδου φαίνεται ότι πολύ μικρό ποσοστό Τουρκοκυπρίων αποδέχθηκαν την πρότασή του και εγκατέλειψαν το νησί. Πολλοί, μάλιστα, από αυτούς επέστρεψαν αργότερα στην Κύπρο, γιατί η πραγματικότητα που αντίκρισαν διέψευσε τις ελπίδες τους¹⁴. Όπως, μάλιστα, επισημαίνεται σε διπλωματικό έγγραφο, η βρετανική κυβέρνηση της Κύπρου και η τουρκική προπαγάνδα «ειργάσθησαν ίνα μη λάβη διαστάσεις αλλά να περιορισθή εις το ελάχιστον η μετακίνησις των μουσουλμάνων».¹⁵ Η αποθάρρυνση της μετανάστευσης των Τουρκοκυπρίων εξυπηρετούσε τα σχέδια της Βρετανίας, η οποία επιδίωκε να έχει έναν Τουρκοκυπριακόν πληθυσμόν «έρμαιον των ιδικών της εντολών και ουχί της Άγκυρας».¹⁶ Ταυτόχρονα ένας ισχυρός τουρκοκυπριακός πληθυσμός στην Κύπρο θα μπορούσε να εξουδετερώνει ή να ισοσταθμίζει την ελληνοκυπριακή πλειοψηφία η οποία διεκδικούσε την ελευθερία της.¹⁷

Εκτός, όμως, από τα γεγονότα που καθόρισαν το νομικό καθεστώς, αλλά και την ιθαγένεια του πληθυσμού, την ίδια περίοδο η Ρωσική Επανάσταση του 1917 επηρέασε το κοινωνικό-ιδεολογικό περιβάλλον της Κύπρου με συνέπειες παρόμοιες με αυτές που διαδραματίζει το συγκεκριμένο γεγονός στον υπόλοιπο κόσμο. Η άφιξη, εξάλλου, στην Κύπρο ομάδας ρώσων προσφύγων της άρχουσας τάξης είχε τη δική της επίδραση στη ζωή του νησιού¹⁸.

¹¹ Κ. Κύρρης, *Κύπρος, Τουρκία και Ελληνισμός: Θεσμοί, δομές, σχέσεις, προβλήματα*, Λευκωσία, 1980, 119. Την ίδια θέση, εξάλλου, είχε και ο Βενιζέλος, γεγονός που οδήγησε στην υπογραφή του Συμφώνου Φιλίας του 1930.

¹² Κ. Κύρρης, ό.π., 120.

¹³ Για την δημογραφική εξέλιξη πίνακες στο παράρτημα όμως το ποσοστό του τουρκοκυπριακού πληθυσμού το 1911→20,6% και το 1931→18,5%. (Πίνακες στο παράρτημα)

¹⁴ Κ. Κύρρης, ό.π., 121.

¹⁵ ΙΑΥΕ, Α/5/1, 5, *Κυπριακό Ζήτημα*, Ελληνικό προξενείο προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λάρνακα, 30-6-1925.

¹⁶ Κ. Κύρρης, ό.π., 107.

¹⁷ Κ. Κύρρης, ό.π., 113.

¹⁸ Από τις καταγεγραμμένες μνήμες του Ευστάθιου Ξυναρή από τον Παντελή Βαρνάβα αντλούμε εικόνες του γεγονότος: «Θυμούμαι το 1917 ήρταν οι πρώτοι ρώσσοι πρόσφυγες που γέμισαν τους δρόμους της πόλης με τα παράσημά τους και με τις στολές τους. Πολλοί από αυτούς ήταν αξιωματικοί και πολλές από τις γυναίκες τους πριγκίπισσες»: Παντελής Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, ΠΕΟ, Λευκωσία, 1990, 8. Στο γεγονός θα αναφερθούμε σε άλλο σημείο της αφήγησης.

Μετά το τέλος, λοιπόν, του πολέμου η Κύπρος βρίσκεται σε ένα τελείως διαφορετικό διεθνές καθεστώς. Από το 1925 αποτελεί αποικία του στέμματος, γεγονός που αποτελεί τομή στην ιστορία της. Οι προοπτικές δημιούργησαν νέα δυναμική για τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις στο νησί.

2. Η κρίση του αγροτικού χώρου

2.1. Φορολογικοί καταναγκασμοί

Στο χρονικό διάστημα 1914-1930 η κυπριακή οικονομία και κυρίως ο αγροτικός τομέας, ο οποίος σύμφωνα και με τις επαναλαμβανόμενες αναφορές της βρετανικής διοίκησης βρισκόταν στο επίκεντρο των παραγωγικών διαδικασιών (*Cyprus is essentially an agricultural country*),¹⁹ αντιμετώπιζαν τα ίδια προβλήματα, όπως και στην αρχή της Αγγλοκρατίας.

Η οικονομική στοχοθεσία της Μ. Βρετανίας συνέχισε να κινείται στο ίδιο θεωρητικό μοντέλο, την εξασφάλιση οικονομικής αυτάρκειας στις αποικίες, ώστε να μην επιβαρύνεται ο προϋπολογισμός της χώρας. Στις οικονομικές υποχρεώσεις της Κύπρου, οι οποίες διαμόρφωναν την φοροεισπρακτική πολιτική της αποικιακής διοίκησης, συνέχισε να συμπεριλαμβάνεται και η κάλυψη μέρους του *φόρου υποτέλειας*, ο οποίος σταδιακά, όπως αναφέρθηκε στο πρώτο κεφάλαιο, μετεξελίχθηκε ως αιτία και της μεταβολής του ισχύοντος νομικού καθεστώτος της Κύπρου που είχε συνέπειες στις οικονομικές υποχρεώσεις της Βρετανίας προς την Τουρκία.

Δυσaréσκεια και συνεχείς διαμαρτυρίες προκαλούσε, εξάλλου, στον πληθυσμό η συνέχιση είσπραξης της *δεκάτης*. Το γεγονός επηρέαζε, κυρίως, τους αγρότες, οι οποίοι επιδίωκαν την κατάργησή της. Ήδη από το 1909 οι αγρότες σε συνέδριό τους, που πραγματοποιήθηκε στο Λευκόνοικο, κωδικοποίησαν τα αιτήματά τους και τα υπέβαλαν με σχετικό υπόμνημα στη Διοίκηση.²⁰

¹⁹ *The Cyprus Blue Book*, Λευκωσία, 1922, 308, Η αναφορά υπάρχει σ' όλα τα Blue Books της περιόδου.

²⁰ Κ. Αγκαστινιώτης, *Ο Συνεργατισμός: Γέννησις και ανάπτυξις του εν Κύπρω*, Λευκωσία, 1965, 56.

2.2. Αναγκαστική εκποίηση αγροτικών περιουσιών: Τα όρια της αγροτικής πίστης

Στην Κύπρο, όπως και στην Ελλάδα, ο δανεισμός ήταν συνδεδεμένος με τη στήριξη των καλλιεργειών σε δυσμενείς περιόδους, λόγω της απουσίας πιστωτικών ιδρυμάτων για κάλυψη των χρηματικών αναγκών των αγροτών. Ο φερέγγυος δανειστής βοηθούσε στην εξέλιξη της γεωργικής οικονομίας. Πολύ συχνά, όμως, η τοκογλυφία, η οποία δεν θεωρούνταν ανήθικη οικονομική πρακτική στην Κύπρο, κατέληγε καταστροφική για τους ήδη υπερχρεωμένους αγρότες,²¹ όπως έχει ήδη αναφερθεί και στο πρώτο κεφάλαιο. Οι συνεχείς αναγκαστικές εκποιήσεις περιουσιών από δανειστές, οι οποίοι προέρχονταν από τον αστικό κόσμο, προβλημάτιζαν την κοινή γνώμη και δημιουργούσαν έντονη καχυποψία των αγροτικών στρωμάτων απέναντι στα αστικά.²²

Οι δυσμενείς συνθήκες που συνέχιζε να αντιμετωπίζει ο αγροτικός τομέας οδήγησαν ακόμη και μεγάλα τσιφλίκια σε καταναγκαστική πώληση.²³ Η διάσταση του προβλήματος καταγράφεται σε βιωματικές μαρτυρίες, αλλά και σε επίσημες αναφορές αρμοδίων παραγόντων. «Σε περιόδους ανομβρίας», αναφέρει ο Παντελής Βαρνάβας, «οι αγρότες αντιμετώπιζαν την καταστροφή, γιατί τα δάνεια από τους τοκογλύφους έπρεπε να ξοφληθούν και η περιουσία έβγαινε στο ντελλάλι».²⁴ Η μαρτυρία επικυρώνεται και από επίσημα κτηματολογικά στοιχεία: Την περίοδο 1919-1939 40% της καλλιεργήσιμης κυπριακής γης άλλαξε ιδιοκτήτη. Συνολικά 60.000 σκάλες γης²⁵ και 8000 σπίτια πωλήθηκαν σε δημοπρασία για να πληρωθούν χρέη.²⁶ Εικόνα του ρυθμού των πλειστηριασμών και του μεγέθους των αλλοτριούμενων ακινήτων παρέχει ο επόμενος πίνακας:

²¹ Στην Ελλάδα επικρατούσε σε πολλά μέρη της ελληνικής υπαίθρου μέχρι το 1911 και την άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία. Βλ. Κ.Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή*, Αθήνα, 1985, 95· Πιζάνιας, Πέτρος, «Δανειστικές σχέσεις και οικονομική κυριαρχία στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Η ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας 1841-1847» στο Γ. Β. Δερτιλής-Κ.Κωστής (επ.) *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18^{ου}-20^{ου} αιώνας)*, Αθήνα-Κομοτηνή, 1991, 301-322· Πετμεζάς, Σωκράτης, Δ., *Η ελληνική αγροτική οικονομία κατά το 19^ο αιώνα*, Ηράκλειο, 2003.

²² Ρ. Κατσιούνης, *Η Διασκεπτική*, Λευκωσία, 2000, 26.

²³ Εφημ. *Αλήθεια*, «Πωλείται δια της αναγκαστικής δημοπρασίας το τσιφλίκι Κολοσσίου», 12-12-1924.

²⁴ Παντελής Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, ΠΕΟ, Λευκωσία, 1990, 139: Ο συγγραφέας υπήρξε εργάτης στα μεταλλεία, Γενικός Γραμματέας των Μεταλλωρύχων, ηγετικό στέλεχος της ΠΕΟ και του ΑΚΕΛ. Στο συγκεκριμένο βιβλίο εκτός από τις δικές του μνήμες συμπεριέλαβε βιωματικές μνήμες και άλλων πρωταγωνιστών της περιόδου της *Αγγλοκρατίας* που ασχολούνταν σε διάφορους τομείς εργασίας.

²⁵ Ένα στρέμμα έχει 1000 τετραγωνικά μέτρα ενώ μία σκάλα έχει 1440 m².

²⁶ *Ο Κύπριος γεωργός και οι εκμεταλλευτές του*, εκδ. Ένωση Αγροτών Κύπρου, Λευκωσία, 1948.

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΛΕΙΣΤΗΡΙΑΣΜΩΝ	ΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΚΤΙΡΙΑ
1920	959	128
1921	1,416	203
1922	2,386	383
1923	2,470	464
1924	3,304	665
1925	3,108	551
1926	2,916	505
ΣΥΝΟΛΟ	16559	2899

Αναγκαστικές ιδιωτικές πωλήσεις, 1920-1926. Πηγή: G. Georghallides, *A Political...*, ό.π., 429

Η διαπίστωση της δυσμενούς κατάστασης των αγροτών, της μεγαλύτερης παραγωγικής τάξης στο νησί, οδήγησε την αποικιακή κυβέρνηση στη σύσταση διερευνητικής επιτροπής για μελέτη του αγροτικού προβλήματος. Έτσι, τον Αύγουστο του 1917 συγκροτήθηκε ειδική επιτροπή με στόχο την έρευνα και μελέτη της κρίσης στη γεωργία και των κοινωνικών παρενεργειών που προκαλούσε στους αγρότες²⁷. Στο πόρισμα της επιτροπής, με ημερομηνία 11-4-1918, επισημαίνονταν ως αιτίες της δυσμενούς θέσης των αγροτών και της υπερχρέωσής τους η απερισκεψία και οι αντιεμπορικές μέθοδοι που οι ίδιοι χρησιμοποιούσαν, οι οποίες επέτρεπαν σε τοπικούς εμπόρους και δανειστές να τους εκμεταλλεύονται. Η εμπλοκή των χωρικών σε συνεχείς δανειοληψίες οδηγούσε σε υποθήκευση της δικής τους περιουσίας, αλλά πολύ συχνά και της περιουσίας μελών της οικογενείας τους. Αποτέλεσμα της αδυναμίας των αγροτών για εξόφληση των χρεών τους ήταν η νομότυπη, με πλειστηριασμό, εκποίηση της περιουσίας τους. Άμεση κοινωνική συνέπεια αυτής της δυσμενούς εξέλιξης ήταν η μετατροπή των αγροτών σε επιστάτες ή εργάτες στα μέχρι πριν ιδιόκτητα κτήματα, τα οποία, βέβαια, άλλαζαν ιδιοκτήτη.²⁸

²⁷ G. Georghallides, *A political...* 179.

²⁸ Cyprus. *Report of the Commission Appointed to Enquire into the Extent, Causes and Effects of Indebtedness in the Island*, Λευκωσία, 1918.

2.3. Η εμπλοκή της πολιτικής elite

Η βρετανική διοίκηση είχε προσπαθήσει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της τοκογλυφίας και πριν από το 1918, ωστόσο, όλες οι προσπάθειες συναντούσαν την αντίδραση σύσσωμου του Νομοθετικού Συμβουλίου.²⁹ Η εφημερίδα *Αλήθεια* στις 20-8-1921, πριν από τις επικείμενες εκλογές, απευθύνεται αποδοκιμαστικά στους βουλευτές: «Ερωτώμεν τους βουλευτάς μας εάν ποτέ εισηγήθησαν νομοσχέδιον και τι έκαμαν προς ίδρυσιν Γεωργικής Τράπεζης εν Κύπρω και εάν επρότειναν ποτέ νομοσχέδιον προς πάταξιν της τοκογλυφίας, ήτις περισφίγγει δίκην βόα τον λαιμόν του αγρότου.»³⁰ Η ερμηνεία της απραξίας των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου απέναντι στο πρόβλημα βρίσκεται στο γεγονός ότι καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας του κοινοβουλευτισμού (1882-1931) τα περισσότερα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου ήταν συγχρόνως και δανειστές.³¹ Σε απόρρητο έγγραφό του από το Λονδίνο προς τον υπουργό Εξωτερικών Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, με ημερομηνία 5-2-1930, ο Δημήτρης Κακλαμάνος, πρέσβης της Ελλάδας, αναφέρει: «*Η επιτευχθείσα δια των συνεργατικών σωματείων πρόοδος των αγροτικών τάξεων δεν ευαρεστεί την εγχώριον τάξιν των πολιτευομένων –τοκογλύφων, οι οποίοι δια του τρόπου τούτου χάνουν την επιρροήν των.*»³²

Πολιτική συνέπεια αυτών των οικονομικών σχέσεων μεταξύ πολιτικών και αγροτών, οι οποίες επιβίωναν ως κατάλοιπο του οθωμανικού παρελθόντος, ήταν η πολιτική χειραχώρηση των ασθενέστερων και άπειρων αγροτικών μαζών από πολιτευόμενους της εποχής, οι οποίοι, βέβαια, δεν εξέφραζαν τα συμφέροντα των πρώτων, αφού κανένα μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου δεν προερχόταν από τον αγροτικό κόσμο.³³ Το κύριο θέμα, εξάλλου, του δημόσιου διαλόγου ήταν το πολιτικό μέλλον του νησιού, γεγονός που έδινε κατεύθυνση στις πολιτικές συμπεριφορές και επιλογές της elite: τα κοινωνικά θέματα δεν συμπεριλαμβάνονταν στις προτεραιότητές της.

²⁹ P.Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική*, Λευκωσία, 2000,26.

³⁰ Εφημ. *Αλήθεια*, 20-8-1921.

³¹ P. Κατσιαούνης, «Social and political change in Cyprus, 1878-1924», *Επετηρίς του Κέντρου Επιστημονικών ερευνών*, 21/1995, 228 · Ο G. Georghallides σκιαγραφώντας τους τότε βουλευτές, παρατηρεί: *In private life some of them were harsh money-lenders*, ό.π., 185. Και στις επίσημες καταγραφές των βιογραφικών στοιχείων των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου από βρετανούς αξιωματούχους, το 1930, αναφέρεται ως ιδιότητα των περισσότερων αυτή του δανειστή. Στις επίσημες προθέσεις της διοίκησης ήταν, όπως φαίνεται, η απαγόρευση συμμετοχής προσωπικοτήτων εμπλεκομένων στο δανεισμό στις διαδικασίες ανάδειξης μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου: CO67/233/14, “Proposals for reform of the constitution”, 22-3-1930.

³² ΙΑΥΕ: 1930/Α/22/ΠΙ, *Φάκελος Κύπρου*, «Όλως απόρρητον» Πρέσβης της Ελλάδας στη Βρετανία, Δ. Κακλαμάνος, προς έλληνα υπουργό Εξωτερικών, Α. Μιχαλακόπουλο, Λονδίνο, 5-2-1930.

³³ P. Κατσιαούνης, ό.π.,29

Πάντως, στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, ο Malkolm Stevenson εκμεταλλευόμενος την απουσία των ελληνοκυπρίων-μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου³⁴ πέρασε μεταρρυθμιστικό νομοσχέδιο για την καταπολέμηση του φαινομένου της τοκογλυφίας (Usury Law, 1919), αφού προηγουμένως δυσφήμησε τους πολιτικούς εκπροσώπους, λέγοντας απερίφραστα ότι αυτοί χρησιμοποιούσαν τους αγρότες για να διατηρήσουν την πολιτική τους θέση.³⁵ Σύμφωνα με τον νόμο καθοριζόταν το επιτρεπόμενο όριο επιτοκίου των δανείων σε 12%, προσδιορίζονταν με ακρίβεια οι δανειοληπτικές διαδικασίες μεταξύ αγροτών και εμπόρων και γινόταν προσπάθεια επαναπροσδιορισμού των αγροτικών χρεών.³⁶

2.4. Αναποτελεσματικά μέτρα για συγκράτηση των αγροτικών εισοδημάτων (Αγροτική τράπεζα – συνεταιρισμοί - γεωργική εκπαίδευση - κατάργηση φόρου υποτέλειας)

Η συνέχιση της ίδιας φορολογικής πολιτικής επέφερε δραματική πτώση των αγροτικών εισοδημάτων. Ακόμα και παραδοσιακές καλλιέργειες δέχονταν πλήγμα, ενώ οι καταναγκαστικές πωλήσεις παρουσίαζαν ανοδική πορεία. Οι εξελίξεις απέδειξαν την υπολειτουργία των προστατευτικών νόμων και έτσι οι διαμαρτυρίες του πληθυσμού συνέχισαν να εκδηλώνονται.

Σε ένα από τα συλλαλητήρια που διοργάνωσαν οι αμπελουργοί το 1923 στη Λεμεσό οι συμμετέχοντες εξέφρασαν έντονη διαμαρτυρία για τη γενικότερη πολιτική της κυβέρνησης απέναντι στον αμπελουργικό κόσμο.³⁷ Η επιβάρυνση των αμπελουργικών προϊόντων γινόταν με την επιβολή δασμού, ως συνέχεια της μερικής κατάργησης της δεκάτης, στα παράγωγα του αμπελιού, οινοπνευματώδη και σταφίδα. Αυτό ήταν ένα αρνητικό κίνητρο για την ανάπτυξη της οινοποιητικής βιομηχανίας, η οποία λόγω και της μακραίωνης παράδοσης που είχε η Κύπρος σ' αυτήν, επιζητούσε συνθήκες προστασίας για να ενισχυθεί. Η φορολογική πολιτική της αποικιακής κυβέρνησης διαμόρφωνε δυσμενές καθεστώς για τη διάθεση και προώθηση των αμπελουργικών προϊόντων μεταφέροντας το

³⁴ Ο αρχιεπίσκοπος Κύριλλος μαζί με τους Ελληνοκυπρίους - μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου, βρίσκονταν στο διάστημα 1918-1920 στην Ευρώπη, για να επηρεάσουν τις αποφάσεις των Ευρωπαίων, οι οποίοι διαπραγματεύονταν τον καθορισμό των όρων των συνθηκών ειρήνης, μετά το τέλος του πολέμου: Π. Κιτρομηλίδης, «Κύπρος» στο *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ' (Νεώτερος Ελληνισμός), 1913-1941, Εκδοτική Αθηνών, 475.

³⁵ G.Georghallides, *A Political...*, 179.

³⁶ G. Georghallides, *ό.π.*, 180-182.

³⁷ Α. Πηλαβάκης, *Η Λεμεσός και τα σχολεία της*, Λεμεσός, 1929, 26.

αρνητικό κλίμα και στην οينوποιητική βιομηχανία. Ανάλογα φορολογικά μέτρα ίσχυσαν και για άλλα εξαγωγίμα γεωργικά προϊόντα, δημιουργώντας παρενέργειες στην εμπορευματοποίησή τους με μείωση των εξαγωγών.³⁸ Η κρίση στον αγροτικό τομέα μετακυλιόταν στον εμπορικό τομέα.³⁹

Η απελπιστική κατάσταση των γεωργών προβλημάτιζε πολλούς φορείς της δημόσιας ζωής οι οποίοι με παρεμβάσεις τους πρότειναν μέτρα με στόχο την υπέρβαση των δυσκολιών. Ο Ιωάννης Κληρίδης, σε σειρά άρθρων του στην εφημερίδα *Ελευθερία*, τον Οκτώβριο και Νοέμβριο του 1923, παρουσίασε τα προβλήματα του αγροτικού κόσμου και πρότεινε συγκεκριμένες πρακτικές οι οποίες θα βοηθούσαν στην επίλυσή τους. Η μετατροπή των χρεωμένων αγροτών σε ανειδίκευτους εργάτες μπορούσε να αποτραπεί, υποστήριξε. Οι αγρότες χρειάζονταν βοήθεια και στήριξη για μια νέα αρχή, για την οποία αναγκαία μέτρα, θεωρούσε ο ελληνοκύπριος αξιωματούχος: την κατάργηση της δεκάτης, την ενίσχυση των αγροτικών συνεταιρισμών και την επιμόρφωση των αγροτών σε νέες καλλιεργητικές μεθόδους, οι οποίες άρχισαν, βέβαια, να χρησιμοποιούνται τότε, αλλά περιορίζονταν στις μεγάλες καλλιεργητικές μονάδες⁴⁰. Επιπλέον, ο ίδιος θεωρούσε επιτακτική ανάγκη τη χορήγηση χαμηλότοκων δανείων από επίσημους πιστωτικούς οργανισμούς, ώστε να απεμπλακούν οι αγρότες από τις τοκογλυφικές σχέσεις. Τέλος, εξέφραζε την ανησυχία του για τις κοινωνικές εξελίξεις: Η αδιαφορία της κυβέρνησης ήταν ενδεχόμενο να προκαλέσει συγκρουσιακά φαινόμενα, επικίνδυνα για την κοινωνική γαλήνη στον τόπο.⁴¹ Εξάλλου σε άρθρο της η εφημερίδα *Κήρυξ* πρότεινε τη δημιουργία Γεωργικού Επιμελητηρίου με σκοπό την πρόοδο της γεωργίας και την ευημερία των αγροτών.⁴²

Η επόμενη αντίδραση προήλθε από τα μέλη του Νομοθετικού Συμβουλίου. Επιστρέφοντας απογοητευμένοι στην Κύπρο από την Ευρώπη, εξαιτίας της άρνησης της ευρωπαϊκής διπλωματίας να αντιμετωπίσει το κυπριακό πρόβλημα, οι ηγέτες των Ελληνοκυπρίων οδηγήθηκαν αρχικά σε αποχή από τις εκλογές του 1921 και στη συνέχεια επανακαθόρισαν τη θέση τους επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον στην εσωτερική διακυβέρνηση και τη φορολογική πολιτική. Επιδίδωξαν, καταρχήν, τη σύμπραξη με τους αντιπροσώπους των Τουρκοκυπρίων στο Νομοθετικό Συμβούλιο, οι οποίοι αποδέχτηκαν

³⁸ Εφημ. *Αλήθεια*, 25-6-1926.

³⁹ Ανάλογη πολιτική ακολουθήθηκε στον τομέα των μικρών επιχειρήσεων από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα. Βλ. G. Georghallides, S., *A Political and Administrative history of Cyprus, 1918-1926*, Λευκωσία, 26.

⁴⁰ *The Cyprus Blue Book*, Λευκωσία, 1924.

⁴¹ Εφημ. *Ελευθερία*, 31 Οκτωβρίου - 21 Νοεμβρίου 1923.

⁴² Εφημ. *Κήρυξ*, 16-2-1924.

την πρόσκληση για συνεργασία. Έτσι, Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι υπέβαλαν κοινό υπόμνημα στην κυβέρνηση με αίτημα την πλήρη κατάργηση του φόρου υποτέλειας.⁴³

Η περίοδος 1914-1928 ήταν περίοδος όπου, τυπικά τουλάχιστον, ικανοποιήθηκαν βασικά αιτήματα του αγροτικού κόσμου, όπως η ίδρυση *αγροτικής τράπεζας, συνεργατικών εταιρειών και γεωργικού σχολείου*. Η Γεωργική τράπεζα θα μπορούσε να βοηθήσει σε περιόδους κρίσης τους αγρότες, ώστε να απεμπλακούν από τις επισφαλείς τοκογλυφικές συναλλαγές. Ωστόσο, παρά τα επανειλημμένα αιτήματά η ίδρυσή της πραγματοποιήθηκε μόλις το 1925 με εγγύηση της κυβέρνησης.⁴⁴ Επειδή δε το κεφάλαιό της ήταν μικρό οι δυνατότητές της να ανταποκριθεί στις χρεωστικές ανάγκες όλων των αγροτών ελαχιστοποιούνταν. Μόνον η κατηγορία των ελαφρώς χρεωμένων αιτητών ήταν δυνατόν να επωφεληθεί, διότι η Τράπεζα δεν προχωρούσε σε δανεισμό πέραν του ποσού των 100 λιρών.⁴⁵ Παρόλο που η λειτουργία της Γεωργικής Τράπεζας δέχθηκε και αρνητική κριτική,⁴⁶ εν τούτοις η προσφορά της ήταν σημαντική, αφού έσωσε πολλούς χωρικούς από την ολοκληρωτική δέσμευση της περιουσίας τους, απέτρεψε το ξεκλήρισμα και την οικονομική εξαθλίωση και *«παρημπόδισε την εκπρολεταριοποίησιν του αγροτικού πληθυσμού και την κοινωνική αποδιοργάνωσιν της χώρας»*.⁴⁷ Βέβαια, στη συγκεκριμένη χρονική φάση η λειτουργία της Γεωργικής Τράπεζας δεν ανέτρεψε τη συνολική δυσχερή κατάσταση των αγροτικών εισοδημάτων, γεγονός που συνέχισε να προβληματίζει τους αποικιακούς ιθύνοντες οι οποίοι αναζητούσαν πιο αποτελεσματικές και φθηνές μεθόδους δανεισμού με στόχο την οικονομική ανακούφιση των αγροτών. Έτσι αναζητήθηκε η εξεύρεση προτύπων δανεισμού στη μελέτη διάφορων συστημάτων, τα οποία είχαν εφαρμοσθεί με επιτυχία αλλού, μεταξύ των οποίων και το παράδειγμα που είχε υιοθετηθεί στη Ν. Ζηλανδία.⁴⁸

Ο συνεργατισμός, επίσης, που επινοήθηκε για να θεραπεύσει τη δυστυχία και ανέχεια των ασθενέστερων κυρίως τάξεων σε όλο τον κόσμο,⁴⁹ είχε τεθεί ως αίτημα στο συνέδριο των αγροτών στο Λευκόνοικο το 1909, όπως έχει ήδη αναφερθεί, θεσμοθετήθηκε δε το 1914 με νομοθετική ρύθμιση η οποία στηρίχθηκε σε πρότυπο

⁴³ Η άρνηση της κυβέρνησης να ικανοποιήσει το αίτημά τους οδήγησε σε καταψήφιση των προϋπολογισμών του 1924-1925. Βλ. Π. Κιτρομηλίδης, «Κύπρος», *Ιστορία ελληνικού Έθνους*, ό.π., 476.

⁴⁴ CO67/233/13, «Agricultural Co- Operation», Λευκωσία, Ιούλιος, 1930.

⁴⁵ Κ. Αγκαστινιώτης, ό.π., 65.

⁴⁶ Εφ. *Αλήθεια*, 14-5-1926.

⁴⁷ Κ. Αγκαστινιώτης, ό.π., 15.

⁴⁸ CO67/233/13, «Προσωπικό και εμπιστευτικό», W. Reines προς Lord Passfield, αποικιακό γραμματέα, Λευκωσία, 18-2-1930.

⁴⁹ Για τη σημασία του Συνεργατισμού βλέπε: Πώλ Λαμπέρ, *Η διδασκαλία του Συνεργατισμού*, Αθήνα, 1993· Κώστας Σιφνιώτης, *Συνεταιριστική οικονομία*, Κριτική, Αθήνα, 1990· Κ. Αγκαστινιώτης, ό.π., 5.

αυστριακό νόμο.⁵⁰ Η σύνδεση του θεσμού αυτού με τη λειτουργία της Γεωργικής Τράπεζας ανέπτυξε τη συνείδηση του συνεταιριστικού πνεύματος⁵¹ και διεύρυνε το ποσοστό των συνεταιριστικών καταστημάτων. Πολλοί γεωργοί έσπευσαν να επωφεληθούν από την παραχώρηση πιστώσεων μέσω των *συνεργατικών πιστωτικών εταιρειών* (έναντι υποθήκης) για να ξοφλήσουν τα οφειλόμενα σε ιδιώτες δάνεια.⁵²

Επιπλέον, το υπουργείο Αποικιών την 1^η Φεβρουαρίου 1926 συμφώνησε για πλήρη κατάργηση της δεκάτης. Το νομοσχέδιο που αποτέλεσε την τελευταία νομοθετική ρύθμιση που εισήγαγε ο Stevenson⁵³, ψηφίστηκε στις 16 Φεβρουαρίου από το Νομοθετικό Συμβούλιο. Καταργήθηκε, έτσι, ένας αντιλαϊκός φόρος που ταλάνισε τον αγροτικό κόσμο για αιώνες. Σε άρθρο του ο Χρ. Γαλατόπουλος⁵⁴ στην εφημερίδα *Πάφος* εκφράζει χαρά για την κατάργηση «του επαχθεστάτου φόρου» και πιστεύει ότι το γεγονός θα είναι η απαρχή της απολύτρωσης του «πενόμενου χωρικού». Ωστόσο, η κατάργηση άφησε αδιάφορη την κοινή γνώμη, αφού η εισπρακτική πολιτική της Διοίκησης συνεχίστηκε με νέα φορολογικά μέτρα⁵⁵ και έτσι ουσιαστικά η κατάσταση για τον πληθυσμό παρέμενε η ίδια.

Ένα άλλο σημαντικό γεγονός οικονομικής φύσεως είναι η εξέλιξη στο φόρο υποτέλειας. Πράγματι, το 1927 έκλεισε με αντιμετώπιση “υπό όρους” ενός επιπλέον αιτήματος του πληθυσμού, της κατάργησης του φόρου υποτέλειας. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Α. Πηλαβάκης: «Στις 31-8-1927 ο κυβερνήτης ανακοίνωσε στους βουλευτές μετ’ άκρας χαράς των κατόπιν ενζήλων σχετικών παραστάσεων την άρσιν της αναμφισβητήτου αδικίας, την οποίαν υφίστατο η αποικία συνεπεία του εφιάλτου της εκ του χρέους επιβαρύνσεως, υπό τον όρον ότι η Κύπρος θα συνεισφέρει 10000 λίρας κατ’ έτος έναντι της δαπάνης για την αυτοκρατορικήν άμυναν»⁵⁶. Τη ρύθμιση αυτή επέκρινε η εφημερίδα *Εργάτης*, όργανο του κομμουνιστικού κόμματος, μεταθέτοντας την ευθύνη στους κύπριους βουλευτές οι οποίοι αποδέχτηκαν χωρίς αντίδραση τη διεκπεραίωση⁵⁷. Πραγματικά, με τοπική φορολογία έπρεπε να συλλέγονται 10,000 βρετανικές λίρες, οι οποίες θα συμπλήρωναν το ποσό της επιβάρυνσης και θα κάλυπταν τις αμυντικές δαπάνες

⁵⁰ Κ. Αγκαστινιώτης, ό.π., 56.

⁵¹ S. Katsikides, *Arbeiterbewegung und Arbeitsbeziehungen auf Zypern, 1910-1982*, Φρανκφούρτη, 1988, 13.

⁵² CO67/233/13, “Agricultural Co-operation”, Ιούλιος, 1930. Στο ίδιο έγγραφο αναφέρονται και τα ποσοτικά δεδομένα για τον συνεργατισμό: “At the end of 1928 there were 268 co-operative societies and 13 co-operative credit societies in existence as against 97 and 15 respectively in 1927. The Agricultural bank was established in 1925 and is working in close connection with the co-operative societies”.

⁵³ G.Georghallides, ό.π., 363.

⁵⁴ Υπήρξε πολιτικός με σοσιαλιστικές ιδέες που αργότερα προχώρησε σε πιο συντηρητική στάση

⁵⁵ Εφημ. *Πάφος*, 25-2-1926. Αναφέρεται στο βιβλίο της Μ.Κιτρομηλίδου *Η εφημ. Πάφος της Κύπρου, 1921-1950*, Αθήνα, 2005, 68.

⁵⁶ Α. Πηλαβάκης, ό.π., 36.

⁵⁷ Εφημ. *Ο Εργάτης*, «Ανάξιοι», 26-9-1927

της βρετανικής διοίκησης στο νησί.⁵⁸ Στη Βρετανία «στέλλονταν περισσεύματα αντί να έρχεται εκείθεν αρωγή», ανέφερε σε έκθεσή του το 1930 το ελληνικό Προξενείο από τη Λευκωσία.⁵⁹

Μια άλλη παράμετρος της αγροτικής οικονομίας η οποία χρειαζόταν αντιμετώπιση ήταν ο εκσυγχρονισμός και η βελτίωση των γεωργικών μεθόδων ώστε τα δεδομένα να ανταποκρίνονται στα επιτεύγματα της επιστήμης και της τεχνολογίας. Το πλαίσιο λειτουργίας των γεωργικών μεθόδων στην κυπριακή πραγματικότητα έδειχνε ότι ο αγροτικός κόσμος στην Κύπρο εξακολουθούσε να παρακολουθεί από μακριά τις διεθνείς εξελίξεις στον τομέα του εκσυγχρονισμού των καλλιεργειών. Απαιτούνταν, λοιπόν, η διαμόρφωση ενός πλαισίου συστηματικής καθοδήγησης του αγροτικού κόσμου. Έχοντας αυτόν τον στόχο η βρετανική διοίκηση προχώρησε το 1928 στην ίδρυση *Γεωργικού σχολείου* στη Μόρφου.⁶⁰ Βέβαια, το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού έμενε εκτός εκπαιδευτικής λειτουργίας, λόγω της μη θεσμοθέτησης της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, μείωνε τις δυνατότητες να παρακολουθήσουν όλοι οι αγρότες την εφαρμογή των νεωτεριστικών μεθόδων.⁶¹

Έτσι, σε αντίθεση με την προσδοκία εφαρμογής νεωτερισμών στον γεωργικό τομέα, η αγρανάπαυση συνέχιζε να εφαρμόζεται ως κύρια μέθοδος καλλιέργειας από μεγάλο ποσοστό των αγροτών.⁶² Σε απόρρητη έκθεση του ελληνικού Προξενείου με ημερομηνία 10-8-1930 από τη Λευκωσία διαγράφεται αρνητικά η κατάσταση της αγροτικής οικονομίας στο νησί και τονίζεται η ανεπάρκειά της να αντιμετωπίσει την διεθνή κρίση: « Ουδαμού ίσως της γης η παγκόσμιος κρίσις ην διερχόμεθα γίνεται τόσον αντιληπτή όσον εν Κύπρω και τούτο διότι η γεωργία της νήσου, η κυριωτέρα πλουτοπαραγωγική αυτής πηγή, είναι τελείως απροετοίμαστος να αντεπεξέλθη κατά διεθνών κρίσεων με τα χρησιμοποιούμενα ησιόδεια άροτρα και τας λοιπάς πρωτογόνους αυτής μεθόδους, την άγνοϊαν της εντατικής καλλιέργειας, και γενικώτερον την μη ύπαρξιν στοιχειώδους γεωργικής πολιτικής, μη εγκαινιάζουσα συστηματικήν αρδευτικήν πολιτικήν,

⁵⁸ Π. Κιτρομηλίδης, «Κύπρος», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, ό.π., 476.

⁵⁹ ΙΑΥΕ, 1930/Α/22/ΙΙΙ, *Φάκελος Κύπρου*, «απόρρητο» ελληνικό προξενείο προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Α.Κύρου, Λευκωσία, 10-8-1930.

⁶⁰ CO67/226/14, «Ίδρυση Γεωργικού Σχολείου στη Μόρφου», Λευκωσία, 29-11-1928.

⁶¹ Οι στατιστικές παρουσιάζουν συνεχή μείωση των αναλφάβητων: Το 1921 οι αναλφάβητοι ήταν 64,22% ενώ το 1931 το ποσοστό ήταν 54,84%. Η μη θεσμοθέτηση, όμως, της υποχρεωτικής εκπαίδευσης επηρέαζε τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού: *Cyprus. Annual report for 1930*, Λευκωσία, 1931, 31.

⁶² Κ. Αγκαστινιώτης, ό.π., 40.

αδιαφορούσα δια την επαγγελματική μόρφωσιν των αγροτών, επιμένουσα αντιθέτως εις την υπερβολικήν και αψυχολόγητον φορολογίαν αυτών».⁶³

Πράγματι, οι αιτίες του προβλήματος της αγροτικής οικονομίας ήταν χρόνιες και οποιαδήποτε μέτρα λαμβάνονταν δεν είχαν τη δυναμική να ανατρέψουν ολοκληρωτικά την αρνητική πορεία της γεωργικής παραγωγής και τη συνεχή μείωση των αγροτικών εισοδημάτων.

2.5. Η δραματική αλλαγή: μισθωτή εργασία και μετανάστευση

Στην περίπτωση που ο αγρότης αντιμετώπιζε την απειλή της κοινωνικής εξαθλίωσης, ήταν αναγκασμένος να δεχθεί την απώλεια της ιδιοκτησιακής σχέσης του με τη γη και να παραμείνει σ' αυτήν με την ιδιότητα απλώς του γεωργικού εργάτη. Διαμορφώθηκαν έτσι δύο ομάδες απασχολούμενων στη γεωργία: οι *γεωργοί-καλλιεργητές* και οι *γεωργικοί εργάτες*.⁶⁴ Στην τελευταία κατηγορία συμπεριλαμβάνονταν και οι ακτήμονες. Με την απογραφή του 1931 καταγράφονται 22654 εργάτες γης,⁶⁵ η απασχόληση των οποίων ήταν εποχική. Οι περισσότεροι από αυτούς, με προέλευση από τα λεγόμενα γεωργικά χωριά ή και χωριά της Πάφου, της Τυλληρίας και της Πιτσιλιάς, απασχολούνταν στον θερισμό. Αρκετοί μετακινούνταν με την οικογένεια και τα ζώα τους και παρέμεναν στα μέρη όπου υπήρχαν δυνατότητες απασχόλησης από τον Απρίλιο μέχρι τον Ιούνιο, υπομένοντας τις σκληρές συνθήκες του θερισμού, την ημερήσια διάρκεια του οποίου καθόριζε μόνο το φως του ήλιου.⁶⁶

Για νέους, κυρίως, αγρότες εναλλακτική διέξοδος ήταν η εξωτερική μετανάστευση.⁶⁷ Η υπερατλαντική μετανάστευση, μια λύση ανάγκης για όλους τους ευρωπαϊκούς λαούς, με αρχικό προορισμό στην Αμερική,⁶⁸ συνεχίστηκε από τους Κυπρίους με τη μεταναστευτική κίνηση προς την Αίγυπτο ή την Αργεντινή. Αργότερα, κυρίως στη δεκαετία του 1940 και 1950, η μετανάστευση ακολούθησε άλλη κατεύθυνση:

⁶³ ΙΑΥΕ: 1930/Α/22/ΙΙΙ, ό.π., 10-8-1930.

⁶⁴ Π. Κιτρομηλίδης, «Κύπρος» στο *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, ό.π., 475. Η ιδιαίτερη αυτή κατηγορία εργατών αναφέρεται στους στατιστικούς πίνακες μαζί με τους γενικούς εργάτες.

⁶⁵ *The Blue Book*, Λευκωσία, 1932.

⁶⁶ Π. Βαρνάβας, ό.π., 137.

⁶⁷ ΙΑΥΕ: 1930/Α/22/ ΙΙΙ, ό.π., Α. Κύρου προς Α. Μιχαλακόπουλο, Λευκωσία, 10-8-1930.

⁶⁸ Αλ. Κιτροέφ, «Η υπερατλαντική μετανάστευση», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ.Α1', Αθήνα, 2002, 123.

Η Αφρική, η Βρετανία και η Αυστραλία έγιναν τότε το οικονομικό καταφύγιο των κυπρίων μεταναστών.⁶⁹

Πολλοί αγρότες επέλεξαν να μετακινηθούν εσωτερικά, σε αστικά κέντρα και περιοχές λειτουργίας μεταλλείων, όπως ο Αμιάντος, η Σκουριώτισσα, το Μαυροβούνι, η Λίμνη και το Μιτσερό. Αυτή ήταν μια πλεονεκτική επιλογή, αφού οι εργάτες είχαν τη δυνατότητα να διατηρούν τους δεσμούς με τον τόπο καταγωγής. Όσοι, μάλιστα, εξακολουθούσαν να ασχολούνται με την καλλιέργεια του μικρού αγροτικού κλήρου τους μπορούσαν να έχουν μόνιμη κατοικία στο χωριό και να συμπληρώνουν το οικογενειακό εισόδημα με μισθωτή εργασία στην πόλη⁷⁰. Την επιλογή αυτή διευκόλυναν η περιοδικότητα της απασχόλησης, αλλά και η βελτίωση του οδικού δικτύου στο νησί.⁷¹ Η διττή εξάρτηση της εργατικής δύναμης από το χωριό και την πόλη δημιουργούσε, βέβαια, ευελιξία στις επαγγελματικές συμπεριφορές, επηρεάζε, όμως, τη συνδικαλιστική ιδιότητα των εργατών, αφού οι εργάτες αδυνατούσαν να συμμετέχουν ενεργά σε συνδικαλιστικές υποχρεώσεις λόγω της επαγγελματικής αστάθειας, αλλά και της συχνής απουσίας από τον εργασιακό τους χώρο.

3. Η αστική ανάπτυξη

3.1. Οι πόλεις – Το προβάδισμα της Λεμεσού

Η κρίση στον αγροτικό τομέα, στις αρχές του 20ου αιώνα, συνετέλεσε στη βαθμιαία αστικοποίηση και την αλλαγή του δημογραφικού χάρτη της Κύπρου. Οι πόλεις άρχισαν να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη, προσελκύοντας το επαγγελματικό ενδιαφέρον των ανθρώπων της υπαίθρου, χωρίς βέβαια, η στροφή από τον πρωτογενή στον δευτερογενή τομέα παραγωγής και η αύξηση του αστικού πληθυσμού να μετασχηματίζουν συνολικά τις οικονομικοκοινωνικές σχέσεις και δομές στο νησί.

Στην πλειονότητά τους οι κυπριακές πόλεις ούτε ως προς τα πληθυσμιακά μεγέθη ούτε ως προς τις δομές ήταν συγκρίσιμες με τις αντίστοιχες ελληνικές, πολύ περισσότερο με τις ευρωπαϊκές πόλεις εκείνης της εποχής: Ήταν μικρές κωμοπόλεις με έλλειμμα σε υποδομές, κυρίως σε θέματα υγιεινής. Η περιγραφή που κάνει στην έκθεσή

⁶⁹ Π. Κιτρομηλίδης, «Κύπρος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., 474. Κύπριοι απασχολήθηκαν την περίοδο πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και σε έργα που είχαν αναληφθεί από γερμανικές εταιρείες στην Τουρκία. Βλ. Π. Βαρνάβας, ό.π., 27.

⁷⁰ *Cyprus. Annual report for Cyprus, 1931*, Λονδίνο, 1932.

⁷¹ CO67/226/17, *Annual Abstract*, "Roads reconstruction", Λευκωσία, 1928.

του με τίτλο «*The sanitation of Nicosia*» στις 24 Μαρτίου 1921 ο ιατρικός επόπτης A.S.Millard είναι ενδεικτική της πραγματικότητας στην οποία βρίσκονταν τα αστικά κέντρα της Κύπρου. Ο βρετανός αξιωματούχος ενσωματώνει στην έκθεσή του το χαμηλό επίπεδο υποδομών της Λευκωσίας, τους άθλιους δρόμους της, την έλλειψη χώρων υγιεινής, την αθλιότητα της εμπορικής αγοράς και του αποχετευτικού συστήματος, την υπερσυγκέντρωση ανθρώπων σε πρόχειρα καταλύματα και τις επικίνδυνες συνέπειες αυτής της κατάστασης λόγω της δυνατότητας μετάδοσης μολυσματικών ασθενειών, όπως ήταν η ελονοσία και ο τυφοειδής πυρετός.⁷²

Παραστατική εικόνα της χαμηλής ποιότητας ζωής των κατοίκων δίνει και ο B.J.Surridge στη μελέτη του «*A Survey of Rural Life in Cyprus*», στην οποία τονίζει τη στενότητα του οικιακού χώρου και κυρίως την απουσία χώρων υγιεινής⁷³. Εξάλλου, στην ετήσια ιατρική έκθεση, με εισαγωγικό σημείωμα του κυβερνήτη Storrs και ημερομηνία 17 Αυγούστου 1927, αναφέρεται ότι η ελονοσία ήταν ένα συνεχές πρόβλημα. «*Η αντιμετώπιση των προβλημάτων υγιεινής*», εισηγείται ο Storrs, «*θα επιτευχθεί με διαπαιδαγώγηση ώστε οι πολίτες να λαμβάνουν τα κατάλληλα προστατευτικά μέτρα*».⁷⁴

Μεταξύ των αστικών κέντρων της Κύπρου προβάδισμα στην ανάπτυξη είχε η Λεμεσός, η οποία από το 1901 άρχισε να παρουσιάζει μια σταθερή ανοδική πληθυσμιακή πορεία. Ξεπέρασε, μάλιστα, τον πληθυσμό της Λάρνακας, η οποία, λόγω της εκεί παρουσίας των προξενικών αντιπροσωπιών, μέχρι το 1891 ήταν η δεύτερη σε πληθυσμό, αλλά και σε οικονομική σημασία πόλη της Κύπρου,⁷⁵ μετά την πρωτεύουσα Λευκωσία.⁷⁶ Ο ρόλος της Λεμεσού στην ανάπτυξη της Κύπρου και στο ξεκίνημα του εργατικού κινήματος είχε αφετηρία την ιστορία της επιβεβαιώνοντας, έτσι, την άποψη ότι η «*πόλη είναι ιστορία και φτιάχνει ιστορία*».⁷⁷

Η γεωγραφική θέση της πόλης, στη νότια πλευρά του νησιού και, κυρίως, το λιμάνι ήταν πλεονεκτήματα για την ανάπτυξη εμπορικών επαφών και γενικότερης επικοινωνίας με γειτονικές χώρες της Μεσογείου, στις οποίες η ελληνική παρουσία ήταν ισχυρή, όπως η Αίγυπτος. Έτσι, η Λεμεσός είχε άμεση ενημέρωση για την πρόοδο σε διάφορους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας και δεχόταν ευεργετικές επιρροές άλλων πολιτισμών, στοιχεία σημαντικά για τη δόμηση του οικονομικοκοινωνικού πλαισίου της. Ήδη από τον προηγούμενο αιώνα (19^ο) είχε αρχίσει η διεύρυνση των

⁷² SAI/857/1926/1, «The sanitation of Nicosia», τμήμα υγείας, A. S. Millard, Λευκωσία, 24-3-1921.

⁷³ Surridge, B.J, *A Survey of Rural Life in Cyprus*, Λευκωσία, 1930

⁷⁴ CO67/222/9, «Annual medical report», εισαγωγικό σημείωμα του Ronald Storrs, Λευκωσία, 17-8-1927.

⁷⁵ Γ. Λέφκης, *Οι Ρίζες*, Λεμεσός, 1984, 33.

⁷⁶ Βλ. την εξέλιξη του πληθυσμού στους δημογραφικούς πίνακες στο παράρτημα.

⁷⁷ Γ. Τσιώμης, «Η πόλη ως πολιτισμικό και πολιτιστικό φαινόμενο», περιοδικό *Πολίτης*, τ. 36, 1985.

εμπορικών δραστηριοτήτων της πόλης, γεγονός που τη διαφοροποιούσε από την υπόλοιπη αγροτική Κύπρο, με αποτέλεσμα τη διαμόρφωση μιας συνεχώς αυξανόμενης αστικής τάξης με ενδιαφέρον για την πολιτική χειραφέτηση του νησιού. Στην εμπορική κίνηση της πόλης βοηθούσε και η γειτνίασή της με περιοχές αμπελοκαλλιέργειας, αλλά και παραγωγής άλλων εξαγωγίμων αγροτικών προϊόντων, όπως ήταν τα χαρούπια, τα οποία εμπορευόταν η πιο πλούσια εμπορική ομάδα του νησιού.⁷⁸ Η δυναμική πορεία της οικονομίας της ενισχύθηκε αργότερα και από την ανάπτυξη του ορυχείου του Αμιάντου,⁷⁹ αφού η μεταφορά του ορυκτού στις ξένες αγορές διεξαγόταν από το λιμάνι της πόλης.⁸⁰

Η αμπελοκαλλιέργεια όχι μόνο λειτούργησε θετικά στην εμπορική ανάπτυξη της πόλης, αλλά έδωσε σχετική ώθηση στη μεταποιητική δραστηριότητα,⁸¹ η οποία αφορούσε, κυρίως, εκσυγχρονισμένες παραδοσιακές μονάδες επεξεργασίας σταφυλιών και καπνού, οι οποίες παρουσίασαν ανάπτυξη στη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου. Αν και τα χαρακτηριστικά αυτών των επιχειρηματικών μονάδων δεν είχαν σχέση με το *factory system*, όπως αναφέρεται στις εκθέσεις των βρετανικών αρχών, εντούτοις, έδωσαν το έναυσμα για μελλοντική επέκταση της βιομηχανίας, ακόμα και με προσέλκυση κεφαλαίων από το εξωτερικό. Στη βιομηχανική πορεία της πόλης ενσωματώθηκε και η επενδυτική προσπάθεια η οποία έγινε από έλληνες κεφαλαιούχους,⁸² όπως στην περίπτωση της βιομηχανικής μονάδας της Κυπριακής Εταιρείας Οινοποιίας, ΚΕΟ.

Οι δυνατότητες απασχόλησης που παρείχε η πόλη της Λεμεσού προσέλκυαν πολλούς χωρικούς της επαρχίας Πάφου, οι οποίοι εγκατέλειπαν τις άγονες περιοχές τους και «*ρακένδυτοι και πεινασμένοι ζητούσαν δουλειά στο νέο οικονομικό περιβάλλον της πόλης, με το χαμηλότερο μεροκάματο, για να μην πεθάνουν από την πείνα*».⁸³ Οι δυνατότητες για απασχόληση αφορούσαν παραγωγικούς τομείς, αλλά και τον τομέα της οικοδομικής βιομηχανίας, η οποία αναπτύχθηκε για κάλυψη των αναγκών υποδομών στην πόλη.⁸⁴ Η απασχόληση σε αυτό τον τομέα ακολουθούσε το σύστημα της εργολαβίας: Οι εργολάβοι-εργοδότες αναλάμβαναν την ανέγερση της οικοδομής προσλαμβάνοντας

⁷⁸ Γ. Λεφκής, ό.π., 34.

⁷⁹ Βλ. Παρακάτω: Επιχειρήσεις και πλαίσιο απασχόλησης.

⁸⁰ Η μεταφορά των ορυκτών του Αμιάντου από την περιοχή εξόρυξης στο λιμάνι της Λεμεσού γινόταν με τον εναέριο σιδηρόδρομο, ένα «επαναστατικό» μεταγωγικό μέσο, που κατασκευάστηκε για την εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού. Η κατασκευή του άρχισε το 1916 αλλά λειτούργησε το 1921. Μικροί και μεγάλοι παρακολουθούσαν με ευχαρίστηση τα μικρά φορτηγά του που μετέφεραν το ορυκτό στο λιμάνι για εξαγωγή. Στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο η μεταφορά αδράνησε λόγω των επιπτώσεων του πολέμου στις εξαγωγές. Βλέπε: Α. Μ. Μιχαηλίδου, *Λεμεσός η παλιά πολιτεία*, Λευκωσία, 2000, 108.

⁸¹ *Cyprus. Annual Report for 1920*, Λευκωσία, 1921.

⁸² Εφημ. *Αλήθεια*, «Κεφάλαια από Ελλάδα», 28-8-1925

⁸³ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, εκδ. ΠΕΟ, Λευκωσία, 1991, 7.

⁸⁴ Μ. Ιωάννου, *Οι εργατικοί αγώνες της ΣΕΚ*, «Εισαγωγή», Λευκωσία, 2002, XX,

βοηθητικό προσωπικό, συνήθως ανειδίκευτο. Μάλιστα οι εργασιακοί όροι καθορίζονταν αυθαίρετα από κάθε εργολάβο ξεχωριστά.⁸⁵

Καθοριστικός παράγοντας για τα δρώμενα της πόλης υπήρξε και η παρουσία στην περιοχή μέρους του βρετανικού στρατού.⁸⁶ Έτσι διευρύνθηκε το επίπεδο των αναγκών, με συνέπεια την ανάλογη διαμόρφωση των δραστηριοτήτων, των υπηρεσιών, αλλά και των τιμών των καταναλωτικών αγαθών. Αντίστοιχη επίδραση, με διαστάσεις οικονομικο-κοινωνικές και ιδεολογικές, είχε και η παρουσία των ρώσων προσφύγων⁸⁷. Συνέπεια αυτών των παραγόντων ήταν η διαμόρφωση του επιπέδου των τιμών των καταναλωτικών αγαθών. Ακόμα και σε βασικά είδη διατροφής, οι τιμές κυμαίνονταν σε υψηλότερο επίπεδο από τις υπόλοιπες πόλεις με αρνητικές επιπτώσεις στην αγοραστική δύναμη των ασθενέστερων ομάδων. Κάποιοι κάτοικοι, μάλιστα, όταν είχαν δυνατότητα, μετέφεραν αναλώσιμα αγαθά από τη Λευκωσία και τη Λάρνακα,⁸⁸ για να αποφύγουν τη «μαύρη αγορά» η οποία άρχισε να εκδηλώνεται στην πόλη, σύμφωνα με την εφημερίδα *Κήρυξ*.⁸⁹

Η θέση του Μαρξ ότι η συσσώρευση κεφαλαίου στον ένα πόλο της κοινωνίας ισοδυναμεί με συγκέντρωση αθλιότητας στον άλλο⁹⁰ επιβεβαιώνεται και στην περίπτωση της ανάπτυξης της Λεμεσού: Στον ένα πόλο τοποθετούνται τα αστικά στρώματα (έμποροι, διανοούμενοι, γιατροί, νομικοί) και στον άλλο οι χειρώνακτες. Στο κατώτερο μέρος της πυραμίδας ταξινομούνται οι αχθοφόροι εργάτες του λιμανιού και οι οικοδόμοι. Η θέση αυτή με μόνιμα χαρακτηριστικά την ανασφάλεια και την επαγγελματική αβεβαιότητα καθόριζε και τη συμπεριφορά, αλλά και τα χαρακτηριστικά της διαβίωσης των απασχολούμενων σε αυτούς τους τομείς. Στην πολυτελή διαβίωση των αστών, νεόπλουτων τις περισσότερες φορές, αντιπαρέθεταν την εξαθλίωση και την ανέχεια οι προλετάριοι οι οποίοι άρχισαν σιγά –σιγά να δημιουργούνται.⁹¹ Στα ενδιάμεσα επίπεδα συναντούμε αυτοαπασχολούμενους μικροβιοτέχνες (υποδηματοποιούς, μαραγκούς, ράπτες, κουρείς) οι οποίοι εξυπηρετούσαν τη λειτουργία της πόλης με τις δραστηριότητές

⁸⁵ Μ. Ιωάννου, ό.π., 249.

⁸⁶ Α.Μ. Μιχαηλίδου, ό.π., 36.

⁸⁷ Η άφιξη των πρώτων “λευκών Ρώσων” αντιμετωπίστηκε από την άρχουσα τάξη με πνεύμα φιλοξενίας και αλληλεγγύης. Συγχρόνως, όμως, άρχισε μια διαφωτιστική εκστρατεία εναντίον του «μπολσεβικισμού» με στόχο την πρόληψη της ιδεολογικής επιρροής του στον λαό. Οι elite της Λεμεσού ενημερώνονταν από τον τύπο για τις κοινωνικές εξελίξεις και τα θέματα γύρω από το συνδικαλισμό, τον αναρχισμό και όλες τις νέες ιδεολογίες από τα τέλη του περασμένου αιώνα, όταν αυτές άρχισαν να αναπτύσσονται.

⁸⁸ Εφημ., *Αλήθεια*, 11-10-1919.

⁸⁹ Εφημ. *Κήρυξ*, 11-3-1922.

⁹⁰ Κ. Marx, *Το κεφάλαιο*, τ.1^{ος}, Αθήνα, 2005, 675.

⁹¹ Στοιχεία για την διαφορετικότητα του τρόπου διαβίωσης καταγράφονται από τον Π.Σέρβα, τον Π.Βαρνάβα και το Γ.Λέφκη σε κείμενα τους που έχουν ήδη αναφερθεί.

τους, κινούμενοι επαγγελματικά μεταξύ παραγωγής και εμπορευματοποίησης, αφού σε πρώτη φάση εξασφάλιζαν τον αγοραστή για το προϊόν που θα παρήγαγαν.

Η οικονομική ανάπτυξη της πόλης ευνόησε τη λειτουργία και την ανάγνωση του Τύπου. Παράλληλα προς την έκδοση τοπικών εφημερίδων διευκολύνθηκε η εισαγωγή ξένων εντύπων με μεγαλύτερη συχνότητα. Μεταξύ αυτών ήταν οι εφημερίδες Ριζοσπάστης και η *Humanité*⁹².

Εξάλλου, η ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για μόρφωση οδήγησε στη δημιουργία νέων σχολικών μονάδων για την κάλυψη των αναγκών του πληθυσμού της πόλης, όπως, άλλωστε, συνέβαινε σε ολόκληρη την Κύπρο.⁹³ Για να βοηθηθούν, μάλιστα, όσοι εργαζόμενοι δεν μπορούσαν να φοιτήσουν σε κανονικό σχολείο, λειτούργησε στην Αστική Σχολή το «Λαϊκόν Σχολείον» για τη διδασκαλία των βασικών μαθημάτων.⁹⁴ Το αυξημένο ενδιαφέρον για την εκπαίδευση δεν αφορούσε μόνο τη στοιχειώδη και τη μέση εκπαίδευση: Από τα πρώτα χρόνια της βρετανικής κυριαρχίας άρχισε να παρουσιάζεται αύξηση των νέων οι οποίοι πήγαιναν για σπουδές στο εξωτερικό.⁹⁵ Η αστική τάξη, αντιλαμβανόμενη τη σημασία της μόρφωσης, άρχισε να στέλλει τα παιδιά της (αγόρια κυρίως) για ανώτερες σπουδές στη Βρετανία, στη Σοβιετική Ένωση⁹⁶, αλλά κυρίως στην Αθήνα, όπου, μάλιστα, αρκετοί σπούδαζαν με υποτροφία.⁹⁷ Αυτοί οι νέοι επιστήμονες υπήρξαν φορείς νεωτεριστικών ιδεών. Πολλοί από αυτούς, ερχόμενοι σε επαφή με το κοινωνικό και πνευματικό περιβάλλον της Αθήνας, δραστηριοποιούνταν πνευματικά ακόμα και κατά τη διάρκεια των σπουδών τους, αρθρογραφώντας σε έντυπα της Αθήνας.⁹⁸ Αντίθετη πορεία ακολουθούσαν ελλαδίτες εκπαιδευτικοί, οι οποίοι κάλυπταν το έλλειμμα σε προσωπικό των εκπαιδευτικών μονάδων στην Κύπρο και συνέβαλαν ως διάυλοι επικοινωνίας, στη μεταφορά και διάδοση των νέων ιδεών, οι οποίες είχαν ήδη αρχίσει να

⁹² Π. Σέρβας, ό.π., 187.

⁹³ Για την εκπαίδευση στην Κύπρο από: Μιχαήλ, Μιχάλης, Ν., «Εθνοθησκευτική ελληνική και τουρκική παιδεία στην Κύπρο», *Ιστορικά* 46, (Ιούνιος 2007), 43-64· Μαραθεύτης Μιχαλάκης, Εκπαιδευτικό σύστημα. Σταθμοί και θέματα, Λευκωσία, 1992· Μυριανθόπουλος, Κ. Ι., *Η Παιδεία εν Κύπρω επί Αγγλοκρατίας, 1878-1946*, Λεμεσός, 1946· Προδρόμου, Γεώργιος, «Η ελληνική εκπαίδευση στην Κύπρο κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας», *Διαλέξεις του Λαϊκού Πανεπιστημίου* -2, *Κυπριακά*, Λευκωσία, 1986, και για τα σχολεία της Λεμεσού από: Α. Πηλαβάκης, *Τα σχολεία της Λεμεσού*.

⁹⁴ Α. Μ. Μιχαηλίδου, ό.π., 157.

⁹⁵ Βλέπε 1ο κεφάλαιο.

⁹⁶ Η επαφή με Κομμουνιστικούς κύκλους οδήγησε αρκετούς νέους, κυρίως μέλη του κόμματος να στραφούν για ανώτερες σπουδές στη Ρωσία ανάμεσα σε αυτούς ήταν ο Π. Σέρβας.

⁹⁷ ΙΑΥΕ:1921/41/6, «Εκπαιδευτικά υποτροφία». Σύμφωνα με το αιτιολογικό της παροχής υποτροφιών οι νέοι της Κύπρου που έπαιρναν υποτροφία από την ελληνική κυβέρνηση ήταν υποκείμενοι στο καθεστώς όσων ελληνοπαίδων ζούσαν σε περιοχές της οθωμανικής κυριαρχίας.

⁹⁸ Κείμενά τους δημοσιεύονταν σε αθηναϊκά έντυπα, όπως του Μεν. Φραγκούδη (1871-1931) στον *Νορμά*, και αναδημοσιεύονταν στην *Αλήθεια* της Λεμεσού. Βλ. Α.Ζαφειρίου, *Η νεότερη κυπριακή λογοτεχνία*, Λευκωσία, 1991, 26.

επηρεάζουν τον ελλαδικό χώρο⁹⁹. Άρχισαν, λοιπόν, να μεταφέρονται στο νησί οι αρχές του συνδικαλισμού, ο οποίος αρχικά επηρέασε τον κλάδο των δασκάλων.¹⁰⁰

Το κίνημα του δημοτικισμού, επίσης, επηρέασε τις εξελίξεις. Η χρήση της δημοτικής γλώσσας αποτέλεσε εργαλείο για την ανάπτυξη των κοινωνικών προβληματισμών και την προώθηση σοσιαλιστικών ιδεών συμβάλλοντας έτσι στην καλλιέργειά τους. Ο δημοτικισμός απέκτησε στους πνευματικούς κύκλους της Κύπρου, όπως και στην Ελλάδα, υποστηρικτές και πολέμιους. Μετά, μάλιστα, από την αγόρευση του Λορέντζου Μαβίλη στην ελληνική βουλή για το θέμα της γλώσσας, η αντιπαράθεση οξύνθηκε και στην Κύπρο με αποτέλεσμα ο αγώνας για τη δημοτική να αποκτήσει πιο μαχητικές διαστάσεις.¹⁰¹ Ο αγώνας για την καθιέρωση της δημοτικής γινόταν με εργαλεία την αρθρογραφία στα έντυπα μέσα, αλλά και τα λογοτεχνικά κείμενα της εποχής, τα οποία εξέφραζαν τους σύγχρονους ιδεολογικούς και κοινωνικούς προβληματισμούς και αναζητήσεις. Ο Γιάγκος Ηλιάδης,¹⁰² μέσα από άρθρο του στην *Ηχώ* της Κύπρου (10-7-1919), αφενός καλούσε τους πνευματικούς ανθρώπους και διανοούμενους να ευαισθητοποιηθούν και να βοηθήσουν τη φτωχολογιά, αφετέρου εξέφραζε απόψεις για παγκόσμια ιδανικά μέσα από τη θεωρητική ανάλυση του σοσιαλισμού.¹⁰³ Η αρθρογραφία, όμως, δεν ήταν μονοσήμαντη. Στους κοινωνικούς προβληματισμούς και τις σύγχρονες ιδεολογικές αναζητήσεις των προοδευτικών ατόμων άρχισε να αντιπαρατίθεται η συντηρητική και παραδοσιακή θεώρηση των πραγμάτων η οποία προβαλλόταν από συντηρητικούς κύκλους. Μέσα από τη ρητορική αρθρογραφία σε εφημερίδες συντηρητικών παραγόντων άρχισε μια πολεμική ενάντια στους νεωτεριστές της εποχής. Πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτισε ο Αριστείδης Ζήνων, ο οποίος στις εφημερίδες *Αλήθεια* και *Κήρυξ* με τη δομή του λόγου του συνέβαλε στην αντιπαράθεση

⁹⁹ Γ. Λέφκης, ό.π., 48, με αναφορά σε ονόματα εκπαιδευτικών που δίδαξαν στην πόλη.

¹⁰⁰ Δημήτρης Φ.Χαραλάμπους, “Στις απαρχές του Συνδικαλισμού των δασκάλων στην Κύπρο”, *Πρακτικά του Γ’ Διεθνούς Κυπριολογικού συνεδρίου*, Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996, τ. γ’, Λευκωσία, 2001, 28.

¹⁰¹ Λίγο πριν από το τέλος του Α’ Παγκοσμίου και στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, ένας πυρήνας νέων θα δώσει δυναμική ώθηση στον αγώνα για επικράτηση της δημοτικής μέσα από συνέχειες και ασυνέχειες στην ρητορική τους. Μερικοί από τους νέους αυτούς είναι οι: Γιάγκος Ηλιάδης, Πάνος Φασουλιώτης, Λοΐζος Φιλίππου, Σάββας Χρίστης, Γλαύκος Αλιθέρσης, Νίκος Νικολαΐδης, Γεώργιος Μαρκίδης, Ανδρέας Ρολάνδης, Γιάννης Λέφκης, Αιμίλιος Χουρμούζιος, Βλ. Α. Ζαφειρίου, ό.π., 26.

¹⁰² Ο Γιάγκος Ηλιάδης δραστηριοποιήθηκε στη Λεμεσό. Υπήρξε φίλος των Γ. Σκληρού και Ν. Γιαννιού και έφερε μια πρώτη γένση σοσιαλιστικών ιδεών στην κοινωνία της Λεμεσού. Αργότερα διαφοροποιήθηκε και ακολούθησε πιο συντηρητικές θέσεις.

¹⁰³ Α. Ζαφειρίου, ό.π., 30.

καταγγέλλοντας τους εκφραστές του σοσιαλισμού ότι με τις ξενόφερτες ιδέες τους στόχευαν στην πρόκληση αναταραχής στην πόλη.¹⁰⁴

Η συνολική θεματογραφία η οποία επηρέασε τη Λεμεσό, παρά τις αντιθέσεις που ενσωμάτωνε, άσκησε θετικές επιρροές στο πνευματικό κλίμα της πόλης. Έτσι δημιουργήθηκε ένα πλαίσιο δυναμικής πνευματικής ζωής στη Λεμεσό με συνέπεια να αποδοθεί στην πόλη το προσωνύμιο *Αθήνα της Κύπρου*.¹⁰⁵ (19-4-2019)

3.2. Επιχειρήσεις και πλαίσιο απασχόλησης: Η ανασφάλεια της μισθωτής εργασίας

Ο αγροτικός χώρος προσέφερε στις πόλεις εργατική δύναμη. Η αγροτική έξοδος άρχισε να διαμορφώνει το πλαίσιο και τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας, που περιλάμβανε άνδρες, γυναίκες ακόμα και μικρά παιδιά διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο απασχόλησης.

Ο αριθμός των αγροτών οι οποίοι μετακινούνταν στις πόλεις και αποτελούσαν ανειδίκευτη εργατική μάζα συνεχώς διευρυνόταν.¹⁰⁶ Ωστόσο, τα ποιοτικά χαρακτηριστικά αυτών των χωρικών μείωναν τις δυνατότητες απασχόλησης σε ειδικευμένη εργασία. Πολλοί στερούνταν της στοιχειώδους εκπαίδευσης, αλλά και οποιασδήποτε επαγγελματικής κατάρτισης. Η μόνη γι' αυτούς επαγγελματική εμπειρία ήταν η καλλιέργεια της γης. Έτσι, πολλές φορές κινούνταν στο χώρο της ευκαιριακής απασχόλησης. Ένας μέρος, λοιπόν, του αγροτικού κόσμου, που κατέφυγε στις πόλεις, αποτέλεσε περιοδεύουσα εργατική δύναμη και αναζητούσε πρόσκαιρη απασχόληση, κυρίως σε οικοδομικές δραστηριότητες, ένας τομέας ο οποίος είχε αρχίσει να παρουσιάζει ανάπτυξη μετά το 1920,¹⁰⁷ στα λιμάνια ως αχθοφόροι ή εργάτες στα μεταλλεία, παραγωγικές δραστηριότητες που αποτελούσαν ευρύ χώρο συσσώρευσης εργατικού δυναμικού. Η απασχόληση σε εργοστασιακές επιχειρήσεις ήταν περιορισμένη αφού, όπως ήδη αναφέρθηκε, σύμφωνα και με τους διοικητικούς μηχανισμούς το «*factory system was*

¹⁰⁴ Την εφημερίδα *Κήρυξ* αγόρασε ο ίδιος. Για την αντιπαράθεση βλ. στο βιβλίο του Γ. Λέφκη, *Οι Ρίζες*, 51-55. Για την εξέλιξη του τύπου και τις εφημερίδες στην Κύπρο στο βιβλίο του Α. Σοφοκλέους *Οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες και τα ανθρώπινα δικαιώματα των Ελλήνων της Κύπρου*, Λευκωσία, 1994.

¹⁰⁵ Α. Μ. Μιχαηλίδου, ό.π., 165.

¹⁰⁶ CO67/222/9, *Annual Report for the Year ending 31st December 1926*, «Labour Conditions», Λευκωσία, 1927.

¹⁰⁷ Μ. Ιωάννου, ό.π., 249.

unknown». Πράγματι, η βιομηχανική ανάπτυξη βρισκόταν σε εμβρυακή κατάσταση¹⁰⁸ εξ και της ίδιας της πολιτικής της αποικιακής διοίκησης, η οποία παραδεχόταν ότι δεν διέθετε οικονομικούς πόρους για την προώθηση του τομέα της βιομηχανίας.¹⁰⁹

Η πιο βαριά βιομηχανία ήταν ο χώρος των ορυχείων-μεταλλείων.¹¹⁰ Οι παραγωγικοί αυτοί τομείς είχαν αρχίσει να λειτουργούν από τις προηγούμενες δεκαετίες, αλλά χωρίς ιδιαίτερες αξιώσεις, αφού τα κεφάλαια τα οποία επενδύονταν ήταν περιορισμένα. Εντούτοις, στη δεκαετία του 1920 άρχισε πιο εντατική οικονομική αξιοποίηση του χώρου από ξένες εταιρείες,¹¹¹ μετά από επιστημονική μελέτη η οποία διεξήχθη το 1921 με σκοπό να διαπιστωθεί η αξία των διαθέσιμων κοιτασμάτων.¹¹² Η δραστηριοποίηση των ξένων επενδυτών αφορούσε τόσο την εισαγωγή επενδυτικών κεφαλαίων όσο και τεχνογνωσίας. Βρετανικές, Αμερικάνικες, αλλά και Ελληνικές¹¹³ εταιρείες δραστηριοποιήθηκαν με επενδυτικά κεφάλαιά τους, που επέφεραν κέρδη όχι μόνο σε αυτές, αλλά και στη Διοίκηση.¹¹⁴

Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης σε αυτούς τους επιχειρηματικούς χώρους ήταν η ρευστότητα που ενσωμάτωνε την εποχικότητα και την ασυνέχεια, αλλά και οι άθλιες συνθήκες διεξαγωγής της εργασίας¹¹⁵ λόγω του ελλείμματος προστατευτικής νομοθεσίας. Έλειπε η σταθερότητα και επομένως η επαγγελματική ασφάλεια για τους εργάτες, λόγω της αυξομειώσης της ζήτησης των προϊόντων από τους αγοραστές του εξωτερικού.¹¹⁶ Στην έκθεση της Διοίκησης, για το έτος 1926, αναφέρεται ότι περίπου 6000 άτομα απασχολούνταν το καλοκαίρι και 1500 το χειμώνα στον Αμίαντο και τα Κυπριακά μεταλλεία.¹¹⁷ Υπήρξε εποχή κατά την οποία το εργατικό δυναμικό στους χώρους των μεταλλείων έφθανε τις 10000. Υπήρχαν, όμως, και περιπτώσεις αδήλωτης εργατικής

¹⁰⁸ Ένας τομέας που η διοίκηση θεωρούσε ότι υπήρχαν δυνατότητες να αναπτυχθεί ήταν η τουριστική βιομηχανία, λόγω των παραγόντων ανάπτυξης: του υγιεινού κλίματος, των αρχαιοτήτων της φυσικής ομορφιάς. Διαπίστωσαν όμως ότι δεν υπήρχαν: εξειδικευμένο προσωπικό και ξενοδοχειακές μονάδες. Έτσι προσπάθησαν να δημιουργήσουν κίνητρα για προώθηση του τομέα: Βλέπε στο SAI/ 476/1926, Industrial development of Cyprus.

¹⁰⁹ Cyprus, Blue Book 1921, Λευκωσία, 1922.

¹¹⁰ Η Κύπρος ήταν γνωστό ότι διέθετε από την αρχαιότητα κοιτάσματα ορυκτών και μετάλλων, κυρίως χαλκού, όπου αποδίδεται και το όνομά της. Βλέπε: Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, 1998, 978.

¹¹¹ Η εισαγωγή κεφαλαίων παρουσίασε αύξηση μετά την προσάρτηση της Κύπρου λόγω του αισθήματος ασφάλειας και εμπιστοσύνης που προκαλούσε η Βρετανία στους επενδυτές.

¹¹² CO67/233/5, *Proposed Geological Survey of Cyprus*, "An Address Delivered to the Elected Members of the Legislative Council in Nicosia", (C. Gilbert Cullis), Λευκωσία, 16-4-1930.

¹¹³ Π. Βαρνάβας, ό.π., 80' εφημ. *Αλήθεια*, 28-8-1925.

¹¹⁴ CO67/233/5, ό.π., 16-4-1930

¹¹⁵ Π. Σέρβας, *Όταν ήμασταν παιδιά...*, Λευκωσία, 1993, 74.

¹¹⁶ Κώστας Κασμίρης στο Π. Βαρνάβας, ό.π., 27.

¹¹⁷ CO67/222/9, *Annual medical report*, «Labour conditions», Λευκωσία, 1927.

δύναμης σε αυτόν τον επιχειρηματικό τομέα,¹¹⁸ όπως, εξάλλου, και σε άλλες επιχειρήσεις.¹¹⁹ Η ρευστότητα, βέβαια, που χαρακτήριζε την απασχόληση, έδινε τη δυνατότητα σε μια κατηγορία εργαζομένων να συνδυάζουν τη ιδιότητα του μισθωτού-εργάτη και του ιδιοκτήτη γης. Έτσι το οικογενειακό κέντρο παρέμενε στο χωριό.¹²⁰

Γενική διαπίστωση είναι ότι οι εργάτες κινούνταν σε ένα πλαίσιο εργασιακής ανασφάλειας, λόγω της έλλειψης σταθερής απασχόλησης εξ αιτίας της αστάθειας στις παραγωγικές διαδικασίες. Το σύνδρομο της ανεργίας χαρακτήριζε την ψυχολογία πολλών ανειδίκευτων εργατών οι οποίοι έπρεπε συνεχώς να αναζητούν νέα απασχόληση,¹²¹ όπως συνέβαινε στην περίπτωση των εργατών στην οικοδομική βιομηχανία, οι οποίοι αποτελούσαν θύματα της εποχικής ανεργίας, αφού με «*άγραφο νόμο οι εργολάβοι έκλειαν όλες τις δουλειές το Νιόβρη και το Δεκέμβρη που οι μέρες ήταν μικρές*».¹²² Αναφέρει εργάτης οικοδομών σε επιστολή του στην εφημερίδα ο *Νέος Άνθρωπος*: «*Εδώ στο Καϊμακλί, υπάρχει ένα πλήθος εργατών οικοδομών. Σαν μπει ο χειμώνας αυτό το εργατικό ασκέρι μένει καθ'όλοκληρία άεργο [sic] και υποφέρει πολύ από τη φτώχεια*».¹²³ Υιοθετώντας τα λόγια του Α. Λιάκου, πράγματι στην περίπτωση αυτή «*η ανεργία, δεν εμφανιζόταν με τον κλασικό τρόπο, αλλά με τη μορφή της εποχικής ανεργίας ή της εποχικής απασχόλησης*».¹²⁴

Οι υπόλοιπες επιχειρήσεις στην Κύπρο την περίοδο εκείνη, ήταν μικρότερης οικονομικής σημασίας. Αφορούσαν επεξεργασία αγροτικών προϊόντων ή λειτουργούσαν ως βιοτεχνίες, που βοηθούσαν τη λειτουργία της αστικής ζωής. Συνδέονταν με τον πρωτογενή τομέα και τις δραστηριότητες της υπαίθρου. Περισσότερο οι πόλεις λειτουργούσαν στην προώθηση της εμπορευματοποίησης των προϊόντων του χωριού, όπως συνέβαινε κατά τη διάρκεια της προβιομηχανικής περιόδου.¹²⁵ Τα μικρά παραδοσιακά εργαστήρια, που λειτουργούσαν στο πλαίσιο της οικογενειακής επιχείρησης, της μαθητείας και του συνδυασμού παραγωγής και εμπορίας των παραγόμενων προϊόντων (είδη ένδυσης και υπόδησης, έπιπλα κλπ), αλλά και της αυτοαπασχόλησης, αποτελούσαν

¹¹⁸ Π. Βαρνάβας, ό.π., 70.

¹¹⁹ Οι επίσημες αναφορές κάνουν λόγο για 182 εργαζόμενους στο μεταξουργείο Γεροσκήπου το 1930, όμως εργάτριες αναφέρουν ότι το 1926 που ξεκίνησε εργοδοτούσε 250 άτομα και παρουσίαζε συνεχή αύξηση. Έφτασε, μάλιστα, στην ακμή του στους 500 εργάτες: Π. Βαρνάβας, ό.π.

¹²⁰ *Cyprus, Annual report*, 1931, Λευκωσία, 26.

¹²¹ Παναγή Κουρουφέξης στο Π. Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, ό.π., 107.

¹²² Π. Βαρνάβας, ό.π., 28.

¹²³ Εφημ. *Νέος Άνθρωπος*, «Ποιος ο δρόμος μας;» Επιστολή εργάτη, 24-1-1928.

¹²⁴ Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, 1993, 403.

¹²⁵ Κ. Μοσκόφ, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, Αθήνα, 1988, 132.

τον κορμό της παραγωγικής ζωής. Οι περισσότερες από αυτές τις μικρές επιχειρήσεις, όπως ήταν τα τσαγκαράδικα αναλάμβαναν εργολαβικά την παραγωγή του προϊόντος.

Η υποδηματοποιία, μάλιστα, συνδέθηκε με αρμενικής καταγωγής πρόσφυγες, αφού οι περισσότερες επιχειρήσεις του κλάδου ανήκαν σε αρμένιο ιδιοκτήτη μετά την άφιξη αρμενίων προσφύγων. Αρχικά, οι επιχειρήσεις αυτές ήταν μικρές και, συνήθως, απασχολούσαν 1-2 εργάτες. Σε μεταγενέστερο, όμως, στάδιο ο κλάδος απέκτησε μεγαλύτερη δυναμική και η παραγωγή υποδημάτων έγινε πιο μαζική. Αποτέλεσμα ήταν οι επιχειρήσεις να εργοδοτούν περισσότερους εργάτες (5-8), αλλά να υπάρχει και μεγαλύτερη συμμετοχή των Ελληνοκυπρίων στη διαχείρισή τους.¹²⁶ Αργότερα, μάλιστα, οι υποδηματοποιοί, προσπαθώντας να ανταγωνιστούν την είσοδο επιχειρήσεων, που παρήγαγαν το ίδιο προϊόν, και για να κατοχυρώσουν τον επαγγελματικό τους κλάδο δημιούργησαν εταιρείες. Έτσι, η υποδηματοποιία αποτέλεσε πρότυπο ανταγωνιστικής επιχείρησης. Τα οικογενειακά μαγαζάκια μετασχηματίστηκαν σε κερδοφόρες βιομηχανικές μονάδες οι οποίες μετά το 1935 ανταγωνίστηκαν ισάξια εισαγόμενες επιχειρήσεις, όπως η υποδηματοποιία ΒΑΤΑ¹²⁷, αν και η εγχώρια παραγωγή συναντούσε δυσκολίες, λόγω της εισαγωγής δερμάτων από το εξωτερικό γεγονός που προσδιόριζε το κόστος των προϊόντων.

Γενικά τα περισσότερα εργαστήρια – βιοτεχνίες παρασκευής προϊόντων απασχολούσαν μικρό αριθμό εργατών, οι οποίοι, συνήθως, προέρχονταν από το ευρύτερο οικογενειακό περιβάλλον. Μέσω αυτών των παραγωγικών διαδικασιών δινόταν οικογενειακή συνέχεια στο επάγγελμα. Στην περίπτωση αυτή οι επαγγελματικές σχέσεις καθορίζονταν από την ηθική των σχέσεων συγγένειας και όχι αυστηρά, από τους νόμους λειτουργίας της αγοράς, όπου τα συμφέροντα εργοδότη-εργάτη λειτουργούν ανταγωνιστικά και κερδοσκοπικά. Διάσπαρτα οικογενειακά μικρομάγαζα δημιουργήθηκαν στις πόλεις για να καλύψουν τις ανάγκες του πληθυσμού με το προϊόν τους ή τις υπηρεσίες τους. Όπως, μάλιστα, καταγράφεται στις ετήσιες εκθέσεις της επιχειρηματικής δραστηριότητας, η οποία γινόταν από τους διοικητικούς μηχανισμούς, πολλές τέτοιες μικρές επιχειρήσεις λειτουργούσαν χωρίς εγγραφή. Εξάλλου, πολλοί ιδιοκτήτες αυτών των επιχειρήσεων είχαν άγνοια των όρων λειτουργίας της αγοράς, γεγονός που τους καθιστούσε έρμαια των τοκογλύφων και της εκμετάλλευσης.¹²⁸

¹²⁶ Π. Βαρνάβας, ό.π.112.

¹²⁷ Εφημ. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, Έρευνα σε συνέχειες που διεξήχθη το 1935.

¹²⁸ ΙΑΥΕ: 1932/Α/22/ΙΙΙ, Αρ. 1092/Στ/32, Δ. Κακλαμάνος (πρέσβης) προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λονδίνο, 28 Απριλίου 1932.

Έχοντας ως αφετηρία παρόμοιες παραδοσιακές συνθήκες παραγωγής ξεκίνησαν οι κλάδοι της μεταξουργίας, της οινοποιητικής βιομηχανίας και της επεξεργασίας του καπνού, επιχειρήσεις οι οποίες παρουσίασαν σχετική ανάπτυξη και απασχολούσαν ικανοποιητικό αριθμό εργατών.

Η μεταξουργία ξεκίνησε ως οικογενειακή επιχείρηση στο πλαίσιο της οικοτεχνίας, γνώρισε, όμως, ιδιαίτερη ανάπτυξη με τη συγχώνευση και τη συνεργασία τοπικών μονάδων, στα πλαίσια της αγροτικής οικονομίας. Παράδειγμα τέτοιας επιχείρησης ήταν η περίπτωση των 28 ατόμων από τον Καλοπαναγιώτη οι οποίοι δημιούργησαν εταιρεία, για την από κοινού αξιοποίηση των δυνατοτήτων της περιοχής τους.¹²⁹ Η διαδραστική σχέση που εξελίχθηκε ανάμεσα στη βρετανική διοίκηση και οικονομικούς παράγοντες από τη Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία είχε ως αποτέλεσμα την εξασφάλιση τεχνογνωσίας, κεφαλαίων, αλλά και αγορών για τη διάθεση του προϊόντος της μεταξουργίας. Έτσι, ιδρύθηκε το 1926 το μεταξουργείο της Γεροσκήπου¹³⁰ το οποίο απασχολούσε αρχικά 250 περίπου άτομα, άνδρες και γυναίκες, και στην ακμή του απασχολούσε μέχρι 500 άτομα. Η αρνητική μεταβολή των οικονομικών δεδομένων, λόγω των γεγονότων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, προκάλεσε ιδιοκτησιακές περιπέτειες στην επιχείρηση. Έτσι τελικά το εργοστάσιο περιήλθε στη Λαϊκή Τράπεζα με αποτέλεσμα τη μετεξέλιξη του οικήματος σε αποθήκες σιτηρών.¹³¹

Αξιοσημείωτη παρουσία στην Κύπρο είχε η επεξεργασία καπνού. Η επιχειρηματική αυτή δραστηριότητα γνώρισε ιδιαίτερη ανάπτυξη στην περίοδο του Α' Παγκοσμίου πολέμου.¹³² Αργότερα ο τομέας δέχτηκε τον ανταγωνισμό καλύτερης ποιότητας προϊόντων από τις γειτονικές χώρες με αποτέλεσμα η παραγωγική δραστηριότητα να παρουσιάσει πτωτική κίνηση. Σύμφωνα με τις διοικητικές καταγραφές, το 1921 λειτουργούσαν 8 καπνεργοστάσια τα οποία απασχολούσαν 625 άτομα, το 1924 τα εργοστάσια παρέμεναν 8 με 482 εργάτες και το 1930 μειώθηκε τόσο ο αριθμός των εργοστασίων, (5) όσο και των εργατών (351). Εκτός από τον ανταγωνισμό, που ήδη αναφέρθηκε, ενσωματώθηκε στην εξέλιξη του κλάδου η εκμηχάνιση του τρόπου παραγωγής, γεγονός που προκάλεσε κοινωνικές παρενέργειες, κυρίως, στον τομέα της απασχόλησης. Η μείωση του ρόλου του ανθρώπινου παράγοντα στις διαδικασίες επέφερε

¹²⁹ SAI/595/1906/2, *Cyprus Silk Industry*, Επιστολή προς τον κυβερνήτη με υπογραφή Κώστας Λουκαϊδής και 18 άλλοι, Καλοπαναγιώτης, 13-3-1927.

¹³⁰ G.S.Georghallides, *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: The Causes of the 1931 Crisis*, Nicosia, 1985, 123.

¹³¹ Π.Βαρνάβας, ό.π., 151-155.

¹³² G.S. Georghallides, ό.π., 122.

αύξηση της ανεργίας. Από πηγές της περιόδου φαίνεται ότι από πολύ νωρίς το ενδεχόμενο αυτής της προοπτικής είχε προκαλέσει έντονες ανησυχίες στους σιγαροποιούς.¹³³

Σημαντικό ρόλο στις οικονομικές διεργασίες διαδραμάτισε η αμπελοκαλλιέργεια. Από τον προηγούμενο αιώνα η ανάπτυξη του κλάδου και οι παραγωγικές διαδικασίες που συνδέονται με τον συγκεκριμένο χώρο οδήγησαν στην κατασκευή μιας μικρής αστικής τάξης, κυρίως, στην περιοχή της Λεμεσού. Η οινοποιητική βιομηχανία, αν και κάποιες φορές δέχτηκε φορολογική επίθεση, γνώρισε ανάπτυξη με τον εκσυγχρονισμό των παραδοσιακών επιχειρήσεων. Στη βελτίωση της οινοποιητικής βιομηχανίας ήλθε ως αρωγός η απόφαση του Εθνικού Συμβουλίου για προσέλκυση ελλήνων κεφαλαιούχων με σκοπό την επένδυση ελληνικών κεφαλαίων, ώστε να υπάρξει βελτίωση και ανάπτυξη του κυπριακού οίνου. Αθηναίοι, λοιπόν, επιχειρηματίες χρηματοδότησαν επιχειρήσεις σε περιοχές κοντά στη Λεμεσό (*Πέρα Πεδί*)¹³⁴ οι οποίες οδήγησαν στην ανάπτυξη της ΚΕΟ, που αποτελεί μέχρι σήμερα μια από τις πιο δυναμικές βιομηχανικές μονάδες του νησιού.

Η κινητικότητα, λοιπόν, που παρατηρείται αυτή τη χρονική περίοδο στην εξέλιξη των παραδοσιακών χώρων, αλλά και των ορυχείων-μεταλλείων διαμορφώνουν ένα νέο οικονομικό πλαίσιο, χωρίς, βέβαια, ποσοτικά και ποιοτικά να είναι ικανό να οδηγήσει σε ανατροπές των ήδη παγιωμένων παραγωγικών διαδικασιών, οι οποίες εξακολουθούν να στηρίζονται στον πρωτογενή τομέα. Ωστόσο, οι δραστηριότητες αυτές αποτελούν την αφετηρία για δημιουργία καπιταλιστικών σχέσεων με κοινωνικά παράγωγα που ενσωματώνουν τη συμμετοχή των άκληρων αγροτών, οι οποίοι εγκατέλειψαν με δραματικό τρόπο τον τόπο τους. Η ύπαιθρος επιδόθηκε την πόλη με εργατικό δυναμικό. Η πόλη άρχισε να αποκτά καινούργια χαρακτηριστικά, αλλά και οι παραγωγικές διαδικασίες να κινούνται σε διαφορετικούς άξονες. Στο νέο οικονομικό πλαίσιο που διαμορφώνεται η ύπαιθρος δεν κατείχε την αποκλειστικότητα.

Πράγματι, η μισθωτή εργασία αρχίζει να αποκτά ρόλο στις νέες επιχειρηματικές δραστηριότητες. Βέβαια, η συνεχής διεύρυνση της αγοράς εργασίας, από τη μετακίνηση χωρικών προς τα αστικά κέντρα, και η στενότητα θέσεων απασχόλησης μείωνε την δυνατότητα απασχόλησης. Η ανασφάλεια της αγροτικής ζωής μετεξελίχθηκε σε ανασφάλεια για εξασφάλιση καθημερινής μισθωτής εργασίας. Στις βιωματικές μνήμες των πρωταγωνιστών του βιβλίου του Παντελή Βαρνάβα επισημαίνεται αυτή η παράμετρος που έπληττε τον εργατικό κόσμο. Η εποχικότητα και η ασυνέχεια στην απασχόληση και γενικά η ανεργία που μάστιζε την Κύπρο, διαμόρφωσε στη συλλογική μνήμη σημειολογικά

¹³³ SAI/1154/1919, “Association of cigarette makers”, επιστολή Ν.Αρώνη στον Χρίστο, Λεμεσός, 7-10-1919.

¹³⁴ Εφημ. *Αλήθεια*, 28-8-1925.

σύμβολα. Έτσι στις μνήμες των αχθοφόρων των λιμανιών της Λεμεσού και της Αμμοχώστου καταγράφηκε η τακτική την οποία χρησιμοποιούσε ο *χαμάλπασις*,¹³⁵ όταν ανέβαινε σε μια καρέκλα ή πέτρα για να επιλέξει τους «παλληκαράδες», αφού η εργασία στο λιμάνι απαιτούσε μυϊκή δύναμη. Εξάλλου η απασχόληση στο χώρο των λιμανιών διεξαγόταν κάτω από άθλιες συνθήκες, όπως αναπαριστά σε επιστολή του συνδρομητής της εφημερίδας *Νέος Άνθρωπος*¹³⁶. Βέβαια, και οι άνεργοι εργάτες οικοδομών, έχουν να θυμούνται παρόμοιο σημειολογικό παράδειγμα, τον *πλάτανο*. Ένας πλάτανος, φυτεμένος στην οδό Ερμού, συνδέθηκε στις μνήμες των οικοδόμων με τη συγκέντρωση των άνεργων εργατών του οικοδομικού κλάδου της Λευκωσίας και τη διαδικασία της επιλογής που οι εργολάβοι πραγματοποιούσαν κάθε πρωί, ώστε να επιλέξουν από τους παρευρισκόμενους όσους θεωρούσαν καλύτερους χωρίς τον εκ των προτέρων καθορισμό των όρων απασχόλησης.¹³⁷ Η υπερπροσφορά στην αγορά εργασίας δυναμίτιζε τη διαπραγματευτική θέση των εργατών και έτσι η τιμή εξασφάλισης εργατικής δύναμης δεν κάλυπτε, όπως θα ανέφερε ο Μαρξ, τις ανάγκες του εργάτη.¹³⁸

Η αγορά εργασίας ενσωμάτωνε, ακόμα, και παιδική απασχόληση, παρά το γεγονός ότι η αποικιακή κυβέρνηση προχώρησε σε απαγόρευσή της, με νομική ρύθμιση το 1928¹³⁹, ακολουθώντας τα διεθνή δεδομένα. Έτσι, όπως καταγράφεται στις βιωματικές μνήμες εργατών, η χρησιμοποίηση παιδιών ως αδήλωτης εργατικής δύναμης ή ακόμα, μέσα από το φαινόμενο της μαθητείας¹⁴⁰ ή και της υιοθεσίας κοριτσιών, τα οποία χρησιμοποιούνταν ως υπηρέτριες, φαινόμενο παρόμοιο με ό,τι συνέβαινε και στον ελληνικό χώρο,¹⁴¹ εξακολουθούσε να υπάρχει. Μέσα από το σύστημα της μαθητείας, που βέβαια συγκροτούσε τη διαδοχή της οικογένειας στα τεχνικά επαγγέλματα, γινόταν και η εκμετάλλευση των παιδιών. Η αμοιβή της παιδικής εργασίας με χαμηλότερους μισθούς λειτουργούσε περιοριστικά στο κόστος του προϊόντος με συνέπεια την αύξηση των κερδών για τους εργοδότες.

Γεγονός είναι ότι το θεσμικό πλαίσιο που έθετε περιορισμούς στην εργοδότηση παιδιών υπολειπόταν και λόγω της κοινωνικής πραγματικότητας, αφού, πολλές φορές,

¹³⁵ Ήταν ο κοντακτόρος του λιμανιού, ο επιστάτης στον χώρο αυτό. Αυτός ρύθμιζε κατά βούληση την πρόσληψη των εργατών, τις ώρες δουλειάς, τα μεροκάματα. Από το βιβλίο του Π. Βαρνάβα, ό.π., 123.

¹³⁶ Εφημ. *Νέος Άνθρωπος*, «Τα βάσανα και το καθήκον των χαμάληδων», 14-2-1928.

¹³⁷ Π. Βαρνάβας, ό.π., 52.

¹³⁸ K. Marx, *Το Κεφάλαιο*, α' τόμος, Αθήνα, 2005.

¹³⁹ CO67/225/5, *The statue Laws of Cyprus*, «The employment of young persons and children in industrial Undertaking», (R. Nicholson), Λευκωσία, 11-8-1928.

¹⁴⁰ Π. Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, ό.π.,: Από τις μνήμες των Άρκη Κουρσουμπά, 33 και Πέτρου Γλυκερίου, 40.

¹⁴¹ K. Φουντανόπουλος, «Μισθωτή Εργασία», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ.α1, 98.

η παιδική απασχόληση εντασσόταν στο πλέγμα των οικογενειακών σχέσεων. Επιπλέον υπήρχαν περιπτώσεις όπου η εφαρμογή των απαγορευτικών νόμων και η απόλυση παιδιών από τα εργαστήρια, στα οποία μαθήτευαν, σε συνδυασμό με τις αδυναμίες της εκπαίδευσης, η οποία, αφενός κινούνταν σε εθελουσία βάση και, αφετέρου δεν προέβλεπε επαγγελματικό κλάδο, προκαλούσαν κοινωνικό πρόβλημα.¹⁴² Σε επιστολή του ο Δημοσθένης Σεβέρης, μέλος του Νομοθετικού Συμβουλίου, προς τον Αποικιακό Γραμματέα αναφέρει: «Πολλοί εργοδότες ηναγκάσθησαν να αποβάλουν από την εργασία τους πολλούς μαθητές με αποτέλεσμα την ηθική και υλική ζημίαν των μαθητευομένων ανηλίκων... Να περιορισθώσι αι διατάξεις [του νόμου] εις περιπτώσεις που όντως η εργασία είναι βαρεία ή δυσανάλογος προς την ηλικίαν των εργαζομένων όπως στα μεταλλεία».¹⁴³ Ο επαναπροσδιορισμός των όρων της παιδικής απασχόλησης και η εισαγωγή πιο ελαστικού νομικού πλαισίου θεωρήθηκε αναγκαία ενέργεια μέχρι την ανάπτυξη επαγγελματικής παιδείας. Η αντίληψη αυτή εκφράστηκε, ακόμα, και κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου από τον εκπρόσωπο της Παγκύπριας Συντεχνιακής Επιτροπής (ΠΣΕ), Α. Ζιαρτίδη σε επιστολή την οποία απηύθυνε προς τον Αποικιακό Γραμματέα.¹⁴⁴

4. Η ίδρυση του Κ.Κ.Κ.

4.1. Το έλλειμμα πολιτικής συνείδησης: Η πολιτική χειραγώγηση

Οι ιδεολογικοί και υλικοί παράγοντες που διαμορφώθηκαν στη Λεμεσό οριοθέτησαν το πλαίσιο των θετικών προϋποθέσεων ώστε να γίνει δυνατό το ξεκίνημα του εργατικού κινήματος. Βασικός συντελεστής και πρωταγωνιστής στις νέες κοινωνικές εξελίξεις ήταν το Κ.Κ.Κ το οποίο ιδρύθηκε το 1926.

Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των κομματικών μηχανισμών, που απέβλεπαν στην άσκηση οποιασδήποτε μορφής εξουσίας, πριν από την ίδρυση του Κ.Κ.Κ., ήταν οι εφήμερες δομές τους, η εξυπηρέτηση πρόσκαιρων συμφερόντων, στοιχεία που οδηγούσαν σε ασυνέχεια τη λειτουργία τους, η έλλειψη κομματικής παράδοσης, η έλλειψη σε λαϊκή συμμετοχή και η προσπάθειά τους για πολιτική και ιδεολογική χειραγώγηση των

¹⁴² SAI/1495/1927/1, *The Employment of Children and Young Persons*, σχόλιο αναφορικά με το νομικό πλαίσιο, Λευκωσία, 27-12-1928.

¹⁴³ SAI/ 1495/1927/1, *The Employment of Children and Young Persons*, επιστολή Δ. Σεβέρη προς τον προσωρινό αποικιακό γραμματέα, Λευκωσία, 9-1-1929.

¹⁴⁴ SAI/1495/1927/3, *The Employment of Children and Young Persons*, επιστολή Α. Ζιαρτίδη προς τον αποικιακό γραμματέα, Λευκωσία, 25-1-1944.

ψηφοφόρων. Σημαντικοί παράγοντες στο πλαίσιο αυτών των σχέσεων ήταν η αστική τάξη και ο ανώτερος κλήρος.¹⁴⁵

Το φαινόμενο αυτό οφειλόταν, κυρίως, στις αρνητικές κοινωνικές συνέπειες των παραγωγικών διαδικασιών, αλλά και στο έντονο θρησκευτικό συναίσθημα, το οποίο παραδοσιακά χαρακτήριζε την κυπριακή κοινωνία. Οι φτωχοί εργαζόμενοι, αλλά και οι αγρότες, όπως συνέβαινε στις περισσότερες περιοχές, όπου διαμορφωνόταν ανάλογο δυσμενές κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον, στερούμενοι της οργάνωσης, της πολιτικής ωριμότητας και της σωστής καθοδήγησης παρέμεναν ουσιαστικά αμέτοχοι στις πολιτικές διεργασίες.¹⁴⁶ Έτσι, ακολουθούσαν την καθεστηκυία τάξη, αφού δεν είχαν τη δυνατότητα να αντιδράσουν και να προβάλουν μια εναλλακτική πολιτική, όταν χρειαζόταν. Η πολιτική συμπεριφορά τους, όπως πολλών λαϊκών ανθρώπων, σφραγιζόταν από το σέβας για τους «καλύτερους τους».¹⁴⁷

Οι Βρετανοί δεν προχώρησαν στη λήψη επαρκών μέτρων τα οποία θα επέφεραν κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, ώστε να επέλθει χειραφέτηση και μείωση του κύρους των φορέων της επικρατούσας ιδεολογίας.¹⁴⁸ Η εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού και η ανομοιογένειά του ήταν ένας επιπλέον αρνητικός παράγοντας για την ύπαρξη κομμάτων, αφού ο εθνοτικός διαχωρισμός μείωνε τις πιθανότητες σύγκλισης συμφερόντων και δημιουργίας ενιαίου μετώπου. Σε θεσμούς, λοιπόν, που προβλεπόταν συμμετοχική διαδικασία η κάθε εθνοτική ομάδα ακολουθούσε τη δική της πορεία. Οι Ελληνοκύπριοι σε διαδικασίες, όπως στην εκλογή ιεραρχών,¹⁴⁹ την ανάδειξη μελών στις σχολικές εφορίες, τα δημοτικά και κοινοτικά συμβούλια, την εκλογή των μελών του νομοθετικού συμβουλίου, ακολουθούσαν τις πελατειακές, αλλά και εφήμερες κοινωνικές σχέσεις.

Στο ένα πεδίο βρίσκονταν οι υποψήφιοι, μέλη της αστικής τάξης, αλλά και της Εθναρχεύουσας Εκκλησίας, κάποιοι, μάλιστα, ιεράρχες με σημαντικό κύρος, όπως ο Κιτίου Νικόδημος, έθεσαν υπό αμφισβήτηση την ηγεσία του αστικού κατεστημένου και εκλέγονταν στο Νομοθετικό Συμβούλιο,¹⁵⁰ και στο άλλο πεδίο βρισκόταν το εκλογικό σώμα εξαρτημένο από αυτούς τους ηγέτες (αστική τάξη-Εκκλησία), μέσα από προσωπικές, συνήθως, οικονομικές υποχρεώσεις, στους οποίους ο λαός έδινε άκριτα την ψήφο του, όπως συνέβαινε σε όλες τις χώρες της Μεσογείου και της Λατινικής Αμερικής,

¹⁴⁵ Ρ. Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική*, ό.π., 21.

¹⁴⁶ E. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου*, 1848-1875, Αθήνα, 2006, 160.

¹⁴⁷ E. Hobsbawm, ό.π., 168.

¹⁴⁸ Σ. Παπαγεωργίου, ό.π., 20.

¹⁴⁹ Το καταστατικό της Κυπριακής Εκκλησίας προβλέπει συμμετοχικές διαδικασίες για την ανάδειξη Ιεραρχών στις ανώτερες Εκκλησιαστικές βαθμίδες.

¹⁵⁰ Π. Κιτρομηλίδης, «Κύπρος» *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, ό.π., 477.

όπου επικρατούσαν οι πελατειακές σχέσεις¹⁵¹. Στη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας γινόταν ένας πλειστηριασμός από κουμπιές, κεράσματα, καταδεχτικά χαμόγελα πρακτικές με τις οποίες οι υποψήφιοι προσπαθούσαν να προσελκύσουν την ψήφο των κατώτερων κοινωνικών ομάδων. Αναφέρεται χαρακτηριστικά σε άρθρο της *Αλήθειας* για τις δημαρχιακές εκλογές του 1926: «*Το εκλογικόν και κομματικόν έδαφος παρασκευάζεται ήδη συντωνώτατα, ως δε προεκλογικά μέσα τίθενται εις ενέργεια τα πάντα: ίδρυσις κομματικών σωματείων, γάμοι, βαπτίσεις, σατυρική ποίησις, εφημερίδες και επί πάσι το ποτόν το οποίον δεν ευφραίνει μόνον καρδιάς ανθρώπων, όπως κατά κάποιους παλαιούς καλούς καιρούς, αλλά διαφθείρει συνειδήσεις και αγριεύει ψηφοφόρους*».¹⁵² Στην ίδια προεκλογική εκστρατεία, πατέρας νεογέννητου στη Λεμεσό δέχτηκε την επίσκεψη 18 ατόμων από τους συνδυασμούς των δυο υποψηφίων δημάρχων με προσφορά να γίνουν ανάδοχοι του παιδιού του.¹⁵³

Σε μια εποχή όπου στην Ευρώπη η πολιτική οργάνωση ενσωμάτωνε τις επιρροές των νέων ρευμάτων και ιδεολογιών, με γνώμονα τη μαρξιστική θεωρία, η οποία από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα πρόβαλε το όραμα της κοινωνικής απελευθέρωσης,¹⁵⁴ οι πολιτικές διαδικασίες στην Κύπρο έμεναν έξω από τις σύγχρονες οργανωτικές μορφές και δομές των κομμάτων με κοινωνικούς στόχους ευρύτερης αποδοχής. Εξάλλου, τα μέλη της κυπριακής elite, μέσα από πρόσκαιρους κομματικούς μηχανισμούς, διαχειρίζονταν την εξέλιξη των εκλογικών διαδικασιών επικαλύπτοντας τα κοινωνικά θέματα με το εθνικό πρόβλημα. Ακόμα και οι εργατικές ενώσεις, μέχρι τότε, χρησιμοποιούνταν ως εργαλεία για την άντληση ψηφοφόρων.¹⁵⁵

Πάγιο αίτημα και επιδίωξη των πολιτευτών ήταν και η ανάδειξη μελών της κυπριακής κοινωνίας στη διοικητική και δικαστική εξουσία, λειτουργίες οι οποίες παρείχαν τη δυνατότητα για συνεργασία με την αποικιακή διοίκηση. Παρά το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις, η συνεργασία με τη Διοίκηση σε αυτούς τους τομείς αντιμετωπιζόταν με καχυποψία από τον λαό, εντούτοις, γενικά δεν θεωρούνταν επιλήψιμο φαινόμενο.¹⁵⁶

¹⁵¹ Μ. Ατταλίδης, «Τα κόμματα στην Κύπρο 1878-1955», *Διαλέξεις του Λαϊκού Πανεπιστημίου*, ό.π., 136· Ν. Μουζέλης, «Ταξική δομή και σύστημα πολιτικής πελατείας. Η περίπτωση της Ελλάδας» στο *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας* (18^{ου}-20^{ου} αιώνας), Αθήνα-Κομοτηνή, 1991, 227-250.

¹⁵² Εφημ. *Αλήθεια*, «Δια τας δημαρχιακάς εκλογάς», 19-2-1926.

¹⁵³ Γ. Λέφκης, 133.

¹⁵⁴ Αλέξανδρος Δάγκας, «Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, ελληνικό τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ Β2, Αθήνα, 2003, 155.

¹⁵⁵ *Ιστορία ΠΣΕ- ΠΕΟ*, ό.π., 13.

¹⁵⁶ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 31.

4.2. Η πρόδρομη κατάσταση της ίδρυσης του Κ.Κ.Κ

4.2.1. Ο ρόλος της οργανωμένης εργασίας

Οι μεταβολές που επέφερε ο Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος στο καθεστώς της Κύπρου και οι συνέπειες της Οκτωβριανής επανάστασης διαμόρφωσαν στο νησί νέο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο με πολιτικές παραμέτρους. Στο φάσμα αυτών των εξελίξεων εντάσσεται και η ίδρυση του Κ.Κ.Κ. στη Λεμεσό το 1926, (ιδρυτικό συνέδριο) πολιτικός σχηματισμός που συνδέθηκε με τη συγκρότηση εργατικών ενώσεων οι οποίες ενσωμάτωναν νέα χαρακτηριστικά, αλλά συνετέλεσε και στην πολιτική δραστηριοποίηση νέων κοινωνικών ομάδων, οι οποίες δεν ανήκαν στην παραδοσιακή elite.

Η πρόδρομη κατάσταση της δημιουργίας του Κ.Κ.Κ υπήρξε ο χώρος της Λαϊκής Συνεργατικής Ένωσης Λεμεσού. Ανάμεσα στους αρχικούς στόχους της ήταν και η ώθηση των εργατών στην αποταμίευση, αλλά και η διατήρηση της πολιτικής ουδετερότητας των μελών της.¹⁵⁷ Μετά τον θάνατο του ιδρυτή της ανέλαβε πρόεδρος ο Φειδίας Κυριακίδης, δικηγόρος και πολιτικός παράγοντας του τόπου, με αντιπρόεδρο τον Πάνο Φασουλιώτη. Ο τελευταίος εκμεταλλευόμενος τις συχνές απουσίες του προέδρου, άρχισε να προωθεί ριζοσπαστικούς νεωτερισμούς στη λειτουργία της Ένωσης. Άρχισαν να πραγματοποιούνται διαλέξεις στον χώρο της με σύγχρονη θεματολογία. Στα πλαίσια αυτών των καινοτομιών πραγματοποιήθηκαν εκδηλώσεις όπου αναπτύχθηκαν σε ομιλίες συνδικαλιστικά και σοσιαλιστικά θέματα από ελλαδίτες και τοπικούς παράγοντες. Ένας από τους ομιλητές ήταν ο Γ. Ηλιάδης ο οποίος ανέπτυξε θεωρητικά τη σοσιαλιστική ιδεολογία.¹⁵⁸

Οι δραστηριότητες του Φασουλιώτη δεν περιορίστηκαν σε θεωρητικό πεδίο. Σε επόμενη φάση ο ίδιος άρχισε να προωθεί την οργάνωση των εργατών σε συντεχνίες. Έτσι, συγκροτήθηκαν συντεχνίες με καθαρά επαγγελματικούς στόχους, όπως η συντεχνία οικοδόμων Λεμεσού, η συντεχνία αχθοφόρων¹⁵⁹ και προωθήθηκε η ίδρυση της συντεχνίας των σιγαροποιών. Για την ανάγκη ίδρυσης σωματίου σιγαροποιών μίλησε ο Π. Φασουλιώτης,¹⁶⁰ ο οποίος τον Ιανουάριο του 1920 εκλέχτηκε πρόεδρος της Λαϊκής

¹⁵⁷ Είχε ιδρυθεί από τον Πολύβιο Κωνσταντινίδη και ασκούσε και φιλανθρωπικό έργο αφού οργάνωνε μαθητικά συσσίτια γεγονός που συνετέλεσε στην αύξηση του μαθητικού δυναμικού των σχολείων: Α. Πηλαβάκης, *Τα σχολεία της Λεμεσού*, 111.

¹⁵⁸ Εφημ. *Αλήθεια*, 21-6-1919.

¹⁵⁹ Εφημ. *Αλήθεια*, 3-5-1919.

¹⁶⁰ ΣΑΙ/1154/1919, Επιστολή του σιγαροποιού Κ.Πιτερίδη στο συνάδελφο του Χρίστο, Λευκωσία, 15-10-1919.

Συνεργατικής Ένωσης Λεμεσού.¹⁶¹ Οι πρωτεργάτες της κίνησης των σιγαροποιών, μερικοί από τους οποίους είχαν εμπειρίες από την Αίγυπτο, περιοχή με παράδοση στην καπνοβιομηχανία, αλλά και την οργάνωση των εργατών της,¹⁶² και την Αθήνα, τέθηκαν υπό την επιτήρηση των μηχανισμών της αστυνομίας¹⁶³.

Τα χαρακτηριστικά των πρώιμων αυτών συντεχνιών ήταν ο περιορισμένος αριθμός των μελών, λόγω του φοβικού συνδρόμου της απόλυσης που διακατείχε τους εργάτες, στοιχείο που οφειλόταν στην αρνητική στάση των εργοδοτών απέναντι στην οργανωμένη εργασία, και η ασυνέχεια στη λειτουργία τους λόγω της ιδεολογικής ρευστότητας, της επαγγελματικής αστάθειας των εργατών, της ενεργοποίησης διωκτικών μηχανισμών, φαινόμενα που συχνά, οδηγούσαν τους εργάτες σε αλλαγή του γεωγραφικού χώρου εργασίας. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της συντεχνίας αχθοφόρων η οποία, όπως αναφέρει ο Αργυρός Καραπιτέρης, διαλύθηκε λόγω του φόβου των μελών της για δίωξη, αλλά και λόγω μετακίνησης κάποιων μελών της σε άλλες περιοχές.¹⁶⁴ Από καταχωρημένη πρόσκληση της επιτροπής της συντεχνίας χτιστών στην εφημερίδα *Αλήθεια* προς τα μέλη της με την οποία τα καλούσε να συνέλθουν στο κατάστημα της Λαϊκής Συνεργατικής Ενώσεως «*ίνα προβώσι εις εκλογήν νέων μελών της επιτροπής σύμφωνα με το καταστατικό του σωματείου*» φαίνεται ότι οι δημοκρατικές διαδικασίες ήταν πρότυπο στη λειτουργία αυτών των συντεχνιών.¹⁶⁵

Η ριζοσπαστική κίνηση που ακολουθούσε η Λ.Σ.Ε.Λ. ήρθε σε αντιπαράθεση με τις παραδοσιακές αντιλήψεις των μελών της αστικής τάξης και δέχτηκε την πολεμική τους μέσω αρθρογραφίας στον τύπο. Οι εκπρόσωποι των αστών θεωρούσαν τους νεωτερισμούς ξενόφερτες ιδέες και κατάγγελλαν «*τα 5-6 παιδιά που σηκώσανε την σημαία του σοσιαλισμού, που ήταν ένα «τέρας» και έπρεπε να προφυλαχτούνε από αυτό*». Ταυτιζόμενοι, ουσιαστικά, με τη θέση της αποικιοκρατικής διοίκησης δήλωναν ότι δεν υπήρχε εργατικό ζήτημα και πως «*οι εργάτες καλοπερνούνε*».¹⁶⁶

Το πλέγμα αυτό των εξελίξεων οδήγησε σε διάλυση τη Λ.Σ.Ε.Λ. και όσα μέλη της υιοθετούσαν εκσυγχρονιστικές τάσεις και νεωτερισμούς προχώρησαν στη δημιουργία του Εργατικού κόμματος.

¹⁶¹ Γ.Λεφκής,ό.π., 56.

¹⁶² Γ.Κορδάτος, *Ιστορία του Ελληνικού εργατικού κινήματος*, 7^η Αθήνα, 1972, 174.

¹⁶³ ΣΑΙ/1154/1919, Αναφορά του Γ. Βατυλιώτη προς στον Αστυνόμο Πάφου, Κτήμα, 28-9-1919. Επίσης σε εμπιστευτικό έγγραφο της αστυνομίας, 3-10-1919, καταγράφονται στοιχεία σχετικά με τους πρωτεργάτες της εργατικής κίνησης.

¹⁶⁴ Α. Καραπιτέρης στο Π.Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, ό.π., 64.

¹⁶⁵ Εφημ. *Αλήθεια*, «Συντεχνία χτιστών», 14/27-10-1921.

¹⁶⁶ Εφημ. *Αλήθεια*, 11-7-1919.

4.2.2. Επιρροές των σοσιαλιστικών ιδεών στο κοινωνικό πολιτικό πεδίο. Η έλλειψη ωριμότητας

Στις 19-12-1922 κυκλοφόρησε η εφημερίδα *Πυρσός* με διευθυντή τον Π. Φασουλιώτη, η οποία έφερε τον υπότιτλο «*Εφημερίδα σοσιαλιστική όργανο του Κυπριακού Εργατικού Κόμματος*». Η εφημερίδα παρουσίαζε τους κοινωνικούς και πολιτικούς στόχους του Εργατικού κόμματος οι οποίοι συνοψίζονταν στην «*οργάνωση των αγροτών και εργατών για τη θεμελίωση σοσιαλιστικής πολιτείας*», θεωρώντας ότι μέσα στην οργάνωση θα αναπτυχθεί η οικονομική τους ανεξαρτησία και θα εξασφαλισθεί η πνευματική και η ηθική ανύψωση. Για την επιτυχία του σκοπού θα ακολουθούσαν τα διεθνή σοσιαλιστικά προγράμματα και, κυρίως, εκείνο του βρετανικού εργατικού κόμματος στο οποίο θα υπαγόταν το κυπριακό κόμμα.¹⁶⁷ Εκτιμώντας πλεονεκτική τη θέση αυτή ο *Πυρσός* στις 26-12-1922 ανακοίνωνε ότι η υπαγωγή στο Βρετανικό Εργατικό κόμμα και όχι στο Ελληνικό οφειλόταν στην πρόθεση των οργανωτών να χτίσουν «*σε στέρεο έδαφος ένα γρανιτένιο παλάτι και όχι σε άμμο ένα αραχνοϋφαντο τσαντίρι με τα εθνικά χρώματα*».¹⁶⁸

Σταδιακά η ιδεολογική επιρροή και η οργανωτική προσπάθεια άρχισε να επεκτείνεται πέρα από την πόλη της Λεμεσού, σε άλλους γεωγραφικούς και εργασιακούς χώρους. Στους χώρους των μεταλλείων, Αμιάντου και Σκουριώτισσας, αλλά και σε μεγαλοχώρια όπως το Πισσούρι, το Κοιλάνι, η Γερμασόγεια. Σε απαντητική επιστολή του στην πρόσκληση που του είχε αποστείλει ο Αρχιεπίσκοπος για να παραστεί ως εκπρόσωπος της Λ.Σ.Ε.Λ. σε συνεδρίαση του Εθνικού Συμβουλίου τον Ιούνιο του 1923 (25-6-1923), ο Φασουλιώτης ανέφερε ότι το Εργατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα αποτελείται από πέντε επαγγελματικές οργανώσεις (330 μέλη), αλλά και ταχτικά μέλη σε πόλεις και χωριά.¹⁶⁹

Η ζωή του *Πυρσού*, ως εκφραστικό όργανο του Εργατικού Κόμματος, κινήθηκε στον άξονα των δικαστικών περιπετειών (αρθρογραφία εναντίον αστών παραγόντων του τόπου) και της εμπλοκής σε αντιπαραθέσεις, ακόμα και προσωπικού χαρακτήρα. Μέσα από αυτές τις αδυναμίες αναδείχτηκε, αφενός η εδραίωση του παραδοσιακού αξιακού

¹⁶⁷ Η σύνδεση του κυπριακού εργατικού κόμματος με το βρετανικό οφειλόταν στο γεγονός ότι πίστευαν στην άνοδο των εργατικών της Βρετανίας στην εξουσία οπότε αυτό θα είχε θετικά αποτελέσματα για την Κύπρο. Οι ελπίδες διαψεύστηκαν όταν το κόμμα ήλθε στην εξουσία το 1924. Βέβαια και οι εξελίξεις στην Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική καταστροφή συνέβαλαν σε αυτή τη θέση.

¹⁶⁸ Γ. Λέφκης, ό.π., 69.

¹⁶⁹ Γ. Λέφκης, ό.π., 86.

συστήματος στην κυπριακή κοινωνία και, αφετέρου ο διχασμός στην ιδεολογική αντίληψη και θεώρηση των καταστάσεων.

Άρχισε, λοιπόν, να διαμορφώνεται ένα κλίμα εσωτερικής αντιπαράθεσης στο κόμμα. Παράλληλα, το γενικό πλαίσιο των συμπεριφορών απέδειξε ερασιτεχνισμό και ανωριμότητα στις κινήσεις των πρωταγωνιστών, νέων ηλικιακά, με προέλευση τον υπαλληλικό χώρο, την αυτοαπασχόληση, αλλά και τον εργατικό κόσμο. Από την αρχή αποδείχτηκε ότι δεν υπήρχε σύμπνοια απόψεων. Κάποιοι ίσως να λειτούργησαν με ιδιοτέλεια, προωθώντας την ανάδειξη και αναγνώρισή τους, άλλων η ηλικιακή ωριμότητα μετέβαλε τον ενθουσιασμό και την προοδευτική ιδεολογία των νεανικών τους χρόνων, έτσι ώστε η πραγματικότητα τους οδήγησε σε πιο ρεαλιστική αντιμετώπιση της κατάστασης και σε αλλαγή συμπεριφοράς, όπως ήταν η περίπτωση του Γ. Ηλιάδη.¹⁷⁰ Επιπλέον, και οι συγκυρίες απομάκρυναν από το κόμμα ηγετικά στελέχη του. Κάποιοι έφυγαν για σπουδές στην Αθήνα ή στη Σοβιετική Ένωση και αργότερα δραστηριοποιήθηκαν στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, όπως ο Λεωνίδας Στρίγκος¹⁷¹.

Η ιδιότητα του Φασουλιώτη, αλλά και της ίδιας της εφημερίδας του άρχισε σταδιακά να αποδομείται. Στις επόμενες εκδοτικές του στάσεις ο *Πυρσός* παρουσιάζεται με διαφορετικό χαρακτήρα και ο Φασουλιώτης με διαφορετική ιδιότητα, μέχρι που στις αρχές του 1924 (21- 1- 1924) αναγράφεται στην εφημερίδα μέσα σε πλαίσιο: «*Journal Bimensuel organe officiel du Parti Communiste*», και στα ελληνικά: *Διευθύνεται από Συνταχτική επιτροπή*.¹⁷²

Στο επόμενο χρονικό διάστημα ακολούθησε μια νέα εμπλοκή του Φασουλιώτη με τη δικαιοσύνη, η εφημερίδα σταμάτησε να αποτελεί εκφραστικό όργανο του κόμματος (7-4-1924) και ο ίδιος ο Φασουλιώτης ουσιαστικά τέθηκε εκτός κομματικού χώρου, αλλά και εκτός της εργατικής κίνησης που ενσωμάτωνε το συγκεκριμένο ιδεολογικό στίγμα. Τον Μάρτιο του 1924 η συντεχνία χτιστών αποφάσισε την αποβολή του Φασουλιώτη¹⁷³ και την αποπομπή του από το Συμβούλιο για αντιπατριωτική συμπεριφορά, σύμφωνα με την *Αλήθεια*¹⁷⁴ ή γιατί ήταν αστός διανοούμενος, σύμφωνα με τον Γιάννη Πέρδιο.¹⁷⁵ Με την

¹⁷⁰ Γ. Λέφκης, ό.π., 66 –77.

¹⁷¹ Αναφέρει ο Χρ. Αρτεμίου (ιδρυτικό στέλεχος του Κ.Κ.Κ) για τον Στρίγκο: «...Είχα γνωρίσει το Α. Στρίγκο, έναν από τους πρώτους κομμουνιστές της Κύπρου και πρώτο μουσικό του κόμματος. Είχε ένα βιβλίο με εργατικά τραγούδια ανάμεσα και τον ύμνο της Διεθνούς. Ο Στρίγκος με το μαντολίνο του έμαθε το τραγούδι σε όλους. Ο ύμνος της Διεθνούς σκόρπιζε ενθουσιασμό και σε 2-3 μέρες το τραγουδούσε όλη η Λεμεσός. Ήταν και το πνεύμα της εποχής αθώο, που δεχόταν το κάθε τι.» Βλέπε στο Π. Βαρνάβας, *Παλεύοντας ...*ό.π.,180.

¹⁷² Γ. Λέφκης, ό.π.,75.

¹⁷³ Σε μεταγενέστερο στάδιο ο Π. Φασουλιώτης προχώρησε στην έκδοση της εφημερίδας *Παρατηρητής*, μιας ουσιαστικά φιλοκυβερνητικής εφημερίδας.

¹⁷⁴ Εφημ. *Αλήθεια*, 14-3-1924.

κίνηση αυτή δημιουργήθηκαν δύο διαφορετικοί άξονες στο πεδίο της οργάνωσης με διακριτά χαρακτηριστικά: Ο Φασουλιώτης « πήρε καμιά δεκαριά εργάτες, που τον ακολούθησαν και έκαναν οργάνωση «καθαρή» και της έδωσε το όνομα «Συντεχνία των εν Λεμεσώ Ελλήνων οικοδόμων», αλλά και το κόμμα ακολούθησε μια άλλη πορεία.

Ξεκινά, λοιπόν, μια νέα περίοδος με πρωταγωνιστές όσα μέλη του κόμματος αποστασιοποιήθηκαν από τις θέσεις του Φασουλιώτη. Τα πρόσωπα αυτά συγκροτούν νέο ηγετικό πυρήνα και διαμορφώνουν τις προϋποθέσεις της ίδρυσης του Κ.Κ.Κ. Η αρχή της νέας περιόδου τοποθετείται, ουσιαστικά, στις 20-2-1924. Τότε ο Δημητρός Χρυσοστομίδης, με την ιδιότητα του Γραμματέα της Εκτελεστικής Επιτροπής του Κ.Κ.Κ, υπέγραψε υπόμνημα προς το Βρετανικό Εργατικό κόμμα με την ευκαιρία της νίκης του στις βρετανικές εκλογές. Το έγγραφο αυτό αξιολογείται με ιδιαίτερο ειδικό βάρος, γιατί αποτελεί το πρώτο επίσημο έγγραφο του ΚΚΚ.¹⁷⁶ Σε αυτό εκφράζεται η χαρά του ΚΚΚ για την ανάληψη της βρετανικής διακυβέρνησης από το Εργατικό κόμμα, αλλά περιγράφεται και η δεινή οικονομική και κοινωνική κατάσταση των κυπρίων αγροτών και εργατών, που πάσχουν από την ξένη ιμπεριαλιστική κυβέρνηση, τη βαριά φορολογία και την εκμετάλλευση των ντόπιων καπιταλιστών, οι οποίοι προστατεύονται από την ιμπεριαλιστική κυβέρνηση.¹⁷⁷ Τέθηκαν, έτσι, οι στόχοι και προσδιορίστηκαν οι αντίπαλοι οι οποίοι δεν ήταν άλλοι από την αποικιακή διοίκηση και τους εγχώριους διεκδικητές της εξουσίας. Το κόμμα το οποίο λειτούργησε με γνώμονα την αξιοποίηση των διεθνών ευκαιριών για προώθηση της κυπριακής υπόθεσης προσπάθησε να αξιοποιήσει τον τουρκοκυπριακό παράγοντα στην επιτυχία των στόχων του.

Πρωταγωνιστής στις πολιτικές διεργασίες από το δεύτερο εξάμηνο του 1924 υπήρξε ο Νίκος Γιαβόπουλος, ο οποίος, μετά την ολοκλήρωση των ιατρικών σπουδών του στην Αθήνα, επέστρεψε στο νησί και ανέλαβε ενεργό ρόλο στις κομματικές εξελίξεις προωθώντας την αναδιοργάνωση του κόμματος, αλλά και των εργατικών σωματείων. Με τη συμβολή του αναδιοργανώθηκε το Εργατικό Κέντρο Λεμεσού, όπου στεγάστηκαν όσα εργατικά σωματεία της πόλης ακολουθούσαν την ιδεολογία του κόμματος όντας μάλιστα υπό την καθοδήγηση του.¹⁷⁸

Έτσι άρχισαν να οργανώνονται οι μισθωτοί, αλλά και οι αυτοαπασχολούμενοι (χτίστες, εργάτες κουρείων, μαραγκοί, κ.λ.π) σε ενιαία βάση και με ομοιόμορφο

¹⁷⁵ Π. Βαρνάβας, ό.π., σ. 39.

¹⁷⁶ Εφημ. *Χαραυγή*, «Επιστολή του Μίνωα Περγίου», 15-12-1976.

¹⁷⁷ G. Georghallides, *A Political and Administrative History of Cyprus*, 310· Ατταλίδης, ό.π., 135.

¹⁷⁸ G. Georghallides, ό.π., 309.

καταστατικό.¹⁷⁹ Στα καταστατικά τους είναι εμφανής η επιρροή της μαρξιστικής ιδεολογίας, φαινόμενο που εντάσσεται στο πλαίσιο της κομμουνιστικής διεθνούς και είχε συγκεκριμενοποιηθεί σε αποφάσεις των πρώτων συνεδρίων της.¹⁸⁰ Η πορεία των εργατικών σωματείων ακολούθησε το παγκόσμιο παράδειγμα της εποχής, όταν το εργατικό κίνημα ταυτίστηκε με την εξέλιξη του σοσιαλισμού.¹⁸¹ Διαβάζουμε, λοιπόν, στο καταστατικό των ραπτεργατών, αντιπροσωπευτικό δείγμα που ενσωματώνει το πλαίσιο των στόχων του Εργατικού Κέντρου Λεμεσού: «*Βασιζόμενον επί της πάλης των τάξεων να επιδιώξη την υλικήν καλυτερεύσιν των μελών του και την πνευματικήν ανύψωσιν αυτών. Και το μεν α'το σωματείον θα το επιδιώξη δια της καλής οργανώσεως των εν Λεμεσώ Ραπτεργατών, ούτως ώστε δια της δυνάμεως των να αποκτήσουν το οκτάωρον, την αύξησιν των ημερομισθίων, την αποζημίωσιν εκ μέρους των εργοδοτών των άνευ λόγου απολυομένων εργατών κλ.π (Το σωματείον θα ενεργήση και θα αγωνισθή όπως ψηφισθούν και ειδικοί εργατικοί νόμοι). Το δε β'δια του καταρτισμού βιβλιοθήκης από σοσιαλιστικά και εργατικά βιβλία ως και δια μαθημάτων και διαλέξεων ειδικών, προς απόκτησιν εργατικής συνείδησις.*»¹⁸²

Η ανάπτυξη της δεχτικότητας των εργατών προς την οργανωμένη εργασία απαιτούσε εργατική συνείδηση. Έτσι, αναπτύχθηκαν μηχανισμοί με ιδεολογικό χαρακτήρα σκοπός των οποίων ήταν: η πραγματοποίηση εκδηλώσεων, οι οποίες θα ενσωμάτωναν ομιλίες και διαλέξεις κοινωνικού περιεχομένου, η διεξαγωγή εργατικών μαθημάτων, η ίδρυση βιβλιοθηκών με βιβλία κοινωνικού και σοσιαλιστικού προβληματισμού, η ενίσχυση του αναγνωστικού ενδιαφέροντος και της τάσης προς την ανάγνωση εφημερίδων στις οποίες ειδική θέση θα είχαν ο Ριζοσπάστης¹⁸³, αλλά και η γαλλική *Humanite* της οποίας τα πιο σημαντικά άρθρα αναπαράγονταν μεταφρασμένα από το Γ. Λέφκη.¹⁸⁴ Μεταξύ των ομιλητών στο Εργατικό Κέντρο συμπεριλαμβάνεται και ο Ν. Καζαντζάκης, ο οποίος τον Μάιο του 1926 επισκέφθηκε το νησί.¹⁸⁵ Εξάλλου, βιβλία όπως το «*Κομμουνιστικό Μανιφέστο*» των Μάρξ-Έγκελς, το «*Αλφαβητάρι του κομμουνισμού*» του Μπουχάριν, «*οι Άθλιοι*» του Β. Ουγκώ συμπεριλαμβάνονταν στις σωματειακές

¹⁷⁹ Γ. Λέφκης, ό.π., 99.

¹⁸⁰ Α. Λιβιεράτος, *Το Ελληνικό Εργατικό Κίνημα 1918-1923*, 126. Η θέση του Β' Συνεδρίου της Γ' Κομμουνιστικής Διεθνούς που συνήλθε στην Πετρούπολη –Μόσχα από 6 ως 25 Ιουλίου 1920 ήταν η εξής: «Όταν δεν υπάρχουν σωματεία, να αναλάβουν να δημιουργήσουν [οι κομμουνιστές] για να τεθούν επικεφαλής του συνδικαλιστικού κινήματος και να απομακρυνθούν οι οππορτουνιστές αρχηγοί τους».

¹⁸¹ Hobsbawm, ό.π., 176.

¹⁸² Καταστατικόν του σωματείου «Ραπτεργατών Λεμεσού» καθώς εψηφίσθη στην ιδρυτική Γενική Συνέλευση της 17^{ης} Νοεμβρίου 1924.

¹⁸³ Π.Βαρνάβας, ό.π., 8.

¹⁸⁴ Π.Σέρβας, ό.π., 187.

¹⁸⁵ Γ.Λέφκης, ό.π., 169.

βιβλιοθήκες.¹⁸⁶ Για να απομακρυνθούν οι εργάτες από το φαινόμενο της χαρτοπαιξίας, γεγονός που κάλυπτε την ανάγκη για ψυχαγωγία, οι ομιλίες στο εργατικό κέντρο συνοδεύονταν από διάφορες ψυχαγωγικές εκδηλώσεις που περιλάμβαναν απαγγελίες ποιημάτων, τραγούδια, αλλά και θεατρικές παραστάσεις. Έτσι άρχισε να τίθεται η βάση για τη δημιουργία των μορφωτικών συλλόγων, οι οποίοι αργότερα έγιναν αναπόσπαστο τμήμα των εργατικών συντεχνιών, αλλά και εργαλεία κοινωνικοποίησης.

Βέβαια, η άρνηση της Διοίκησης να αναγνωρίσει την ύπαρξη εργατικού προβλήματος στο νησί δημιουργούσε έλλειμμα θεσμικού πλαισίου για τη νομιμοποίηση των εργατικών σωματείων. Έτσι αυτά καλύπτονταν από το νομικό πλαίσιο που καθόριζε τη λειτουργία των λεσχών του 1922 και των εμπορικών εταιριών. Πολλές φορές, μάλιστα, η αίτηση των σωματείων για εγγραφή απορριπτόταν, όπως συνέβη στην περίπτωση του σωματείου των οικοδόμων και μαραγκών της Λάρνακας.¹⁸⁷

Η δραστηριοποίηση του κομματικού μηχανισμού δεν περιορίστηκε στη Λεμεσό. Στελέχη του κόμματος προσπάθησαν να μεταφέρουν την εργατική και κομμουνιστική ιδεολογία σε άλλες περιοχές και εργασιακούς χώρους. Έτσι ιδρύθηκε το Εργατικό Κέντρο στη Λευκωσία,¹⁸⁸ αλλά προωθήθηκε και η δημιουργία εργατικών σωματείων σε επαγγελματικούς χώρους με ευρεία εργατική δύναμη, όπως ήταν ο χώρος των ορυχείων στον Αμιάντο και των μεταλλείων στη Σκουριώτισσα.¹⁸⁹

Σημαντικό ρόλο στην προώθηση της ιδεολογίας του Κ.Κ.Κ. διαδραμάτισε η εφημερίδα *Νέος Άνθρωπος* που αποτέλεσε και το δημοσιογραφικό όργανό του. Η κυκλοφορία του άρχισε τον Ιανουάριο του 1925, ως δεκαπενθήμερη εφημερίδα, με υπεύθυνο τον κουρέα Χαράλαμπο Σολωμονίδη.¹⁹⁰

Στο πρώτο φύλλο της η εφημερίδα όρισε το ιδεολογικό της στίγμα, αλλά προσδιόρισε και τους στόχους του Κ.Κ.Κ. Η ιδεολογική ταυτότητα της εφημερίδας συνδεόταν με την εξάλειψη κάθε φυλετικού μίσους μεταξύ των κυπρίων, αλλά επιδίωκε και την ένωση των φτωχών για προώθηση των συμφερόντων τους. Το περιεχόμενο της αρθρογραφίας της εφημερίδας κινούνταν στους άξονες του διεθνισμού και των κοινωνικών αιτημάτων. Το Κ.Κ.Κ. και η εφημερίδα θα ήταν αντιμέτωποι με τους «πατριδοκάπηλους εθνικιστές πολιτικάντηδες». Πολιτικός στόχος τους θα ήταν η

¹⁸⁶ Π.Σέρβας, ό.π., 100.

¹⁸⁷ ΣΑΙ/678/1924, Συνοδευτικό της κατάθεσης του καταστατικού της συντεχνίας οικοδόμων και μαραγκών Λάρνακος, (20-4-1924). Η απάντηση που δόθηκε στο αίτημα με ημερομηνία 5-5-1924, ήταν απορριπτική.

¹⁸⁸ Εφημ. *Νέος Άνθρωπος*, 3-1-1926.

¹⁸⁹ Π.Βαρνάβας, ό.π.. «Μνήμες του Ευστάθιου Ξυναρή», σ. 10 και «Κώστα Κασμίρη», σ. 29.

¹⁹⁰ Γ.Λεφκής, ό.π., 94.

ανεξαρτησία του νησιού, η διακυβέρνηση από μια εργατοαγροτική κυβέρνηση, η οποία θα κατοχύρωνε ελευθερίες και θα κυβερνούσε χωρίς εξωτερικές επιρροές και προστασία. Μέσα από τον δημόσιο λόγο της η εφημερίδα υποσχέθηκε αυστηρή κριτική στην οικονομική πολιτική της κυβέρνησης και προώθηση της ίδρυσης, σε όλη την ύπαιθρο, αγροτικών και εργατικών ενώσεων οι οποίες υπό την καθοδήγηση του κομμουνιστικού κόμματος θα στόχευαν στην ανακούφιση του γεωργικού και εργατικού πληθυσμού και την απόκτηση ελευθεριών.¹⁹¹ Συγχρόνως, για πρώτη φορά, τέθηκε ως απαραίτητη προϋπόθεση για την προώθηση πολιτικών ελευθεριών και κοινωνικών δικαιωμάτων η συνεργασία με τους Τουρκοκυπρίους. Πράγματι, με διεθνιστικό πνεύμα οι φορείς της κομμουνιστικής ιδεολογίας δεν απέκλειαν τους Τουρκοκυπρίους από την προσπάθεια για την επίτευξη πολιτικών και κοινωνικών στόχων, αλλά αντίθετα τους καλούσαν να συμμετάσχουν. Στην πρόσκληση του Εργατικού Κέντρου Λεμεσού για συμμετοχή στον εορτασμό της εργατικής πρωτομαγιάς αναφέρεται: «*Κανένας οθωμανός και κανένας χριστιανός δεν πρέπει να λείπει από την αυριανή συγκέντρωση της Εργατικής Πρωτομαγιάς. Οι πιέσεις των αφεντικών μας, η εκμετάλλευση από τους πλουτοκράτες πρέπει να μας ενώνουνε, Τούρκους και Χριστιανούς.*»¹⁹² Όπως, μάλιστα, αναφέρει σε άρθρο του ο Ν. Α (15-6-1926) «*οσοδήποτε μικρή και αν είναι η τουρκική μειονότητα δεν μπορεί να μείνει αμέτοχη στον αγώνα μας υπέρ ευρύτερων πολιτικών ελευθεριών.*»¹⁹³

4.2.3. Η πολεμική ενάντια στην κομμουνιστική ιδεολογία

Η επέκταση και μετάδοση της κομμουνιστικής ιδεολογίας δεν υπήρξε ανώδυνη πρακτική. Οι σχέσεις μεταξύ των εκφραστών του κομμουνισμού και του συνόλου σχεδόν των παραγόντων της πολιτικής και κοινωνικής ζωής του νησιού λειτούργησαν πολωτικά. Σε αυτό συνέβαλαν τόσο οι εσωτερικές διαφωνίες, που από νωρίς άρχισαν να εκδηλώνονται στο κόμμα, όσο και το γεγονός ότι το ίδιο τοποθέτησε απέναντι του, ως αντιπάλους, όλα συνολικά τα μέλη της παραδοσιακής και αστικής τάξης και σε μια εποχή έντονης ενωτικής ιδεολογίας πρόβαλε ως στόχο το «*άμεσο διώξιμο του κατακτητή, την κατασυντριβή της ντόπιας μπουρζουαζίας και τη σοβιετικοποίηση μιας «αυτόνομης» Κύπρου.*»¹⁹⁴ Εξάλλου, τα αθεϊστικά κηρύγματα του ιστορικού υλισμού της κομμουνιστικής

¹⁹¹ Γ. Λέφκης, ό.π., 94.

¹⁹² *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 21.

¹⁹³ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 23.

¹⁹⁴ Φ.Ιωάννου, ό.π., 363.

ιδεολογίας λειτούργησαν ανασχετικά στην προώθηση των θέσεών του μέσα στην επικρατούσα βαθιά θρησκευόμενη κοινωνία της Κύπρου.

Έτσι, άρχισε μια αντικομμουνιστική δράση με φορείς την αποικιακή διοίκηση, αλλά και την εγχώρια ιθύνουσα τάξη, συμπεριλαμβανομένων και των εκπροσώπων της Εκκλησίας η οποία έκανε ιδεολογική παρέμβαση κατά του κομμουνισμού.¹⁹⁵ Στόχος η ανάσχεση της ιδεολογικής επιρροής στις ασθενείς πληθυσμιακές ομάδες, αφού το δυσμενές οικονομικοκοινωνικό πεδίο μπορούσε εύκολα να αυξήσει τη δεχτικότητα τους στις νέες ιδέες. Η αντικομμουνιστική εκστρατεία είχε στόχευση την κομμουνιστική ιδεολογία, αλλά και τους κομμουνιστές και χρησιμοποιήθηκαν επιθετικές και ρητορικές μέθοδοι, αλλά και νομοθετικές ρυθμίσεις.

Ο αντικομμουνισμός αποτέλεσε δομικό στοιχείο του λόγου των φορέων της Εκκλησίας, αλλά και των μέσων ενημέρωσης όπως των εφημερίδων: *Αλήθεια και Κήρυξ*. Ανησυχώντας οι συντηρητικοί παράγοντες από την αρνητική αποδοχή της παρουσίας των «λευκών Ρώσων» στη Λεμεσό, άρχισαν τα «αντιμπολσεβικικά» κηρύγματα από άμβωνος των ναών με δυσφημιστικό, για τους κομμουνιστές, τρόπο, αλλά και παραινετικό, προς τους πιστούς, λόγο.¹⁹⁶ Μειώνοντας την ηθική όσων υιοθετούσαν την κομμουνιστική ιδεολογία, αλλά και αμφισβητώντας τις πραγματικές προθέσεις και το αξιακό σύστημα των ηγετών του Κ.Κ.Κ. οι πολέμιοι του κομμουνισμού προσπάθησαν να αποδυναμώσουν τη δεχτικότητα των κατώτερων τάξεων προς το «τέρας» του κομμουνισμού. Εννοιολογικά η λέξη κομμουνιστής υπήρξε συνώνυμη του συμμορίτη, του ληστή.¹⁹⁷ Άρχισε, έτσι, να μεταφέρεται το πολωτικό κλίμα και στα μέλη της κυπριακής κοινωνίας. Στον ένα πόλο ήταν οι «άθαιοι μπολσεβίκοι» και στον άλλον βρίσκονταν οι «καλοί χριστιανοί».¹⁹⁸ Σε ένα καθεστώς ημιμάθειας, αδύνατης εργατικής συνείδησης, αποδοχής από μεγάλο τμήμα των ελληνοκυπρίων της εθνικιστικής ιδεολογίας, αλλά και με έντονο θρησκευτικό συναίσθημα, εύκολα γίνονταν αποδεκτές αυτές οι αντικομμουνιστικές ρήσεις.

Ο αντικομμουνιστικός λόγος ενσωματώθηκε στη ρητορική εφημερίδων, οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν σαν αντικομμουνιστικά εργαλεία. Η αρχική αμφισβήτηση από την

¹⁹⁵ Η αντικομμουνιστική πρακτική καταγράφεται τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και στο ελληνικό επίπεδο. Η ίδρυση και η λειτουργία του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας (ΔΓΕ) ενσωματώνει και το στόχο της αντιμετώπισης του κομμουνισμού. Για τις πρακτικές εναντίον του κομμουνισμού βλέπε στα: Δ. Μπαχάρας, «Μελετώντας τις απαρχές του αντικομμουνισμού τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα» στο π. *Μνήμων*, 29, Αθήνα, 2008, 175-197. Για την περίοδο μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο στο Ι. Δ. Στεφανίδη, «...Η δημοκρατία δυσχερής; Η ανάπτυξη των μηχανισμών του «αντικομμουνιστικού αγώνος» 1958-1961» στο π. *Μνήμων*, 29, Αθήνα, 2008, 199-239.

¹⁹⁶ Π.Σέρβας, ό.π., 95.

¹⁹⁷ Γ.Λέφκης, ό.π., 111.

¹⁹⁸ Π.Βαρνάβας, ό.π., 8.

εφημερίδα *Αλήθεια* (9-1-1925) της ύπαρξης κομμουνιστικού κόμματος, μετατράπηκε σε προσπάθεια αμφισβήτησης των αξιών των ηγετικών στελεχών του. Στις 23-1-1925 σε δημοσίευμα συντάκτη της, που κρύβεται στο ψευδώνυμο «Λαϊκός», κατηγορούνται οι συντάκτες του *Νέου Ανθρώπου* ότι «ψευδολογούν και υποκριτικά ενδιαφέρονται για την φτωχολογιά κατηγορώντας τους κεφαλαιούχους, γιατί και οι ίδιοι ευεργετήθησαν υπό προσώπων τα οποία σήμερα υβρίζουσιν.»

Μέσα από επώνυμες, αλλά και επιστολές που η ταυτότητα των συντακτών κρυβόταν σε ψευδώνυμο, γινόταν προσπάθεια να κατηγορηθεί το Κ.Κ.Κ. και το συνδεδεμένο με αυτό Εργατικό Κέντρο Λεμεσού για να επηρεαστεί αρνητικά η πορεία των εργατικών σωματείων. Σε επιστολή προς την *Αλήθεια* (17-6-1925) ομάδα ελαιοχρωματιστών αντικρούει τη δήλωση του «Σωματείου Ελαιοχρωματιστών» για την εκπροσώπηση του συνόλου των ελαιοχρωματιστών, γιατί: « ουδέποτε οι κάτωθι υπογεγραμμένοι άπαντες γνωστοί εν τη πόλει ελαιοχρωματισταί εις οιανδήποτε ήλθομεν συνάφειαν με το εν λόγω σωματείον, απαξιούμεν δε να έχωμεν οιανδήποτε σχέσιν με ανθρώπους των οποίων ο μοναδικός σκοπός είναι να προάγωσι εν Κύπρω τον κομμουνισμόν και να διαφθείρωσι τας συνειδήσεις των εργατών.»¹⁹⁹ Στο ίδιο ρητορικό πλαίσιο κινείται η ανακοίνωση ομάδας κτιστών Λεμεσού με επιστολή τους στην ίδια εφημερίδα (3-7-1925). Η ίδια εφημερίδα καταχωρίζει στις 30-4-1926 ανακοίνωση του Εργατοαγροτικού Κόμματος Κύπρου όπου επιβεβαιώνεται η διάσταση με τους φορείς τους κομμουνισμού αναφέροντας: 1. *Οι οργανωμένοι και συνειδητοί εργάται Λεμεσού δεν έχουν καμίαν απολύτως σχέσιν με το Εργατικόν κέντρον Λεμεσού, 2) ότι απεκήρυξαν από τας τάξεις των τους κομμουνιστάς και 3) ότι συσσωματωμένοι και ενωμένοι εις επαγγελματικές οργανώσεις αι οποίαι βασίζονται επί καθαρώς εργατικών αρχών αποτελούν υπό την πολιτικήν διεύθυνσιν του Εργατοαγροτικού κόμματος Κύπρου το μόνον επίσημον εργατικόν σώμα της πόλεως, το οποίον ως μόνον σκοπόν του τάσσει την δια της συνενώσεως, αλληλεγγύης, αλληλοβοηθείας και κοινών όλων των εργατών ενεργείας εξυπηρέτησιν των εργατικών συμφερόντων και την προαγωγήν και βελτίωσιν των εργαζομένων τάξεων.*²⁰⁰

Πλήγμα από την αντικομμουνιστική πρακτική δέχτηκαν και οι ατομικές ελευθερίες λόγω της συλλογής προσωπικών δεδομένων και της χρήσης της λογοκρισίας στη διακίνηση της αλληλογραφίας. Η ανυπαρξία νομικού πλαισίου καταδίκης του κομμουνισμού, όχι μόνο στην Κύπρο και τις υπόλοιπες αποικίες (με εξαίρεση κάποιες

¹⁹⁹ Εφημ. *Αλήθεια*, «Γράμματα προς την Αλήθεια: Το δήθεν σωματείον των ελαιοχρωματιστών», 19-6- 1925.

²⁰⁰ Εφημ. *Αλήθεια*, 30-4-1926.

διατάξεις οι οποίες ίσχυαν στην Αυστραλία), αλλά και την ίδια την Βρετανία,²⁰¹ υπήρξε ανασταλτικός παράγοντας τόσο στην απόδοση συλλογικών ευθυνών όσο και στην καταδίκη των ενεργειών του κόμματος μέχρι το 1931. Τότε το κόμμα τέθηκε σε καθεστώς παρανομίας με μέτρα παράλληλα σε αυτά που λήφθηκαν με αφορμή την εξέγερση του Οκτωβρίου²⁰². Μέχρι τότε για να αντιμετωπιστούν δικαστικά ύποπτες υποθέσεις χρησιμοποιήθηκε ως νομική κάλυψη ο ποινικός κώδικας και ο νόμος περί τύπου.

Έτσι, ο ποινικός κώδικας ο οποίος, όταν αναθεωρήθηκε το 1928 από τη Βρετανία, αντιμετώπιστηκε με οξεία κριτική, λόγω των σκληρών και ανελεύθερων διατάξεών του, τόσο από τον τοπικό τύπο,²⁰³ όσο και από τους παράγοντες της κυπριακής κοινωνίας, χρησιμοποιήθηκε στη διαχείριση των νέων κοινωνικών δεδομένων, αλλά και των παρενεργειών τους.²⁰⁴ Πράγματι, με υπόμνημά τους οι παράγοντες του τόπου εκδήλωσαν έντονη διαμαρτυρία προς τους Βρετανούς,²⁰⁵ τόσο για τις σκληρές διατάξεις του νόμου όσο και για τον τρόπο εισαγωγής του. Στη διαμαρτυρία της η κυπριακή ηγεσία θεωρούσε ότι η απευθείας εισαγωγή του νόμου από το Λονδίνο παρέκαμπε το Νομοθετικό Συμβούλιο της Κύπρου.²⁰⁶

Το γεγονός ότι οι κατηγορίες για οποιεσδήποτε έκνομες πράξεις προσωποποιούνταν είχε αποτέλεσμα ο κατά νόμον εκδότης της εφημερίδας *Νέος Άνθρωπος* να υφίσταται συνεχώς διώξεις για τον τρόπο λειτουργίας της εφημερίδας, αλλά και την άσκηση κριτικής.²⁰⁷ Αναφέρει χαρακτηριστικά η *Αλήθεια* στις 25-12-1925 σχετικά με την καταδίκη του εκδότη του *Νέου Ανθρώπου* στην εναντίον του αγωγή από το Γυμνάσιο της πόλης, όταν το σχολείο επικρίθηκε από την εφημερίδα για την υπερβολικά αυστηρή πρακτική κάποιων καθηγητών του: « *Η δίκη παρηκολούθηθη μετά μεγάλου ενδιαφέροντος υπό πλήθους πολιτών, η δε καταδίκη του λιβελλογράφου κομμουνιστού, έστω*

²⁰¹ CO67/222/15, *The Penal code*, Έγγραφο του C.Gerahty, (Γενικός εισαγγελέας) προς τον αποικιακό γραμματέα, Λευκωσία, 14-5-1928.

²⁰² Η εξέγερση θα αναπτυχθεί διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο.

²⁰³ ΙΑΥΕ/1929/Α/22/ΙΙΙ, Φάκελος Κύπρος, Δ.Ν. Ιγγλέσης προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λάρνακα, 24-11-1928.

²⁰⁴ CO67/222/15, *The Penal code*, Έγγραφο του R.Storrs στον C.Amery, γενικός γραμματέας Αποικιών, Λευκωσία, 18-5-1928.

²⁰⁵ CO67/226/8, *Penal code*, Εμπιστευτικό, Επιστολή φορέων της κυπριακής κοινωνίας με προεξάρχοντα τον μητροπολίτη Κιτίου, Νικόδημο, Λευκωσία, 22-10-1928.

²⁰⁶ CO67/222/15, *The Penal code*, Ο Storrs θεωρούσε βέβαιη την καταψήφιση από τους ελληνοκυπρίους βουλευτές του νέου ποινικού κώδικα όπως δηλώνεται στην αλληλογραφία του με το L. C.M.Amery, Λευκωσία, 18-5-1928.

²⁰⁷ Το Κ.Κ.Κ. δεν τέθηκε εκτός νόμου όμως ο προσδιορισμός των *παράνομων ενεργειών* φωτογράφιζαν πρακτικές και συμπεριφορές των μελών κατά την διάρκεια επεισοδίων σε απεργιακές κινητοποιήσεις

και αθώου θύματος των υπ'αυτών κρυπτομένων ενόχων, ηκούσθη μετ'ευχαριστήσεως υπό της υγιούς μερίδος της κοινωνίας.»²⁰⁸

Η αντικομμουνιστική πρακτική χρησιμοποιήθηκε και εναντίον προσώπων που θεωρούνταν επικίνδυνα λόγω της επιρροής που θα μπορούσαν να ασκήσουν στην κοινωνία. Έτσι η σημαντικότητα της θέσης του Ν. Γιαβόπουλου στο κόμμα οδήγησε τη Διοίκηση να προβεί στην εξορία του το 1925 χρησιμοποιώντας ως δικαιολογία την ελληνική υπηκοότητά του και αναφέροντας ως πρόσχημα ότι ήταν «επικίνδυνος για την δημόσια ασφάλεια».²⁰⁹ Γράφει η *Αλήθεια* για την εξορία του ηγετικού στελέχους του Κ.Κ.Κ.: «Η απέλαση στηρίχτηκε στο αρμοστικόν διάταγμα που εκδόθηκε επί τη βάσει του περί εξορίας των ξένων υπηκόων νόμου».²¹⁰ Χρησιμοποιώντας δε ύφος περιπαιχτικό η ίδια εφημερίδα περιγράφει ως εξής τις συνθήκες αναχώρησης: «Η Αλβανία (πλοίο) ανεχώρησεν την 9.30 π.μ. ενώ οι απορφανισθέντες ενάριθμοι οπαδοί του έβλεπαν μελαγχολικοί το σκάφος που έπαιρνε τόσον προώρως τον Κύπριον Λένιν μακριά από την πάτριον γην, όπου είχε κάμει τόσον ένδοξον απαρχήν της αναμορφωτικής κοινωνικής του δράσεως».²¹¹ Στο πλαίσιο της αντικομμουνιστικής πρακτικής το οίκημα όπου στεγαζόταν το κόμμα δέχτηκε πολλές επιθέσεις, αλλά και επεμβάσεις της αστυνομίας η οποία διενεργούσε συχνές έρευνες για την εξεύρεση ενοχοποιητικού υλικού. Σχετικό παράδειγμα αποτελεί η επίθεση διωκτικών μηχανισμών εναντίον του οικήματος στις 20 Νοεμβρίου 1925 γεγονός που οδήγησε στην την κατάσχεση αρχειακού υλικού του κόμματος.²¹²

Γεγονός είναι ότι ο αντικομμουνισμός της Διοίκησης, αλλά και της εργοδοτικής πλευράς επηρέασε τον εργασιακό χώρο διαμορφώνοντας τη συμπεριφορά των εργαζομένων αλλά και τις εργασιακές σχέσεις. Η αστυνομία από νωρίς είχε δημιουργήσει μηχανισμούς παρακολούθησης και συγκέντρωσης πληροφοριών για τις ενέργειες ύποπτων ατόμων σε εργασιακούς χώρους.²¹³ Σε εμπιστευτική έκθεση της αστυνομίας με ημερομηνία 3 Οκτωβρίου 1919 γίνεται πλήρης περιγραφή των χαρακτηριστικών των προσώπων που πρωταγωνιστούσαν στη συλλογική δράση, τόσο στον άξονα των κινητοποιήσεων όσο και της οργανωτικής προσπάθειας, όπως στην περίπτωση των

²⁰⁸ Εφημ. *Αλήθεια*, 25-12-1925 (Ο Π.Σέρβας αναφέρει για τις συχνές καταδίκες του Σολομωνίδη στο *Όταν ήμασταν παιδιά*: «Κι όλα τα πλήρωνε ο στωικός υπεύθυνος του Ν.Α., ο Χαράλαμπος Σολομωνίδης, που πάντα με χαμόγελο, αντιμετώπιζε την κάθε καταδίκη. Ήταν ο ήρωας –μάρτυρας στα πρώτα χρόνια της έκδοσης του Ν.Α.», 189.

²⁰⁹ Φ. Ιωάννου, ό.π., 27.

²¹⁰ Ο πατέρας του ήταν Έλληνας υπήκοος εγκατεστημένος στη Λεμεσό και έτσι ο Ν. Γιαβόπουλος διατηρούσε την ελληνική υπηκοότητα.

²¹¹ Εφημ. *Αλήθεια*, 10-7-1925.

²¹² Γ.Λέφκης, ό.π. 123.

²¹³ Στα μεταλλεία του Αμιάντου και της Σκουριώτισσας υπήρχε συνεχής επιτήρηση των εργατών και προσπάθεια να μην προσλαμβάνονται εργάτες που θεωρούνταν ύποπτοι κομμουνιστές.

σιγαροποιών.²¹⁴ Εξάλλου με τη δήλωσή του σε συγκέντρωση εργατών, ο διοικητής Λεμεσού, Surridge, ότι θα «είναι ανεκτικός μόνο με την εργασία τους και όχι τις κομμουνιστικές δραστηριότητες τους», επιβεβαίωνε την πολιτική της αποικιακής διοίκησης. Η τοποθέτηση αυτή του Διοικητή είχε ειδικό βάρος, αφού έγινε στη διάρκεια των εκδηλώσεων της εργατικής πρωτομαγιάς του 1925, όπου παρέστη μετά από πρόσκληση του Ν. Γιαβόπουλου²¹⁵. Πρόθεσή του ήταν να κάνει σαφείς τους στόχους της κυβέρνησης.

Είναι γεγονός ότι το αντικομμουνιστικό κλίμα επηρέασε αρνητικά την προσπάθεια που δρομολογήθηκε για οργάνωση των εργατών με ιδεολογική καθοδήγηση, αφού η ομότροπη στάση της Διοίκησης και των εργοδοτών, συνεπικουρούμενη από την υπερπροσφορά στην αγορά εργασίας, προκαλούσε φοβικό σύνδρομο απόλυσης στους εργάτες.²¹⁶ Σύνθημα της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας ήταν η συμβουλή προς τους εργάτες: «*Φύγετε από τους κομμουνιστές για να σας αγαπήσει ο κόσμος και να σας δίνει δουλειές*».²¹⁷

Εξάλλου, και οι ηθικές σχέσεις στο επίπεδο της κοινωνίας των πολιτών παρουσίασε ρήγμα, αφού διαμορφώθηκαν συμπεριφορές «χαφιεδισμού».²¹⁸ Στο πλαίσιο των εξελίξεων μπορεί να ενσωματωθεί η ίδρυση «καθαρών» εργατικών σωματείων τα οποία χρησιμοποιούνταν, πολλές φορές, ως απεργοσπαστικοί μηχανισμοί, που ως φαινόμενο, όπως αναφέρει ο Μ. Weber, μπορούσαν «να τσακίσουν το αίσθημα της αξιοπρέπειας εργαζομένων».²¹⁹

Την περίοδο εκείνη ειδικό βάρος στην αντικομμουνιστική πολιτική διαδραμάτισε η Λεμεσός, λόγω του πρωταγωνιστικού ρόλου της στη ανάπτυξη της κομμουνιστικής ιδεολογίας. Έτσι, διαμορφώθηκε καχυποψία απέναντι σε όσους εργάτες μετακινούνταν από τη Λεμεσό σε άλλους εργασιακούς χώρους.²²⁰

Γεγονός είναι ότι οι ιδεολογικές εξελίξεις που άρχισαν να οικοδομούνται από τη δεκαετία του 1920 ενσωματώνοντας δύο αντίπαλες ιδεολογίες, προσδιόρισαν τη δυαδικότητα που θα χαρακτήριζε το εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα, αφού από την πρόδρομη ακόμα περίοδο η οργανωτική προσπάθεια κινήθηκε στον άξονα της

²¹⁴ SAI/1154/1919, «Association of Cigarette Makers», 3-10-1919.

²¹⁵ G.Georghallides, *A Political...*, 347.

²¹⁶ SAI/995/1930, Σε επιστολή τους ομάδα καπνεργατών προς τον Αποικιακό Γραμματέα εκφράζουν ανησυχία και ατολμία στην υπογραφή κειμένου διαμαρτυρίας εξ αιτίας της ενδεχόμενης απόλυσης τους εάν γνωστοποιηθούν τα ονόματά τους, Λευκωσία, 2-4-1930.

²¹⁷ Π.Βαρνάβας, ό.π., 21.

²¹⁸ Φ. Ιωάννου, ό.π., 19· Γ. Λέφκη, ό.π., 126.

²¹⁹ Max Weber, *Η Πολιτική ως επάγγελμα*, μτφρ. Μ. Κυπραίου, Αθήνα, 1987, 90.

²²⁰ Π.Βαρνάβας, ό.π., 64.

αντιπαράθεσης των δυο ιδεολογιών οι οποίες ασκούσαν επιρροή στον κυπριακό πληθυσμό.

4.3. Το ιδρυτικό συνέδριο του Κ.Κ.Κ. σε κλίμα «συνωμοσίας»: Ενίσχυση των διωκτικών πρακτικών

Συνέπεια της αντικομμουνιστικής περιρρέουσας ατμόσφαιρας ήταν η ανάπτυξη συνωμοτικών επικοινωνιακών μηχανισμών από τα μέλη του Κ.Κ.Κ, στη μετάδοση και διακίνηση ιδεών, οι οποίοι λειτουργούσαν ως αυτοάμυνα απέναντι στις διωκτικές μεθόδους που δέχονταν. Ακόμα και στην αρθρογραφία τους στον *Νέο Άνθρωπο* τα μέλη του κόμματος χρησιμοποιούσαν ψευδώνυμα.²²¹

Αναφέρει ο Χριστόδουλος Αρτεμίου: «Δουλεύαμε πολύ συνωμοτικά, προσεχτικά και καμουφλαρισμένα».²²² Μέσα, λοιπόν, σε αυτή την συνωμοτική ατμόσφαιρα διεξήχθησαν οι επαφές μελών του Κ.Κ.Κ. με το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας (Κ.Κ.Ε). Μεσολαβητικό ρόλο είχαν σε αυτές τις επαφές οι Ν. Γιαβόπουλος και Αιμίλιος Χουρμούζιος.²²³ Αποτέλεσμα ήταν η διεξαγωγή του πρώτου συνεδρίου του κόμματος στη Λεμεσό με τη συμμετοχή 22 μελών, μεταξύ αυτών και μιας γυναίκας, της Κατίνας Ι. Νικολάου. Κάποια, μάλιστα, από τα μέλη, όπως ο Βατυλιώτης, είχαν ήδη αναπτύξει ιδεολογικές σχέσεις με το Κ.Κ.Ε.²²⁴ Στο ιδρυτικό συνέδριο, που διεξήχθη στις 14 και 15 Αυγούστου 1926, συζητήθηκε ένα ευρύ φάσμα θεμάτων, πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών, θρησκευτικών, ιδεολογικών και άλλων, κωδικοποιήθηκαν διαλεχτικά οι πολιτικοί και κοινωνικοί στόχοι του κόμματος, εκλέχτηκε ως πρώτος Γ. Γραμματέας ο Κώστας Σκελέας και στάλθηκε ένα κείμενο διαμαρτυρίας στο υπουργείο Αποικιών για την πολεμική που δεχόταν το κόμμα.²²⁵

Η δράση του κόμματος δεν περιορίστηκε μόνο σε θεωρητικό πλαίσιο, αλλά το Κ.Κ.Κ. κινήθηκε δεοντολογικά με πιο πρακτικές ενέργειες. Έτσι, προσπάθησε να γνωστοποιήσει τους στόχους του, αλλά και να παρέμβει στα κοινωνικά δρώμενα του τόπου όχι, βέβαια, χωρίς αντιδράσεις. Η απόπειρα του να παρέμβει ενεργητικά στην

²²¹ Π. Γλυκερίου στο Π.Βαρνάβας, *Παλεύοντας για ...ό.π.*, 42.

²²² Π.Βαρνάβας,ό.π.,19.

²²³ Γ.Λέφκης, ό.π.,183.

²²⁴ Εφημ. *Χαραυγή*, 15-12-1976. (Για την προετοιμασία και την ατμόσφαιρα μέσα στην οποία διεξήχθη η ίδρυση του Κ.Κ.Κ περιγραφή γίνεται από το Γ. Λέφκη στο βιβλίο του *Οι Ρίζες*, ο οποίος υπήρξε από τα ιδρυτικά στελέχη του κόμματος).

²²⁵ Γ. Λέφκης, ό.π, 217-218.

πολιτική ζωή του τόπου, συμμετέχοντας στις δημοτικές εκλογές του 1926 και στις επαναληπτικές που έγιναν στις 23 και 24-3-1927, μέσω του Εργατικού κέντρου Λεμεσού,²²⁶ απέδειξε πόσο δύσκολο εγχείρημα ήταν η αμφισβήτηση της κατεστημένης εξουσίας και των κυρίαρχων στερεότυπων από το νέο πολιτικό φορέα, παρά το γεγονός ότι η παρουσία του προκάλεσε ανησυχία στους παραδοσιακούς εκπροσώπους της πολιτικής ζωής. Συγχρόνως, δοκιμάστηκε η εσωτερική συνοχή του κόμματος κατά τη διάρκεια της διαδικασίας και, έτσι, αναδείχθηκαν οι ενδογενείς αδυναμίες του²²⁷.

Η «επισημοποίηση» του κόμματος δεν διαφοροποίησε το υφιστάμενο γι' αυτό δυσμενές πλαίσιο λειτουργίας. Η νέα πραγματικότητα που δημιουργήθηκε από την ίδρυση του Κ.Κ.Κ. όξυνε τις αντιπαραθέσεις και ενίσχυσε τις αντικομμουνιστικές μεθόδους με αποτέλεσμα να αρχίσει ένας *άτυπος εμφύλιος* στην ελληνοκυπριακή κοινωνία. Με ψυχολογικούς εκβιασμούς, οι οποίοι προκαλούνταν με μεθόδους, όπως η χρήση των «καμπανέλων» στην οδό Χρυσόχων στην Λευκωσία,²²⁸ αλλά και με απολύσεις εργατών συνεχίζονταν η εκδήλωση του αντικομμουνισμού. Οι πρακτικές που ενσωμάτωνε ο αντικομμουνισμός επηρέαζαν τις κοινωνικές σχέσεις. Οι αντιπαραθέσεις προκαλούσαν παθογένεια και συγκρουσιακά φαινόμενα μεταξύ των ιδεολογικά αντίθετων ομάδων με εκδηλώσεις, όπως οι εκατέρωθεν τραμπουκισμοί.²²⁹ Οι εκδηλώσεις παθογένειας και βίας συχνά προκαλούσαν παρεμβάσεις των κατασταλτικών μηχανισμών δικαιολογούμενες ως προσπάθεια διατήρησης της δημόσιας τάξης.

Η ομόθυμη στάση της αστικής τάξης, των φορέων της Εκκλησίας, αλλά και των παραγόντων της Διοίκησης απέναντι στον «κομμουνιστικό κίνδυνο», τα νήματα του οποίου σύμφωνα με τη Διοίκηση προέρχονταν από την Αθήνα, θα εκδηλωθεί με πιο συγκεκριμένες πρακτικές εξουδετέρωσης μετά το 1930, όταν θα διαπιστωθεί μεγαλύτερη

²²⁶ Εφημ. *Αλήθεια*, 19-3-1926· Γ. Λέφκης, 178.

²²⁷ Η εφημ. *Χαραυγή* στις 14-12-1976 γράφει για τις εκλογές εκείνες: «Στις 24-3-1926 έγιναν δημοτικές εκλογές στη Λεμεσό. Για πρώτη φορά αναμιγνύονται μέλη του κόμματος. Φαίνεται ότι αυτή την εποχή –και ίσως εξαιτίας της δημοτικής εκλογής– δημιουργήθηκε μια κατάσταση ασυμφωνίας και διάστασης μέσα στο Εργατικό κέντρο (ουσιαστικά στο Κ.Κ.Κ.). Υπάρχουν στοιχεία που δείχνουν ότι το Ε.Κ.Λ. αδυνατώντας να κατέβει στις εκλογές με δικό του συνδυασμό ή δικούς του μερικούς υποψηφίους, είχε επαφές με τους άλλους συνδυασμούς, με σκοπό να συνταχθεί και υποστηρίξει εκείνον τον υποψήφιο δήμαρχο ο οποίος θα δεχόταν στον συνδυασμό του δυο εργάτες και θα ανελάμβανε την υποχρέωση να ικανοποιήσει ορισμένα αιτήματα. Οι αντίπαλοι ήταν: Ο Χατζηπάυλου και ο Αλέκος Ζήνων. Ο πρώτος υποσχέθηκε ικανοποίηση όλων των αιτημάτων του Ε.Κ. ενώ ο δεύτερος είπε: «Δηλώ επί λόγω τιμής ότι θα διαθέσω όλες τις δυνάμεις μου προς εξυπηρέτησιν των συμφερόντων των εργατικών τάξεων.» Ωστόσο, το Κ.Κ.Κ. κατέβηκε με δικούς του υποψηφίους γεγονός που δεν αποδεικνύεται από τα έγγραφα του Ε.Κ.Λ. αφού σε αυτά δεν υπάρχουν αναφορές που να καλούν τα μέλη για στήριξη κομμουνιστών υποψηφίων. Το γεγονός αυτό προκάλεσε διάσταση στο Κ.Κ.Κ..»

²²⁸ Φ. Ιωάννου, ό.π., 17.

²²⁹ Εφημ. *Χαραυγή*, 11-12-1976.

πρόσληψη της κομμουνιστικής ιδεολογίας από ευρύτερα στρώματα του λαού, κυρίως, των εργατών²³⁰.

Από το τέλος της δεκαετίας του 1920, όμως, οι ενέργειες της Διοίκησης για μείωση του κομμουνιστικού κινδύνου άρχισαν να κινούνται σε διπλό άξονα. Έτσι, αφενός χρησιμοποιήθηκαν πιο αποτελεσματικά κατασταλτικά μέτρα και, αφετέρου αναπτύχθηκε προβληματισμός για την ανάγκη λήψης κοινωνικών μέτρων, τα οποία θα ικανοποιούσαν πλατύτερα στρώματα λαού και, κυρίως, τον εργατικό κόσμο. Στο πλαίσιο, λοιπόν, των κατασταλτικών μέτρων της Διοίκησης χρησιμοποιήθηκαν περισσότερο επιθετικοί τρόποι: πραγματοποιούνταν συλλήψεις ύποπτων προσώπων, διεξάγονταν συχνές έρευνες στα εργατικά σωματεία και το οίκημα του κόμματος, γίνονταν εντοπισμοί, αλλά και εξορίες μελών και υποστηρικτών του κόμματος και γενικά όσων θεωρούνταν ύποπτοι. Έτσι, όπως αναφέρει ο Α. Πηλαβάκης *«την 1^η Ιανουαρίου 1929, πρώτη μέρα της εφαρμογής του νέου ποινικού κώδικα, το Κομμουνιστικό κέντρο βρέθηκε διαλυμένο και τα κομμουνιστικά σύμβολα, το σφυρί και το δρεπάνι ασπλάχνως τσακισμένα.»*²³¹

Εξάλλου, και ο *Νέος Άνθρωπος*, τον Αύγουστο του 1930, λίγο πριν από τις εκλογές για ανάδειξη μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου, αναγκάστηκε να κλείσει, λόγω οικονομικής αδυναμίας να ανταποκριθεί στην καταβολή 200 λιρών που αποτελούσε πρόστιμο για μια από τις πολλές καταδίκες του.²³²

Αξιολογώντας τα μέτρα και τις συμπεριφορές των παραγόντων εκείνης της εποχής μπορούμε να διακρίνουμε στην αντικομμουνιστική συμπεριφορά κάποιες «θετικές συνέπειες» για τον εργατικό κόσμο. Αυτές συνίσταντο στην προβληματική που αναπτύχθηκε στον δημόσιο λόγο, τόσο της Διοίκησης όσο και των τοπικών φορέων, με βασικό κίνητρό τους, βέβαια, την απομάκρυνση του εργατικού κόσμου από τη διαβρωτική επιρροή του Κ.Κ.Κ. Η αποικιακή, λοιπόν, διοίκηση προσανατολίστηκε στην αναζήτηση κοινωνικών μέτρων για τη βελτίωση της θέσης των εργατών. Έτσι, άρχισε να προβάλλεται ως ανάγκη η εισαγωγή εργατικής νομοθεσίας στην Κύπρο, προοπτική η οποία θα αποκτήσει πιο συγκεκριμένο χαρακτήρα στην επόμενη δεκαετία.

Το ερμηνευτικό πλαίσιο για την απομόνωση του κομμουνισμού και τη χρήση εναντίον του διωκτικών μηχανισμών, αλλά γενικότερα για το αντικομμουνιστικό φαινόμενο, εκτός από το γεγονός της ένταξης του φαινομένου στην ευρύτερη ελληνική αντικομμουνιστική πρακτική, αλλά και το διεθνές αντικομμουνιστικό παράδειγμα, που

²³⁰ CO67/222/15, *Penal Code*, ό.π., 18-5-1928.

²³¹ Α.Πηλαβάκης, ό.π., 25.

²³² G. Gergallides, S., *Cyprus and Governorship of sir R.Storrs*, Λευκωσία, 1985, 379.

μετά το 1924 χρησιμοποιήθηκε και ως εργαλείο χειραγώγησης μικροαστικών στρωμάτων, μπορεί να αποδοθεί στη σύγκρουση του Κυπριακού Κομμουνιστικού Κόμματος με το κυρίαρχο αξιακό σύστημα που διέπνεε την κυπριακή κοινωνία.

Η αντιπαράθεση του κομμουνιστικού συνθήματος, το οποίο πρόβαλε μια «Κυπριακή Σοβιετική Δημοκρατία», απέναντι στο ιδεολόγημα της αστικής τάξης και της Εκκλησίας, για τις οποίες οι λέξεις ένωση και θρησκεία κατείχαν κυρίαρχη θέση, σε μια κοινωνία, μάλιστα, όπου το προλεταριάτο μόλις άρχισε να εμφανίζεται, ήταν βέβαιο ότι θα σχηματοποιούσε ένα περιβάλλον απομονωτισμού για το κόμμα.²³³

Γεγονός είναι ότι, τότε, το διεθνές παράδειγμα ακολουθούσε τον ίδιο αντικομμουνιστικό άξονα και χρησιμοποιούνταν παρόμοιες πρακτικές και μεθόδους για την αντιμετώπισή του, αλλά, συγχρόνως, παρατηρήθηκαν μεταβολές στην εργατική πολιτική. Η βρετανική κυβέρνηση, σύμφωνα με έκθεση της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο, συζητούσε για εισαγωγή ειδικής νομοθεσίας στη Βρετανία η οποία θα επέτρεπε την «ευχερετέραν επέμβασιν της εξουσίας προς παρεμπόδισιν αποπειρών διαταράξεως της καθεστηκυίας τάξεως υπό των κομμουνιστών». Συγχρόνως, αποφασίσθηκε η λήψη πιο δραστηκών μέτρων και η πραγματοποίηση αυστηρότερου ελέγχου όσων ξένων εισέρχονταν στη χώρα για παραμονή. Η δικαιολογία που πρόβαλαν οι επίσημοι φορείς απέναντι σε όσους εξέφραζαν αντιρρήσεις σε αυτά τα μέτρα, ήταν ότι στόχος δεν ήταν μόνο ο έλεγχος της κομμουνιστικής κίνησης, αλλά και η προστασία από την ανεργία η οποία μάστιζε τότε τη Βρετανία. Όπως παρατηρείται, μάλιστα, το ίδιο το Εργατικό κόμμα αποφάσισε την απομόνωση των κομμουνιστών που βρίσκονταν στις τάξεις του θέτοντας εμπόδια, ακόμα, και στη συμμετοχή τους στα εργατικά συνέδρια.²³⁴

Στην Ελλάδα, ως γνωστόν, την ίδια περίοδο η πολιτική ζωή ενσωμάτωνε τα ίδια χαρακτηριστικά και η ελληνική πραγματικότητα χαρακτηρίζεται από την ίδια αντικομμουνιστική νοοτροπία. Το ελληνικό κράτος χρησιμοποίησε τις ίδιες μαχητικές και ιδεολογικές πρακτικές για να ανακόψει την εξέλιξη του κομμουνισμού.²³⁵ Εκτός από τα κατασταλτικά μέτρα που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα, ιδιαίτερη σημασία είχε η εισαγωγή του *ιδιώνυμου* που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της κυβερνήσεως στις 25 Ιουλίου 1929

²³³ Φ.Ιωάννου, ό.π.,16.

²³⁴ ΙΑΥΕ/1925/Α/5/1, *Γενική Έκθεση*, Επιτετραμμένος της Ελλάδας, Γεώργιος Μελής, προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λονδίνο,19-12-1925.

²³⁵ Αλέξανδρος Δάγκας, «Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, ελληνικό τμήμα της κομμουνιστικής διεθνούς», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ.Β2, Αθήνα,2003, 155-200.

και αποτελεί ουσιαστικά το πρώτο χρονολογικά από μια σειρά έκτακτων μέτρων που έλαβε το ελληνικό κράτος εναντίον του Κ.Κ.Ε.²³⁶

5. Οι κοινωνικοί αγώνες της περιόδου στη σκιά της ίδρυσης του Κ.Κ.Κ.

5.1. Εργασιακές σχέσεις σε έλλειμμα προστασίας: Το διεθνές περιβάλλον

Η κοινωνική πολιτική της αποικιακής διοίκησης από το 1878-1955 πρέπει να αντιμετωπιστεί ως ένα φαινόμενο πολυδιάστατο που διαμορφώθηκε κάτω από επιρροές ποικίλων ανομοιογενών παραγόντων. Στη χρονική περίοδο 1914-1930 οι φορείς της βρετανικής διοίκησης, εγκλωβισμένοι στην πάγια αντίληψη ότι η Κύπρος είναι γεωργική περιοχή, επαναλάμβαναν την κοινότοπη δήλωση, που εκφραζόταν ακόμα και στην αρθρογραφία του βρετανικού τύπου, ότι στην Κύπρο δεν υπάρχει ο «εφιάλτης» του εργατικού ζητήματος.²³⁷ Η άποψη αυτή αποτελούσε το επιχείρημα της Διοίκησης για τη στασιμότητα στη λήψη μέτρων για τις εργασιακές σχέσεις. Ακόμα και όταν άρχισε σταδιακά να σχηματίζεται δίπλα στη γεωργία, η οποία εξακολουθούσε να διατηρεί, βέβαια, τον πρωταγωνιστικό ρόλο στις παραγωγικές διαδικασίες, μια ικανή επιχειρηματική δραστηριότητα ώστε να σχηματισθεί μια μικρή, αλλά με ανοδική πορεία αγορά εργασίας, η πάγια θέση των βρετανών αξιωματούχων λειτουργούσε ως αρωγός στους εργοδότες, οι οποίοι ενεργούσαν αυθαίρετα, αφού η ανυπαρξία θεσμικού πλαισίου τους επέτρεπε να απασχολούν τους εργάτες σε μη θεσμοθετημένες εργασιακές συνθήκες και, έτσι, επαφιόταν στην «ευσυνειδησία τους»²³⁸, όπως θα έλεγε ο Hobsbawm, ο καθορισμός των εργασιακών όρων. Εργατική νομοθεσία καθορισμού του ωραρίου απασχόλησης, των μισθών, του τρόπου εργοδότησης γυναικών και παιδιών δεν υπήρχε όχι μόνο στην Κύπρο, αλλά γενικά στις βρετανικές αποικίες, όπως αναφέρεται σε απάντηση που δόθηκε σε ερώτηση του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας το 1920²³⁹. Ειδικά για την περίπτωση της Κύπρου η απάντηση από την αποικιακή διοίκηση σε εγκύκλιο του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας με αίτημα τον προσδιορισμό των χαρακτηριστικών των

²³⁶ Ν. Οικονόμου, «Η τετραετία του Βενιζέλου», στο *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, 1913-1941*, τ. ΙΕ, ό.π., 316.

²³⁷ ΙΑΥΕ, 1928/51, *Περί Κύπρου*, Έκθεση με αναφορές σε διάφορα βρετανικά δημοσιεύματα, πρέσβης Δ. Κακλαμάνος προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λονδίνο, 27-7-1928.

²³⁸ Ε. Hobsbawm, ό.π., 272.

²³⁹ ΙΑΥΕ, 1920/7,1, *Αποικία της Βρετανικής αυτοκρατορίας*, ελληνικό προξενείο προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 2-7-1920. Το έγγραφο ενσωματώνει δηλώσεις βρετανών αξιωματούχων στην Κύπρο για την ανυπαρξία εργατικής νομοθεσίας στις βρετανικές αποικίες αλλά και στο γεγονός ότι επαφίεται στην «ευσυνειδησία των καταστηματάρχων» η ρύθμιση των εργασιακών όρων.

εργασιακών σχέσεων στις αποικίες ήταν: 1. Δεν υπήρχε κυβερνητικό τμήμα για εργατικά θέματα, 2. Δεν είχε ανακύψει εργατικό θέμα.²⁴⁰

Οι διεθνείς εργατικές συνθήκες, που μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο καθορίζονταν στα συνέδρια της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας και του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, έχοντας ως στόχευση τα μέτρα τα οποία θα λαμβάνονταν σε τοπικό επίπεδο, να οδηγούν στη διαρκή ειρήνη, στην απομάκρυνση των εσωτερικών εντάσεων, μέσω της κατάργησης μιας σειράς αδικιών,²⁴¹ αλλά και στη δημιουργία αναχώματος κατά του κομμουνισμού,²⁴² άφηναν τη Βρετανία κοινωνικά αδιάφορη όχι μόνο για την κατάσταση στην Κύπρο, αλλά και στις υπόλοιπες αποικίες. Το γεγονός ότι η Βρετανία, μέχρι το 1900, προσπαθούσε να μειώσει τις εσωτερικές εντάσεις μέσω της αποστολής ανέργων στις αποικίες²⁴³, αποδεικνύει με τι είδους μέτρα ήταν δυνατόν να εξασφαλισθεί η κοινωνική ηρεμία στη βρετανική επικράτεια.

Στο διεθνές παράδειγμα από το 1870, οπότε η συνδικαλιστική δραστηριότητα εξήλθε από την παρανομία, η εφαρμογή της οκτάωρης απασχόλησης υπήρξε το βασικό διακύβευμα, αλλά και το κυρίαρχο αίτημα των εργατικών κινητοποιήσεων το οποίο προωθήθηκε με δραματικό τρόπο με τις κινητοποιήσεις που έγιναν στην Αμερική, την Πρωτομαγιά του 1886.²⁴⁴ Με την ίδρυση του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας (ΔΓΕ), μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, τέθηκε ως πρωταρχικό θέμα συζήτησης σε όλα τα συνέδριά του η καθιέρωση της οκτάωρης απασχόλησης. Εξάλλου και η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας αποφάσισε να αφιερώσει την πρώτη διεθνή σύμβαση στο αίτημα αυτό.²⁴⁵

Παρά τις διεθνείς αυτές εξελίξεις και τον φιλελευθερισμό που επαγγελλόταν η Βρετανία, στην Κύπρο η διαχείριση των όρων εργασίας ακολουθούσε την αυθαιρεσία των εργοδοτών. Από όλες τις βιωματικές μνήμες των εργατών εκείνης της περιόδου καταγράφεται ως τρόπος καθορισμού του ωραρίου απασχόλησης η Ανατολή και η Δύση του ηλίου. Ξεδιπλώνοντας τις μνήμες του στον Π. Βαρνάβα²⁴⁶ ο Κώστας Κασμίρης, ο οποίος βίωσε παρόμοιες συνθήκες ως εργάτης οικοδομών, αναφέρει: «*οι ώρες ήταν πολλές. Έπρεπε πριν γεννηθεί ο ήλιος να βρίσκεσαι στη δουλειά και να σχόλανες μετά που έδινε ο ήλιος.*» Αφηγείται, μάλιστα, προσωπική εμπειρία όταν ο εργολάβος ήταν

²⁴⁰ SAI/1595/1920, «Απάντηση υπουργείου Αποικιών σε εγκύκλιο του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας», Λονδίνο, 9-12-1920.

²⁴¹ Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, ό.π., 188.

²⁴² Α. Λιάκος, ό.π., 200-201.

²⁴³ Α. Λιάκος, ό.π. 358.

²⁴⁴ Ν. Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Εργατικής πρωτομαγιάς*, Αθήνα, εκ. Αρδην, 2005, 5.

²⁴⁵ Α. Λιάκος, ό.π., 253.

²⁴⁶ Ο Παντελής Βαρνάβας, μεταλλωρύχος και συνδικαλιστής της ΠΕΟ, κατέγραψε βιωματικές μνήμες εργατών στο βιβλίο του *Παλεύοντας για τη ζωή*.

Τουρκοκύπριος. Τότε, οι εργάτες περίμεναν να ακουσθεί ο Χότζας να διαβάσει το κοράνι, για να μπορέσουν να διακόψουν την εργασία τους²⁴⁷. Οι θρησκευτικές, λοιπόν, πεποιθήσεις μπορούσαν να καθορίσουν την «πειθαρχία του χρόνου»²⁴⁸ και οι εργοδότες με γνώμονα την ιδεολογία ότι ο «χρόνος είναι χρήμα» καθόριζαν το ωράριο αποβλέποντας στο μεγαλύτερο κέρδος.

Οι προσωπικές μνήμες δεν αποτελούν τις μοναδικές μαρτυρίες για την πραγματικότητα του ωραρίου. Η επιβεβαίωση των προσωπικών μαρτυριών προέρχεται και από τις διοικητικές αναφορές της εποχής. Σε έγγραφη έκθεση για την απασχόληση στα μεταλλεία, με ημερομηνία 7-7-1928, ο διοικητής Λεμεσού αναφέρει ότι η απασχόληση στην Κύπρο γενικά διεξάγεται από τις 6 π.μ. έως 6 μ.μ., έχοντας δικαίωμα οι εργάτες για διάλειμμα μισής ώρας για πρόγευμα και ισόχρονης διακοπής για μεσημεριανό²⁴⁹. Μάλιστα, στην ετήσια έκθεση των Αρχών για το έτος 1926 εκτιμάται ότι το σύστημα της χρήσης του ηλιακού φωτός για τον καθορισμό της εργάσιμης ημέρας αποτελεί πλεονέκτημα σε μια χώρα όπου τα χαμηλότερα στρώματα του πληθυσμού είναι στο μεγαλύτερο ποσοστό χωρίς ρολόι.²⁵⁰ Επιπλέον και ο μισθός των εργατών καθοριζόταν αυθαίρετα, λόγω της δυνατότητας που είχε ο εργοδότης να βρει αντικαταστάτη μέσα από μια εφεδρεία ανέργων, οι οποίοι περίμεναν να πάρουν τη θέση όσων απολύονταν. Παράλληλα προς αυτά τα δεδομένα, η έλλειψη ασφαλιστικής και υγιεινής προστασίας διαμόρφωνε ένα πλαίσιο ανασφάλειας για το εργατικό στρώμα της Κύπρου το οποίο ενσωμάτωνε άνδρες, γυναίκες και παιδιά.

Ειδικού βάρους και σημαντικότητας εργασιακός χώρος ήταν ο χώρος των μεταλλείων²⁵¹ που περιοδικά συγκέντρωνε μεγάλη εργατική δύναμη. Όπως, μάλιστα, θα διαπιστωθεί οι μεταλλωρύχοι διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στο νησί. Η αθλιότητα των συνθηκών στα μεταλλεία ενσωμάτωνε το ίδιο το αντικείμενο της απασχόλησης των εργατών, το οποίο επιβάρυνε την υγεία τους, την έλλειψη προστατευτικών μέτρων, τα «*αναπόφευκτα*»²⁵² ατυχήματα, σύμφωνα με δήλωση του Διοικητή, τα οποία συχνά άφηναν στους χώρους αυτούς νεκρούς ή σωματικά ανάπηρους μεταλλωρύχους. Καταγράφεται από τον Π. Βαρνάβα: «*Στις 18 Μαρτίου 1925 στη Σκουριώτισσα έντεκα μεταλλωρύχοι, ελληνοκύπριοι και τουρκοκύπριοι, βρήκαν φρικτό*

²⁴⁷ Π.Βαρνάβας, *Κοινοί εργατικοί αγώνες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων*, Λευκωσία, 1997, 10.

²⁴⁸ Ε. Τόμπσον, *Χρόνος, εργασιακή πειθαρχία και βιομηχανικός καπιταλισμός*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη, 1994, 49

²⁴⁹ SAI/1495/1927/1, «Public Works Department», Διοικητής Λεμεσού στον Αποικιακό Γραμματέα, Λεμεσός, 7-7-1928.

²⁵⁰ *Cyprus. Annual Report of 1926*, Λευκωσία, 1927, 42.

²⁵¹ Εκτενέστερη αναφορά θα γίνει στα επόμενα κεφάλαια.

²⁵² SAI/1495/1927/1, *Public Department (mines branch)*, Δήλωση του διοικητή Λεμεσού, Λεμεσός, 19-6-1928.

θάνατο που προκλήθηκε από ασφυξία λόγω υπερβολικής ζέστης και δηλητηριωδών αερίων»²⁵³. Χαρακτηριστική, επίσης, για τις συνθήκες εργασίας είναι και η αφήγηση του Πορφύρη Κυριάκου: «Στο μεταλλείο κατεβαίναμε άσπροι και βγαίναμε κατάμαυροι. Ένα απόγευμα όταν σχόλασα και έβγαينا από τον κάδο, συνάντησα την γυναίκα μου με την κορού μου, 3-4 χρόνων, που με άλλες γυναίκες των μεταλλωρύχων ήρταν για να δουν από ενδιαφέρον πως βγαίναμε από το μεταλλείο. Η κόρη μου μόλις με αντίκρυσε κατάμαυρο με άσπρα μόνο τα μάτια και τα δόντια, τρομοκρατήθηκε και άρχισε τα κλάματα. Για μένα ήταν μια τραγική στιγμή που πάντα θα τη θυμούμαι»²⁵⁴.

Η συσσώρευση μεγάλης εργατικής δύναμης, οι δύσκολες συνθήκες απασχόλησης, η οικονομική και η διαχειριστική εμπλοκή ξένων παραγόντων στον παραγωγικό αυτό το χώρο, ο οποίος είχε μεγάλη οικονομική σημασία για το νησί, υπήρξαν παράγοντες που λειτούργησαν ευνοϊκά, ώστε να αναπτυχθεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους εργάτες των μεταλλείων. Έτσι το 1925 εισήχθηκε προστατευτική νομοθεσία από τα ατυχήματα. Σύμφωνα, όμως με τον νόμο (*The mines regulations law of 1925*), υπεύθυνη για τη λήψη προστατευτικών μέτρων υπέρ των εργατών καθίστατο η διοίκηση των μεταλλείων²⁵⁵.

Ωστόσο, η αυθαιρεσία διαχείρισης των όρων εργασίας από την εργοδοσία, οι άθλιες συνθήκες εργασίας και ο τρόπος διαβίωσης, οδήγησαν τους εργάτες των μεταλλείων από νωρίς σε απεργιακές κινητοποιήσεις. Έτσι, το 1925 στην Σκουριώτισσα οι εργάτες στο μεταλλείο προχώρησαν σε απεργία με αίτημα τη μεταβολή του τρόπου πληρωμής τους, αφού εξ αιτίας της μεθόδου της εργολαβίας, που χρησιμοποιούνταν στη διεξαγωγή της εργασίας, εμπλέκονταν στην πληρωμή και εργολάβοι, οι οποίοι, πολλές φορές, εκμεταλλεύονταν τους εργάτες. Η απεργία διήρκεσε δυο μέρες και έληξε, αφού ικανοποιήθηκε το αίτημα των εργατών να γίνεται η πληρωμή απευθείας από την εταιρεία. Αναφέρει ο Λευτέρης Γιάννη Λευτέρη ότι για την προετοιμασία της απεργίας, αλλά και την οργάνωση των εργατών συνέβαλαν εξωεργασιακοί παράγοντες²⁵⁶. Μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνονταν μηχανικοί από τη Λευκωσία αλλά και ο Κώστας Κόνωνας ο οποίος ήταν τότε διορισμένος δάσκαλος στη Σκουριώτισσα. Η διοίκηση της εταιρείας, αντιδρώντας στην οργάνωση των εργατών, έθεσε υπό διωγμό τα πρόσωπα που πρωταγωνιστούσαν στην οργάνωση και την απεργία²⁵⁷. Τη στάση της εργοδοσίας

²⁵³ Π.Βαρνάβας, *Κοινοί εργατικοί αγώνες Ελληνοκυπρίων και τουρκοκυπρίων*, Λευκωσία, 1997, 10.

²⁵⁴ Π. Κυριάκου στο Π.Βαρνάβας *Παλεύοντας για τη ζωή...*, ό.π., 72.

²⁵⁵ SAI/1495/1927/1, *Public Works Department, (Mines branch,)*, Λευκωσία, 1928.

²⁵⁶ Η οργάνωση των μεταλλωρύχων υπήρξε μια περιπετειώδης διαδικασία ακόμα και στην επόμενη δεκαετία όταν εισήχθηκε νομοθετική ρύθμιση για εγγραφή των συντεχνιών. Για τις δυσκολίες της θα γίνει αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο.

²⁵⁷ Π.Βαρνάβας, ό.π., 63.

καταγράφει με τον ακόλουθο τρόπο ο *Νέος Άνθρωπος*: «*Η εταιρεία θέλει να μην έχει κανένα εμπόδιο στην εκμετάλλευση των εργατών της και για να προλάβει κάθε επικείμενο έλεγχο εκ μέρους των σκλάβων της, φροντίζει με διάφορους κίτρινους εργάτες, πουλημένα της όργανα, να εμποδίζει την ίδρυση και αυτού ακόμα του νερόβραστου σωματείου του δικηγόρου Κλυτίδη. Οι εργάτες που αποτελούσαν την επιτροπή του εν λόγω σωματείου, δεκαέξι, απελύθησαν της εργασίας των άνευ καμιάς δικαιολογίας, όπως απελύθησαν και 8 εργάτες που αποτελούσαν τους αντιπροσώπους του σωματείου στα διάφορα τμήματα του μεταλλείου*».²⁵⁸

Ο χώρος των μεταλλείων δεν υπήρξε ο μόνος εργασιακός χώρος όπου πραγματοποιήθηκαν εργατικές κινητοποιήσεις για να ανατραπεί το αρνητικό πεδίο και να βελτιωθούν οι συνθήκες απασχόλησης με σαφή προσδιορισμό των εργασιακών όρων. Πραγματοποιήθηκαν απεργίες και από άλλες ομάδες εργατών με τους ίδιους πάντα στόχους.

5.2. Η προσπάθεια ανατροπής των αρνητικών φαινομένων

5.2.1. Οι μορφές κοινωνικών αγώνων και το αιτηματολόγιο

Η απουσία προστατευτικής νομοθεσίας και η αυθαιρεσία των εργοδοτών στον καθορισμό των όρων εργασίας οδηγούν σε κινητοποιήσεις τους ίδιους τους εργάτες. Η σπουδαιότερη «διακριτή μορφή συλλογικής δράσης»²⁵⁹ και κοινωνικών αγώνων είναι η απεργία.²⁶⁰ Η μελέτη των απεργιών, ως μορφή των κοινωνικών αγώνων και ως τμήμα της κοινωνικής ιστορίας ενός λαού, καταγράφει την εξέλιξη των στόχων στις κοινωνικές διεκδικήσεις, αλλά συγχρόνως αναδεικνύει τη διαφοροποίηση της μορφής τους στην πορεία του χρόνου. Επιπλέον, μέσω αυτών προσδιορίζεται η ταξική συνειδητοποίηση των εργατών η οποία είναι συνάρτηση των εμπειριών που αποκτούν μέσα από τη συνάντησή τους στην εξέλιξη των παραγωγικών διαδικασιών.²⁶¹

Στην Κύπρο οι εκδηλώσεις της συλλογικής δράσης στον άξονα των κινητοποιήσεων παρουσίαζαν ποικιλομορφία, κυρίως, όταν το συνδικαλιστικό και

²⁵⁸ Εφημ. *Νέος Άνθρωπος*, 1-5-1925.

²⁵⁹ Κ.Φουντανόπουλος, *Εργασία και εργατικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη*, Αθήνα, 2005, 14

²⁶⁰ Αν και δεν ήταν διαδεδομένη αγωνιστική μορφή συλλογικής δράσης στα πρώτα χρόνια της *Αγγλοκρατίας*, εν τούτοις δεν ήταν τελείως άγνωστη ως μορφή αγώνα. Η εφημερίδα *Σάλπιγξ* αναφέρει στις 1-7-1895 απεργία 500 εργατών που εργάζονταν για άνοιγμα αυλακιών στον ποταμό Γερμασόγειας. Η αιτία της απεργίας ήταν η περικοπή ενός γροσιού από το μισθό τους.

²⁶¹ E.P.Thompson, *The Making of the English Working Class*, Λονδίνο, 1980, 8.

εργατικό κίνημα απέκτησε δυναμική και ωριμότητα στη δεκαετία του 1940. Από νωρίς, όμως, οι μισθωτοί έστελναν υπομνήματα και συλλογικές επιστολές σε αρμόδιους φορείς διεκδικώντας την ικανοποίηση αιτημάτων, όπως οι σιγαροποιοί οι οποίοι με επιστολή τους, στις 2-4-1930, ζητούσαν να εισαχθεί εργατικό νομοσχέδιο το οποίο να προσδιορίζει τις συνθήκες εργασίας τους και να τους απαλλάσσει από τη δωδεκάωρη εξαντλητική απασχόληση²⁶². Παράλληλα στα ρητορικά αιτήματα, οι εργάτες πραγματοποιούσαν συγκεντρώσεις και πικετοφορίες, αλλά συμμετείχαν σε συλλαλητήρια για να κοινοποιήσουν τα αιτήματά τους και να ευαισθητοποιήσουν ευρύτερα κοινωνικά στρώματα στο θέμα των κοινωνικών αγώνων που διεξήγαγαν.

Η γνώση μας αναφορικά με τη συλλογική δράση και τις απεργίες που πραγματοποιήθηκαν στην Κύπρο προέρχεται από ποικιλία πηγών, πολλές φορές με διαφορετική προσέγγιση, γεγονός που δυσχεραίνει την αντικειμενική παρακολούθησή τους.

Στα επίσημα έγγραφα, με τα οποία οι μηχανισμοί της αποικιακής διοίκησης ενημέρωναν τις βρετανικές αρχές στο Λονδίνο για όσα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα συνέβαιναν στην Κύπρο, υπάρχουν καταγεγραμμένες αναφορές για τη συλλογική δράση των εργατών και την απώλεια εργατοωρών, χωρίς όμως λεπτομερή περιγραφή μιας απεργιακής κινητοποίησης, εκτός εάν αυτή αποτελούσε ιδιαίτερης πολιτικής σημασίας γεγονός που επηρέαζε την εξέλιξη των εξουσιαστικών σχέσεων ή εκτρεπόταν σε συγκρουσιακά φαινόμενα και παθογένεια. Σε αυτή την περίπτωση καταγραφόταν εμπλοκή και της αστυνομίας με πρόσχημα την πιθανή διατάραξη της δημόσιας τάξης από την πρόκληση ταραχών. Εκτενείς αναφορές στην εξέλιξη των απεργιών, κυρίως της δεκαετίας του 1940, συναντούμε σε δημοσιογραφικά έντυπα, τα οποία αποτελούν εκφραστές των δυο συνδικαλιστικών οργανώσεων, οι οποίες ιδρύθηκαν εκείνη την περίοδο. Για όσες απεργίες παρουσιάζουν μικρό πολιτικό ενδιαφέρον η αναφορά στον τύπο είναι συνοπτική. Βέβαια, για πολιτικούς και εθνικούς λόγους η εξέλιξη των εργατικών κινητοποιήσεων υπήρξε αντικείμενο της ενημέρωσης του ελληνικού προξενείου προς τις αρμόδιες ελληνικές αρχές, με ιδιαίτερη αναφορά σε όσες απεργίες επηρέαζαν τις σχέσεις μεταξύ των Ελληνοκυπρίων με εκδήλωση συμπτωμάτων παθογένειας. Πολλές φορές, μάλιστα, το ενδιαφέρον της περιγραφής εστιάζόταν στην παθογένεια περιορίζοντας την αναφορά των εργατικών αιτημάτων. Σε κάποιες περιπτώσεις τα έκτροπα ήταν μεγάλης έντασης και

²⁶² SAI/995/1930, Επιστολή προς την αποικιακή κυβέρνηση των εργατών των καπνεργοστασίων Πατίκη Λεμεσού, Σ. Δρουσιώτη Λεμεσού, Διανέλλου Λάρνακος, Διανέλλου και Βεργοπούλου Λάρνακος, Πατίκη Λευκωσίας, Πάπαλου Λευκωσίας, Λάρνακα, 2-4-1930.

προκαλούσαν το ενδιαφέρον ξένων δημοσιογραφικών εντύπων. Από τις βιωματικές μνήμες των επιζώντων πρωταγωνιστών του εργατικού κινήματος, αλλά και απλών εργατών που βίωσαν τα γεγονότα της περιόδου ξετυλίγονται αναπαραστάσεις των απεργιακών αγώνων και καταγράφονται σε σύγχρονες πηγές, όπως είναι τα αφιερωματικά συνδικαλιστικά βιβλία και τα κομματικά έντυπα. Έτσι οι τότε απεργίες παρουσιάζονται σήμερα πιο ζωντανά σε οπτικοακουστικό υλικό με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας.²⁶³

Είναι γεγονός ότι η συλλογική δράση στην πρώιμη περίοδο κινήθηκε δισταχτικά και με αργούς ρυθμούς. Τόσο στον άξονα της οργάνωσης όσο και της συμμετοχής τους σε κοινωνικούς αγώνες, οι εργάτες ήταν δισταχτικοί λόγω των επικρατουσών κοινωνικών, ιδεολογικών και πολιτικών συνθηκών.

Το φοβικό σύνδρομο της ανεργίας από ενδεχόμενη απόλυση, λόγω της έλλειψης νομοθετικής ρύθμισης για επαγγελματική κατοχύρωση, και η προπαγάνδα κατά του κομμουνισμού διαμόρφωναν τις συμπεριφορές των εργατών απέναντι στους εργοδότες και τις απεργίες. Έτσι, οι εργάτες αποδέχονταν την άποψη του κατεστημένου: *«Οι εργάτες δεν έπρεπε να ενώνονται και να κάνουν στάση δουλειάς για να διεκδικούνε, γιατί αυτό ήταν «κομμουνισμός»»*.²⁶⁴

Η υπάρχουσα κατάσταση ήταν δυνατό να αντιμετωπισθεί εάν οι εργάτες καλλιεργούσαν εργατική συνείδηση και, κυρίως, εάν συνειδητοποιούσαν τη θέση τους στις παραγωγικές διαδικασίες. Για να αξιολογηθεί από τους εργάτες η παρουσία τους και να συνειδητοποιηθεί η αξία τους στο οικονομικό πλαίσιο χρειάζονταν να τύχουν ιδεολογικής καθοδήγησης, αλλά και να συμμετέχουν σε εργατικά σωματεία, τα οποία θα τους οδηγούσαν και στην κωδικοποίηση των αιτημάτων τους πάνω σε ρεαλιστικές βάσεις. Κάτι τέτοιο, οι πολιτικά άπειροι και πολλές φορές εξαρτημένοι από αντίθετους στα εργατικά θέματα παράγοντες, εργάτες αγνοούσαν. Μιλώντας ο Α. Ζιαρτίδης, ένας από τους πρωταγωνιστές του συνδικαλιστικού κινήματος της Κύπρου, για τη σημασία της οργάνωσης στις απεργίες αναφέρει: *«Απεργία κάνουν οι εργάτες, αφού οργανωθούν και οργανώσουν τη συντεχνία τους. Ή τουλάχιστον αφού οργανώσουν μια επιτροπή η οποία να τους συντονίζει και να τους καθοδηγεί. Η απεργία γίνεται αφού μελετηθούν τα αιτήματα και όταν μιλούσαμε για μελέτη των αιτημάτων, εμιλούσαμε για μελέτη συλλογική. Έπρεπε σε αυτή τη μελέτη να μετάσχουν οι ίδιοι οι ενδιαφερόμενοι εργάτες. Έπρεπε τα αιτήματα να*

²⁶³ Αναφέρομαι σε ντοκιμαντέρ που παρουσιάστηκε το 2008 από το Ραδιοφωνικό Ίδρυμα Κύπρου (PIK) με την ευκαιρία αφιερωματικής εκδήλωσης στην Κύπρο για τα 60 χρόνια από τις απεργιακές κινητοποιήσεις των μεταλλωρύχων το 1948, για τις οποίες θα γίνει ιδιαίτερη αναφορά στο 6^ο κεφάλαιο.

²⁶⁴ Γ. Λέφκης, ό.π., 58-60.

είναι ρεαλιστικά. Ρεαλιστικά μέσα στις συνθήκες της τοτινής εποχής. Τα αιτήματα έπρεπε να υποβληθούν στους εργοδότες.»²⁶⁵

Υπήρχαν, βέβαια, περιπτώσεις όπου οι απεργίες ήταν αυθόρμητες και εκδηλώνονταν μετά από κάποια ένταση που παρουσιαζόταν στο χώρο εργασίας. Για τη μαρξιστική θεωρία οι αυθόρμητες απεργίες και οι πρωτόγονες ταραχές προσδιορίζουν το ξύπνημα της συνείδησης του προλεταριάτου, στοιχείο με το οποίο συνδέεται παντού το ξεκίνημα του εργατικού κινήματος.²⁶⁶ Ωστόσο, για την ηγεσία του κομμουνιστικού κόμματος μια απεργία χρειαζόταν καλή οργάνωση για να είναι αποτελεσματική. Αναφέρει ο Ζιαρτίδης για τις αυθόρμητες απεργίες: «Παρ'όλο που μια αυθόρμητη απεργία αποτελούσε ένα είδος επαναστατικού σπόρου, εν τούτοις οι αυθόρμητες απεργίες κατά κανόνα αποτυγχάνουν και έχουν σαν τελική συνέπεια τους την απογοήτευση των εργατών. Η τοτινή ηγεσία του συνδικαλιστικού κινήματος και με την καθοδήγηση του κομμουνιστικού κόμματος, είχε ταχθεί ενάντια στις αυθόρμητες απεργίες. Γι' αυτό το συνδικαλιστικό κίνημα, η συνδικαλιστική ηγεσία εκείνης της εποχής εθεώρησε σαν ένα από τα πρώτα καθήκοντα της να διαπαιδαγωγήσει και τα κατώτερα στελέχη και τους εργάτες για τη σημασία που έχει η καλή οργάνωση μιας απεργίας»²⁶⁷. Η διαπαιδαγώγηση των εργατών προς αυτή την κατεύθυνση έπρεπε να γίνεται μέσα στα σωματεία τους, όπως αναφέρει ο Σέρβας,²⁶⁸ επομένως έπρεπε να προηγηθεί η οργάνωση και να ακολουθήσει η απεργία. Έτσι, τα εργατικά σωματεία και τα εργατικά κέντρα ανέλαβαν τον ρόλο της διαπαιδαγώγησης των εργατών. Μετά την ίδρυσή τους, λοιπόν, άρχισαν να διοργανώνουν εκδηλώσεις οι οποίες στόχευαν στην καλλιέργεια εργατικής συνείδησης.

5.2.2. Οι πρώτες δυναμικές κινητοποιήσεις : Επιρροές και αδυναμίες

Η προσπάθεια για οργάνωση των εργατών, που ξεκίνησε στη Λεμεσό, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο, με ιδεολογικούς φορείς εκφραστές σοσιαλιστικών και στη συνέχεια κομμουνιστικών ιδεών, βοήθησε τόσο στον προσδιορισμό των εργατικών στόχων και την κωδικοποίηση των αιτημάτων, όσο και στη μεθόδευση της συλλογικής δράσης και των κοινωνικών αγώνων. Τα αιτήματα άρχισαν να τίθενται σε γενικότερη βάση και αποδέκτες ήταν όχι μόνο οι εργοδότες, αλλά και η αποικιακή διοίκηση. Οι απεργίες δεν

²⁶⁵ Α. Ζιαρτίδης, ό.π., 29-30.

²⁶⁶ Γ. Κορδάτος, ό.π., 18.

²⁶⁷ Α. Ζιαρτίδης, ό.π., 29.

²⁶⁸ Π. Σέρβας, ό.π., 101.

είχαν στόχο μόνο μεταβολή των εργασιακών όρων, αλλά συνδέθηκαν με το αίτημα για κατοχύρωση του δικαιώματος ελεύθερης οργάνωσης.

Οι πρώτες κινητοποιήσεις συνδέθηκαν με χώρους οι οποίοι παρουσίαζαν σχετική ανάπτυξη. Ένας κλάδος που, την περίοδο εκείνη, ακολουθούσε αναπτυξιακή πορεία ήταν ο τομέας της καπνικής βιομηχανίας. Στο εργοστάσιο «ΘΡΙΑΜΒΟΣ» του Στέφου Ρούβαλη, το οποίο λειτουργούσε στην Πάφο, το 1919 προωθήθηκε συγκρότηση επιτροπής με στόχο την οργάνωση απεργίας η οποία θα διεκδικούσε μισθολογικά αιτήματα, προστασία των εργατών από την εκμηχάνιση και δικαίωμα οργάνωσης των σιγαροποιών με προοπτική να επεκταθεί και στα υπόλοιπα καπνεργοστάσια της Κύπρου. Καθοδηγητικό ρόλο στην πορεία αυτής της διαδικασίας διαδραμάτισε ο Π. Φασουλιώτης με ομιλίες του σε συγκεντρώσεις εργατών. Παράλληλα, πραγματοποιήθηκαν ομιλίες προς τους κύπριους σιγαροποιούς από έμπειρους σιγαροποιούς προερχόμενους από Αθήνα και Αλέξανδρεια, όπως ήταν ο Νίκος Αρώνης.²⁶⁹ Βέβαια, οι οργανωτικές διαδικασίες προκάλεσαν την άμεση αντίδραση του εργοδότη ο οποίος προχώρησε στην απόλυση των μελών της επιτροπής των σιγαροποιών. Επιπλέον, από την αστυνομία χρησιμοποιήθηκαν μηχανισμοί παρακολούθησης όσων εργατών θεωρούνταν πρωταγωνιστές στις εκδηλώσεις. Ωστόσο, τις εξελίξεις αυτές ακολούθησε απεργία, η οποία ενισχύθηκε οικονομικά από απεργιακό ταμείο το οποίο λειτούργησε με εισφορές όχι μόνο από τους εργαζόμενους στην Πάφο, αλλά και από άλλες πόλεις.²⁷⁰ Μεθοδεύοντας διάσπαση των απεργών, ώστε η απεργία να εκφυλιστεί, μεμονωμένος εργοδότης προχώρησε στην ικανοποίηση μισθολογικού αιτήματος σε περιορισμένο αριθμό εργατών.²⁷¹

Λίγο αργότερα, το 1922, στη Λεμεσό, πραγματοποιήθηκε μικρής διάρκειας απεργία σε δύο μεγάλα ραφτάδικα της πόλης με καθοδήγηση που προήλθε από εργαζόμενους κομμουνιστές. Το αίτημα για μισθολογική αύξηση, που τέθηκε στην εργοδοσία, ικανοποιήθηκε και έτσι η απεργία έληξε. Η σημαντικότητα αυτής της απεργίας, όπως εκτιμήθηκε από την ηγεσία του συνδικαλισμού, είναι το γεγονός ότι αυτή υπήρξε το βαρόμετρο για τη μέτρηση του αποτελέσματος της εξόδου από το θεωρητικό πεδίο στη χρήση πιο μαχητικών διεκδικητικών μέσων. Με την απεργία αξιολογήθηκε η αποτελεσματικότητα της ιδεολογικής κατάρτισης και αποδείχθηκε στο κατεστημένο ότι η

²⁶⁹ SAI/1154/1919, *Association of Cigarette Makers*, Γιάγκος Πετρίδης, Λευκωσία, 16/29-8-1919.

²⁷⁰ SAI/1154/1919 ό.π., Γραφείο αστυνομίας, Λευκωσία, 10-11-1919.

²⁷¹ SAI/1154/1919, ό.π., Επιστολή του Κ. Πιπερίδη, εργάτη από τη Λευκωσία, προς το φίλο του Χρίστο από τη Λάρνακα, 15-10-1919.

ενασχόληση με τον σοσιαλισμό δεν θα παρέμενε σε θεωρητικό επίπεδο,²⁷² αλλά θα μετασχηματιζόταν σε πράξεις.

Μεγαλύτερη συχνότητα παρουσιάζουν οι απεργιακές κινητοποιήσεις μετά το 1925²⁷³. Στόχος των τότε απεργιών ήταν η αναβάθμιση της θέσης των εργαζομένων. Βέβαια, η έλλειψη εργατικής νομοθεσίας, η οποία θα αποτελούσε σημείο αναφοράς για τη στήριξη των διεκδικήσεων των εργατών, ήταν παράγοντας ο οποίος προσδιόριζε το ξεκίνημα των διεκδικητικών αγώνων από μηδενική βάση. Βασικό χαρακτηριστικό εκείνων των απεργιών αποτελεί, επίσης, το γεγονός ότι σε αρκετές από αυτές έλειπε η οργάνωση, ήταν αυθόρμητες, αλλά και η συνδικαλιστική πείρα. Στο ορυχείο Αμιάντου, το 1929, ξεκίνησε απεργία των εργατών ως διαμαρτυρία για τον τρόπο που η διοίκηση της εταιρείας αντιμετώπιζε την προμήθεια ψωμιού, όμως, στην εξέλιξή της τέθηκαν και γενικότερα αιτήματα του κλάδου. Τις συνθήκες διεξαγωγής εκείνης της απεργίας συνδέει με την ίδρυση αρτοποιείου, το οποίο υποστηριζόταν από την εταιρεία, ένας από τους απεργούς, ο Παναγής Τουφεξής. Έτσι, όπως αναφέρει, «το 1927 κτίστηκε από έναν Αρμένιο φούρνος που έκαμνε ψωμιά «όπως το παντεσπάνι». «Παρά το γεγονός ότι τα ψωμιά αυτά πωλούνταν πιο ακριβά, οι εργάτες υποχρεώνονταν να τα αγοράζουν», γεγονός που δηλώνει την εκμετάλλευση των εργατών μέσω της πώλησης του ψωμιού. «Συγκεκριμένα η διοίκηση της εταιρείας απαγόρευε στους εργάτες του Αμιάντου τη μεταφορά ψωμιού από τα χωριά τους, όταν αυτοί επέστρεφαν στο χώρο εργασίας τους, προχωρώντας ακόμα και σε κατάσχεση όσων ψωμιών βρίσκονταν στις αποσκευές τους». Κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας κατάσχεσης εκδηλώθηκαν διαμαρτυρίες των εργατών οι οποίες οδήγησαν στην έναρξη απεργίας. Στην εξέλιξή της η απεργία γενικεύτηκε με διεύρυνση των αιτημάτων τα οποία αφορούσαν μισθολογικές αυξήσεις και μείωση των ωρών απασχόλησης. Επικεφαλής των απεργών ήταν κάτοικοι από το χωριό Παλαιχώρι το οποίο γεωγραφικά βρίσκεται πλησίον του Αμιάντου. Οι υπεύθυνοι της εταιρείας στοχεύοντας στη διάσπαση των απεργών, για εκφυλισμό της απεργίας, χρησιμοποίησαν εργάτες από άλλες περιοχές, κυρίως την Πάφο. Η αντιμετώπιση των ξένων εργατών από τους απεργούς, ως απεργοσπαστικών μηχανισμών, διαμόρφωσε συγκρουσιακό κλίμα που προκάλεσε επέμβαση της αστυνομίας η οποία προέβη σε συλλήψεις. Ο διευθυντής της εταιρείας φθάνοντας στην περιοχή προσπάθησε να κατευνάσει τα πνεύματα ελευθερώνοντας τη μεταφορά του ψωμιού και υποσχόμενος τη μελέτη των υπόλοιπων αιτημάτων που έθεσαν οι απεργοί. Ωστόσο, οι συλληφθέντες απεργοί οδηγήθηκαν στο

²⁷² Γ.Λέφκης, ό.π., 58-60.

²⁷³ Ευστάθιος Ξυναρής στο Π. Βαρνάβας, *Παλεύοντας για ...*, ό.π., 9.

δικαστήριο το οποίο εξέδωσε καταδικαστική απόφαση, αφού ο δημόσιος κατήγορος, Στέλιος Παυλίδης, εκτίμησε ότι «οι συλληφθέντες έκαμαν όχι απεργία αλλά επανάσταση».²⁷⁴

Τα επεισόδια αναπαρίστανται σε έκθεση του επιτρόπου διοίκησης στις 26-7-1929. Σύμφωνα με αυτήν τα γεγονότα προκλήθηκαν από 200 εργάτες, οι περισσότεροι καταγόμενοι από το Παλαιχώρι, οι οποίοι έθεσαν αιτήματα τα οποία αφορούσαν στην αύξηση των μισθών, στη μείωση του ωραρίου εργασίας στις οκτώ ώρες και στην άδεια κατανάλωσης του δικού τους ψωμιού. Ωστόσο, ο επίτροπος θεώρησε ότι πολλοί από τους διαμαρτυρόμενους βρίσκονταν σε πλήρη σύγχυση για όσα συνέβαιναν²⁷⁵. Στο ίδιο έγγραφο επιβεβαιώνεται η επέμβαση της αστυνομίας, αλλά και η επίλυση του θέματος του ψωμιού, το οποίο οι εργάτες θα μπορούσαν να μεταφέρουν για δική τους μόνο χρήση και όχι για πώληση. Σε άλλο αρχειακό έγγραφο με ημερομηνία 10-8-1929 προσδιορίζονται οι καταδίκες των συλληφθέντων στα επεισόδια.²⁷⁶

Η διαφορετικότητα της ιδεολογίας, αλλά και των εκπροσωπούμενων συμφερόντων δημιουργούσε διαφορετική οπτική των γεγονότων, αλλά και των κοινωνικών αγώνων. Στην πορεία της εξέλιξής της, πολλές φορές, μια απεργία τεμνόταν από τη χρήση απεργοσπαστικών μηχανισμών, γεγονός που προκαλούσε επέμβαση της αστυνομίας για στήριξη της εργοδοτικής πλευράς στη χρησιμοποίηση απεργοσπαστών, όπως στην περίπτωση της απεργίας, που διεξήχθη στις οικοδομικές εργασίες του Νικόλα Καϊμακλιώτη, ο οποίος ανέλαβε το 1926 την κατασκευή σχολείων στην περιοχή της Λεμεσού. Η παρουσία απεργοσπαστών, με συμβολή και του τότε δημάρχου Αλέκου Ζήνωνα,²⁷⁷ προκάλεσε επεισόδια μεταξύ των απεργών (κομμουνιστών) και απεργοσπαστών (εθνικοφρόνων). Ακολούθησαν συλλήψεις με αποτέλεσμα τον εκφυλισμό της απεργίας.

Η απεργία αυτή οφείλει τη σημασία της στην ενσωμάτωση των χαρακτηριστικών των εργατικών σωματείων αφού αυτή συνοδεύτηκε από τη δημιουργία «κίτρινου σωματείου» εργατών. Έτσι, οι απεργοσπάστες, που ίδρυσαν δικό τους σωματείο, χαρακτηρίστηκαν «Έλληνες», σε αντίθεση με τους απεργούς «κομμουνιστές». Επιπλέον, οι απεργοσπάστες με τα σύμβολα τα οποία χρησιμοποίησαν διαφοροποιήθηκαν από τα μέλη του υπάρχοντος εργατικού σωματείου. Τα μέλη του νέου σωματείου στο επίκεντρο

²⁷⁴ Π.Βαρνάβας, ό.π., 107-110.

²⁷⁵ SAI/1065/1929, *Trouble among the workers at Amiandos*, Έκθεση Επιτρόπου Εργασίας, Λευκωσία, 26-7-1929.

²⁷⁶ SAI/ 1065/1929, ό.π, Διευθυντής αστυνομίας, Λεμεσός, 10-8-1929.

²⁷⁷ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, εκδ. ΠΕΟ, Λευκωσία, 1991, 31.

της «ταμπέλλας» (πινακίδας), η οποία είχε το έμβλημα και την ονομασία «ΣΩΜΑΤΕΙΟ ΚΤΙΣΤΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ», ζωγράφισαν το «μυστρί» του οικοδόμου και δίπλα τον Άγιο Νεόφυτο, ο οποίος σύμφωνα με την προπαγάνδα τους υπήρξε οικοδόμος. Για να αναδειχθεί, μάλιστα, σημειολογικά η διάσταση η οποία υπήρχε ανάμεσα στα μέλη του νέου σωματείου και τους απεργούς, στο οίκημα του σωματείου των οποίων υπήρχε αναρτημένο κόκκινο λάβαρο, τα μέλη του «ΣΩΜΑΤΕΙΟΥ ΚΤΙΣΤΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ» ανύψωσαν στο οίκημά τους την Ελληνική σημαία.²⁷⁸

Μικρότερης σημασίας, αλλά με χρησιμοποίηση πάλι απεργοσπαστικών μηχανισμών, υπήρξε η απεργία που διεξήχθη στη διάρκεια των οικοδομικών εργασιών στο σπίτι του Μ. Η. Μιχαηλίδη ο οποίος χρησιμοποίησε δυο μη οργανωμένους εργάτες στις κατασκευαστικές εργασίες για την οικοδόμηση της οικίας του. Οι οργανωμένοι εργάτες έθεσαν ως προϋπόθεση της συνέχειας των εργασιών στην οικοδομή την απόλυσή τους διαφορετικά θα παραιτούνταν οι ίδιοι. Ακολούθησαν διπραγματεύσεις μεταξύ των απεργών και του ιδιοκτήτη οι οποίες οδήγησαν σε συμβιβαστική συμφωνία μεταξύ των δύο μερών, η οποία προέβλεπε την απόλυση του ενός ανοργάνωτου εργάτη και τη διατήρηση του άλλου ο οποίος, όμως, αργότερα απελύθη.²⁷⁹ Ο ανταγωνισμός των συμφερόντων, που άρχισε να αναπτύσσεται σε διάφορους παραγωγικούς χώρους ανάμεσα στους εργάτες, ενισχυόταν από τη χρήση απεργοσπαστικών μηχανισμών, γεγονός που επηρέαζε αρνητικά την αποτελεσματικότητα των στόχων των απεργιών.

Εξάλλου, η καχυποψία των εργοδοτών και των αρμόδιων παραγόντων ότι στις εργατικές εκδηλώσεις και τις κινητοποιήσεις κρύβονταν πρωτοβουλίες κομμουνιστικής προπαγάνδας, ενεργοποιούσε τους κατασταλτικούς μηχανισμούς που επενέβαιναν για να ανακόψουν τις κινητοποιήσεις.

Η πολεμική που δεχόταν η οργανωμένη εργασία διαμόρφωσε τις συνθήκες για προβολή από τους εργάτες αιτημάτων που περιλάμβαναν παράλληλα στον καθορισμό των όρων εργασίας, ελεύθερη οργάνωση, αλλά και κατάργηση της επέμβασης των διωκτικών μηχανισμών στη διάρκεια μιας απεργίας. Στην εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε για τον εορτασμό της εργατικής πρωτομαγιάς, το 1925, στο Εργατικό Κέντρο Λεμεσού, όπου παρευρέθηκαν περίπου 200 άτομα, τέθηκαν δημόσια τα αιτήματα προς τη Διοίκηση τα οποία επαναλήφθηκαν και στη διάρκεια των εκδηλώσεων της επόμενης πρωτομαγιάς. Αυτά, τα οποία στο μεγαλύτερο μέρος τους ενδιέφεραν το σύνολο του πληθυσμού,

²⁷⁸ Ευστάθιος Ξυναρής στο Π.Βαρνάβας, ό.π., 10.

²⁷⁹ SAI/950/1923, *The Limassol Builder Association*, Έγγραφο της αστυνομίας Λεμεσός, 27-6-1923.

περιελήφθησαν σε υπόμνημα του Εργατικού Κέντρου Λεμεσού προς τον διοικητή της πόλης και προέβλεπαν:

1. *Ελευθερία οργανώσεως και αναγνώρισιν εργατικών σωματείων άνευ ουδεμιάς φορολογίας,*

2. *Εργατικούς νόμους που να καθορίζουν α)το οκτάωρον της εργασίας, β)αποζημιώσεις εκ μέρους των εργοδοτών και ιατρικήν περίθαλψιν των εργατών οι οποίοι εν καιρώ καθήκοντος γίνονται ανίκανοι προς εργασία και αποζημιώσιν εις τας οικογενείας των εις περίπτωσιν θανάτου, γ)αποζημιώσιν των απολυομένων εργατών άνευ αποχρώντος λόγου, δ)προστασίαν των εργαζομένων γυναικών και των ανήλικων παιδιών,*

3. *Αποζημιώσιν των σιγαροποιών των απολυθέντων της εργασίας των ένεκα της εισαγωγής των σιγαροποιητικών μηχανών δια της ειδικής φορολογίας των μηχανοποιητικών σιγαρέττων,*

4. *Βαρείαν φορολογίαν επί των εισαγομένων ετοιμών ενδυμάτων, υποδημάτων, επίπλων και άλλων αντικειμένων κατασκευαζομένων εν Κύπρω προς προστασίαν του κυπρίου εργάτου από της ανεργίας,*

5. *Ίδρυσιν ταμείου περιθάλψεως δια τους εργάτας εκ του εισπραττομένου ποσού της αναφερομένης εις το 4^{ον} αίτημα και δια φορολογίας των δημοσίων θεαμάτων, κέντρων διασκεδάσεων και ειδών πολυτελείας,*

6. *Κατάργησιν των φόρων επί των ειδών της πρώτης ανάγκης και αντικατάστασις των δια φορολογίας του κεφαλαίου,*

7. *Κατάργησιν του φόρου της υποτέλειας των 92 χιλιάδων λιρών,*

8. *Ειδικήν νομοθεσίαν προς πραγματικήν προστασίαν των εργατών των μεταλλείων Σκουριωτίσσης, Αμιάντου και εφαρμογήν σοβαράς φορολογίας επί των εξαγομένων μεταλλευμάτων,*

9. *Κατάπαυσιν των καταδιώξεων εκ μέρους της αστυνομίας κατά των οργανώσεων των εργατών και αγροτών εις τας πόλεις και τα χωρία.»*²⁸⁰

Γεγονός είναι ότι οι κοινωνικοί αγώνες της περιόδου απευθύνονταν προς την εργοδοσία, αλλά και τη βρετανική διοίκηση. Από την εργοδοσία οι εργάτες ζητούσαν βελτίωση των εργασιακών σχέσεων και από τη Διοίκηση την εισαγωγή εργατικής νομοθεσίας. Μέσω της εργατικής νομοθεσίας θα αποκτούσαν δικαίωμα οργάνωσης η οποία θα βοηθούσε στην κατάθεση αιτημάτων για βελτίωση των εργασιακών σχέσεων. Η οργάνωση ήταν το αναγκαίο πρώτο βήμα για την εισαγωγή κοινωνικής νομοθεσίας, αφού

²⁸⁰ SAI/935/1926, “Resolution Passed by the Labour Centre of Limmasol on the Ocasion of Celebration of May Day 1926”, Λεμεσός, 2-5-1926.

θα οδηγούσε τους εργάτες σε ωρίμανση και αξιολόγηση της αναγκαιότητας αυτής της εισαγωγής.²⁸¹

Ωστόσο, η μεταβολή της αρνητικής στάσης της βρετανικής διοίκησης απέναντι στο εργατικό ζήτημα και η αποδοχή του προβλήματος έγινε μόνο όταν το Διεθνές Γραφείο Εργασίας ζήτησε αποστολή όλων των επίσημων ετήσιων εκθέσεων για τα εργατικά θέματα στις αποικίες, λόγω της πρόθεσής του να θέσει προς συζήτηση στο Διεθνές Εργατικό Συνέδριο του 1929 τους όρους εργασίας. Επιπλέον στην απόφαση της αποικιακής κυβέρνησης συνέβαλε και το ενδεχόμενο εκδήλωσης κοινωνικών εντάσεων, ως συνέπεια της διαπιστωμένης επέκτασης του κομμουνισμού. Βέβαια η πρόθεση της Βρετανίας για εισαγωγή εργατικής νομοθεσίας στην Κύπρο ενσωματώνει και την αντίληψή της για την αναγκαιότητα διευθέτησης, με νομοθετική ρύθμιση, των εργατικών ζητημάτων στο σύνολο των αποικιών.²⁸²

²⁸¹ Γ. Κορδάτος, ό.π., 233 (Επικαλείται τη θέση του Μάρξ).

²⁸² SAI/1595/1920, «Εγκύκλιος του L.S. Amery», Λονδίνο 25-9-1928.

Nº 001 GOVERNMENT OF CYPRUS

THE TRADE UNION LAW, 1932.

CERTIFICATE OF REGISTRATION

This is to Certify that

the undermentioned Trade Union has been registered under the Trade Union Law, 1932.

Name of the Trade Union *Shoemakers*

Address of the Trade Union *Eleftheria Street No 5*

Given under my hand at *Nicosia*, this *eleventh* day
of *May*, 1932.

Fee : 10s.

Signature

Registrar of Trade Unions.

Nº 003 GOVERNMENT OF CYPRUS

THE TRADE UNION LAW, 1932.

CERTIFICATE OF REGISTRATION.

This is to Certify that

the undermentioned Trade Union has been registered under the Trade Union Law, 1932.

Name of the Trade Union *Nicosia Barbers' Employees*

Address of the Trade Union *Xanthis Xenierou Street N° 29*

Given under my hand at *Nicosia*, this *8th* day
of *April*, 1936.

Fee : 10s.

Signature

J. A. Bewan

Registrar of Trade Unions.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η θεσμοποίηση του εργατικού κινήματος, 1931-1938

1. Εισαγωγή: Η Κύπρος στη δεκαετία 1930-1940. Μια αποικία «σταχτοπούτα» (Cinderella colony)

Η δεκαετία του 1930 είναι για την ιστορία της Κύπρου μια κρίσιμη περίοδος. Πλήθος εξελίξεων, που συντελούνται στο διεθνές και τοπικό περιβάλλον, οδηγούν στην αναδόμηση της Βρετανικής κυριαρχίας στο νησί και στην αλλαγή του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου. Σημαντικό γεγονός της περιόδου θεωρείται – και είναι – η *αντιαποικιακή εξέγερση του Οκτωβρίου 1931*, συνέπεια της οποίας αποτελεί το τέλος του κοινοβουλευτισμού στην Κύπρο. Στον απόηχο της εξέγερσης πραγματοποιείται και η *θεσμοποίηση του εργατικού κινήματος*, με την καθιέρωση από την αποικιακή διοίκηση του *Νόμου περί συντεχνιών*. Έκτοτε, η εργατική τάξη έπρεπε να παλέψει όχι μόνο για συνδικαλιστικές ελευθερίες, αλλά και για εργασιακά δικαιώματα, πολεμώντας τις φαλκιδεύσεις του αποικιακού καθεστώτος και τη σκληρότητα της εργοδοσίας. Οι απεργιακοί αγώνες της περιόδου μπορούν να θεωρηθούν, εξάλλου, ένδειξη περαιτέρω *ωρίμανσης του εργατικού κινήματος* στην Κύπρο, οι κοινωνικές δομές της οποίας είχαν ήδη διαφοροποιηθεί σε σχέση με το παρελθόν.

Μελετώντας, καταρχάς, τις απογραφές της υπό εξέταση περιόδου, διαπιστώνονται σημαντικές ποσοτικές αλλαγές, αλλά συγχρόνως και μεταβολή των ποιοτικών δεικτών. Τόσο ο συνολικός πληθυσμός όσο και οι επιμέρους δείκτες διαφοροποιούνται συγκριτικά με τα προηγούμενα στατιστικά στοιχεία. Το συνολικό μέγεθος του πληθυσμού συμποσούται σε 347.433 κατοίκους, γεγονός που σε απόλυτους αριθμούς σημαίνει δημογραφική πρόοδο κατά 36.724 άτομα. Σε ποσοστιαία αναλογία η μεγέθυνση είναι της τάξης του 11,49%. Έχοντας σημείο αναφοράς τα στατιστικά δεδομένα του 1921, στα αστικά κέντρα (Λευκωσία, Αμμόχωστο, Λεμεσό, Λάρνακα) οι δημογραφικοί πίνακες παρουσιάζουν πληθυσμιακή αύξηση της τάξης του 19,90%, μεγαλύτερη και από τη συνολική αύξηση του πληθυσμού του νησιού. Η εθνολογική σύνθεση παραμένει στις ίδιες σχεδόν αναλογίες, με υπεροχή των χριστιανών, αν και μετά το 1933 δημιουργούνται κινήσεις για τον εποικισμό

Εβραίων και Ασσυρίων στην Κύπρο, προοπτική που προκαλεί ποικίλες αντιδράσεις στους κατοίκους.¹

Η εμφανής αύξηση της αστικοποίησης είναι ένας επιπλέον παράγοντας που διαφοροποιεί τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού σχετικά με την προηγούμενη περίοδο. Η μετακίνηση στα αστικά κέντρα συντελεί στη διεύρυνση των ποσοστών του ενεργού πληθυσμού που ασκεί παραγωγική δραστηριότητα σε αστικού τύπου επαγγέλματα ή σε μεταλλευτικές επιχειρήσεις. Από τα στατιστικά δεδομένα και τις ετήσιες αναφορές της Διοίκησης διαπιστώνεται ένας σχετικός εκσυγχρονισμός στη δομή της απασχόλησης, με νέους επαγγελματικούς προσανατολισμούς, διαφοροποιημένους από τα παραδοσιακά επαγγέλματα, όπως καταγράφονται στον επόμενο πίνακα:

¹ Οι κάτοικοι εξέφραζαν διχογνωμία σχετικά με το θέμα και αξιολογούσαν τις συνέπειες με αμφίσημο τρόπο: Η μια μερίδα που επικαλούνταν εθνολογικούς και οικονομικούς λόγους θεωρούσε ότι η προοπτική μιας τέτοιας μετανάστευσης θα ήταν ολέθρια για τον πληθυσμό. Συγκεκριμένα πίστευαν ότι θα προκαλούσε: (1) αδυναμία για ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών του γηγενούς πληθυσμού, (2) αύξηση της ανεργίας, (3) μείωση, ακόμα περισσότερο, της τιμής των αγροτικών κτημάτων, με αποτέλεσμα την εύκολη αλλαγή ιδιοκτησιακού καθεστώτος, λόγω της οικονομικής αδυναμίας των κυπρίων αγροτών. Η αλλαγή, επίσης, στην εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού δεν προκαλούσε λιγότερη ανησυχία. (Βλέπε: Εφημ. *Πατρίς*: «Αδέσποτος τόπος», 24-1-1934). Η άλλη μερίδα που εξέφραζε απόψεις όπως αυτή της πλειοψηφίας του Δημοτικού Συμβουλίου Πάφου εκτιμούσε ότι αυτή η εγκατάσταση θα ήταν επωφελής, γιατί θα λειτουργούσε θετικά με την εισαγωγή επενδυτικών κεφαλαίων και εμπειριών. Μάλιστα το δημοτικό συμβούλιο Πάφου είχε κάνει έκκληση στο Σιωνιστικό συνέδριο το οποίο συνήλθε την ίδια περίοδο στην Πράγα και προβληματιζόταν σχετικά με την τύχη των Εβραίων αφού όπως αναφέρθηκε στο συνέδριο: «*όλοι οι χώροι μάς δήλωσαν ότι έχουν κλειστά δι' ημάς τις θύρας*», να εγκατασταθούν στην Πάφο γιατί έτσι θα αυξηθούν οι τιμές των κτημάτων, οι οφειλότες θα σωθούν πωλώντες μέρος της περιουσίας τους και θα εισαχθούν νέες καλλιέργειες στην Κύπρο. Βλέπε: Εφημ. *Πάφος*, «Η εγκατάσταση αλλοδαπών εν Κύπρω» 13-10-1933.

ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΩΝ	ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ
Αγρότες – καλλιεργητές	34546
Ζευγολάτες - γεωργικοί εργάτες	22654
Κηπουροί	2216
Κτηνοτρόφοι	8861
Υποδηματοποιοί	3608
Επιπλοποιοί	2235
Οικοδόμοι	2070
εργάτες οικοδομών	1932
Οδηγοί	1066
Καροτσέρηδες	1261
Κουρείς	1144
μπακάληδες – μανάβηδες	1493
έμποροι	1334
Κληρικοί - υπάλληλοι	1254
Καθηγητές - δάσκαλοι	1938
καφετζήδες	1671
υπηρέτες	5212
ράπτες	1027
υφαντές	6222
μοδίστρες	2891
κεντήστρες	3079
εργάτες στα μεταλλεία	3197
άλλα επαγγέλματα	4100

Πίνακας Ι: Επαγγέλματα και εργατική δύναμη²

² Πηγή των δεδομένων αποτελεί το Cyprus, General Abstracts of the Census of 1931, Λευκωσία, 1932.

Νέα δεδομένα, εξάλλου, σε διεθνές οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο επηρεάζουν τον μικρόκοσμο της Κύπρου με ποικίλους τρόπους. Από τα μέσα, μάλιστα, της δεκαετίας η στρατηγική σημασία του νησιού αναβαθμίσθηκε λόγω των διεθνών εξελίξεων στην περιοχή κυρίως της Μεσογείου³, γεγονός που λειτούργησε θετικά στην εκσυγχρονιστική πορεία του νησιού, ιδιαιτέρως στον τομέα της εκπαίδευσης. Ο αριθμός σχολείων και μαθητών αυξάνεται, με αποτέλεσμα τη συνεχή μείωση του αναλφαριθμητισμού και των δύο φύλων σε όλες τις εθνότητες του νησιού⁴. Συγχρόνως, διευρύνονται τα ποσοστά των νέων που παρακολουθούν ανώτερες σπουδές στο εξωτερικό. Κοινωνική συνέπεια αυτής της αλλαγής είναι η διεύρυνση της αστικής τάξης με εμπόρους, νομικούς, γιατρούς, εκπαιδευτικούς και ανώτερους κληρικούς.

Οι δομές της οικονομίας, όμως, εξακολουθούν να χαρακτηρίζονται από στασιμότητα, αφού η ήδη εξαθλιωμένη κυπριακή οικονομία δεν κατάφερε να υπερβεί τα συμπτώματα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. Η εφημερίδα *Times*, σε άρθρο της για την Κύπρο με τίτλο «*A cinderella colony*», ανέφερε στις 21 Απριλίου 1934 ότι η επιβάρυνση του 82% του πληθυσμού με χρέη, η οποία είχε αρχίσει μερικά χρόνια πριν, παρουσίαζε και τότε συνεχή αυξητική τάση.⁵ Ο αγρότης δεν εργαζόταν, συμπλήρωνε η εφημερίδα, για τον εαυτό του, αλλά για τους δανειστές του. Σε έκθεση του ελληνικού προξενείου αναγνωριζόταν, επίσης, η κακοδαιμονία που αντιμετώπιζαν οι κάτοικοι του νησιού και επιμερίζονταν οι ευθύνες τόσο στην αποικιακή διοίκηση όσο και σε εγχώριους παράγοντες της ιθύνουσας τάξης, συγκεκριμένα σε φορείς της εκκλησίας και της εκπαίδευσης, πολιτικούς, εκπροσώπους του τύπου, αλλά και της διανοήσης⁶.

Κοινωνικό παράγωγο της οικονομικής δυσπραγίας φαίνεται ότι ήταν η συνέχιση της προλεταριοποίησης μέρους του αγροτικού πληθυσμού και η μετακίνησή του σε αστικές περιοχές, αλλά και σε χώρες του εξωτερικού, κυρίως στη Βρετανία και Αυστραλία. Οι μετακινούμενοι στα αστικά κέντρα αγρότες στρέφονταν σε ποικίλες επαγγελματικές δραστηριότητες και σε θέσεις οι οποίες πολύ συχνά δημιουργούν εναλλαγές μεταξύ του αυτοαπασχολούμενου, του μισθωτού ή του άνεργου⁷. Άλλες φορές,

³ Για την αλλαγή της στρατηγικής σημασίας της Κύπρου θα γίνει ιδιαίτερος λόγος στο επόμενο κεφάλαιο.

⁴ Βλ. *Cyprus, Annual Report on Social and Economic Progress of the People of Cyprus 1936*, Λονδίνο, 1937.

⁵ Επισυνάπτεται στον αρχειακό φάκελο 1934/A/22/111 του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών.

⁶ Βλ. ΙΑΥΕ, 1930/A/22/III, *Φάκελος Κύπρου*, απόρρητον, Α. Κύρου προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, 10-8-1930.

⁷ Το φαινόμενο δεν αποτελεί κυπριακή ιδιαιτερότητα. Αντιθέτως έχει διαχρονικότητα και αποτελεί μια γενικότερη κοινωνική παρενέργεια των οικονομικών συνθηκών και μπορεί να συμβεί σε οποιαδήποτε κοινωνία. Βλ. Claus Offe, *Κοινωνία της Εργασίας*, μτφρ. Γιάννης Τουτζιαράκης, Αθήνα, 1993, 53-54.

πάλι, η ενασχόληση με κάποια εποχική δραστηριότητα επέτρεπε τη διατήρηση της σχέσης με το χωριό και τη συντήρηση του υπάρχοντος μικρού αγροτικού κλήρου.

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες θα εξετάσουμε στη συνέχεια την πορεία ωρίμανσης του εργατικού κινήματος, με έμφαση (1) στους όρους και στα συναφή προβλήματα εργασίας (2) στην αντίδραση της κοινωνίας απέναντι στο αριστερό κίνημα (3) στο ανταποικιακό κίνημα του 1931 και στις συνέπειές του (4) στον Νόμο για την εγγραφή των συντεχνιών και στην εφαρμογή του και (5) στους αγώνες των εργατών.

2. Το εργατικό κίνημα σε πορεία απελευθέρωσης

2.1. Εργασία – Εργασιακές σχέσεις

2.1.1. Το έλλειμμα προστασίας. Η ανοχύρωτη εργασία στα μεταλλεία

Κατά τη δεκαετία του 1930, συμπαγής εργατική δύναμη απορροφάται στο χώρο των μεταλλείων και στην οικοδομική δραστηριότητα. Και οι δυο αυτοί επαγγελματικοί τομείς χρειάζονται ιδιαίτερη μυϊκή δύναμη και καλή σωματική κατάσταση και επιπλέον ελάχιστη εξειδίκευση, αφού αποτελούν καθαρά χειρωνακτική απασχόληση. Αυτό που συνοδεύει τους εργάτες στους συγκεκριμένους εργασιακούς τομείς είναι η ανασφάλεια από την ασυνέχεια στην απασχόληση και η διαρκής επικινδυνότητα που απορρέει από τη φύση της εργασίας⁸.

Η οικοδομική εργασία εξαρτάται, αφενός από τη ζήτηση του οικοδομικού προϊόντος και, αφετέρου, από τις συνεχείς μεταβολές του καιρού. Εξάλλου, ο μισθωτός οικοδόμος μπορεί εύκολα να μετακινηθεί στον ρόλο του εργοδότη, αναλαμβάνοντας την ευθύνη της ανέγερσης μιας κατοικίας ή το αντίστροφο, όπως αναγνωρίζεται και στο καταστατικό των οικοδόμων Λευκωσίας⁹. Έτσι, συχνά μεταβάλλεται η ιδιότητα των οικοδόμων στις εργασιακές σχέσεις.

Μεγαλύτερη ανασφάλεια και επικινδυνότητα βίωναν οι απασχολούμενοι στα μεταλλεία, τα χαρακτηριστικά των οποίων, όπως αναγνώριζαν – επιτέλους - φορείς της Διοίκησης, προσομοίαζαν με αυτά της εργατικής τάξης¹⁰. Στα μεταλλεία της Σκουριώτισσας, του Μαυροβουνίου και του Αμιάντου εργάζονταν χιλιάδες ελληνοκύπριοι

⁸ Εφημ. *Νέος Άνθρωπος*, «Από το Καϊμακλί», 11-2-1928.

⁹ Το καταστατικό, που εγκρίθηκε από τη Γενική Συνέλευση στις 29-3-1936, είναι συνημμένο στον αρχειακό φάκελο SAI/ 512/ 1932, *Nicosia Builders Syndicate*.

¹⁰ *Cyprus. Annual Report...1936*, ό.π. Είναι, ίσως, η πρώτη φορά που η αποικιακή διοίκηση αναγνωρίζει την ύπαρξη εργατικής τάξης στην Κύπρο.

και τουρκοκύπριοι εργάτες σε συνθήκες «κακουχίας και διωγμού»,¹¹ όπως θα σχολίαζε ο Thompson¹² και ως «ελαφρά ταξιαρχία», όπως θα έλεγε ο Μαρξ. Ο τύπος της εποχής¹³ προβάλλει με συμπάθεια το δυσμενές εργασιακό περιβάλλον στους μεταλλευτικούς χώρους. Ο τίτλος άρθρου της *Ελευθερίας* στις 17-7-1936 «*Μέσα στις μαυρισμένες γαλαρίες όπου οι εργάτες κερδίζουν το ψωμί τους με αίμα*» επιβεβαιώνει τις βιωματικές μνήμες των μεταλλωρύχων, που περιλαμβάνονται στο βιβλίο του Παντελή Βαρνάβα, αλλά και την έκθεση του κυβερνητικού ιατρού, ο οποίος το 1937 ανέφερε για τους χώρους διαμονής: «*Πρώην χάνια δια τα ζώα μετατράπησαν εις κατοικίας ανθρώπων αφού οι κάμαρες εκλείσθησαν παντελώς μη αφήνουν ούτε την μικροτέραν τρύπαν δι'αερισμόν. Αποθήκαι σκοτειναί διηρέθησαν με χωρίσματα εις έξ ή οκτώ μικροθαλάμους αεροσφαλείς και ηλιοσφαλείς. Μέσα δε εις κάθε τέτοιον νοτάν έκαστος των οποίων ενοικιάζεται προς 10 σελίνια τον μήνα κοιμούνται από 5 έως 10 πλάσματα.*»¹⁴

Η απασχόληση στους μεταλλευτικούς χώρους και τα ορυχεία ήταν κατά κανόνα αυξομειούμενη ανάλογα με τη ζήτηση του προϊόντος. Στα δεδομένα του επόμενου πίνακα αναφέρονται οι αριθμοί των εργατών που απασχολούνταν στα μεταλλεία από το 1934 ως το 1939.¹⁵

ΕΤΟΣ	ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΡΓΑΤΩΝ
1934	3590
1935	3959
1938	8000
1939	10000

Πίνακας II: Εργατική δύναμη μεταλλείων, 1934-39

¹¹ Η εφημερίδα *Νέος Άνθρωπος* σε συνεχή άρθρα και επιστολές αναγνωστών περιγράφει με δραματικό τρόπο τις συνθήκες εργασίας. Χαρακτηριστικό το άρθρο της στις 5 Ιουλίου 1928 με τίτλο «Τα εγκλήματα συνεχίζονται» συνοψίζει τον εργασιακό αυτό χώρο με τη φράση: «*πραγματική κόλαση των ζωντανών, μεσ'την οποία, πλάι στο χάρο δουλεύουν εξαντλητικά ως το θάνατο 8000 προλετάριοι.*»

¹² E. P. Thompson, *The Making of English Working Class*, ό.π., 436.

¹³ Η εφημερίδα *Νέος Άνθρωπος* στην αρθρογραφία αλλά και σε επιστολές αναγνωστών της στο διάστημα της έκδοσης της κατέγραφε τις συνθήκες απασχόλησης και επιβίωσης στους εργασιακούς χώρους των εργατών των μεταλλείων Σκουριώτισσας και Μαυροβουνίου, των αχθοφόρων, των τσαγκάρηδων, των εργατών στον Αμίαντο, των οικοδόμων.

¹⁴ Εφημ. *Ελευθερία*, «Έκθεσις κυβερνητικού ιατρού», 4-2-1937.

¹⁵ Katsikides, ό.π, 32.

Οι συνθήκες εργασίας είχαν βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες στην υγεία των εργατών, αφού πολλοί προσβάλλονταν από πνευμοκονίαση, φυματίωση και άλλες σοβαρές ασθένειες. Η προκαλούμενη από τις καιρικές συνθήκες ασυνέχεια στη συγκεκριμένη απασχόληση¹⁶, την τρέχουσα χρονική περίοδο διευρύνθηκε. Στα μεταλλεία της Σκουριώτισσας, για παράδειγμα, επήλθε προσωρινή μείωση της ζήτησης του προϊόντος λόγω της παγκόσμιας ύφεσης, με δυσάρεστο παρεπόμενο τη μείωση του αριθμού των εργαζομένων¹⁷.

Η έλλειψη επαγγελματικής αυτοτέλειας και η ρευστότητα στην απασχόληση επηρέαζαν, όπως είναι φυσικό, τον προσδιορισμό δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των εμπλεκόμενων συντελεστών της εργασίας (εργοδοτών, εργατών και διοίκησης), δηλαδή τη θέσπιση κανόνων για τη λειτουργία του συστήματος των εργασιακών σχέσεων.¹⁸ Η ανεπάρκεια της εργατικής οργάνωσης που επικρατούσε στην Κύπρο άφηνε ακάλυπτους τους εργάτες, δυναμιτίζοντας τη θέση τους στο διεκδικητικό πλαίσιο. Για την αντιμετώπιση της δυσκολίας η εργατική ηγεσία έθεσε σε προτεραιότητα την κατοχύρωση του δικαιώματος της οργάνωσης.¹⁹ Το διαμορφωμένο εργασιακό περιβάλλον ήταν αποτέλεσμα κυρίως της κυβερνητικής πολιτικής και εξυπηρετούσε τους εργοδότες. Οι αρμόδιοι φορείς παραδέχονταν το έλλειμμα θεσμικού πλαισίου για θέματα ασφάλειας, κατώτατου ημερομισθίου και εργατικής αποζημίωσης (*insurance, minimum wages and workmen's compensation*)²⁰.

¹⁶ Βλ. και κεφάλαιο 2^ο.

¹⁷ Υπήρχαν, όμως, προοπτικές υπέρβασης της κρίσης με άνοιγμα νέων αγορών, όπως η Ιαπωνία, για διοχέτευση των μεταλλευτικών προϊόντων. Βλ. CO67/252/3, *Cyprus Mines Corporation*, έγγραφο με υπογραφή του κυβερνήτη Stubbs, Λευκωσία, 7-8-1933.

¹⁸ Σύμφωνα με το θεωρητικό παράδειγμα του Dunlop, οι εργασιακές σχέσεις είναι υποσύστημα του ευρύτερου κοινωνικού συστήματος, αλλά ταυτόχρονα στοιχείο δυο συγκεκριμένων κοινωνικών υποσυστημάτων, του πολιτικού και του οικονομικού. Η θέσπιση κανόνων για τον καθορισμό του συστήματος των εργασιακών σχέσεων αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τη σωστή λειτουργία της απασχόλησης και, σύμφωνα με τον Dunlop, οι κανόνες διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες: κανόνες που διέπουν τις αμοιβές εργασίας, τις υποχρεώσεις των εργαζομένων και κανόνες για τα δικαιώματά τους. Ουσιαστικά, με την καθιέρωση κανόνων οριοθετείται σε πλαίσιο η συμπεριφορά των εμπλεκόμενων παραγόντων της εργασίας, έτσι ώστε να αποφεύγονται συγκρουσιακά φαινόμενα στις μεταξύ τους σχέσεις. Σημαντικός είναι ο ρόλος του κράτους, αλλά και των συνδικαλιστικών οργανώσεων, στην κωδικοποίηση των κανόνων. Ο ρόλος καθορίζεται από τη φάση στην οποία βρίσκονται οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, τη στάση του πολιτεύματος απέναντι στους οργανωμένους εργάτες, τον χαρακτήρα του κράτους, τις ευρύτερες κοινωνικές σχέσεις, το πολιτιστικό υπόβαθρο και συνολικά το αξιακό κοινωνικό σύστημα που επικρατεί. Η εργατική πολιτική σε φιλελεύθερα καθεστώτα είναι αποτέλεσμα διαβουλεύσεων, ώστε να επέρχεται ισορροπία στις σχέσεις των συντελεστών των εργασιακών σχέσεων ακόμα και με πατερναλιστικό τρόπο. Βλ. Ξ. Πετρινιώτη, *Κράτος και εργασιακές σχέσεις*, Αθήνα, 1985, 16-18.

¹⁹ Ανδρέας Φάντης, «Εργατική νομοθεσία στην Κύπρο», εισήγηση στη Β' Παγκύπρια Συνδιάσκεψη, 6-11-1941, *Πρακτικά ΠΣΕ*, Λευκωσία 1941.

²⁰ CO67/241/19, «Post of Inspector of mines and labour», Henniker-Heaton στον Sir Philip Cunliffe-Lister, (αποικιακό γραμματέα) Λευκωσία, 9-11-1932. Η επιτροπή, όμως, που διορίστηκε για να μελετήσει τη δυνατότητα εφαρμογής των διεθνών συμβάσεων για τις κοινωνικές ασφάλισεις στην

Στα αρνητικά χαρακτηριστικά των εργασιακών συνθηκών επικεντρώνει το ενδιαφέρον του ο κυπριακός τύπος, ακόμα και κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας. Η εφημερίδα *Ελευθερία*, χωρίς να αμφισβητεί τα δικαιώματα των εργοδοτών, εισηγείται την επιβολή νομοθεσίας που θα εξασφαλίζει δικαιώματα στους εργάτες, «θα τεθή ως φραγμός εις τας διαθέσεις των επιχειρήσεων και θα προστατεύη τα εργατικά δίκαια».²¹ Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και ο *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*. Αναφέρει στις 16-4-1938: «Δεν είναι κατά την στιγμήν αυτήν λίγα τα εργατικά συμφέροντα τα οποία έχουν ανάγκη περιφρουρήσεως δια των προνοιών μιας νομοθεσίας. Προέχει το ζήτημα του καθορισμού των ωρών εργασίας, το ζήτημα του καθορισμού του κατωτέρου ορίου ημερομισθίου και το ζήτημα παροχής αποζημιώσεων εν περιπτώσει εργατικών δυστυχημάτων. Είναι ανάγκη να παύσει πλέον η εκμετάλλευσις των εργατών, οι οποίοι εργάζονται από το πρωί μέχρι του μεσονυκτίου, πολλές φορές, δια να πάρουν ένα εξευτελιστικόν ημερομίσθιον το οποίον δεν είναι αρκετόν ούτε δια το καθημερινό ψωμί και υπό όρους εντελώς ανθυγιεινούς. Επίσης, ούτε δίκαιον ούτε λογικόν είναι να διατρέχει ο εργάτης τόσους κινδύνους εις την υπηρεσίαν ενός εργοδότη και εις περίπτωσιν δυστυχημάτων ο εργοδότης να μην είναι υποχρεωμένος να καταβάλει μίαν λογικήν αποζημίωσιν εις τον παθόντα και την οικογένειά του».

Και συνεχίζει ο συντάκτης του άρθρου στην ίδια εφημερίδα: «Το ζήτημα ας λάβει επί τέλους μίαν λύσιν. Δεν πρόκειται απλώς περί της προασπίσεως ωρισμένων υλικών συμφερόντων. Πρόκειται και περί έργου του πολιτισμού το οποίον, με την υποστήριξιν των συμφερόντων μιας τάξεως, όπως η εργατική, εξυπηρετείται κατά τον πιο αποτελεσματικόν τρόπον.»²² Το «έργο πολιτισμού» έπρεπε, βέβαια, για να είναι ολοκληρωμένο, να αφορά την προστασία και της γυναικείας εργασίας η οποία αρχίζει να αποκτά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

2.1.2. Η εργασία των γυναικών

2.1.2.1. Πίσω στις απαρχές της γυναικείας εργασίας

«Ο ρόλος της γυναίκας στην κοινωνία αποτελεί μια πολιτισμική δομή, ένα τεστ, γιατί σε κάθε πολιτισμό ο ρόλος αυτός είναι μια πραγματικότητα μακράς διάρκειας που

Κύπρο, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχαν οι προϋποθέσεις για πλήρη εφαρμογή προστατευτικής πολιτικής ενάντια στις ασθένειες, λόγω έλλειψης επαρκών στατιστικών που θα βοηθούσαν τους αρμόδιους λειτουργούς στο έργο τους. Βλ. Κ. Παρτασιδής, «Τα τρία εργατικά νομοσχέδια», εισήγηση στη Β΄ Παγκύπρια Συνδιάσκεψη, ό.π.

²¹ Εφημ. *Ελευθερία* «Τα εργατικά σωματεία μοχλός δια την θέσπισιν εργατικής νομοθεσίας», 7-2-1937.

²² Εφημ. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, «Ωρίμασαν αι συνθήκαι δι' εργατικήν νομοθεσίαν», 16-4-1938.

ανθίσταται στις εξωτερικές δονήσεις και δύσκολα μεταβάλλεται από τη μια μέρα στην άλλη» αναφέρει ο F. Braudel.²³ Πραγματικά, η συνάρτηση του γυναικείου ρόλου με πολιτισμικές δομές, που πολλές φορές λειτουργούν ως σταθερές αξίες και δύσκολα αλλάζουν, θέτει εμπόδια στην ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας και τον τομέα της μισθωτής εργασίας. Η ένταξη διαφοροποιείται ανάλογα με την ισχύουσα σε κάθε περιοχή κουλτούρα, μάλιστα πολλές φορές πρέπει να γίνει υπέρβαση των πολιτισμικών στοιχείων της για να επιτευχθεί η προσαρμογή. Η οικονομική κατάσταση και οι επικρατούσες κοινωνικές σχέσεις αποτελούν, επίσης, διαφοροποιητικούς παράγοντες της εισόδου των γυναικών σε επικερδείς επαγγελματικές ασχολίες²⁴.

Το κλειστό κοινωνικό πλαίσιο των περιοχών που βρίσκονταν στη λεκάνη της Μεσογείου, μεταξύ αυτών και της Κύπρου, με το σταθερό παραδοσιακό σύστημα αξιών, που λειτουργούσε εκτός των άλλων και στον καταμερισμό των ρόλων στα δύο φύλα, ήταν περιοριστικό για τη γυναικεία μισθωτή απασχόληση. Ωστόσο, η είσοδος της κύπριας γυναίκας στη μισθωτή εργασία προκλήθηκε από τη δυσλειτουργία του αγροτικού τομέα, γεγονός που ασκούσε διαβρωτική επιρροή στα οικονομικά των περισσότερων οικογενειών, από την περίοδο ακόμα της Οθωμανικής κυριαρχίας στην Κύπρο. Η ανεπάρκεια του αγροτικού εισοδήματος ανάγκασε τη γυναίκα να εξέλθει από τον παραδοσιακό χώρο της οικογένειας και να ενταχθεί στον παραγωγικά ενεργό πληθυσμό, με στόχο να ενισχύσει το οικογενειακό εισόδημα. Έτσι, η γυναίκα εισήλθε στην αγορά εργασίας και απασχολήθηκε σε τομείς χωρίς ιδιαίτερες αξιώσεις και κάτω από ιδιαίτερα σκληρές συνθήκες.

Στη μισθωτή εργασία οδηγούνταν οι προερχόμενες από τα κατώτερα, κυρίως, στρώματα γυναίκες. Η εξέλιξη αυτή δημιούργησε νέα δεδομένα στη ζωή τους, αφού έπρεπε να μοιράζουν τον χρόνο τους ανάμεσα στην οικογένεια και την εργασία, πράγμα που απαιτούσε προσαρμοστική ικανότητα. Η είσοδος στην εξαρτημένη εργασία υπήρξε, άλλωστε, μια σκληρή πραγματικότητα για όλες τις γυναίκες, όπως αναφέρει ο Thompson, γεγονός που τις έκανε να κοιτάζουν με νοσταλγία πίσω στη χρυσή εποχή, όπου κέρδιζαν τα αγαθά δίπλα από την πόρτα του σπιτιού τους.²⁵

Αρχικά, η ενασχόληση των γυναικών της Κύπρου με παραγωγικές διαδικασίες δεν τις απομάκρυνε από τα χαρακτηριστικά της οικιακής απασχόλησης. Τα όρια μεταξύ του χώρου εργασίας τους και των οικιακών δραστηριοτήτων ήταν δυσδιάκριτα. Το κέντρο

²³ F. Braudel, *Γραμματική των πολιτισμών*, Αθήνα, 2001, 85.

²⁴ Έφη Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού*, Αθήνα, 1990, 9.

²⁵ E.P. Thompson, *The Making of English Working Class*, ό.π., 452.

βάρους παρέμενε στο χώρο της κατοικίας, ενώ οι προσανατολισμοί τους αφορούσαν τομείς που συνδέονταν με τις εμπειρίες τους, λόγω και του ελλείμματος που παρουσίαζαν σε ποιοτικά χαρακτηριστικά (μορφωτικό επίπεδο- ειδίκευση). Εξάλλου, οι υπάρχουσες παραγωγικές δραστηριότητες δεν έδιναν πολλές επιλογές στις γυναίκες πέρα από την απασχόληση στον αγροτικό τομέα ή στην οικοτεχνία επεξεργασίας γεωργικών προϊόντων, όπως η μεταξουργία και η υφαντουργία. Άλλη λύση αποτελούσε η εργασία της οικιακής βοηθού σε οικίες της αστικής τάξης.

Από την οθωμανική ακόμα περίοδο καταγράφεται στα αφηγήματα των ξένων περιηγητών και προξένων απασχόληση των γυναικών της Κύπρου σε παραδοσιακά επαγγέλματα. Ο Αρχιδούξ Ludwig Salvator, ο οποίος επισκέφθηκε το νησί το 1873, αναφέρεται στην απασχόληση γυναικών και νεαρών κοριτσιών στον τομέα της μεταξουργίας και υφαντουργίας²⁶. Από προξενικά έγγραφα, επίσης, του τέλους της Οθωμανικής κυριαρχίας αντλούμε πληροφορίες για την επαγγελματική απασχόληση γυναικών (χριστιανών και οθωμανίδων) στην κατασκευή χιτώνων για τα μέλη της Διοίκησης²⁷.

Στο ίδιο μοντέλο συνεχίζεται η απασχόληση των γυναικών και στην πρώτη φάση της *Αγγλοκρατίας*. Στην απογραφή του 1891, 11,9% του γυναικείου πληθυσμού δήλωσε ότι απασχολείται επικερδώς. Το 33,5% ήταν υφάντριες, κλώστριες, κεντήστρες, μοδίστρες²⁸. Το 15,1% απασχολούνταν στη γεωργία και το 12% ήταν υπηρέτριες. Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι στις δηλωμένες υπηρέτριες συμπεριλαμβάνονταν κορίτσια κάτω των πέντε χρόνων²⁹. Πολλές φορές, βέβαια, η ασυνέχεια και η εποχικότητα της απασχόλησης καθιστούσαν τις γυναίκες ως αδήλωτη εργατική δύναμη, γεγονός που δεν επιτρέπει την καταγραφή τους στους στατιστικούς πίνακες. Στην αδήλωτη εργασία εντάσσεται και η κατ' οίκον εργασία με τη χρησιμοποίηση της ραπτομηχανής, που συνδέεται με το επάγγελμα της μοδίστρας και λειτουργούσε βοηθητικά για τις εργαζόμενες μητέρες, οι οποίες μπορούσαν να συνδυάζουν την επικερδή απασχόληση με την ανατροφή των παιδιών τους. Εξάλλου, οι γυναίκες και ως εργαζόμενες δεν αποδεσμεύονταν από τις

²⁶ Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Κύπρος 1800-1878. Τα τελευταία χρόνια της Τουρκοκρατίας στη γερμανική έρευνα και κριτική*, Αθήνα 2000, 330.

²⁷ Μάλιστα, αναφέρεται διαμαρτυρία των γυναικών εξ αιτίας της περικοπής που έγινε στο συμφωνηθέν να τους καταβληθεί ποσό. Η διαμαρτυρία, όμως, είχε βίαιη αντιμετώπιση από τον τότε διοικητή, Ahmet Kiamil. Βλ. Π. Σαμάρας, «Κυπριακή ιστορία, 1877-79», στον τόμο: *Πρακτικά Γ' Κυπριολογικού Συνεδρίου*, ό.π., 403.

²⁸ Η κατάρτιση σε επαγγέλματα που απαιτούν ανάπτυξη δεξιοτήτων επιτυγχάνονταν με τη μέθοδο της μαθητείας, συνήθως «διά της ευγενούς αφιλοκερδίας και χωρίς αμοιβή». Βλ. εφημ. *Αλήθεια*, 27-1-1900.

²⁹ Ελέγκω Ράγκου, *Η γυναίκα της Κύπρου τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Διαλέξεις στο Λαϊκό πανεπιστήμιο*, Λευκωσία, 1984, 116.

οικογενειακές υποχρεώσεις. Προσπαθούσαν να ανταποκριθούν σε αυτές παράλληλα με τη μισθωτή εργασία.³⁰

Εκτός, όμως, από τις συνδεδεμένες με την οικοτεχνία απασχολήσεις, την ίδια περίοδο παρατηρείται απασχόληση γυναικών και στα κατασκευαστικά έργα υποδομής, όπως ήταν τα αρδευτικά, σε ομοιογενές μάλιστα προς τους άνδρες πλαίσιο συνθηκών. Το φαινόμενο περιγράφει η εφημερίδα *Ευαγόρας* ως εξής: «*Αι λευκαί των εργατριών καλύπτραι εφάινοντο λευκότεραι εν τω ημιφωτίστω του λυκαυγούς και αι αργυρόηχοι αυτών λαλιαί ηχηρότεροι ούσαι εν τη σιγή της κοιμωμένης έτι φύσεως αρμονικήν απετέλουν συμφωνίαν προς τας βαρείας των αρρένων συνεργατών αυτών απαντήσεις*»³¹.

Η αναβάθμιση που παρουσίασε ο τομέας της παιδείας από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα επηρέασε και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της γυναίκας, διευρύνοντας τον αριθμό των εγγράμματων γυναικών. Μάλιστα, προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα διακρίνονται γυναίκες εκπαιδευτικοί, ενώ στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα κάποιες αρχίζουν να παρακολουθούν ανώτερες σπουδές στο εξωτερικό. Η εφημερίδα *Αλήθεια* δημοσιεύει στις 26-2-1926 την άφιξη της πρώτης γυναίκας ιατρού (γυναικολόγου-παιδιάτρου), της Μαρίας Ρούσου³². Αυτή η εξέλιξη, όμως, αφορούσε την αστική τάξη και όχι τα κατώτερα στρώματα, για τα οποία οι ανώτερες σπουδές ήταν ακόμα απαγορευτικές.

2.1.2.2. Η γυναικεία εργασία στο εργοστάσιο: Αθλιότητα και έμφυλη ανισότητα

Στο πλαίσιο των νέων οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών, μετά το 1920, η γυναικεία απασχόληση διαφοροποιήθηκε και διευρύνθηκε, αν και η προτεραιότητα εξακολουθούσε να ανήκει στον αγροτικό τομέα. Στους γνωστούς παραδοσιακούς τομείς της γυναικείας εργασίας προστέθηκε τότε και η απασχόληση σε βιομηχανικές επιχειρήσεις, όπως τα μεταλλεία, τα καπνεργοστάσια,³³ και τα μεταξουργεία. Πολλές φορές, μάλιστα, οι γυναίκες αποτελούσαν την πλειοψηφία της απασχολούμενης εργατικής δύναμης σε εργοστάσια, όπως συνέβαινε στο *Κομβιοποιείον Λάρνακος* (όπου έγιναν

³⁰ Πολλές γυναίκες στο θερισμό έπαιρναν και τα μικρά τους. Για να τα προστατέψουν από την κάψα του καλοκαιριού και τα ερπετά τα έβαζαν σε «σούσες» που τις στερέωναν με σκοινιά κάτω από τη βουδάμαξα, τα κάρα ή τα δένδρα: Π.Βαρνάβα, ό.π., 137.

³¹ Εφημ. *Ευαγόρας*, «Εργάτριαι μαζί με εργάτες στα αρδευτικά έργα», 7-11-1899.

³² Εφημ. *Αλήθεια* «Η πρώτη Κυπρία γιατρός», 26-2-1926.

³³ SAI/1495/1927/1, εκθέσεις των διοικητών Λευκωσίας και Λεμεσού, με ημερομηνία 16-6-1928 και 7-7-1928 αντιστοίχως. Στις στατιστικές απογραφές οι εργάτριες αυτής της κατηγορίας τοποθετούνται στην ίδια ομάδα με τις εργάτριες του αγροτικού χώρου.

μέτοχοι Γερμανοεβραίοι) και στο *Μεταξουργείον Γεροσκήπου*³⁴. Στην ετήσια αναφορά του για την πρόοδο στη βιομηχανική παραγωγή, ο αρμόδιος επιθεωρητής κάνει λόγο για τη σημασία της εργασίας κοριτσιών από τα γύρω χωριά στη λειτουργία του Μεταξουργείου Γεροσκήπου, που αν και δεν είχαν ξαναδεί εργοστάσιο μεταμορφώθηκαν γρήγορα σε ειδικευμένες εργάτριες³⁵.

Η είσοδος των εργατριών στο εργοστάσιο γινόταν σε πολύ μικρή ηλικία. Στη μνήμη της Ζυμπαλούς Νεοφύτου έχουν καταγραφεί εργάτριες ηλικίας 11-12 χρόνων, ενώ η Χρυσταλλένη Μηλιώτη και η Περιεκτόνη Μιχαήλ μαρτυρούν ότι μπήκαν στο μεταξουργείο σε ηλικία 11 χρόνων η πρώτη και 15 η δεύτερη.³⁶

Οι εργαζόμενες στην Κύπρο δεν εξασφάλισαν την οικονομική και κοινωνική αυτονομία που, σύμφωνα με την Σιμόν Μπουβουάρ, κερδίζουν οι γυναίκες με την είσοδό τους στον χώρο της παραγωγής³⁷. Και, ενώ αντιμετώπιζαν τις ίδιες άθλιες συνθήκες εργασίας με τους άνδρες, η μισθολογική κλίμακα στην οποία ανήκαν κυμαινόταν σε εμφανώς κατώτερα επίπεδα από εκείνη των ανδρών συναδέλφων τους, όπως δηλώνεται σε αναφορές των διοικητών Λεμεσού, Λευκωσίας και Λάρνακας³⁸ ή έχει καταγραφεί σε μνήμες εργαζομένων. Στο *τσιφλίκι του Μενεού*, για παράδειγμα, που ήταν ένα από τα μεγαλύτερα της Κύπρου, αφού την περίοδο 1920-1940 απασχολούσε 400 γεωργικούς εργάτες, άνδρες και γυναίκες, Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους, οι ώρες εργασίας ήταν 12 μέχρι 15 για όλους, ενώ οι μισθοί 5-6 γρόσια για τις ενήλικες γυναίκες, 4-5 για τις ανήλικες και για τους άνδρες 9 γρόσια.³⁹

Η μισθολογική διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών διαπιστώνεται και από τις επίσημες ετήσιες στατιστικές που βρίσκουμε δημοσιευμένες στα *Blue Books*, από όπου προέρχονται τα στοιχεία του επόμενου πίνακα.

³⁴ Παντελής Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, ό.π., 155 Έφημ. *Νέος Άνθρωπος*, « Εντυπώσεις από το Μεταξουργείο», 9-3-1928.

³⁵ CO67/225/15, *Annual report of flax instructor for the year*, Λευκωσία, 1927.

³⁶ Παντελής Βαρνάβας, ό.π., 149-152.

³⁷ S. Beauvoir, *Το δεύτερο φύλο*, μτφρ. Κυριάκος Σιμόπουλος, Αθήνα, 1979, 30.

³⁸ SAI/ 995/1930, *Complaint by Cypriot tobacco workers against their working hours*, έγγραφο του διοικητή Λάρνακας με ημερομηνία 29-5-1933, όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται και στους μισθούς εργατών και εργατριών στο *Καπνεργοστάσιο Διανέλλος*. Η μισθολογική ανισότητα είναι εμφανής.

³⁹ Παντελής Βαρνάβας, ό.π., 134.

ΤΟΜΕΑΣ ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ	ΑΓΡΟΤΙΚΟΣ	ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	ΟΙΚΟΔΟΜΕΣ	ΜΕΤΑΛΛΕΙΑ
<i>ΑΝΔΡΕΣ ΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΟΙ</i>	1 σελ. και 4 1/2 πιάστρες	2 σελ, 4 πιάστρες	3,1	2,6 (στην επιφάνεια)
<i>ΑΝΕΙΔΙΚΕΥΤΟΙ</i>	--	1,51/2	1,71/2	3,5 (κάτω από τη γη)
<i>ΓΥΝΑΙΚΕΣ</i>	-0,8 πιάστρες	0,8	1,0	1,0

Πίνακας III: Μισθοί ανδρών και γυναικών, 1938.

Η μισθολογική ανισότητα λειτουργούσε υπέρ της διατήρησης της κατωτερότητας του γυναικείου φύλου, που αποτελούσε κυρίαρχη ιδεολογία εκείνη την εποχή.⁴⁰ Η μισθωτή εργασία ήταν υποχρέωση και προνόμιο των ανδρών, για τις γυναίκες όμως αμφισβητείται. Η γυναίκα δεν αποτελούσε οικονομικά ανεξάρτητη οντότητα. Ο γυναικείος μισθός λειτουργούσε συμπληρωματικά στον μισθό του άνδρα και αποτελούσε μέρος των εσόδων της μεγάλης πατριαρχικής οικογένειας, αφού όλοι οι μισθοί συγκεντρώνονταν σε ένα πουγκί, σε ένα νοικοκυριό.⁴¹

Η διαφορετικότητα στο μισθολόγιο, που απαξίωνε τη γυναίκα ως εργαζόμενη και φυσικά μείωνε το κόστος παραγωγής, αφορούσε όχι μόνο γυναίκες ανειδίκευτες, αλλά και εργαζόμενες που μπορούσαν να έχουν ανώτερα ποιοτικά προσόντα συγκριτικά με άνδρες συναδέλφους τους και προοπτική επαγγελματικής ανέλιξης, όπως οι γυναίκες εκπαιδευτικοί.⁴² Βέβαια, και σε αυτή την περίπτωση ο γάμος ανέκοπτε την καριέρα τους, αφού ο νόμος έδινε τη δυνατότητα παραίτησης από το επάγγελμα.⁴³

Η Κύπρος δεν είχε τη μοναδικότητα αυτού του φαινομένου. Η προσπάθεια χειραφέτησης των γυναικών στην Ελλάδα και η αναγνώριση της μισθολογικής ισοτιμίας με τους άνδρες προκάλεσε συζητήσεις και αντιρρήσεις.⁴⁴ Στο διεθνές παράδειγμα η προστασία των εργαζομένων γυναικών υπήρξε αντικείμενο οξείας αντιπαράθεσης στη (*Διεθνής Οργάνωση Εργασίας*) ΔΟΕ. Εκδηλώθηκε διαμαρτυρία από ορισμένες φεμινιστικές οργανώσεις για την υιοθέτηση μέτρων ειδικής προστασίας των γυναικών, αφού αυτά θα επιδείνωναν τη διαπραγματευτική τους θέση στην αγορά εργασίας, με

⁴⁰ Έφη Αβδελά, «Οι γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι στην Ελλάδα», *Μνήμων*, τ.11⁹⁵, 1987, 244.

⁴¹ Λουκάς Αξελός, *Κύπρος η ανοιχτή πληγή του Ελληνισμού*, Αθήνα, 1994, 132.

⁴² CO67/233/13, *Education*. Σε σχετική έκθεση του Lord Passifield με ημερομηνία 11-2-1930 αναφέρεται σχετικά με τους μισθούς των εκπαιδευτικών : “The increase is about 15 % for the male and 7% for the female teachers.”

⁴³ Cyprus, *Annual report on the social and economic progress of the people of Cyprus*, Λευκωσία, 1932.

⁴⁴ Ε. Αβδελά, *Δημόσιοι υπάλληλοι*, ό.π., 176-178.

αποτέλεσμα τη διαιώνιση των μισθολογικών και άλλων ανισοτήτων. Υπήρξαν, όμως, και οργανώσεις που επιδίωκαν και υποστήριζαν την ανάγκη για προστατευτική νομοθεσία, κυρίως για επαγγέλματα επικίνδυνα για τη μητρότητα. Προς αυτή την κατεύθυνση στράφηκαν οι πρώτες συστάσεις για αντιμετώπιση του θέματος της γυναικείας απασχόλησης από τις διεθνείς συνδιασκέψεις. Εν τούτοις, η προοπτική υιοθέτησης και εφαρμογής των προτεινόμενων μέτρων συνάντησε την απροθυμία των κυβερνήσεων.⁴⁵

Η αποικιακή πολιτική της Μ. Βρετανίας στο θέμα της γυναικείας απασχόλησης υπήρξε το ίδιο εφεκτική - όπως και ολόκληρη η εργατική πολιτική της - και αφορούσε όλες τις αποικίες.⁴⁶ Η αθλιότητα και οι σκληρές συνθήκες της γυναικείας εργασίας αναγνωρίζονταν από τους παράγοντες της αποικιακής διοίκησης, όμως εντάσσονταν στην ήδη επικρατούσα κυπριακή πραγματικότητα, όπου οι αγρότισσες απασχολούνταν σε πολύ σκληρές συνθήκες. Έτσι, οι αρχές θεωρούσαν ότι η λήψη μέτρων για αποκλεισμό των γυναικών από τις βαριές επαγγελματικές ασχολίες θα ήταν χωρίς σημασία μπροστά στο μέγεθος του υφιστάμενου κακού.⁴⁷ Ωστόσο, μετά το 1932, η αντιμετώπιση της γυναικείας εργασίας έγινε πιο προστατευτική με την εισαγωγή δύο σχετικών νομοθετημάτων.⁴⁸

Η συμμετοχή των γυναικών στη συλλογική δράση σε πρώτη φάση υπήρξε όχι μόνο διστακτική, αλλά και αρνητική λόγω των επικρατούντων κοινωνικών χαρακτηριστικών. Η συντηρητική κοινωνία και οι πατριαρχικές σχέσεις, αλλά και η υποχρέωση των γυναικών να ανταποκριθούν παράλληλα στις οικογενειακές υποχρεώσεις,⁴⁹ που μείωναν τον ελεύθερο χρόνο τους στο ελάχιστο, λειτούργησαν αποτρεπτικά για τέτοιου είδους κοινωνικές πρωτοβουλίες. Η ίδρυση του Κ.Κ.Κ., στο ιδρυτικό συνέδριο του οποίου συμμετείχε και μια γυναίκα, η Κατίνα Νικολάου,⁵⁰ και η έκδοση του *Νέου Ανθρώπου* λειτούργησαν ενθαρρυντικά στην προβολή των προβλημάτων της γυναικείας απασχόλησης.⁵¹ Μέσα από τις στήλες της εφημερίδας άρχισαν να δημοσιοποιούνται οι άθλιες συνθήκες εργασίας και εκμετάλλευσης των γυναικών όχι μόνο με αρθρογραφία, αλλά και με επιστολές εργατριών, οι οποίες αναδείκνυαν τις εμπειρίες τους στα καπνεργοστάσια και στο μεταξουργείο Γεροσκήπου.⁵²

⁴⁵ Αντώνης Λιάκος, ό.π., 295.

⁴⁶ Βλέπε 2ο κεφάλαιο

⁴⁷ ΣΑΙ, 1495/1927/1, ό.π. 7-7-1928.

⁴⁸ Ο πρώτος (Νόμος 15/1932) απαγόρευε τη νυχτερινή απασχόληση γυναικών σε βιομηχανίες και ο δεύτερος (Νόμος 39/1936) απέκλειε τις γυναίκες από την υπόγεια εργασία σε μεταλλεία και ορυχεία.

⁴⁹ Εφημ. *Ν. Ανθρώπος*, «Τα βάσανα των εργατριών», 14-3-1928.

⁵⁰ Γιάννης Λέφκης, *Οι ρίζες*, ό.π., σ. 213.

⁵¹ Εφημ. *Νέος Άνθρωπος*, ό.π., 14-3-1928.

⁵² Εφημ. *Νέος Άνθρωπος* «Τα βάσανα των εργατριών των καπνεργοστασίων» και «Εντυπώσεις από το μεταξουργείο», 24-3- και 11-4-1928.

Μεγαλύτερη ήταν η εκμετάλλευση όσων γυναικών (μικρών κυρίως κοριτσιών) ασχολούνταν ως οικιακοί βοηθοί, αφού, σε αντίθεση με άλλες εργαζόμενες, συνήθως είχαν την αίσθηση ότι όλος ο χρόνος, το σώμα και η ικανότητα για εργασία βρίσκονταν στη διάθεση του εργοδότη με απόλυτο τρόπο.⁵³ Η εφημερίδα *Νέος Άνθρωπος* και σε αυτή την περίπτωση αναδεικνύει το θέμα των εργασιακών συνθηκών των υπηρετριών με άρθρα και επιστολές συνειδητοποιημένων κοινωνικά αναγνώστων. Αναφέρονται στην εκμετάλλευση, αλλά και την ταπείνωση που υφίστανται κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στα αστικά σπίτια, που αποτελούν και τον χώρο εργασίας τους, τα μικρά κορίτσια που για λόγους οικονομικούς οι γονείς τους αναγκάστηκαν να στείλουν να εργαστούν σε αστικές οικογένειες⁵⁴. Για κάποια από αυτά στόχος ήταν η συγκέντρωση χρημάτων για κάλυψη της προίκας και, έτσι, υπήρχε ημερομηνία λήξης στην απασχόλησή τους. Υπήρχαν, όμως, πολλά κορίτσια τα οποία, λόγω της ένδειας των γονέων τους, γίνονταν οικιακές βοηθοί μέσω της υιοθεσίας⁵⁵. Η αποικιακή διοίκηση για να αντιμετωπίσει την εκμετάλλευση των οικιακών βοηθών οδηγήθηκε το 1928 στην εισαγωγή προστατευτικής νομοθεσίας⁵⁶.

Η γενικότερη βελτίωση που άρχισε να σταθεροποιείται στον τομέα της εκπαίδευσης, αλλά και η σταδιακή ένταση που άρχισε να παρουσιάζει η συλλογική ζωή διαμόρφωσαν μια δυναμική και μεταξύ των γυναικών. Βέβαια, η αποκοπή από τις κοινωνικές προκαταλήψεις ήταν μια δύσκολη διαδικασία και έτσι δεν τέθηκε σε προτεραιότητα η διεκδίκηση της ισότιμης αντιμετώπισης με τους άνδρες. Οι μεμονωμένες απεργίες γυναικών που έγιναν πριν το 1938 ήταν χωρίς ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Τα αιτήματά τους κινούνταν σε περιοριστικό πλαίσιο και αφορούσαν, κυρίως, την αύξηση του ημερομισθίου, όπως στην περίπτωση απεργίας των εργαζομένων γυναικών στο

⁵³ Pothiti Hantzaroula, "The Dynamics of the Mistress-Servant relationship", Antoinette Fanve- Chamoux and Raffaella Sarti(eds) *Domestic service and the Formation of European Identity Understanding the Globalization of Domestic Work 16th-21st centuries*, Peter Lang, 2004, 4.

⁵⁴ Εφημ. *Νέος Άνθρωπος*, «Οι κόρες μας υπό την προστασία των πλουσίων», επιστολή οικογενειάρχη με ημερομηνία 29-4-1928· Εφημ. *Νέος Άνθρωπος*, «Τα βάσανα των υπηρετριών», επιστολή αναγνώστη με ημερομηνία 28-11-1927.

⁵⁵ Η υιοθεσία λειτούργησε και στην Ελλάδα σε περιόδους οικονομικών και άλλων κρίσεων, δημιουργώντας ένα κοινωνικό πλαίσιο οικονομικής και συναισθηματικής εκμετάλλευσης των μικρών παιδιών: Pothiti Hantzaroula, στο ίδιο, 13.

⁵⁶ *The Cyprus Gazette*, no 457, "Protection of female domestic servants regulations", 20-7-28. Το δυσμενές πλαίσιο δεν μετεβλήθηκε αφού πολλές φορές η εκμετάλλευση γινόταν μέσω τους συστήματος της υιοθεσίας, φαινόμενο που οδηγούσε τους θετούς γονείς να χρησιμοποιούν τα υιοθετημένα παιδιά ως φθηνά εργατικά χέρια. Στις 27-1-1934 το θέμα τέθηκε σε συζήτηση στο Συμβούλιο Κοινωνικής Υγιεινής υπό την προεδρία του κυβερνήτη, μετά από επιστολή του υπουργού αποικιών με ημερομηνία 30-12-1933. Η επιτροπή που συγκροτήθηκε τότε κατέληξε στο συμπέρασμα ότι από τα 259 παιδιά ηλικίας 1-12 χρόνων που υιοθετήθηκαν τα 244 χρησιμοποιούνταν ως άμισθοι οικιακοί βοηθοί, οι συνθήκες διαβίωσης τους ήταν άθλιες και η μόρφωσή τους παραμελημένη. Βλ. *Ιστορία της ΣΕΚ*, τ. α', Λευκωσία, 1994, 30. Το βιβλίο στηρίζεται σε δημόσια έγγραφα της υπό εξέταση περιόδου, που περιλαμβάνονται στην αρχειακή σειρά CO67/26819-48136.

Μεταξουργείου Γεροσκήπου, το 1927. Η έλλειψη οργάνωσης και εργατικής συνείδησης οδήγησε την απεργία στον τερματισμό την ίδια μέρα που ξεκίνησε, όπως αναγνωρίζεται σε μαρτυρίες των ίδιων των εργαζομένων γυναικών.⁵⁷

2.2. Στο δρόμο προς νομιμοποίηση των συντεχνιών

2.2.1. Το κίνημα του 1931: Μια ανταποικιακή εξέγερση με πολλαπλές συνέπειες⁵⁸

Η έναρξη της δεκαετίας σηματοδοτεί νέα δεδομένα για τον μικρόκοσμο της Κύπρου. Στην κορυφή της ελληνοκυπριακής ηγεσίας είχαν αναπτυχθεί ανταγωνισμοί και αντιπαράθεσεις που εν μέρει αποτέλεσαν αιτιολογική πλατφόρμα της εξέγερσης του 1931.⁵⁹ Μέλη της παραδοσιακής ηγεσίας, που πίστευαν ότι μόνο μέσα από τους θεσμούς και το νομικό πλαίσιο θα ολοκλήρωναν τους εθνικούς πόθους, βρήκαν αντιμέτωπους τους αδιάλλακτους, με πυρήνα τον κύκλο του μητροπολίτη Κυρήνειας, Μυριανθέα, οι οποίοι ζητούσαν δραστικότερα μέτρα και άσκηση πιο σκληρής αντιπολίτευσης, όπως ανυπακοή στους νόμους και αποχώρηση από το Νομοθετικό Συμβούλιο.⁶⁰ Την ίδια περίοδο και στο εσωτερικό της τουρκοκυπριακής κοινότητας άρχισε να διαφαίνεται σχετική διαφοροποίηση απέναντι στην παραδοσιακή φιλοβρετανική στάση. Πρωτοπόροι σε αυτή την εθνικιστική κίνηση ήταν επιστήμονες που επέστρεφαν από τα πανεπιστήμια της Τουρκίας και ήθελαν να χειραφετηθούν από τον φιλοβρετανισμό της κοινότητας τους.⁶¹

Η εξέγερση είχε αφετηρία ένα γεγονός στο πλαίσιο της λειτουργίας του Νομοθετικού Συμβουλίου. Όταν η αποικιακή διοίκηση τον Απρίλιο του 1931 εισήγαγε στο Νομοθετικό Συμβούλιο νομοσχέδιο που προέβλεπε αύξηση των τελωνειακών δασμών, δεν μπόρεσε να εξασφαλίσει την απαιτούμενη πλειοψηφία, επειδή ο Τούρκος-μουσουλμάνος

⁵⁷ Παντελής Βαρνάβας, ό. π., 152.

⁵⁸ Στόχος μας σε αυτό το σημείο δεν είναι η λεπτομερής περιγραφή των γεγονότων της περιόδου εκείνης ούτε η σε βάθος ανάλυση του αιτιολογικού πλαισίου και των επί μέρους επιδιώξεων των πρωταγωνιστών εκείνης της ιστορικής στιγμής. Η αναφορά στοχεύει στην ανάδειξη της συνάντησης των επιδιώξεων του εργατικού κινήματος με τις γενικότερες ανταποικιακές επιδιώξεις και στη σύνδεση των συνεπειών της εξέγερσης με τον χαρακτήρα, το περιεχόμενο και τη λειτουργία του Νόμου για «Αναγνώριση των Συντεχνιών» στην Κύπρο το 1932.

⁵⁹ Π. Κιτρομηλίδης, «Κύπρος», στο *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΕ', ό.π., 476. Για την εξέγερση του 1931 βλέπε μεταξύ άλλων στο Στυλιανού Πέτρος, *Το κίνημα του Οχτώβρη του 1931 στην Κύπρο*, Λευκωσία, 1984.

⁶⁰ Ρ. Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική*, Λευκωσία, 2000, 34. Η αντιπαράθεση ήταν, ίσως, προσπάθεια για τον έλεγχο της πολιτικής ζωής. Βλ. G. Georghalides, *Cyprus and the Governorship of sir Ronald Storrs*, ό.π., 683.

⁶¹ Διεξοδικότερη αναφορά για τους Τουρκοκυπρίους θα γίνει σε επόμενο κεφάλαιο.

βουλευτής Necati-Bey (κεμαλιστής-εθνικιστής),⁶² ταυτιζόμενος με τους Έλληνες-Χριστιανούς, ψήφισε κατά του νομοσχεδίου.⁶³ Τον Σεπτέμβριο του 1931 ο κυβερνήτης, παρακάμπτοντας την απόφαση του Νομοθετικού Συμβουλίου, επέβαλε με εκτελεστική πράξη τη ρύθμιση για τη φορολογική μεταρρύθμιση. Η πραξικοπηματική αυτή ενέργεια θεωρήθηκε ως εμπαιγμός των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου.⁶⁴ Ακολούθησε παραίτηση του Μητροπολίτη Νικόδημου στις 17 Οκτωβρίου, τον οποίο μιμήθηκαν και οι υπόλοιποι Ελληνοκύπριοι βουλευτές. Η συμμετοχή του λαού στα γεγονότα εκδηλώθηκε με συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας για την πολιτική των Βρετανών. Σοβαρότερη ενέργεια ήταν ο εμπρησμός του κυβερνείου στη Λευκωσία στις 21 Οκτωβρίου, αλλά υπήρξαν και άλλες μικρότερης έκτασης εκδηλώσεις σε άλλες περιοχές της Κύπρου.⁶⁵

Η εκ των υστέρων αξιολόγηση της κρίσης του 1931 καθορίστηκε από το αποτέλεσμα, σε συνδυασμό με τους γενικότερους στόχους, την προσωπική ιδεολογία και την ιδιότητα των φορέων της κριτικής στον παρόντα χρόνο. Το ίδιο το γεγονός αναγνωρίστηκε από τον κυβερνήτη ως μη προμελετημένο, αν και απέδωσε ευθύνες στον πρόξενο της Ελλάδας στην Κύπρο επειδή ο ίδιος ενθάρρυνε, κατά την άποψή του, την εκδήλωση της εξέγερσης.⁶⁶ Στην Ελλάδα ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος, πιστός στην ασκούμενη εξωτερική πολιτική της χώρας που απέβλεπε στη διατήρηση καλών σχέσεων με τη Βρετανία, σε ομιλία του στην ελληνική βουλή χαρακτήρισε τα γεγονότα «έκτροπα»⁶⁷ και αντιμετώπισε το ζήτημα όχι ως πρόβλημα σχέσεων Ελλάδας-Βρετανίας,

⁶² Περισσότερα για την ταυτότητα και την πολιτική του τοποθέτηση σε άρθρο του Melek Firat, περ. *Σύγχρονα Θέματα*, Μάρτιος 1997, 183.

⁶³ Ρ. Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική*, ό.π., 35. Η συνεργασία του Necati-Bey με τους ελληνοκύπριους-χριστιανούς τον μετέτρεψε σε «μαριονέττα» αυτών, σύμφωνα με τον Storrs, που ήταν τότε κυβερνήτης στο νησί. Βλ. Κ. Kyrris, *Peaceful co-existence in Cyprus under British rule*, Λευκωσία, 1977, 106

⁶⁴ Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π., 55.

⁶⁵ Ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης συνδέει την εξάπλωση των εκδηλώσεων με την ακμή του εθνικισμού στην Κύπρο την περίοδο εκείνη. Βλ. Ρ. Kitromilides, *From coexistence to confrontation*, Nicosia, 1977, 43: «*The revolt began in the cities but found widespread responsiveness in the countryside, thus showing the great strides of nationalism among the Greek population of Cyprus*».

⁶⁶ Ο πρεσβευτής της Ελλάδας στο Λονδίνο, Δ. Κακλαμάνος, σε εμπιστευτική αναφορά του προς τον υπουργό Εξωτερικών, Μιχαλακόπουλο, επικαλούμενος το *Λευκόν Τεύχος Περί Κύπρου*, 1932 (5-4-1932/αρ. 845/Στ /32) αναφέρει την άποψη του κυβερνήτη σχετικά με τα γεγονότα: «*Η έκθεσις του κυβερνήτη επαναλαμβάνει ότι το κίνημα δεν ήτο προμελετημένον, και ως πρωταίτιον θεωρεί τον Μητροπολίτην Κιτίου Νικόδημον, μέλος του νομοθετικού συμβουλίου, όστις έδωσε το σύνθημα των ταραχών δια της παραιτήσεως και της προκηρύξεως του. Η έκθεσις του κυβερνήτου μνημονεύει και τα, κατά την αντίληψιν του, της ευθύνης του προξένου της Ελλάδος κ. Κύρου εις τα συμβάντα, μη προσδιορίζουσα τι το θετικόν, αλλά κατηγορούσα αυτόν, ότι δια της προσωπικής πολιτικής του ενεθάρρυνε το κίνημα, εμπνεύσας την πίστιν ότι βιαία εξέγερσις θα επροκάλει διπλωματικήν επέμβασιν.*»: ΙΑΥΕ, 1933/Α/22/ΙΙΙ, *Διάφορα*, 5-4-1932.

⁶⁷ *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, τόμος Α', 18 Νοεμβρίου 1931. Για τη θέση του Βενιζέλου σχετικά με το θέμα της Κύπρου βλέπε: Γιάννης Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό*, Αθήνα, Φιλιππότης, 1980· Κ. Α. Καραμανλής, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις*, 1928-1932, Αθήνα, Παπαζήσης, 1995, 163-177.

αλλά σχέσεων ανάμεσα στους Ελληνοκύπριους και την κυρίαρχη αποικιακή δύναμη.⁶⁸ Ο Γεώργιος Φραγκούδης, εκφραστής του βενιζελισμού, θεώρησε, επίσης, την εξέγερση ζημιογόνο για τις μελλοντικές εξελίξεις στο νησί και καταδίκασε τόσο το κήρυγμα της ανυπακοής του Οκτώβρη του 1931 όσο και την εμμονή στην ένωση με την Ελλάδα που το προκάλεσε.⁶⁹ Την ίδια άποψη φαίνεται ότι είχε και ο πρεσβευτής της Ελλάδας στο Λονδίνο, Δημήτρης Κακλαμάνος,⁷⁰ ο οποίος σχολιάζοντας τα γεγονότα και τις προθέσεις των Βρετανών πρόβαλε τις απόψεις Βρετανού συνομιλητή του, με τις οποίες μάλλον συμφωνούσε: «Οι κύπριοι επέλεξαν την ατυχεστέραν στιγμήν διά να ανακινήσωσι το ζήτημά των. Πώς δεν ηγνόησαν ότι κάθε αγγλική υποχώρησις ή ένδειξις αδυναμίας εις εν σημείον της αυτοκρατορίας ηδύνατο να έχει καταστρεπτικήν απήχησιν εις τας Ινδίας».⁷¹

Η βρετανική διοίκηση εύκολα κατέστειλε την εξέγερση με βοήθεια στρατιωτικών δυνάμεων της Αιγύπτου. Η τάξη στο νησί και η ηρεμία των κατοίκων επανήλθαν γρήγορα.⁷² Σε δεύτερη φάση η Βρετανία διαχειρίστηκε την εξουσία της με στόχους τη διαμόρφωση πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δομών ευνοϊκών για την άσκηση και εδραίωση της παρουσίας της στην Κύπρο, ώστε μελλοντικά να αποτραπούν παρόμοιου χαρακτήρα εξεγέρσεις⁷³. Χρησιμοποίησε, λοιπόν, κατασταλτικούς μηχανισμούς και θεσμικού χαρακτήρα μέτρα για έλεγχο της κατάστασης, αλλά και των δομών της κοινωνίας. Με παρεμβατικά μέτρα η βρετανική κυβέρνηση οριοθέτησε τη μελλοντική μορφή άσκησης της εξουσίας, αλλά αναζήτησε και ερείσματα σε παράγοντες πρόθυμους να στηρίζουν τις πολιτικές επιλογές της, παραχωρώντας τους πολιτικού χαρακτήρα

⁶⁸ Π.Κιτρομηλίδης, «Κύπρος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., 478.

⁶⁹ «όσο ιερόν και δικαιολογημένον είναι το αίσθημα για την επίτευξιν της ένωσης με την Ελλάδα προσέλαβε κατά τα τελευταία έτη τον χαρακτήρα βλαβεράς και εμμόνου ιδέας, η οποία έβλαψε την πρόοδον της νήσου και μας έφερε τέλος εις ρήξιν προς την επικυρίαρχον δύναμιν κατά τρόπον δυνάμενον να ζημιώση τους εθνικούς μας σκοπούς και να βλάψη καιρίως τα συμφέροντα του τόπου...»: Γεώργιος Φραγκούδης, «Η Κύπρος αυτόνομος υπό τον έλεγχον της Μ. Βρετανίας». Το κείμενο βρίσκεται επισυνημμένο σε έγγραφο της Αστυνομίας Πόλεων (6-12-1933) με αποδέκτες το Υπουργείο Παιδείας και Εκκλησιαστικών, καθώς και το Υπουργείο Εξωτερικών, για να γνωστοποιηθεί αν είναι αντεθνικού χαρακτήρα: ΙΥΑΕ:1933/Α/22/ΙΙΙ, *Κύπρος*.

⁷⁰ ΙΑΥΕ, 1932/Α/22/ΙΙΙ, *Κύπρος*, «εμπιστευτικόν», Δ. Κακλαμάνος προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λονδίνο, 26 Οκτωβρίου 1932.

⁷¹ Οι εξεγέρσεις των Ινδών το 1919 και 1928 αντιμετωπίστηκαν με σκληρά μέτρα από την Αγγλία. Στην εφημερίδα *Πάφος* υπάρχει άρθρο με τίτλο «Η σύλληψις του Γκάντι», 22-1-1932. Βλ. Μάγδα Μ. Κιτρομηλίδου, *Η εφημερίδα Πάφος της Κύπρου, 1921-1950*, Ι.Ν.Ε.Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2005, 93.

⁷² Ο Δ. Κακλαμάνος, στις 26 Οκτωβρίου 1932, από την ελληνική πρεσβεία του Λονδίνου αναφέρεται στα γεγονότα επικαλούμενος άρθρο της εφημερίδας *Times*: «Η ηρεμία και η τάξις απεκαταστάθησαν πλήρως και οι κάτοικοι δεν φαίνονται εκδηλούντες καμμίαν εχθροπάθειαν κατά των Άγγλων. Εις το βάθος κρύπτεται, βέβαια, κάποια πικρία δια την διάψευσιν μιας ωραίας ελπίδος, αλλά το γενικόν αίσθημα των Ελλήνων νησιωτών ημπορεί να ερμηνευθή ως εξής: Πολύ καλά, αφού δεν ημπορούμε ν' αποκτήσωμεν εκείνο που ζητούμεν, κυβερνήσατε μας τουλάχιστον επί δικαίων βάσεων».

⁷³ Η κυβέρνηση «θα λάβη μέτρα προάγοντα, κατά τη γνώμη της την επέκτασιν της αγγλικής επιρροής επί της νήσου» αναφέρεται σε προαναφερθείσα έκθεση του κυβερνήτη.

προνόμια, όπως ήταν ο διορισμός σε διάφορα αξιώματα. Έτσι, άρχισε η συνεργασία κοινωνικών και πολιτικών προσωπικοτήτων του νησιού με την αποικιακή διοίκηση.

Με εξορίες, αρχικά, όσων θεωρήθηκαν υποκινητές της εξέγερσης (Νικόδημος, Μακάριος Β΄, Χατζηπαύλου, Θεοδότου, Τσαγκαρίδης, Κολοκασίδης, Λοϊζίδης, Βατυλιώτης και Σκελέας)⁷⁴, την ανάκληση του Αλέξη Κύρου από την Κύπρο⁷⁵, αλλά και με διάταγμα που επέτρεπε την είσοδο στην Κύπρο διανοουμένων, κυρίως από Ελλάδα και Αίγυπτο, μόνο μετά από ενδελεχή εξέταση του αιτήματός τους, η αποικιακή διοίκηση προσπάθησε να «προστατεύσει» τους κατοίκους από ανεπιθύμητες επιρροές.⁷⁶ Άμεση ήταν η εφαρμογή του *Διατάγματος Αμύνης*, με την επιβολή προληπτικής λογοκρισίας στον τύπο και την απαγόρευση συγκεντρώσεων, για την πραγματοποίηση των οποίων ήταν απαραίτητη άδεια του διοικητή.⁷⁷

Δρώντας κατασταλτικά οι Βρετανοί και επιδιώκοντας τον έλεγχο της δράσης των Ελληνοκυπρίων επαναπροσδιόρισαν το χαρακτήρα του πολιτικού συστήματος. «*Το ημιαυτόνομον πολίτευμα της νήσου κατηργήθη οριστικώς*», αναφέρει ο έλληνας πρέσβης στο Λονδίνο σε έκθεσή του προς τον υπουργό Εξωτερικών, Α. Μιχαλακόπουλο.⁷⁸ Πράγματι, η εξέγερση μπορεί να θεωρηθεί τομή στην πολιτική ιστορία της Κύπρου την περίοδο της *Αγγλοκρατίας*.⁷⁹ Μαζί με το Νομοθετικό Συμβούλιο καταργήθηκαν και οι εκλογικές διαδικασίες με τις οποίες αναδεικνύονταν τα μέλη του, αλλά και τα δημαρχιακά και τοπικά συμβούλια. Σε έγγραφο του ελληνικού προξενείου, με ημερομηνία 7 Μαΐου 1934, αναφέρεται ότι «*η κατάργησις του λαϊκού τούτου δικαιώματος [...] οφείλεται εις την*

⁷⁴ Π.Κιτρομηλίδης, ό.π., 478. Η εξορία των μελών του κομμουνιστικού κόμματος εντασσόταν στην όλη αντικομμουνιστική κίνηση, στην οποία είχαν διαδραματίσει ρόλο παράγοντες της κυπριακής κοινωνίας: βλ. παρακάτω: Η στρατηγική του ΚΚΚ.

⁷⁵ Ο διορισμός του κυπριακής καταγωγής Αλέξη Κύρου επικεφαλής του ελληνικού προξενείου στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1930 υπήρξε καταλυτικής σημασίας γεγονός αφού ανέπτυξε σύντομα σχέσεις με εθνικιστικά στοιχεία και άρχισε να δημιουργεί σχέδια για την ένωση. Θεωρούσε μάλιστα ότι μόνο ο δρόμος της αντίστασης κατά των Βρετανών ήταν ο μόνος που έπρεπε να ακολουθήσουν οι Ελληνοκύπριοι. Οι Βρετανοί έθεσαν στο Βενιζέλο αίτημα για την απομάκρυνση του και ο Βενιζέλος θεωρώντας το διορισμό του σφάλμα αποφάσισε την ανάκληση του. Βλέπε: Κ. Καραμανλής, ό.π. 168-169.

⁷⁶ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Απαγόρευση εισόδου στην Κύπρο», 11-12-1933.

⁷⁷ ΙΑΥΕ, 1932/Α/22/III, *Κύπρος*, Ελληνικόν Προξενείον (Δ. Αντωνιάδης), προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 2-11-1932. Αν και το ίδιο το γεγονός ως προς το μέγεθος και την έκτασή του περιορίσθηκε στα κυπριακά σύνορα, δεν υπήρξε ελαχιστοποίηση των συνεπειών. Τα μέτρα που επιβλήθηκαν για να αντιμετωπισθούν οι παρενέργειες ήταν δυσανάλογα - με στόχους βραχυπρόθεσμους και μακροπρόθεσμους - και επηρέασαν και τους Τουρκοκύπριους που δεν είχαν συμμετοχή στην εξέγερση.

⁷⁸ ΙΑΥΕ, ό.π., Κακλαμάνος προς Μιχαλακόπουλον, Λονδίνο, αρ.845/ΣΤ/32, 5-4-1932.

⁷⁹ «Η συνταγματική ιστορία της Κύπρου κατά την *Αγγλοκρατία* μπορεί κατ' αρχήν να διακριθεί σε δυο μεγάλες υποπεριόδους: Αυτή έως την εξέγερση του 1931 και αυτή έως την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας. Κατά την πρώτη περίοδο υπήρχε κοινοβουλευτικός βίος, ενώ κατά τη δεύτερη όχι.»: Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Το κυπριακό ζήτημα, 1878-1960: Η συνταγματική πτυχή*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998, 23.

επιθυμίας της κυπριακής κυβερνήσεως όπως αποφυγή εκλογικής διαμάχας και τας εκ τούτων εξάψεις πολιτικών παθών». Αυτή την άποψη φαίνεται ότι υιοθετούσαν και ιθύνοντες της κυπριακής κοινωνίας, οι οποίοι άρχισαν να συνεργάζονται με την αποικιακή διοίκηση.⁸⁰ Έτσι, το σύστημα διακυβέρνησης έγινε πιο απολυταρχικό και ο ρόλος της κεντρικής διοίκησης ενισχύθηκε. Μετά την κατάργηση του Νομοθετικού Συμβουλίου, εγκαθιδρύθηκε ένα συμβουλευτικό-γνώμοδοτικό σώμα με μέλη διορισμένα από την αποικιακή διοίκηση. Επιπλέον και στα υπόλοιπα θεσμικά όργανα τα μέλη έγιναν δοτά.⁸¹

Στη συνέχεια, η κυβέρνηση προσπάθησε να εντοπίσει τις αδυναμίες της οικονομίας που διαμόρφωναν αρνητικά τη θέση των λαϊκών τάξεων απέναντί της. Γενική ήταν η διαπίστωση ότι πολλοί αγρότες, μισθωτοί εργάτες και αυτοαπασχολούμενοι αντιμετώπιζαν πρόβλημα επιβίωσης και υπήρχε κίνδυνος να γίνουν αντικείμενο ιδεολογικής χρησιμοποίησης από τους κομμουνιστές.⁸² Έτσι, λήφθηκαν μέτρα με διττό στόχο. Αφενός να αποκατασταθούν, με φορολογική ρύθμιση οι ζημιές, και, αφετέρου με παρέμβαση στον οικονομικό χώρο να επέλθουν βελτιώσεις⁸³.

⁸⁰ Ο δήμαρχος Λευκωσίας, Θεμιστοκλής Δέρβης, σε συνάντηση που είχε με τον λειτουργό του οικονομικού τμήματος του Υπουργείου Αποικιών, J. B. Williams, στις 18 Οκτωβρίου 1938, εξέφρασε την ευχή να διατηρηθεί η ίδια πολιτική κατάσταση στην Κύπρο, αφού η επαναφορά των εκλογών θα συνεπαγόταν δωροδοκίες και διαφθορά: CO67/292/3. Το γεγονός καταγράφεται από το Βρετανό συνομιλητή στις 19-10-1938.

⁸¹ Ο διορισμός τους γινόταν απευθείας από την αποικιακή κυβέρνηση με κριτήριο την ετοιμότητα τους να εφαρμόζουν την βρετανική πολιτική σε θέματα εσωτερικής διακυβέρνησης και την αντικομμουνιστική τους δραστηριότητα. Η συμπεριφορά αυτή είναι ομότροπη με τις μεθόδους που χρησιμοποίησε και στις άλλες αποικίες σε ανάλογες περιπτώσεις η Βρετανία και θεωρητικά εντάσσεται στην ιμπεριαλιστική πολιτική του «διαίρει και βασίλευε». Είναι φανερό ότι η πολιτική αυτή δημιούργησε ρωγμές στην κοινωνική συνοχή αντί να επιφέρει κατευνασμό των πολιτικών παθών: Βλ. P. Κατσιαούνης, ό.π., 41. Σε χαλάρωση της κοινωνικής συνοχής συνέβαλε και η λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης που ασχολήθηκε με την εκδίκαση πλήθους σχετικών υποθέσεων. Η διαδικασία είχε συγκρουσιακές παρενέργειες στην κυπριακή κοινωνία, αφού δημιούργησε εντάσεις μεταξύ των ελληνοκυπρίων, όπως στην περίπτωση της δολοφονίας του δικηγόρου Αντώνη Τριανταφυλλίδη ο οποίος όπως αναφέρει η εφημερίδα «Πατρίς» εκμεταλλεύτηκε «αγρίως τας εθνικάς υποθέσεις. Ενώ άλλοι δικηγόροι προσήρχοντο άνευ αμοιβής ως συνήγοροι των κατηγορουμένων δια τους εμπρησμούς του κυβερνείου, διοικητηρίου, αστυνομικών σταθμών αυτός εξήτει προκαταβολικώς την αμοιβήν. Όταν δε εδικάζετο ο βουλευτής και συνάδελφος του Γαλατόπουλος, επειδή η οικογένεια του εστερείτο χρημάτων, εχρειάσθη να κυκλοφορήσει δίσκος επαιτείας μεταξύ των φίλων του δια να πληρωθή το αιτηθέν υπό του Τριανταφυλλίδη ποσόν». Παράλληλη και συναφής εξέλιξη με τον τομέα της δικαιοσύνης ήταν η αλλαγή του «Ποινικού Κώδικα» ώστε να περιλαμβάνει πιο αυστηρές διατάξεις.

⁸² ΙΑΥΕ, 1931/Α/22/ΙΙΙ, Κύπρος, «εμπιστευτικόν», Ελληνικόν προξενείον, Λευκωσία, 19 Ιουνίου 1931.

⁸³ ΙΑΥΕ, 1935/Α/8, Κύπρος, Ελληνικόν Προξενείον προς Υπ. Εξωτερικών, Λευκωσία, 31-10-1933: Όπως αναφέρεται σε έγγραφο του ελληνικού προξενείου της Κύπρου με παραλήπτη το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, η αρχική πρόθεση της αποικιακής κυβέρνησης ήταν να επιτευχθεί η αποκατάσταση των καταστροφών με εξατομίκευση των ευθυνών και οικονομική επιβάρυνση όσων ενέχονταν στις καταστροφές. Αυτή η θέση οδήγησε στη θεσμοθέτηση ειδικής φορολογικής διάταξης που επηρέαζε τον ελληνοκυπριακό πληθυσμό. Για την επίτευξη του δεύτερου στόχου η αγγλική διοίκηση αποφάσισε τον διορισμό οικονομικού επιτρόπου, με σκοπό τη μελέτη της οικονομικής κατάστασης και τη λήψη βελτιωτικών μεταρρυθμιστικών μέτρων. Το 1934 διορίστηκε ως οικονομικός επίτροπος ο Ralph Oadken για τη συνολική μελέτη του θέματος και την εισήγηση προτάσεων για την αντιμετώπισή του. Η έκθεση του επιτρόπου αναγνώριζε και επίσημα την ένδεια στην οποία βρίσκονταν οι περισσότεροι

Τα γεγονότα του Οκτωβρίου 1931 αποτέλεσαν, επίσης, αφορμή ώστε η Βρετανία να προχωρήσει σε αναθεώρηση της εκπαιδευτικής πολιτικής της στο νησί. Η αποικιακή διοίκηση ήθελε μακροπρόθεσμα να δημιουργήσει πολίτες χωρίς εθνικές ιδιαιτερότητες, πιστούς στη Βρετανική αυτοκρατορία. Έτσι, επιστράτευσε τον εκπαιδευτικό μηχανισμό για εξυπηρέτηση της κρατικής ιδεολογίας.⁸⁴ Η εφαρμογή της πολιτικής της στηρίχθηκε στον αναθεωρημένο το 1933 *Νόμο της στοιχειώδους εκπαίδευσης*.⁸⁵

2.2.2. Παραγωγή ερμηνειών: Κίνημα για εθνική και κοινωνική απελευθέρωση

Την εξέγερση προκάλεσε ένα σύνθετο πλέγμα αιτίων οικονομικών, κοινωνικών ή πολιτικών. Προς αυτή την κατεύθυνση κινούνται οι εκ των υστέρων ερμηνείες του γεγονότος από ιστορικούς και προσωπικότητες του δημόσιου βίου. Ωστόσο, τα οικονομικά και κοινωνικά αίτια αναδεικνύονται περισσότερο στις εκτιμήσεις των μελετητών.

Ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου, για παράδειγμα, αναφέρει ότι: «*Οπωσδήποτε, ρόλο έπαιξαν οι οικονομικές δυσκολίες στα χρόνια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης καθώς και*

Κύπριοι. Βλέπε: Ralph Sir Oadken, *Report on the Finances and Economic Resources of Cyprus*, Λονδίνο, 1935.

⁸⁴ Για τη χρήση των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην εδραίωση της κυρίαρχης ιδεολογίας βλ. Ν. Πουλαντζάς, *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2001, σ.31.

⁸⁵ Από το 1931 θεσμοθετήθηκε η υποχρεωτικότητα της στοιχειώδους εκπαίδευσης, αν και στην πράξη εξακολουθούσε να λειτουργεί σε εθελούσια βάση, σύμφωνα με την ετήσια έκθεση για τον πληθυσμό του 1936. (*Colonial reports- Annual: «Cyprus, Annual report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus, 1936»*, Λονδίνο, 1937.) Τροποποιήθηκε, επίσης, ο νόμος που αφορούσε τη λειτουργία της στοιχειώδους εκπαίδευσης και ιδρύθηκε διδασκαλείο για την κατάρτιση δασκάλων που θα στελέχωναν τα δημοτικά σχολεία, με επιδίωξη τη «φιλοαγγλικήν μόρφωσιν» και την ομογενοποίηση του πληθυσμού. Τα λειτουργικά έξοδα των σχολείων καλύπτονταν, όπως και οι μισθοί των δασκάλων, απευθείας από το δημόσιο ταμείο. Αυτό ανακούφιζε οικονομικά τους κατοίκους και έδινε τη δυνατότητα σε περισσότερα παιδιά να φοιτούν στα σχολεία. Με τον Νόμο 18/29-5- 1933 η δημοτική εκπαίδευση στην Κύπρο τέθηκε υπό τον έλεγχο και την εποπτεία του κυβερνήτη, ο οποίος είχε ως βοηθούς τον διευθυντή της εκπαίδευσης, τις υπηρεσίες της παιδείας και τις κοινοτικές εκπαιδευτικές επιτροπές σε κάθε πόλη ή χωριό. Ο Νόμος προσδιόριζε, επίσης, τα προσόντα των δασκάλων, οι οποίοι διορίζονταν πλέον από τον κυβερνήτη. Ο διορισμός, μάλιστα, των δασκάλων τέθηκε σε καινούριο πλαίσιο κριτηρίων, με σημαντικότερο την κατοχή της βρετανικής υπηκοότητας. Τέθηκαν, με αυτό τον τρόπο, εμπόδια στη δυνατότητα διορισμού δασκάλων από την Ελλάδα και έγινε προσπάθεια να αποκοπούν οι δεσμοί σύνδεσης της εκπαιδευτικής λειτουργίας με την ελληνική εκπαίδευση. Στις πρακτικές αυτές εντάσσεται και η προσπάθεια διακοπής των σπουδών ελληνοκυπρίων από τα πανεπιστήμια της Ελλάδας, με επαναπροσδιορισμό των απαιτούμενων προσόντων για όσους σπουδασμένους στην Ελλάδα γιατρούς και δικηγόρους επιδίωκαν διορισμό ή ενασχόληση με δημόσιες υποθέσεις. Σχεδιάστηκε, ακόμη, η σύνταξη σχολικών εγχειριδίων, καταλληλότερων από τα αντίστοιχα ελληνικά και τουρκικά αναγνωστικά για τον νέο προσανατολισμό, καθώς και καινούριων βιβλίων ιστορίας. Τα μέτρα αυτά είχαν σκοπό την αντιμετώπιση των «ενδημικών» αντιπάλων των αποικιοκρατών, ωστόσο υπολειτούργησαν εν πολλοίς και έτσι οι ελληνόφωνοι χριστιανοί και μαρωνίτες συνέχισαν να χρησιμοποιούν ως γλώσσα της εκπαιδευτικής διαδικασίας την ελληνική, ενώ οι μουσουλμάνοι την τουρκική. Η βρετανική διοίκηση δεν πέτυχε να ομοιογενοποιήσει τον πληθυσμό με τους εισαγόμενους θεσμούς και έτσι ο εθνοτικός διαχωρισμός συνεχίστηκε. Βλ. ΙΑΥΕ, 1935/Α/8/8, *Κύπρος-Γενικά Θέματα*, ελληνικό προξενείο, (Λ. Σκάρπας), προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών-Α' Διεύθυνση πολιτικών υποθέσεων, Λάρνακα, 13-7-1935.

τα κοινωνικά και οικονομικά αιτήματα μιας πιο σύνθετης κοινωνίας που σταδιακά διαμορφωνόταν στο νησί».⁸⁶ Σε πιο συγκεκριμένη κατεύθυνση κινείται το αιτιολογικό πλαίσιο της Κάτιας Χατζηδημητρίου, η οποία προσδίδει μεγαλύτερη σημασία στους κοινωνικοοικονομικούς λόγους. Η εξέγερση ήταν απόρροια της αρνητικής οικονομικής πραγματικότητας που βίωναν οι λαϊκές μάζες στην ύπαιθρο, αλλά και στις πόλεις. «Βασικές αιτίες», αναφέρει η συγγραφέας, «ήταν η φτώχεια και η δυστυχία των ανθρώπων εξ αιτίας της οικονομικής κρίσης και της βαριάς άμεσης και έμμεσης φορολογίας, μαζί με την απογοήτευση και αγανάκτηση που προκαλούσε στο λαό η αρνητική στάση της Αγγλίας στις διεκδικήσεις για τα πλεονάσματα του φόρου υποτελείας, στα αιτήματα για συνταγματικές ελευθερίες και στο εθνικό ζήτημα της ένωσης με την Ελλάδα.» Πραγματικά, τα οικονομικά μεταρρυθμιστικά μέτρα που λαμβάνονταν από το καθεστώς συνέχιζαν να λειτουργούν συσσωρευτικά για τα ταμεία της βρετανικής διοίκησης, αλλά επιβαρυντικά για την ήδη δυσμενή θέση των λαϊκών κυρίως στρωμάτων.

Η συγγραφέας διαβλέπει, ακόμα και στο ιδεώδες της «ένωσης» που μεταφέρθηκε στον αγροτικό κόσμο, την αντανάκλαση της προσδοκίας για απαλλοτρίωση της μεγάλης εκκλησιαστικής περιουσίας, που κατείχε η κυπριακή Εκκλησία, και όχι ιδεολογικές ή συναισθηματικές παραμέτρους. Με την αντίδραση αυτή θα επερχόταν κοινωνική δικαιοσύνη και ανακούφιση από τα υπερβολικά χρέη, ένα, βέβαια, «ουτοπικό όνειρο» για τη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή⁸⁷.

Σε αντίθεση με τους προηγούμενους μελετητές, ο Νίκος Κρανιδιώτης θεωρεί ότι η κρίση που διαχρονικά μάζιζε την κυπριακή οικονομία και, όπως αναφέρθηκε, επιδεινώθηκε από την παγκόσμια οικονομική κρίση, προστέθηκε στη δυσарέσκεια και απογοήτευση των Ελληνοκυπρίων για τον τρόπο διακυβέρνησης, που ασκούσε η βρετανική αυτοκρατορία στο νησί. Αναφέρει συγκεκριμένα: «Τυπικήν αφορμή για τη διαμόρφωση των πολιτικών συνθηκών του Φθινοπώρου του 1931, που οδήγησαν στο κίνημα του Οκτωβρίου, έδωσαν κυρίως δύο γεγονότα: α) η διάθεση των περισσευμάτων του κυπριακού προϋπολογισμού για την εξόφληση του τοκοχρεωλυτικού δανείου άγγλων ομολογιούχων που είχε χορηγηθεί με την εγγύηση της Βρετανικής κυβέρνησης το 1855 και β) «το αυτοκρατορικό Διάταγμα εν Συμβουλίω», που τροποποιούσε το υπάρχον τελωνειακό καθεστώς. Τα γεγονότα αυτά δεν υπήρξαν ωστόσο η πραγματική αιτία της εξέγερσης. Απλώς συντελέσανε ώστε να επιταχυνθεί η εκδήλωση της υφιστάμενης δυσарέσκειας, αφ' ενός μεν

⁸⁶ Ε. Χατζηβασιλείου, *Το κυπριακό ζήτημα, 1878-1960*, Αθήνα, 1998, 55.

⁸⁷ Το «όνειρο» συνδεόταν με τα μέτρα που λάμβανε ο Βενιζέλος με στόχο την επίλυση του προσφυγικού προβλήματος μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922: Κ. Χατζηδημητρίου, *Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία, 1987, 302-303.

ενάντια στο θεσμό του κυπριακού νομοθετικού συμβουλίου και του απαράδεκτου για τους έλληνες τρόπου σύνθεσης και λειτουργίας του, αφ' ετέρου δε ενάντια στο καθεστώς του αποικιακού ζυγού.»⁸⁸ Ο συγγραφέας και διπλωμάτης, παρόλο που δεν παραβλέπει τη σημασία του οικονομικού παράγοντα στις εξελίξεις, θεωρεί ότι πρωταγωνιστικό ρόλο είχε το πολιτικό καθεστώς, που καθόριζε τη σύνθεση και λειτουργία του Νομοθετικού Συμβουλίου, ενός θεσμού που, όπως ήδη αναφέρθηκε, είχε δεχθεί επικρίσεις τόσο ως προς τη σύνθεση όσο και ως προς τις πραγματικές του αρμοδιότητες και τη σκοπιμότητα της λειτουργίας του. Ο θεσμός, πράγματι, ήταν συνδεδεμένος με την ελίτ και την εξυπηρέτηση των πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων της, αφού ήταν η κύρια τάξη από την οποία προέρχονταν τα μέλη του.

Πέρα από τις όποιες ερμηνείες, το γεγονός ήταν μια αντιαποικιακή εξέγερση για εθνική και κοινωνική χειραφέτηση. Ο διττός στόχος της διαφαίνεται στην εμπλοκή του αριστερού κινήματος σ' αυτήν.

2.2.3. Η στρατηγική του Κ.Κ.Κ.: Ενιαίο μέτωπο απέναντι στον ιμπεριαλισμό και τον καπιταλισμό

Στο τέλος της δεκαετίας του 1920, η επιρροή του αριστερού κινήματος στα εργατικά στρώματα είχε αυξηθεί, λόγω και της δυσχερούς οικονομικής κατάστασης, κυρίως στα αστικά κέντρα. Η σχετική ισχυροποίηση του Κ.Κ.Κ. δημιούργησε ανησυχίες. Αντιμετωπίζοντας εχθρικά και με καχυποψία την κομμουνιστική κίνηση οι κοινωνικοί, πολιτικοί και θρησκευτικοί παράγοντες του νησιού αντέδρασαν, με αποτέλεσμα την όξυνση της αντικομμουνιστικής πολεμικής - που είχε ξεκινήσει ήδη από τη δημιουργία του Κ.Κ.Κ. - με τη συνεπικουρία μάλιστα της αποικιακής διοίκησης. Η κυπριακή κοινωνία, στην πλειονότητά της εμποτισμένη από τις αξίες της εθνοφροσύνης και της θρησκευτικότητας, ήταν φυσικό να δέχεται άκριτα την αντικομμουνιστική ρητορική. Έτσι, τα μέλη του Κ.Κ.Κ. αντιμετώπιζαν την κοινή πολεμική στάση όλων των παραγόντων της κυπριακής κοινωνίας και της βρετανικής διοίκησης. Ακόμη και στον χώρο των σχολείων λειτουργούσαν διωκτικοί μηχανισμοί.⁸⁹

⁸⁸ Νίκος Κρανιδιώτης, «Το Κυπριακό από την αγγλική κατοχή μέχρι τον ένοπλο αγώνα», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, Κυπριακά*, Λευκωσία, 1984, 5-6.

⁸⁹ Ανδρέας Φάντης, *Από το Λαό...*, ό.π., 43.

Βασικοί άξονες της αντικομμουνιστικής πολιτικής ήταν η καταστολή και η πρόληψη. Στόχος η απομόνωση και η δίωξη των μελών του Κ.Κ.Κ., αλλά και η μείωση της επιρροής του κομμουνισμού σε ευρύτερα στρώματα πληθυσμού. Στο πλαίσιο της αντικομμουνιστικής πολιτικής της, η αποικιακή διοίκηση έθεσε υπό διωγμό τα μέλη του κομμουνιστικού κόμματος, χρησιμοποιώντας πρακτικές εξορίας και εντοπισμού ύποπτων ατόμων σε απομονωμένα χωριά⁹⁰. Το Κ.Κ.Κ. τέθηκε στην παρανομία και άρχισε να αυτοδιαλύεται λόγω και εσωτερικών ανταγωνισμών. Η Εκκλησία, επίσης, εκτός από την πολεμική ρητορική εναντίον του Κ.Κ.Κ., χρησιμοποίησε και μέτρα πατερναλιστικά, για να ανακόψει την επιρροή του κομμουνισμού στα εργατικά στρώματα και γενικότερα στην κοινωνία. Εκτός από τον αφορισμό μελών του Κ.Κ.Κ., ο αρχιεπίσκοπος συγκάλεσε σύσκεψη, το καλοκαίρι του 1931, στην οποία συμμετείχαν εθνικόφρονα σωματεία και άλλοι φορείς της κοινωνικής ζωής της Λευκωσίας. Σκοπός της σύσκεψης ήταν, όπως φαίνεται, η ανάσχεση της επιρροής του κομμουνισμού σε πλατύτερα στρώματα του πληθυσμού.⁹¹

Η Εκκλησία με τις συντηρητικές αποφάσεις της δεν υπήρξε ο μόνος φορέας, που έκανε σχετικές παρεμβάσεις για τους εργάτες. Τα μέλη της επιστημονικής κοινότητας, διαπιστώνοντας *«ότι η υφιστάμενη νομοθεσία δεν δύναται να θεωρηθεί ως ανταποκρινομένη εις τας σημερινάς ανάγκας»*, συνέταξαν συνολικό εργατικό προσχέδιο νόμου για ρύθμιση όλων των εργατικών θεμάτων, με πρότυπο το ισχύον θεσμικό πλαίσιο της Ελλάδας και τις αποφάσεις των διεθνών οργανισμών⁹². Οι παρεμβάσεις αυτές, συνδεδεμένες με την αντικομμουνιστική εμμονή και τη διωκτική πολιτική εναντίον των κομμουνιστών, συμβαδίζουν με τη γενικότερη πολιτική κατάσταση στο διεθνές περιβάλλον. Στην κυπριακή κοινωνία, βέβαια, η όλη αντικομμουνιστική πολιτική λειτούργησε διχαστικά, αφού δημιούργησε διαχωρισμούς και πολωτικό κλίμα μεταξύ των

⁹⁰ Παντελής Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, ό.π., 4. Ανάμεσα στους εντοπισμένους υπήρξαν ο ποιητής Τεύκρος Ανθίας, για τις περιπέτειες του οποίου στην Ελλάδα, λόγω της ιδεολογικής του θέσης, υπάρχουν λεπτομερείς αναφορές σε αρχεία του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών.

⁹¹ Η σύσκεψη προχώρησε σε «έκκλησιν», της οποίας κυριότερα σημεία ήταν τα εξής: *« (1) Παρακαλούνται πάντες οι δυνάμενοι, όπως εργασθούν προς βελτίωσιν της θέσεως του εργάτου (2) Να μη προσλαμβάνονται υπό ατόμων και σωματείων κομμουνισταί τεχνίται και εργάται (3). Να καταγγέλλωνται υπό των γονέων οι κομμουνισταί διδάσκαλοι εις το Γραφείον της Παιδείας και του Αρχιεπισκόπου και να αποσύρωνται των σχολείων οι μαθηταί μέχρις ότου επιτευχθεί η απομάκρυνσις των κομμουνιστών διδασκάλων (4). Να αποτρέπωνται οι εκ των χωρίων ερχόμενοι εις τας πόλεις προς εκμάθησιν τέχνης νεαροί από του να έρχωνται εις επικοινωνίαν με άτομα προσβεβλημένα από το μικρόβιον του κομμουνισμού (5) Να μη αγοράζονται, μηδέ αναγιγνώσκονται αι οιαδήποτε κομμουνιστικά εκδόσεις, ως βιβλία, φυλλάδια, προκηρύξεις (6). Να αποφεύγεται η έστω και εκ περιεργείας προσέλευσις εις τας συνελεύσεις και εορτάς των κομμουνιστών, ίνα μη ούτοι θρασύνονται έτι περισσότερον»*. Βλ. ΙΑΥΕ, 1931/Α/22/ΙΙΙ, Κύπρος, Δ. Αντωνιάδης προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 28-7-1931.

⁹² ΙΑΥΕ, 1931/Α/22/ΙΙΙ, Κύπρος, «Καταστατικόν Ομοσπονδίας Λειτουργών Μέσης Εκπαιδείσεως Κύπρου: Οργάνωσις της εργασίας εν Κύπρω». Επισυννημμένο στον αρχειακό φάκελο.

Ελληνοκυπρίων. Από άλλη πλευρά, όμως, το φαινόμενο λειτούργησε και ως μηχανισμός που οριοθέτησε τη λειτουργία και διεύρυνση των εργατικών σωματείων, διαμόρφωσε την ιδεολογική τους ταυτότητα και συνέβαλε στην πορεία του εργατικού κινήματος.

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, στις αρχές του 1931, το Κ.Κ.Κ επανακαθόρισε τους στόχους του σε νέο διεκδικητικό πλαίσιο, τοποθετώντας τα κοινωνικά αιτήματα σε πρώτη προτεραιότητα. Ευρισκόμενο σε κατάσταση ημιπαρανομίας και μη θέλοντας να αφήσει τον ανταποικιακό αγώνα στους εθνικόφρονες και την Εκκλησία, οι οποίοι στις 18 Οκτωβρίου δημιούργησαν και πολιτικό σχηματισμό, την *Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση Κυπρίων* (ΕΡΕΚ)⁹³, προσπάθησε να οργανώσει ενιαίο ανταποικιακό μέτωπο. Για την πραγματοποίηση του ανταποικιακού αγώνα έκανε υπέρβαση των ιδεολογικών διαφορών που χώριζαν τους κομμουνιστές από τους εθνικόφρονες, καλώντας όλους τους εργαζόμενους σε ενιαίο αντιιμπεριαλιστικό μέτωπο. Βασικό σύνθημά του έγινε η εγκατάλειψη του νησιού από τη Βρετανία και η αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων. Η διαφορά του προγραμματικού σκοπού των εθνικιστών (*ένωση με την Ελλάδα*) και των κομμουνιστών (*Σοβιετική Δημοκρατία*) δεν έπρεπε να αποτελέσει εμπόδιο και μπορούσε να λυθεί μετά την αποχώρηση των ιμπεριαλιστών από την Κύπρο. Η πολιτική αυτή εκφράστηκε λίγα χρόνια πριν και από τον *Νέο Άνθρωπο*.⁹⁴ Στην παρούσα χρονική στιγμή, σύμφωνα με έγγραφο της στρατιωτικής αστυνομίας,⁹⁵ ο Κώστας Σκελέας στις 23-10-1931 κυκλοφορούσε από το τυπογραφείο «Άστρο» στασιαστικού περιεχομένου φυλλάδια στη Λευκωσία, υποδαυλίζοντας τους εργάτες να σχηματίσουν ενιαίο μέτωπο με τους εθνικιστές για να διώξουν τη βρετανική διοίκηση και τις βρετανικές δυνάμεις από την Κύπρο. Συνδέονταν, μάλιστα, οι εθνικοί στόχοι με υλοποίηση κοινωνικοοικονομικών αιτημάτων και βελτίωση των εργασιακών συνθηκών (οκτάωρο, βελτίωση μισθών, κοινωνική ασφάλιση, φορολογική ελάφρυνση και χρεοστάσιο για τους φτωχούς αγρότες, ελάττωση των ενοικίων και των φόρων για τους επαγγελματίες)⁹⁶.

Τις αμφιθυμίες, τους ενδοιασμούς και τη σύγχυση της ηγεσίας του κομμουνιστικού κόμματος ως προς την επιλογή στρατηγικής στα γεγονότα του Οκτωβρίου εκθέτει ο Φιφής Ιωάννου στο βιβλίο του *Έτσι άρχισε το Κυπριακό*, καταγράφοντας τα γεγονότα της ιστορικής εκείνης περιόδου: «Στις πρώτες μέρες, ο Βάτης και η ηγεσία του

⁹³ Π.Κιτρομηλίδης, «Κύπρος», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ό.π., 478. Ο Γιάννης Πικρός διαχωρίζει την οργάνωση αυτή από την ΕΡΕΚ που είχε ήδη σχηματισθεί με συνωμοτικό χαρακτήρα. Βλ. Γιάννης Πικρός, *Ο Βενιζέλος και το κυπριακό*, 80.

⁹⁴ *Νέος Άνθρωπος*, «Ενιαίο Μέτωπο», 11-2-1928.

⁹⁵ SAI/1306/31, "Cyprus Military Police. Charge sheet", Λεμεσός, 29-10-1931.

⁹⁶ ΙΑΥΕ, 1936/14/2, «Κομμουνιστική κίνηση», Α. Κύρου προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 8-10-1931.

Κ.Κ.Κ., (στην οποία συμμετείχαν και οι Τεύκρος Ανθίας, Κώστας Κόνωνας, Χρίστος Χριστοδουλίδης, Κατίνα Νικολάου, Μάρκος Μαρκουλής, Χρίστος Σαββίδης, Κυπ. Κουκούλης και Χρίστος Αρτεμίου), κατήγγειλαν το κίνημα με ειδική προκήρυξη σαν «εθνικιστική, σοβινιστική προβοκάτσια της κυπριακής μεγαλοαστικής τάξης». Από την τρίτη όμως μέρα, όταν η εξέγερση επεκτάθηκε στην ύπαιθρο, ο Βάτης φαίνεται να αντιλήφθηκε το λάθος του, διαπιστώνοντας ότι το κίνημα ήταν εθνικοαπελευθερωτικό και αντιιμπεριαλιστικό. Στάλθηκε, λοιπόν, ο Τεύκρος Ανθίας στην αρχιεπισκοπή για συνάντηση με τον Αρχιεπίσκοπο Κύριλλο Γ', με στόχο την κήρυξη ενιαίου εθνικοαπελευθερωτικού αντιιμπεριαλιστικού μετώπου, ήταν όμως πολύ αργά».

Συνεχίζοντας την αφήγησή του, ο Φ. Ιωάννου αναφέρεται και σε μια διεθνή πτυχή των γεγονότων: «Η Γ' Κομμουνιστική Διεθνής ασχολήθηκε πολύ σοβαρά με τα γεγονότα όχι μόνο στη γενικότητα τους, σαν ένα ιστορικό φαινόμενο, αλλά και στον συσχετισμό τους με τη στάση που τήρησε η τοπική ηγεσία του Κ.Κ.Κ.. Σύμφωνα με πληροφορίες, που επιβεβαιώθηκαν το 1948, η Κομιντέρν με ειδική απόφασή της καταδίκασε σαν τον κυριότερο εχθρό του κυπριακού λαού τον βρετανικό ιμπεριαλισμό, κατά δεύτερο λόγο τον αρχηγό του Κ.Κ.Κ. *Χαράλαμπα Βατυλιώτη ή Βάτη* μαζί με το σύνολο της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος».⁹⁷ Σε αντίθεση με την Κομιντέρν, η ηγεσία του κόμματος θεωρούσε υπεύθυνους για την αποτυχία της εξέγερσης τους εθνικόφρονες. Σε εκδήλωση διαμαρτυρίας που έγινε δύο μήνες αργότερα (19-12-1931) από εξόριστους κομμουνιστές στη Βρετανική πρωτεύουσα, εκπρόσωποί τους κατηγόρησαν τους ηγέτες των εθνικιστών «*ως λιποτακτήσαντας και θελήσαντας να περιορίσωσι τον σκοπόν της εξεγέρσεως της Κύπρου εις την μετά της Ελλάδος ένωσιν, ενώ πρόκειται περί εξεγέρσεως κατά του ιμπεριαλισμού και του καπιταλισμού*».⁹⁸

Η αντικομμουνιστική πολιτική προσέλαβε νέες διαστάσεις μετά το 1931, με στόχο κυρίως τα εργατικά σωματεία, που άρχισαν να συγκροτούνται σε νέο θεσμικό πλαίσιο, όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια. Στις 16 Οκτωβρίου 1933 ο κυβερνήτης Stubbs εξήγγειλε ως πρώτο καθήκον της Διοίκησης τη διαμόρφωση καλών ηγετών για τον λαό

⁹⁷ Φ. Ιωάννου, ό.π., 18-20. Μεταξύ των εξόριστων λόγω της εξέγερσης συμπεριλαμβάνονταν τα ηγετικά στελέχη του Κ.Κ.Κ., Βατυλιώτης και Σκελέας. Ο Βατυλιώτης συνελήφθη στις 25 Οκτωβρίου στη Λευκωσία μιλώντας υπέρ της ένωσης, ενώ ο Σκελέας, που ήταν επίσης ηγετικό στέλεχος, μια μέρα αργότερα στη Λεμεσό είχε την ίδια τύχη, κατά τη διάρκεια διανομής φυλλαδίων που προπαγάνδιζαν την αυτονομία: Heinz Reiher, "The Cypriot Communist Party and the Comintern", *The Cyprus Review*, 2003, 109.

⁹⁸ ΙΑΥΕ, 1932/Α/22/ΙΙΙ, «εμπιστευτικό», Δ. Κακλαμάνος προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λονδίνο, 26 Δεκ. 1931.

και τη συντριβή των κακών. Αυτοί ήταν δυο ειδών: οι κομμουνιστές και η Εκκλησία.⁹⁹ Ο νέος κυβερνήτης του νησιού, Sir Richmond Palmer, συνέχισε μέχρι το 1939 την αυταρχική διακυβέρνηση και άσκησε πρωτοφανή καταπίεση με την οποία, μπορεί να προκάλεσε συμβιβασμούς και συνεργασία με την παραδοσιακή ηγεσία, όμως δεν μπόρεσε να διαμορφώσει ένα ευρύ στρώμα αποδοχής. Ο τρόπος της διακυβέρνησής του δεν επέφερε την ηρεμία στο νησί αφού δεν στηρίχτηκε στη βάση της καθολικής συνεργασίας. Μετά το 1935, άλλωστε, και την επιστροφή του Π.Σέρβα από τη Μόσχα, το Κ.Κ.Κ. άρχισε να αναδιοργανώνεται και να αποτελεί καθοδηγητικό φορέα των κοινωνικών αγώνων.

Η αντιμετώπιση των αυταρχικών καθεστώτων γίνεται με τρεις τρόπους: Με σιωπή και αναμονή, με εμπλοκή σε απαγορευμένες και παράνομες πράξεις καταστροφής ή με αξιοποίηση του στενού φάσματος ανεκτών εκδηλώσεων.¹⁰⁰ Στην Κύπρο η αυταρχικότητα της περιόδου αντιμετωπίστηκε όχι μόνο με σιωπή, αλλά αξιοποιήθηκαν και οι δυνατότητες για έκφραση διαμαρτυρίας με κύρια εργαλεία τους κοινωνικούς αγώνες. Έτσι ο κυπριακός λαός προσπάθησε να δείξει τη δυσφορία του με ποικίλους τρόπους, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται και εργατικές κινητοποιήσεις.

2.3. Η Νομιμοποίηση των συντεχνιών

2.3.1. Ερμηνευτικό πλαίσιο: το διεθνές και το τοπικό

Η παγκόσμια οικονομική κρίση της περιόδου 1929-1932 και οι κοινωνικές παρενέργειές της, από τις οποίες σπουδαιότερη ήταν η αύξηση της ανεργίας, κοινωνική μάστιγα για τις περισσότερες δυτικές χώρες, ενεργοποίησαν τους φορείς της παγκόσμιας εξουσίας.¹⁰¹ Οι δυτικές αστικές κυβερνήσεις αναγκάστηκαν να προτάξουν ως πρωτεύουσας σημασίας θέματα της κρατικής τους πολιτικής τα κοινωνικά και όχι τα οικονομικά ζητήματα. Η αναταραχή που μπορούσε να προκληθεί από τις κοινωνικές παρενέργειες της μεγάλης ύφεσης και η πιθανότητα διασάλευσης της παγκόσμιας κοινωνικής ειρήνης και ισορροπίας προκάλεσαν ανησυχίες, σε συνδυασμό, μάλιστα, με την επιρροή που άρχισε να διαδραματίζει η Ρωσική Επανάσταση.

⁹⁹ CO67/254/4, «εμπιστευτικό», Edward Stubbs (κυβερνήτης) προς υπουργείο Αποικιών, Λευκωσία, 16-10-1933: Η αντιμετώπισή των δυο ιδεολογικά αντίθετων εχθρών της δεν μπορούσε, βέβαια, να γίνει με ομότροπο σχεδιασμό, λόγω της διαφορετικής θέσης τους στην κυπριακή κοινωνία.

¹⁰⁰ C. Tilly, *Κοινωνικά κινήματα*, Αθήνα, 2007, 175.

¹⁰¹ E. Hobsbawm, *Η εποχή των Άκρων*, Αθήνα 1997, 125.

Η εξάλειψη της μαζικής ανεργίας αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της οικονομικοκοινωνικής πολιτικής των περισσότερων χωρών της Δύσης. Χρησιμοποιήθηκαν, μάλιστα, μέτρα που ξέφευγαν από το οικονομικό μοντέλο της ελεύθερης οικονομίας. Έτσι, η κρατική παρέμβαση, ακολουθώντας το κεϋνσιανό επιχείρημα, θεωρήθηκε πλέον αναγκαία.¹⁰² Στις νέες συνθήκες προσαρμόστηκε και η κρατική στάση απέναντι στον συνδικαλισμό και την οργάνωση των εργατών.

Η εξέλιξη του εργατικού κινήματος ακολούθησε ιστορικά ένα χρονόγραμμα με βασικά στάδια την *απαγόρευση*, την *ανοχή* και την *αναγνώριση*, σύμφωνα με το θεωρητικό παράδειγμα που ανέπτυξε ο B. Herple.¹⁰³ Έτσι, οι πρώτες εργατικές οργανώσεις αντιμετωπίζονταν ως συνωμοτικές και εγκληματικές εταιρίες, θεωρήθηκαν απειλή για τη δημόσια τάξη και, σύμφωνα με τα παραδείγματα που αναφέρει ο Thompson, παράνομες.¹⁰⁴ Στον ποινικό κώδικα, μάλιστα, αυταρχικών καθεστώτων περιλαμβάνονταν αστυνομικά μέτρα και στενή κρατική επιτήρηση ως κατασταλτικοί μηχανισμοί. Η φάση ανοχής εντάσσεται σε μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από οικονομική άνοδο, πολλαπλασιασμό και οργάνωση των εργατικών στρωμάτων και επέκταση του εκλογικού δικαιώματος. Η εργατική ψήφος προκαλούσε ανταγωνισμό μεταξύ των αστικών και των σοσιαλιστικών κομμάτων, τα τελευταία μάλιστα είχαν αρχίσει να εισχωρούν στα συνδικάτα. Η επέκταση του φιλελευθερισμού επηρέασε τη στάση του κράτους στη φάση αυτή: Η κοινωνία μπορούσε να αυτορυθμισθεί μέσα από τις διαδικασίες της ελεύθερης αγοράς και έτσι το κράτος δεν έπρεπε να αναμειγνύεται στη διαμόρφωση των εργασιακών σχέσεων. Ενισχύθηκε, όμως, ο ρόλος των εργοδοτών και των οργανώσεων που συγκροτούσαν οι ίδιοι, οι οποίοι, εκτός από την εμπλοκή τους στη δημιουργία εργατικών σωματείων (*κίτρινα*), διατηρούσαν και το δικαίωμα απόλυσης ή αποκλεισμού εργατών (*μαύρες λίστες*) από την εργασία.

Οι εξελίξεις του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου συνετέλεσαν στη μετάβαση στην τρίτη φάση, της αναγνώρισης. Οι οικονομικοκοινωνικές συνέπειες του πολέμου σε συνάρτηση με την επιρροή της Ρωσικής Επανάστασης επέβαλαν τη συνεργασία κράτους, εργοδοτών και εργατικών οργανώσεων, υποχρεώνοντας τις περισσότερες κυβερνήσεις των χωρών της Δυτικής Ευρώπης να προχωρήσουν στην αναγνώριση των συνδικάτων ως κοινωνικών

¹⁰² Το μοντέλο διατύπωσε ο βρετανός οικονομολόγος Κέυνς, σύμφωνα με το οποίο τα εισοδήματα των απασχολούμενων σε επιχορηγούμενες επιχειρήσεις και κατασκευαστικά έργα θα τόνωναν τις οικονομίες που βρίσκονταν σε ύφεση: στο ίδιο, 129.

¹⁰³ Η αντιμετώπιση από το κράτος των συνδικαλιστικών οργανώσεων δεν συμπίπτει χρονικά σε όλες τις χώρες, λόγω των διαφορετικών οικονομικοκοινωνικών δεδομένων. Βλ. Α. Λιάκος, ό.π., 157.

¹⁰⁴ E.P. Thompson, *The making of English working class*, ό.π., 650.

εταίρων στη χάραξη της κοινωνικής πολιτικής.¹⁰⁵ Έτσι, στις αστικές δημοκρατίες η συνδικαλιστική ελευθερία έγινε υπόθεση του συνταγματικού δικαίου και γεννήθηκε ένας νέος κλάδος της νομικής επιστήμης, το εργατικό δίκαιο.

Οι διεκδικήσεις του εργατικού κινήματος μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου ακολούθησαν δυο αντίθετες κατευθύνσεις. Η πρώτη λειτουργούσε στο πλαίσιο των υποδείξεων του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας, που ιδρύθηκε στα πλαίσια των συνθηκών ειρήνης του 1919 ως λύση στην κρίση που επήλθε μετά τον πόλεμο, αλλά και ως απάντηση στην εξέλιξη του μπολσεβικισμού, με στόχο την ανάσχεσή του. Η δεύτερη κατεύθυνση στήριζε τις κοινωνικές και εργατικές διεκδικήσεις κατά το μαρξιστικό πρότυπο (πάλη των τάξεων και οικονομικό αγώνα του προλεταριάτου), ενώ η θέση των συνδικάτων καθοριζόταν στα συνέδρια της Διεθνούς Κομμουνιστικής.¹⁰⁶

Η συμμετοχή της Βρετανίας στο διοικητικό συμβούλιο του Δ.Γ.Ε.,¹⁰⁷ με πρωταγωνιστικό μάλιστα ρόλο, τυπικά την υποχρέωνε στην εφαρμογή της προτεινόμενης πολιτικής και στις αποικίες. Εντούτοις, υπήρχε κωλυσιεργία στη λήψη μέτρων προστασίας της εργασίας και καθορισμού των όρων λειτουργίας της στις περιοχές που ήταν υπό το αποικιακό καθεστώς της. Η κοινωνική πολιτική της υπεδύναμης στις αποικίες ήταν συναφής με τη γενικότερη οικονομική πολιτική της σε αυτές και έτσι τα μέτρα που λαμβάνονταν ήταν περιορισμένα, αλλά απέβλεπαν και στην καταστολή τυχόν κινητοποιήσεων. Σε αλληλογραφία μεταξύ ιθυνόντων της Βρετανίας στις αποικίες με το Υπουργείο Αποικιών αναφέρεται συχνά το έλλειμμα μέτρων σε εργασιακά θέματα, όπως η εφαρμογή του οκτάωρου, η αντιμετώπιση της γυναικείας απασχόλησης, ο καθορισμός κατώτερων μισθών, αλλά και η απουσία θεσμικού πλαισίου για τη ρύθμιση της λειτουργίας των εργατικών σωματείων. Το ελλειμματικό θεσμικό πλαίσιο για την προστασία των εργατών προκαλούσε κύματα εργατικών απεργιών και κινητοποιήσεων, όπως αυτές στην Ινδία το 1919 και 1928, τις οποίες η Βρετανία προσπάθησε να

¹⁰⁵ Το αστικό κράτος μπορούσε, βέβαια, να ανεχθεί το πολύ μια «συνδικαλιστική συνείδηση» και την πολιτικοποίηση της εργατικής τάξης, μόνο για να επιβάλει σχέσεις προστασίας μεταξύ μιας δυνητικά επαναστατικής δύναμης και της αστικής τάξης. Σκοπός ήταν να εμποδισθεί το εργατικό κίνημα να γίνει μια επαναστατική δύναμη. Βλ. Γ. Λεονταρίτης, «Το ελληνικό εργατικό κίνημα και το αστικό κράτος, 1910-1920» στον τόμο: *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα, 1980, 53.

¹⁰⁶ Στις συνδιασκέψεις των διεθνών οργανισμών (Γενεύη, Ουάσιγκτον, Βέρνη κ.λ.π) λαμβάνονταν αποφάσεις για προώθηση προστατευτικών μέτρων και βελτίωση των συνθηκών στους εργασιακούς χώρους. Στη διάσκεψη της Γενεύης τον Οκτώβριο του 1921, για παράδειγμα, λήφθηκε απόφαση σχετικά με την εφαρμογή του οκτάωρου, την προστασία της παιδικής και της γυναικείας απασχόλησης, την κατοχύρωση του δικαιώματος για δημιουργία συνδικάτων, αλλά και της απεργίας για διεκδικήσεις: Α. Λιάκος, ό.π., 196-197 και Δ.Λιβιεράτος, *Το ελληνικό εργατικό κίνημα, 1918-1923*.

¹⁰⁷ Μέλη του διοικητικού συμβουλίου του Δ.Γ.Ε. ήταν οι Η.Π.Α, η Μ. Βρετανία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία, το Βέλγιο, η Ιαπωνία, η Ελβετία και η Ισπανία.

αναχαιτίσει με μέτρα καταστολής, αλλά και με προσπάθεια συνεργασίας με τις τοπικές ελίτ¹⁰⁸.

Στην Κύπρο η εργατική πολιτική της αποικιακής διοίκησης, όπως ήδη αναφέρθηκε, για πενήντα και πλέον χρόνια καθοριζόταν από τον «μηδενισμό» του εργατικού κινήματος. Η άρνηση της Βρετανίας να αποδεχθεί και να αντιμετωπίσει το εργατικό ζήτημα αποτελούσε άλλοθι στην αδράνεια με την οποία αντιμετώπιζε τα εργατικά αιτήματα, ανάμεσα στα οποία ήταν και η ελεύθερη οργάνωση των εργατών. Περιχαρακωμένοι στον αγροτικό χαρακτήρα της κυπριακής οικονομίας και το χαμηλό βαθμό εκβιομηχάνισης οι Βρετανοί δεν προώθησαν θεσμικό πλαίσιο ούτε για καθορισμό κανόνων εργασίας ούτε για τη λειτουργία των εργατικών σωματείων με σύγχρονους όρους. Έτσι, οι εργατικές ενώσεις, που είχαν αρχίσει να συγκροτούνται από την προηγούμενη δεκαετία, λειτουργούσαν σύμφωνα με το υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο των λεσχών.

Αιτίες αυτής της καθυστέρησης στην Κύπρο, πέρα από την αποικιακή διακυβέρνηση, ήταν η πολυπλοκότητα της κοινωνικής και οικονομικής πραγματικότητας. Ο χαμηλός βαθμός προόδου των παραγωγικών τομέων ελάχιστα περιθώρια άφηνε για ανάπτυξη διαλεκτικών σχέσεων των παραγωγικών δυνάμεων, ικανών στη συνειδητοποίηση των ταξικών διαφορών. Επιπλέον, ο διπολικός εθνοτικός χαρακτήρας των κατοίκων, σε συνδυασμό με την υπεροχή της ενωτικής ιδεολογίας στους Ελληνοκύπριους, που λειτουργούσε άτυπα ως στοιχείο ιδεολογικής συνοχής σε μεγάλο τμήμα του πληθυσμού, μείωνε το ενδιαφέρον προσανατολισμού του δημόσιου διαλόγου σε κοινωνικά και εργατικά θέματα και δεν άφηνε μεγάλα περιθώρια συλλογικής δράσης. Η νομοθετική ρύθμιση της λειτουργίας των μεταλλείων του 1882, αναθεωρημένη το 1925 και το 1928, που προέβλεπε και αποζημίωση των εργατών για ατυχήματα στον εργασιακό χώρο,¹⁰⁹ ο νόμος για την πρόσληψη οικιακών βοηθών του 1928¹¹⁰ και το θεσμοθετημένο προστατευτικό πλαίσιο του 1928 για την παιδική απασχόληση σε βιομηχανικές ή μεταλλευτικές επιχειρήσεις, μετά από σχετικές αποφάσεις του Δ.Γ.Ε,¹¹¹ αποτελούσαν το βασικό θεσμικό πλαίσιο σχετικά με εργασιακά θέματα.

Η νομοθετική παρέμβαση που πραγματοποιήθηκε στην Κύπρο με τη θέσπιση πλαισίου αναγνώρισης των συντεχνιών, αν και δεν μπορεί να ενταχθεί με συνέπεια στο

¹⁰⁸ E. Hobsbawm, ό.π., 271-273.

¹⁰⁹ CO67/224/1 «The Mines Regulations Law», 1928. Ο πρώτος νόμος με εφαρμόστηκε το 1882. Όμως σημαντικότερος θεωρήθηκε ο νόμος του 1925 που αναθεωρήθηκε το 1928.

¹¹⁰ *The Cyprus Gazette*, αρ.457, Λευκωσία, 20-7-1928.

¹¹¹ CO67/225/5, *The statute Laws of Cyprus*, no 35 of 1928, «The employment of young persons and children», (R. Nicholson), Λευκωσία, Αύγουστος, 1928.

παράδειγμα του Hepple, παρουσιάζει ομοιότητες, αφού ενσωματώνονται στοιχεία όπως αρχικά η αρνητική στάση απέναντι στους οργανωμένους εργάτες, η προσπάθεια αργότερα των εργοδοτών για δημιουργία συντεχνιών φιλικά προσκείμενων σε αυτούς, όταν το K.K.K. άρχισε να δραστηριοποιείται προς αυτή την κατεύθυνση, η διωκτική πολιτική για εργάτες που εξέφραζαν θετική στάση απέναντι στις αριστερές συντεχνίες, αλλά και η ανοχή που έδειχναν οι φορείς της εξουσίας όταν διαπραγματεύονταν με τις επιτροπές των οργανωμένων εργατών για τα αιτήματα, που διεκδικούσαν σε απεργιακούς αγώνες. Η διαπραγμάτευση, μάλιστα, ισοδυναμούσε με *de facto* αναγνώριση των εργατικών σωματείων.

Η εισαγωγή του νόμου στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή δεν αποτέλεσε ανεξάρτητη από το διεθνές κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον παρέμβαση της αποικιακής διοίκησης στο κυπριακό κοινωνικό πλαίσιο. Ως θεσμός δεν υπήρξε προϊόν κοινωνικής αλληλόδρασης και συμβιβασμός αντίθετων θέσεων και επιδιώξεων, όπως θα συνέβαινε σε μια ευνομούμενη πολιτεία και σε ένα δημοκρατικό περιβάλλον. Ήταν κρίκος μιας αλυσίδας μέτρων της Βρετανίας που εφαρμόστηκαν σε όλες τις αποικίες, υιοθετώντας τις αποφάσεις του Δ.Γ.Ε., και διαφοροποιούσαν τη μέχρι τότε κοινωνική πολιτική της. Η θεσμοθέτηση, λοιπόν, της λειτουργίας των εργατικών σωματείων εναρμονιζόταν με την πρόθεση της Βρετανίας για ομοιότροπη αντιμετώπιση των εργατικών προβλημάτων στις υπό αποικιακό καθεστώς περιοχές.

2.3.2. Ο Νόμος περί συντεχνιών (Trade Union Law)

2.3.2.1. Η αποικιακή προοπτική: Θεσμοποίηση και έλεγχος

Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 άρχισε να γίνεται αντικείμενο δημόσιου διαλόγου μεταξύ βρετανών παραγόντων η προοπτική για εισαγωγή εργατικής νομοθεσίας στις αποικίες. Σε εμπιστευτική εγκύκλιό του, με ημερομηνία 17 Σεπτεμβρίου 1930, ο υπουργός Αποικιών, Lord Passifield, θέτει το ζήτημα της συνολικής νομοθετικής αντιμετώπισης της συντεχνιακής οργάνωσης, ως φυσικό και νομικό αποτέλεσμα της κοινωνικής και βιομηχανικής προόδου (*as natural and legitimate consequence of social and industrial progress*). Εισηγείται, επίσης, ως βάση για τη θεσμοθέτηση τη βρετανική νομοθεσία του 1871 με τροποποιήσεις ανάλογες με την εμπειρία και τις ιδιαιτερότητες κάθε περιοχής. Αναγνωρίζεται, εξάλλου, η αναγκαιότητα δημιουργίας εργατικών ενώσεων, συγχρόνως όμως εκφράζεται φόβος μήπως οι εργάτες πέσουν θύματα

επιτηδείων εάν αφεθούν χωρίς επίβλεψη και καθοδήγηση (*without sympathetic supervision and guidance*).¹¹² Η εμμονή των αποικιακών αρχών στην ανάγκη ιδιαίτερης προσοχής συνεχίστηκε και μετά την εισαγωγή του νόμου περί συντεχνιών και αποτέλεσε καθοριστικό στοιχείο για τον τρόπο λειτουργίας του¹¹³. Ο νόμος, λοιπόν, δεν είχε κίνητρο πραγματικό ενδιαφέρον για τους εργάτες. Πραγματικός στόχος ήταν η ανάσχεση της «κομμουνιστικής διάβρωσης της κοινωνίας», μέσα από τον έλεγχο και την επιτήρηση της συλλογικής δράσης.

Στην Κύπρο οι προθέσεις και οι εξαγγελίες της αποικιακής διοίκησης συγκεκριμενοποιήθηκαν το 1931. Στις 14 Απριλίου 1931,¹¹⁴ ο κυβερνήτης έθεσε το θέμα ενώπιον των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου και εξήγγειλε την πρόθεση εισαγωγής όχι μόνο θεσμικού πλαισίου για τις συντεχνίες, αλλά και μέτρων για αντιμετώπιση της ανεργίας με σχεδιασμό κατασκευαστικών έργων, διαβλέποντας μείωση της απασχόλησης εξαιτίας της υπολειτουργίας των μεταλλείων από την ελάττωση της διεθνούς ζήτησης των προϊόντων τους¹¹⁵. Εκτός, όμως, από τις νέες διεθνείς και τοπικές οικονομικοκοινωνικές συνθήκες, που καθιστούσαν αναγκαία την εισαγωγή προστατευτικής εργατικής νομοθεσίας, υπήρχε ανησυχία μήπως το Κ.Κ.Κ., κεφαλαιοποιώντας τη δυσαρέσκεια των εργατών, εισχωρούσε βαθύτερα στις εργατικές οργανώσεις ωθώντας τις σε μαχητικές αντιδράσεις. Άρα, μέσα από την αναγνώριση μπορούσε η Διοίκηση να δαμάσει τις μαχητικές εκδηλώσεις του εργατικού κινήματος,¹¹⁶ πίσω από τις οποίες η Βρετανία είχε βαθιά ριζωμένη πεποίθηση ότι υπήρχε κομμουνιστική παρέμβαση¹¹⁷.

2.3.2.2. Οι ιδεολογικές κατευθύνσεις των εργατικών ενώσεων

Στη σχετική συζήτηση που διεξήχθη στο Νομοθετικό Συμβούλιο στις 23-4-1931, η προοπτική εισαγωγής ρυθμιστικής νομοθεσίας αντιμετωπίστηκε με σκεπτικισμό και

¹¹² Η αναγκαιότητα για αντιμετώπιση του θέματος φαίνεται και σε αλληλογραφία μεταξύ Storrs και Βρετανών αξιωματούχων που επισκέπτονται τη Μέση Ανατολή. Ζητούν να ενημερωθούν εάν έχουν αναγνωρισθεί οι συντεχνίες και ποια πολιτική ακολουθείται στο θέμα της εργασίας: SAI/1647/1930, *Ministry of the interior. European Department*, Κάιρο, 12-12-1930.

¹¹³ CO67/248/19, «Post of Inspector of Mines and Labour», Cunliffe- Lister, Λονδίνο, 19-12- 1932.

¹¹⁴ CO67/244/3, «Article on Cyprus by Professor Toynbee for the “ Survey of International affairs», 14 Απριλίου 1931.

¹¹⁵ CO67/248/19, «Post of Inspector of Mines and Labour», H.Heniker-Heaton, (αναπληρωτής κυβερνήτης), Λευκωσία, 9-11-1932. Πραγματικά, έγινε σύναψη δανείου και πραγματοποιήθηκαν βελτιωτικά έργα στους λιμένες, στο οδικό δίκτυο και στην οδοποιία, στα οποία βρήκαν απασχόληση πολλοί άνεργοι.

¹¹⁶ E. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου*, ό. π., 175

¹¹⁷ Κ. Φουντανόπουλος, ό.π., 243, παραπέμπει στο: FO371/20389, Walker προς Eden, Αθήνα, 219/2-6-1936.

αρνητική διάθεση, λόγω της ενδεχόμενης οικονομικής επιβάρυνσης του λαού από τα λειτουργικά έξοδα του νόμου.¹¹⁸ Ο εργατικός, όμως, κόσμος δέχθηκε το γεγονός θετικά. Έτσι, άρχισε μια προπαρασκευαστική περίοδος, πριν από τη δημοσιοποίηση του νόμου, με πρωτοβουλίες προερχόμενες από αστούς δικηγόρους, όπως ο Μ. Μιχαηλίδης και ο Γ. Χατζηπαύλου.¹¹⁹ Με τις πρωτοβουλίες αυτές η ιδεολογική αντιπαράθεση στην ελληνοκυπριακή κοινωνία συνεχίζει να κινείται στην ίδια πορεία με την προηγούμενη περίοδο, με τις εργατικές οργανώσεις να αποτελούν εκφραστές αυτής της αντιπαράθεσης.

Στη Λευκωσία οι συγκεντρώσεις για την ενημέρωση των εργατών πραγματοποιούνταν, σύμφωνα με λεπτομερείς αστυνομικές αναφορές, κάθε Κυριακή στον «Πανεργατικό» Λευκωσίας. Από τη ρητορική των ομιλητών γίνεται αντιληπτό ότι το διεκδικητικό πλαίσιο των εργατών ενσωματωνόταν στο τρίπτυχο «εφαρμογή οκταώρου, μισθολογικές αυξήσεις και προστασία από ατυχήματα», συγχρόνως όμως ο ιδεολογικός προσανατολισμός τους βρισκόταν σε διττή κατεύθυνση: αφενός στο αντικομμουνιστικό πλαίσιο (*we should fight by every means the rotten idea of communism which unfortunately attracted labours, who really do not know what they are doing*)¹²⁰ και αφετέρου στο μαρξιστικό μοντέλο και στην πάλη των τάξεων. Για παράδειγμα, ο σκοπός ίδρυσης του σωματείου των *οικοδόμων Λευκωσίας* (23-8-1931), όπως αναγράφεται στο καταστατικό του, εμπνεόταν από μαρξιστικές αρχές και έτσι: «*Βασιζόμενον επί της πάλης των τάξεων να επιδιώξη την καλλιτέρευσιν των μελών του δια μιας καλής οργανώσεως των εν Λευκωσία εργαζομένων οικοδόμων, ούτως ώστε δια της δυνάμεως των να αποκτήσουν το οκτάωρο, την αύξησιν των ημερομισθίων, την αποζημίωσιν εκ μέρους των εργοδοτών των άνευ λόγου απολυομένων εργατών, ιατρικήν περίθαλψιν*».¹²¹ Αντιθέτως, στο καταστατικό της *Εργατικής Ομοσπονδίας Λεμεσού* που είχε διαμορφωθεί την ίδια περίοδο από παρόμοια οργανωτική κίνηση στη Λεμεσό,¹²² αναφέρεται: «*Τα μέλη θα είναι έντιμοι και ηθικοί εργάτες, τεχνίτες και επαγγελματίες που έχουν το κέντρο της εργασίας τους στη Λεμεσό. Να μην είναι κομμουνιστές ή κομμουνίζοντες ή αν είναι να απαρνηθούν την ιδεολογία αυτή. Να μην ανήκουν σε επιστημονικές τάξεις εκτός από τον πρόεδρο, που θα είναι όμως χωρίς τα δικαιώματα των μελών*». Σε μια προσπάθεια να αποφευχθούν συνειρμοί που παρέπεμπαν σε εθνικά σύμβολα άλλαξε, επίσης, η επετειακή ημερομηνία ίδρυσης, που αρχικά ήταν η

¹¹⁸ G. Georghallides, *Cyprus and the Governor of Governorship of sir R.Storrs*, Λευκωσία, 1985, 626-627.

¹¹⁹ Ο ίδιος υπενθύμισε με αυταρέσκεια την παρέμβασή του στο Νομοθετικό Συμβούλιο, με την οποία είχε ζητήσει άμεση εισαγωγή προστατευτικού νόμου για τον εργατικό κόσμο που θα τον διέσωζε συγχρόνως από τον κομμουνισμό: στο ίδιο, 637.

¹²⁰ SAI/1039/1931, «Trade Union Movement in Cyprus». Περιλαμβάνονται στον φάκελο εμπιστευτικά έγγραφα της Διοίκησης, της Αστυνομίας, αλλά και των πρωταγωνιστών της ιδρυτικής διαδικασίας.

¹²¹ SAI/1368/30/1, «Made Union Legislation in the Colonies», 23-8-1931.

¹²² SAI/1039/1931, *Trade Union in Cyprus*, «Report of local Commandant of Police», Λεμεσός, 28-9-1931.

25^η Μαρτίου, και αντικαταστάθηκε από την ημέρα της Πεντηκοστής. Το ίδιο έγινε και με το σύμβολο του σωματείου που παρέπεμπε στην ελληνική σημαία». ¹²³

Η διπλή αυτή ιδεολογική ταυτότητα των συντεχνιών, που τοποθετείται στον διπολικό ιδεολογικό άξονα της ελληνοκυπριακής κοινωνίας, μείωνε τη δυνατότητα μεταμόρφωσης των εργατικών αναγκών σε κοινές διεκδικήσεις και, συγχρόνως, μετατροπής του εργατικού κινήματος σε μια αποτελεσματική δύναμη παρέμβασης στις κοινωνικές εξελίξεις.

2.3.2.3. Το περιεχόμενο του Νόμου και η εφαρμογή του - Πρακτικές υπονόμησης από την αποικιακή διοίκηση

Τα δραματικά γεγονότα του Οκτωβρίου 1931 διέκοψαν προσωρινά την προπαρασκευαστική διαδικασία. Το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο άλλαξε, ενώ η Διοίκηση έγινε πιο συγκεντρωτική και αυταρχική. Μέσα σε αυτές τις εξελίξεις έγινε στις 6-1-1932 η εισαγωγή του νόμου που αφορούσε την εγγραφή των συντεχνιών, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη, όμως, του Νομοθετικού Συμβουλίου ¹²⁴.

Ο καταστατικός Νόμος του 1932 «περί συντεχνιών» (*Trade Union Law*) ¹²⁵ στις επιμέρους διατάξεις και άρθρα του καθορίζει τους όρους ίδρυσης και λειτουργίας των εργατικών ενώσεων. Ήδη στο δεύτερο άρθρο ερμηνεύεται ο όρος «συντεχνία», που θεωρείται ότι καλύπτει κάθε προσωρινή ή διαρκή ένωση, σκοπός της οποίας καταρχήν είναι ο κανονισμός των σχέσεων μεταξύ εργατών και εργοδοτών ή μεταξύ μόνων εργατών και μόνων εργοδοτών ¹²⁶. Κάθε συντεχνία μπορούσε να εγγραφεί εντός δύο μηνών από τη συγκρότησή της, με την προϋπόθεση ότι το καταστατικό της ήταν σύμφωνο με τις προβλέψεις του Νόμου (άρθρο 5). Τα καταστατικά των συντεχνιών έπρεπε να δηλώνουν την επωνυμία και την έδρα, τον σκοπό ίδρυσης, τις πηγές εσόδων, τα δικαιώματα των

¹²³ SAI/643/1932, «Limassol Labour Federation». Τα άρθρα 26 και 27 του ιδρυτικού καταστατικού, που αναφέρονται στην ημερομηνία ίδρυσης και στο λάβαρό της, άλλαξαν για να μην παραπέμπουν σε εθνικά σύμβολα.

¹²⁴ Στην εισαγωγή του αρχικού νόμου αναφέρεται: «A Law enacted by his excellency the Governor and Commander in chief of colony of Cyprus with the advice and consent of the Legislative Council there of, to make certain provisions as to trade unions». Ο τελικός αναφέρει: «A Law enacted by his Excellency the Governor and Commander in chief of the colony of Cyprus».

¹²⁵ Βλέπε παράρτημα.

¹²⁶ SAI/1039/1931, *Trade Union Movement in Cyprus*. Σε σημείωμα στο φάκελο για την εγγραφή των συντεχνιών υπενθυμίζεται ότι πρέπει να υπάρχει προσοχή, ώστε τα μέλη της συντεχνίας να απασχολούνται στον ίδιο επαγγελματικό χώρο. Ο Νόμος προέβλεπε συγκρότηση συντεχνιών με συμμετοχή εργατών, επέτρεπε όμως και ίδρυση μικτών συντεχνιών, με συμμετοχή εργατών και εργοδοτών.

μελών και τις συνέπειες στέρησης αυτών των δικαιωμάτων, τον τρόπο αλλαγής, καθώς και τροποποίησης ή ακύρωσης του κανονισμού λειτουργίας της ένωσης. Επίσης, έπρεπε να προβλέπουν τον διορισμό και την παύση διοικητικού συμβουλίου, επιτρόπου (ή επιτρόπων) και ταμία, να ορίζουν τον τρόπο επένδυσης των εσόδων και να προνοούν για ετήσιο ή περιοδικό έλεγχο της οικονομικής διαχείρισης. Απαραίτητη ήταν, ακόμη, η πρόβλεψη και για έλεγχο του μητρώου των μελών και των λογιστικών ή άλλων βιβλίων της ένωσης από κάθε πρόσωπο με έννομο συμφέρον¹²⁷. Τα καθήκοντα εξέτασης των αιτήσεων των συντεχνιών παραχωρούνται σε κυβερνητικό υπάλληλο διορισμένο από τον κυβερνήτη, τον έφορο των συντεχνιών (*Registrar of trade unions*), ο οποίος έλαβε οδηγίες να εξετάζει επιμελώς τις προϋποθέσεις ίδρυσης και αναγνώρισης κάθε συντεχνίας (άρθρο 7)¹²⁸. Οι ρυθμίσεις για την εγγραφή των συντεχνιών καταγράφονται στο δεύτερο παράρτημα του Νόμου (υποβολή αιτήσεων και αντιγράφων του καταστατικού και του μητρώου των μελών στον έφορο, έλεγχος δικαιολογητικών και έκδοση πιστοποιητικού εγγραφής), ενώ στο τρίτο και τελευταίο παράρτημα ορίζεται η ανώτατη τιμή των απαιτούμενων τελών εγγραφής.

Με την εισαγωγή του Νόμου για εγγραφή των συντεχνιών το κυπριακό εργατικό κίνημα συνδέεται με το παγκόσμιο εργατικό κίνημα. Εντούτοις, ο Νόμος μπορεί να αποτελέσει κρίκο στην αλυσίδα των μέτρων που λήφθηκαν από την αποικιακή κυβέρνηση μετά τα γεγονότα του Οκτωβρίου του 1931, στο πλαίσιο της αντικομμουνιστικής πολιτικής της. Πρόθεση της Βρετανίας δεν ήταν η παραχώρηση πραγματικών συνδικαλιστικών ελευθεριών με στόχο τη βελτίωση της θέσης των εργατών. Πολιτική της ήταν, όπως φαίνεται στην εγκύκλιο του υπουργού Αποικιών, η ομοιόμορφη αντιμετώπιση των εργατικών σωματείων στις αποικίες, ακολουθώντας μάλιστα συγκεκριμένο πρότυπο.¹²⁹ Η εκφρασμένη άποψη του γενικού εισαγγελέα στις 1-5-1933, ότι στην Κύπρο το συνδικαλιστικό κίνημα δεν ήταν γνήσιο, αλλά μέσο διά του οποίου οι κομμουνιστικές οργανώσεις προσπαθούσαν να βελτιώσουν τη θέση τους υπό την κάλυψη των συντεχνιών,¹³⁰ δηλώνει την καχυποψία με την οποία αντιμετώπιζαν τις εργατικές ενώσεις οι βρετανικές αρχές.

Με την ένταξη των εργατικών ενώσεων σε θεσμικό πλαίσιο οι Βρετανοί έθεσαν τη συλλογική δράση και, κυρίως, τις κινήσεις των ηγετικών στελεχών στο μικροσκόπιο

¹²⁷ Τα θέματα αυτά περιέχονται στο πρώτο παράρτημα του Νόμου (*First Schedule*).

¹²⁸ CO67/248/19, *Post of Inspector of Mines and Labour*, 1932. Γιατί «χρειάζονταν ιδιαίτερη προσοχή σε αυτή τη χώρα οι συντεχνίες».

¹²⁹ SAI/1368/1930/2, *Trade Union Legislation*, Γενικός εισαγγελέας, Λευκωσία, 2-4-1936. Το 1932 είχε εισαχθεί παρόμοιος νόμος στη Ζάμπια.

¹³⁰ SAI/1368/30/1, *Trade unions in Cyprus*, Γενικός εισαγγελέας, Λευκωσία, 1-5-1933».

της αυστηρής επιτήρησης. Έτσι μπορούσαν να ελέγξουν και να «δαμάσουν» το εργατικό κίνημα, κατά την έκφραση του Hobsbawm.¹³¹ Εξάλλου, η ανάμειξη εργοδοτών σε συντεχνίες εργατών και η αναγκαστική ονομαστική αναφορά των μελών κάθε συντεχνίας προς τη Διοίκηση έδιναν τη δυνατότητα αστυνόμευσης «ύποπτων» μελών των εργατικών ενώσεων, ακόμα και στις προσωπικές στιγμές τους. Η αστυνομία ήταν παρούσα σε κάθε ατομική ενέργεια και συλλογική δραστηριότητα των εργατών. Στις ενημερωτικές εκθέσεις που υποβάλλονταν στη Διοίκηση υπήρχε λεπτομερής αναφορά στον χώρο και τον χρόνο κάθε συγκέντρωσης, καθώς και στον αριθμό των παρευρισκομένων. Ιδιαίτερη μνεία γινόταν στα μέλη της επιτροπής εκπροσώπησης και στις ιδεολογικές τοποθετήσεις τους. Επισημαίνονταν, επίσης, οι κομμουνιστές, οι οποίοι προσδιορίζονταν με κωδικούς, στοιχείο που επιβεβαιώνει την εξακολουθητική παρακολούθησή τους. Ακόμη και η συγκέντρωση που έγινε για ενημέρωση των εργατών στο περιεχόμενο του Νόμου αξιολογήθηκε ως πολιτική, λόγω της έμμεσης αναφοράς κάποιων ομιλητών στους εξόριστους του 1931.¹³² Πραγματικά, το θεσμικό πλαίσιο χρησιμοποιήθηκε ως μηχανισμός ελέγχου.

Ο ίδιος ο Νόμος αξιολογήθηκε από τον εργατικό κόσμο με κριτήρια την ευχρηστία και την αποτελεσματικότητά του στην πρακτική εφαρμογή, αλλά και την ικανοποίηση των εργατικών προσδοκιών. Η νομοθετική ρύθμιση του 1932 δέχθηκε την πολεμική των συνδικαλιστών, αφού δεν ικανοποιούσε τις προσδοκίες τους. Οι επικρίσεις επικεντρώθηκαν στις προβλεπόμενες διαδικασίες και στην αυστηρή τήρησή τους. Τα επιβαλλόμενα κριτήρια εγγραφής όχι μόνο δεν άφηναν περιθώρια ελεύθερης δράσης, αλλά διαμόρφωναν συγχρόνως και μια πολύπλοκη γραφειοκρατική διαδικασία, η οποία απαιτούσε επάρκεια πολλών δικαιολογητικών για την τελική αναγνώριση των συντεχνιών. Έτσι, η όλη πορεία ήταν χρονοβόρα και, εκτός των άλλων, καθιστούσε πρακτικά αναγκαία την εμπλοκή εξωεργατικών παραγόντων για κάλυψη των νομικών διαδικασιών, αφού απαιτούνταν ειδικές νομικές, αλλά και άλλες γνώσεις (αγγλικά) για τη σύνταξη της αίτησης, τις οποίες οι περισσότεροι εργάτες δεν διέθεταν¹³³. Ειδικοί εργατολόγοι, λοιπόν, τέθηκαν επικεφαλής των σωματείων, με τυπική αρμοδιότητα την ιδιότητα του προέδρου. Ο Χρ. Μιχαηλίδης, υπεύθυνος για την οργανωτική διαδικασία των περισσότερων συντεχνιών Λεμεσού αναφέρει: «*Η δικτατορική παλμερική κυβέρνηση κατέβαλε προσπάθεια για να αποθαρρύνει την ίδρυση συντεχνιών, προβάλλοντας διάφορα*

¹³¹ E. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου*, 175.

¹³² SAI/1368/30, *Police Office*, «strictly confidential», Λευκωσία, 15-2-1932· Επίσης: *The office of local command of Police Nicosia*, «confidential», 16-2-1932.

¹³³ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, Λευκωσία, 1994, 57.

προσκόμματα για την εγγραφή τους, σύμφωνα με τον περί Συντεχνιών Νόμο.»¹³⁴ Η βρετανική διοίκηση, από την άλλη πλευρά, δεν διέκρινε ειλικρινείς προθέσεις και ανιδιοτελή κίνητρα στη συμπεριφορά των δικηγόρων. Θεωρούσε ότι στόχος τους ήταν οι εργατικές ενώσεις να γίνουν υποχείρια των πολιτικών φιλοδοξιών τους.¹³⁵

Οι οικονομικές προϋποθέσεις ήταν ένας επιπλέον ανασταλτικός παράγοντας για την εγγραφή μιας συντεχνίας, αφού οι οικονομικές δυνατότητες του εργατικού κόσμου δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις προβλεπόμενες οικονομικές υποχρεώσεις¹³⁶.

Τελικά, η νομοθετική ρύθμιση δεν λειτούργησε ικανοποιητικά εξαιτίας κυρίως της απαιτούμενης γραφειοκρατικής διαδικασίας. Η λειτουργική δυσκαμψία στην εφαρμογή του Νόμου δεν άφησε περιθώρια για διεύρυνση των εργατικών σωματείων. Η μοναδική συντεχνία που ενεγράφη μέχρι το 1935 ήταν αυτή των υποδηματεργατών Λευκωσίας. Ιδρύθηκε τον Ιούλιο 1931, αλλά δρούσε στην παρανομία μέχρι το 1932, οπότε αναγνωρίστηκε.¹³⁷ Ο Α. Ζιαρτίδης αποδίδει την επιτυχία της ίδρυσης και αναγνώρισής της στην ανάπτυξη της βιοτεχνίας της υποδηματοποιίας που συγκέντρωνε μεγάλο αριθμό υποδηματεργατών σε λίγα εργαστήρια, ενώ προηγουμένως τα εργαστήρια απασχολούσαν λίγους εργάτες, τον κάλφα, τον βοηθό του και μερικά τσιράκια.¹³⁸

Η δυσλειτουργία του θεσμικού πλαισίου αναγνωρίζεται όχι μόνον από τους συνδικαλιστές, αλλά και από τον αστικό τύπο της εποχής. Η εφημερίδα *Ελευθερία* στις 7-2-1937 επικρίνει την τακτική της Διοίκησης στον τρόπο εφαρμογής του σχετικού Νόμου: «Παρά την ύπαρξιν του Νόμου του 1932 αι κατά καιρούς διάφοροι προσπάθειαι των κυπρίων εργατών δια την συνένωσίν των εις επαγγελματικά σωματεία και την προάσπισιν των συμφερόντων των αφ' ενός και η στάσις των εντεταλμένων οργάνων της πολιτείας απέναντι αυτής της εργατικής κινήσεως αφετέρου μας εξαναγκάζει να διερωτώμεθα εάν πράγματι υφίσταται ο περί ου ο λόγος νόμος»¹³⁹.

Ο κυβερνήτης Palmer σε υπηρεσιακό έγγραφο προς τον Υπουργό Αποικιών, Malcom Macdonald, με ημερομηνία 14-10-1938, αναφέρει ότι η οργάνωση βρίσκεται

¹³⁴ Γ. Γρηγοριάδης, ό.π., 59.

¹³⁵ SAI/ 1368/30/2, ό.π., R. Palmer (κυβερνήτης) προς Malcolm Macdonald, (υπουργός Αποικιών) Λευκωσία, 14-10-1938.

¹³⁶ Ο Νόμος προέβλεπε τέλη δέκα σελινίων για την εγγραφή, ενός σελινίου για τον έλεγχο των δικαιολογητικών και ενός, επίσης, σελινίου για κάθε διαφοροποίηση των κανόνων του καταστατικού. Τα ποσά ήταν υψηλά για τα δεδομένα της εποχής.

¹³⁷ *Ιστορία ΠΣΕ –ΠΕΟ*, Λευκωσία, 1991, 40.

¹³⁸ Πανίκος Παιονίδης, Α. Ζιαρτίδης: *Χωρίς φόβο και πάθος*, ό.π., 20. Η εφημερίδα *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* στις 25-2-1936 αναφέρεται σε άρθρο της με τίτλο «Μέσα στο εργοστάσιο της κυπριακής εταιρίας υποδημάτων μια εργατική κυψέλη», στην ανάπτυξη της υποδηματοποιίας και στον ρόλο των εργατών σε αυτή.

¹³⁹ Εφημ. *Ελευθερία*, 7-2-1937.

ακόμα σε αρχικά στάδια. Αναγνωρίζει, όμως, την ύπαρξη αυξημένης διάθεσης από μέρους των εργατών και αποδίδει την καθυστέρηση στην άγνοια που έχουν οι εργάτες για τη φύση των συντεχνιών, τον σκοπό και τον τρόπο λειτουργίας τους¹⁴⁰.

Η δυσκαμψία του Νόμου καταδεικνύεται και από την προσπάθεια εγγραφής των συντεχνιών των μεταλλωρύχων και των οικοδόμων, των πιο συμπαγών εργατικών ομάδων και με αναγνωρισμένη επικινδυνότητα των εργασιακών συνθηκών τους, οι οποίοι αντιμετώπισαν χρόνια προσκόμματα και απορριπτικές απαντήσεις στα σχετικά αιτήματά τους. Ο *Νέος Άνθρωπος*, στις 22-2-1928, σε άρθρο με θέμα τις άθλιες συνθήκες εργασίας των μεταλλωρύχων προέτρεπε τους εργάτες του χώρου να αγωνισθούν για την οργάνωση, γιατί μόνο οργανωμένοι μπορούσαν να αναγκάσουν τους εργοδότες να αποδεχθούν τα αιτήματά τους¹⁴¹.

Η διεύθυνση της Κυπριακής Μεταλλευτικής Εταιρείας (CYPRUS MINES CORPORATION) ευθυγραμμισμένη με τη βρετανική διοίκηση δεν αντιμετώπισε θετικά την προοπτική συγκρότησης συντεχνίας στα μεταλλεία. Για να μειωθεί η ένταση των υποκινούμενων από κομμουνιστές, όπως πίστευαν, εργατικών κινητοποιήσεων, σχεδίασαν από κοινού τη συγκρότηση επιτροπής εκπροσώπησης των εργατών. Σε σύσκεψη παραγόντων της αποικιακής διοίκησης και των μεταλλείων, που πραγματοποιήθηκε στις 28-1-1937, συζητήθηκε το θέμα της οργάνωσης των μεταλλωρύχων. Το διακύβευμα ήταν ο βαθμός ελέγχου, αλλά και η στρατηγική απέναντι στους εργαζομένους, ώστε αφενός να τεθούν κωλύματα στη συγκρότηση συντεχνίας, στην οποία υποπτεύονταν επιρροή των κομμουνιστών, και αφετέρου να αποφευχθεί σύγκρουση με τους εργάτες¹⁴². Στη σύσκεψη αποφασίσθηκε να ορισθεί επιτροπή εργατών, με παρέμβαση όμως της εργοδοσίας στην επιλογή των μελών της, με στόχο τη συγκέντρωση και επεξεργασία των εργατικών παραπόνων¹⁴³. Ο τρόπος αντιμετώπισης δεν έφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και στις εργατικές κινητοποιήσεις των δύο επόμενων ετών εξακολουθούσε να υπάρχει ως αίτημα η αναγνώριση της συντεχνίας των μεταλλωρύχων.

Το 1939 ο βρετανός διοικητής Λευκωσίας αποφάσισε τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος μεταξύ των εργατών των μεταλλείων για να αποφανθούν για τη συντεχνιακή οργάνωσή τους. Η πολιτική του δημοψηφίσματος ήταν μια ιδιόμορφη διαδικασία που δεν προερχόταν από δημοκρατικές ευαισθησίες των αρμόδιων

¹⁴⁰ SAI/1368/30/2, ό.π, επιστολή Palmer στον Malcolm Macdonald, Λευκωσία, 14-10-1938.

¹⁴¹ Εφημ. *Νέος Άνθρωπος* «Μια αληθινή κόλαση», 22-2-1928.

¹⁴² SAI/1196/36/1, Διοικητής Λευκωσίας προς Αποικιακό Γραμματέα, 28-1-1937.

¹⁴³ SAI/1196/36/1, General notice, Αιτήματα και παράπονα εργατών της Κυπριακής Μεταλλευτικής Εταιρείας, General Manager, 19-4-1937.

παραγόντων, αλλά υποδήλωνε την πρόθεση της εργοδοσίας και της βρετανικής διοίκησης να επέμβουν στον συνδικαλισμό χειραγωγώντας τους εργάτες, ώστε να ελέγξουν τις αποφάσεις τους. Αυτό έπρεπε να το πετύχουν καταρχήν σε μια διευρυμένη εργατική δύναμη, όπως οι μεταλλωρύχοι, για να ανακόψουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο της στο εργατικό κίνημα.

Την αίτηση για την ίδρυση της συντεχνίας υπέγραψαν δεκαπέντε εκπρόσωποι των εργατών, ανάμεσα τους και πέντε Τουρκοκύπριοι: Νικόλας Στ. Πραστίτης, Κυριάκος Μυστήριος, Νεβζέτ Χασάν, Σωκράτης Σάββας, Γιαχαγιά Εσμίν, Γεώργιος Γιακουμής, Μεχμέτ Σιέφκη, Σαλήχ Αλή, Κώστας Δημητριάδης, Σιεφκή Αχμέτ, Στέλιος Νικολαΐδης, Γιάννης Μήτσος, Αντώνης Χαραλάμπους, Νεοκλής Ιωάννου, Λοΐζος, Χατζηγιάννης.¹⁴⁴ Ξεδιπλώνοντας τις μνήμες του ο Χρίστος Κυριάκου περιγράφει τις συνθήκες διεξαγωγής του δημοψηφίσματος: *«Το 1939 έφυγα από τη Λευκωσία και πήγα για δουλειά στη Σκουριώτισσα. Ήταν ο χρόνος που ιδρύθηκε με δημοψήφισμα η συντεχνία. Ο Σπανόπουλος, ο καντινιέρης, με οδηγίες της εταιρείας παρότρυνε τους εργάτες, που ήταν σχεδόν όλοι πελάτες του, να μην ψηφίσουν ΝΑΙ για την ίδρυση της συντεχνίας. Όμως οι εργάτες δεν άκουσαν. Μετά την αποτυχία τούς έδινε οδηγίες να ψηφίσουν στην επιτροπή τα πρόσωπα που ευνοούσε η εταιρεία, αλλά και πάλι απέτυχαν.»*¹⁴⁵

Η χορήγηση μονοπωλίου στις καντίνες των ορυχείων της Λεύκας, του Μαυροβουνίου και του Ξερού κατέστησε δυνατή την πώληση προϊόντων σε ψηλότερες τιμές, ακόμη και τις απευθείας κρατήσεις από τις αμοιβές των εργατών¹⁴⁶. Εκτός από την οικονομική εκμετάλλευση διαμορφωνόταν και πλαίσιο χειραγώγησης των εργατών ως συνέπεια της οικονομικής εξάρτησής τους. Ο γενικός γραμματέας της συντεχνίας μεταλλωρύχων και για πολλά χρόνια εργάτης στον Αμίαντο, Χρ. Λασέτας, αναφέρει: *«Οι μεταλλωρύχοι της Κύπρου θυμούνται πολύ καλά τις καντίνες του Σπανόπουλου στη Σκουριώτισσα και στο Μαυροβούνι, του Αχμέτ Ζεκκί στη Λεύκα και του Κλεάνθη Εγγλέζου στο Ξερό, του Καμένου στον Αμίαντο, του Στεφάνου στην Καλαβασσό και του Εθύμιου στο Μιτσερό. Οι εργάτες που πήγαιναν στα μεταλλεία «απένταροι» ήταν υποχρεωμένοι να προσφεύγουν στις καντίνες. Να υπογράφουν διατακτικά για να παίρνουν οι καντηνιέρηδες τα χρήματά τους από τις εταιρείες».*¹⁴⁷ Στο δημοψήφισμα, το συντριπτικό ποσοστό των εργατών (90%) τάχθηκε υπέρ της οργάνωσής τους σε συντεχνία και έτσι στις 23-8-1939 η

¹⁴⁴ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 41.

¹⁴⁵ Παντελής Βαρνάβας, ό.π., 37.

¹⁴⁶ S. Katsikides, ό.π., 32.

¹⁴⁷ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, 32.

οργάνωση επισημοποιήθηκε ως *Συντεχνία μεταλλωρύχων Σκουριώτισσας, Μαυροβουνίου και Απλικίου*.¹⁴⁸

Η προσπάθεια των οικοδόμων Λευκωσίας υπήρξε, επίσης, περιπετειώδης. Η προετοιμασία άρχισε τον Αύγουστο του 1931. Οι συνεχείς αιτήσεις απορρίπτονταν για λόγους που δεν είχαν πάντα σχέση με το περιεχόμενο του θεσμικού πλαισίου. Μεταξύ άλλων λόγων γινόταν επίκληση της κομμουνιστικής ταυτότητας των ιδρυτικών μελών, της ανεπάρκειας των προϋποθέσεων και της έλλειψης αντικειμενικών στόχων. Ακόμη και την έδρα της συντεχνίας αναγκάστηκαν να μετακινήσουν οι ιδρυτές της, αφού η πρώτη τους επιλογή, που ήταν το Καϊμακλί, θεωρούνταν περιοχή επιλήψιμη ως κέντρο ταραχοποιών.¹⁴⁹ Μετά από τέσσερις αιτήσεις και ισάριθμες απορρίψεις με διαφορετικό κάθε φορά αιτιολογικό η συντεχνία ενεγράφη στις 27-8-1938¹⁵⁰.

Το θεσμικό πλαίσιο αναγνώρισης και ανάπτυξης των συντεχνιών ήταν πράγματι περιοριστικό, ενώ η εφαρμογή του προχωρούσε με αργούς ρυθμούς σε μια κατεύθυνση μινιμαλιστικών παραχωρήσεων, καχυποψίας και συνωμοσιολογίας. Παρόμοια αντικομμουνιστική πρακτική λειτουργούσε και στην Ελλάδα την ίδια περίοδο, ως αποτέλεσμα του «ιδιώνυμου», με την επίκληση του οποίου διαλύθηκαν οι περισσότερες εργατικές ενώσεις¹⁵¹.

Ο Palmer αναγνώριζε ότι στη σύγχρονη κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα ο πολιτικός ρόλος των οργανωμένων εργατών, ακόμα και σε μικρές περιοχές, όπως η Κύπρος, ήταν καθοριστικός.¹⁵² Προσπάθησαν, λοιπόν, οι Βρετανοί να εμποδίσουν τη δημιουργία συντεχνιών, κυρίως σε παραγωγικούς χώρους που ήταν πρωτεύουσας σημασίας όπως τα μεταλλεία, για να ανακόψουν τη δυναμική των εργατών που ήδη αναπτυσσόταν και απειλούσε να τους μετατρέψει σε φορέα πολιτικής εκπροσώπησης και ελέγχου της εργασιακής διαδικασίας. Μελετώντας τα σχετικά επίσημα έγγραφα της

¹⁴⁸ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 42.

¹⁴⁹ SAI/ 1368/ 30/2, «Notes on application for registration of trade unions in Nicosia», June 1938. Σε έγγραφο για την εξέλιξη των εργατικών ενώσεων μέχρι το 1938, επισυνημμένο στον φάκελο, αναφέρονται οι συνεχείς προσπάθειες των οικοδόμων για αναγνώριση της συντεχνίας τους, λόγω των επανειλημμένων απορρίψεων των αιτήσεών τους: «*Builders (sometimes referred to as masons) attempt to form a "syndicate" embracing all trades connected with building, i.e. masons, carpenters, painters etc, from 1931 to 1933. First application in February 1932 refused in August 1932 on the grounds that the promoters were leading communists. Second application made in August 1933. Executive council advised refusal in November 1934 and requested attorney-general to draft amendment to regulations governing the registration of trade unions. Third application in April 1936 refused in July 1936 on the grounds that the principal objects were non bona-fide statutory objects. Fourth application (from masons) in August 1937. Registrar asked for amendments to rules in December 1937. Revised draft submitted in January 1938. In February 1938 police reported that this combination was the same as the proposed builders trade union. Application still is under consideration*».

¹⁵⁰ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 40.

¹⁵¹ Κ. Φουντανόπουλος, ό.π., 243.

¹⁵² SAI/1368/30/2, ό.π., Palmer στο Malcolm Macdonald, Λευκωσία, 14-10-1938.

περιόδου διαπιστώνουμε την καχυποψία των παραγόντων της Διοίκησης, αλλά και της κυπριακής ελίτ για την εικαζόμενη πρόθεση του παράνομου Κ.Κ.Κ. να αναπτυχθεί μέσα από τις συντεχνίες με την εκμετάλλευση του ισχύοντος νόμου.¹⁵³ Οι φορείς της εγχώριας εξουσίας πολλές φορές, και κυρίως μετά το 1931, εναρμονίσθηκαν και συνεργάστηκαν με τη βρετανική διοίκηση. Ο Παναγιώτης Κακογιάννης, μέλος του Εκτελεστικού Συμβουλίου, δήλωσε το 1938: «Οι εργάτες της Κύπρου δεν κατέχουν τέτοιο επίπεδο μόρφωσης και γνώσης που είναι αναγκαίο για να καταστήσουν τους εαυτούς τους ικανούς να αντιλαμβάνονται πλήρως και να διεκπεραιώνουν τους πραγματικούς στόχους μιας συντεχνίας. Οι συντεχνίες στην Κύπρο, αν δεν ελέγχονται άμεσα, παρακολουθούνται στενά και καθοδηγούνται κατάλληλα, μπορεί εύκολα να περιπέσουν υπό την επίδραση διεφθαρμένων πολιτικών, ταραχοποιών ή μη νομοταγών ανθρώπων και έτσι να καταστούν τελικά κοινωνική και πολιτική απειλή.»¹⁵⁴

Παρά τα επιμέρους αρνητικά σημεία του νομικού πλαισίου, η ΠΕΟ αναγνώρισε, πολύ αργότερα βέβαια (29-11-1980), τη θετική σημασία του πρώτου αυτού εργατικού νόμου για τον συνδικαλισμό στην Κύπρο¹⁵⁵. Ο νόμος, παρά τις όποιες αδυναμίες του, γεγονός που αναγνωρίστηκε και από τη Διοίκηση, με αποτέλεσμα την τροποποίησή του το 1941, υπήρξε σημαντικός θεσμός της εποχής.¹⁵⁶ Ήταν το πρώτο νομικό κείμενο που οριοθετούσε, έστω και με απαγορευτικούς όρους, το πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούσαν να κινηθούν επίσημα οι συντεχνίες και η συλλογική δράση των εργατών. Ο νόμος, παρά τη λειτουργική δυσκαμψία του οδηγεί το συνδικαλιστικό κίνημα στη φάση της αναγνώρισης και σηματοδοτεί μια καινούρια σελίδα για το εργατικό κίνημα στην Κύπρο, το οποίο υπερβαίνει πλέον, ως προς την οργάνωσή του, το απαρχαιωμένο καθεστώς των λεσχών.¹⁵⁷ Και ενώ στο παρελθόν πολλοί εργάτες, φοβούμενοι την απόλυση, έμεναν εκτός συνδικαλισμού και εργατικών σωματείων, η αναγνώριση συνδικαλιστικών δικαιωμάτων αποτέλεσε το πρώτο βήμα για την απαιτούμενη συνοχή των εργατικών στρωμάτων στο πεδίο του αγώνα¹⁵⁸. Έτσι, με βάση τον *Νόμο περί συντεχνιών* άρχισε να αναπτύσσεται η συλλογική δράση και να αποκτά το εργατικό κίνημα μεγαλύτερη δυναμική, ώστε στη

¹⁵³ SAI/1368/30/1, *Trades unions in Cyprus*, Γενικός εισαγγελέας, Λευκωσία, 1-5-1933.

¹⁵⁴ SAI/1368/30/2, ό.π., Λευκωσία, 14-10-1938.

¹⁵⁵ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ 1941-1991*, Λευκωσία, 1991, 36-39.

¹⁵⁶ G. Georghallides, *Cyprus and the Governorship of sir Ronald Storrs*, ό.π., 627.

¹⁵⁷ Γ. Ιακώβου, «Η εξέλιξη του συνδικαλισμού στην Κύπρο», *Διαλέξεις στο Λαϊκό Πανεπιστήμιο*, Κυπριακά Λευκωσία, 1986, 110.

¹⁵⁸ Βέβαια, οι εργατικές συντεχνίες που ιδρύθηκαν με βάση τις προβλεπόμενες διατάξεις ήταν ολιγάριθμες και είχαν αμιγώς τοπικό χαρακτήρα. Αυτό ήταν φυσική συνέπεια του μικρού μεγέθους των επιχειρήσεων. Τα χαρακτηριστικά αυτά ικανοποιούσαν και τις επιδιώξεις των αρχών, αφού έδιναν τη δυνατότητα άσκησης άμεσου ελέγχου σε αυτές. Για να είναι, μάλιστα, ο έλεγχος πιο αποτελεσματικός, ανατέθηκαν αρμοδιότητες για την αναγνώριση των συντεχνιών και στους επαρχιακούς διοικητές.

δεκαετία του 1940 να αποτελεί έναν σημαντικό κοινωνικό και πολιτικό φορέα, με πρωτεύουσα θέση στις εξελίξεις του τόπου.

2.4. Οι αγώνες των εργατών: Από τον αγώνα για συνδικαλιστικές ελευθερίες στην πάλη για εργασιακά δικαιώματα

Παρά τις εξαγγελίες του κυβερνήτη το 1931 για προώθηση συνολικής εργατικής νομοθεσίας υπήρξε κωλυσιεργία της Διοίκησης στην υλοποίησή τους, αφού ακόμη και το 1938 ήταν υπό συζήτηση το θέμα της αντιμετώπισης του εργατικού προβλήματος.¹⁵⁹ Πράγματι, η Διοίκηση έδειξε απροθυμία να υπερβεί το θεωρητικό και ρητορικό σχεδιασμό και να προχωρήσει στην υλοποίηση των εξαγγελιών της, γεγονός που δικαιολογούσε την αγωνιστική δράση των εργατών. Η αναβλητικότητα αφορούσε τη γενικότερη αποικιακή πολιτική της Βρετανίας. Την ίδια περίοδο στις αποικίες της κεντρικής Αφρικής προκλήθηκαν μαζικές εργατικές απεργίες με αφετηρία τη ζώνη παραγωγής χαλκού. Ανησυχώντας το Λονδίνο για όσα συνέβαιναν προέτρεψε τις αποικιακές κυβερνήσεις να συστήσουν υπουργεία εργασίας και να λάβουν μέτρα για βελτίωση των συνθηκών των εργατών, ώστε να σταθεροποιηθεί η κατάσταση στον εργατικό χώρο.¹⁶⁰

Οι απεργιακοί αγώνες¹⁶¹ της δεκαετίας του 1930 στην Κύπρο κινούνταν στον άξονα της ολοκλήρωσης της συντεχνιακής οργάνωσης και της βελτίωσης των συνθηκών εργασίας. Χαρακτηρίζονται, σύμφωνα με τον Α. Ζιαρτίδη, από έλλειψη ωριμότητας των καθοδηγητικών οργάνων, εμπλοκή ξένων στοιχείων, γεγονός που δεν επέτρεπε την αυτονόμηση του εργατικού κινήματος, καθώς και απουσία ρεαλιστικής διάθεσης στην αντιμετώπιση των δεδομένων που θα οδηγούσαν σε συμβιβαστικές λύσεις.¹⁶² Έτσι, η ηγεσία του συνδικαλιστικού κινήματος θεώρησε σκόπιμη τη διαπαιδαγώγηση των εργατών στην οργάνωση μιας απεργίας μέσα σε ρεαλιστικά πλαίσια ώστε, κερδίζοντας την αποδοχή της κοινής γνώμης, να έχει δυνατότητες να τελεσφορήσει. Αρνητικά, βέβαια, λειτουργούσε στην αποτελεσματικότητα των απεργιών η υπερπροσφορά εργατικής

¹⁵⁹ SAI/832/38, *Strike at the cotton factory*, Αμμόχωστος, 7-6-1938. Η δήλωση έγινε από τον διοικητή Αμμοχώστου με αφορμή την απεργία των εργατριών στο *Εργοστάσιο Ιωάννου*.

¹⁶⁰ E. Hobsbawm, ό.π., 277.

¹⁶¹ Οι εργατικές απεργίες στοχεύουν στην αλλαγή του εργασιακού περιβάλλοντος. Οι εργάτες με τη συλλογική δράση, που εκδηλώνεται με τη συμμετοχή στα οργανωμένα σωματεία και τους κοινωνικούς αγώνες, σπουδαιότερη μορφή των οποίων είναι η απεργία, διεκδικούν αλλαγή των όρων απασχόλησης και βελτίωση της θέσης τους στις εργασιακές σχέσεις. Η μαρξιστική άποψη θεωρεί ως προϋπόθεση για την εργατική νομοθεσία την συνειδητοποίηση αυτής της ανάγκης από τους εργάτες και την αγωνιστική κινητοποίηση.

¹⁶² Πανίκος Παιονίδης, Α. Ζιαρτίδης, ό.π., 29-30.

δύναμης, που ενεργοποιούσε απεργοσπαστικούς μηχανισμούς λόγω και της ασθενούς εργατικής συνείδησης. Κάτω από αυτές τις συνθήκες πραγματοποιήθηκαν οι απεργίες που προκηρύχθηκαν το 1931 στο *Εργοστάσιο Αριστείδη Παναγή Τζιαμάλη* (με δυναμικό 10-15 εργατών) και το 1933 και στο *Εργοστάσιο Πιτορίλλη*. Λειτουργήσαν απεργοσπαστικοί μηχανισμοί που τις οδήγησαν σε αποτυχία. Ο Πέτρος Γλυκερίου, που είχε εμπλακεί στα γεγονότα, αποδίδει τους απεργοσπαστικούς μηχανισμούς στην έλλειψη οργάνωσης των εργατών.¹⁶³

Οι σημαντικότερες απεργίες τόσο από άποψη οργάνωσης όσο και από άποψη αποτελέσματος ήταν οι απεργίες μετά το 1935, οι οποίες συμπίπτουν με την περίοδο αναγνώρισης περισσότερων συντεχνιών, αλλά και με την αναδιοργάνωση του Κ.Κ.Κ.¹⁶⁴ Ο Α. Ζιαρτίδης προσφυώς παρομοιάζει τη δυναμική του εργατικού κινήματος με τη λειτουργία του αεροπλάνου: «*Η περίοδος από το 1935 μέχρι το Μάρτη του 1944*»¹⁶⁵, αναφέρει, «είναι η περίοδος που το αεροσκάφος αρχίζει την λειτουργία των μηχανών του, κινείται πρώτα σιγά και ύστερα με μεγάλη ταχύτητα για να απογειωθεί τελικά και να μπει σταδιακά στην κανονική του πτήση. Οι μηχανές του αεροσκάφους του κινήματος μας μπήκαν σε λειτουργία στην περίοδο 1935-1940. Η περίοδος 1941-1943 είναι η περίοδος που κινούμαστε στο έδαφος. Ο Μάρτης του 1944 και μέχρι το 1948 είναι η περίοδος της απογείωσης.»¹⁶⁶

Αλυσitteλείς και συγκρουσιακές προσπάθειες λειτουργούσαν αρνητικά στην ψυχολογία των εργατών, αφού συχνά οδηγούσαν σε διακοπή της συμμετοχής τους στη συλλογική δράση. Αυτό συνέβη με την απεργία των 800 οικοδόμων Λευκωσίας το 1933. Οι οικοδόμοι ξεκίνησαν διεκδικώντας επίλυση προβλημάτων που σχετίζονταν με βελτίωση των εργασιακών όρων, συγκεκριμένα μείωση του ωραρίου εργασίας και βελτίωση του ημερομισθίου. Η απεργία κατέληξε σε διαδήλωση και επέμβαση της αστυνομικών δυνάμεων, με αποτέλεσμα τη σύλληψη είκοσι διαδηλωτών οι οποίοι στη δίκη που ακολούθησε καταδικάστηκαν σε φυλάκιση 2-6 μηνών. Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε φοβικό σύνδρομο στους εργάτες και έτσι έπρεπε να καταβληθεί ιδιαίτερη προσπάθεια από την ηγεσία για να επιτευχθεί η εγγραφή μελών στην υπό ίδρυση

¹⁶³ Παντελής Βαρνάβας, ό.π., 41.

¹⁶⁴ Φιφής Ιωάννου, ό.π., 26.

¹⁶⁵ Η απεργία του Μαρτίου 1944 θεωρείται σημαντική, αφού κατοχύρωσε την τιμαριθμική αναπροσαρμογή στους μισθούς. Θα αναφερθούμε διεξοδικά στο 5^ο κεφάλαιο.

¹⁶⁶ *Αγώνες για τον Τιμάρημο*, εκδ. ΠΕΟ, Λευκωσία, 1984, 11-12.

συντεχνία,¹⁶⁷ η αναγνώριση της οποίας υπήρξε, όπως ήδη αναφέρθηκε, πραγματική οδύσσεια.

Ιστορική απεργία με κοινωνικοοικονομικές συνέπειες υπήρξε η απεργία των τσαγκάρηδων το 1935. Αν και ήταν η πρώτη συντεχνία που ενεγράφη, πολλοί από τους εργοδότες αρνούσαν να την αναγνωρίσουν. Οι κινητοποιήσεις του κλάδου διήρκεσαν το πρώτο εξάμηνο του 1935, με συνελεύσεις και αποστολή υπομνημάτων προς τις αρχές. Κυρίαρχο αίτημα ήταν η θέσπιση νόμου για καθιέρωση του οκταώρου. Η απεργία οδήγησε σε διαφοροποίηση των εργασιακών σχέσεων για κάποιους τσαγκάρηδες: Ιδρύθηκε μεγάλη μετοχική εταιρία κατασκευής υποδημάτων και δόθηκε δυνατότητα σε μέλη του κλάδου να γίνουν μέτοχοι σ' αυτήν.¹⁶⁸ Στον τρόπο λειτουργίας της εταιρίας αναφέρεται ο *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* το 1936.¹⁶⁹

Στις κινητοποιήσεις της περιόδου καταγράφονται και οι αγώνες των εργατριών, που εκδηλώθηκαν με ιδιαίτερο δυναμισμό το 1938 με απεργίες ακόμη και στον αγροτικό τομέα. Στις 30-3-1938 πενήντα τρεις εργάτριες στο *Μετόχι του Κύκκου* πραγματοποίησαν απεργία, με διεκδικητικό στόχο την αύξηση του ημερομισθίου. Απεργία είκοσι εργατριών έγινε στις 19-8-1938 και στο *τσιφλίκι του Αλή Ραπίτ* στην Κολώνη, με αιτήματα την αύξηση του μισθού και τη μείωση των ωρών εργασίας.¹⁷⁰

Ιδιαίτερη σημασία για τους αγώνες του εργατικού κινήματος και των γυναικών, έχει η απεργία που έγινε στο *Νηματοουργείο Ιωάννου* στο Βαρώσι (Αμμόχωστο) το καλοκαίρι του 1938¹⁷¹. Η Κλειτού Φώτη, μιλώντας εκ μέρους των τότε απεργών στη Β' Παγκύπρια Συνδιάσκεψη το 1941, εκτιμά ότι «ήταν η πρώτη μαχητική εκδήλωση των γυναικών του τόπου μας.»¹⁷² Πράγματι η απεργία από την αρχή προκάλεσε το ενδιαφέρον και την κινητοποίηση των διοικητικών μηχανισμών, της κοινής γνώμης, του τύπου και των υπόλοιπων συντεχνιών. Αποτελεί μοντέλο ώριμης απεργίας, αλλά παρά τη μεγάλη διάρκειά της (δυόμισι περίπου μήνες), υπήρξε αναποτελεσματική ως προς την επίτευξη των στόχων της. Οι εργάτριες μετά την υποβολή των αιτημάτων τους στην εργοδοσία, στις 30-5-1938, επισκέφθηκαν τον διοικητή Αμμοχώστου, ο οποίος υποσχέθηκε να μελετήσει το υπόμνημα με τα αιτήματα. Οι διεκδικήσεις μεταξύ άλλων αφορούσαν αύξηση κατά 30% στον μισθό, μείωση των ωρών εργασίας εγκατάσταση μηχανισμού για απορρόφηση

¹⁶⁷ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 49.

¹⁶⁸ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, 50.

¹⁶⁹ Εφημ. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 25-2-1936.

¹⁷⁰ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 54.

¹⁷¹ Για την απεργία βλ. Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική*, 61 *Ιστορία της ΠΣΕ-ΠΕΟ*, 54, *Ιστορία της ΣΕΚ*, 180. Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, 150.

¹⁷² *Πρακτικά της Β' Συνδιάσκεψης της Συντεχνιακής Επιτροπής*, Λεμεσός, 16-11-1941.

της επικίνδυνης για την υγεία σκόνης, βελτίωση της συμπεριφοράς των επιστατών απέναντι στις εργάτριες και προειδοποίηση σε περίπτωση απόλυσης.¹⁷³ Η μεσολαβητική προσπάθεια του διοικητή δεν είχε θετικά αποτελέσματα. Ο κύριος μέτοχος του εργοστασίου φάνηκε απρόθυμος για παραχωρήσεις και ικανοποίηση των αιτημάτων των εργατριών, προχώρησε μάλιστα στο κλείσιμο του εργοστασίου. Η απόφαση του εργοδότη, ο οποίος αποτελούσε σημαντικό κοινωνικό παράγοντα της πόλης, ήταν να λειτουργήσει το εργοστάσιο με όσους εργάτες ακολουθούσαν τους δικούς του όρους. Το εργοστάσιο επαναλειτούργησε με απεργοσπαστικούς μηχανισμούς, κυρίως με άνδρες, που αποτελούσαν μειοψηφία στο σύνολο των εργατών.¹⁷⁴ Η απεργία στηρίχθηκε μόνο στις γυναίκες, φαινόμενο ασυνήθιστο για τα ισχύοντα κοινωνικά δεδομένα και έτσι, όπως έγραψε η *Ελευθερία* στις 9-6-1938, «η κατάσταση έπρεπε να αντιμετωπιστεί με πατρική φροντίδα».

Στους δύομισι μήνες που διήρκεσε η απεργία προκλήθηκαν ταραχές και αναστάτωση στη ζωή της πόλης με συγκρούσεις μεταξύ απεργών και απεργοσπαστών, επέμβαση της αστυνομίας, συλλήψεις απεργών, δίκες και καταδίκες εργατριών.¹⁷⁵ Λόγω του μεγέθους της συγκέντρωσε τη στήριξη ποικίλων φορέων και παραγόντων όχι μόνο της πόλης, αλλά και της υπόλοιπης Κύπρου: Είχε την ηθική και υλική στήριξη των συντεχνιών και άλλων πόλεων, που με την αποστολή οικονομικής βοήθειας ενίσχυαν τις απεργούς,¹⁷⁶ της κοινωνίας των πολιτών, που με εράνους προσέφερε οικονομική στήριξη, αλλά και του τύπου. Ο εργοδότης, σε επιστολή του προς τον διοικητή στις 2-7-1938, αφού εξέθετε τις συνθήκες λειτουργίας του εργοστασίου του και την έλλειψη βοήθειας από την κυβέρνηση, κάνοντας μάλιστα σύγκριση με την πορεία και την προστασία των αντίστοιχων επιχειρήσεων στην Ελλάδα, την Τουρκία, και την Αίγυπτο, διαμαρτυρόταν για τη στάση των εφημερίδων απέναντί του και τις απειλές που δεχόταν από τις απεργούς και εξέφραζε την πεποίθηση ότι πίσω από την απεργία κρύβονταν μέλη της συντεχνίας χτιστών που θεωρούσε ως «φωλεά των ιοβόλων εχιδνών και προπαγανδιστών της κατάστασης». Επέμενε, λοιπόν, στην άποψη ότι η απεργία υποκινήθηκε από κομμουνιστικές και

¹⁷³ SAI/832/38, «Strike at cotton factory», έγγραφο του Διοικητή Αμμοχώστου προς τον Αποικιακό Γραμματέα, 7-6-1938.

¹⁷⁴ *Ιστορία ΠΣΕ- ΠΕΟ*, ό.π., 54.

¹⁷⁵ SAI/ 832/38, «Strike at the cotton factory, Διοικητής Αμμοχώστου, 20-7-1938.

¹⁷⁶ *Ιστορία ΣΕΚ*, ό.π., 80. Βλ. και έγγραφο του P. Stanley, με ημερομηνία 11-6-1938, όπου εκφράζεται η συμπαράσταση των συντεχνιών Αμμοχώστου στον αγώνα των εργατριών του Νηματοργείου Ι. Θ. Ιωάννου.

ανατρεπτικές αρχές και κατέληγε με υπόδειξη προς τη διοίκηση να εντοπισθούν οι επικίνδυνοι κομμουνιστές και να κλείσει η συντεχνία των χτιστών.¹⁷⁷

Παρά το γεγονός ότι η συγκεκριμένη απεργία ως προς τους αντικειμενικούς στόχους απέτυχε, εν τούτοις υπήρξε γεγονός μεγάλης σημασίας, αφού οι γυναίκες άρχισαν πλέον να θέτουν σε διεκδικητικό και διαπραγματευτικό πλαίσιο την ικανοποίηση των αναγκών τους, υποβάλλοντας αιτήματα στην εργοδοσία και τη Διοίκηση. Βέβαια, η σημαντική διαφοροποίηση στη συλλογική ζωή των γυναικών γίνεται μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Τότε άρχισε να τίθεται σε νέες βάσεις η συλλογική δράση των εργατριών με τη δραστηριοποίησή τους τόσο σε εργατικά σωματεία όσο και στις συντεχνιακές συνδιασκέψεις. Εξάλλου, διευρύνεται ο αριθμός των εργαζομένων γυναικών, που μάλιστα κατηγοριοποιούνται στα στατιστικά του 1946 σε *full time* και *part time* εργασιακό πλαίσιο. Η γυναικεία απασχόληση αρχίζει, επιτέλους, να αυτονομείται και παύει να είναι συμπληρωματική στην ανδρική απασχόληση, έστω και αν η γυναίκα ακόμη δεν αντιμετωπίζεται ισότιμα προς τους άνδρες.

Σημαντικές κινητοποιήσεις προκλήθηκαν και στον χώρο της Κυπριακής Μεταλλευτικής Εταιρείας - που υπήρξε η αφετηρία του εργατικού κινήματος - όπου Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι από κοινού υπέγραψαν υπέρ της αρχής των αγώνων για μια καλύτερη ζωή, όπως αναφέρει ο Σάββας Κατσικίδης.¹⁷⁸ Ο χώρος στα μεταλλεία αποτελούσε έναν ιδιαίτερο οικονομικά και κοινωνικά τομέα. Ενίσχυε οικονομικά τη Διοίκηση και απορροφούσε σημαντική εργατική δύναμη, μειώνοντας την ανεργία και τις κοινωνικές εντάσεις που μπορούσε να προκαλέσει. Ωστόσο, οι μισθοί, παρά την προσπάθεια των αρμοδίων να τους παρουσιάσουν σε ικανοποιητικά επίπεδα, κινούνταν στην πραγματικότητα πολύ χαμηλά, εάν ληφθεί υπόψη η συνεχής επικινδυνότητα στην οποία βρίσκονταν οι μεταλλωρύχοι.

Η κινητοποίηση των εργαζομένων στα μεταλλεία το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1936 θεωρείται από τις σημαντικότερες κινητοποιήσεις της περιόδου. Προκάλεσε δημόσιο διάλογο για το θέμα της οργάνωσης των εργατών στα μεταλλεία και ανέδειξε τις άθλιες εργασιακές συνθήκες. Στα επίσημα έγγραφα της περιόδου, στις εφημερίδες και στα συνδικαλιστικά και βιοματικά έντυπα αναφέρεται η συνεχής αποστολή υπομνημάτων εκ μέρους των εργατών, η εμπλοκή της αστυνομίας και οι απολύσεις εργατών λόγω της

¹⁷⁷ SAI/832/1938, *Strike at the cotton factory*, επιστολή του Ι. Θ. Ιωάννου προς τον αρχιγραμματέα Κύπρου, «αυστηρώς εμπιστευτική», Αμμόχωστος, 2-7-1938.

¹⁷⁸ S. Katsikides, ό.π., σ.19.

υποψίας ότι κινητοποιούνταν από κομμουνιστικούς μηχανισμούς.¹⁷⁹ Η καχυποψία των εργοδοτών και της Διοίκησης απέναντι στη συλλογική δράση και, κυρίως, στην οργάνωση των μεταλλωρύχων διαμόρφωνε εχθρικό κλίμα στις μεταξύ τους σχέσεις, που λειτουργούσε ανασταλτικά στην προσπάθεια άρθρωσης των εργατικών αιτημάτων και στην αλλαγή των εργασιακών συνθηκών.

Οι κινητοποιήσεις των μεταλλωρύχων, αν και δεν είχαν κοινή χρονική και αιτιολογική αφετηρία, έγιναν με τη συμμετοχή Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων.¹⁸⁰ Κατά την προετοιμασία χρησιμοποιήθηκαν επικοινωνιακοί μηχανισμοί όπως η αναγραφή συνθημάτων στους τοίχους, σύμφωνα με περιγραφή εμπλεκόμενων εργατών: «*Ήταν το 1936. Μέσα στο μεταλλείο, όπου κοιτάζες, έβλεπες συνθήματα πάνω στους τοίχους και στα βαγόνια που καλούσαν τους εργάτες σε απεργία για τη Δευτέρα 29-8-1936.*¹⁸¹ *Την Κυριακή 28-8-1936 έγινε μεγάλη συγκέντρωση των μεταλλωρύχων σε ένα ανοικτό χωράφι κοντά στο συνοικισμό του Μαυροβουνίου. Εκλέξαμε αντιπροσωπεία που αποτελούνταν από τους Γεώργιο Ρούσβελτ, Χουσεϊν Πεχτσιέτ, Ματθαίο Νεάρχου, Αλή Ρεφήκ, Σπύρο Κυριάκου, Λουκά Ονησιφόρου, Σουλεϊμάν Χουσεϊν και Κώστα Χαλουβά. Η επιτροπή δεν πρόλαβε να ετοιμάσει και να υποβάλει τα αιτήματα, μεταξύ των οποίων ήταν η αύξηση του μισθού κατά 50%, ιατρική περίθαλψη των εργατών που τους συμβαίνουν ατυχήματα στον τόπο εργασίας, έργα υποδομής για βελτίωση των όρων διαβίωσης (δρόμοι, κατοικίες που ήταν άθλιες), προστασία των απεργιών από άδικες επεμβάσεις της αστυνομίας, και η αστυνομία είχε συλλάβει όλα τα μέλη της. Δυο μέρες αργότερα τους πήρε όλους στη Λευκωσία στις Κεντρικές Φυλακές».*¹⁸²

Τα κατασταλτικά μέτρα και η αρνητική στάση των αρμόδιων παραγόντων οδήγησαν τους εργάτες στη διαφοροποίηση της συλλογικής δράσης. Η εφημερίδα *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* στις 20-9-1936 ανέφερε ότι οι μεταλλωρύχοι προετοίμαζαν υπόμνημα προς την κυβέρνηση με αίτημα την εργατική νομοθεσία, την ύπαρξη της οποίας

¹⁷⁹ Για τις εξελίξεις στον μεταλλευτικό χώρο βλ. *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π. Π. Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή* - εφημερίδες *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* και *Ελευθερία* και επίσημα έγγραφα που περιλαμβάνονται στην αρχειακή σειρά SAI/1196/1936/, «Strike amongst miners at Scouriotissa».

¹⁸⁰ Π. Βαρνάβας, *Κοινοί εργατικοί αγώνες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων*, Λευκωσία, 1997, 11.

¹⁸¹ Ο *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* τοποθετεί την απεργία στις 31 Αυγούστου 1936 και ίσως αυτή η ημερομηνία είναι η ακριβής, αφού σε έγγραφο της Διοίκησης υπάρχει αναφορά σε ομιλία συνδικαλιστή με τα αιτήματα της απεργίας και ημερομηνία 31-8-1936: SAI/ 1196/1936.

¹⁸² Π. Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, ό.π., 77. Οι πληροφορίες για τις συλλήψεις εργατών από έκθεση του διοικητή στον αποικιακό γραμματέα με ημερομηνία 2-9-1936. Η επέμβαση της αστυνομίας ήταν δεδομένη λόγω των διατάξεων του ποινικού κώδικα. Στη συγκεκριμένη, όμως, περίπτωση λειτούργησε απεργοσπαστικά, αφού με εξαγγελία του αρχιαστυνόμου προς τους εργάτες στα αγγλικά, ελληνικά και τουρκικά στις 2-9-1936, τους διαβεβαίωνε προστασία όσων ήθελαν να εργασθούν.

θεωρούσαν ανεπαρκέστατη¹⁸³. Στο υπόμνημα εξέθεταν την κατάσταση και πρόβαλλαν τις διεκδικήσεις τους, που αφορούσαν το ωράριο, την ιατρική περίθαλψη και ασφάλεια, καθώς και τη βελτίωση των συνθηκών διαμονής στον χώρο των μεταλλείων. Στην απάντηση που δόθηκε, μετά την έκθεση του επιθεωρητή των μεταλλείων, αμφισβητούνταν τα παρουσιαζόμενα από τους εργάτες δεδομένα και απορρίπτονταν τα αιτήματά τους. Αναφέροντας στην έκθεσή του ο επιθεωρητής των μεταλλείων ότι οι μεταλλωρύχοι ήταν οι καλύτερα αμειβόμενοι εργάτες, ότι πρακτικά λειτουργούσε το οκτάωρο, ενώ υπήρχε μισθολογική διαφοροποίηση ανάλογα με τον τομέα εργασίας των εργατών και ιατρική περίθαλψη - με περικοπή 1% από όλους τους μισθούς - που κάλυπτε πλήρως όλους τους εργάτες και μερικώς τα μέλη των οικογενειών τους, έθετε φραγμό σε αιτήματα που μπορούσαν να θεωρηθούν ανατρεπτικά για τους εργασιακούς όρους. Απέδωσε, εξάλλου, τα αιτήματα σε εξωεργατικούς παράγοντες που επιδίωκαν πρόκληση αναταραχής.¹⁸⁴ Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και το περιεχόμενο της έκθεσης του J.A Beven προς τον αποικιακό γραμματέα: Παραδέχεται ότι οι συνθήκες εργασίας στα μεταλλεία της Κύπρου είναι κατώτερες από αυτές που επικρατούν στη Β. Ευρώπη, βρίσκονται στο επίπεδο της Ν. Ευρώπης και καλύτερες από τις συνθήκες της Αφρικής.¹⁸⁵

Η κινητοποίηση των μεταλλωρύχων συνεχίστηκε με διάφορες μορφές μέχρι το 1939 ενσωματώνοντας όλες τις προηγούμενες εμπειρίες των εργατών (απεργίες, υπομνήματα, συγκεντρώσεις, διαδηλώσεις, πορείες). Τα άμεσα αποτελέσματα της κινητοποίησης μπορεί να μην ήταν ορατά και να μην ανταποκρίνονταν στα αιτήματα των εργατών όμως οδήγησαν στην ανάπτυξη του ενδιαφέροντος των αρμόδιων παραγόντων. Το διακύβευμα για την εργοδοσία και τη Διοίκηση, ήταν, όπως αναφέρθηκε, ο βαθμός εκπροσώπησης των εργατών. Ο επίτροπος εργασίας δήλωσε ότι πραγματική επιδίωξη των μεταλλωρύχων ήταν η αύξηση της δύναμής τους, αφού αποτελούσαν τη μόνη ομάδα εργατών που προστατευόταν με πλήρη εργατική νομοθεσία¹⁸⁶.

Οι κινητοποιήσεις της περιόδου, οι περισσότερες από τις οποίες προκηρύχθηκαν στο τέλος του 1938 και στους πρώτους μήνες του 1939, λειτούργησαν θετικά στην προώθηση της συνδικαλιστικής οργάνωσης σε πρωτοβάθμιο βαθμό όχι μόνο των μεταλλωρύχων, αλλά και των υπόλοιπων εργατικών κλάδων. Με τη δημοσιοποίηση των αιτημάτων άρχισε να ασκείται πίεση στην εργοδοσία και Διοίκηση για βελτίωση των

¹⁸³ Εφημ. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 20-11-1936.

¹⁸⁴ SAI/1196/36/1, «Strike amongst...», ό.π., έγγραφο του επιθεωρητή μεταλλείων (A. Beven) προς στο Διοικητή Λευκωσίας, Λευκωσία, 20-10-1936.

¹⁸⁵ SAI/1196/1936/ ό.π., A. Beven προς Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 10-11-1936.

¹⁸⁶ SAI/ 1368/30/2, Διοικητής Λευκωσίας, (R. P. L. Browne), προς Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 18-7-1938.

συνθηκών εργασίας, άρχισε μάλιστα να τίθεται σταδιακά σε εφαρμογή η οκτάωρη απασχόληση, αλλά και η υπογραφή των πρώτων συλλογικών συμβάσεων το 1939¹⁸⁷. Στην έκθεση της ΠΣΕ για το 1941 αναφέρεται ότι στο διάστημα των τεσσάρων προηγούμενων ετών έγιναν σε όλη την Κύπρο είκοσι απεργίες, στις οποίες πήραν μέρος 2637 εργάτες. Σημαντικό επίτευγμα ήταν η αύξηση του αριθμού των εγγεγραμμένων εργατικών σωματείων που αποτέλεσαν τους εκφραστές των εργατικών διεκδικήσεων και συμφερόντων. Την αύξηση αυτή διαχειρίστηκαν οι ηγεσίες των συντεχνιών ζητώντας να προχωρήσουν στο επόμενο συνδικαλιστικό βήμα, που ήταν η ενοποίηση αυτών των πρωτοβάθμιων σωματείων σε ενιαίο συντεχνιακό φορέα.

¹⁸⁷ Θα αναφερθεί διεξοδικά στο επόμενο κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Από την πολυδιάσπαση στην ενοποίηση: Απόπειρες συγκρότησης ενιαίου συνδικαλιστικού φορέα, 1939-1940

1. Η Κύπρος τις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου

1.1. Αποικιοκρατία και γεωπολιτική: Η αναβάθμιση της σημασίας της Κύπρου για τα βρετανικά συμφέροντα

Η θέση του Braudel για τη σημασία της Γεωγραφίας στην πορεία της Ιστορίας επιβεβαιώνεται πλήρως στην περίπτωση της Κύπρου τις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Πράγματι, οι εξελίξεις που συντελέστηκαν κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου στο διεθνές περιβάλλον και, κυρίως, όσα γεγονότα αφορούσαν την περιοχή της λεκάνης της Μεσογείου επηρέασαν το γεωπολιτικό περιβάλλον της Κύπρου και δημιούργησαν προοπτικές αναβάθμισης της στρατηγικής θέσης της για την ασφάλεια των βρετανικών συμφερόντων.

Ο ξένος τύπος, υπολογίζοντας τη δυναμική των διαφαινόμενων εξελίξεων και κυρίως την προοπτική της έκρηξης ενός νέου παγκοσμίου πολέμου, προβάλλει αυτή τη χρονική περίοδο τον πρωταγωνιστικό ρόλο που άρχισε να διαδραματίζει η Ιταλία στον μεσογειακό χώρο με κίνδυνο, μάλιστα, να αναδειχθεί σε ηγεμονική δύναμη. Στη σχετική αρθρογραφία, κυρίως βρετανικών εφημερίδων της εποχής, προβάλλεται η στρατηγική σημασία που είχε η Κύπρος¹ για την ασφάλεια και τη διατήρηση της υπεροχής της Βρετανίας στη Μεσόγειο, εν όψει της αναπτυσσόμενης δυναμικής της Ιταλίας και των νέων συμμαχιών που άρχισαν να δημιουργούνται στην Ευρώπη.² Έντυπα όπως η *Daily*

¹ ΙΑΥΕ, 1936/14/4, *Αεροπορικές-Ναυτικές—Υποβρυχιακές βάσεις της Μ. Βρετανίας*, Π. Αλμανάχος, σύμβουλος Ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο προς Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λονδίνο 6-5-1936. “Η στρατηγική σημασία της Κύπρου”, αναφέρεται σε δημοσίευμα της εφ. *Daily Mail*, 4-5-1936, : «Ενισχύονται αι πιθανότητες ότι η Κύπρος θα καταστεί το νέον στρατηγικόν κέντρον, μέγας αεροπορικός προμαχών και υποβρυχιακή βάση συνάπτουσα το ανατολικόν προς το δυτικόν ήμισυ της Αυτοκρατορίας, αφού κείται εις το μέσον περίπου του άξονος όστις διήκει από της Βρ. Κολομβίας εις την Νέαν Ζηλανδίαν».

² Τα Δωδεκάνησα, που βρίσκονταν υπό την κατοχή της Ιταλίας, μπορούσαν να χρησιμεύσουν «ως μεταίχμιος σταθμός δια τας εν τη Ανατολική Αφρική Ιταλικάς ενεργείας». Ως αντισταθμιστικός παράγοντας για την διατήρηση της υπεροχής της Αγγλίας στην περιοχή, μετά την επιθετική τακτική του Μουσολίνι, μπορούσε να λειτουργήσει η Κύπρος: *Great Britain and the East*, 26-9-1935. Επισυνημμένο φύλλο σε αναφορά της Ελληνικής πρεσβείας από το Λονδίνο, 1-10-1935, Χ. Σιμόπουλος.

Mail, Daily Telegraph, Observer, Times, Great Britain and the East,³ εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στα γεγονότα που συμβαίνουν στη λεκάνη της Μεσογείου, συνδέοντάς τα με τις δυνατότητες που ήταν δυνατόν να αναπτύξει η Κύπρος στην περιοχή.⁴ Σύμφωνα με τα βρετανικά δημοσιεύματα, η Μάλτα, το Γιβραλτάρ και η Κύπρος αποτελούσαν τους τρεις σωματοφύλακες της Βρετανίας στην περιοχή⁵.

Παράλληλα, στην αρθρογραφία των ξένων εφημερίδων επισημαίνονται διάφορες εκφάνσεις της κυπριακής πραγματικότητας, όπως η δυσχερής οικονομική κατάσταση των κατοίκων και η κατάργηση από το 1931 των συνταγματικών ελευθεριών. Αναδεικνύεται, έτσι, η πλημμελής μέχρι τότε μέριμνα για το νησί από τη Μ.Βρετανία και το χαμηλό βιοτικό επίπεδο των κατοίκων.⁶ Για την ανατροπή του δυσμενούς πλαισίου υπήρχε η ανάγκη ανάληψης πρωτοβουλιών, με σκοπό τη βελτίωση τόσο της οικονομικής κατάστασης, όσο και του πεδίου των υποδομών. Έτσι, η Κύπρος θα μπορούσε να ανταποκριθεί στον νέο στρατηγικό της ρόλο, ως αεροπορική βάση και ορμητήριο της Βρετανίας στην περιοχή.

Επιπλέον, οι ενδεχόμενες παρεμβάσεις θα λειτουργούσαν κατευναστικά στη λαϊκή δυσφορία, κυρίως στα λαϊκά στρώματα. Σε αναδημοσιευμένο άρθρο της βρετανικής εφημερίδας *Times* στην εφημερίδα «*Νέο Κυπριακός Φύλαξ*» τονίζεται ότι η προοπτική «αναβάθμισης» της σημασίας της Κύπρου από την πιθανότητα μετατροπής της σε ναυτική και αεροπορική βάση, θα δημιουργούσε ευχάριστα συναισθήματα στους Κυπρίους. «*Οι Κύπριοι*», αναφέρει η εφημερίδα, «είναι πιθανόν ο μόνος λαός εις τον κόσμο ο οποίος έχει λόγον να είναι ευχαριστημένος από τους φόβους περί ευρωπαϊκού πολέμου. Ο ιταλοαβησσυνιακός πόλεμος, η συνδιάσκεψη δια τα Δαρδανέλια και αι ταραχαί της

³ Τα άρθρα των εφημερίδων, επισυνημμένα σε αναφορές της Ελληνικής πρεσβείας του Λονδίνου προς το Ελληνικό Υπουργείο εξωτερικών, βρίσκονται στους σχετικούς με την Κύπρο φακέλους των ετών 1935-1939.

⁴ Για τη σημασία της Κύπρου την περίοδο εκείνη στην Ανατολική Μεσόγειο υπάρχει αναφορά στην εισήγηση του Μανόλη Κούμα με τίτλο “Malta, Cyprus and British Mediterranean policy, 1935-1939” στο συνέδριο «*The Mediterranean and its seas: Natural, Social, Political Environments and Landscapes, 15th- 20th centuries*», Αθήνα, 1-3 Οκτωβρίου, 2009. Το κείμενο της εισήγησης μου απέστειλε ο εισηγητής και για την ευγενική αυτή χειρονομία ευχαριστώ πολύ.

⁵ Άποψη του βρετανού δημοσιολόγου H. Mercer, όπως αναφέρεται σε έκθεση της Ελληνικής Βασιλικής πρεσβείας του Λονδίνου: «*Είναι απίστευτον ότι υγιώς έχοντες άνθρωποι δύνανται να σκεφθώσι σοβαρώς ότι η Μ.Βρετανία θα αντήλασσε την Κύπρο –ήτις μετά της Μάλτας και του Γιβραλτάρ αποτελούν τους τρεις φρουρούς της ανατολικής μας αυτοκρατορίας –προς ολίγα τινά άνευ αξίας προσαρτήματα ευρισκόμενα σήμερον υπό την κυριαρχίαν της Ελλάδος. Η ανταλλαγή ή μάλλον η παράδοσις της νήσου είναι πράξις θυσιάζουσα όχι μόνον τα εμπορικά μας συμφέροντα, αλλά και την ασφάλειαν και την ζωήν της όλης ανατολικής μας αυτοκρατορίας.*», 27-1-1936.

⁶ ΙΑΥΕ,1939/Α/8/12. Σε δελτίο τύπου της Ελληνικής Πρεσβείας Λονδίνου, (αρ. πρ.160/Στ/39) με ημερομηνία 17-1-1939, μεταφέρονται απόψεις της εφημερίδας *Nottingham Evening Post* (12-1-1939), όπου μάλιστα αναφέρεται ότι στην Κύπρο οι συνθήκες έχουν βελτιωθεί ελάχιστα από την περίοδο της Τουρκοκρατίας: «*Μάλιστα, κατάδικοι δεν δεικνύουν προθυμίαν να εξέλθουν των φυλακών, αφού εις αυτάς ευρίσκουν τουλάχιστον τακτικήν τροφήν και πληρώνονται δια την εργασίαν των*».

Παλαιστίνης και Αιγύπτου έχουν αιφνιδίως κινήσει την προσοχήν των πολιτικών περί της αξίας της Κύπρου. Οι Κύπριοι θα ευτυχήσουν τόσον όσον δεν ονειρεύθησαν από της Ρωμαϊκής εποχής». ⁷ Συστήνεται, λοιπόν, στη Βρετανία να ενδιαφερθεί για τους κατοίκους του νησιού, ώστε να μεταβληθούν από απογοητευμένους θεατές της βρετανικής αυτοκρατορίας σε ενεργούς υποστηρικτές της, ⁸ αφού η υλική πρόοδος, όπως αναγνωρίζεται και από τον κυβερνήτη Palmer, επιφέρει μεταβολή στη νοοτροπία του λαού ⁹.

Η αναγνωρισιμότητα της σημασίας της Κύπρου για τις πιθανές εξελίξεις καταγράφεται και στο αντίπαλο στρατόπεδο, τον Άξονα, και κυρίως τη Γερμανία, που επιδίωκε την εξασθένιση της Βρετανίας στην περιοχή της Μεσογείου. ¹⁰ Η χιτλερική προπαγάνδα στις εκπομπές της προς την Ελλάδα, εκμεταλλευόμενη το συνεχές ενωτικό συναίσθημα των κατοίκων της Κύπρου, υποσχόταν την παραχώρησή της, εάν η Ελλάδα ακολουθούσε ουδέτερη στάση στη διάρκεια του πολέμου. ¹¹ Ίσως, όμως, το άρθρο του John F. Steel στους *Times*, που εκτιμούσε ότι οι Κύπριοι αντιμετώπιζαν με δυσπιστία το γερμανικό ενδιαφέρον απέναντι στην Κύπρο, ¹² να μην απείχε από την πραγματικότητα. Γι' αυτό πρέπει να ληφθεί υπόψη η μνημονευθείσα συνεργασία της παραδοσιακής élite με τη βρετανική διοίκηση και οι ενδείξεις νομιμοφροσύνης των κατοίκων στο νέο κυβερνήτη William Battershill, ¹³ ο οποίος αντικατέστησε τον Palmer μετά τη λήξη της θητείας του το Μάιο του 1939.

Διαπιστώνονται, λοιπόν, αισιόδοξες προοπτικές τις παραμονές του πολέμου για την Κύπρο, όμως τα πραγματικά οφέλη για τους κατοίκους δεν υπήρξαν ισοδύναμα προς το μέγεθος των προσδοκιών. Οι αλλαγές που συντελούνταν ακολουθούσαν αργούς ρυθμούς. Στην πορεία αυτή συνέβαλαν η δεδομένη φιλοβρετανική στάση της Ελλάδας, που επηρέαζε εν μέρει και τα ελληνοκυπριακά συναισθήματα και καθόριζε τη στάση των κατοίκων απέναντι στις ευρωπαϊκές συμμαχίες, αλλά και η συνεργασία των ηγετικών ομάδων με τη βρετανική διοίκηση.

⁷ Εφ. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 11-7-1936.

⁸ ΙΑΥΕ, 1937/52/7, "Περί Κύπρου", επισυνημμένο φύλλο της εφημ. *Times* σε έγγραφο της Ελληνικής πρεσβείας με αρ. πρωτ. 2829/ΣΤ/37, "Η οικονομική κατάσταση της Κύπρου. Αγγλικά κρίσεις", Λονδίνο, 19-7-1937.

⁹ ΙΑΥΕ, 1939/Α/8/12, Δελτίον τύπου της Ελληνικής Πρεσβείας στο Λονδίνο, "Η εν Κύπρω κατάσταση", 31-12-1938.

¹⁰ ΙΑΥΕ, 1939/Α/8/8/12, Δελτίον τύπου της Ελληνικής Πρεσβείας, Λονδίνο, 31-1-1939, με αναφορά σε άρθρο της *Great Britain and the East*, 26-1-1939.

¹¹ Κ. Χατζηδημητρίου, ό.π., 306.

¹² ΙΑΥΕ, ό.π., Δελτίον της Ελληνικής Πρεσβείας, (αρ.πρ. 1752/Στ/39), Χ. Σιμόπουλος, Λονδίνο, 6-5-1939.

¹³ ΙΑΥΕ, 1939/Α/8/12, "Αγγλία", Ελληνική Πρεσβεία Λονδίνου προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Χ. Σιμόπουλος, Συνοπτική παρουσίαση του άρθρου της εφημερίδας *Times*, 24-11-1939.

1.2. Οι πρώτες παρενέργειες του πολέμου και η αντίδραση του αποικιακού καθεστώτος¹⁴: Φιλελευθεροποίηση

Η αποικιακή πολιτική της Βρετανίας είχε αρχικά στόχο την προσέλκυση των αποικιών. Χρησιμοποιώντας τη μέθοδο του «καρότου» στις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι Βρετανοί προσανατολίστηκαν στη φιλελευθεροποίηση του αποικιακού καθεστώτος, αποβλέποντας στην εξασφάλιση ανθρώπινης βοήθειας από τους υπόδουλους λαούς που θα ετίθετο εναντίον της γερμανικής και της ιαπωνικής απειλής κατά τη διάρκεια του πολέμου.¹⁵ «Υπογράφηκε» τότε μια «πολιτική εκεχειρία» μεταξύ των κατοίκων του νησιού και της αποικιακής διοίκησης, αφού οι κάτοικοι έδειξαν νομιμοφροσύνη και δεν την υπέβαλαν σε παζαρέματα εν όψει του πολέμου, όπως δημοσιεύεται στους *Times* και αναπαράγεται σε έγγραφο της Ελληνικής πρεσβείας του Λονδίνου,¹⁶ με αποτέλεσμα τη βελτίωση του πολιτικού κλίματος. Δεν έγινε, όμως, επαναφορά των συνταγματικών ελευθεριών και του κοινοβουλευτισμού, αν και η κομματικά ανοργάνωτη αστική τάξη προσπάθησε, χωρίς αποτέλεσμα, να βελτιώσει το πολιτικό πεδίο με διεκδίκηση συνταγματικών ελευθεριών. Οι Βρετανοί, λοιπόν, αρνήθηκαν την επαναφορά του κοινοβουλευτικού καθεστώτος, εντούτοις προχώρησαν στη χαλάρωση των αυστηρών μέτρων, κυρίως σε ό,τι αφορούσε τη λειτουργία του Τύπου.¹⁷

Είναι εμφανές ότι η Βρετανία χρησιμοποίησε πρακτικές που θα βοηθούσαν τη βελτίωση των σχέσεών της με τους κατοίκους, ώστε να επιτύχει τους στόχους της. Έτσι, οι Βρετανοί στόχευσαν σε μεγαλύτερη συνεργασία ακόμη και μέσω της επαφής που είχαν με τον τοποτηρητή του αρχιεπισκοπικού θρόνου Λεόντιο.¹⁸ Συγχρόνως, προχώρησαν σε

¹⁴ Το νέο πολιτικοοικονομικοκοινωνικό πλαίσιο στο νησί και, κυρίως, το πώς επηρεάστηκε το εργασιακό περιβάλλον και η λειτουργία του εργατικού κινήματος μετά την έκρηξη του πολέμου είναι θέμα που θα μας απασχολήσει εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο. Σε αυτό το σημείο περιοριζόμαστε σε γενικές και σύντομες αναφορές στις πρώτες επιδράσεις που δέχθηκε το νησί και στα πρώτα μέτρα της βρετανικής διοίκησης.

¹⁵ Όταν, όμως, άρχισε να διαμορφώνεται στον ορίζοντα η προοπτική νίκης επί των δυνάμεων του Άξονα, το κέντρο βάρους των παραχωρήσεων μετατοπίστηκε σε πιο συντηρητικές επιλογές. Βλ. Π. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., 82.

¹⁶ ΙΑΥΕ, 1939/Α/8/12, *Κυπριακή νομιμοφροσύνη*, Ελληνική Πρεσβεία προς Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λονδίνο, Χ. Σιμόπουλος, 24-11-1939.

¹⁷ Ρ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., 65. Σε έγγραφο του Ελληνικού προξενείου από τη Λευκωσία προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών στις 1-4-1939 καταγράφεται η προσπάθεια της βρετανικής διοίκησης να φιώσει τον κυπριακό τύπο «*εφόσον αδυνατεί να τον καταστήσει υποχείριον όργανον και υμνητήν των κατευθύνσεων και των σκοπών της*» (Μαυροκέφαλος). Όπως μάλιστα αναφέρεται σε έγγραφο του ελληνικού προξενείου από τη Λευκωσία με ημερομηνίες 10 και 27 Οκτωβρίου 1939 απαγορεύθηκε την περίοδο εκείνη η είσοδος στο νησί εφημερίδων όπως *Πρωία*, *Νέος Ριζοσπάστης*, *Εστία*, *Εμπρός*, *Δωδεκάνησος*, *Ένωση της Κύπρου* (Νέα Υόρκη), *Daily Worker* και άλλες.

¹⁸ Εφημ. *Ελευθερία*, 23-5-1940.

έμμισθη στρατολόγηση Κυπρίων,¹⁹ τονίζοντάς τους τα οφέλη για την Κύπρο και τους ίδιους από τη συμμετοχή τους στον βρετανικό στρατό. Λόγω της διεύρυνσης του επιπέδου της ανεργίας η στρατολόγηση ήταν ένα δελεαστικό μέτρο για τους ανέργους,²⁰ φαίνεται όμως ότι η κυβέρνηση δεν προσέλκυσε αρκετούς, με αποτέλεσμα να τεθεί σε ισχύ περιοριστική πολιτική στις προσλήψεις εργατών κάτω των 35 ετών, για να ασκηθούν έμμεσες πιέσεις στη στρατολόγηση.²¹

Ανησυχητικό σύμπτωμα της εποχής ήταν και η ενίσχυση των πληθωριστικών πιέσεων στις τιμές, με αποτέλεσμα να περιορίζεται η αγοραστική δύναμη του πληθυσμού και να υπάρχει αδυναμία κάλυψης των βασικών αναγκών του. Η δυσχερής αυτή εξέλιξη αποτέλεσε αιτία αύξησης της συλλογικής δράσης στα επόμενα χρόνια. Οι επαγγελματικές ομάδες, αξιοποιώντας την αναχώρηση του κυβερνήτη Palmer το 1939 και την αντικατάστασή του από το μετριοπαθέστερο William Battershill, που διευκόλυνε τις μεταβολές στη δομή του αυταρχικού καθεστώτος που επικρατούσε στο νησί, ανέπτυξαν μεγάλες ελπίδες και αισιοδοξία. Έτσι, προχώρησαν στην υποβολή ποικίλων πολιτικών και κοινωνικών αιτημάτων, προσδοκώντας την ικανοποίησή τους από τον νέο κυβερνήτη.²²

Πράγματι, για να μειωθούν οι οικονομικοκοινωνικές παρενέργειες, οι οποίες ήταν ενδεχόμενο να προκαλέσουν κοινωνικές εντάσεις, λήφθηκαν μέτρα για τον περιορισμό του μεγέθους των συνεπειών. Επιβλήθηκε διατίμηση στις τιμές ορισμένων αγαθών πρώτης ανάγκης και τέθηκαν σε πλαίσιο επιτήρησης κάποια προϊόντα ώστε να περιορισθούν οι εισαγωγές και να προστατευθεί η εγχώρια παραγωγή, ενισχύοντας συγχρόνως το πλαίσιο της απασχόλησης. Βέβαια, οι αλλαγές στο οικονομικό πλαίσιο, παρά το θετικό διεθνές περιβάλλον, δεν υπήρξαν ανατρεπτικές και έτσι οι παραγωγικές διαδικασίες κινούνταν στον ίδιο αρνητικό άξονα. Η αγροτική οικονομία συνέχιζε να δυσλειτουργεί με δυσμενείς επιπτώσεις στο βιοτικό επίπεδο των περισσότερων αγροτών. Πολλοί, λοιπόν, κάτοικοι, κυρίως Ελληνοκύπριοι, επιλύουν το πρόβλημα με την εξωτερική μετανάστευση στη Βρετανία.²³

¹⁹ ΙΑΥΕ, 1939/Α/8/12, “Κέντρον Αλλοδαπών προς τη Δ/σιν Υπηρεσίας Αλλοδαπών”, Αθήνα, Ι. Δασκαλάκης, Διοικητής, Αθήναι, 12-12-1939.

²⁰ *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου 1878-1955*, Παναγιώτης Παπαδημήτρης (επ.), Περίοδος 1931-1946, τ.β., Λευκωσία, 1979-80, 10.

²¹ Όταν, όμως, εισήλθε και η Ελλάδα στον πόλεμο, οι Ελληνοκύπριοι, αντιμετωπίζοντας τον με κριτήρια εθνοκοφροσύνης, ζήτησαν να συμμετάσχουν ως εθελοντές στον ελληνικό στρατό. Οι Βρετανοί αξιωματούχοι, αντίθετα, σε περιοδείες τους στα χωριά μιλούσαν για κοινό στόχο και ελευθερία όλων των λαών του κόσμου: Στο ίδιο, 26.

²² Μ. Κιτρομηλίδου, *Η εφημερίδα Πάφος της Κύπρου 1921-1950*, Αθήνα, 2005, 393.

²³ ΙΑΥΕ, 1939/Α/8/12, *Κύπρος-Γενικά*, “Μετανάστευσις Κυπρίων εις Αγγλίαν”, έγγραφο του Ελληνικού Προξενείου προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών (Ε. Μαυροκέφαλος), Λευκωσία, 10-7-1939.

1.3. Οι πρώιμες συνέπειες του πολέμου στο εργατικό κίνημα

1.3.1. Υποαπασχόληση και επέκταση της αναγνώρισης των συνδικαλιστικών οργανώσεων

Η έναρξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου προκάλεσε οικονομικοκοινωνικές παρενέργειες στο νησί που επηρέασαν το επίπεδο διαβίωσης των κατοίκων. Από την παραμονή της έκρηξης του πολέμου άρχισε η διαμόρφωση ενός δυσμενούς κλίματος στον τομέα της απασχόλησης λόγω της μείωσης των εξαγωγών μεταλλευτικών προϊόντων, αλλά και των επιπτώσεων που αλυσιδωτά επέρχονταν στις παραγωγικές διαδικασίες.

Εξάλλου, η πτώση του επιπέδου της απασχόλησης προκαλούσε αντιδράσεις στα χαμηλά στρώματα. Η αποικιακή διοίκηση, για να μειώσει τα αρνητικά συμπτώματα που ήταν δυνατό να επηρεάσουν αρνητικά τις σχέσεις της με τους κατοίκους και, ως εκ τούτου, να διασαλεύσουν την ομαλότητα προκαλώντας εντάσεις και κοινωνική αναταραχή, προχώρησε σε εκτέλεση έργων υποδομής, τα λεγόμενα «ανακουφιστικά», για απασχόληση ανέργων. Ωστόσο, τα μέτρα δεν αντιμετώπιζαν ολοκληρωτικά το πρόβλημα, αφού λειτουργούσαν σε περιοριστική κλίμακα²⁴ και διαμόρφωναν καθεστώς υποαπασχόλησης. Έτσι, οι άνεργοι αλλά και οι υποαπασχολούμενοι στα ανακουφιστικά έργα²⁵ προχώρησαν στη διαμόρφωση σχετικών αιτημάτων. Η εφημερίδα *Ανεξάρτητος* αναφέρεται σε συγκέντρωση 500 εργατών, που απασχολούνταν σε ανακουφιστικά έργα, στην πλατεία του Δικαστηρίου, με σκοπό την υποβολή αιτημάτων προς τον διοικητή της Λευκωσίας. Τα αιτήματα ήταν: (1) επέκταση των ανακουφιστικών έργων ώστε να απασχοληθούν όλοι οι άνεργοι και να εργάζονται έξι και όχι τρεις ημέρες, όπως συνέβαινε μέχρι τότε (2) αύξηση ημερομισθίου (3) μετακίνηση των εργατών με έξοδα της κυβέρνησης ή ανάλογη αύξηση του ημερομισθίου τους (4) έναρξη των εργασιών στα μεταλλεία (5) οργάνωση λαϊκών συσσιτίων.²⁶ Ενεπλάκησαν, όμως, κατασταλτικοί μηχανισμοί με εντολή τη διάλυση των συγκεντρωθέντων και πραγματοποιήθηκαν συλλήψεις εργατών, οι οποίοι οδηγήθηκαν στο Δικαστήριο.

Οι άνεργοι, άλλωστε, που δεν είχαν δικαίωμα οργάνωσης, πολλές φορές προχωρούσαν σε κινητοποιήσεις και εκδηλώσεις διαμαρτυρίας και συχνά αντιμετώπιζαν τους κατασταλτικούς μηχανισμούς της Διοίκησης. Η εμπλοκή της Αστυνομίας με δικαιολογία τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και της κοινωνικής γαλήνης ήταν σύνηθες

²⁴ Α. Φάντης, ό.π., 32-34.

²⁵ Το θέμα της απασχόλησης και των ανακουφιστικών έργων θα μας απασχολήσει και στο επόμενο κεφάλαιο.

²⁶ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, 25-2-1940.

φαινόμενο. Μάλιστα, πολλές φορές ο αυθορμητισμός των απεργών και η προσπάθεια να διαφυλάξουν τις κινητοποιήσεις τους είχε κατάληξη τα Δικαστήρια.²⁷

Οι όποιες θετικές αλλαγές, λοιπόν, συνέβησαν στο κοινωνικό πεδίο περιορίστηκαν, αφενός, σε λήψη μέτρων για την ενίσχυση του τομέα της απασχόλησης, κυρίως μέσω των έργων για βελτίωση των υποδομών και, αφετέρου, κινήθηκαν στον άξονα που αφορούσε την πορεία εγγραφής των συντεχνιών. Γιατί, αν και εξακολουθούσαν να λειτουργούν οι γραφειοκρατικές διαδικασίες, που δεν διευκόλυναν τη γρήγορη εγγραφή των σωματείων, εν τούτοις ο αριθμός των εγγεγραμμένων συντεχνιών αυξήθηκε.

Επηρεάστηκε κυρίως η αποτελεσματικότητα της λειτουργίας του νόμου του 1932 για την εγγραφή των συντεχνιών.²⁸ Πράγματι, οι υπάρχουσες δυσκολίες και τα προσκόμματα που είχαν τεθεί από τη Διοίκηση στη διαδικασία εγγραφής των πρωτοβάθμιων εργατικών σωματείων και ανάπτυξης του συνδικαλισμού σε πρώτο επίπεδο, χαλάρωσαν μετά το 1936 και έτσι καταγράφεται αθρόα εγγραφή συντεχνιών. Ενώ, λοιπόν, το 1932 υπήρχε μια μόνο εγγεγραμμένη, σύμφωνα με το νόμο του 1932, συντεχνία με εγγεγραμμένα 84 μέλη, το 1937 οι εγγεγραμμένες συντεχνίες έγιναν έξι με 367 μέλη και το 1939 έφθασαν τις 45 με 2585 μέλη.²⁹ Βέβαια, η εγγραφή των συντεχνιών πολλές φορές ήταν τυπική διαδικασία που απλά έδινε νομικό κύρος στην οργάνωση, αφού πολλοί εργοδότες, με τη διαπραγματευτική επαφή που είχαν αναπτύξει μέσω των επιτροπών των οργανωμένων εργατών σε περιόδους απεργιακών αγώνων αναγνώριζαν de facto τα σωματεία τους.³⁰

1.3.2. Ο δρόμος για υπογραφή συλλογικών συμβάσεων: Η περίπτωση των οικοδόμων

Η συλλογική δράση απέκτησε μεγαλύτερο δυναμισμό και μαχητικότητα την περίοδο 1938-39, χαρακτηριστικά που αποτυπώνονται τόσο στην ποσοτική αύξηση, όσο και στην ενίσχυση της δράσης των εργατικών σωματείων, όπως φαίνεται στις αποτελεσματικές κινητοποιήσεις τους ακόμη και για αιτήματα που αφορούσαν προσπάθεια εξαναγκασμού κάποιας επιχείρησης για επαναπρόσληψη εργαζομένων.

²⁷ Δικηγόρος των κατηγορουμένων εργατών αναδείχθηκε ο Ιωάννης Κληρίδης, ο οποίος προσπαθούσε να βοηθήσει και να δικαιολογήσει τους εργάτες, αφού, όπως ανέφερε σε υπεράσπιση του, η πείνα είναι κακός σύμβουλος: Βλ. *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου*, ό.π., 36.

²⁸ Βλέπε παράρτημα.

²⁹ Έκθεση της ΠΣΕ-ΠΕΟ στο Π. Βαρνάβας, *Ανασκαλίζοντας την Ιστορία*, ό.π., 6.

³⁰ Α. Φάντης, «*Η δράση των Συντεχνιών Κύπρου*», ομιλία στη Β' Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη, Νοέμβριος 1941.

Παράδειγμα αποτελεί η κινητοποίηση στο εργοστάσιο Χατζηπαύλου στη Λεμεσό τον Ιούλιο 1939 και αφορούσε τη συντεχνία των βαρελοποιών.³¹

Στο πλαίσιο της συλλογικής δράσης και της εξέλιξης του εργατικού κινήματος ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η λειτουργία και η δράση της συντεχνίας των οικοδόμων Λευκωσίας. Η συλλογική δράση των οικοδόμων στη διετία 1938-1939 αποτελεί το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα επιτυχημένης διεκδίκησης, παρεμβατικής ενέργειας με πολιτική σημασία, που αποτέλεσε τομή στο εργατικό κίνημα. Ο οικοδομικός κλάδος, σε επίπεδο κυρίως οργάνωσης, αντιμετωπιζόταν από τους πολιτικούς και κοινωνικούς παράγοντες με στερεότυπες αντιλήψεις και έντονη καχυποψία. Συνδεόταν με τον κομμουνισμό τόσο από τους αστούς (όπως συνέβη με τη γυναικεία απεργία στο Νηματοουργείο Ιωάννου) όσο και από τη Διοίκηση που συνέδεε ακόμη και τη γεωγραφική προέλευση των οικοδόμων με κομμουνιστική ιδεολογική τοποθέτηση, όπως αναφέρεται σε έγγραφο του εφόρου εγγραφής των συντεχνιών: «*Kaïmaklí-Kaimakli has been described by the police as a focus of communism*»³². Η παράμετρος αυτή υπήρξε ανασταλτικός παράγοντας για την εγγραφή του σωματείου τους, που τελικά επιτεύχθηκε στις 27-8-1938. Με συντονισμένες ενέργειες της επιτροπής της συντεχνίας και προσωπική δράση των μελών της έγινε προσπάθεια να αυξηθούν τα ενεργά οργανωμένα μέλη για να ενισχυθεί η συντεχνία, ώστε να υπάρξει θετική καταστασιακότητα και περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας στη διεκδικητική πορεία της για αιτήματα που είχαν σχέση με βελτίωση των όρων εργασίας και διαβίωσης των εργατών.³³ Η δύναμη του εργατικού σωματείου ήταν ο εργατικός αγώνας³⁴ και, βέβαια, στην περίπτωση των οικοδόμων η αποτελεσματικότητα των απεργιών ήταν εξαρτημένη από τις οργανωτικές προσπάθειες των ενεργών μελών του συνδικάτου.

Στις 14 Απριλίου 1939 η *Συντεχνία Κτιστών και Εργατών Κτιστών Λευκωσίας* σε γενική συνέλευση των μελών της ενέκρινε και υπέβαλε στους εργολάβους τα πρώτα αιτήματα, τα οποία είχαν τύχει επεξεργασίας από την επιτροπή της συντεχνίας. Ο Α. Φάντης, αναφερόμενος στη συνέλευση, επικεντρώνεται στην ομιλία του Κυριάκου Ραγουζαίου, οικοδόμου από το Δίκωμο και μέλους του Κ.Κ.Κ.,³⁵ ο οποίος πρότεινε να

³¹ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία ΣΕΚ*, ό.π., 84.

³² SAI/512/1932, *Nicosia builders syndicate*, Ο έφορος συντεχνιών στον Διοικητή Λευκωσίας, Λευκωσία, 6-6-1936.

³³ Α. Φάντης, *Από το Λαό...με το Λαό...για το Λαό*, ό.π., 56.

³⁴ Κ. Φουντανόπουλος, ό.π., 295.

³⁵ Σύμφωνα με τον Α. Φάντη, η ευκαιρία που είχε ο Κ.Ρ. ως συνδικαλιστής να παραμείνει στην Ελλάδα για κάποιο χρονικό διάστημα τον βοήθησε να έλθει σε επαφή με το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και το διεκδικητικό πλαίσιο των ελλήνων εργατών. Βλέπε: Α. Φάντης, ό.π., 63

συμπεριληφθεί στο αιτηματολόγιο του κλάδου και το αίτημα για κοινωνικές ασφαλίσεις, ένα ριζοσπαστικό αίτημα για την ισχύουσα τότε κοινωνική πραγματικότητα στην Κύπρο.³⁶ «Ήταν ένα αίτημα», σχολιάζει ο Φάντης, «για το οποίο εμείς οι αρχάριοι δεν γνωρίζαμε τίποτε». Το αιτηματολόγιο δεν περιλάμβανε μόνον οικονομικές διεκδικήσεις, αλλά και διεκδίκηση συμμετοχής στην οργάνωση και ελέγχου της εργασίας. Συνοπτικά οι εργάτες διεκδικούσαν: (1) αναγνώριση της συντεχνίας από τους εργολάβους και πρόσληψη εργατών μόνο μέσω του σωματείου, (2) καθιέρωση οκταώρου, (3) καθορισμό μίνιμουμ ημερομισθίου 2,5 σελίνια (12 σεντ) για τους κτίστες και αύξηση των ημερομισθίων κατά 25%, (4) τριήμερη προειδοποίηση σε περίπτωση απόλυσης, (5) πλήρη αποζημίωση σε περίπτωση εργατικού ατυχήματος ή θανάτου.³⁷ Στην προσπάθειά τους οι οικοδόμοι για εξεύρεση στηριγμάτων και ενδιάμεσων δεκτών των απόψεων τους ζήτησαν παρέμβαση του διοικητή Λευκωσίας, ώστε να ικανοποιηθούν τα αιτήματά τους από τους εργοδότες. Ένας αριθμός εργοδοτών εξακολουθούσαν να μην αποδέχονται τα αιτήματα των οικοδόμων, γεγονός που οδήγησε 1000 περίπου εργάτες σε έκτακτη γενική συνέλευση όπου αποφασίσθηκε πραγματοποίηση απεργίας.³⁸ Αυτή ξεκίνησε στις 10-5-1939 και διήρκησε τέσσερις ημέρες.³⁹ Προσπάθεια για προσέγγιση των δύο εμπλεκόμενων εργασιακών παραγόντων ανέλαβε ο δήμαρχος Λευκωσίας, Θεμιστοκλής Δέρβης, και έτσι πραγματοποιήθηκε διαπραγματευτική συνάντηση των εργολάβων και της επιτροπής της συντεχνίας.

Η απεργία, στην οποία 2000 εργάτες εμφανίσθηκαν ενωμένοι,⁴⁰ είχε καταλυτική σημασία για την πορεία του εργατικού κινήματος, αφού εργοδότες⁴¹ και εργάτες προχώρησαν στην υπογραφή της πρώτης συλλογικής σύμβασης εργασίας⁴² στους όρους της οποίας συμπεριλαμβανόταν και η κατοχύρωση της οκτάωρης απασχόλησης.⁴³

³⁶ Μελέτες, σύμφωνα με αναφορά του Κ. Παρτασίδη στην Β' Παγκύπρια Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη, πραγματοποιήθηκαν από επιτροπή το 1932, κατέληξαν όμως σε συμπέρασμα ότι δεν μπορούσαν να εφαρμοσθούν πλήρως οι κοινωνικές ασφαλίσεις στο νησί.

³⁷ Α. Φάντης, *Από το Λαό...*, ό.π., 63. Για την απεργία βλ. Ακόμη στο *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 56.

³⁸ Α. Φάντης, *Από το Λαό...*, ό.π., 65.

³⁹ Α. Φάντης, *Από το Λαό...*, ό.π., 64.

⁴⁰ Α. Φάντης, "Η δράση των συντεχνιών της Κύπρου", ομιλία στην Β' Παγκύπρια Συνδιάσκεψη, Νοέμβριος 1941.

⁴¹ Την συλλογική σύμβαση, σύμφωνα με τον Α. Φάντη, ο οποίος στηρίζεται στην εφημ. *Ανεξάρτητος*, 16-5-1939, υπέγραψαν 27 εργολάβοι, μεταξύ τους και ο Δήμος Λευκωσίας, ενώ 10 αρνήθηκαν, μεταξύ αυτών και τα Δημόσια έργα- Κυβέρνηση: ό.π., 67. Η *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ* αναφέρει ότι 33 εργοδότες και ιδιοκτήτες από τους 36 που απασχολούσαν εργάτες υπέγραψαν την συλλογική σύμβαση, ό.π., 57. Στις διαπραγματεύσεις έλαβαν μέρος και οι νομικοί σύμβουλοι, των εργολάβων Αχιλλέας Αιμιλιανίδης και της συντεχνίας Γιάννης Κληρίδης.

⁴² Κείμενο ιδιόχειρο με τη συλλογική σύμβαση μου παραχωρήθηκε από τον Ανδρέα Φάντη, ηγετικό στέλεχος του συνδικαλισμού. Βλ. ακόμη *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 55-56.

⁴³ Οι ώρες απασχόλησης, σύμφωνα με τις εκθέσεις της αποικιακής διοίκησης, δεν ήταν ομοιόμορφες σε όλους τους εργασιακούς χώρους. Ακόμη και εποχικές αλλαγές παρουσιάζονται στο ωράριο εργασίας.

Καθορίζονταν, επίσης, οι εργασιακές σχέσεις, με προσδιορισμό των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των βασικών συντελεστών εργασίας, εργατών και εργοδοτών. Με τη συλλογική σύμβαση το προνομιακό καθεστώς των εργοδοτών που είχε την ευθύνη για τον καθορισμό των εργασιακών όρων δέχθηκε πλήγμα, αφού η συντεχνία απέκτησε δικαίωμα παρέμβασης στον έλεγχο της αγοράς εργασίας και απασχόλησης: Στο δεύτερο άρθρο της *Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας* περιλαμβανόταν η υποχρέωση για κάθε εργοδότη «να προσλαμβάνει και να διατηρεί εις τας εργασίας του μόνον μέλη εφοδιασμένα με δελτίον ταυτότητος φέρον την σφραγίδα της Συντεχνίας και ισχύον κατά την ημέρα καθ'ήν το μέλος διατηρείται εν τη εργασία, έχει δε την υποχρέωσιν να μη προσλάβη εις την εργασίαν του πρόσωπον ή πρόσωπα τα οποία δεν είναι εφοδιασμένα δια τοιούτου δελτίου, εκτός εάν αποταθή εις την Συντεχνίαν και η Συντεχνία δεν έχει μέλη μη έχοντα εργασίαν να προμηθεύσει εις τον εργολάβον.»⁴⁴ Επιπλέον, οι εργοδότες προχώρησαν στην ικανοποίηση των μισθολογικών απαιτήσεων των εργατών, τον σεβασμό της οκτάωρης απασχόλησης, την αντιμετώπιση των εργατικών ατυχημάτων. Για τους εργάτες οι υποχρεώσεις αφορούσαν την εφαρμογή με συνέπεια του ωραρίου της απασχόλησης και την εκτέλεση με υπευθυνότητα της εργασιακής διαδικασίας. Ενδιαφέρον έχει ο τρόπος προσδιορισμού του εργατικού ωραρίου. Συγκεκριμένα, στο 12(δ) άρθρο της συλλογικής σύμβασης αναφέρεται: «*Δια τους σκοπούς του παρόντος άρθρου η ακριβής ώρα της ενάρξεως, διακοπής, επαναλήψεως και παύσης της εργασίας κανονίζεται επί τη βάσει συνθήματος δια σφυρίκτρας της Ηλεκτρικής ή του Δήμου, εάν υπάρχει τοιαύτη.*»

Η υπογραφή της συλλογικής σύμβασης υπήρξε μια επιτυχής εξέλιξη των αγώνων των οικοδόμων που λειτούργησε θετικά στη βελτίωση των όρων απασχόλησης. Η καταλυτική σημασία της φαίνεται στην επέκταση της εφαρμογής της οκτάωρης απασχόλησης και σε άλλους κλάδους εργατών τα επόμενα χρόνια, μέσα από το διεκδικητικό πλαίσιο των εργατικών σωματείων, υπήρξε όμως σημαντική και για την εξέλιξη του συνδικαλισμού. Η πολιτική σημασία της έγκειται στη δημιουργία νέου άξονα στο διεκδικητικό πλαίσιο. Με την προϋπόθεση για την πρόσληψη εργατών σε συνεννόηση με τις εργατικές οργανώσεις και, κυρίως, για την πρόσληψη οργανωμένων σε σωματεία εργατών τέθηκε σε λειτουργία η παράμετρος του *closed shop* στο πεδίο των προσλήψεων. Έτσι, άρχισε να αποβάλλεται από τους εργάτες το φοβικό σύνδρομο για συμμετοχή στα εργατικά σωματεία αν και η αρνητική στάση των εργοδοτών στην οργάνωση των εργατών δεν εξαλείφθηκε πλήρως.

⁴⁴ Άρθρο 2 της συλλογικής σύμβασης. Ήταν μια προσπάθεια να εφαρμοσθεί στις προσλήψεις το καθεστώς του *closed-shop*. Στην ένταση του φαινομένου θα αναφερθούμε στο 6^ο κεφάλαιο.

Είναι γενική η διαπίστωση ότι ο βαθμός ανάπτυξης της συλλογικής δράσης τα τελευταία έτη της δεκαετίας του 1930 τοποθετεί το εργατικό κίνημα σε φάση μαχητικότητας και πειθαρχίας, χαρακτηριστικά που ερμηνεύονται διαφορετικά από τους εμπλεκόμενους συντεχνιακούς παράγοντες. Έτσι, οι φορείς της αριστερής ιδεολογίας αποδίδουν τα χαρακτηριστικά αυτά στην επιρροή που άσκησε ο παράνομος μηχανισμός του Κ.Κ.Κ. στις συνδικαλιστικές οργανώσεις.⁴⁵ Η θέση, όμως, του Μιχαλάκη Ιωάννου, που υπήρξε γραμματέας της *Συντεχνίας Εργατών Κύπρου (ΣΕΚ-δεξιά)*, και γενικότερα οι θέσεις των παραγόντων της ίδιας συντεχνίας υποδεικνύουν ότι η εμπλοκή του Κ.Κ.Κ. στη συλλογική δράση και κυρίως στην οργάνωση των σωματείων εκδηλώθηκε μετά το 1939⁴⁶. Στο πλαίσιο, μάλιστα, της ρητορικής αντιπαράθεσης και του ιδεολογικού ανταγωνισμού της ΣΕΚ με την *Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία (ΠΕΟ-αριστερά)*, παράγοντες της πρώτης δηλώνουν ότι οι συντεχνίες της περιόδου ήταν ιδεολογικά ουδέτερες και ιδρύθηκαν από πρόσωπα που εξέφραζαν μόνον εργατική ιδεολογία. Μπορούμε να εκφράσουμε κάποιες αντιρρήσεις στην τοποθέτηση αυτή και να υποστηρίξουμε την άποψη ότι το Κ.Κ.Κ. εξακολουθητικά επιδείκνυε ενδιαφέρον για τα εργατικά σωματεία, στηρίζοντας την τοποθέτησή μας όχι μόνο στο θεωρητικό πλαίσιο που αναγνωρίζει τη συνάντηση του Μαρξισμού και του Εργατικού κινήματος σε πολλές χώρες και για μεγάλο χρονικό διάστημα,⁴⁷ αλλά και σε τοπικές παραμέτρους, όπως η σχέση που ανέπτυξε το Κ.Κ.Κ. με τη συλλογική δράση πριν από το 1931, η καχυποψία και η αρνητική στάση της Διοίκησης απέναντι στις οργανώσεις των εργατών, οι συνεχείς παρακολουθήσεις και οι έγγραφες ονομαστικές αναφορές γύρω από τις δραστηριότητες των μελών των συντεχνιών, η δυσκαμψία της λειτουργίας του νομοθετήματος του 1932 για την εγγραφή των συντεχνιών και η συχνή ταύτιση της συλλογικής δράσης με κομμουνιστικές ενέργειες. Εξάλλου, όπως έχει ήδη τονισθεί, από την αρχή φάνηκε ότι η συντεχνιακή οργάνωση θα κινούνταν σε δύο αντίθετες ιδεολογικές κατευθύνσεις, επηρεαζόμενη, αφενός από την εθνικοφροσύνη και, αφετέρου από τον κομμουνισμό. Έτσι, η άποψη του Α. Ζιαρτίδη, ότι για λόγους σκοπιμότητας επικεφαλής κάποιων συντεχνιών τοποθετούνταν αστοί - πολέμιοι πολλές φορές του κομμουνισμού - στα συμβούλια όμως υπήρχαν μέλη κομμουνιστές,⁴⁸ προσεγγίζει την πραγματικότητα.

⁴⁵ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 62.

⁴⁶ Μ. Ιωάννου, ό.π., 8.

⁴⁷ Ο Κορνήλιος Καστοριάδης αναφέρει σχετικά: «Το Εργατικό κίνημα συναντήθηκε με τον Μαρξισμό για μεγάλο διάστημα και σε πολλές χώρες και η σχέση αυτή έπαιξε ουσιαστικό ρόλο στην εξέλιξη και των δύο. Όμως το Εργατικό κίνημα δεν υπήρξε Μαρξισμός και ο Μαρξισμός δεν υπήρξε το Εργατικό κίνημα.». Βλ. *Η πείρα του Εργατικού κινήματος*, Ύψιλον, Αθήνα, 1984, 86.

⁴⁸ Π. Παιονίδης, ό.π., 20.

Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός ότι η συλλογική δράση απέκτησε ωριμότητα, άνοιξε νέες προοπτικές και οδήγησε τους ηγέτες του εργατικού κινήματος να προχωρήσουν στο επόμενο συνδικαλιστικό βήμα. Αυτό ήταν η σύγκληση Παγκύπριας Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης, η οποία θα αποφάσιζε τη συγκρότηση ενιαίου συνδικαλιστικού φορέα, αντιπροσωπευτικού του συνόλου των συντεχνιών και των οργανωμένων εργατών.

2. Η σύγκληση της Α΄ Συνδιάσκεψης για συγκρότηση ενιαίου συνδικαλιστικού φορέα

Τα ερωτήματα, η απάντηση των οποίων θα επιδιωχθεί στο σημείο αυτό, αναφέρονται: (1) στους παράγοντες που βοήθησαν ή λειτούργησαν ανασταλτικά στην προσπάθεια των συνδικαλιστικών φορέων για συγκρότηση Ενιαίου Συνδικαλιστικού Φορέα εκπροσώπησης, (2) στα προπαρασκευαστικά στάδια που έγιναν μέχρι την σύγκληση της Α΄ Παγκύπριας Συνδιάσκεψης, (3) στο περιεχόμενο της Α΄ Παγκύπριας Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης, (4) στην αποτελεσματικότητα και τη σημασία που είχε η συγκρότησή της στην εξελικτική πορεία του συνδικαλιστικού κινήματος στο νησί και (5) στον προσδιορισμό συγκρίσιμων στοιχείων με παρόμοιες διαδικασίες στην Ελλάδα και στην Ευρώπη.

2.1. Το αίτημα για συστέγαση των συντεχνιών. Μια προσπάθεια για υπέρβαση των αδυναμιών των κατακερματισμένων εργατικών σωματείων

Η οικονομική εξέλιξη και, κυρίως, τα χαρακτηριστικά του δευτερογενούς τομέα στην Κύπρο περιόριζαν το πλαίσιο ανάπτυξης των επιχειρήσεων σε μικρές παραγωγικές μονάδες με ολιγάριθμο εργατικό δυναμικό, γεγονός που καθόριζε ανάλογα τα χαρακτηριστικά των πρωτοβάθμιων εργατικών σωματείων. Όπως διαπιστώνεται από τον κατάλογο των συντεχνιών (βλ. Παράρτημα), διαμορφώθηκε ένας συνδικαλισμός κατακερματισμένος, σωματειακή οργάνωση κατά κλάδους και γεωγραφικές περιοχές, με απλό οργανωτικό χαρακτήρα και χωρίς συντονισμό μεταξύ τους,⁴⁹ με ολιγάριθμα ενεργητικά μέλη, αφού η προερχόμενη από τη συστηματική παρακολούθηση της Αστυνομίας

⁴⁹ R. Katsikides, ό.π., 38.

ανασφάλεια φαλκίδευε την οργανωτική προσπάθεια. Πολλά από τα πιο δυναμικά μέλη, μάλιστα, έμεναν εκτός οργάνωσης.⁵⁰ «Οι πρώτες συντεχνίες», ανέφερε ο Ζιαρτίδης, «ήταν ασύνδετες μεταξύ τους. Κατεσπαρμένες, αλλά και επαγγελματικά χωρισμένες. Στη Λεμεσό είχαμε συντεχνία κτιστών και συντεχνία εργατών κτιστών. Ενώ ήσαν και οι δυο εργάτες στις οικοδομές, είχαν χωριστή συντεχνία οι κτίστες και οι τεχνίτες και χωριστή συντεχνία οι ανειδίκευτοι εργάτες».⁵¹

Η συνδικαλιστική πολυδιάσπαση μπορεί να ήταν αποτέλεσμα του μεγέθους των επιχειρήσεων, δεν ήταν όμως ανεξάρτητη και από το ισχύον θεσμικό πλαίσιο που αρχικά είχε στόχο τη δημιουργία ανίσχυρων εργατικών σωματείων για να διατηρείται ο συνδικαλισμός σε χαμηλά επίπεδα, ώστε να είναι πιο αποτελεσματικός ο έλεγχος.⁵² Αποδίδεται, ακόμη, στην αδυναμία και την απειρία των στελεχών να καθοδηγήσουν μεγάλες παγκύπριες πολυεπαγγελματικές συντεχνίες.⁵³ Παράδειγμα πολυδιάσπασης αποτελεί ο κλάδος των οικοδόμων, φαινόμενο που χαρακτήριζε τον οικοδομικό κλάδο και στην Ελλάδα ακόμη και σε μεταγενέστερες περιόδους.⁵⁴

Πέρα από την ιδεολογική αντίθεση που επηρέαζε τους κοινωνικούς αγώνες, η ύπαρξη διάσπαρτων ολιγομελών εργατικών σωματείων που συστεγάζονταν σε διακριτά οικήματα λειτουργούσε αρνητικά στη συνοχή και επικοινωνία των συντεχνιών, όταν μάλιστα χαρακτηρίζονταν από ατομικισμό και επιδίωκαν μόνο την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του επαγγελματικού χώρου τους.⁵⁵ Η αλληλεγγύη και η αλληλοβοήθεια που εκδηλώνονταν σε περιόδους απεργιών (απεργία μεταλλωρύχων και γυναικών εργατριών στην Αμμόχωστο) δεν οφειλόταν τόσο σε ανάπτυξη εργατικής συνείδησης, όσο στη λειτουργία της αλληλεγγύης της κοινωνίας των πολιτών και σε εκδήλωση ηθικής συμπεριφοράς. Τα διαμορφωμένα χαρακτηριστικά των συντεχνιών δεν προήγαγαν την υιοθέτηση ίδιου αξιακού συστήματος, συμπεριφορών και δράσης και, κυρίως, δεν βοηθούσαν στην ενίσχυση της κοινωνικοποίησης των εργατών και στη δημιουργία εργατικής συνείδησης. Από νωρίς έγινε κατανοητό από τα ηγετικά στελέχη ότι για να υπερβούν τις αδυναμίες της διάσπασης έπρεπε να επιτύχουν συστέγαση σε κοινό οίκημα,

⁵⁰ Α. Φάντης, «Ο αγώνας των Συντεχνιών ως την Α΄ Συνδιάσκεψη», ομιλία στην Β΄ Συνδιάσκεψη, Νοέμβριος 1941.

⁵¹ Π. Παιονίδης, ό.π., 41.

⁵² Διοικητικοί παράγοντες διαφοροποιήθηκαν από τη θέση αυτή και εξέφρασαν την άποψη ότι οι σχετικά μεγάλες συντεχνίες μπορούν πιο εύκολα να ελεγχθούν: Sai/1039/1931, *Trade union in Cyprus*, Έφορος Συντεχνιών στο διοικητή Λευκωσίας, 27-8-1940.

⁵³ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 43

⁵⁴ Δήμητρα Λαμπροπούλου, *Μεταμορφώσεις του αστικού τοπίου και μεταβολές των εργασιακών σχέσεων: Οι άνθρωποι που έχτισαν την Αθήνα*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα, 2008, 243.

⁵⁵ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 43.

καθώς και συνένωση των συντεχνιών που αφορούσαν ομοειδή επαγγέλματα. Θα τερματιζόταν τότε ο κατακερματισμός του εργατικού κινήματος και η συνακόλουθη ύπαρξη πληθώρας εργατικών σωματείων. Έτσι, θα γινόταν υπέρβαση των αδυναμιών της τοπικής συντεχνιακής κλίμακας, με αποτέλεσμα την ενίσχυση της διαπραγματευτικής δύναμης των εργατών.⁵⁶ Η συστέγαση σε κοινό χώρο θεωρήθηκε ως απαραίτητη προϋπόθεση και προπαρασκευαστικό στάδιο για τη μετάβαση στο επόμενο βασικό συνδικαλιστικό βήμα, που ήταν η συγκρότηση Ενιαίου συνδικαλιστικού φορέα.⁵⁷

Οι καθοδηγητές κατέγραφαν τα κέρδη που θα εξασφαλιζόνταν από την απόκτηση κοινής στέγης. Η συστέγαση θα επέφερε οικονομικά, οργανωτικά, ιδεολογικά και συνδικαλιστικά οφέλη στον εργατικό κόσμο. Κοινή στέγη σήμαινε απαλλαγή από πολλά λειτουργικά έξοδα, όπως τα έξοδα για ενοίκια, και λύση πρακτικών θεμάτων που ανακύπτουν στη λειτουργία ενός οικήματος από την κοινή χρήση του χώρου και των τεχνικών μέσων. Εξάλλου, η συνύπαρξη στον ίδιο χώρο και η καθημερινή επικοινωνία θα εμπλούτιζαν τις εμπειρίες μέσα από την ανταλλαγή απόψεων. Η συνεργασία και η συλλογικότητα θα αναπτύσσονταν, επίσης, με καλύτερους όρους μέσα από τη διεξαγωγή ενός γόνιμου διαλόγου, στηριζόμενου σε θέσεις και αντιθέσεις, που θα οδηγούσε στην ιδεολογική ζύμωση των εργατών. Με ενιαίους μηχανισμούς καθοδήγησης και επικοινωνίας θα δημιουργούνταν οι προϋποθέσεις και οι δυνατότητες οργάνωσης του πλαισίου των αιτημάτων τους, αλλά και των τρόπων διεκδίκησής τους ώστε να τελεσφορήσουν. Μέσα, λοιπόν, από τις πολιτισμικές σχέσεις θα ενισχυόταν η εργατική συνείδηση και θα υιοθετούνταν συμβολικές πρακτικές που θα αποτελούσαν προσδιοριστικά στοιχεία της ταυτότητας της εργατικής τάξης. Πράγματι, είχε ιδιαίτερη ωφελιμότητα η συστέγαση για την ιδεολογική ωρίμανση, αφού μέσα από ιδεολογικές διαδικασίες το κοινωνικό άτομο και τα κοινωνικά σύνολα προχωρούν από την αυθόρμητη οικονομική στη συνειδητή πολιτική πράξη. Η εφημερίδα *Ανεξάρτητος*, τονίζοντας την αξία της συστέγασης ανέφερε: «*Η συστέγαση είναι το θεμέλιο ανάπτυξης των συντεχνιών αφού αναπτύσσεται εργατική συνείδηση, προϋπόθεση ανάπτυξης εργατικού κινήματος*».⁵⁸

Οι ενέργειες για την υλοποίηση αυτού του στόχου ξεκίνησαν το 1939 και ολοκληρώθηκαν το 1941.⁵⁹ Οι διαδικασίες, βέβαια, κινήθηκαν με αργούς ρυθμούς και σε απαγορευτικό πλαίσιο, όπως έγινε με όλη την οργανωτική πορεία των συντεχνιών στην

⁵⁶ Γ. Λεονταρίτης, «Το Ελληνικό Εργατικό κίνημα και το αστικό κράτος 1910-1920», στο: Θ. Βερέμης – Οδ. Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα ...*, Φιλίπποτης, Αθήνα, 1980, 77.

⁵⁷ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 60.

⁵⁸ Εφημ., *Ανεξάρτητος* «Ο συστεγασμός των συντεχνιών και τα καλά του», 13-9-40.

⁵⁹ Α. Φάντης, *Από το Λαό...*, ό.π., 86.

Κύπρο στην περίοδο της *Αγγλοκρατίας*, ενώ οι δράσεις των ηγετικών στελεχών προσέκρουσαν σε πολλαπλά εμπόδια. Πιο συγκεκριμένα, έπρεπε να ξεπεράσουν την αρνητική στάση της Διοίκησης που οδηγούσε σε γραφειοκρατικές διαδικασίες, αλλά και τις εσωτερικές αντιδράσεις. Οι αξιωματούχοι της αποικιακής διοίκησης, θεωρώντας την επιδίωξη της συστέγασης των συντεχνιών ως προσπάθεια ενίσχυσης του συνδικαλιστικού κινήματος, αντιμετώπιζαν τα αιτήματα ως έκνομα επικαλούμενοι το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, δηλαδή το Νόμο των συντεχνιών του 1932, που προϋπέθετε τη δήλωση διακριτής διεύθυνσης για κάθε υποψήφια προς εγγραφή συντεχνία.⁶⁰ Τα εμπόδια, όμως, δεν προέρχονταν μόνον από την αποικιακή διοίκηση. Οι επιμέρους συντεχνίες αδυνατούσαν να διαισθανθούν και να συνειδητοποιήσουν την αξία αυτής της ενέργειας, να προβλέψουν τις θετικές προοπτικές, που είχε για το εργατικό κίνημα, και να αξιολογήσουν το κέρδος από την επιτυχία του στόχου, ώστε να προχωρήσουν σε υπέρβαση των οποιωνδήποτε μεταξύ τους διαφορών. Το χαμηλό επίπεδο εργατικής συνείδησης, η έλλειψη επαρκούς ωριμότητας των συντεχνιών και οι διαφορετικές αντιλήψεις μεταξύ των διαφόρων ομάδων, προκαλούσαν κωλύματα στη διαδικασία. Χρειαζόταν, λοιπόν, να ξεπεραστούν οι στερεότυπες αντιλήψεις υπεροχής και η εσωστρέφεια που χαρακτήριζε κάποιες συντεχνίες. Τοποθετούμενος κριτικά ο Α. Ζιαρτίδης χρησιμοποιεί παραδείγματα εκδήλωσης εγωιστικής συμπεριφοράς από μέρους συντεχνιών, η οποία απέτρεπε τη συστέγαση: «Οι εμποροϋπάλληλοι», αναφέρει, «δεν ήθελαν να συστεγάζονται με τους «κουρελήδες» της οικοδομικής βιομηχανίας ή τους υποδηματεργάτες. Θεωρούσαν ότι με τη συστέγαση έχαναν ορισμένα δικαιώματα και προνόμια.»⁶¹ Ένας άλλος παράγοντας που αντιμετώπιζε αρνητικά τη συστέγαση ήταν μια μικρή, αλλά δραστήρια ομάδα τροτσκιστών, που εξέφραζε εξτρεμιστικές τάσεις στο συνδικαλιστικό κίνημα.⁶² Προτιμούσαν κάθε συντεχνία να εδράζεται σε ιδιαίτερο οίκημα, γιατί αυτό διευκόλυνε την προπαγάνδα τους.⁶³

Υπήρχαν, βέβαια, συντεχνίες που αντιλαμβάνονταν τη σημασία της συστέγασης, όπως οι συντεχνίες Λεμεσού, οι οποίες την ενέταξαν ως αίτημα στο υπόμνημα που παρέδωσαν στο νέο κυβερνήτη τον Ιούλιο του 1939.⁶⁴ Και άλλες συντεχνίες, όμως, όπως αυτές των μηχανοτεχνιτών και ηλεκτροτεχνιτών Λευκωσίας, την συμπεριέλαβαν στα

⁶⁰ Μ. Ιωάννου, *Οι εργατικοί αγώνες της ΣΕΚ*, Λευκωσία, 2002, 8· Π.Παιονίδης, ό.π., 42.

⁶¹ Π. Παιονίδης, ό.π., 42.

⁶² *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 60· Π.Παιονίδης, ό.π., 42.

⁶³ Α. Φάντης, *Από το Λαό...*, ό.π., 86.

⁶⁴ *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 94.

αιτήματά τους εν όψει της Α΄ Παγκύπριας Συνδιάσκεψης.⁶⁵ Έτσι, η συστέγαση των συντεχνιών συμπεριλήφθηκε στο διεκδικητικό πλαίσιο όταν η συνδιάσκεψη πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του 1939, η επιτυχία, όμως, αυτού του στόχου πραγματοποιήθηκε το 1941. Το γεγονός θεωρήθηκε ότι άνοιγε «*διάπλατες τις πόρτες προς την πλήρη συνεργασία και την αλληλεγγύη, την ταξική διαπαιδαγώγηση των εργατών και την ένταση της εκπολιτιστικής δράσης*»⁶⁶.

Η Παγκύπρια Συντεχνιακή Επιτροπή (ΠΣΕ) με έκδοση ειδικού δελτίου της το 1941 χαιρέτισε τα σημαντικά οφέλη αυτού του γεγονότος: «*Επιτέλους! Ύστερα από αρκετές προσπάθειες των εργατών για τη συστέγαση των Συντεχνιών νικήσαμε κάθε εμπόδιο είτε από την κυβέρνηση είτε από τους ίδιους τους εργάτες. Τα ωφέληματα που θα προκύψουν από τη συστέγαση δεν είναι λίγα. Είναι η ενιαία κατεύθυνση και καθοδήγηση των συντεχνιών στους αγώνες τους και γενικά στη δουλειά τους για τα ζητήματα που αφορούν τους εργάτες. Από την άλλη η στενή αντίληψη κάθε εργάτη για το δικό του επάγγελμα, θα χαθεί με το συστεγασμό και με την καθημερινή επαφή. Η ψυχική αυτή επαφή μεταξύ των μελών θα κάμνει ώστε τον αγώνα του κτίστη θα τον θεωρεί δικό και ο σωφέρ και τον αγώνα του υποδηματεργάτη θα τον θεωρεί δικό του και ο ραπτεργάτης και όλοι οι εργάτες. Και αυτό θα βοηθά στην επιτυχία των εργατικών αγώνων*»⁶⁷. Η ηγεσία του εργατικού κόσμου θεωρούσε ότι με τη συστέγαση ενισχύονταν οι πολιτισμικές σχέσεις και συνεπώς η εργατική συνείδηση, τα υποκείμενα της εργασίας οδηγούνταν δηλαδή στη συνείδηση της εργατικής τάξης, η οποία ενισχυόταν από την αποβολή της στενής συντεχνιακής αντίληψης και την καθολική αντιμετώπιση των εργατικών προβλημάτων όχι απλώς με πνεύμα αλληλοβοήθειας, αλληλεγγύης και αδελφικών σχέσεων, αλλά με ταξική συνείδηση.

Εξάλλου, στα καταστατικά των περισσότερων εργατικών σωματείων αναφερόταν ως στόχος η πνευματική ανάπτυξη των μελών τους.⁶⁸ Η συστέγαση δημιουργούσε προϋποθέσεις για λειτουργία μορφωτικών συλλόγων που θα αποτελούσαν εργαλεία για την υλοποίηση του στόχου. Με διαλέξεις, ανάγνωση εφημερίδων, συντήρηση νυχτερινών σχολείων, αθλητικές ομάδες, θεατρικές παραστάσεις, εργατικά μαθήματα προσπαθούσαν να απομακρύνουν τους εργάτες από συνήθειες όπως ήταν το χαρτοπαίγνιο και ο αλκοολισμός, που μπορεί να αποκτηνώσει τους εργάτες και να τους καταστήσει

⁶⁵ Στο ίδιο, ό.π., 95.

⁶⁶ Α. Φάντης, «Ο αγώνας των συντεχνιών ως την Α΄ Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη», ομιλία στην Β΄ Παγκύπρια Συνδιάσκεψη, Νοέμβριος 1941.

⁶⁷ Π. Βαρνάβας, *Ανασκαλίζοντας την Ιστορία*, ό.π., 13.

⁶⁸ SAI/ 435/1938, *The Nicosia Press Workers Trade Union*. Επισυνημμένο το καταστατικό της συντεχνίας· SAI/1244/1938, *The Nicosia Carpenter's employees Trade Union*, Λευκωσία, 2-11-1938.

ασυνείδητους.⁶⁹ Εκτός, βέβαια, από αυτή καθαυτή την καλλιέργεια των μελών, πολλές φορές οι μορφωτικοί όμιλοι λειτούργησαν και ως προπαγανδιστικοί όμιλοι για ενίσχυση του οργανωτικού πλαισίου, αναδεικνύοντας τα οφέλη της οργάνωσης.⁷⁰

Είναι εύλογο ότι όλες αυτές οι δραστηριότητες γίνονταν κάτω από την αυστηρή επιτήρηση της Αστυνομίας. Όργανά της προχωρούσαν συχνά σε έρευνα στα οικήματα των εργατικών σωματείων με σκοπό την κατάσχεση ιδεολογικών εργαλείων που οι συντεχνίες χρησιμοποιούσαν για ανάπτυξη του μορφωτικού επιπέδου των εργατών, όπως συνέβη στη Λεμεσό. «Σήμερα», ανέφερε η εφημερίδα *Ανεξάρτητος* στις 6-8-1940, «κατά το μεσημέρι αστυνομική δύναμη από επτά άνδρες με επικεφαλής τον ανθυπαστυνόμο Απόστολον Κυπριανού πήγε στο οίκημα των συντεχνιών Λεμεσού για διεξαγωγή έρευνας. Στον καφετζήν και τους παρευρεθέντες εργάτες δήλωσε ότι οι ανώτεροί μας πληροφορήθηκαν ότι στο οίκημα των συντεχνιών λειτουργεί μορφωτικός όμιλος, στον οποίον διδάσκονται επαναστατικές ιδέες. Με τις συντεχνίες δεν έχουμε να κάμουμε τίποτε και ούτε ήλθαμε για να ερευνήσουμε τι των εργατών. Θέλουμε μόνο να πάρουμε τα έγγραφα του μορφωτικού ομίλου και του καταστατικού του.»⁷¹

2.2. Η προοπτική συγκρότησης ενιαίου συνδικαλιστικού φορέα

Ενίσχυση στο εργατικό κίνημα θα προσέφερε η συνένωση των ομοειδών συντεχνιών, αρχικά σε επαρχιακή⁷² και αργότερα σε παγκύπρια κλίμακα, ώστε ο συνδικαλισμός να προχωρήσει σε δεύτερο επίπεδο οργάνωσης. Άρχισε, λοιπόν, η συνένωση να είναι αντικείμενο συζητήσεων στις εργατικές συγκεντρώσεις και να τίθεται ως διαπραγματευτικό αίτημα προς τους αρμόδιους παράγοντες, κυρίως, μετά το 1939. Έτσι, αντιπρόσωποι των συντεχνιών κτιστών και εργατών κτιστών Λάρνακας, Αμμοχώστου, Λεμεσού συναντήθηκαν στις 2-7-1939 στο οίκημα κτιστών Λευκωσίας, όπου πάρθηκε απόφαση συνένωσης των επαγγελματικών κλάδων. Εμφανώς όμοιο αντικείμενο συνάντησης είχαν και οι μαραγκοί, οι μπογιατζήδες, οι σιδηρουργοί, οι οικοδόμοι και οι εργάτες οικοδομών. Υποβλήθηκε, λοιπόν, στη Διοίκηση αίτημα για

⁶⁹ Ο αλκοολισμός ήταν ένα από τα θέματα της Συνδιάσκεψης της Στουτγκάρδης. Βλ. Α. Λιάκος, *Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η σοσιαλιστική νεολαία*, Θεσσαλονίκη, 1985, 44.

⁷⁰ Α. Φάντης, «Η δράση των συντεχνιών», ομιλία στη Β' Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη, Νοέμβριος 1941.

⁷¹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, 8-8-1940.

⁷² Σε έγγραφο προερχόμενο από το Γραφείο του εφόρου εγγραφής των συντεχνιών (30-1-1940) αναφέρονται αιτήσεις επαγγελματιών της επεξεργασίας ξύλου της Λευκωσίας και του οικοδομικού κλάδου της Λεμεσού με αίτημα τη συνένωση.

συγκρότηση ενιαίας συντεχνίας με το όνομα *Κατασκευαστές και Εργάτες Οικοδομών* (*Constructors employees Trade union*).⁷³

Ο προβληματισμός των φορέων της Διοίκησης στράφηκε γύρω από τις συνέπειες της αποδοχής του αιτήματος. Η συνένωση θα ενίσχυε την εικόνα περίπου 3000 ατόμων που θα ανήκαν πλέον στην ίδια συντεχνία και συνεργαζόμενοι θα αγωνίζονταν με μεγαλύτερες αξιώσεις για υψηλότερους μισθούς και στήριξη σε οικονομικό και ηθικό πεδίο. Συγχρόνως, ενδεχόμενη ήταν η χρήση προπαγανδιστικών μηχανισμών για προσέλκυση όσων εργατών δεν είχαν ακόμη ενταχθεί σε συντεχνία.⁷⁴ Οι αρμόδιοι παράγοντες, παραπέμποντας στο υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο⁷⁵, που δεν προέβλεπε ενοποίηση,⁷⁶ ακολουθούσαν μια εφεκτική πολιτική για να μειώσουν τις συνέπειες της ενοποίησης. Αναγνώριζαν την αδυναμία του συγκεκριμένου θεσμικού πλαισίου και την ανάγκη αναθεώρησής του, αλλά δήλωναν με κάθε ευκαιρία ότι πρόθεση της Διοίκησης ήταν η δημιουργία ενός υγιούς συστήματος συντεχνιών στην Κύπρο. Διστάζοντας να καθορίσει με ακρίβεια τα χαρακτηριστικά του μοντέλου των εργατικών σωματείων που επιδίωκε, η αποικιακή διοίκηση στην πραγματικότητα στόχευε σε ένα όχι αυτόνομο, αλλά ελεγχόμενο σύστημα συντεχνιών. Ο κομμουνιστικός κίνδυνος λειτουργούσε ανασταλτικά στις αποφάσεις των αρχών, που, όμως, συχνά θεωρούσαν τις ηγεσίες των συντεχνιών υπεύθυνες για την απόρριψη των αιτημάτων τους.⁷⁷ Ο προβληματισμός της εξουσίας αφορούσε τον βαθμό ενοποίησης και την άσκηση ελέγχου στην ενοποιημένη συντεχνία, ώστε να αποτραπεί σε κομμουνιστικά στοιχεία να επηρεάσουν την ιδεολογική ταυτότητα των εργατών.⁷⁸ Διακατεχόμενοι οι αρμόδιοι από καχυποψία ότι πίσω από το αίτημα για συνένωση κρυβόταν η επιδίωξη κάποιων για απόκτηση μεγάλης δύναμης, που θα την αξιοποιούσαν σε αντιδραστικές ενέργειες, συγχρόνως όμως διαβλέποντας ότι ήταν αδύνατη η παρεμπόδιση της ενοποίησης και ότι αναπόφευκτα η εξέλιξη προς αυτή την κατεύθυνση θα προχωρούσε, θεώρησαν επιβεβλημένη την κατασκευή μηχανισμών ελέγχου και τον καθορισμό αυστηρών όρων λειτουργίας, ακόμη και ευρύτερων συντεχνιών, για να ελαχιστοποιηθεί ο κίνδυνος επέμβασης κομμουνιστικών στοιχείων.⁷⁹

⁷³ SAI/1039/31, ό.π., Αναπληρωτής αποικιακός Γραμματέας στον Έφορο συντεχνιών, 4-8-1939.

⁷⁴ SAI/1039/31, Εμπιστευτικό έγγραφο του Αστυνομικού Διευθυντή στον Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 4-7-1939.

⁷⁵ SAI/1039/31, Έγγραφο του Εφόρου εγγραφής των συντεχνιών στον Αποικιακό γραμματέα, 30-1-1940.

⁷⁶ SAI/1244/1938, *The Nicosia carpenters' employees Trade union*, Λευκωσία, Έφορος συντεχνιών στο διοικητή Λευκωσίας, 19-4-1940.

⁷⁷ SAI/871/1940, *Trade Union of employees of the Cyprus*, Διοικητής Λεμεσού στον Αστυνομικό Διευθυντή, Λεμεσός, 27-5-1940.

⁷⁸ SAI/1039/31, ό.π., έγγραφη αναφορά του Εφόρου συντεχνιών στο Διοικητή Λευκωσίας και Διευθυντή Αστυνομίας, Λευκωσία, 27-8-1940.

⁷⁹ SAI/ 1039/31, ό.π., *Απόρρητο*, Διευθυντής Αστυνομίας προς το Διοικητή Λευκωσίας, Λευκωσία, 29-8-1940.

Η διεύρυνση, πάντως, των εργατικών σωματείων θεωρήθηκε από τους εργατικούς ηγέτες ως ωρίμανση των συνθηκών για έξοδο από την εσωστρέφεια και επίσημη προς τα έξω κοινοποίηση των εργατικών στόχων, καθώς και κοινωνικές παρεμβάσεις. Έτσι, προχώρησαν σε ενέργειες για τη δημιουργία ενιαίου συνδικαλιστικού φορέα, αντιπροσωπευτικού όλων των οργανωμένων εργατών. Ο κατατμημένος συνδικαλιστικός χώρος έπρεπε να ενοποιηθεί. Τέθηκε, λοιπόν, στη Διοίκηση, τον Αύγουστο του 1939, το αίτημα για πραγματοποίηση συνδιάσκεψης των συντεχνιών με στόχους τη συζήτηση των εργατικών προβλημάτων και δημιουργία Παγκύπριας Συντεχνιακής Επιτροπής. Η επιτροπή ως εκπρόσωπος όλων των πρωτοβάθμιων οργανώσεων θα προχωρούσε στην κωδικοποίηση των εργατικών αιτημάτων, που θεωρούνταν ιδιαίτερης σημασίας μετά το 1939, λόγω, αφενός των παρενεργειών του αρνητικού διεθνούς οικονομικού και πολιτικού περιβάλλοντος και, αφετέρου του περιοριστικού πλαισίου στο οποίο λειτουργούσαν τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα στο νησί. Υπήρχε, μάλιστα, επιτακτική ανάγκη αυτά τα προβλήματα να αντιμετωπισθούν χωρίς άλλη καθυστέρηση. Το αίτημα, όμως, απορρίφθηκε.

Η άρνηση του διοικητή Λευκωσίας, αν και νόμιμη ενέργεια, προκάλεσε όχι μόνο τις διαμαρτυρίες των εργατών, αλλά και μερίδας του τύπου. Ο *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* (2-8-1939) τοποθετείται επικριτικά απέναντι στη στάση της Διοίκησης θεωρώντας την άρνηση «ως σοβαρό πλήγμα κατά της τάξεως των οργανωμένων εργατών, πλήγμα εντελώς απροσδόκητο και δια τούτο εγκληματικόν, δημιουργούν ακόμα την εντύπωσιν ότι αι επίσημαι αρχαί όχι μόνον δεν ευνοούν αλλά και αντιδρούν κατά της οργανώσεως των εργατών την οποίαν εντούτοις οι ενδιαφερόμενοι ταυτίζουν και πολύ ορθώς προς την βελτίωσιν των συνθηκών της ζωής τους.» Η εφημερίδα συνεχίζοντας παρουσιάζει τους στόχους της συνδιάσκεψης. Η συνδιάσκεψη δεν «επρόκειτο να επιδιώξει παράνομους σκοπούς και να συζητήσει ζητήματα πολιτικής φύσεως έναντι των οποίων η κυπριακή κυβέρνηση έχει ως γνωστόν υπερβολική ευαισθησίαν. Η συζήτησις θα αφορούσε τη συζήτηση προβλημάτων διαφόρων συντεχνιών και θα γινόταν εν πνεύματι γαλήνης και ηρεμίας. Θα κατέληγαν σε ορισμένα φρονήματα και θα συνέτασσαν κοινόν υπόμνημα το οποίον ακολούθως θα υπέβαλλαν ευσεβάστως προς την αυτού εξοχότητα τον νέον κυβερνήτη της αποικίας άμα τη αφίξει του. Η άδεια δεν εξητήθει προς συγκρότησιν καμιάς μυστικής συνεδριάσεως εταίρων στρογγύλης τραπέζης αλλά φανεράς συσκέψεως αντιπροσώπων των νομίμως υφισταμένων συντεχνιών, εις την οποίαν η αστυνομία θα είχε πάσαν ευχέρειαν να αποστείλει όργανά της προς φρούρησιν της μη κινδυνευούσης ταξεως και προς τήρησιν στενογραφημένων ή μη πρακτικών των μελλόντων να διανοιχθούν κατά αυτήν».

2.3. Οι διαδικασίες της πρώτης Συνδιάσκεψης-Αιτήματα των οργανωμένων εργατών - Αποτυχία ολοκλήρωσης του στόχου

Η αρχική άρνηση της Διοίκησης κάμφθηκε και έτσι στις 6 Αυγούστου 1939 πραγματοποιήθηκε στο θέατρο Χατζηχαμπή στο Βαρώσι (Αμμόχωστος) σύσκεψη αντιπροσώπων όλων των μέχρι τότε εγγεγραμμένων συντεχνιών, αλλά και κάποιων που βρίσκονταν στη διαδικασία της εγγραφής,⁸⁰ για να μελετηθεί η δυνατότητα που υπήρχε για συγκρότηση ενιαίου συνδικαλιστικού φορέα.⁸¹

Στη συνδιάσκεψη συμμετείχαν ανεξάρτητες συντεχνίες, αλλά και συντεχνίες ευρισκόμενες κάτω από τον έλεγχο του Κ.Κ.Κ.⁸² Συγκεκριμένα, έλαβαν μέρος 101 εκπρόσωποι των 44 αναγνωρισμένων ή υπό αναγνώριση συντεχνιών, που αριθμούσαν 2500 μέλη.⁸³ Η διαδικασία ξεκίνησε με εισήγηση του Πόπα Κλεόπα, εκπροσώπου της *Συντεχνίας Ιδιωτικών Υπαλλήλων Αμμοχώστου*, και ακολούθως εκλέχθηκε διμελές προεδρείο.⁸⁴ Μετά την ανάγνωση των χαιρετισμών ακολούθησε η παρουσίαση των ψηφισμάτων των επαρχιακών εργατικών συνδιασκέψεων που μετέφεραν τα αιτήματα των συντεχνιών, τα οποία συζητήθηκαν κατ'άρθρον.

Η θεματολογία της συνδιάσκεψης⁸⁵ κινήθηκε στους άξονες της οργάνωσης των εργατών, των κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων και των όρων λειτουργίας της εργασίας σε διάφορα επίπεδα. Μέσα από τη συζήτηση του διεκδικητικού πλαισίου έγινε προσπάθεια να αναγκασθεί η Διοίκηση να προχωρήσει σε μετασχηματισμό της πολιτικής και κοινωνικής πολιτικής της, διευρύνοντας το πλαίσιο των κοινωνικών και πολιτικών παραχωρήσεων. Ως προς το πρώτο θέμα, η συζήτηση εστιάσθηκε στην κατοχύρωση των δικαιωμάτων ελεύθερης οργάνωσης όλων των έμμισθων και συστέγασης όλων των συντεχνιών, σύμπτυξης των συντεχνιών σε τοπικές ομοσπονδίες, παγκύπριες ομοσπονδίες και συνομοσπονδίες. Υπήρχε αίτημα η εγγραφή των συντεχνιών να γίνεται το αργότερο

⁸⁰ Στην συνδιάσκεψη έλαβαν μέρος και Κρήτες που είχαν καταφύγει στην Κύπρο μετά την αποτυχημένη απόπειρα κατά του μεταξικού καθεστώτος στην Κρήτη το 1938. Συγκεκριμένα, ο δήμαρχος των Χανίων μετά την αποτυχημένη τοπική εξέγερση των προοδευτικών δυνάμεων, για να αποφύγει την σύλληψη, αποβιβάσθηκε κρυφά στην Κύπρο (στο Ξερό) μαζί με τρία άλλα άτομα. Οι μεταλλωρύχοι της περιοχής τους φιλοξένησαν και τους προσκάλεσαν στην συνδιάσκεψη. “Τους καλέσαμε τιμής ένεκεν” αναφέρει ο Ευστάθιος Ξυναρής: Π. Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, 11.

⁸¹ Π.Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, ό.π., 10.

⁸² *Ιστορία ΣΕΚ*, ό.π., 218.

⁸³ Εφημ. *Ανεξάρτητος* “Οι αποφάσεις της Παγκυπρίου Εργατικής Συνδιασκέψεως”, 8-8-1939.

⁸⁴ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, 62.

⁸⁵ Από την Α' Συνδιάσκεψη δεν υπάρχουν πρακτικά και όσα στοιχεία είναι διαθέσιμα προέρχονται από καταγεγραμμένες αφηγήσεις πρωταγωνιστών, από τον τύπο και τις αναδρομικές αναφορές που έγιναν από κάποιους ομιλητές στη διάρκεια της Β' Συνδιάσκεψης το Νοέμβριο του 1941.

εντός οκτώ ημερών από την υποβολή της αίτησης και να παραχωρείται ελευθερία σε όλους τους εργάτες για να συνέρχονται σε τοπικές και παγκύπριες συνδιασκέψεις. Συναφές προς το αίτημα της οργάνωσης ήταν και το αίτημα για άσκηση ποινικής δίωξης όσων εργοδοτών εμπόδιζαν την οργάνωση των εργατών, αλλά και όσων αντιδρούσαν στο δικαίωμα πραγματοποίησης απεργίας από τους εργάτες, με πραγματοποίηση ανταπεργίας (*lock out*), ενέργεια που επιδίωκε την ισχυροποίηση της θέσης των εργοδοτών έναντι των εργατών ως αντιστάθμισμα των απεργιακών κινητοποιήσεων. Επιδίωξη, μάλιστα, των εργατών ήταν η απεργία να θεσμοθετηθεί ως δικαίωμα. Επιπλέον, για να προστατευθεί η οργανωμένη εργασία ζητήθηκε να τεθεί ως όρος στους εργοδότες να γίνεται πρόσληψη εργατών αποκλειστικά μέσω των εργατικών ενώσεων (κατοχύρωση του *closed shop*).⁸⁶

Μεταξύ των αιτημάτων ήταν η νομοθετική κατοχύρωση της συλλογικής σύμβασης και του δικαιώματος κήρυξης γενικής απεργίας. Η εκδήλωση γενικής απεργίας ανησυχούσε τη Διοίκηση, γιατί τη συνέδεε με την προσπάθεια ενίσχυσης των συντεχνιών μέσω της συνένωσης. Στοχεύοντας στη φαλκίδευσή της, οι φορείς της διοίκησης αντιμετώπιζαν τα αιτήματα της συνένωσης με διστακτικότητα και εφεκτική πολιτική.⁸⁷

Ο προβληματισμός σχετικά με την ενοποίηση συντεχνιών εκφράστηκε με ανταλλαγή εγγράφων ανάμεσα στον έφορο συντεχνιών, τον διοικητή Λευκωσίας, τον αστυνομικό διευθυντή και τον αποικιακό γραμματέα, με αφορμή αιτήματα διαφόρων συντεχνιών να προχωρήσουν σε συνένωση.⁸⁸ Όπως δήλωναν οι επίσημοι φορείς βασική επιδίωξή τους ήταν η δημιουργία υγιούς συντεχνιακού κινήματος. Στην πραγματικότητα, όμως, στόχευαν στον αποτελεσματικό έλεγχο του και στην αυστηρή επιτήρηση της συλλογικής δράσης. Για την επίτευξη αυτού του στόχου αναδιπλώθηκαν από την αρχική θέση τους, ότι ο έλεγχος επιτυγχάνεται με μικρές συντεχνίες, αφού η διαδικασία αυτή εμπλέκει σε ηγετικές θέσεις πολλά πρόσωπα, με δυνατότητα, μάλιστα, ενθάρρυνσής τους σε ανεπιθύμητες ενέργειες για ικανοποίηση προσωπικών τους επιδιώξεων.⁸⁹ Αποτελεσματικότερος έλεγχος θα εξασφαλιζόταν με τη συγκρότηση μεγάλων συντεχνιών·

⁸⁶ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, 8-8-1939.

⁸⁷ SAI/ 1039/31, *Trade union movement in Cyprus*, “Ο έφορος συντεχνιών στο διοικητή Λευκωσίας”, 1-8-1939.

⁸⁸ Η διοίκηση δεν είχε ξεκάθαρη στάση στο θέμα της ενοποίησης. Πρωταρχικός στόχος ήταν ο έλεγχος από την επιρροή του κομμουνισμού. Οι υπάρχοντες ενδοιασμοί για την ενοποίηση ομοειδών συντεχνιών προέρχονταν από αμφιβολίες ως προς τις δυνατότητες της Αστυνομίας για έλεγχο μικρών ή μεγάλων συντεχνιών, φόβο για την διαβρωτική επιρροή που μπορούσαν να ασκήσουν ανεπιθύμητες προσωπικότητες και κομμουνιστικοί παράγοντες στους εργάτες και προβληματισμό για τους όρους ανάπτυξης υγιούς συντεχνιακού κινήματος.

⁸⁹ SAI/1039/31, *Trade union movement in Cyprus*, έγγραφο του εφόρου συντεχνιών στον αποικιακό γραμματέα, Λευκωσία, 30-1-1940. Η ίδια άποψη εκφράζεται από τον αστυνομικό διευθυντή σε έγγραφο με ημερομηνία 29-8-1940.

έτσι εκφράστηκε πρόθεση αλλαγής του υπάρχοντος νομικού πλαισίου που θα επέτρεπε τη συνένωση των συντεχνιών.⁹⁰

Το διεκδικητικό πλαίσιο των αιτημάτων που εγκρίθηκε από την Α΄ Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη μπορεί να θεωρηθεί ότι περιλάμβανε ριζοσπαστικά αιτήματα⁹¹, που κάλυπταν όλο το πλέγμα των εργασιακών δεδομένων. Τα αιτήματα αφορούσαν τον καθορισμό των εργασιακών όρων και του ωραρίου απασχόλησης, αλλά και τη θεσμοθέτηση ετήσιας ανάπαυσης. Επιδίωξη ήταν να περιορισθεί το ωράριο σε 44 ώρες εβδομαδιαίως, για όλους τους εργαζομένους «εις την επιφάνεια και υπό ομαλές υγιεινές συνθήκας» και σε 33 ώρες για τους εργαζομένους «υπογείως ή υπό ανθυγιεινές συνθήκας», όπως για τις γυναίκες και τους ανηλίκους.⁹² Η υγιεινή και η ασφάλεια των εργασιακών χώρων έπρεπε να ελέγχεται από ομάδα επιθεωρητών, που θα αποτελούνταν από κυβερνητικούς λειτουργούς και αντιπροσώπους των συντεχνιών. Σημαντικό αίτημα ήταν ο καθορισμός ελαχίστου ορίου ημερομισθίου, προσαρμοζόμενου στον τιμαριθμικό δείκτη και τις συνθήκες εργασίας, και ο προσδιορισμός των υπερωριών και του τρόπου πληρωμής τους. Για να αποφεύγονται οι αυθαίρετες απολύσεις - και μάλιστα χωρίς προειδοποίηση - συμπεριλήφθηκε στα αιτήματα η υποχρέωση να αιτιολογείται τυχόν απόλυση και να παραχωρείται αποζημίωση, ο καθορισμός της οποίας θα ήταν ανάλογος με την προϋπηρεσία και τον χαρακτήρα της απασχόλησης.

Ένας από τους άξονες των διεκδικήσεων ήταν η εφαρμογή του καθεστώτος των κοινωνικών ασφαλίσεων, κατά τα ισχύοντα στον κυβερνητικό εργασιακό χώρο, η χορήγηση δηλαδή πλήρους απολαβής σε περίπτωση ασθένειας και η κάλυψη όλων γενικά των κινδύνων (ασθένεια, ανεργία, ανικανότητα, δυστυχήματα, γήρας, θάνατος, μητρότητα) με τη συγχρηματοδότηση των εργοδοτών, της κυβέρνησης και των δήμων. Τη διαχείριση θα είχαν από κοινού η κυβέρνηση και αντιπρόσωποι των οργανωμένων εργατών. Επιπροσθέτως, το γεγονός ότι είχε αρχίσει να συρρικνώνεται το πεδίο της απασχόλησης και οι προοπτικές για βελτίωσή του, εξ αιτίας του διεθνούς περιβάλλοντος, δεν ήταν ευοίωνες οδήγησε σε διεκδίκηση της απαγόρευσης εργοδότησης αλλοδαπών σε επιχειρήσεις στην Κύπρο, εκτός από τομείς εξειδικευμένης εργασίας όπου δεν υπήρχε δυνατότητα πρόσληψης εγχώριου εργατικού δυναμικού. Ζητήθηκε, επίσης, η θέσπιση απαγόρευσης της βαριάς εργασίας για τους ανηλίκους και τις γυναίκες. Το αίτημα για

⁹⁰ SAI/1244/1938, *The Nicosia Carpenters' employees trade union*, έγγραφο του εφόρου εγγραφής συντεχνιών, Λευκωσία, 19-4-1940.

⁹¹ Ο βρετανός συνδικαλιστής Χουάιτχεντ σε χαιρετισμό του στη συνδιάσκεψη θεώρησε τις αξιώσεις πολύ μετριοπαθείς σε σύγκριση με τις επιδιώξεις των Άγγλων εργατών.

⁹² Είχαν εισαχθεί σχετικοί νόμοι για τις δυο αυτές κοινωνικές ομάδες, που όμως συχνά καταστρατηγούνταν.

εφαρμογή στην Κύπρο όλων των διεθνών συμβάσεων που ψηφίσθηκαν στις διεθνείς συνδιασκέψεις εργασίας υπό την αιγίδα του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας της Κοινωνίας των Εθνών καταδεικνύει την πρόθεση ο κοινωνικός μικρόκοσμος της Κύπρου να συνδεθεί με τον μακρόκοσμο του διεθνούς εργατικού πλαισίου και να αποτελέσει συνιστώσα του. Η διεκδίκηση, εξάλλου, επαναφοράς των πολιτικών δικαιωμάτων και εφαρμογής της καθολικής ψηφοφορίας πιστοποιεί τη διαχρονική, διαλεκτική σχέση ανάμεσα σε κοινωνικά και πολιτικά αιτήματα. Οι νομοθετικές ρυθμίσεις θα ήταν, βέβαια, χωρίς κύρος εάν δεν υπήρχε κατοχύρωση και φορέας επιβολής τους. Έπρεπε, λοιπόν, να ιδρυθούν εργατικά δικαστήρια για επίλυση των διαφορών μεταξύ των εμπλεκομένων στις εργασιακές σχέσεις για θέματα που αφορούσαν τον χώρο της εργασίας.

Συμπερασματικά, στην πρώτη συνδιάσκεψη αντιμετωπίσθηκαν σε παγκύπρια κλίμακα τα συνολικά αιτήματα των εργατών. Τα αιτήματα κωδικοποιήθηκαν σε ενιαίο ψήφισμα από 16 άρθρα, το οποίο εγκρίθηκε και ακολούθησε εκλογή πενταμελούς επιτροπής για περαιτέρω επεξεργασία τους. Η επιτροπή εκλέχθηκε από τους συνέδρους με δημοκρατικές διαδικασίες και απαρτιζόταν από τους: Ευστάθιο Ξυναρή (Λευκωσία), Λιασή Πιερή και Γ. Λεβέντη (Λεμεσός), Πόπα Κλεόπα (Βαρώσι), Ηρ. Κατσικίδη (μεταλλωρύχοι). Το σύνολο των αιτημάτων μετά την επεξεργασία τους θα επιδιόταν ως υπόμνημα στην κυβέρνηση για την ικανοποίησή τους με εισαγωγή νομοθετικών ρυθμιστικών μέτρων, που θα είχαν αναδρομική ισχύ τουλάχιστον δέκα ετών. Ατυχώς, οι διαδικασίες της Α' Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης τερματίσθηκαν χωρίς να υλοποιηθούν οι αποφάσεις της.⁹³

Οι πρωταγωνιστές του συνδικαλιστικού κινήματος αποδίδουν την αποτυχία της συνδιάσκεψης σε διαφορετικές αιτίες, ανάλογα με την ιδεολογική τους τοποθέτηση, αποδεικνύοντας ότι η ιδεολογία στρέφει σχεδόν πάντα την απόδοση ευθυνών στην ετερότητα. Από τον αριστερό χώρο αποδίδεται η αποτυχία σε αδυναμία της επιτροπής να επεξεργασθεί τα θέματα, σε αντίδραση δεξιών στοιχείων και στην έκρηξη του πολέμου.⁹⁴ Στον αντίποδα της αριστερής ερμηνείας, παράγοντες του δεξιού χώρου θεωρούν ότι η

⁹³ «Ενώ η Συνδιάσκεψη πέτυχε στην οργάνωση και τη σύγκλησή της απέτυχε το στόχο της. Ούτε την Παγκύπρια Συντονιστική οργάνωση πέτυχε να στήσει ούτε και το υπόμνημα να επιδώσει στην κυβέρνηση». Βλ. Π. Πανίκος, ό.π., 22.

⁹⁴ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 63· Ο Ευστάθιος Ξυναρής αναφερόμενος στο θέμα παρατηρεί: «Λόγω των συνθηκών που δημιουργήθηκαν με την έκρηξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου και για αντικειμενικές αδυναμίες, το υπόμνημα δεν έγινε κατορθωτό να επεξεργαστεί και να υποβληθεί». Βλ. Π. Βαρνάβας, *Παλεύοντας...* ό.π., 11.

αποτυχία οφείλεται σε ιδεολογικές διαφορές και στην απροκάλυπτη προσπάθεια των κομμουνιστών να τεθεί ολόκληρο το συνδικαλιστικό κίνημα υπό τον έλεγχό τους.⁹⁵

2.4. Το νόημα της συνδιάσκεψης

Το πλαίσιο δημιουργίας Παγκύπριου Ενιαίου Συνδικαλιστικού Φορέα δεν εντάσσεται στο παράδειγμα της ενοποίησης των συνδικαλιστικών οργανώσεων στο διεθνές πεδίο. Στη Βρετανία η *Trade Union Congress*, που ιδρύθηκε το 1868, υπήρξε προσπάθεια των συνδικαλιστικών παραγόντων να αντισταθούν σε μια δυσμενή για τα συνδικάτα νομοθεσία, ενώ στη Γερμανία, Βέλγιο και άλλες ευρωπαϊκές χώρες οι εθνικές ομοσπονδίες ιδρύθηκαν με πρωτοβουλία και ως παραρτήματα των σοσιαλιστικών κομμάτων.⁹⁶ Στην Ελλάδα η οργάνωση σε εθνική κλίμακα και η ενοποίηση του κινήματος της εργατικής τάξης βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη στις αρχές της δεκαετίας του 1910.⁹⁷ Η πρωτοβουλία ξεκίνησε από τη νότια Ελλάδα με πρωτοβουλίες πολιτικών παραγόντων που ενθαρρύνονταν από τον Βενιζέλο, ενώ οι σοσιαλιστές διατηρούσαν αρνητική στάση. Ο εθνικός αυτός φορέας αποκλήθηκε *Πανελλήνια Εργατική Ομοσπονδία* (ΠΕΟ) και είχε βραχύβια διάρκεια, αφού διατηρήθηκε μόνον ως το 1914-1915. Η ίδρυση της Γ.Σ.Ε.Ε., που επιτεύχθηκε αργότερα (1918), υπήρξε αποτέλεσμα κοινής συμφωνίας σοσιαλιστών και κυβέρνησης.⁹⁸

Στην Κύπρο οι ιδιάζουσες πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες επηρέασαν, όπως αναπτύχθηκε στο τρίτο κεφάλαιο, το οργανωτικό πλαίσιο που διευρύνεται κυρίως στο δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1930. Η πρώτη απόπειρα για συνένωση των συντεχνιών σε μια κεντρική συνδικαλιστική επιτροπή το 1939 ίσως να έγινε πρώιμα, αφού η

⁹⁵ Γ.Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 119.

⁹⁶ Α. Λιάκος, ό.π., 106· F.Braudel, *Η Γραμματική των πολιτισμών*, ό.π., 531-2.

⁹⁷ Gunnar Hering, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, τ. Β', Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2004, 837. Ο Κ. Μοσκόφ τοποθετεί τη διαδικασία μετά τους Βαλκανικούς πολέμους, ό.π., 87. Ο Α. Λιάκος αποδίδει τις πρωτοβουλίες στο Σπύρο Θεοδωρόπουλο, βουλευτή Φιλελευθέρων και ιδρυτή του Εργατικού Κέντρου Αθηνών. Η πρώτη προσπάθεια, πάντως, για δημιουργία *Ενώσεως Ελληνικών Σωματείων* φαίνεται ότι έγινε αμέσως μετά την εκδήλωση του κινήματος στο Γουδί. Η ιδέα προπαγανδίσθηκε από τον ριζοσπάστη Γεώργιο Φιλάρετο και πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1909 με πρωτοβουλία του προέδρου της εταιρείας "Ο Ελληνισμός", Νεοκλή Καζάζη. Την ένωση αποτελούσαν όχι μόνον επαγγελματικά, αλλά και πολιτικά, τοπικά και θρησκευτικά σωματεία. Σκοπός της κίνησης φαίνεται ότι ήταν ο έλεγχος της εργατικής τάξης, η απονεύρωση των καθαρά εργατικών συμφερόντων και η υπαγωγή τους σε ένα εθνικό, υπερταξικό ρεύμα που θα κατεύθυνε την κοινωνική δυσαρέσκεια στην σύγκληση εθνοσυνέλευσης, όπου η εθνική συναίνεση θα έδινε τις λύσεις. Βλ. Μαρία Παπαδάκη-Τζαβάρα, *Ο Γεώργιος Φιλάρετος και το αίτημα της Δημοκρατίας. Πολιτική ιδεολογία και πρακτική των μεσαίων στρωμάτων στην Ελλάδα 1876-1910*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2002, 216-17.

⁹⁸ Α. Λιάκος, ό.π., 105.

οργάνωση των πρωτοβάθμιων σωματείων ήταν ημιτελής λόγω της περιοριστικής αντιμετώπισης του εργατικού κινήματος από τη βρετανική διοίκηση. Πραγματοποιήθηκε, εξάλλου, μέσα σε κλίμα ιδεολογικών αντιπαραθέσεων που εκφράζονταν με δημοσιεύματα φορέων σε εφημερίδες της εποχής και είχαν σημείο αναφοράς τις συντεχνίες της Λεμεσού. Στελέχη των εθνικοφρόνων συντεχνιών αντιμετώπιζαν τους κομμουνιστές ως προπαγανδιστές που επιδίωκαν να αλώσουν ιδεολογικά τις συντεχνίες και είχαν ως κυρίαρχη στόχευση την απομάκρυνση του Χριστόδουλου Μιχαηλίδη από τα καθήκοντα του νομικού συμβούλου των συντεχνιών Λεμεσού. Στις επιδιώξεις και τις πρακτικές των κομμουνιστών πρωταγωνιστικό ρόλο θεωρούνταν ότι διαδραμάτιζε ο Πλουτής Σέρβας⁹⁹ με την αρθρογραφία του σε κυπριακές εφημερίδες.¹⁰⁰

Η Α΄ Παγκύπρια Συνδιάσκεψη δεν επέφερε ουσιαστικό αποτέλεσμα, αφού ο πρωταρχικός σκοπός δεν επετεύχθη και κυρίως δεν προχώρησε στη συγκρότηση παγκύπριου συνδικαλιστικού φορέα. Θεωρείται, όμως, σταθμός λόγω της εξαγωγής θετικών συμπερασμάτων ακόμη και από την αναποτελεσματικότητά της. Η σημασία της έγκειται στο γεγονός ότι μέσα από την αποτυχία της έφερε στο φως τις διυστάμενες ιδεολογικές απόψεις των πρωταγωνιστών του κυπριακού εργατικού κινήματος και έδωσε το στίγμα μέσα στο οποίο θα κινούνταν στο μέλλον οι σχέσεις στο συνδικαλιστικό κίνημα, οι οποίες λειτουργούν ανταγωνιστικά ακόμη και σήμερα. Ο Πόπας Κλεόπας, ανατρέχοντας, κατά τη διάρκεια των εργασιών της Β΄ Συνδιάσκεψης, στο παρελθόν διαβλέπει έλλειψη εμπειρίας στο εργατικό κίνημα εκείνη την περίοδο, αλλά θεωρεί σημαντικό το γεγονός ότι η Α΄ Συνδιάσκεψη «αγκάλιασε όλες τις τότε συντεχνίες», και εξετάστηκαν και κωδικοποιήθηκαν τα αιτήματα των εργατών για πρώτη φορά¹⁰¹. Ήταν, όπως ανέφερε ο Βρετανός συνδικαλιστής Χουάιτχετ¹⁰² σε μήνυμα που έστειλε στη συνδιάσκεψη, μια ιστορική στιγμή για την κοινωνική ζωή της Κύπρου, η οποία βίωσε έντονα τις άσχημες συνθήκες εργασίας που σχετίζονταν με τα χαμηλά ημερομίσθια και το εξαντλητικό ωράριο. Οι σύνεδροι, συμβούλευε ο συνδικαλιστής, έπρεπε να προχωρήσουν δυναμικά και να ξεπεράσουν τις αντιξοότητες για βελτίωση του βιοτικού επιπέδου. Ο ίδιος προσομοιάζει τη συνδιάσκεψη με την οργάνωση «ενός κοινοβουλίου εργασίας» που συμπλήρωσε την απουσία του πολιτικού κοινοβουλίου στην Κύπρο. Η Α΄ Παγκύπρια Συνδιάσκεψη, αναφέρει ο Κύπριος συνδικαλιστής Κώστας Παρτασίδης, «διαψεύδει

⁹⁹ SAI/ 871/1940, *Trade Union of the Employees of the Cyprus*. Σε μεταγενέστερο έγγραφο της Αστυνομίας Λεμεσού με ημερομηνία 27-5-1940 αναφέρεται ότι οι συντεχνίες Λεμεσού ελέγχονται κυρίως από δυο κομμουνιστές, τους Πλουτή Σέρβα και Μίνο Πέρδιο.

¹⁰⁰ *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 114-115.

¹⁰¹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Η Παγκύπρια Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη», 8-11-1941.

¹⁰² Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Αι αποφάσεις της παγκυπρίου εργατικής συνδιάσκεψης», 8-8-1939.

κατηγορηματικά τους ισχυρισμούς της διοίκησης για την μη δημιουργία ακόμη εργατικής τάξης, αφού οι εργατικές ενώσεις νιώθοντας το ταξικό τους συμφέρον ήρθανε να υποβάλουν ομαδικά και οργανωμένα τα πρώτα αιτήματα της οργανωμένης εργατικής τάξης.»¹⁰³

Αν και η πραγματοποίηση του πρώτου αυτού εγχειρήματος απέτυχε στην επίτευξη του πρωταρχικού του στόχου, εν τούτοις είναι σημαντική εξέλιξη στην κοινωνική ιστορία, καθώς αντιμετωπίστηκαν συνολικά τα εργατικά προβλήματα, μέσα από την κωδικοποίηση αιτημάτων που ενδιέφεραν ολόκληρο τον εργατικό κόσμο της Κύπρου. Με τον διάλογο αξιολογήθηκαν αυτά τα προβλήματα, τέθηκαν προτεραιότητες, εκτιμήθηκε ακόμη η δυναμική και τα πιθανά λάθη, ώστε να προχωρήσουν χωρίς αυτά στη συνέχεια: «*Η Παγκύπρια Συνδιάσκεψη του Αυγούστου 1939, μας τόνωσε το ηθικό για τους μελλοντικούς μας αγώνες κάμνοντάς μας να νοιώθουμε τον επιβλητικό όγκο της εργατικής τάξης στον τόπο μας...Εμψυχωμένοι με αυτά τα στοιχεία φεύγουμε από την Συνδιάσκεψη γεμάτοι ελπίδες για την εξέλιξη του εργατικού μας κινήματος για την επικράτηση των δικαίων μας στους μελλοντικούς μας αγώνες*»,¹⁰⁴ αναφέρεται στην έκθεση της Β΄ Παγκύπριας Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης το Νοέμβριο του 1941.

Η διετία 1939-1940 οδήγησε, λοιπόν, το κυπριακό εργατικό κίνημα σε ωρίμανση ακόμη και μέσα από τις ανεπιτυχείς προσπάθειες για ενότητα. Τα χαρακτηριστικά της συλλογικής δράσης και, κυρίως, η προσπάθεια να μειωθούν οι συνέπειες της κατάτμησης μέσα από το πλησίασμα, διαμορφώνουν το πλαίσιο των προϋποθέσεων για τη δημιουργία εργατικής τάξης στην Κύπρο. Το εργατικό κίνημα άρχισε πλέον να διαδραματίζει ρόλο στις κοινωνικές εξελίξεις, με κύριες ομάδες δράσης τους μεταλλωρύχους και τους οικοδόμους.

¹⁰³ Κ. Παρτασίδης, *Πρακτικά της Β΄ Παγκύπριας Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης*, Λευκωσία, 16-11-1941.

¹⁰⁴ Π. Βαρνάβας, *Ανασκαλίζοντας την ιστορία*, ό.π., 11.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η σύζευξη του εργατικού κινήματος με την πορεία του ΑΚΕΛ στο κλίμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, 1941-1944

1. Η Κύπρος στις συνθήκες του πολέμου

Τα γεγονότα που συνέβησαν ως απόρροια της έκρηξης, αλλά και της εξέλιξης του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου υπήρξαν καταλυτικά για τις συνιστώσες του πλαισίου των εξελίξεων στο νησί σε πολλαπλό πεδίο. Το οικονομικό, το κοινωνικό, το πολιτικό, το ιδεολογικό πλαίσιο της περιόδου δέχτηκαν τις επιρροές των παρενεργειών του πολέμου. Οι συγκυρίες ενεργοποίησαν κοινωνικούς και πολιτικούς φορείς, ώστε αυτές να αξιοποιηθούν προς όφελός τους περιορίζοντας ταυτόχρονα τις απώλειες από τα δυσμενή γεγονότα.

Καταγράφοντας τα δρώμενα της εποχής κάνουμε αρχική στάση στο πολιτικό σκηνικό και την ίδρυση του Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ)(14-4-1941) που υπήρξε πολιτικός παράγοντας καταλυτικής σημασίας για το πλαίσιο των πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων στο νησί, αφού η ίδρυση του επανασηματοδοτεί την κοινωνική και πολιτική ιστορία της Κύπρου η οποία μετεξελίχθηκε με εισαγωγή νεωτεριστικών στοιχείων. Ως αποτέλεσμα του περίπλοκου αντιθετικού ιδεολογικού πεδίου, που διαχρονικά χαρακτήριζε την κυπριακή πραγματικότητα, ιδρύεται στον ιδεολογικό αντίποδα του ΑΚΕΛ, το Κυπριακό Εθνικό Κόμμα (ΚΕΚ) στις 8-5-1943.¹ Την ίδια περίοδο διαμορφώνεται ανάλογο πολιτικό και κοινωνικό σκηνικό στην τουρκοκυπριακή κοινότητα.

Οι πολιτικές εκφάνσεις λειτούργησαν διαδραστικά προς τη συλλογική δράση (απεργίες-οργανωτικό πλαίσιο των εργατών) με κύριο θεματολογικό άξονα την αντιμετώπιση των δυσμενών κοινωνικών καταστάσεων, οι οποίες αντικατοπτρίζονται, κυρίως, στους χαμηλούς δείκτες της απασχόλησης και στη διαμόρφωση του επιπέδου των τιμών φαινόμενα που επιδείνωσαν, στη διάρκεια του πολέμου, το επίπεδο διαβίωσης των κατοίκων των χαμηλών, κυρίως, στρωμάτων.² Συναφές γεγονός προς την ανταγωνιστική

¹ Σ. Ζαβού, *Τα πολιτικά κόμματα της Κύπρου στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα, 2002, 113.

² Σε συνέντευξη του Π.Σέρβα στους *Times* η οποία αναπαράγεται από τον πρόξενο της Ελλάδας Α. Κουντουριώτη αναφέρεται ότι το ένα πέμπτο του εργαζόμενου λαού παρέμενε άνευ εργασίας και ο

διαδρομή των πολιτικών σχηματισμών ήταν η εξέλιξη του συνδικαλισμού με επιρροές οι οποίες οδήγησαν σε διχασμό το εργατικό κίνημα.

Η Κύπρος άντλησε, λοιπόν, επιρροές από τις δυσμενείς διεθνείς εξελίξεις και τις μαξιμαλιστικές επιπτώσεις του πολέμου σε πολιτικοοικονομικοκοινωνικό πεδίο. Η αποικιακή διοίκηση προσβλέποντας σε συνεργασία με τους κατοίκους προσάρμοσε τις πρακτικές της σε επιλογές και μέτρα που στόχευαν στη βελτίωση της αρνητικής κατάστασης, τα οποία, όμως, δεν ικανοποίησαν τους εκπροσώπους του εργατικού κινήματος. Έτσι, ενεργοποιήθηκε η συλλογική δράση με εκδηλώσεις ενίσχυσης του οργανωτικού πλαισίου, αλλά και με μαχητικούς απεργιακούς αγώνες.

Πράγματι, το συνδικαλιστικό κίνημα στη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου ενδυναμώθηκε, κυρίως με τη συγκρότηση της Παγκύπριας Συντεχνιακής Επιτροπής (ΠΣΕ), η οποία ως Ενιαίος Συνδικαλιστικός φορέας, συνδεδεμένος με το ΑΚΕΛ, συνέβαλε στην πολιτική χειραγωγή των ευάλωτων εργατικών συντεχνιών. Η παράλληλη, λοιπόν, διαδρομή της ΠΣΕ με το ΑΚΕΛ ενίσχυσε τη συλλογική δράση μέσα από διεκδικητικούς αγώνες, σημαντικότερος των οποίων υπήρξε η απεργία που εκδηλώθηκε τον Μάρτιο του 1944 με αίτημα την αποτελεσματική αντιμετώπιση του τιμάριθμου. Εκτός, όμως, από τις ενέργειες που λειτούργησαν ενωτικά στην πραγματοποίηση κοινών εργατικών κινητοποιήσεων, υπήρξαν διεθνείς και τοπικές συγκυρίες, οι οποίες διαμόρφωσαν διασπαστικές τάσεις στο συνδικαλιστικό κίνημα. Έτσι συγκροτήθηκαν διακριτές συντεχνίες σε ιδεολογική και εθνοτική βάση που οδήγησαν στη δόμηση του συνδικαλιστικού κινήματος σε πλαίσιο αντιπαράθεσης.

Η επικαιρότητα, εκείνο που καθορίζεται γύρω μας, αυτά που συμβαίνουν γύρω μας, και αυτά που είμαστε, για τα οποία ο Michel Foucault θεωρεί ότι είμαστε υποχρεωμένοι να ενδιαφερόμαστε πριν από όλα, δεν αντιμετωπίστηκαν ρεαλιστικά από τον πληθυσμό της Κύπρου. Η αξιολόγηση των διεθνών συγκυριών έγινε με περιορισμένη ορθολογιστική κρίση και στηρίχθηκε, κυρίως, σε συναισθηματικές χορδές, γεγονός που λειτούργησε πολωτικά στο συνδικαλιστικό και εργατικό κίνημα.

Εντάσσοντας, λοιπόν, στην ιστορική περίοδο 1941-44 την ίδρυση του ΑΚΕΛ και θεωρώντας το μοχλό των κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων, θα προσπαθήσουμε σε αυτό το κεφάλαιο να καταγράψουμε και να ερμηνεύσουμε τις διαδραστικές σχέσεις ανάμεσα στην πολιτική και κοινωνική δράση, όπως εκδηλώθηκαν στη λειτουργία του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος μέσα, δηλαδή, σε ένα πλαίσιο αντιθέσεων και

τιμάριθμος υψώθη κατά 300%. Βλέπε στο ΙΑΥΕ, 1946/126/3, *Κυπριακαί υποθέσεις*, Α. Κουντουριώτης προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 7-3-1945.

διαφορετικών επιρροών. Συγχρόνως, θα επισημάνουμε τις ιστορικές συγκυρίες που διαφοροποίησαν ιδεολογίες και δημιούργησαν παράταιρους συνδυασμούς, εντάσσοντας σε ερμηνευτικό πλαίσιο τις πρακτικές και τα δρώμενα της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου.

2. Τα αρνητικά συμπτώματα του πολέμου: Η κλιμάκωση της ανεργίας και του πληθωρισμού.

2.1. Οι προσωπικές και αποικιακές πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της ανεργίας

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου μεγάλο πλήγμα δέχτηκε ο τομέας της απασχόλησης, λόγω της υπολειτουργίας ή ακόμα και της διακοπής λειτουργίας πολλών παραγωγικών μονάδων που απασχολούσαν σημαντικό τμήμα του ενεργού πληθυσμού. Τομείς όπως το εμπόριο, επιχειρήσεις που συνδέονταν με εμπορευματοκατασκευαστικές μονάδες, τα μεταλλεία, που αποτελούσαν κερδοφόρους παραγωγικούς κλάδους, αλλά και η οικοδομική βιομηχανία υπολειτουργούσαν ή αναγκάστηκαν να αναστείλουν τη λειτουργία τους με την έναρξη του πολέμου³. Ενδεικτική είναι η εικόνα των μεταλλείων,⁴ που συγκέντρωναν πριν από τον πόλεμο μεγάλο τμήμα του ενεργού πληθυσμού. Το 1940 έγιναν μαζικές απολύσεις εργατών εξ αιτίας των επιπτώσεων του πολέμου. Με την κήρυξη του πολέμου 4000 μεταλλωρύχοι της Σκουριώτισσας απώλεσαν την εργασία τους, χωρίς, μάλιστα, να τους δοθεί καμιά αποζημίωση ή επίδομα.⁵ Οι επιπτώσεις, μάλιστα, μεταφέρθηκαν προσωρινά στο συνδικαλιστικό κίνημα, αφού αποδυναμώθηκε το σωματείο του κλάδου περιορίζοντας στον αριθμό 40 τα ενεργά μέλη του.⁶

Η μετακύλιση των αρνητικών παρενεργειών στο βιοτικό επίπεδο των κατοίκων και η ανησυχία της Διοίκησης από πιθανές αντιδράσεις τους, ενεργοποίησαν τους μηχανισμούς της, παράλληλα, όμως, κινητοποιήθηκαν και οι φορείς των οργανωμένων συμφερόντων με στόχο την έξοδο από την κρίση.

Για ένα τμήμα των εργαζόμενων σε αστικά επαγγέλματα χρησιμοποιήθηκε ως διέξοδος η διατήρηση του οικονομικού δεσμού με την ύπαιθρο μέσω του

³ *Report of the Labour conditions in Cyprus for the years 1939-45*, Κ. Ασσιώτης, Λευκωσία, 1945, 3.

⁴ SAI/ 1196/36, *Cyprus Mines Corporation, εμπιστευτικό*, J. D. Walsh (resident director) στον Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 8-5-1942.

⁵ *Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας, 1956-1986: 30 Χρόνια κοινωνικές ασφαλίσεις*, εκδ. ΠΕΟ, Λευκωσία, 1987, 22.

⁶ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 70.

μικροϊδιοκτησιακού καθεστώτος, το οποίο λειτουργούσε ως αντίβαρο στην επιβίωση τους σε δυσμενείς οικονομικά περιόδους. Το μεγαλύτερο μέρος, όμως, των ανέργων αναζήτησε πεδίο απασχόλησης στις περιοριστικού χαρακτήρα πρωτοβουλίες του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα. Λόγω της αυξημένης αγοράς εργασίας διαμορφώθηκε ανταγωνιστικό πλαίσιο, φαινόμενο που συντηρούνταν ακόμα και από παράγοντες της Εκκλησίας, χρησιμοποιώντας προς τούτο τη διαχρονική αντικομμουνιστική τους συμπεριφορά. Έτσι «*μέλη συντεχνιών (που από συντηρητικούς και αποικιακούς κύκλους θεωρούνταν συνώνυμο του κομμουνισμού) αποκλείστηκαν από εργασία σε εκκλησιαστικά κτίρια και ο Τοποτηρητής (του αρχιεπισκοπικού θρόνου) έκαμε προσωπική έκκληση στους δημοσιογράφους να πλήξουν τον κομμουνισμό και να ελευθερώσουν του εργάτες από τα νύχια των κομμουνιστών.*»⁷

Με «κεϋνσιανικού» χαρακτήρα παρεμβατικές ενέργειες, η κυβέρνηση επιδίωξε τη συρρίκνωση του επιπέδου της ανεργίας. Χρηματοδότησε έργα υποδομής, καταγεγραμμένα στη μνήμη των κατοίκων ως «*ανακουφιστικά έργα*», για την απασχόληση ανέργων κατοίκων. Ο τομέας των έργων αυτών, που εν μέρει μας απασχόλησε στο προηγούμενο κεφάλαιο, δεν χρηματοδοτήθηκε με ιδιαίτερο οικονομικό πρόγραμμα, αλλά η προώθησή τους απορρόφησε το 1/10 του προβλεπόμενου οικονομικού προϋπολογισμού της περιόδου. Η απασχόληση στα έργα αυτά ήταν ελαστική, τόσο ως προς τον αριθμό των απασχολούμενων εργατών, όσο και ως προς τις μέρες και τις ώρες απασχόλησης,⁸ αφού εφαρμόστηκε ένα σύστημα εναλλαγής εργατών στην απασχόληση. Οι μισοί εργάτες απασχολούνταν τρεις μέρες την εβδομάδα και οι άλλοι μισοί τις υπόλοιπες τρεις.⁹ Τον Μάρτιο, λοιπόν, του 1941 ευνοήθηκαν από τα μέτρα της διοίκησης 4200 άτομα διαφόρων ειδικοτήτων (οικοδόμοι, μεταλλωρύχοι, μαραγκοί, μεταφορείς κ.ά.). Μετά την πτώση της Κρήτης τον Μάιο 1941 αναλήφθηκε ευρείας έκτασης εκτέλεση αμυντικών έργων όπου εργάστηκαν χιλιάδες εργάτες. Έτσι τον Ιούλιο του 1941 εργοδοτήθηκαν 6000 εργάτες σε αυτά, τον Σεπτέμβριο ο αριθμός ανήλθε στις 10000 και τον Νοέμβριο στις 25000.¹⁰ Στην επόμενη όμως περίοδο η απασχόληση ακολούθησε φθίνουσα πορεία. Η αποσπασματικότητα των μέτρων δεν έλυνε το πρόβλημα της απασχόλησης και η ανεργία συνέχισε να κυμαίνεται σε υψηλά επίπεδα προκαλώντας έντονες διαμαρτυρίες στους

⁷ Γ.Γρηγοριάδη, *Ιστορία της ΣΕΚ*, Λευκωσία, 1994, 125.

⁸ Την ελαστικότητα στην εργασία καταγράφουν και οι δημογραφικοί πίνακες του 1946 αφού εισάγονται οι όροι *full time*, *part time* για τον προσδιορισμό της επαγγελματικής ιδιότητας των εργαζομένων.

⁹ Α. Φάντης, *Από το Λαό...*, ό.π., 73.

¹⁰ CO67/329/9, *Labour Conditions in Cyprus during the War* «Cyprus Labour Department», Λευκωσία, 1945, 3.

θιγόμενους, που με αποστολή υπομνημάτων σε θεσμικούς παράγοντες, αλλά και με συγκεντρώσεις τους επιδίωκαν τη διεύρυνση της απασχόλησης.¹¹

Η έμμισθη συμμετοχή στον στρατό βοήθησε στην τυπική μείωση του επιπέδου της ανεργίας, αφού η πρόταση της αποικιακής διοίκησης για συμμετοχή στην επιστράτευση προσέλκυσε ένα μέρος του ανδρικού πληθυσμού. Ήδη από το 1939 η αποικιακή διοίκηση, μετά από σύγκληση του Συμβουλευτικού Συμβουλίου (5-9-1939) ανακοίνωσε τον καταρτισμό έμμισθης στρατιωτικής δύναμης αποτελούμενης από 500 Κυπρίους για συμμετοχή στον βρετανικό στρατό¹² και στις 17-2-1940 εξέγγειλε τη συγκρότηση Κυπριακού Συντάγματος. Η εξαγγελία συνοδεύτηκε με διάγγελμα του κυβερνήτη προς τον κυπριακό λαό όπου εκφράστηκε ικανοποίηση για τον τρόπο που αντιμετώπισαν οι κάτοικοι της Κύπρου τον πόλεμο και εγκωμίασε τη νομιμοφροσύνη τους προς τον Α.Μ τον βασιλέα και την αυτοκρατορία. Η εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο, από τον Οκτώβριο του 1940, και η στροφή που έκανε το ΑΚΕΛ μετά την εισβολή της Γερμανίας στη Σοβιετική Ένωση τον Ιούνιο του 1941 κυρίως, όμως, μετά την «*ιστορική απόφαση του ΑΚΕΛ της 16-6-1943, για εθελοντική κατάταξη στις βρετανικές δυνάμεις*»¹³ ενίσχυσε τη συμμετοχή των Ελληνοκυπρίων στον βρετανικό στρατό.¹⁴

Οι οποιεσδήποτε μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν από τη Διοίκηση για μείωση του επιπέδου της ανεργίας κινούνταν σε προσωρινά και περιοριστικά πλαίσια. Έτσι η γενική εικόνα της απασχόλησης παρουσίαζε αστάθεια με συνεχή επιδείνωση, αφού οι παραγωγικές διαδικασίες δεν ευνοούνταν από τα οποιαδήποτε λαμβανόμενα μέτρα. Τα αστικού τύπου επαγγέλματα που δραστηριοποιούνταν στο πλαίσιο των εμπορευματοκατασκευαστικών παραγωγικών διαδικασιών παρουσίαζαν αρνητική εικόνα λόγω και των πληθωριστικών πιέσεων. Το αυξημένο κόστος παραγωγής, που οφειλόταν στις εισαγόμενες πρώτες ύλες, όπως συνέβαινε στην υποδηματοποιία, η οποία δεν μπόρεσε να αντιμετωπίσει την ανταγωνιστικότητα από την εισαγωγή των ξένων προϊόντων,¹⁵ δημιουργούσε στασιμότητα στην επιχειρηματικότητα διευρύνοντας και το επίπεδο της ανεργίας.¹⁶ Η βελτίωση στην εξέλιξη των παραγωγικών διαδικασιών δεν

¹¹ Εφ. *Ανεξάρτητος*: Σε συγκέντρωση τους στη Λευκωσία οι εργάτες των ανακουφιστικών έργων διαμαρτυρήθηκαν για την ημιαπασχόλησή τους και έθεταν μεταξύ άλλων αιτημάτων να διευρυνθεί η απασχόληση τους στις έξι μέρες από τις τρεις που ίσχυε τότε, 29-2-1940.

¹² *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου*, 1878-1978, ό.π., περίοδος 1931-46, τ.Β', 10-11.

¹³ Εφ. *Χαραυγή*, 21-7-1976.

¹⁴ *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια...*, ό.π., 26-27.

¹⁵ Ανταλλαγή επιστολών και τηλεγραφημάτων μεταξύ ενδιαφερομένων επιχειρηματιών και υπεύθυνων της διοίκησης που βρίσκονται στις αρχειακές σειρές: SAI/ 691/1942, *Control of Leather Industry*· SAI/ 799/1940, *Cyprus Industries*· SAI/ 449/1932, *Shoe-making factory and tannery*.

¹⁶ R. L.Heilbroner, *Για την κατανόηση της Μακροοικονομικής*, Αθήνα, 1984, 442.

επήλθε παρά μόνο με το τέλος του πολέμου, όταν παρουσιάστηκε σχετική ανάπτυξη των βιομηχανικών μονάδων στις πόλεις και ανάκαμψη των εργασιών στα μεταλλεία.¹⁷ Όμως, και τότε το επίπεδο της ανεργίας¹⁸ εξακολουθούσε να κινείται ανοδικά, γεγονός που οφειλόταν στην ένταξη στην αγορά εργασίας όσων στρατιωτών επέστρεφαν από το πολεμικό μέτωπο.¹⁹ Η υπερπροσφορά εργατικής δύναμης, που επέτρεπε στις επιχειρήσεις την αυξομείωση του προσωπικού τους, σύμφωνα με τη διακύμανση των αναγκών τους, ενίσχυσε τον συνδικαλισμό, αφού η οργάνωση των εργατών, ακόμα και με επιδίωξη του *closed-shop*, κυρίως, μετά τον πόλεμο, αλλά και η κατοχύρωση της συλλογικής διαπραγμάτευσης έδινε απάντηση στην ελευθερία των εργοδοτών για αυθαίρετες ενέργειες.

2.2. Οι πληθωριστικές πιέσεις. Μια ζοφερή εικόνα. Το έλλειμμα των διοικητικών μέτρων

Η ανεργία δεν ήταν το μοναδικό κοινωνικό φαινόμενο που επιδείνωνε την επιβίωση του πληθυσμού. Δυσμενής εξέλιξη προκαλούσε η συνεχής κλιμάκωση των δεικτών του πληθωρισμού γεγονός που επίσης προκαλούσε συχνές κινητοποιήσεις των κατοίκων. Η αισχροκέρδεια ως αποτέλεσμα της λειτουργίας της «μαύρης αγοράς», υποβοηθούμενη από τη μείωση των αγαθών, η οποία, μάλιστα, πολλές φορές προερχόταν από τεχνητή έλλειψη, σύμφωνα με σχετική ομιλία του Πρόδρομου Παπαβασιλείου στις εργασίες της Β΄ Παγκύπριας Συνδικαλιστικής Συνδιάσκεψης,²⁰ μείωνε την αγοραστική δύναμη των ασθενέστερων, οικονομικά, κοινωνικών στρωμάτων. Η αυξητική τάση που παρουσίαζε ο τιμάριθμος συντελούσε στην άνοδο του κόστους διαβίωσης όπως αποδεικνύεται από την επίσημη γενική έκθεση της χρονικής περιόδου 1939-45²¹ και τα πρώτα διοικητικά ρυθμιστικά μέτρα που λήφθηκαν και αφορούσαν, κυρίως, στη διατήρηση

¹⁷ *Report of labour...* ό.π., 3.

¹⁸ Πρόταση που έγινε από τον Mr Peers, (σύμβουλο εργασίας), στον υφυπουργό για τις υποθέσεις της Μέσης Ανατολής, που επισκέφθηκε το νησί το 1944 αφορούσε την ίδρυση γραφείου για την αντιμετώπιση της ανεργίας μετά τον πόλεμο. Ο μηχανισμός θα βοηθούσε τους άνεργους εργάτες στην ανεύρεση εργασίας. Παρά τη δυσαρέσκεια των συνδικαλιστικών οργανώσεων οι οποίες επεδίωκαν την προστασία του *closed-shop* ιδρύθηκαν δύο γραφεία. Ένα στη Λευκωσία (1-5-1945) και ένα στη Λεμεσό (1-6-1945). Βλέπε στον αρχ. φάκελο CO67/329/9, *Labour conditions in Cyprus*, «Cyprus Labour Department», Λευκωσία, 1945, 31.

¹⁹ CO67/328/ 6, *Political situation*, 1945, σ.49.

²⁰ Πρ. Παπαβασιλείου, «Αισχροκέρδεια και τα Καθήκοντα των Συντεχνιών» στο *Πρακτικά της Β΄ Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης*, Λευκωσία, 16-11-1941

²¹ CO67/329/9, *Labour Conditions in Cyprus during the War*, «Cyprus Labour Department», Λευκωσία, 1945, 31

των τιμών σε κάποια προϊόντα ευρείας κατανάλωσης, ώστε να βρίσκονται υπό αυστηρόν έλεγχο,²² δεν είχαν αποτελεσματικότητα, αφού οι πληθωριστικές πιέσεις συνέχισαν να λειτουργούν αρνητικά στη διαβίωση των κατοίκων. Εκτός από τους διοικητικούς μηχανισμούς και τις συντεχνίες, ανησυχία για το επίπεδο του πληθωρισμού, εξ αιτίας της κοινωνικής διάστασης του προβλήματος, εκδήλωσαν και άλλοι παράγοντες της κυπριακής κοινωνίας, όπως ο δήμαρχος Πάφου Χριστόδουλος Γαλατόπουλος, ο οποίος προχώρησε μάλιστα σε εισηγητικά μέτρα για υποχώρηση του φαινομένου²³.

Οι διοικητικοί χειρισμοί στόχευαν στη διαχείριση των οικονομικών μεγεθών με τρόπο που θα επέφερε πτώση των τιμών μέσω της μείωσης του κόστους παραγωγής,²⁴ ακόμα και με τη μείωση των μισθών.²⁵ Σε έκθεσή του ο επίτροπος εργασίας, μετά από συνάντηση με συνδικαλιστές της Λευκωσίας και σε απάντηση στο αίτημα για μισθολογικές αυξήσεις, ανέφερε ότι η άνοδος των μισθών δεν αποτελούσε λύση. Επεσήμανε μάλιστα ότι η μη χορήγηση αυξήσεων δεν σήμαινε έλλειψη συμπάθειας στον εργατικό κόσμο.²⁶ Η δυσμενής εξέλιξη στην πορεία του τιμάριθμου αναγνωριζόταν και από τον αποικιακό Γραμματέα με παραδοχή, μάλιστα, της αναποτελεσματικότητας των λαμβανομένων μέτρων. Σε συνάντηση που είχε με την ηγεσία της ΠΣΕ, αναγνώρισε ότι τα αποτελέσματα δεν ήταν ικανοποιητικά, ο πληθωρισμός δεν υποχωρούσε²⁷ και οι μετρήσεις εμφάνιζαν το κόστος διαβίωσης σε ανοδική πορεία. Σύμφωνα και με τα στοιχεία που παρατίθενται στην έκθεση για την κατάσταση στο νησί από το 1941-1945 το κόστος ζωής σημείωνε μεγάλη και απότομη αύξηση.

²² *Report of labour...*ό.π.,3.

²³ SAI/691/1942, *Τηλεγράφημα του δημάρχου Πάφου κ. Χ. Γαλατόπουλου στον Αποικιακό Γραμματέα*, Πάφος, 25-5-1943.

²⁴ SAI/ 691/1942, *Control of Leather industry*, Απόρρητο, J. S. Bell, στον Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 20-5-1943.

²⁵ CO67/329/9, *Labour conditions* ...ό.π., 1945.

²⁶ SAI/840/41, *Έκθεση του Επιτρόπου Εργασίας*, Λευκωσία, 20-10-1941.

²⁷ *Πολιτική Επιθεώρηση*, «Κυπριακά Νέα», *Υπόμνημα ΠΣΕ προς τον Κυβερνήτην*, Μάιος 1943.

ΧΡΟΝΟΣ	ΚΟΣΤΟΣ ΔΙΑΒΙΩΣΗΣ
Αύγουστος 1939	100
Δεκέμβριος 1941	192
Δεκέμβριος 1942	246
Δεκέμβριος 1943	235
Δεκέμβριος 1944	229
Δεκέμβριος 1945	233

*Τα δεδομένα του πίνακα προέρχονται από την έκθεση για την κατάσταση της εργασίας την περίοδο 1939-45

Το μέτρο της διατίμησης υπολειτουργούσε και έτσι καταναλωτικά αγαθά, που εντάσσονταν σε πλαίσιο διατίμησης διακινούνταν σε καθεστώς «μαύρης αγοράς» με την ανοχή και των επίσημων αρχών, όπως αναφέρεται σε υπόμνημα των Γραμματέων των Συντεχνιών Λευκωσίας προς τον κυβερνήτη: «Όλα τα είδη πωλούνται κατά 40-45% πάνω από την διατίμηση μπροστά στα μάτια των αρμόδιων υπηρεσιών.²⁸ Για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του φαινομένου οι συνδικαλιστές προχώρησαν σε δεοντολογικές εισηγήσεις που περιλάμβαναν τα ακόλουθα μέτρα: « 1. Άμεσος καταγραφή όλων των τροφίμων πρώτης ανάγκης και διανομή τούτων δια δελτίων, κατόπιν διατιμήσεως. 2.Καθορισμός του κέρδους στο 10% επί της τιμής στην οποία αγοράστηκαν τα εμπορεύματα. 3.Διατίμηση των αγροτικών προϊόντων με κέρδος που να ανταποκρίνεται προς το σημερινό τιμάρημο της ζωής προς ανακούφιση του αγροτικού κόσμου. 4. Να καταβληθεί προσπάθεια όπως η νήσος καταστεί αυτάρκης σε ορισμένα προϊόντα όπως τα σιτηρά. 5. Η κυβέρνηση να προσπαθήσει να εισάξει αγαθά πρώτης ανάγκης η ίδια που θα αναλάβουν τη διάθεσή τους μικροπακάληδες και όχι έμποροι. 6. Η σύσταση επιτροπής ελέγχου της όλης κατάστασης με συμμετοχή συνδικαλιστών.»²⁹

Στην απάντησή της η Διοίκηση τόνισε το ενδιαφέρον που επεδείκνυε, με τη στενή παρακολούθηση της κατάστασης, τοποθετούνταν αρνητικά στην αναγκαιότητα της

²⁸ Π.Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, ό.π., 168. Εξάλλου σε δελτίο που στάλθηκε στην Επιτροπή για τις κυπριακές υποθέσεις από τις συντεχνίες Λευκωσίας αναδεικνύεται η αύξηση των τιμών, η ανεξέλεγκτη πορεία τους και το φαινόμενο της *μαύρης αγοράς* όπως επιβεβαιώνεται σε επίσημες ελληνικές εκθέσεις: ΙΑΥΕ, 1944/38/2, *Κυβέρνηση Καΐρου-Α' Πολιτική*, Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών Λονδίνου προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, 30-1-1943 (επισυνημμένα έγγραφα).

²⁹ Εφ. *Ανεξάρτητος*, «Εισηγήσεις προς την Α.Ε δια την θετικήν αντιμετώπιση των εργαζομένων τάξεων», 20-10-1940.

σύστασης επιτροπής, αφού, όπως ανέφερε, ήδη λειτουργούσε «*σύστημα εξακριβώσεως και επιθεωρήσεως στο οποίο μπορεί να ενταχθεί οποιοσδήποτε πολίτης ικανοποιεί με την αρμοδιότητά του και την καλή του πίστιν*» τις προϋποθέσεις συμμετοχής στην επιτροπή. Επιπλέον υπενθύμιζε το μέτρο της επίταξης του σίτου και της κριθής σύμφωνα με τους περί αμύνης κανονισμούς του 1940 (329/23-8-1940)³⁰ και ότι για τον περιορισμό των συνεπειών η κυβέρνηση προχώρησε στη χορήγηση αναλογικού οικογενειακού επιδόματος από τον Μάιο μέχρι τον Οκτώβριο 1942.³¹

Προχωρώντας σε πιο πρακτικά μέτρα, ώστε να ασκηθεί πίεση στη Διοίκηση 10000 περίπου εργαζόμενοι στα δημόσια και στρατιωτικά έργα εκδήλωσαν, στις 10 Δεκεμβρίου του 1942, απεργία γεγονός που οδήγησε τη Διοίκηση στη σύσταση επιτροπής με σκοπό τη μελέτη της κατάστασης και τον επαναπροσδιορισμό των μέτρων για αποκλιμάκωση του πληθωρισμού. Η επιτροπή αποτελούνταν από διοικητικούς παράγοντες, αλλά και εκπροσώπους των συλλογικών συμφερόντων. Συμμετείχαν σε αυτή μέλη της Παγκύπριας Συντεχνιακής Επιτροπής (Α. Φάντης, Κ. Παρτασίδης), ο Χατζή Ματθαίος Χατζή Νικόλα, εκπρόσωπος της Παναγροτικής Ένωσης Κύπρου (ΠΕΚ) θεσμικοί παράγοντες όπως Τζ. Φ. Ουίλσον (γενικός ταμίας της νήσου), με ιδιότητα προέδρου της επιτροπής, ο Κρουϊγκσιάκ, ο Ρ. Γκόντουιν, διευθυντής του κτηματολογίου, ο δήμαρχος Λευκωσίας Θεμιστοκλής Δέρβης, ο πρόεδρος του εμπορικού επιμελητηρίου και οι Π. Κυθραιώτης και Δερβίς Οσμάν Αχμέτ Εφέντης, παράγοντες της ελληνοκυπριακής και τουρκοκυπριακής κοινότητας.

Η ανομοιογενής σύνθεση της επιτροπής και τα ανταγωνιστικά συμφέροντα των μελών της ήταν παράγοντες που διαμόρφωσαν διαφορετικές προσλήψεις της υπάρχουσας κατάστασης οι οποίες αποτυπώθηκαν σε δύο εκθέσεις με διαφορετικό περιεχόμενο. Η έκθεση της πλειοψηφίας, στην οποία εκτός από τους αποικιακούς παράγοντες ανήκαν οι: Θ. Δέρβης, Δ. Δημητρίου, Παύλος Κυθραιώτης και Δ. Οσμάν Αχμέτ Εφέντης, θεωρούσε επαρκή τα μέτρα της κυβέρνησης και στα επιμέρους κεφάλαιά της προσδιόριζε με οικονομικούς όρους το ενδιαφέρον που έδειχνε η κυβέρνηση για προστασία του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού, εκτιμώντας ότι οι εισαγωγές προϊόντων και η απουσία καταναλωτικής αυτάρκειας στην Κύπρο ευθύνονταν για την άνοδο του πληθωρισμού. Με την έκθεση της πλειοψηφίας διαφώνησαν τα μέλη που προέρχονταν από τον συνδικαλιστικό χώρο και συγκεκριμένα οι: Α. Φάντης, Κώστας Παρτασίδης, Χατζη-

³⁰ Εφ. *Ανεξάρτητος*, «Η απάντησις της κυβερνήσεως εις τας συντεχνίας», 24-10-1940.

³¹ Βλέπε: *Labour conditions...*, ό.π., 4.

Ματθαίος Χατζη- Νικόλας.³² Η διαδικασία ουσιαστικά υποβαθμίσθηκε, ως προς το αποτέλεσμα, αφού η επιτροπή δεν κατέληξε σε ομόφωνη έκθεση. Σημαντικό, όμως, γεγονός από την εξέλιξη αυτή ήταν η αναγνώριση στα οργανωμένα λαϊκά συμφέροντα ρόλο για τη μελέτη κρίσιμων προβλημάτων .

Η διαπίστωση της αναποτελεσματικότητας των κυβερνητικών μέτρων ενδυνάμωσε την πορεία της συλλογικής δράσης, που εκδηλώθηκε με κινητοποιήσεις που ενσωμάτωναν απεργιακούς αγώνες, πορείες, πικετοφορίες, διαδηλώσεις και αποστολή υπομνημάτων και ψηφισμάτων σε διάφορους βρετανούς αξιωματούχους, όπως στον Churchill και Parkison οι οποίοι επισκέφθηκαν το νησί το 1942 και 1944 αντίστοιχα. Στη μεθόδευση των αγώνων συνέβαλαν η Παγκύπρια Συντεχνιακή Επιτροπή και το ΑΚΕΛ που με την ίδρυσή τους το 1941 διαμόρφωσαν πλαίσιο πολιτικής και κοινωνικής εκπροσώπησης μετασχηματίζοντας συγχρόνως το πολιτικό πεδίο.

3. Η μεταμόρφωση του πολιτικού τοπίου

3.1. Η ίδρυση του ΑΚΕΛ ως όχημα μεταφοράς του παράνομου Κ.Κ.Κ. σε πλαίσιο νόμιμης δράσης

3.1.1. Η πάλι ανάμεσα στη δημοκρατική και κομμουνιστική ιδεολογία: Ο ρόλος των αστών

Η περισσότερο ανεκτική και φιλελεύθερη πολιτική της αποικιακής διοίκησης, λόγω των ιστορικών συγκυριών, επανέφερε στο νησί σε λειτουργία στοιχειώδεις ελευθερίες, οι οποίες από το 1931 υπολειτουργούσαν.³³

Μέσα, λοιπόν, σε ένα πλαίσιο αντίθετων φαινομένων που περιλάμβανε, αφενός ένα δυσμενές οικονομικοκοινωνικό περιβάλλον και, αφετέρου τη χαλάρωση της αυταρχικής πολιτικής της αποικιακής διακυβέρνησης, τοπικοί παράγοντες ενεργοποίησαν επικοινωνιακούς μηχανισμούς με πρόθεση τη συγκρότηση πολιτικών σχηματισμών.

Συγχρόνως, ενισχύθηκε η αρθρογραφία σε εφημερίδες και περιοδικά που πρόβαλλαν κοινωνική θεματολογία και στήριζαν κοινωνικές διεκδικήσεις, όπως στις εφημερίδες: *Ανεξάρτητος*, *Ανόρθωση*, *Πάφος*, *Φλόγα* (περιοδικό).

³² *Αγώνες για τον τιμάρημο, 1940-1944*, εκ. ΠΕΟ, 1984,15

³³ Η πρόθεση της κυβέρνησης για επαναφορά των εκλογικών διαδικασιών για ανάδειξη δημοτικών συμβουλίων στις πόλεις ξεκίνησε το Φεβρουάριο του 1941 γεγονός που θα βοηθούσε να επηρεαστούν οι μάζες θετικά απέναντι στην διοίκηση. Αυτή η προοπτική ίσως συνέβαλε στην προώθηση των διαδικασιών για ίδρυση του ΑΚΕΛ τον Απρίλιο.

Αφετηρία στα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα της εποχής, ήταν η ίδρυση του Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζόμενου Λαού, (ΑΚΕΛ), το οποίο σηματοδότησε θετικά ή αρνητικά το ιστορικό γίνεσθαι στο νησί και αποτέλεσε τομή για τις εξελίξεις. Οι πρωτοβουλίες για την ίδρυση πολιτικού κόμματος ξεκινούν από την περίοδο 1938-1939³⁴ και οφείλονται, αφενός, στους προβληματισμούς των συνειδητοποιημένων προοδευτικών αστών και, αφετέρου, στην προσπάθεια του παράνομου από το 1931 Κ.Κ.Κ. να ενταχθεί σε πλαίσιο νομιμότητας.³⁵ Η ενίσχυση των μηχανισμών του παράνομου πυρήνα του Κ.Κ.Κ. μέσα από τη διαλεκτική σχέση που είχε αναπτύξει με τις συντεχνίες, στα τέλη της δεκαετίας του 1930, οδήγησαν στελέχη του σε ενεργοποίηση με επιδίωξη την έξοδο τους από τον απομονωτισμό.³⁶ Σημαντικό ρόλο στις εξελίξεις διαδραμάτισαν οι διαβουλεύσεις του Γ. Γραμματέα του παράνομου Κ.Κ.Κ., Πλουτή Σέρβα, με μικροαστικής και μεσοαστικής προέλευσης προσωπικότητες³⁷. Ο ίδιος αναγνωρίζει τον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραμάτισε στις εξελίξεις ο Γεώργιος Βασιλειάδης,³⁸ αναγνωρίσιμος τότε δικηγόρος και παράγοντας της κυπριακής κοινωνίας,³⁹ με κοινωνική και επαγγελματική καταξίωση και κύρος.⁴⁰ Ο Βασιλειάδης, αναφέρει ο Ανδρέας Φάντης, έκανε πρώτος κρούση στον Πλουτή Σέρβα και έτσι τέθηκε υπό συζήτηση η ίδρυση νόμιμου προοδευτικού δημοκρατικού πολιτικού κόμματος.⁴¹ Η προσπάθεια του μηχανισμού του Κ.Κ.Κ. για συνεργασία με άλλους παράγοντες εντάσσεται στην αντίληψη των συμμαχιών και της κατά περίπτωση διαχείρισης και προβολής, στοιχείο που αποτελεί έναν από τους πυρήνες της κομμουνιστικής ιδεολογίας και που εφαρμόζεται σε περιόδους οργανωτικής διεύρυνσης και μαζικοποίησης των κομμάτων.⁴² Η ίδρυση όμως διευκολύνθηκε, σύμφωνα με τον Π. Σέρβα, από το γεγονός ότι το Κ.Κ.Κ. δεν βρισκόταν υπό την αιγίδα και καθοδήγηση του Στάλιν και της κομμουνιστικής διεθνούς⁴³. Εν μέρει, λοιπόν, το ΑΚΕΛ

³⁴ *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου*, ό.π., 82.

³⁵ Τη θέση αυτή εκφράζουν στελέχη του κόμματος όπως ο Γ. Λαδάς, ο Π.Σέρβας, ο Φ. Ιωάννου.

³⁶ Τοποθέτηση του Π.Σέρβα στο βιβλίο της Σ. Ζαβού, *Τα πολιτικά κόμματα ...*, ό.π., 96.

³⁷ Η φανερή εμπλοκή του Π.Σέρβα στη δημιουργία του κόμματος θα εγκυμονούσε κινδύνους λόγω της θέσης του Κ.Κ.Κ. και της δήλωσης στην οποία προέβη ο ίδιος όταν το 1935 επέστρεψε στο νησί. Σύμφωνα με όσα λέει ο ίδιος μετά από συντονισμό με την Κεντρική επιτροπή του Κ.Κ.Κ. δήλωσε ότι κατερχόμενος στο νησί δεν θα αναμειγνυόταν στην πολιτική, στο Σ. Ζαβού, ό.π.σ.109

³⁸ Σ. Ζαβού, ό.π., 96.

³⁹ Ο Γ. Βασιλειάδης συμμετείχε το 1937 σε κυπριακή πρεσβεία προς το υπουργείο Αποικιών με σκοπό την προώθηση συνταγματικών μεταρρυθμίσεων στο νησί. Αποτελούνταν από τους: Γ. Βασιλειάδη, Ι. Κληρίδη, Δ.Δημηρίου. Έγινε δεκτός μόνο ο Γ. Βασιλειάδης με απορριπτική όμως απάντηση στα αιτήματά της επιτροπής. Βλέπε στο: Ρ.Κατσιαούνη, *Η Διασκεπτική*, ό.π., 57.

⁴⁰ Σ.Ζαβού,ό.π., 99.

⁴¹ Α.Φάντης, *Από το ...*ό.π., 80.

⁴² Ιωάννα Παπαθανασίου, «Ιδεολογικές προσλήψεις των κοινωνικών συγκρούσεων», Χάγκεν Φλάισερ (επ.), *Η Ελλάδα '36-'49: Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο-Τομές και συνέχειες*, Αθήνα, 2003, 205.

⁴³ Σ. Ζαβού, ό.π., 97.

αποτελούσε μετεξέλιξη του Κ.Κ.Κ., το οποίο, αν και σε καθεστώς παρανομίας, συνέχιζε να δρα συνωμοτικά συγκαλώντας ακόμα και μυστικά συνέδρια⁴⁴.

Προσεγγίζοντας διαλεκτικά τους κοινωνικούς και εθνικούς στόχους του Κ.Κ.Κ. ο Λάζαρος Χριστοφίδης θεωρεί ως αναγκαιότητα τη μετεξέλιξή του λόγω των συγκυριών της περιόδου, παρέχοντας, όμως, δυνατότητα μόνο στην κοινωνική δράση του να ενταχθεί σε νόμιμο καθεστώς. Οι αναγκαίοι, για την απαλλαγή του νησιού από τους Βρετανούς, «συνωμοτικοί μηχανισμοί» θα έπρεπε να παραμείνουν στην παρανομία: *«Όλη η δράση του για την πνευματική, οικονομική, κοινωνική ζωή»*, αναφέρει, *« έπρεπε να περάσει στη νομιμότητα. Στην παρανομία μπορούσε να μείνει η διεκδίκηση της εξουσίας και η απαλλαγή της Κύπρου από τους Άγγλους»*.⁴⁵

Ο άτυπος προσυνεδριακός διάλογος που προηγήθηκε του ιδρυτικού συνεδρίου της Σκαρίνου μεταξύ των ενδιαφερομένων προσωπικοτήτων, οι οποίες αποτελούσαν τον πυρήνα του Κ.Κ.Κ., ανέδειξε τις ιδεολογικές και στρατηγικές διαφωνίες που θα ακολουθούσαν⁴⁶. Επίκεντρο των αντιθέσεων ήταν η θέση που έπρεπε να έχει το Κ.Κ.Κ. στο ιδρυτικό συνέδριο, αλλά και ο ρόλος που θα διαδραμάτιζαν τα μέλη του στο οργανόγραμμα και τη δομή του νέου πολιτικού φορέα. Αναπτύχθηκε επικοινωνία με διακριτούς δίαυλους και έτσι διαμορφώθηκαν δύο τάσεις με διαφορετικούς προσανατολισμούς. Η σκληροπυρηνική ομάδα, με βασικό εισηγητή τον Πλουτή Σέρβα, ο οποίος τελικά και επικράτησε, προπαγάνδιζε τη θέση ότι τα στελέχη του Κ.Κ.Κ. έπρεπε να αποτελούν το κυρίαρχο σώμα στο νεοπαγές κόμμα και να *«φιγουράρουν»*. Στο συνέδριο έπρεπε να επικρατήσουν οι κομμουνιστές και στην ηγετική ομάδα του να δεσπόζουν *«για να μην εκτροχιασθεί»* το ΑΚΕΛ προς αντιδραστικές κατευθύνσεις.

Πιο ορθολογιστική φαίνεται η εκφρασμένη στον αντίποδα αυτής της τοποθέτησης άποψη, η οποία κοινοποιήθηκε σε κείμενο που έφερε την υπογραφή «δέκα διανοούμενοι», με κύριο συντελεστή τον γυμνασιάρχη στην Αμμοχώστο Αδάμο Αδάμαντο. Οι υποστηρικτές της θεωρούσαν αναγκαίο να επικρατήσουν τα προοδευτικά μικροαστικά στοιχεία και οι δημοκρατικοί διανοούμενοι. Η «βιτρίνα», ο πρώτος λόγος μέσα στο ΑΚΕΛ, για σκοπούς πολιτικής εμφάνισης και ευκολότερης μαζικοποίησης, θα έπρεπε να αφηθεί στους «διανοούμενους» του Κ.Κ.Κ. και προπαντός στους εξωκομματικούς προοδευτικούς και δημοκρατικούς παράγοντες⁴⁷. Αυτή η πιο μετριοπαθής αντίληψη βοηθούσε στην αποτροπή αντίδρασης από την αποικιακή διακυβέρνηση, αλλά

⁴⁴ Εφημ. *Χαραυγή*, 15-12-1976.

⁴⁵ Σ. Ζαβού, ό.π., 103.

⁴⁶ Α. Φάντης, ό.π., 80· Φ. Ιωάννου, ό.π., 33.

⁴⁷ Φ. Ιωάννου, ό.π., 35.

ενσωμάτωνε συνέπεια προς τις έμμεσες υποδείξεις της, όταν παραχωρούσε την προαπαιτούμενη άδεια για την πολιτική συγκέντρωση. *«Παραχωρώ ευχαρίστως την άδεια, διότι πιστεύω εις την σύνεσιν και το πολιτικό τακτ των συνέδρων»*,⁴⁸είπε ο τότε κυβερνήτης Sir Battershill στον Βασιλειάδη παραχωρώντας του την άδεια, την ευθύνη της οποίας επωμίσθηκε προσωπικά ο ίδιος ο Βασιλειάδης. Ο Φιφής Ιωάννου αμφισβητώντας τις «αγαθές προθέσεις» του κυβερνήτη αποδίδει τη χειρονομία του στην προσπάθειά του να παρουσιάσει ψευδή φαινόμενα εκδημοκρατισμού, γεγονός που ανταποκρινόταν στις ιστορικές συγκυρίες. Αναφέρει σχετικά: *«Εχρειάσθη η άδεια των Αρχών, η οποία και εδόθη. Ήταν άλλωστε ανάγκη να ψευδοεμφανισθεί, έστω και τόσο αργοπορημένα, κάπως «δημοκρατική» η αποικιοκρατία, για να συμβαδίζει, τουλάχιστο αντικατοπτριστικά με το πνεύμα του αντιφασιστικού πολέμου των λαών»*.⁴⁹

3.1.2. Το ξεκίνημα του ΑΚΕΛ στη Σκαρίνου ως «μια καμουφλαρισμένη κομμουνιστική κίνηση»: Η επικράτηση του Πλουτή Σέρβα

Οι δισταμένες απόψεις μεταξύ των ηγετικών στελεχών στη διάρκεια του προσυνεδριακού διαλόγου μεταφέρθηκαν και στις ίδιες τις διαδικασίες του ιδρυτικού συνεδρίου, το οποίο τελικά πραγματοποιήθηκε στις 14 Απριλίου 1941, ημέρα Δευτέρα, στο χωρίο Σκαρίνου. Ήταν ένα γεγονός που αποτέλεσε την πρώτη, μετά το 1931, παγκύπρια πολιτική συγκέντρωση. Στόχος των συνέδρων, οι οποίοι έλαβαν μέρος, ήταν η ίδρυση κόμματος αρχών με προσδιορισμένα και σαφή χαρακτηριστικά.⁵⁰ Στόχευσή τους ήταν η ίδρυση ενός μαζικού, νόμιμου πολιτικού κόμματος με προοδευτικές ιδέες, με σοσιαλιστικές τάσεις, φιλελεύθερο και με Διεθνιστικές αρχές το οποίο θα πρέσβευε *«εις τας αρχάς της Λαϊκής Δημοκρατίας»*⁵¹ και εις το οποίο θα είχαν θέση όλοι οι πολίτες της Κύπρου ανεξάρτητως φυλής ή θρησκείας.

Εκτός, όμως, από την ιδεολογική αντίθεση, σε κάποιους από τους συνέδρους, με κομμουνιστική ιδεολογική ταυτότητα, λειτούργησε το φοβικό σύνδρομο από τις πιθανές συνέπειες της αποκάλυψής τους με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί κλίμα εσωστρέφειας.⁵² Πράγματι, όπως αναφέρει ο Γεώργιος Λαδάς *«τότε ήτο “top secret” να είναι κάποιος*

⁴⁸ *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου*, ό.π., 85.

⁴⁹ Φ. Ιωάννου, ό.π, 33.

⁵⁰ *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου*, ό.π., 85.

⁵¹ Φ.Ιωάννου, ό.π.,43.

⁵² Γ.Λαδάς στο: Σ.Ζαβού,ό.π.,100.

μέλος του Κ.Κ.Κ., γιατί απλώς και μόνο το να είσαι μέλος εσήμαινε δυο χρόνια φυλακή».⁵³ Εξάλλου, το γεγονός αυτό δεν αποτελούσε εξαίρεση στο καθεστώς της παρανομίας και της συνωμοτικότητας που καθόριζε τη λειτουργία των περισσότερων κομμουνιστικών κομμάτων.

Στο συνέδριο, οι παρευρισκόμενοι σύνεδροι, κάλυπταν γεωγραφικά όλο το νησί και αντιπροσωπευόταν όλο το φάσμα των προοδευτικών δυνάμεων, πλειοψηφικά όμως οι περισσότεροι ήταν μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος. Συγκεκριμένα οι 22 από τους 35 ή 36 συνέδρους⁵⁴ ήταν κομμουνιστές και συνδικαλιστές και οι υπόλοιποι ήταν αστοί προοδευτικοί ιδεαλιστές, διανοούμενοι, δημοσιογράφοι, δικηγόροι, γιατροί. Μεταξύ των συνέδρων ήταν ο ποιητής Τεύκρος Ανθίας,⁵⁵ ο οποίος, όπως έχει ειπωθεί ήταν στόχος αντικομμουνιστικής πολεμικής στη δεκαετία του 1930, δημιουργός του ύμνου του ΑΚΕΛ, ο γυμνασιάρχης Αδάμος Αδάμαντος, ο Γεώργιος Λαδάς (δικηγόρος), ο Ζήνων Ρωσίδης (δικηγόρος), ο Φειδίας Κυριακίδης (δικηγόρος), ο Γεώργιος Βασιλειάδης (δικηγόρος), ο Χαράλαμπος Σολομωνίδης (κουρέας), ο Βάσος και η Φωφώ Βασιλείου (γιατρός και οδοντίατρος, αντίστοιχα), ο Ανδρέας Φάντης (οικοδόμος) ο Λύσανδρος Τσιμίλλης, εκδότης της εφημερίδας *Ανεξάρτητος*, ο οποίος πρόσφερε δημόσιο βήμα στην άρθρωση των κοινωνικών και πολιτικών απόψεων των μελών, αλλά κάλυπτε και τις εκδηλώσεις του συνδικαλιστικού πεδίου.

Το συνέδριο ξεκίνησε με τη συζήτηση και την, καταρχήν, έγκριση του καταστατικού του υπό ίδρυση κόμματος, στο οποίο αποτυπώνονται τα χαρακτηριστικά και οι στόχοι του. Αυτοί προσανατολίζονται στην αντιμετώπιση της βρετανικής παρουσίας, την υιοθέτηση του διεθνιστικού πυρήνα της κομμουνιστικής ιδεολογίας, τη διεξαγωγή αγώνα για παραχώρηση κοινωνικών δικαιωμάτων, πολιτικών ελευθεριών και την αντιμετώπιση του φασισμού⁵⁶.

⁵³ Σ. Ζαβού, ό.π., 99.

⁵⁴ Κατάλογος των 36 ονομάτων περιλαμβάνεται στην Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια πηγή της οποίας είναι ο Thomas Adams συγγραφέας του βιβλίου: *AKEL: The Communist Party of Cyprus*, Stanford, 1971. Τις πληροφορίες πήρε ο συγγραφέας το 1969 από το Σταύρο Πατσαρή (έμπορο).

⁵⁵ ΙΑΥΕ, 1936/14/2, *Περί Κύπρου*, Από την αλληλογραφία του ελληνικού προξενείου στην Κύπρο με αρμόδιες ελληνικές υπηρεσίες όπως τα υπουργεία Εξωτερικών και Εσωτερικών, κατά την περίοδο 1931-36 ο ποιητής, φαίνεται ότι ο ποιητής ευρισκόμενος στην Ελλάδα ως δάσκαλος, έγινε αντικείμενο αντικομμουνιστικής επίθεσης στην Κύπρο και την Ελλάδα.

⁵⁶ Εφημ. *Νέος Δημοκράτης*, «Διακήρυξις της Κ.Ε του Α.Κ.Ε.Λ. (Δέκα χρόνια πάλης)», 15-4-1951: Στις 14-4-1941 το δεύτερο χρόνο του τελευταίου αντιφασιστικού πολέμου μία Παγκύπρια ιδρυτική συνέλευση στη Σκαρίνου αποφάσισε την ίδρυση του Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζόμενου λαού. Ήταν για πρώτη φορά από την ημέρα των γεγονότων του Οχτώβρη του 1931, που εμφανιζόταν στην πολιτική κονίστρα του τόπου μας ενα νόμιμο κόμμα. Μέσα στην αφόρητη εκείνη τρομοκρατία που ακολούθησε τα Οχτωβριανά γεγονότα το μοναδικό κόμμα που ακολούθησε ηρωικά την αντιιμπεριαλιστική πάλη, την πάλη για την προάσπιση των συμφερόντων της εργατικής τάξης και του εργαζόμενου λαού γενικά, ήταν το Κομμουνιστικό Κόμμα Κύπρου. Αυτό το κόμμα διεξήγαγε ένα σκληρό μα θαρραλέο αγώνα για

Ως βοηθητικός μηχανισμός, για την επεξεργασία του καταστατικού και την προετοιμασία του πρώτου τακτικού συνεδρίου, εξελέγη τριμελής επιτροπή αποτελούμενη από τους: Πλουτή Σέρβα, Γεώργιο Βασιλειάδη, Λύσανδρο Τσιμίλλη. Στο διευρυμένο πρώτο τακτικό συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στις 5-10-1941 στη Λεμεσό⁵⁷ συμμετείχαν 90 αντιπρόσωποι οι οποίοι εκπροσωπούσαν 1300 μέλη από αστικές, αλλά και αγροτικές περιοχές⁵⁸.

Στο πρώτο τακτικό συνέδριο επισημοποιήθηκε το καταστατικό του κόμματος, καθορίστηκε το οργανωτικό πλαίσιο και τα δομικά όργανα λειτουργίας του και απαρτίστηκε η σύνθεσή τους. Έτσι συγκροτήθηκαν σε σώματα, με εκλογικές διαδικασίες,

το λαό και την υπόθεσή του, συνέβαλε στην οργάνωση των εργατών στις συντεχνιακές του οργανώσεις, ήταν ο πραγματικός και μοναδικός καθοδηγητής του λαού που απόμεινε. Ήταν αυτό το Κ.Κ.Κ. που αποφάσισε να σπάσει τις αλυσίδες της παρανομίας και να προβάλει στις 14-4-1941 με το Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού. Ήταν αυτό το κόμμα που έχοντας σαν οδηγό του την επιστημονική θεωρία του μαρξισμού λενινισμού –σταλινισμού έκαμε σωστή εκτίμηση της κατάστασης και του ρόλου που έχει να διαδραματίσει ένα κόμμα σαν το ΑΚΕΛ και να προχωρήσει θάρρετά στην ίδρυσή του. Προγραμματικές θέσεις αυτού του κόμματος ήταν περιληπτικά ταύτες: Το ΑΚΕΛ μέλλει να αποτελέσει τον ουσιωδέστερον παράγοντα εις την λύσιν όλων ανεξαιρέτως των προβλημάτων της εργατικής τάξης, της εργαζόμενης αγροτικής τάξης και των εργαζόμενων στρωμάτων της πόλεως. Το ΑΚΕΛ πρεσβεύει τας αρχάς της Λαϊκής Δημοκρατίας, η οποία θέτει ως βάσιν της την αποκλειστικήν εξυπηρέτησιν των συμφερόντων του εργαζόμενου λαού. Ο φασισμός και η δικτατορία του πλούτου είναι οι εχθροί του. Το ΑΚΕΛ πρεσβεύει προσέτι ότι δεν δύναται να υπάρξει συνταυτισμός και αρμονία συμφερόντων μεταξύ εργατικής τάξης, εργαζόμενων αγροτικών τάξεων και εργαζόμενων στρωμάτων της πόλεως αφενός και αφετέρου του μεγάλου κεφαλαίου. Το ΑΚΕΛ θα αγωνισθεί για την ελευθερία λόγου, συγκεντρώσεων, της επαγγελματικής και πολιτικής οργανώσεως. Δια πλήρη αναγνώριση της εθνικής υποστάσεως των συνοίκων στοιχείων της νήσου, την ελευθερίαν εις την εκπαίδευσιν της νεολαίας-επί τη βάσει των εθνικών παραδόσεων και της εθνικής συνειδήσεως, την πλήρη ελευθερία της Εκκλησίας να λύει τα εσωτερικά ζητήματα της χωρίς καμιά απολύτως επέμβασιν της κυβερνητικής αρχής. Δια πλήρη εργατική νομοθεσίαν, δια πλήρη προστασίαν και εξασφάλισιν των αγροτικών παραγωγικών τάξεων, δια την ελάττωσιν των φόρων του εργαζόμενου λαού δια την καθολική και υποχρεωτική εκπαίδευσιν μέχρι ηλικίας 14 χρόνων. Με βάση αυτές τις προγραμματικές θέσεις που συμπληρώθηκαν και πλουτίστηκαν από τα κομματικά συνέδρια και τις αποφάσεις της Κ.Ε. το Ανορθωτικό κόμμα εργαζόμενου λαού και στάθηκε μέσα στα δέκα αυτά χρόνια ο εμπνευστής, οργανωτής και καθοδηγητής του λαού στους καθημερινούς του αγώνες και την πάλη για εθνική λευτεριά. Κόμμα αρχών το ΑΚΕΛ έδωσε με το σύνθημα της 16^{ης} Ιουνίου 1943 ένα λαμπρότατο παράδειγμα και εκατοντάδες μέλη του μεταξύ των οποίων και 11 μέλη της κεντρικής επιτροπής κατατάχθηκαν εθελοντικά στο στρατό και πολέμησαν για τη λευτεριά της Ελλάδας και την ήττα του φασισμού. Στην πάλη για την εθνική μας αποκατάσταση το ΑΚΕΛ οργάνωσε μαζικές κινητοποιήσεις του λαού και επίμονα εργάστηκε για να βγει η υπόθεση μας έξω από τα υποδουλωτικά ελληνοβρετανικά πλαίσια φιλίας και να μπει μπροστά στην Παγκόσμια κοινή γνώμη και στον οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών. Συστηματικά και αδιάλλακτα ακολούθησε και ακολουθεί τη γραμμή της ενότητας των λαϊκών δυνάμεων στην πάλη για την εθνική μας λευτεριά. Συστηματικά και αδιάλλακτα αγωνίζεται για την ειρήνη και την αποστρατικοποίηση του τόπου μας. Ακούραστα αγωνίστηκε και αγωνίζεται για τα καθημερινά προβλήματα του λαού, για καλύτερα μεροκάματα και λιγότερες ώρες δουλειάς, για προστασία των αγροτών μας, των επαγγελματιών και βιοτεχνών, για συμφέροντα της νεολαίας μας, για ίσα δικαιώματα στις γυναίκες, για ισοτιμία με το σύνολο του τουρκικού στοιχείου και τις άλλες μειονότητες. Για την κατάργηση όλων των δικτατορικών νόμων, για ψωμί κι ένα αγνώτερο βιοτικό επίπεδο για τον εργαζόμενο λαό γενικά. Τα δέκα τελευταία χρόνια ήταν χρόνια γεμάτα αγώνες για ψωμί, ειρήνη, εθνική λευτεριά».

⁵⁷ Του Α' συνεδρίου προηγήθηκαν επαρχιακές συνδιασκέψεις στις διάφορες πόλεις, εκτός από την Κερύνεια, για ίδρυση επαρχιακών επιτροπών του κόμματος, Βλέπε στην Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου, περ.1931-1946,τ.Β., ό.π.

⁵⁸ Φ. Ιωάννου, ό.π.,47.

η Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή, το Πολιτικό Γραφείο και η Κεντρική Γραμματεία. Ο Πλουτής Σέρβας πέτυχε να επιβληθεί αναδεικνυόμενος στη θέση του Γ. Γραμματέα, αλλά συγχρόνως διατηρούσε και την ιδιότητα του Γ.Γ. του Κ.Κ.Κ, γεγονός που προκάλεσε εσωτερική διάσταση στο ΑΚΕΛ.

Η κοινή διαδρομή των δύο κομμάτων, σε πλαίσιο, όμως, διαφωνιών μεταξύ των στελεχών, είχε σημείο αναφοράς, πολλές φορές, το πρόσωπο του Πλουτή Σέρβα. Οι στερεότυποι όροι «πλουτικός» και «αντιπλουτικός» κύκλος σημειολογικά παρέπεμπαν στο πρόσωπό του. Η εσωτερική συνύπαρξη ΑΚΕΛ και Κ.Κ.Κ. προκαλούσε όχι μόνο μια συνεχώς κλιμακούμενη ιδεολογική διένεξη, αλλά υπήρξαν περιπτώσεις όπου η αντιπαράθεση προσέλαβε προσωπικό χαρακτήρα με κύριο σημείο αναφοράς το πρόσωπο του Σέρβα, ο οποίος προκαλούσε με την ασυνέπεια των αποφάσεών του και την εμπλοκή ακόμα και της προσωπικής του ζωής στις κομματικές διεργασίες⁵⁹.

Η εξακολουθητική ιδεολογική διάσταση μεταξύ των ηγετικών στελεχών συνέχιζαν τη προσυνεδριακή πρόσληψη των αντιλήψεων σχετικά με τη θέση που έπρεπε να έχει το Κ.Κ.Κ στις πολιτικές εξελίξεις⁶⁰. Έτσι διαμορφώθηκαν δυο εσωτερικές τάσεις: Η μια τάση, την οποία εξέφραζε ο Π.Σέρβας, θεωρούσε αναγκαία τη διάλυση του Κ.Κ.Κ., ώστε το ΑΚΕΛ να ανεξαρτητοποιηθεί και να αποκτήσει την αυτοδυναμία του, εκτιμώντας ότι το νέο κόμμα είχε πλήρως καταστεί κομμουνιστικό στο περιεχόμενο, στη μορφή, στην ιδεολογική προσέγγιση των πραγμάτων και στην ηγεσία του. Αντίθετα, η εναλλακτική τοποθέτηση θεωρούσε ότι το κόμμα δεν είχε ανδρωθεί και έτσι υπήρχαν διαβρωτικοί κίνδυνοι λόγω δεξιών μικροαστικών παρεκκλίσεων, από τις οποίες έπρεπε να περιφρουρείται *«αγρύπνως από το Κ.Κ.Κ»*. Ο Σέρβας θεωρούσε την περιφρούρηση αυτή ως μια *«πολιτική παραμάνα» που έμοιαζε πολύ σαν δικτατορεία ενός «σεκταριστικού» κόμματος, σαν αντιδημοκρατική καταπίεση του Κ.Κ.Κ., «πάνω στο φαρδύ, μαζικό, ώριμο πια, κομμουνιστικό ΑΚΕΛ»*⁶¹. Σε μια έκτακτη, λοιπόν, συνδιάσκεψη του Κ.Κ.Κ. το 1945 αποφασίστηκε η συγχώνευση με το ΑΚΕΛ.⁶²

⁵⁹ ΙΑΥΕ, 1946/126/3, *Περί Κύπρου*, Ο πρόξενος της Ελλάδας στη Λευκωσία Α. Κουντουριώτης σε αναφορά προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών από τη Λευκωσία (10-7-1945) με αφορμή την παραίτηση του Π.Σέρβα από την ηγεσία του ΑΚΕΛ εκτιμά ότι ηθικός αυτουργός της παραίτησης Σέρβα θεωρείται η σύζυγος του απέναντι στην οποία υπήρχε λανθάνουσα εχθρότητα από το ΑΚΕΛ επειδή ασκούσε σε αυτό κακήν επιρροή, είχε κακή διαγωγή εκ της οποίας διασύρεται εις τα όμματα του κοινού αρχηγός και κόμμα. Επί πλέον αυτή κατηγορείται ότι επρόδιδε εις τους γνωστούς της τα μυστικά του κόμματος.

⁶⁰ Α. Φάντης, *Από το Λαό...*, ό.π., 111.

⁶¹ Φ.Ιωάννου, ό.π., 53.

⁶² Φ. Ιωάννου, 370.

Στο επίπεδο, λοιπόν, της κομματικής οικοδόμησης και ιδεολογικής συγκρότησης το ΑΚΕΛ ταλανίστηκε από εσωκομματικές κρίσεις ανάλογες προς αυτές που εκδηλώνονταν σε άλλα πολιτικά κόμματα, αλλά και στο Κ.Κ.Ε. Έτσι παγιώθηκαν οι προϋποθέσεις για δημιουργία εσωτερικών φατριών, αποχωρήσεις, αλλά και αποπομπές από το κόμμα, μετά κυρίως τη Διασκεπτική Συνέλευση⁶³, όπως συνέβη το 1952, όταν μεταξύ άλλων απομακρύνθηκαν οι Πλουτής Σέρβας και Βάσος Λυσσαρίδης με αποφάσεις των οργάνων του κόμματος.⁶⁴ Βέβαια, παρά την έντονη προσωπικότητα και την επιρροή του Σέρβα στο κόμμα, το ΑΚΕΛ δεν απέκτησε καθαρά προσωποπαγή χαρακτήρα, αφού η θέση του Σέρβα άρχισε σταδιακά να «ξεφτίζει μέχρι που κατέρρευσε τελείως σαν διάττοντας αστέρας», όπως επισημαίνει ο Φ.Ιωάννου⁶⁵.

Γεγονός είναι ότι παρά την αμφισβήτηση των θέσεων του Π. Σέρβα και τη διαμόρφωση συγκρουσιακών συνθηκών μεταξύ αυτού και του υπόλοιπου ΑΚΕΛ, για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας, φαίνεται ότι το κόμμα ανεχόταν τη συμπεριφορά του λόγω αναγνώρισης των ιδιαίτερων ικανοτήτων του. Σύμφωνα με τον Έλληνα πρόξενο Α. Κουντουριώτη, η ανοχή οφειλόταν «και εις την ανάγκη υιοθετήσεως της υπό του Σέρβα ακολουθούμενης ηπιωτέρας στάσεως έναντι της αστικής. Η στάσις αυτή παρουσιάζει το ΑΚΕΛ ως κόμμα περισσότερον σοσιαλιστικών παρά κομμουνιστικών αρχών προς διευκόλυνσι προς αυτό διαρροής και πολλών αριστεριζόντων».⁶⁶

Το ΑΚΕΛ από την αρχή συνδέθηκε με κομμουνιστική ιδεολογία και με τα υπόλοιπα κομμουνιστικά κόμματα και την *Comintern*, μέσω των σχέσεων που ανέπτυξε με το Κ.Κ.Ε (Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος). Οι στενές επαφές μεταξύ των δύο κομμάτων οικοδομήθηκαν δια της χρησιμοποιήσεως συνδέσμων από πεπειραμένα στελέχη του Κ.Κ.Ε, καταγόμενα, κυρίως, από την Κύπρο⁶⁷. Έτσι το Κ.Κ.Ε διοχέτευσε στο ΑΚΕΛ «την πολιτικήν του γραμμήν, τα οργανωτικά του συστήματα και τις εκάστοτε ακολουθούμενας συνωμοτικές του μεθόδους κατά τρόπον ομοιόμορφον προς την εν Ελλάδι δράσιν του.»⁶⁸ Συνέπεια αυτών των διαδραστικών σχέσεων ήταν η μετεξέλιξη του ΑΚΕΛ από

⁶³ Είχαν ήδη αποχωρήσει από το κόμμα το 1942, επειδή διορίστηκαν ως δικαστές οι: Γ. Βασιλειάδης και Λεύκιος Ζήνων. Βλέπε: *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια* ό.π., 143· Σ. Ζαβού, ό.π., 106.

⁶⁴ Σ. Ζαβού, ό.π., 111· Βλέπε στο 7^ο κεφάλαιο.

⁶⁵ Φ.Ιωάννου, ό.π., 37.

⁶⁶ ΙΑΥΕ, 1946/126/3, Ελληνικό προξενείο προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 19-7-1945.

⁶⁷ Από το 1943 το ΑΚΕΛ ανέπτυξε επαφές με το Κομμουνιστικό Κόμμα Βρετανίας μέσω του Εζεκία Παπαϊωάννου που όντας μέλος του βοήθησε στην οργάνωση παραρτήματος του ΑΚΕΛ στη Βρετανία, βλέπε: *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., 151.

⁶⁸ ΙΑΥΕ, 1947/28, *Διάφορα*, Έγγραφο απόρρητο του Υπουργείου Δημοσίας τάξεως (18-9-1946) προς το Υπουργείο Εξωτερικών με αναφορά του Κέντρου Αλλοδαπών Στερεάς Ελλάδος (14-9-1946) όπου περιγράφεται η κομμουνιστική δράση στην Κύπρο και η σχέση μεταξύ ΑΚΕΛ-Κ.Κ.Ε. (Ο Διοικητής του κέντρου Αγησίλαος Παπαδόπουλος), Αθήνα.

σοσιαλιστικό σε κομμουνιστικό κόμμα, κυρίως μετά τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 1944 στην Ελλάδα, οπότε οι σχέσεις ΑΚΕΛ-Κ.Κ.Ε έγιναν περισσότερο στενές, όπως επισημαίνεται σε μεταγενέστερη έκθεση του ελληνικού προξενείου στη Λευκωσία.⁶⁹

Είναι γεγονός ότι η διαδικασία ίδρυσης του ΑΚΕΛ ως μια « *καμουφλαρισμένη κομμουνιστική κίνηση*», σύμφωνα με δήλωση του αντιναύαρχου του Βασιλικού ναυτικού της Ελλάδας Θεόδωρου Πάγκαλου,⁷⁰ αποτέλεσε πραγματικά το όχημα της μεταφοράς του Κ.Κ.Κ. σε ενεργό δράση στον κατάλληλο ιστορικό χρόνο. Ήταν μια πολιτική πρακτική που επηρέασε καταλυτικά την κυπριακή πραγματικότητα και δημιούργησε σημείο αναφοράς για τα κοινωνικά και πολιτικά γεγονότα, τα οποία διαδραματίστηκαν στο νησί όχι μόνο στη δεκαετία του 1940, αλλά και στις επόμενες δεκαετίες.

3.2. Η απήχηση του ΑΚΕΛ στην κυπριακή κοινωνία

3.2.1. Οι ευνοϊκές συνθήκες

Ο τρόπος πρόσληψης της ίδρυσης του ΑΚΕΛ από την κυπριακή κοινωνία καταγράφεται στη χρησιμοποιούμενη, από τον τοπικό τύπο, ρητορική της γνωστοποίησης του γεγονότος. Η δομή του λόγου των κυπριακών εφημερίδων, οι οποίες παρουσίασαν την ίδρυση με ανομοιογενή τρόπο, συνεπώς, προς την ιδιαίτερη ιδεολογική τους γραμμή, δηλώνει το επίπεδο της αποδοχής από την κυπριακή κοινωνία. Ο *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* κάτω από τον ουδέτερο ρητορικό τίτλο: «*Ιδρύθη το Ανορθωτικό κόμμα του Εργαζόμενου Λαού*», ανακοίνωσε στις 15-4-1941 την ίδρυση του κόμματος. Η *Ελευθερία* (15-4-1941) με τον τίτλο «*Συμπόσιον εν Σκαρίνου και ίδρυσις κόμματος*» απαξίωνε τα ιδρυτικά μέλη του και η *Φωνή της Κύπρου* (19-4-1941) με τίτλο «*Σπορά κόμματος*» ειρωνευόταν το γεγονός αναφέροντας: «*Η τελευταία πολεμική Άνοιξις δεν είναι μόνον πλουσία εις συνταρακτικά και αγωνιώδη γεγονότα που πρόκειται ίσως μαζί με την καλλιέργειαν των εαρινών προϊόντων και την πρώτην φύτευσιν ενός κόμματος εις πανδοχείον της Σκαρίνου*». Μπορεί οι συντηρητικές εφημερίδες να μετέφεραν στο κοινό με σκωπτικό ή αδιάφορο τρόπο την ίδρυση του ΑΚΕΛ, εντούτοις, το γεγονός αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τα πολιτικά και κοινωνικά δρώμενα που ακολούθησαν και το ίδιο το κόμμα συνέβαλε στην καλλιέργεια πολιτικής συνείδησης, ενέταξε την πολιτική ζωή του τόπου σε νεωτερικό κλίμα, αλλά

⁶⁹ ΙΑΥΕ, 1948/25/5, *Απόδημος Ελληνισμός*, Ελληνικόν Προξενείον προς Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 13-9-1948.

⁷⁰ ΙΑΥΕ, 1943/38/4, *Κυβέρνηση Καΐρου*, «Κυπριακό ζήτημα», *Έκθεσις περί της εν Κύπρω καταστάσεως*, Αμμόχωστος, 22-8-1943.

άσκησε και καταλυτική επιρροή στην κοινωνική ζωή προσδίδοντάς της νέα διάσταση με την ενίσχυση της συλλογικής δράσης.

Ο διανοητικός στόχος του κόμματος, ενσωματωμένος στις διατάξεις του καταστατικού του, έγινε προσπάθεια να πραγματοποιηθεί μέσα από κοινωνικούς αγώνες. Έτσι το ιδεολόγημα του ΑΚΕΛ συνδέθηκε στενά με την εργατική τάξη και τις κοινωνικές διεκδικήσεις της, τη δεκαετία του 1940. Το συνδικαλιστικό και εργατικό κίνημα εντάχθηκε στα πολιτικά δρώμενα, σε συναντίληψη της συλλογικής δράσης με τις ενέργειες του ΑΚΕΛ. Ηγετικά στελέχη του, όπως οι Ανδρέας Φάντης και Α. Ζιαρτίδης, ενεργούσαν με διπλή ιδιότητα: την ιδιότητα του κομματικού, αλλά και συνδικαλιστικού στελέχους.⁷¹

Τα κοινωνικά και πολιτικά φαινόμενα που εξελίσσονταν στην Κύπρο την περίοδο εκείνη δεν αποτελούν μεμονωμένο παράδειγμα. Στην ιστοριογραφία επισημαίνεται η εκπληκτική άνοδος των κομμουνιστικών κινημάτων κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Μάλιστα τα κομμουνιστικά κόμματα κατέλαβαν προεξάρχουσα θέση στα αντιστασιακά κινήματα της εποχής,⁷² αφού συνδέθηκαν πολιτικά με αυτά προωθώντας την κοινωνική οργάνωση και όντας στο επίκεντρο μαζικών κοινωνικών κινημάτων. Έτσι μπόρεσαν να αναδειχθούν σε ιστορικούς πρωταγωνιστές, μέχρι δε την παραμονή της κατάρρευσης του άξονα και τη λήξη του πολέμου οι κομμουνιστές απέκτησαν ρόλους ρυθμιστικούς στις χώρες τους.⁷³ Η συμμετοχή της Σοβιετικής Ένωσης στην αντιμετώπιση του φασισμού και η απόφαση του Στάλιν για τη διάλυση της *Comintern* το 1943⁷⁴ λειτούργησαν καθυστερητικά στους συντηρητικούς κύκλους των Η.Π.Α. και Βρετανίας και, έτσι, προσωρινά μειώθηκαν οι αντικομμουνιστικές πρακτικές.

Βέβαια, η άνοδος του ΑΚΕΛ δεν μπορεί να ενταχθεί στο ερμηνευτικό πλαίσιο των τότε εξελίξεων και να αποδοθεί μόνο στον πρωταγωνιστικό ρόλο των κομμουνιστικών κομμάτων την περίοδο του πολέμου. Η πορεία του είναι συντεταγμένη ενός πλέγματος ενδογενών και εξωγενών συνιστωσών με θετικά, αλλά και αρνητικά χαρακτηριστικά. Έχοντας επικεφαλής αρχικά τον Πλουτή Σέρβα, ο οποίος το 1935 είχε επιστρέψει από την Μόσχα, μετά από σπουδές σε Σχολή Κομμουνιστικής Διεθνούς, γνώστη, συνεπώς, των μηχανισμών της αυστηρής πειθαρχίας και ιεραρχίας στα κομματικά όργανα και τις οργανώσεις, στοιχεία που χαρακτήριζαν τη «λενινιστική αντίληψη για τα κόμματα της

⁷¹ Ο Ανδρέας Φάντης εξελέγη πρόεδρος της ΠΣΕ το Νοέμβριο του 1941, όντας από τις 5-10-1941 μέλος της Κεντρικής επιτροπής του Α.Κ.Ε.Λ., και το 1944, μάλιστα, διετέλεσε Γενικός Γραμματέας του κόμματος.

⁷² E. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων*, ό.π., 216, · Ι. Παπαθανασίου, ό.π., 79.

⁷³ Ιωάννα Παπαθανασίου, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόσκληση της Ιστορίας 1940-45» στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ.Γ2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2007, 79.

⁷⁴ E. Hobsbawm, *Η εποχή των Άκρων*, ό.π., 221.

επανάστασης και της στανλινιστικής λογικής», όπως ήταν τα κομμουνιστικά κόμματα,⁷⁵ κατόρθωσε να ενισχύει τους οργανωτικούς και επικοινωνιακούς μηχανισμούς του κόμματος με αποτέλεσμα αυτό να διευρύνει τον κύκλο των οπαδών του και έτσι να ενισχύσει την πολιτική διαδρομή του στο ιστορικό γίνεσθαι. Βέβαια, η προσωπικότητα του Σέρβα, που λειτούργησε ελκυστικά με αποτέλεσμα τη διεύρυνση του κύκλου των οπαδών του ΑΚΕΛ, αφού «όσα αυτός εφθέγγετο γίνοντο δεκτά με ένα είδος δέους, ανάμεικτου με ειδωλολατρισμόν»,⁷⁶ δεν υπήρξε ο μοναδικός παράγοντας που βοήθησε την εξέλιξη του κόμματος. Μαζί με την άρτια οργάνωσή του, γεγονός που το τοποθετούσε στην κορυφή των πιο άρτιων κομμουνιστικών κομμάτων της Μέσης Ανατολής,⁷⁷ τα δεδομένα της περιόδου συνέβαλαν στη δυναμική παρουσία του.

Οι επικρατούσες την περίοδο του πολέμου δυσμενείς κοινωνικοοικονομικές παράμετροι κεφαλαιοποιήθηκαν από το κόμμα και συνέτειναν θετικά στην αποδοχή του από τα λαϊκά, αλλά και μεσαία στρώματα στα οποία, κυρίως, στρεφόταν ως φιλεργατικό και αντιφασιστικό κόμμα. Το ΑΚΕΛ, χρησιμοποιώντας σαν πυξίδα των επιδιώξεών του τις διατάξεις του καταστατικού του, αλλά και αξιοποιώντας το δυσμενές οικονομικοκοινωνικό πλαίσιο και τις συγκυρίες της περιόδου, προσπάθησε να ελκύσει το ενδιαφέρον των εργατικών στρωμάτων, του αγροτικού κόσμου, των βιοτεχνών και των επαγγελματικών ομάδων και γενικά των εργαζομένων στα αστικά κέντρα και την ύπαιθρο χωρίς διάκριση φυλής, φύλου ή θρησκευματος. Επαγγελλόμενο τη στήριξη των αδύνατων κοινωνικών ομάδων και την προστασία των δικαιωμάτων τους, το ΑΚΕΛ θεωρούσε αδύνατο τον συνταυτισμό και την αρμονία, αφενός, των συμφερόντων της εργατικής τάξεως, των αγροτικών στρωμάτων και των εργαζομένων στρωμάτων της πόλεως, και, αφετέρου, των εκπροσώπων του μεγάλου κεφαλαίου. Απέναντι, ως διακηρυγμένος εχθρός του ήταν η δικτατορία του πλούτου⁷⁸ και ο φασισμός, όπως σε όλα τα κομμουνιστικά κόμματα, τα οποία, μάλιστα, είχαν άμεσο πολιτικό καθήκον να επιδιώξουν τη συσπείρωση όλων των αντιφασιστικών δυνάμεων εναντίον του κινδύνου του φασισμού.⁷⁹ Εξάλλου, η φαινομενική, μέσω νοσηματοδότησης του ονόματος, αποσύνδεσή του από τα ορθόδοξα κομμουνιστικά κόμματα και η νομιμοποίησή του μείωσε αρχικά την καχυποψία του πληθυσμού απέναντί του, ώστε να γίνει αποδεχτό.⁸⁰

⁷⁵ Ι. Παπαθανασίου,ό.π., 81.

⁷⁶ Φ. Ιωάννου, ό.π.,36.

⁷⁷ Εφημ. *Βήμα*, «Ο κυπριακός κομμουνισμός και αι απαράδεκται λύσεις του», Χρ. Λαμπράκης, 3-7-1952.

⁷⁸ Φ. Ιωάννου, ό.π., 43.

⁷⁹ Ι. Παπαθανασίου, *Η Ελλάδα 36-49 ...ό.π.*, 208.

⁸⁰ Π.Παιονίδης, *Ανδρέας Ζιαρτίδης: Χωρίς φόβο και πάθος*,ό.π., 23.

Επιπλέον, το ΑΚΕΛ ξεπερνώντας τη σύγχυση που προκάλεσε η υπογραφή του συμφώνου Μολότοφ-Ρίμπεντροπ τον Αύγουστο του 1939 μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Γερμανίας, διαφοροποιήθηκε ως προς την αρχική θέση του Κ.Κ.Κ. απέναντι στον πόλεμο,⁸¹ μετά κυρίως από την εισβολή των γερμανικών δυνάμεων στη Σοβιετική Ένωση, τον Ιούνιο του 1941, όπως έχει, ήδη, αναφερθεί. Το γεγονός αυτό επέφερε, μάλιστα, θεωρητική μείωση της αντικομμουνιστικής στάσης της αποικιακής διοίκησης. Ωστόσο, η τακτική αυτή της βρετανικής διοίκησης ήταν συγκυριακή και επίπλαστη, αφού στις επίσημες και απόρρητες ενημερωτικές εκθέσεις της εξακολουθούσε να αναφέρει ότι ο όψιμος αντιφασιστικός αγώνας του ΑΚΕΛ δεν οφειλόταν σε γνήσια ιδεολογικά κίνητρα, αλλά η συμπεριφορά του υπέκρυπτε πολιτικές σκοπιμότητες και προσδοκούσε σε κομματικά οφέλη.⁸²

Το ΑΚΕΛ διαχειριζόμενο τις καταστάσεις και στηριζόμενο στο 11^ο άρθρο του καταστατικού του, το οποίο τόνιζε ότι το κόμμα «σκοπόν έχει να αποτελέσει τον πιο ουσιώδη παράγοντα στη λύση όλων ανεξάίρετα των προβλημάτων της εργατικής τάξης, της εργαζόμενης αγροτικής τάξης και των εργαζόμενων στρωμάτων της πόλης»,⁸³ ενίσχυσε τη συλλογική δράση στους άξονες του οργανωτικού σχεδιασμού των συντεχνιών, στη στήριξη και καθοδήγηση των διεκδικητικών αγώνων, αναδεικνύοντας και στηρίζοντας τα δικαιώματα των γυναικών, τόσο ως τμήμα του ενεργού πληθυσμού με ιδιαίτερα, όμως, χαρακτηριστικά, όσο και ως μέλη του κοινωνικού συνόλου. Κινούμενο, λοιπόν, σε αυτό τον άξονα το ΑΚΕΛ δημιούργησε γυναικείους και μορφωτικούς συλλόγους, ακόμα και στην ύπαιθρο, οι οποίοι ασκούσαν διαφωτιστική προπαγάνδα χρησιμοποιώντας ως εργαλεία μορφωτικά, αλλά και ψυχαγωγικά προγράμματα. Μέσω αυτών των μηχανισμών άρχισαν να αναπτύσσονται κοινωνικές και πολιτικές συνειδήσεις, ακόμα, και σε κατοίκους αγροτικών περιοχών.⁸⁴

Με έλλογες ενέργειες που κατευθύνονταν προς ένα αναμφίβολο στόχο, όπως θα ανέφερε ο Μ. Weber,⁸⁵ αφού επιδίωκε να παρέμβει κοινωνικά και πολιτικά, ώστε να προωθήσει λύσεις σε προβλήματα, που αντιμετώπιζαν οι ασθενέστερες κοινωνικές ομάδες, πέτυχε να πρωταγωνιστήσει στη διαμόρφωση του άξονα των κοινωνικών εξελίξεων και

⁸¹ Η αρνητική στάση του Κ.Κ.Κ. απέναντι στον πόλεμο ακόμα και μετά την εισβολή της Ιταλίας στην Ελλάδα συνέτεινε στην αποτροπή από τον έρανο που διεξαγόταν υπέρ του ελληνικού στρατού προβάλλοντας το σύνθημα: «ούτε δεκάρα στον έρανο για τον πόλεμο στην Ελλάδα, για να μη γίνουν βόλια του Ιμπεριαλισμού για την επικράτησή του», βλέπε: Γ.Γρηγοριάδη, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 127.

⁸² Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 129.

⁸³ *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., 109.

⁸⁴ Καταγεγραμμένες μνήμες των ηθοποιών : Γιώργου Βατυλιώτη, Χρίστου Ελευθεριάδη, Παύλου Πάμπουλου, Καλλιόπης Σπύρου, στο: Π. Βαρνάβας, *Παλεύοντας για τη ζωή*, ό.π., 165-179.

⁸⁵ Μ. Weber, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, μτφρ. Μιχ. Κυπραίου, Αθήνα, 1987, 40.

την ενίσχυση της συλλογικής δραστηριότητας καλλιεργώντας προς τούτο διαδραστικές σχέσεις με το συντεχνιακό και εργατικό κίνημα. Η δημιουργία ενός ισχυρού συνδικαλιστικού κινήματος, το οποίο προωθώντας τα αιτήματα της εργατικής τάξης θα βελτίωνε τη θέση της, με απώτερο στόχο την κοινωνική δικαιοσύνη, αποτέλεσε στοιχείο πρωταρχικού ενδιαφέροντος των ενεργειών του⁸⁶. Η μετατροπή των ελπίδων των αδύναμων κοινωνικά ομάδων σε διανοητική κατασκευή και η ενσωμάτωση της υλοποίησής τους στις διατάξεις του καταστατικού του, μετασχηματίζοντάς τις σε κοινωνικούς και πολιτικούς στόχους, βοήθησαν στην ανοδική πορεία του.

Η αριστερή ιδεολογία του και η υιοθέτηση διεθνιστικού προσανατολισμού και προγράμματος, κατασκεύασαν το αναγκαίο ιδεολογικό δέλεαρ για προσέγγιση των τουρκοκυπρίων εργατών. Έτσι ενισχύθηκαν οι αριστερές εργατικές ενώσεις, τουλάχιστον πριν ενταθεί το εθνικιστικό πνεύμα μεταξύ των Τουρκοκυπρίων. Με τις αρχές που πρόβαλε το ΑΚΕΛ προώθησε τη δημιουργία προστατευτικού αναχώματος στην αλλαγή πλευσης των εργατών, επιβεβαιώνοντας το θεωρητικό παράδειγμα του E.J.Hobsbawm ότι οποιαδήποτε κι αν είναι η φύση των κοινωνικών ομάδων που κατελήφθησαν πρώτες από την «εθνική συνείδηση», οι λαϊκές μάζες –εργάτες, υπηρέτες, χωρικοί είναι οι τελευταίες που επηρεάζονται απ’ αυτήν.⁸⁷

Εξάλλου, η προβολή του αιτήματος της ένωσης⁸⁸, το οποίο το ΑΚΕΛ ακολουθούσε ολόκληρη σχεδόν τη δεκαετία του 1940, διατυπωνόταν χωρίς εχθρική διάθεση απέναντι στους Τουρκοκυπρίους. Έτσι το ενωτικό σύνθημα λειτουργούσε με διττό τρόπο: Συνέβαλε ώστε το κόμμα να είναι αποδεκτό από μέρος των Τουρκοκυπρίων, αλλά και από τμήμα των Ελληνοκυπρίων, οι οποίοι υιοθετούσαν ενωτική ιδεολογία, δεν εκφράζονταν, όμως, από τους συντηρητικούς κύκλους. Εκείνη την περίοδο, μάλιστα, το ΑΚΕΛ θεωρούνταν ότι ήταν το μόνο «*συγκεκριμένο κόμμα όπερ θέτει ως σκοπόν του την ένωσιν*»⁸⁹. Η επικαιρική χρησιμοποίηση του συνθήματος της ένωσης από το ΑΚΕΛ αποτελούσε πρακτική «εσωτερικής κατανάλωσης», σύμφωνα με τον Α. Κουντουριώτη, ώστε να διευρύνει τον κύκλο των οπαδών του, αλλά συγχρόνως και αγώνας επικράτησης έναντι της Δεξιάς και εθνικόφρονος παράταξης, για την οποία η χρησιμοποίηση του

⁸⁶ Σ. Ζαβού, *Τα πολιτικά...ό.π.*, θέση του Γ. Χριστοδουλίδη, 107.

⁸⁷ E.J.Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα, 1994, 25.

⁸⁸ Εφ. *Ανεξάρτητος*, « Το Ανορθωτικόν κόμμα δια την εθνικήν αποκατάστασιν της Κύπρου υπό την στέγην της μητρός πατρίδος », 20-11-1941.

⁸⁹ ΙΑΥΕ, 1946/126/3, *Περί Κύπρου*, «απόρρητον», Αντιναύαρχος Βασιλικού Ναυτικού Θ.Πάγκαλος, Αμμόχωστος, 2-8-1944.

ιδεολογήματος της ένωσης ήταν αγώνας επιβίωσης⁹⁰. Ωστόσο, η στάση αυτή του ΑΚΕΛ μπορεί να ενταχθεί στο παράδειγμα του εθνικισμού της διεθνούς αριστεράς κατά τη διάρκεια του αντιφασιστικού πολέμου και την αντιαποικιακή περίοδο.⁹¹

Για τη Δεξιά το ιδεολόγημα της ένωσης ήταν συναφές με τον αντικομμουνισμό και εκφραζόταν περισσότερο από την Εκκλησία, με κύριο εκπρόσωπο τον Μητροπολίτη Κυρηναίας Μακάριο⁹² και αργότερα τον επίσης Μητροπολίτη Κυρηναίας Κυπριανό. Επισημαίνει ο Κουντουριώτης σε έγγραφό του: «*Η ηγεσία της εθνικόφρονος ομάδας έχει περιβληθεί την ενωτικήν λεοντή χωρίς να πιστεύη εις την ένωσιν. Την περιελήφθη δια να χρησιμεύση ως όπλον κατά του αθέου και απάτριδος κομμουνισμού από τον οποίον κινδυνεύει.*»⁹³

Ωστόσο η ενωτική διάθεση του ΑΚΕΛ, συνδεδεμένη με την πορεία του ΕΑΜ στην Ελλάδα, ερμηνεύεται από τον εκπρόσωπο του υπουργείου Αποικιών J. Martin, ο οποίος το 1949 επισκέφθηκε το νησί, ως αποτέλεσμα της Διεθνούς πολιτικής της Μόσχας και όχι ως φαινόμενο ελληνικού εθνικισμού. Ο βρετανός αξιωματούχος δεν διείδε αποτελεσματική αντίδραση προς το ΑΚΕΛ από την ασθενή οργάνωση της Δεξιάς, λόγω των όσων γεγονότων συνέβαιναν στην Ελλάδα⁹⁴.

Πράγματι μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και τις δραματικές εξελίξεις που άρχισαν να δρομολογούνται στην Ελλάδα διατυπώθηκαν απόψεις ότι, εάν το ΕΑΜ συνέχιζε δυναμικά και νικηφόρα την αντίστασή του εναντίον των Βρετανών, ίσως το ΑΚΕΛ ενθαρρυνόταν να ακολουθήσει περισσότερο επιθετική στάση⁹⁵.

Γεγονός είναι ότι η εμμονή του ΑΚΕΛ στον ενωτικό στόχο σταδιακά λειτούργησε διαβρωτικά στις σχέσεις του με τους Τουρκοκυπρίους. Σε συνδυασμό με παρεμβάσεις άλλων παραγόντων δημιούργησε αρνητικές παραστάσεις στους Τουρκοκυπρίους, γεγονός που επηρέασε και την κοινή πορεία Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων στο συνδικαλιστικό κίνημα.

⁹⁰ ΙΑΥΕ, 1948/25/5, *Απόδημος Ελληνισμός*, Ελληνικόν Προξενείον προς Ελ. Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, Α. Κουντουριώτης, 13-9-1948.

⁹¹ E. Hobsbawm, *Έθνη ...*, ό.π., Αθήνα, 1994, 205.

⁹² Αναφέρομαι στο μετέπειτα αρχιεπίσκοπο Μακάριο Β΄.

⁹³ ΙΑΥΕ/1948/25/5, *Απόδημος Ελληνισμός*, Ελληνικόν Προξενείον Λευκωσίας, Α. Κουντουριώτης, 2-11-1948.

⁹⁴ CO67/362/1, *Political situation*, Εντυπώσεις J. Martin (υφυπουργός Αποικιών) από την επίσκεψη του στην Κύπρο το 1949.

⁹⁵ CO67/ 323/2, *Political situation*, «Τηλεγράφημα προς τον κυβερνήτη», Λευκωσία, 18-12-1944.

3.2.2. Η διεύρυνση του κόμματος ενεργοποιεί δυνάμεις αντίδρασης

Οι ιστορικές συγκυρίες και οι υποκειμενικοί παράγοντες προσδιόρισαν την εξέλιξη του ΑΚΕΛ και λειτούργησαν θετικά σε συνειδήσεις που ασπάζονταν τα κοινωνικά αιτήματά του, καλύπτονταν, όμως, ιδεολογικά από το μονοπώλιο της εθνικοφροσύνης των συντηρητικών και εκκλησιαστικών κύκλων. Η διαλεκτική καλλιέργεια εθνικών και κοινωνικών στόχων, η οποία δηλώνεται και στη ρητορική των στίχων του ύμνου το κόμματος⁹⁶, δόμησαν διαλεκτικές σχέσεις με το συνδικαλιστικό και εργατικό κίνημα. Σημείο αναφοράς στις συνδικαλιστικές εξελίξεις η ίδρυση, τον Νοέμβριο του 1941, της Παγκύπριας Συντεχνιακής Επιτροπής (ΠΣΕ) κατά τη διάρκεια των εργασιών της Β΄ Παγκύπριας Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης.

Ο πρωταγωνιστικός ρόλος που διαδραμάτισε με την παρουσία του το ΑΚΕΛ και η επιρροή που ασκούσε στο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον της περιόδου τεκμαίρεται από τα αποτελέσματα της συμμετοχής των μελών του στις δημοκρατικές εκλογές του 1943, την εκφρασμένη από πολλαπλούς παράγοντες ταύτιση του συντεχνιακού κινήματος και των συνδικάτων με το κόμμα και τον κομμουνισμό, αλλά και τις ανησυχίες των παραδοσιακών ηγετικών κύκλων για την προοδευτική άνοδό του. Η ανησυχία εκφραζόταν τόσο από αποικιακούς φορείς όσο και από παράγοντες της ελληνοκυπριακής συντηρητικής ηγεσίας, αλλά και την εκκλησιαστική ιεραρχία.

Έτσι άρχισαν να δομούνται ποικίλα αναχώματα με σκοπό τη φαλκίδευσή του. Πρωταγωνιστικός ήταν ο ρόλος της Εκκλησίας στην αντικομμουνιστική συμπεριφορά, λόγω της δυνατότητάς της να εξασφαλίζει ερείσματα στο έντονο και βαθύ θρησκευτικό συναίσθημα των Ελληνοκυπρίων. Με τη στάση της προκαλούσε ανασταλτικά διλήμματα στους κατοίκους προσπαθώντας να απομακρύνει ακόμα και τους εργάτες από τις συντεχνίες, οι οποίες θεωρούνταν συνώνυμο του κομμουνισμού. Η επιρροή του θρησκευτικού συναισθήματος στο οργανωτικό πλαίσιο αναδεικνύεται από το παράδειγμα που περιγράφει ο Peter Loizos: Το 1940 νέοι χωρικοί που ήταν εποχικοί εργάτες πείστηκαν από τη οργανωτική προσπάθεια στελεχών αριστερής συντεχνίας και εντάχθηκαν σε αυτή. Μόλις όμως συνδέθηκε η ανομβρία που μάστιζε το νησί με θεϊκές δυνάμεις οι νεαροί χωρικοί εγκατέλειψαν τη συντεχνία με αγανάκτηση.⁹⁷

⁹⁶ Τεύκρος Ανθίας, *Ο Ύμνος του ΑΚΕΛ*, στο βιβλίο του Φ.Ιωάννου, *Έτσι άρχισε το κυπριακό*, ό.π.34: (... «Για ένα κοινό αγώνα πολεμούμε για το ψωμί και για τη λευτεριά»...).

⁹⁷ Peter Loizos, «Αλλαγές και δομή της κοινωνίας», *Κυπριακά 1875-1955*, Λευκωσία, 1986, 104.

Η εξακολουθητική εχθρική στάση της θρησκευτικής ηγεσίας απέναντι στο ΑΚΕΛ, το οποίο ενστερνιζόταν ένα διαφορετικό αξιακό σύστημα, δόμησε ανταγωνιστικές σχέσεις που παρεισέφρεαν ακόμα και στις απεργιακές κινητοποιήσεις.⁹⁸ Η αντικομμουνιστική συμπεριφορά της Εκκλησίας, συνώνυμο της εθνοφοροσύνης της, εκδηλώθηκε όχι μόνο με άσκηση ψυχολογικής πίεσης και προπαγάνδα, αλλά και προσπάθεια αποπομπής από την Εκκλησία όσων εξέφραζαν κομμουνιστική ιδεολογία. Η συνεχής, λοιπόν, ανάπτυξη του κόμματος οδήγησε την Εκκλησία να προχωρήσει ακόμα και σε πνευματικούς αποκλεισμούς. Έτσι απαγορεύτηκε εις τα μέλη του κλήρου να διατηρούν οποιαδήποτε επαφή με κομμουνιστές, να τους δέχονται στη Θεία Κοινωνία και στην τέλεση των θρησκευτικών μυστηρίων (γάμος, βαπτίσεις, κηδείες). Επιπλέον οι κομμουνιστές αποκλείονταν από τα συμβούλια των Ορθόδοξων εκκλησιών.⁹⁹ Σε σχετικό, μάλιστα, ερώτημα που υποβλήθηκε σε ακαδημαϊκούς παράγοντες εκφράστηκε η διάθεση για προώθηση του αφορισμού ολόκληρου του κόμματος.¹⁰⁰

Πολεμική δεχόταν το ΑΚΕΛ και από συντηρητικούς κύκλους, οι οποίοι εξέφραζαν την παραδοσιακή ηγεσία και δεν επιθυμούσαν να μοιραστούν την εξουσία με το νεοπαγές κόμμα, ενδεχόμενο το οποίο άρχισε να διαμορφώνεται ως ρεαλιστική προοπτική μετά από τα θετικά για το ΑΚΕΛ αποτελέσματα των δημοκρατικών εκλογών του Μαρτίου του 1943. Πράγματι η ιδεολογία του, που είχε αφομοιωθεί ως διάυλος πολιτικής εκπροσώπησης από ορισμένα κοινωνικά στρώματα, επέτρεψαν την ανάδειξη αριστερών σχηματισμών στις δημοκρατικές εκλογές του 1943, οι οποίες αποτελούσαν την πρώτη έκφραση της βούλησης του λαού μετά τις ανατροπές του 1931.

Στις 19-1-1941 ανακοινώθηκε η διεξαγωγή εκλογών μέχρι τον Ιούνιο, όμως οι διαδικασίες διεκόπησαν λόγω των πολεμικών γεγονότων. Τον Νοέμβριο του 1942 κοινοποιήθηκε τροποποίηση στο νομικό πλαίσιο της λειτουργίας των δημοκρατικών συμβουλίων και η εφημερίδα *Ελευθερία* (28-11-1942) δημοσίευσε τον νέο εκλογικό νόμο και τις προϋποθέσεις εγγραφής στους εκλογικούς καταλόγους. Προκηρύχθηκαν, λοιπόν,

⁹⁸ Παρά τις αντιπαραθέσεις το ΑΚΕΛ συμμετείχε ενεργά το 1947 στην εκλογή των εκλεκτόρων που θα αναδείκνυαν το νέο αρχιεπίσκοπο Λεόντιο και ουσιαστικά στήριξε την εκλογή του.

⁹⁹ ΙΑΥΕ, 1949/3/2, *Μέτρα της Ορθόδοξου εν Κύπρω Εκκλησίας κατά των Κομμουνιστών*, έγγραφο επιτετραμμένου ελληνικής πρεσβείας στην Washington, Π. Οικονόμου-Γκούρας, 15-1-1949.

¹⁰⁰ Ο καθηγητής Αμίλλας Σ. Αλιβιζάτος απαντώντας προς την κυπριακή εκκλησιαστική ιεραρχία για τη δυνατότητα αφορισμού του κόμματος ή στελεχών του διατύπωσε επιστημονική γνωμάτευση αναφέροντας ότι: «δεν χωρεί ούτε νοείται για ορθόδοξους χριστιανούς αφορισμός παρά μόνον μετά από υπεύθυνον κατηγορίαν και δια της κανονικής διαδικασίας ενώπιον αρμοδίων εκκλησιαστικών δικαστηρίων εξακρίβωσιν ενοχής καταπολεμήσεως ή και προθέσεως προσβολής των δογματικών και ηθικών αληθειών της Εκκλησίας». Συμβούλευσε μάλιστα ότι θα ήταν σφάλμα «δια την Εκκλησία ο αφορισμός είτε του κομμουνισμού ή του κομμουνιστικού κόμματος ή των οπαδών του ανηκόντων εις την Ορθόδοξον Εκκλησίαν μηδαμώς παραβλεψάντων ή αδικησάντων αυτήν.» Βλέπε στο ΙΑΥΕ:1947/32/1, *Κύπρος*, 17-11-1945.

εκλογές για τις 21-3-1943, όπου συμμετείχαν το ΑΚΕΛ και η ΠΕΚ (οργανωμένη αγροτική δύναμη της Δεξιάς). Κοινό στοιχείο των δύο συνδυασμών ήταν η υποστήριξη της ένωσης για την επίλυση του εθνικού θέματος¹⁰¹.

Ο προεκλογικός αγώνας διεξήχθη σε κλίμα έντονης αντιπαράθεσης, με υποψηφίους της Αριστεράς στη Λεμεσό τον Π.Σέρβα και την Αμμόχωστο τον Αδάμο Αδάμαντο, οι οποίοι και εκλέχθηκαν¹⁰². Η νίκη αυτή ενεργοποίησε ενστάσεις για το αποτέλεσμα και επανάληψη των εκλογών στη Λεμεσό, μετά από δικαστική απόφαση, στις 3-10-1943, χωρίς, όμως, μεταβολή των αποτελεσμάτων.¹⁰³ Τα νικηφόρα για την Αριστερά αποτελέσματα, όπως και εκείνα του 1946, αποδόθηκαν από το Ελληνικό Υπουργείο Δημοσίας Τάξης στη στρατηγική που ακολουθούσε το ΑΚΕΛ και όχι σε επικράτηση της κομμουνιστικής ιδεολογίας¹⁰⁴.

Ωστόσο, η έξοδος του κινήματος από το περιθώριο, η μαζικοποίησή του μέσω των εργατικών, κυρίως, ενώσεων, και η πρόθεσή του να αναλάβει πολιτικές πρωτοβουλίες θεωρήθηκε ως αφόρητη πρόκληση.¹⁰⁵ Έτσι, αναπτύχθηκαν αντιδράσεις, που, όμως, δεν ήταν, σύμφωνα με το κόμμα, υπολογίσιμη δύναμη: Σε καμιά περίπτωση δεν μπόρεσε η αντίδραση «να κοπάσει παλλαϊκές συγκεντρώσεις, να οργανώσει διαδηλώσεις και να ρίξει συνθήματα διασπαστικά μέσα στις μάζες του λαού.»¹⁰⁶

Για να περιορισθεί, λοιπόν, η εξάπλωση του ΑΚΕΛ στην κυπριακή κοινωνία, μετά μάλιστα από την καταγραφή της δύναμής του στα εκλογικά αποτελέσματα, συντηρητικοί κύκλοι προχώρησαν στην ίδρυση του Κυπριακού Εθνικού Κόμματος. Μεταξύ, λοιπόν, των δύο εκλογικών αναμετρήσεων, τον Μάιο του 1943, ιδρύθηκε το Κυπριακό Εθνικό Κόμμα (Κ.Ε.Κ).

Το Κ.Ε.Κ. αποτέλεσε ιδεολογικά τον αντίποδα της Αριστεράς και κάλυψε τον κενό πολιτικό χώρο της Δεξιάς.¹⁰⁷ Η ίδρυσή του εξαγγέλθηκε με διακήρυξη, στις 8 Μαΐου

¹⁰¹ ΙΑΥΕ, 1944/38/3, Κυβέρνηση Καΐρου, «Τηλεγράφημα ελληνικού προξενείου στον έλληνα πρωθυπουργό Τσουδερό», Λευκωσία, 24-3-1943.

¹⁰² *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια Κύπρου*, ό.π., 198.

¹⁰³ *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια Κύπρου*, ό.π., 203.

¹⁰⁴ ΙΑΥΕ, 1947/32/1, Απόρρητο έγγραφο του Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως (18-9-1946) και υπογραφή Βλαστάρης όπου αναφέρεται ότι :1. Οι κομμουνιστές δαπάνησαν πολλά χρήματα για εξαγορά ψήφων, 2. χρησιμοποιήθηκαν χρήματα για ανάπτυξη άρτιων προπαγανδιστικών μηχανισμών, 3. οι κομμουνιστικοί μηχανισμοί άσκησαν τρομοκρατία, 4. αλλοιώθηκαν (για το 1946) οι δημοτολογικοί κατάλογοι με μεταφορά εκλογικών δικαιωμάτων από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα.

¹⁰⁵ Π. Κιτρομηλίδης, «Το ιδεολογικό πλαίσιο της πολιτικής ζωής της Κύπρου: Κριτική θεώρηση», στο *Κύπρος: Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα, 1981, 487.

¹⁰⁶ ΑΣΚΙ, *Αρχείο ΚΚΕ*, κουτί 371, φ=20/21/3, «Πώς διαμορφώνεται η κυπριακή κατάσταση μετά το τέλος του αντιφασιστικού πολέμου», 31-7-1948.

¹⁰⁷ Σε προκήρυξη τους οι ιδρυτές του κόμματος ανέφεραν μεταξύ άλλων: « Η άμυνα των πατρίων μας, της θρησκείας μας, της εθνικής μας παιδείας, και η επιβολή ενός υγιούς κοινωνικού συστήματος προσαρμοζόμενου προς τας σημερινάς ανάγκας της ζωής, η διαφώτισις και η προσέλκυσις των

1943, την οποία υπέγραφαν οι: Θεμιστοκλής Δέρβης (δήμαρχος Λευκωσίας), Γεώργιος Πούλιας (αντιδήμαρχος), Ν. Τοφαρίδης, Ι. Υψηλάντης, Π. Γρηγοριάδης, Μ. Μιχαηλίδης, Ιωάννης Σπυριδάκης και Ζήνων Σώζος. Το ιδρυτικό συνέδριο του νέου πολιτικού φορέα πραγματοποιήθηκε στο Παγκύπριο Γυμνάσιο στις 6 Ιουνίου 1943 με τη συμμετοχή 127 αντιπροσώπων από όλη την Κύπρο. Τότε εξελέγη ως Γενικός Γραμματέας ο Σάββας Χρίστης ο οποίος τον Ιανουάριο του 1944 αντικαταστάθηκε από τον τότε δήμαρχο Λευκωσίας Θεμιστοκλή Δέρβη, ο οποίος έθεσε το κόμμα υπό πλήρη έλεγχο¹⁰⁸.

Η αναγνωρισιμότητα της δυναμικής του ΑΚΕΛ, θεωρούμενη, μάλιστα, από την αποικιακή κυβέρνηση ικανή να προκαλέσει κοινωνική αναταραχή¹⁰⁹, οδήγησε τη Διοίκηση στη χρήση κατασταλτικών μηχανισμών όχι μόνο εναντίον των στελεχών του κόμματος, αλλά και εναντίον θεσμοποιημένων φορέων, όπως οι συνδικαλιστικές οργανώσεις και ο τύπος. Έτσι το καλοκαίρι του 1944 προωθήθηκε η αναστολή έκδοσης της εφημερίδας *Ανόρθωση*, επειδή δημοσίευσε προκήρυξη του ΑΚΕΛ με την οποία προκηρυσσόταν η 28^η Αυγούστου ως ημέρα εθνικής εκδήλωσης του λαού και ακόμη ότι με την αρθρογραφία της προπαγάνδιζε την ένωση με την Ελλάδα¹¹⁰.

Διαφάνηκε, λοιπόν, ότι βασική επιδίωξη της Διοίκησης ήταν η αποδόμηση του κόμματος με στοιχειοθέτηση κατηγορίας εναντίον του. Κωδικοποιημένα τα προταθέντα προς τούτο μέτρα ήταν: «1. Προγραφή του κόμματος ως παράνομου σύμφωνα με τον ποινικό κώδικα, 2. Εκτοπισμός των ηγετών του, 3. Κλείσιμο του οικήματος των συνεργαζόμενων με αυτό συντεχνιών αφού το κόμμα ταυτιζόταν με αυτές».¹¹¹ Η προώθηση αυτών των μέτρων δεν καλυπτόταν από το υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο, το οποίο δεν προέβλεπε ούτε απελάσεις προσώπων κατεχόντων βρετανική υπηκοότητα. Έτσι επιδιώχτηκε η εισαγωγή επιπλέον νομοθετικών ρυθμίσεων για να αντιμετωπιστεί η κατάσταση χωρίς ιδιαίτερη, όμως, επιτυχία.¹¹²

Γεγονός είναι ότι με την ίδρυση των δυο πολιτικών σχηματισμών σηματοδοτείται η ανατροπή της παραδοσιακής πολιτικής συγκρότησης και δημιουργούνται δύο πολιτικοί σχηματισμοί προσδιορισμένοι με ορολογία νεωτεριστική. Στον ένα πόλο τοποθετείται ο

παραπλανηθέντων εργατών, οι οποίοι δικαιούνται να τύχουν μιας καλύτερας πατρικής και ανθρωπιστικής μεταχειρίσεως και η παρακολούθησις εκ του σύνεγγυς της κυβερνητικής πολιτικής κατά την διαχείρισιν και διακυβέρνησιν της νήσου μας ας είναι το λάβαρον και το σύνθημα των προσεχών μας αγώνων και της ολοψύχου συμβολής ημών εις την πολεμικήν προσπάθειαν των λαών των υπέρ της ελευθερίας αγωνιζομένων».

¹⁰⁸ Σ. Ζαβού, ό.π., 38.

¹⁰⁹ CO67/323/2, *Political situation*, «τηλεγράφημα Κυβερνήτης», Λευκωσία, 27-8-44.

¹¹⁰ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Αναστολή έκδοσης της *Ανόρθωσης*», 26-4-1944.

¹¹¹ CO67/323/2, *Political situation*, ό.π.

¹¹² CO67/323/2, ό.π, Κυβερνήτης προς Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 25-12-1944.

δεξιός θρησκευτικοποιημένος πολιτικός χώρος και στον άλλο ο (καθαρά) κοσμικός αριστερός πολιτικός χώρος.¹¹³ Ο κοινωνικός χώρος που ταυτιζόταν περισσότερο με το ΑΚΕΛ ήταν ο χώρος της οργανωμένης εργασίας όπου, μάλιστα, επικεντρωνόταν το άμεσο ενδιαφέρον της Αριστεράς. Πράγματι, το ΑΚΕΛ εστίαζε το ενδιαφέρον του στη συλλογική δράση των εργατών. Ειδικό βάρος για το κόμμα είχε η προώθηση της οργάνωσης, γεγονός που εκδηλώθηκε με τη συγκρότηση της Παγκύπριας Συντεχνιακής Επιτροπής (ΠΣΕ) η οποία αποτέλεσε Ενιαίο Συνδικαλιστικό Φορέα, μέχρι το 1944, οπότε τα δεδομένα οδήγησαν σε διάσπαση το συνδικαλιστικό κίνημα. Γενικά το ΑΚΕΛ δρομολόγησε ενέργειες οι οποίες βελτίωσαν τη θέση των εργατών.

4. Η πολιτική χειραγώγηση του εργατικού κινήματος

4.1. Η Σύγκληση της Β΄ Παγκύπριας Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης: Η συγκρότηση της ΠΣΕ¹¹⁴

4.1.1. Προσπάθεια της Διοίκησης για προσέγγιση με τους συνδικαλιστικούς φορείς

Στο περιθώριο των εξελίξεων του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου διαμορφώθηκαν κοινωνικά και πολιτικά δεδομένα που βοήθησαν στην ωρίμανση του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος, το οποίο στην αρχή της περιόδου, σύμφωνα με επίσημες αναφορές, βρισκόταν σε εμβρυακή κατάσταση¹¹⁵, όμως, κινούνταν πολύ γρήγορα, σύμφωνα με τον διοικητή Λεμεσού, αφού: «*The wheel of trade unions has been set in motion and is travelling too quickly*»¹¹⁶. Τόσο τα ποσοτικά δεδομένα όσο και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά διαφοροποιούν το συνδικαλιστικό πλαίσιο από την προηγούμενη περίοδο τοποθετώντας το στο προσκήνιο της πολιτικής και κοινωνικής επικαιρότητας. Το ΑΚΕΛ μετέφερε την οργανωτική του εμπειρία στο εργατικό κίνημα θεωρώντας το ως προνομιακό χώρο για τη διεύρυνση του πεδίου των οπαδών του, αφού η εργατική τάξη αποτελούσε προνομιακό τμήμα της κοινωνίας λόγω του πλαισίου λειτουργίας της. Χρησιμοποιώντας ως διαύλους επιρροής τα στελέχη του, το ΑΚΕΛ λειτούργησε ως κινητήριοι μοχλός στον άξονα της συνδικαλιστικής οργάνωσης εντάσσοντας σε παράλληλη υπηρεσία την

¹¹³ Σία Αναγνωστοπούλου, «Η εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος», π. *Σύγχρονα θέματα*, ό.π., 211.

¹¹⁴ Για τη Β΄ Παγκύπρια Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη εκτός από το υπάρχον αρχειακό υλικό χρησιμοποιήθηκαν ως κύριες πηγές τα: Πρακτικά της Β΄ Παγκύπριας Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης· Ιστορία της ΠΣΕ-ΠΕΟ· Ιστορία της ΣΕΚ· Εφ. *Ανεξάρτητος*.

¹¹⁵ *Labour Conditions in Cyprus during the war years, 1939-1945*, Κ. Ασσιώτης, Λευκωσία, 1945.

¹¹⁶ SAI/871/1940, *Trade unions of the employes of the Cyprus. Palestine Plantations*, Ο Διοικητής Λεμεσού, Λεμεσός, 27-5-1940.

εφημερίδα *Ανεξάρτητος*. Έτσι η εφημερίδα χρησιμοποιήθηκε ως επικοινωνιακό εργαλείο τόσο του κόμματος όσο και του εργατικού κινήματος. Βέβαια, υπήρχαν εσωτερικές αδυναμίες λόγω του κατακερματισμού των συντεχνιών, αλλά και της χαλαρής συμμετοχής στα εργατικά σωματεία. Ελάχιστα μέλη ήταν ενεργά τόσο ως προς τη δράση όσο και ως προς την κάλυψη των οικονομικών τους υποχρεώσεων. Η ελαστικότητα της συμμετοχής οφειλόταν στην οικονομική δυσχέρεια των εργατών, αλλά και τη διατήρηση των δεσμών τους με το αγροτικό περιβάλλον, φαινόμενο που τους απομάκρυνε από τον χώρο εργασίας. Έτσι ενώ το 1941-45 το οργανωμένο συνδικαλιστικό κίνημα αριθμούσε 13.500 μέλη και καθοδηγούνταν σχεδόν απόλυτα από το ΑΚΕΛ,¹¹⁷ μόνο 9.616 είχαν καλυμμένες τις συνδρομές τους, σύμφωνα με όσα διατυπώθηκαν στην Γ' Παγκύπρια Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη.¹¹⁸

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΓΓΕΓΡΑΜΜΕΝΩΝ ΣΥΝΤΕΧΝΙΩΝ ΑΠΟ 1939-1944

ΕΤΟΣ	ΣΥΝΤΕΧΝΙΕΣ	ΜΕΛΗ
1939	46	2544
1940	62	3389
1941	68	3854
1942	73	9991
1943	84	9628
1944	90	10694
1945	143	13394

Η αναδίπλωση της στρατηγικής της αποικιακής διοίκησης, την περίοδο του πολέμου, προς μια περισσότερο φιλελεύθερη πολιτική, περιέλαβε και το εργατικό κίνημα συνάδει δε με την πρόθεσή της να εμφανίσει μια πιο αποτελεσματική εικόνα στην αντιμετώπιση των εργασιακών προβλημάτων, ώστε να μειωθούν οι ενδεχόμενες εσωτερικές εντάσεις λόγω και των συμπτωμάτων του πολέμου.

Η συμπεριφορά αυτή της βρετανικής διοίκησης κινείται στον άξονα των συγκυριών και δεν προέρχεται από το παραδοσιακό φιλελεύθερο αξιακό σύστημα των Βρετανών, εκδηλώνεται δε αρχικά από την πρόθεσή της για δομικές αλλαγές στη

¹¹⁷ Φ. Ιωάννου, ό.π., 367. Η άποψη αυτή δήλωνε ανησυχία για την άνοδο του ΑΚΕΛ και εκφράστηκε από πολλαπλούς παράγοντες την περίοδο εκείνη.

¹¹⁸ *Πρακτικά Γ' Παγκύπριας Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης*, ό.π., 7.

διοικητική οργάνωση της εργασίας, κυρίως με τον διορισμό επιτρόπου και συμβούλου εργασίας¹¹⁹. Αυτή η εξέλιξη προσλήφθηκε από τον εργατικό κόσμο με θετικές προσδοκίες¹²⁰ για βελτίωση του εργασιακού περιβάλλοντος, λόγω της προοπτικής για εισαγωγή θεσμικού πλαισίου το οποίο θα κάλυπτε όλους τους τομείς της εργασίας. Οι διοικητικοί παράγοντες θεωρούσαν ως απαραίτητη αναγκαιότητα την εισαγωγή συνολικής εργατικής νομοθεσίας για οριοθέτηση του εργασιακού πλαισίου, αλλά και των εργασιακών σχέσεων. Αναζητώντας κατάλληλο παράδειγμα στα εργατικά δεδομένα των υπόλοιπων αποικιών οι Βρετανοί διαπίστωσαν ότι μόνο η Παλαιστίνη παρουσίαζε ένα καλό δείγμα το οποίο, όμως, περιοριζόταν αποκλειστικά στο θέμα της αποζημίωσης των εργατών¹²¹.

Η αναθεώρηση των δομών του διοικητικού πλαισίου στον τομέα της εργασίας ξεκίνησε να υποστηρίζεται στις αποικίες μετά το 1935, ως αποτέλεσμα των μαζικών απεργιών στη Νότιο Αφρική,¹²² δεν ακολουθήθηκε, όμως, μια αυστηρά ομότροπη και ομότοπη θεσμική οργάνωση, σύμφωνα με ενημερωτικό έγγραφο του A.B.Acheson (βοηθός γραμματέας υπουργείου Αποικιών) προς στον R.J.O.Wayne, (Διοικητής τμήματος εργασίας). Η διοικητική οργάνωση της εργασίας στην Κύπρο στηρίχθηκε στη δημιουργία τμήματος εργασίας με αρμοδιότητα την οργάνωση του ευρύτερου χώρου της εργασίας. Προτεραιότητα ήταν η διαμόρφωση καλών σχέσεων ανάμεσα στους εργοδότες και τους εργαζόμενους.¹²³ Προς τούτο θεωρούνταν αναγκαία προϋπόθεση η αναμόρφωση του τομέα της εργασίας, ώστε να γίνεται καλύτερη διαχείριση των εξελίξεων, επειδή προβλέπονταν πιέσεις εκ μέρους των εργαζομένων για κοινωνικές ασφαλίσεις και άλλες παροχές μετά το τέλος του πολέμου.¹²⁴

Η αναγνώριση από την αποικιακή διοίκηση συγκεκριμένου κοινωνικού ρόλου στις συνδικαλιστικές οργανώσεις βοήθησε στην έναρξη διαλόγου μεταξύ της Διοίκησης και των συνδικαλιστών, στις αρχές του 1941, με αντικείμενο τη συνολική αντιμετώπιση των εργατικών θεμάτων. Μεταξύ των ζητημάτων που συζητήθηκαν ήταν η βελτίωση του υπάρχοντος νομικού πλαισίου για τη λειτουργία των συντεχνιών, αφού το ισχύον θεσμικό πλαίσιο τοποθετούσε τις κυπριακές συντεχνίες 80 χρόνια πίσω από τις βρετανικές και δεν

¹¹⁹ SAI/1000/1940, «Labour Conditions». Αναφορά σε έγγραφο του διοικητή εργασίας σχετικά με την άφιξη του συμβούλου εργασίας στο οποίο επισημαίνεται: « The feeling for the past year has been that if only we await the arrival of the labour Adviser all will be right. But the labour Adviser is like the Black Sea Fleet during the Russo-Japanese war ,always coming but never came. », Λευκωσία, 4-7-1940.

¹²⁰ Α. Φάντη, «Η δράση των συντεχνιών Κύπρου», ομιλία στη Β΄ Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη, 16-11-1941.

¹²¹ SAI/ 1000/1940, ό.π., 4-7-1940.

¹²² E. Hobsbawnm, *Η εποχή των άκρων*, ό.π., 277.

¹²³ SAI/1000/1940, *Εμπιστευτικό έγγραφο του A.B.Acheson* (Βοηθός Γραμματέας Αποικιών) στο R.St.J.O.Wayne, (Διοικητής τμήματος Εργασίας) Λευκωσία, 24-3-1941

¹²⁴ SAI/1000/1940, Έκθεση του Συμβούλου Εργασίας, Λευκωσία, 15-1-1941

εξυπηρετούσε τις σύγχρονες κοινωνικές ανάγκες¹²⁵. Με το νέο θεσμικό πλαίσιο θα γινόταν αποσαφήνιση και των αρμοδιοτήτων του εφόρου της εγγραφής των συντεχνιών. Η αποτελεσματικότητα, λοιπόν, του νέου νόμου συνδέθηκε άμεσα με την επάρκεια και καταλληλότητα του εφόρου εγγραφής συντεχνιών, εκφράστηκε, μάλιστα, η άποψη ότι το οποιοδήποτε θεσμικό πλαίσιο θα ήταν άχρηστο χωρίς κατάλληλο έφορο εγγραφής των συντεχνιών¹²⁶.

Στη θεματική του διαλόγου και στην προοπτική αναθεώρησης του νομικού πλαισίου του 1932 έγιναν ρητορικές παρεμβάσεις και από εξωεργατικούς παράγοντες, οι οποίοι κρίνοντας το θεσμικό πλαίσιο ως ανεπαρκές ανησυχούσαν για τη λειτουργία των συντεχνιών σε κλίμα παρανομίας¹²⁷. Επισήμαναν, λοιπόν, ότι, εάν οι συντεχνίες δεν αντιμετωπίζονταν με τον σωστό τρόπο και έλεγχο, θα διαιωνιζόταν το καθεστώς της παρανομίας με κίνδυνο κομμουνιστικής διάβρωσης. Στις κατ' ιδίαν συζητήσεις τους, όμως, οι παράγοντες του τόπου θεωρούσαν ότι η ύπαρξη ελευθερίας ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη των συντεχνιών. Παράλληλα εκτιμούσαν ότι αυτές θα έπρεπε να έχουν ρόλο στην εξέλιξη των θεμάτων παιδείας, υγείας, πολιτικής δράσης.¹²⁸ Κάτω από αυτές τις συνθήκες ο εργατικός σύμβουλος Hull συγκάλεσε τους εκπροσώπους των συντεχνιών και τους ενημέρωσε για τις προθέσεις της Διοίκησης.¹²⁹

Ο άξονας, λοιπόν, του διαλόγου, μεταξύ των αρχών και των συνδικαλιστών κινήθηκε, αφενός με στόχο τον βαθμό αναθεώρησης του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου, και, αφετέρου στην εισαγωγή σειράς βελτιωτικών νομοθετικών ρυθμίσεων για αναβάθμιση του πλαισίου των εργασιακών συνθηκών.

Πράγματι, ο διοικητής εργασίας R.Wayne προχώρησε σε προσωπικές επαφές τόσο με τους εργοδότες όσο και με τις συντεχνίες. Σε περιοδεία που πραγματοποίησε επισκέφθηκε τα οικήματα των συντεχνιών Λευκωσίας, Αμμοχώστου, Λεμεσού, Πάφου¹³⁰, και ζήτησε από τους ηγέτες τους ενημέρωση σχετικά με τα αιτήματά τους. Στην υπηρεσιακή έκθεση που συνέταξε, μετά τις επισκέψεις του, επισημαίνεται η διαλεκτική σχέση των κοινωνικών και πολιτικών αιτημάτων των εργατικών οργανώσεων. Σταθερά αιτήματα ήταν η αναθεώρηση των εργασιακών όρων (μισθός-ωράριο), η εισαγωγή κοινωνικών ασφαλίσεων, η προστασία της οργανωμένης εργασίας και εισαγωγή θεσμικού

¹²⁵ SAI/1368/30/3, *Trade Unions and Trade disputes*, «απόρρητον», J. V. Shaw, (αποικιακός γραμματέας) Λευκωσία, 21-2-1941.

¹²⁶ SAI/1000/1940, ό.π.15-1-1941.

¹²⁷ SAI/1368/30/3, «Υπόμνημα από τον Παν. Κακογιάννη», Λεμεσός, 10-3-1941.

¹²⁸ SAI/ 1368/30/3, «Υπόμνημα από τον Αποικιακό Γραμματέα», Λευκωσία, 21-2-1941.

¹²⁹ Εφ. *Ανεξάρτητος*. Εργατικά ζητήματα: «Η σύσκεψις εργατών και εργατικού συμβούλου», 25-1-1941.

¹³⁰ SAI/841/41, Έγγραφες αναφορές του διοικητή εργασίας στους διοικητές: Λευκωσίας με ημερομηνία 12-8-1941, Αμμοχώστου (27-8-1941), Λεμεσού (6-8-1941), Πάφου (6-8-1941).

πλαίσιου με προδιαγραφές για δημιουργία Ανώτατου Συνδικαλιστικού οργάνου. Επιπλέον οι συνδικαλιστές διεκδικούσαν καθολική ψηφοφορία και πολιτικές ελευθερίες. Θεωρώντας ότι οι συντεχνίες υπολειτουργούσαν, λόγω της αδυναμίας τους να καλύψουν τα λειτουργικά τους έξοδα, οι συνδικαλιστές έθεσαν στην κυβέρνηση ένα πραγματικά ριζοσπαστικό αίτημα. Ζήτησαν από τις αρχές την οικονομική επιχορήγηση των συντεχνιών, ώστε αυτές να έχουν την οικονομική δυνατότητα για να ανταποκριθούν στον κοινωνικό τους ρόλο. Σε μια περίοδο όπου οι σχέσεις ανάμεσα στη Διοίκηση και τις συντεχνίες κινούνταν στο πλαίσιο της καχυποψίας και της συνεχούς επιτήρησης η ενέργεια αυτή εξέπληξε τους ιθύνοντες της διοίκησης¹³¹.

4.1.2. Τα τρία εργατικά νομοθετήματα του 1941. Κριτική αξιολόγηση

Η κοινωνική νομοθεσία, πολλές φορές, χρησιμοποιήθηκε ερμηνευτικά στο πλαίσιο των προθέσεων της αποικιακής εξουσίας για απομάκρυνση των εργατών από τον κομμουνισμό, αλλά και ως μέθοδος συμφιλίωσης των δύο μερών. Τα δοτά εργατικά νομοθετήματα της βρετανικής διοίκησης προς τον εργατικό κόσμο της Κύπρου, κατά την περίοδο του πολέμου, δεν υπήρξαν συνέχεια μιας κοινωνικής πολιτικής, η οποία θα αποτελούσε δείγμα πραγματικού ενδιαφέροντος για τη βελτίωση της θέσης των εργατών. Οι όποιες νομοθετικές ρυθμίσεις έγιναν συνδέονται με τις τότε συγκυρίες και μόνο η αναφορά στους τυπικούς χρόνους τις ενσωματώνει στις συνέπειες της διαδικασίας του διαλόγου μεταξύ Διοίκησης και συνδικαλιστικού κινήματος. Η αποικιακή διοίκηση, φαινομενικά γενναιόδωρη, μετά τις επαφές που είχε με τους συνδικαλιστικούς φορείς, προχώρησε τον Σεπτέμβριο του 1941 (17-9-1941) στη δημοσίευση τριών εργατικών νομοθετημάτων που αναφέρονταν στη συνδικαλιστική οργάνωση και τις εργασιακές σχέσεις. Τα συγκεκριμένα τρία νομοθετήματα του 1941 ήταν¹³²:

1. «*Ο περί συντεχνιών και συντεχνιακών διαφορών νόμος του 1941*», (The Trade unions and Trade Disputes Law, 1941), που αντικατέστησε τον νόμο του 1932 περί εγγραφής των συντεχνιών, ο οποίος κρίθηκε ανεπαρκής για τις σύγχρονες ανάγκες της συντεχνιακής λειτουργίας. Η Διοίκηση παρέχοντας ορισμένα προνόμια και ασυλία, αλλά και δικαίωμα χρησιμοποίησης ορισμένων πρακτικών στη διάρκεια των απεργιών, όπως η

¹³¹ Το αίτημα για οικονομική επιχορήγηση τέθηκε στον επισκέπτη των συντεχνιών από τον Α. Ζιαρτίδη. Βλέπε στο προηγούμενο έγγραφο.

¹³² CO67/329/9, *Labour Conditions*, «Legislation enacted during the war», Κ. Αρσιώτης, Λευκωσία, 1945, σ. 6-37

χρήση της πικετοφορίας, διεύρυνε ουσιαστικά τις συνδικαλιστικές ελευθερίες, γεγονός που ανταποκρινόταν στο καθεστώς της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, η οποία σύμφωνα με τη διάρθρωσή της, τη σύνθεσή της και τις μεθόδους εργασίας της είχε πρωταρχικό συμφέρον όχι μόνο να προσδιορίζει, αλλά και να προστατεύει τη συνδικαλιστική ελευθερία των εργατικών και εργοδοτικών οργανώσεων. Αυτή η ελευθερία ήταν για τη ΔΟΕ βασική προϋπόθεση όχι μόνο για την αποτελεσματική δράση της, αλλά και την ύπαρξή της.¹³³

2. «Καθορισμός κατώτατου ημερομισθίου», (The Minimum Wage Law, 1941). Ο συγκεκριμένος νόμος άρχισε να λειτουργεί το 1942. Η ρύθμιση, όμως, αδυνατούσε να καλύψει τις πληθωριστικές απώλειες στο εισόδημα των εργατών εξ αιτίας της συνεχούς ανόδου των τιμών. Σύμφωνα με το άρθρο 4 ο κυβερνήτης μπορούσε να διορίζει, εάν θεωρούσε αναγκαίο, συμβουλευτικό σώμα για την εξέταση των μισθών που καταβάλλονταν σε ένα επάγγελμα ή μια επιχείρηση. Ο ίδιος είχε, επίσης, δικαίωμα καθορισμού κατώτατου ορίου μισθού, που θα ήταν δεσμευτικός για τον εργοδότη.

3. «Νομοσχέδιο για διαιτησία». (The Trade Disputes, -Conciliation, Arbitration and Inquiry law, 1941) Ο συγκεκριμένος νόμος προέβλεπε τη σύσταση διαιτητικών δικαστηρίων για επίλυση των διαφορών που αναφύονταν μεταξύ εργατών και εργοδοτών, με τη συγκατάθεση όλων των ενδιαφερόμενων μερών. Η προϋπόθεση αυτή μείωνε τη δυνατότητα εφαρμογής του, αφού υπήρχε διαφορετική οπτική των δεδομένων από τους εργάτες και τους εργοδότες. Βέβαια, και ο κυβερνήτης αντλούσε δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία, όσον αφορά τη σύσταση εξεταστικού συμβουλίου για την παραπομπή επαγγελματικής διαφοράς, χωρίς, ωστόσο, να υπάρχει δεσμευτικότητα στις αποφάσεις του.¹³⁴

Η αποικιακή διοίκηση ζήτησε από τους συνδικαλιστικούς φορείς να τοποθετηθούν στα νομοθετήματα μέχρι 31-10-1941¹³⁵. Ωστόσο η διεξοδική κριτική σε αυτά ασκήθηκε κατά τη διάρκεια των εργασιών της Β΄ Συνδιάσκεψης τον Νοέμβριο του 1941 από τον συνδικαλιστή Κώστα Παρτασίδη, ο οποίος επισήμανε τις αδυναμίες τους και τα σημεία στα οποία υπήρχε διαφωνία του εργατικού κόσμου, επειδή δεν ανταποκρίνονταν στις εργατικές προσδοκίες. Γεγονός είναι ότι το περιεχόμενό τους προκάλεσε

¹³³ Διεθνές Γραφείο Εργασίας: «Η συνδικαλιστική ελευθερία», μτφρ. Ανδρέας Κυριακόπουλος, Αθήνα, 1965, 35.

¹³⁴ Α. Φάντης, «Η Εργατική νομοθεσία στην Κύπρο», *Εργατικά Νέα*, 15-1-1947.

¹³⁵ SAI/ 1368/30/4, *Trade union legislation*, «Απόσπασμα συνεδρίας του Εκτελεστικού Συμβουλίου», Λευκωσία, 30-10-1941.

απογοήτευση στον εργατικό κόσμο, όπως εξέφρασε με δήλωση ο Α. Ζιαρτίδη, στις 4-12-1941.

Με ιδιαίτερο τρόπο και με πιο οξεία κριτική αντιμετωπίστηκε ο «*Περί συντεχνιών και συντεχνιακών διαφορών νόμο του 1941*» ο οποίος αναθεωρούσε τον νόμο του 1932, που ως γνωστό, έδιδε απεριόριστες εξουσίες στον έφορο εγγραφής των συντεχνιών με δικαίωμα, μάλιστα, να αποφασίζει τελεσίδικα για την εγγραφή ή όχι μιας συντεχνίας.

Με τις αλλαγές που επήλθαν στον νόμο *Περί Συντεχνιών* το θεσμικό πλαίσιο για εγγραφή των συντεχνιών αποκτούσε περισσότερο φιλελεύθερο χαρακτήρα,¹³⁶ και θεωρητικά ανταποκρινόταν στην εκπεφρασμένη θέση του αποικιακού γραμματέα ότι η οργάνωση των εργατών μόνο σε καθεστώς ελευθερίας μπορούσε να αναπτυχθεί. Ο βρετανός αξιωματούχος είχε ήδη δηλώσει ότι ο περιορισμός της ανάπτυξης των θεσμοθετημένων οργάνων των εργατών θα οδηγούσε στη δημιουργία παράνομων οργανώσεων¹³⁷.

Ωστόσο, παρά τη βελτίωση του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου ο νόμος δεν ικανοποίησε πλήρως τους συνδικαλιστές. Έτσι, ασκήθηκε έντονη κριτική στη νοηματοδότηση της λέξης «*εργάτης*» από τη συνδικαλιστική ηγεσία θεωρώντας ότι οι συντάκτες του νομοθετήματος παρέπεμπαν σε κοινωνικά υποκείμενα με προαπαιτούμενο την ενεργό δράση στον τομέα της απασχόλησης. Ο όρος αυτός θα έθετε σε αποκλεισμό από τις συντεχνίες άνεργους. Όπως τονίσθηκε στην κριτική, οι άνεργοι θα αποτελούσαν εν δυνάμει απεργοσπάστες, οι οποίοι πολλές φορές, σε περιόδους σημαντικών κινητοποιήσεων θα λειτουργούσαν διασπαστικά μειώνοντας τη δυναμική των απεργιακών κινητοποιήσεων προστατευόμενοι από τους δικωτικούς μηχανισμούς της Διοίκησης.¹³⁸

Κριτική ασκήθηκε και στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκε η σημαντικότερη μορφή της συλλογικής δράσης, η απεργιακή δραστηριότητα. Η απεργία αποτελεί θεμελιακή συνιστώσα της συνδικαλιστικής δράσης, αφού κατέχει κεντρική θέση στην εμφάνιση, εξέλιξη, ανάπτυξη αλλά και μορφοποίησή της. Αποτελεί το βασικό μέσο οικονομικής πίεσης και την ισχυρότερη κύρωση εναντίον των εργοδοτών¹³⁹, αλλά και πρακτική έκφρασης πολιτικής διαμαρτυρίας.¹⁴⁰ Η ενσωμάτωση στην απεργία προηγούμενων εμπειριών δράσης, σύμφωνα με τη M. Perrot, τη μετατρέπει σε μια αποφασιστική στιγμή στην πορεία της ταξικής πάλης. Έτσι μετασχηματίζεται η

¹³⁶ Μ. Ιωάννου, *Οι εργατικοί αγώνες της ΣΕΚ, Λευκωσία*, 2002, Εισαγωγή, XXII.

¹³⁷ SAI/1368/30/3, Έγγραφο του J.V.Shaw, (αποικιακός γραμματέας), Λευκωσία, 1-2-1941.

¹³⁸ Πρακτικά Β' Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης, 16-11-1941.

¹³⁹ Clauss Offe, *Η κοινωνία της εργασίας*, ό.π., 151

¹⁴⁰ Ιωάννου Χρήστος, *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1989, 31.

καθημερινή ζωή των εργατών, οι οποίοι όντας μια ζωή μέσα στην απεργία έρχονται αντιμέτωποι με όλες τις κοινωνικές δομές. Η απεργία μεταμορφωμένη, μάλιστα, σε ένα πολιτικό γεγονός καθίσταται εργατική εμπειρία η οποία στη συνέχεια επιδρά στην καθημερινή ταξική πάλη¹⁴¹.

Σύμφωνα με τα άρθρα 52-53 του νέου νομικού πλαισίου θεωρούνταν παράνομες όσες απεργίες δεν είχαν σκοπό τη διεκπεραίωση συντεχνιακής διαφοράς, «σκηνοθετήθηκαν» για εξαναγκασμό της κυβέρνησης, προκαλούσαν ταλαιπωρία στο κοινωνικό σύνολο ή ακόμα σκόπευαν σε στήριξη άλλης απεργίας. Οι διατάξεις αυτές θεωρήθηκαν ότι δυναμίτιζαν τις εκδηλώσεις πρακτικής αλληλεγγύης σε εργαζομένους, οι οποίοι ήδη βρίσκονταν σε απεργιακό αγώνα. Επιπλέον δεν νομιμοποιούνταν η κήρυξη Γενικής απεργίας¹⁴², που θα μπορούσε να ασκήσει μεγαλύτερη πίεση στην εργοδοσία και να σφυρηλατήσει την ταξική ενότητα. Εξάλλου, η προσπάθεια της Διοίκησης για περιορισμό της δύναμης των συντεχνιών διαφάνηκε στην ανεπάρκεια του νόμου για κατοχύρωση των προϋποθέσεων για συγκρότηση ανώτερων συνδικαλιστικών οργάνων, ένα βασικό αίτημα που είχε τεθεί από τον Α. Ζιαρτίδη κατά την επίσκεψη του διοικητή εργασίας στο οίκημα των συντεχνιών Λευκωσίας. Άφηνε, λοιπόν, ο νόμος ακάλυπτη τη δυνατότητα για ενιαία καθοδήγηση και δημιουργία πνεύματος ταξικής αλληλεγγύης μεταξύ των εργατών. Βέβαια, οι αδυναμίες στο νομικό καθεστώς δεν εμπόδισαν τη συγκρότηση της Παγκύπριας Συντεχνιακής Επιτροπής (ΠΣΕ), τον Νοέμβριο του 1941, κατά τη διάρκεια των εργασιών της Β΄ Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης.

4.1.3. Οι εργασίες της Β΄ Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης

Μέσα σε ένα σύνθετο πλαίσιο δεδομένων, όπου κυρίαρχο πολιτικό γεγονός ήταν η ίδρυση του ΑΚΕΛ, και με τη Διοίκηση λιγότερο φειδωλή στις επαφές της με τους συνδικαλιστικούς παράγοντες, πραγματοποιήθηκε στις 16-11-1941 η Β΄ Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη με προοπτική και στόχευση τη συγκρότηση ενιαίου συνδικαλιστικού φορέα του οποίου η πραγματοποίηση ναυάγησε στην Α΄ Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη, τον Αύγουστο του 1939. Πράγματι, οι προοπτικές επιτυχίας ήταν περισσότερο ευοίωνες και το κλίμα εγκυμονούσε λιγότερες δυσκολίες, μετά από τη διαλεκτική προσέγγιση των προθέσεων της Διοίκησης. Εκτός, όμως, από τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της περιόδου και

¹⁴¹ Α.Λιάκος, «Η αλληλεξάρτηση πολιτικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων στην ιστορία του εργατικού κινήματος», περ. *Μνήμων*, τ.11, Αθήνα, 1987, 254.

¹⁴² CO67/329/9, *Labour conditions in Cyprus...*, ό.π.

τα ποσοτικά δεδομένα των οργανωμένων εργατών παρουσίαζαν αυξητική τάση, λόγω της ταχύτερης διεκπεραίωσης της αίτησης για εγγραφή κάθε συντεχνίας.

Η Β΄ Παγκύπρια Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη πραγματοποιήθηκε στο οίκημα του θρησκευτικού σωματείου «ΑΓΑΠΗ» στην Λευκωσία με τη συμμετοχή 194 συνέδρων που εκπροσωπούσαν 7500 εργάτες οργανωμένους σε 62 πρωτοβάθμιες συντεχνίες και 4 που βρίσκονταν στη διαδικασία της εγγραφής. Βέβαια, υπήρχαν και συντεχνίες που δεν έλαβαν μέρος στις διαδικασίες της Β΄ Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης, γεγονός που έκανε επίπλαστη την ενότητα της Συνδιάσκεψης. Η αποχή αφορούσε κάποιες σοσιαλιστικές συντεχνίες από την Πάφο¹⁴³, οι οποίες συνδέθηκαν με την πολιτική κίνηση της Σοσιαλιστικής Πρωτοπορίας¹⁴⁴ του Χριστόδουλου Γαλατόπουλου.¹⁴⁵

Την προετοιμασία της συνδιάσκεψης ανέλαβε επιτροπή που είχε εκλεγεί σε Παγκύπρια σύσκεψη στη Λεμεσό, στις αρχές του 1941, με μέλη τους: Ανδρέα Ζιαρτίδη (γραμματέα), Ανδρέα Φάντη, Κώστα Παρτασίδη, Πρόδρομο Παπαβασιλείου, Γιάγκο Φελλά¹⁴⁶.

Τον συντονισμό των εργασιών της Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης ανέλαβε προεδρείο επικεφαλής του οποίου είχε τεθεί ο Ευστάθιος Ξυναρής¹⁴⁷. Μετά από τους χαιρετισμούς φορέων και εκπροσώπων συντεχνιών από όλες τις πόλεις, σημειολογικά σπουδαιότερος των οποίων ήταν ο χαιρετισμός του ΑΚΕΛ, ακολούθησαν εισηγητικές ομιλίες σχετικές με τη θεματολογία της Συνδιάσκεψης. Μάλιστα κάθε μία από αυτές συνοδευόταν από συζήτηση και έκδοση σχετικού ψηφίσματος.

Ο Ανδρέας Φάντης στην ομιλία του με θέμα: «*Η δράση των Συντεχνιών Κύπρου*» έκανε μια διεξοδική ιστορική περιήγηση στην εξέλιξη που είχαν οι συντεχνίες στο νησί. Ο επόμενος ομιλητής, Δ. Στεφανίδης, μίλησε για τις «*οργανωτικές θέσεις*» του εργατικού κινήματος σε ομιλία του με τον παραπάνω τίτλο. Ο ομιλητής ανέπτυξε το υπάρχον οργανωτικό πλαίσιο, αλλά και τον οργανωτικό σχεδιασμό, ώστε να ενισχυθεί το συνδικαλιστικό κίνημα, κυρίως σε ό,τι αφορούσε τη διαπραγματευτική θέση των συντεχνιών σε περιόδους απεργιακών κινητοποιήσεων. Επισήμανε τις δυσκολίες για την

¹⁴³ Μ.Ιωάννου, ό.π., Εισαγωγή, XXIV.

¹⁴⁴ Γ. Γρηγοριάδη, *Ιστορία ΣΕΚ*, ό.π., 149.

¹⁴⁵ Ο Χριστόδουλος Γαλατόπουλος υπήρξε μέλος του τελευταίου Νομοθετικού Συμβουλίου που καταργήθηκε το 1931, εκλέχθηκε δήμαρχος Πάφου το 1943 και υπήρξε εκδότης του περιοδικού *Πολιτική Επιθεώρηση* από τις στήλες του οποίου εξέφραζε σοσιαλιστικές απόψεις και κατάγγελλε τις συμπεριφορές του ΑΚΕΛ. Ωστόσο είχε συνεργαστεί το 1930 με το Κ.Κ.Κ. όμως αργότερα αθέτησε τις υποσχέσεις του προς το Κομμουνιστικό Κόμμα: Βλέπε εφημ. *Πάφος*, «Ο Κομμουνισμός του 1931», 3-2-1944.

¹⁴⁶ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 66.

¹⁴⁷ Εφ. *Ανεξάρτητος*, «Η Δευτέρα Παγκύπριος Εργατική Συνδιάσκεψη», 18-11-1941.

επιτυχία του στόχου, αφού χρειαζόταν να ξεπεραστεί ο κατακερματισμός σε μικρές συντεχνίες για την πραγματοποίησή του. «Στόχος», ανέφερε, «είναι η συγκρότηση εργατικών συνδικάτων με συνένωση όλων των συντεχνιών των συναφών επαγγεμάτων σε Παγκύπρια κλίμακα, που συνενοούμενα θα αποτελούν τις εργατικές ενώσεις οι οποίες θα περιλαμβάνουν τα εργατικά συνδικάτα των πόλεων που στη συνέχεια θα δημιουργείται Παγκύπρια επιτροπή κατά επαγγέλματα. Επιδίωξη ήταν η συγκρότηση ανώτατου συντεχνιακού οργάνου, της Γενικής Συνομοσπονδίας, σε ρόλο καθοδηγητή, που θα εκλεγόταν από Παγκύπριο Συνέδριο και θα συνένωνε όλες τις ομοσπονδίες και τις εργατικές ενώσεις των πόλεων. Την υλοποίηση του σχεδιασμού θα προωθούσε η Παγκύπρια Συντεχνιακή Επιτροπή.»

Κατά τη διάρκεια των εργασιών της συνδιάσκεψης λήφθηκαν αποφάσεις οι οποίες αφορούσαν τα πρωτοβάθμια σωματεία και αποφασίστηκε η οργάνωση των εργατών κατά επιχείρηση, ανεξάρτητα από την ειδίκευση και το επάγγελμα, τη γραφική ή χειρονακτική εργασία, εκεί, βέβαια, όπου υπήρχαν οι κατάλληλες συνθήκες.¹⁴⁸

Με την ομιλία του ο Α. Ζιαρτίδης εστίασε το ενδιαφέρον του στο ιστορικό γίνεσθαι. Τα δεδομένα της επικαιρότητας δεν έμειναν, λοιπόν, έξω από τη θεματολογία της συνδιάσκεψης, γεγονός που τη συνέδεσε με τις αρχές του ΑΚΕΛ. Ο διεθνιστικός πυρήνας του κομμουνισμού που εκφράζει τη θέση ότι η συσπείρωση όλων των αντιφασιστικών δυνάμεων ήταν άμεσο πολιτικό καθήκον των κομμουνιστών μπροστά στον κίνδυνο του φασισμού,¹⁴⁹ τονίστηκε στην ομιλία του Α. Ζιαρτίδη ο οποίος επιπλέον συνέδεσε τον φασισμό με το μεγάλο κεφάλαιο και ενέταξε στα καθήκοντα των εργατών τον αντιφασιστικό αγώνα. «Ο φασισμός», ανέφερε ο ομιλητής, «είναι ο μεγαλύτερος εχθρός της εργατικής τάξης, γιατί θέτει αναχώματα στη φυσιολογική εξέλιξη του με τα δημαγωγικά του συνθήματα, όπως οι υποσχέσεις για εισαγωγή κοινωνικής και εργατικής νομοθεσίας και κοινωνικές ασφαλίσεις. Στην πραγματικότητα», τόνισε ο ομιλητής, «είναι όργανο των μεγάλων βιομηχάνων και των τσιφλικάδων που θα παρουσιαστούν ως ρυθμιστές των εξελίξεων».¹⁵⁰ Στο σχετικό, μάλιστα, ψήφισμα επί του συγκεκριμένου θέματος, που ακολούθησε, υπήρχε διάταξη η οποία προέβλεπε την έγκαιρη κινητοποίηση των εργατικών σωματείων γύρω από όλα τα αντιφασιστικά συνθήματα του Α.Κ.Ε.Λ., στοιχείο που άμεσα προσδιόριζε την ιδεολογική διαδρομή του συνδικαλιστικού κινήματος σε κοινή πορεία με το πολιτικό κόμμα.

¹⁴⁸ Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ, ό.π., 66.

¹⁴⁹ Ι. Παπαθανασίου, ό.π., 208.

¹⁵⁰ Α. Ζιαρτίδης, «εισήγηση» στο *Πρακτικά Β' Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης* ό.π.,

Επίκαιρο ήταν και το θέμα του Πρόδρομου Παπαβασιλείου ο οποίος μίλησε για την αισχροκέρδεια και τη «μαύρη αγορά», κοινωνικό φαινόμενο που ομότροπα εμφανίζεται ως οικουμενικό σύμπτωμα παρόμοιων καταστάσεων, λόγω της υπολειτουργίας των μηχανισμών της αγοράς. Ο ομιλητής ανέφερε ότι: *«η αισχροκέρδεια, η πιο ποταπή και απαίσια μορφή εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο, προκλήθηκε από τεχνητές ελλείψεις καταναλωτικών αγαθών που οδήγησαν σε άνοδο των τιμών»*. Θεωρώντας, λοιπόν, οι σύνεδροι ότι οι άμεσες επιπτώσεις του φαινομένου αντανακλώνται αρνητικά στο βιοτικό επίπεδο των χαμηλών στρωμάτων έθεσαν ως αίτημα προς τη Διοίκηση τη συμμετοχή του εργατικού κόσμου στον καθορισμό των τιμών και την ανάληψη Σταυροφορίας για πάταξη του φαινομένου της αισχροκέρδειας.

Ένα φαινόμενο που προκαλούσε φοβικό σύνδρομο στην πρόθεση των εργατών για συμμετοχή στις εκδηλώσεις της συλλογικής δράσης ήταν η ενεργοποίηση διωκτικών μηχανισμών της εξουσίας κατά τη διάρκεια απεργιών. Η συμπεριφορά αυτή της αποικιακής διοίκησης επικρίθηκε από τον Γιάγκο Φελλά, ο οποίος έθεσε ως αίτημα να σταματήσουν τα κατασταλτικά μέτρα της αστυνομίας κατά τη διάρκεια των διεκδικητικών αγώνων.

Η Β΄ Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη δεν περιορίστηκε μόνο στη συζήτηση των θεμάτων που συνδέονταν με την επικαιρότητα, τον οργανωτικό σχεδιασμό και την προώθηση του συνδικαλισμού μέσα από τη διαπαιδαγώγηση των εργατών, ακόμα και με τη λειτουργία μορφωτικών επιτροπών. Ενσωματώθηκαν στη συζήτηση θέματα που αφορούσαν την ιδιαίτερη ευαισθησία με την οποία έπρεπε να αντιμετωπισθεί η οργάνωση των γυναικών και των Τουρκοκυπρίων, αφού η οργάνωση των δύο αυτών ομάδων βρισκόταν ακόμα σε χαμηλά επίπεδα. Αυτές, λοιπόν, οι δυο κοινωνικές ομάδες δεν θα έπρεπε να βρίσκονται μακριά από τις συντεχνίες, αλλά θα έπρεπε να συμμετάσχουν ενεργά και να αναπτύξουν δραστηριότητα στη συλλογική ζωή και στα κοινωνικά δρώμενα.¹⁵¹

Εκτός από τη συνολική διαβούλευση των θεμάτων που ήταν στο επίκεντρο του εργατικού ενδιαφέροντος, η Β΄ Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη είχε πρακτική σημασία που έγκειται στο γεγονός ότι οι εργατικές συντεχνίες, ανεξάρτητα από πολιτικές αποκλίσεις και ιδεολογική τοποθέτηση¹⁵², κατόρθωσαν να συνενωθούν στην Παγκύπρια Συντεχνιακή Επιτροπή, (ΠΣΕ), δημιουργώντας άτυπα δευτεροβάθμιο συνδικαλιστικό όργανο με

¹⁵¹ Πρακτικά Β΄ Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης, ό.π., 33.

¹⁵² Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 134.

έμμισθο Γενικό Γραμματέα τον Συνδικαλιστή οικοδόμο Ανδρέα Φάντη.¹⁵³ Έτσι ο συνδικαλισμός αρχίζει να λειτουργεί σε νέο πλαίσιο και με καλύτερες προοπτικές για την εξέλιξή του, δημιουργώντας, μάλιστα, επαγγελματίες συνδικαλιστές με διακριτό ρόλο στο εργατικό κίνημα. Το φαινόμενο του έμμισθου συνδικαλιστή μπορεί να ενταχθεί στο παράδειγμα του «εργατοπατέρα» όπου δημιουργούνται σχέσεις πατρωνίας ανάμεσα στους εργάτες, ως κοινωνική ομάδα. Αναπτύσσονται, τότε, σχέσεις όπου στον ένα πόλο τοποθετούνται οι εργάτες και στον άλλο πόλο, που παραμένει προσωποποιημένος, βρίσκεται ο συνδικαλιστής ο οποίος εκτός από την αμοιβή αποκτά σιγά-σιγά κοινωνικό κύρος και προωθείται στην πολιτική.¹⁵⁴

4.1.4. ΠΣΕ και ΑΚΕΛ: Παράλληλη διαδρομή ή αδελφά σωματεία;

Η ΠΣΕ αποτελούνταν από τρία σώματα: Την Ολομέλεια, το Επταμελές Εκτελεστικό Συμβούλιο και τη Γραμματεία. Η δομή των οργάνων της διαμορφώθηκε με στόχο την αποτελεσματικότερη λειτουργία της επιμερίζοντας προς τούτο τις δραστηριότητές της. Προβλεπόταν, λοιπόν, από την Παγκύπρια Συνδιάσκεψη να εκλέγεται το δεκαεπταμελές σώμα της Ολομέλειας το οποίο με τη σειρά του θα εξέλεγε το Επταμελές Εκτελεστικό Συμβούλιο, που θα λειτουργούσε ως εντολοδόχος της. Η Γραμματεία, ως εντολοδόχος του Ε.Σ, ήταν όργανο χωρίς δικαίωμα λήψης αποφάσεων, αλλά μόνο θα υλοποιούσε τις αποφάσεις του με τη βοήθεια του Γενικού Γραμματέα.¹⁵⁵

Η ΠΣΕ συγκροτήθηκε ως ανώτατο σώμα του κυπριακού εργατικού κινήματος, με εντολή να καθοδηγεί την εργατική τάξη στους αγώνες της έχοντας ως ρόλο την επαφή της με τα ενδιαμέσα οργανωτικά σωματεία και κυρίως με τις επαρχιακές συντεχνιακές επιτροπές (ΕΣΕ). Αφού, λοιπόν, η ΠΣΕ ενημερωνόταν για τις δραστηριότητές τους, μέσω των πρακτικών τους, θα τις καθοδηγούσε ώστε να πειθαρχούν και να υλοποιούν τις αποφάσεις της. Στόχος των συνδικαλιστικών παραγόντων ήταν η ΠΣΕ να αποτελέσει μεταβατικό συνδικαλιστικό όργανο μέχρι τη σύγκληση Παγκύπριου Συνεδρίου με στόχο την ίδρυση Γενικής Συνομοσπονδίας εργατών. Σύμφωνα με την ιδρυτική συνδιάσκεψη τα

¹⁵³ Σύμφωνα με εκλογικές διαδικασίες στην δεκαεπταμελή ΠΣΕ εξελέγησαν οι: Α. Ζιαρτίδης, Α. Φάντης, Ευστ. Ξυναρής, Μιλτιάδης Χριστοδούλου, Γεώργιος Τεμπριώτης, Χριστόδουλος Κατσικίδης, Κυριάκος Ραγουζαίος, (Λευκωσία) Αντώνης Ψαθάς, Πρόδρομος Παπαβασιλείου, Χαμπής Νικόλα (Αμμόχωστος), Κώστας Παρτασίδης, Δημητράκης Στεφανίδης, (Λεμεσός), Γιάγκος Φελλάς, Στέλιος Παναγιώτου, (Λάρνακα), Γεώργ. Κοντεμενιώτης, (Κερύνεια), Παναγιώτης Ευγενίου, (Πάφος), Σάββας Πανταζής (Λέυκα-Μόρφου).

¹⁵⁴ Α. Λιάκος, *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα...ό.π.*, 131.

¹⁵⁵ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 68.

καθήκοντα της ΠΣΕ θα ήταν: «Να επιλαμβάνεται όλων, ανεξάρτητα, των εργατικών ζητημάτων γενικού ενδιαφέροντος, να εμφανίζεται υπεύθυνα εν ονόματι των συντεχνιών, να τις αντιπροσωπεύει σε παγκύπριες εξωσυντεχνιακές συσκέψεις, να υποβάλλει αιτήματα και υπομνήματα προς την κυβέρνηση, να συμμετέχει, όταν παραστεί ανάγκη στη λύση των συγκεκριμένων προβλημάτων κάθε συντεχνίας και να οργανώνει συγκεκριμένη βοήθεια εις κάθε συντεχνίαν». Ο οικονομικός προγραμματισμός για την εκτέλεση των αποφάσεων των οργάνων της θα στηριζόταν σε έσοδα, που η ΠΣΕ θα εξασφάλιζε από ειδικό ταμείο στο οποίο κάθε συντεχνία θα συνεισέφερε το 5% των εισπράξεων της, αλλά και από τα κοινά ταμεία 8%. Ο κεντρικός ταμίας θα ήταν υπεύθυνος για τη σωστή διαχείριση των οικονομικών εσόδων και επομένως θα ήταν υπόλογος στην ΠΣΕ η οποία με τη σειρά της θα δημοσιοποιούσε την οικονομική δραστηριότητά της με πλήρη οικονομική έκθεση μέσω του Τύπου τουλάχιστο δυο φορές το χρόνο¹⁵⁶.

Η Παγκύπρια Συντεχνιακή Επιτροπή νομικά ήταν επιτροπή,¹⁵⁷ γι' αυτό και δεν κατοχύρωνε τις απαιτούμενες προδιαγραφές ώστε να εγγραφεί σύμφωνα με τον νόμο των συντεχνιών του 1941. Ωστόσο, στην περιοδολόγηση της ιστορίας του συνδικαλιστικού κινήματος η ίδρυσή της αποτελεί σημείο αναφοράς, αφού άνοιξε το βασικό κεφάλαιο στη συνδικαλιστική ιστορία της Κύπρου. Η ίδια διανύοντας μια περιπετειώδη, αλλά συγχρόνως δημιουργική πορεία, λειτούργησε καθοριστικά στο πολιτικοκοινωνικό γίνεσθαι στο νησί, λειτουργώντας ενεργητικά στον μικρόκοσμό του.

Η συλλογική δράση με τη λειτουργία της ΠΣΕ προσέλαβε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Η ΠΣΕ ανέπτυξε έντονη δυναμική και μαχητική παρουσία στην κυπριακή κοινωνία προσδιορίζοντας τα όρια του διεκδικητικού πλαισίου της συλλογικής δράσης, κωδικοποιώντας τα αιτήματα των εργατών και τις μεθόδους διεκδίκησής τους, αλλά προωθώντας και τον τομέα της οργάνωσης. Συγχρόνως ενέταξε σε νέα πλαίσια το εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα όντας πόλος συσπείρωσης, αλλά και καθοδήγησης των πρωτοβάθμιων εργατικών ενώσεων. Επιπλέον λειτούργησε ως μοχλός δυναμικής κινητοποίησης των εργατών, όταν έπρεπε να ληφθούν υπεύθυνες αποφάσεις για την υπέρβαση των αρνητικών συμπτωμάτων της κοινωνικής κατάστασης. Οριοθέτησε προς τούτο τους όρους και τις παραμέτρους των απεργιακών κινητοποιήσεων ώστε κάθε απεργία να έχει τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα. Ανάπτυξε μορφωτικούς μηχανισμούς

¹⁵⁶ Πρακτικά της Β' Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης, ό.π.

¹⁵⁷ Η ΠΣΕ κρίθηκε ως παράνομη σύμφωνα με τον ποινικό κώδικα του 1928 (61/6). Συγκεκριμένα αναφέρεται στο CO67/323/5, *Political situation general*, 1944: «Committee is composed of representatives of various trades unions, but is not itself a trades union registered under law 16 of 1941, 16-6-1945. Ανάπτυξη του θέματος στο 6^ο κεφάλαιο.

που λειτούργησαν ως «σχολεία των εργατών» αφού δίδασκαν τον τρόπο δράσης και αντίδρασης απέναντι στα γεγονότα, ώστε οι εργάτες να λειτουργούν σε ορθολογιστικά πλαίσια. Παράλληλα βοηθούσε στην κατανόηση της πορείας των εργατικών διαπραγματεύσεων θέτοντας τα αναγκαία κριτήρια συμβιβασμού στη διαπραγματευτική διαδικασία κατά τη διάρκεια των απεργιακών κινητοποιήσεων.¹⁵⁸

Προεξάρχουσα και θεμελιακή συνιστώσα της συνδικαλιστικής δραστηριότητας της μισθωτής εργασίας είναι η απεργία που λειτουργεί ως μέσο άσκησης οικονομικών και πολιτικών πιέσεων για διεκδίκηση συλλογικών αιτημάτων. Το πλαίσιο διεξαγωγής των εργατικών κινητοποιήσεων στη διάρκεια του πολέμου διαμορφώθηκε υπό το καθεστώς της συγκρότησης της ΠΣΕ. Η ίδια παρενέβη καίρια στο κοινωνικό γίνεσθαι με την πραγματοποίηση σημαντικών και κερδοφόρων αγώνων, ώστε να επιτευχθούν εργατικά αιτήματα τα οποία κωδικοποιήθηκαν στους άξονες πληθωρισμός, ανεργία, συντεχνιακή οργάνωση και ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων. Στόχος των απεργιών η βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των εργαζομένων και, κυρίως, των χαμηλών στρωμάτων για τα οποία η ανέχεια ήταν πιο απειλητική. Οι απεργίες της περιόδου αποτελούσαν μέσο πίεσης προς τους εργοδότες και την αποικιακή κυβέρνηση, η οποία λόγω της δυσμενούς περιόδου είχε αναπτύξει μεγαλύτερη εμπλοκή στις παραγωγικές διαδικασίες. Οι απεργίες, όμως, αποτελούσαν και εργαλείο έκφρασης πολιτικής διαμαρτυρίας για τη συμπεριφορά της αποικιακής διοίκησης απέναντι στη συλλογική δράση, αφού πολλές φορές χρησιμοποιούνταν ακόμα και κατασταλτικοί μηχανισμοί για την αντιμετώπιση της οργανωμένης εργασίας. Έτσι οι απεργίες απέκτησαν πολιτικό χαρακτήρα λόγω της αμφισβήτησης της πολιτικής εξουσίας. Με τις παρεμβατικές πρακτικές της η ΠΣΕ έδωσε νέα διάσταση στις απεργιακές κινητοποιήσεις.

Η συγκριτική αναφορά των αποτελεσμάτων των απεργιών οι οποίες διεξήχθησαν πριν και μετά την ίδρυσή της, όπως καταγράφονται στις εκθέσεις της, αποδίδουν τον σημαντικό ρόλο που διαδραμάτισε και τον τρόπο με τον οποίο συνέβαλε στην πραγματοποίηση των διεκδικητικών αγώνων.¹⁵⁹ Η σημαντικότερη από τις κινητοποιήσεις που διεξήχθησαν στην περίοδο του πολέμου ήταν η απεργία με στόχο την αντιμετώπιση του τιμάριθμου ο οποίος κυμαινόταν σε πολύ υψηλά επίπεδα και η πορεία του ακολουθούσε ανοδικούς ρυθμούς.

Η ΠΣΕ, όμως, δεν λειτούργησε μόνο ως φορέας ενίσχυσης της συλλογικής δράσης στο εσωτερικό της Κύπρου. Η συγκρότησή της σηματοδότησε νέους

¹⁵⁸ Πρακτικά Γ' Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης, 31.

¹⁵⁹ Έκθεση ΠΣΕ, Νοέμβριος 1941-Μάιος 1942.

επικοινωνιακούς μηχανισμούς στο συνδικαλιστικό κίνημα κατασκευάζοντας τη σημειολογική αφετηρία για την έξοδο του κυπριακού συνδικαλιστικού κινήματος από την εσωστρέφεια και τον επαρχιωτισμό και τη σύνδεσή του με το Διεθνές Συνδικαλιστικό κίνημα. Στελέχη της εκπροσώπησαν το κυπριακό εργατικό κίνημα στις διάφορες διεθνείς συνδικαλιστικές συνδιασκέψεις, ξεπερνώντας μάλιστα τις αντιρρήσεις της Διοίκησης για χορήγηση σχετικής άδειας για την έξοδο τους από το νησί. Το 1945 στελέχη της συμμετείχαν στο Παγκόσμιο Εργατικό Συνέδριο, το οποίο συνήλθε στο Λονδίνο, και αργότερα η ΠΣΕ εκπροσωπήθηκε στο ιδρυτικό συνέδριο της Παγκόσμιας Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας (ΠΣΟ),¹⁶⁰ στο Παρίσι¹⁶¹. Έτσι η επιτροπή λειτούργησε ως κοινωνικός εκπρόσωπος των εργατών της Κύπρου συμμετέχοντας ως ισότιμο μέλος στο Διεθνές Συνδικαλιστικό κίνημα. Με τις συμμετοχές αυτές δόθηκε ευκαιρία στους εκπροσώπους της Κύπρου να προβάλουν σε ευρωπαϊκά και παγκόσμια συνέδρια τη γενικότερη κατάσταση και το πολιτικό κλίμα που επικρατούσαν στο νησί, τη θέση των κυπρίων εργατών και την ιδιαιτερότητα των αιτημάτων τους λόγω του συμφυρμού των κοινωνικών και εθνικών στόχων.

Πρωτεύουσα σημασία στον καθορισμό της ιδεολογικής της ταυτότητας και την εξέλιξη της πορείας της είχε η αριστερή καθοδήγηση της από το ΑΚΕΛ. Η σύνδεσή της με το κόμμα λειτούργησε διαδραστικά με αποτέλεσμα την ιδεολογική ευθυγράμμισή της με το ΑΚΕΛ ως alter ego. Εκτός από το γεγονός ότι το ΑΚΕΛ και η εφημερίδα *Ανεξάρτητος* συνέβαλαν στον αρχικό σχεδιασμό της ίδρυσής της¹⁶², ακολούθησαν στη συνέχεια μια σειρά ενεργειών οι οποίες ταύτιζαν την ΠΣΕ με το ΑΚΕΛ. Με κοινές αναφορές και ψηφίσματα, από τη γενέθλια, ακόμα, συνδιάσκεψή της, αναδείχτηκε η οικοδόμηση αυτής της σχέσης. Αργότερα στελέχη της ΠΣΕ ως δρώντα υποκείμενα, μέσα από την εκφορά του λόγου τους, αλλά και τις πρακτικές τους, οι περισσότεροι μάλιστα με τη διττή ιδιότητα του μέλους τόσο του ΑΚΕΛ όσο και της ΠΣΕ, όπως οι Α. Φάντης και Α. Ζιαρτίδης, ενίσχυαν

¹⁶⁰ CO67/323/4, *World Trade Union Conference*, 1945, 104. Εγχειρίδιο με τίτλο: «Report of the Cyprus Delegation to the Paris World Trade Union Conference», Published by the Committee of the Cyprus affairs, Λονδίνο, συνημμένο στο φάκελο ΙΑΥΕ, 1947/32/1, *Κύπρος*, 5-6-1946. Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ, ό.π., 219.

¹⁶¹ «Η τυπική ίδρυση της Παγκόσμιας Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας τον Οκτώβριο του 1945 στο Παρίσι ήταν ένα σημαντικό γεγονός για την εποχή και εξέφρασε την απάντηση στις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου. Η οικουμενικότητα της περιέκλειε όμως ένα σοβαρό κίνδυνο λόγω των αντίθετων θέσεων που οδήγησαν και στη διάσπασή της, λόγω των εκ των έσω διαβρωτικών ενεργειών κυρίως της Αμερικανικής Ομοσπονδίας εργασίας, το Δεκέμβριο του 1949 που οδήγησε στη δημιουργία της Διεθνούς Συνομοσπονδίας των Ελευθέρων Συνδικάτων», στο Γ.Φ.Κουκουλές, *Το ελληνικό Συνδικαλιστικό...*, ό.π., 143.

¹⁶² Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 61.

την αντίληψη ότι το ΑΚΕΛ και η ΠΣΕ αποτελούσαν *αδελφά σωματεία*¹⁶³. Εξάλλου, η ανάληψη από την ΠΣΕ πολιτικού ρόλου, με την υποβολή πολιτικών αιτημάτων εκ μέρους των οργανωμένων εργατών της Κύπρου σε διεθνή συνέδρια, πρακτική την οποία η ίδια θεωρούσε καθήκον της, συνδέοντας, μάλιστα, την επίλυση των αιτημάτων με τη βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης των εργατών¹⁶⁴, αποτελούν στοιχεία τα οποία τονίζουν την πολιτική διάσταση της συνδικαλιστικής οργάνωσης.

Βέβαια, η διαδραστική σχέση που οικοδομήθηκε ανάμεσα στο ΑΚΕΛ και την ΠΣΕ θεωρήθηκε ως προσπάθεια του πολιτικού υποκειμένου για χειραγώγηση του συνδικαλιστικού κινήματος και της εργατικής τάξης. Η επέμβαση στον χώρο της εργασίας για άντληση οπαδών χαρακτήριζε τα κομμουνιστικά κόμματα. Η ζύμωση των κοινωνικών και εθνικών ιδεών επηρέασαν τις ενέργειες της ΠΣΕ. Έτσι, λόγω και του σύνθετου ιδεολογικού πλαισίου, το οποίο τότε επικρατούσε στο νησί, το ευάλωτο εργατικό κίνημα εντάχθηκε στο πλαίσιο των αντιπαραθέσεων, οι οποίες χαρακτήριζαν την κυπριακή κοινωνία, με συνέπεια ο συνδικαλισμός να δεχτεί διασπαστικές ροπές.

4.2. Από την ενοποίηση στη διάσπαση: Οι ιδεολογικές και εθνικές παράμετροι

4.2.1. Η συγκρότηση των Νέων συντεχνιών (ΣΕΚ)

Η επιτυχία της Β΄ Συντεχνιακής συνδιάσκεψης και η συγκρότηση της ΠΣΕ προσέδωσε προσωρινά ενωτικό χαρακτήρα στο συνδικαλιστικό κίνημα¹⁶⁵. Το εργατικό κίνημα απέκτησε παγκύπριο χαρακτήρα και μπορούσε να εκφραστεί μέσα από ένα ενιαίο συνδικαλιστικό όργανο¹⁶⁶. Όμως η βαθιά ιδεολογική διάσταση που διαχρονικά και ανταγωνιστικά χαρακτήριζε την κυπριακή κοινωνία υποβοηθούμενη από τις συγκυρίες της περιόδου δεν υπήρξαν αρωγοί στη διατήρηση της ενότητας στο συνδικαλιστικό κίνημα. Εξάλλου, η ίδια η ενοποίηση ήταν ένα γεγονός που δεν προήλθε από την ολοκλήρωση του ενδιάμεσου σταδίου, αφού δεν ολοκληρώθηκε η ενοποίηση συντεχνιών σε ομοειδείς κλάδους για την οποία φαίνεται ότι υπήρχε έλλειμμα ωριμότητας ώστε να πραγματοποιηθεί. Ο διοικητής εργασίας, κατά τη διαδικασία των επαφών που είχε με τους

¹⁶³ CO532/ 2482, «Notes on whether AKEL and PSE are co-operating or affiliated bodies», Κ. Τορνάριτης-Στ. Παυλίδης, Λευκωσία, 31-1-1946.

¹⁶⁴ *Πολιτική Επιθεώρηση. Κυπριακά Νέα*, «Υπόμνημα της ΠΣΕ προς τον κυβερνήτην», Λευκωσία, Μάιος, 1943.

¹⁶⁵ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 134.

¹⁶⁶ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 66-69.

συνδικαλιστικούς φορείς, διαπίστωσε ότι δεν ήταν στις προθέσεις των συντεχνιών να παραχωρήσουν μέρος των προνομίων τους υπέρ της ενοποίησης.¹⁶⁷

Οι συνθήκες που επηρέαζαν το νησί δημιούργησαν σαθρά θεμέλια για την υποστήριξη της ενότητας της συνδικαλιστικής και συλλογικής δράσης. Ο συνδικαλισμός ευάλωτος στη δυναμική πολιτικών εξελίξεων, δέχτηκε τις επιρροές τους με αποτέλεσμα την απώλεια της αυτονομίας του και τη χειραγωγή του από τους πολιτικούς φορείς. Η συγκρότηση της ΠΣΕ με την οποία ο συνδικαλισμός απέκτησε ιδεολογικό στίγμα και πολιτικό προσανατολισμό ταυτόσημο προς το ΑΚΕΛ δημιούργησε τις προϋποθέσεις για διάσπαση του συνδικαλιστικού κινήματος. Δημιουργήθηκε στο συνδικαλισμό κίνημα πλαίσιο αντιπαράθεσης. Ιδεολογικοί άξονες της αντιπαράθεσης με την ΠΣΕ ήταν η εθνικοφροσύνη και ο αντικομμουνισμός.

Η πολιτική σύνδεση της ΠΣΕ με το ΑΚΕΛ πήρε πιο συγκεκριμένη μορφή το 1943. Τότε η ΠΣΕ συμμετέσχε στον προεκλογικό αγώνα του ΑΚΕΛ στις πρώτες, μετά το 1931, εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη δημοτικών συμβουλίων¹⁶⁸. Η στάση αυτή της ΠΣΕ προκάλεσε διαφωνίες και αντιπαράθεση μεταξύ των συντεχνιών, που την αποτελούσαν. Η σχέση της με το ΑΚΕΛ επικυρώθηκε και στην Γ΄ Παγκύπρια Συνδιάσκεψη η οποία πραγματοποιήθηκε στη Λεμεσό (24-9-1944). Τότε, μάλιστα, εγκρίθηκε απόφαση η οποία, σύμφωνα με τη ρητορική διατύπωση παραγόντων της Δεξιάς, προέβλεπε ότι *«η ΠΣΕ είναι αναπόσπαστο μέρος του ΑΚΕΛ και το δέχεται ως καθοδηγητή για τους πολιτικούς, κοινωνικούς και οικονομικούς της αγώνες»*.¹⁶⁹ Σύμφωνα, όμως, με την Αριστερά η πρόβλεψη *«όπως το αριστερό συνδικαλιστικό κίνημα ενταχθεί αποκλειστικά κάτω από το πολιτικό σχήμα του ΑΚΕΛ»* ακυρώθηκε από την Δ΄ Παγκύπρια Συνδιάσκεψη τον Μάιο του 1946 *«σαν λανθασμένη»*¹⁷⁰.

Πράγματι, η Δ΄ Συντεχνιακή συνδιάσκεψη στις 30/31 Μαρτίου 1946, η οποία συνήλθε μετά τη δικαστική εμπλοκή της ΠΣΕ το 1945, ουσιαστικά μετασχημάτισε την ΠΣΕ, που κρίθηκε ως παράνομη από το δικαστήριο¹⁷¹. Συγκροτήθηκε τότε η Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία (ΠΕΟ) *«που θα ήταν ανεξάρτητη, δεν θα είναι όργανο στα χέρια κανενός κόμματος και δεν θα εξαρτάται από κανένα πολιτικό κόμμα.»*¹⁷². Ωστόσο, η διάδοχη κατάσταση δεν μπόρεσε να διατηρήσει την ενότητα και έτσι επιβεβαιώθηκε ότι η

¹⁶⁷ SAI/840/41, Έκθεση του διοικητή Εργασίας μετά την επίσκεψη του στα γραφεία των συντεχνιών Λευκωσίας, 12-8-1941.

¹⁶⁸ Οι εκλογές είχαν προκηρυχθεί το Φεβρουάριο του 1941 όμως αναβλήθηκαν λόγω των εξελίξεων του πολέμου.

¹⁶⁹ Μ.Ιωάννου, ό.π., XXXIII.

¹⁷⁰ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 89.

¹⁷¹ Για τη δικαστική εμπλοκή της ΠΣΕ εκτενής αναφορά γίνεται στο επόμενο κεφάλαιο.

¹⁷² *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 102.

συνδικαλιστική ενότητα ήταν επίπλαστη χωρίς συνέχεια και διάρκεια. Μετά την ίδρυση του Κ.Ε.Κ, τον Μάιο του 1943, άρχισε να συγκεκριμενοποιείται ο διχασμός στο συνδικαλιστικό κίνημα. Τον Νοέμβριο, λοιπόν, του ίδιου έτους άρχισαν να συγκροτούνται ανεξάρτητες από την ΠΣΕ συντεχνίες, ως Νέες Συντεχνίες, οι οποίες υποστηρίχθηκαν από το Κ.Ε.Κ.¹⁷³

Χαρακτήριζε, λοιπόν, η πορεία του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος σε διχαστικό άξονα. Κινήθηκε έχοντας δύο πόλους αναφοράς, τις Παλαιές και τις Νέες Συντεχνίες ή Αντισυντεχνίες. Ο άξονας της αντιπαράθεσης προωθήθηκε από την έκδοση στις 15-8-1944 εργατικής εφημερίδας με τίτλο *«Η Φωνή των Νέων Συντεχνιών»*.¹⁷⁴ Ως λογότυπο η εφημερίδα ανέγραφε τέσσερις στίχους από το ποίημα του Βασίλη Μιχαηλίδη *«Ενάτη Ιουλίου»*¹⁷⁵ και διατύπωνε το σύνθημα ότι μόνο η συνδικαλιστική ανεξαρτησία θα δημιουργήσει την πρόοδο στο εργατικό κίνημα. Εκτός από τους στίχους στον λογότυπο, η ιδεολογική ταυτότητα και οι προτεραιότητες των Νέων Συντεχνιών προσδιορίζονταν από τη δομή του λόγου του δημοσιογραφικού εντύπου τους, το οποίο μιλούσε για συντεχνίες με καθαρά εργατικούς και με εθνικούς παλμούς. Στο τρίπτυχο έθνος, ελευθερία, κοινωνική δικαιοσύνη ενσωματώνονταν οι στόχοι και οι προτεραιότητές τους. Μαζί με τον κεφαλαιοκράτη, οι εργάτες θα πολεμούσαν και τον κομμουνισμό, ο οποίος *«εν ονόματι δήθεν της δικαιοσύνης καταλύει την ατομική ελευθερία και την εθνική συνείδησιν.»*¹⁷⁶ Ήταν δεδομένο ότι ο αντικομμουνισμός θα ενσωματωνόταν στους στόχους των Νέων Συντεχνιών. Αναφέρεται, μάλιστα, σε έκθεση του ελληνικού προξενείου: *«Οι Νέες Συντεχνίες απεσπάρσθηκαν από τις Παλαιές κατόπιν συγκρούσεων λόγω του κομμουνιστικού κόμματος και της ανθελληνικής του τακτικής. Επιθυμούν να συνδεθούν με τους εν Ελλάδι εθνικόφρονες συνδικαλιστάς της ΕΡΕΠ»*¹⁷⁷. Εξάλλου, η ίδρυσή τους συνδέθηκε με πρακτικές των εργοδοτών¹⁷⁸, και έτσι ουσιαστικά αποτελούσαν *κίτρινα σωματεία*. Γεγονός είναι ότι μέλη των Νέων Συντεχνιών χρησιμοποιήθηκαν ως απεργοσπαστικοί μηχανισμοί στις μεγάλες απεργίες με αρνητικές επιπτώσεις στη δυναμική των κινητοποιήσεων.

Η συνένωση των Νέων Συντεχνιών σε συνδικαλιστικό όργανο πραγματοποιήθηκε σε συνέδριο στη Λεμεσό, στις 29-10-1944. Τότε, είκοσι Νέες Συντεχνίες από τη

¹⁷³ ΙΑΥΕ, 1948/42/4/3, *Β' Πολιτική*, «Απόδημος Ελληνισμός», Α. Κουντουριώτης, Λευκωσία, 8-6-1948.

¹⁷⁴ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία ΣΕΚ*, ό.π., 152.

¹⁷⁵ Οι στίχοι είναι: *«Η Ρωμοσύνη εν φυλή συνότζειρη (συνομήλικη) του κόσμου. Κανένας δεν ευρέθηκε για να την ιξιλείψει, (εξαφανίσει) κανένας γιατί σιέπει (σκέπει) την που ταψη(τα ύψη) ο Θεός μου. Η Ρωμοσύνη εν να χαθεί όντας ο κόσμος λείπει»*.

¹⁷⁶ Εφ. *Εργατική Φωνή*, «Αγνή Εργατιά», 17-5-1948.

¹⁷⁷ ΙΑΥΕ, 1948/42/4/1, Έκθεση Ελληνικού Προξενείου για την κατάσταση στην Κύπρο, Λευκωσία, 1947.

¹⁷⁸ Εφ. *Πάφος*, «Οι αντισυντεχνίες», 27-1-1944 και 3-2-1944.

Λευκωσία, Λεμεσό, Αμμόχωστο ίδρυσαν τη Συνομοσπονδία Εργατών Κύπρου (ΣΕΚ)¹⁷⁹η οποία ιδεολογικά κάλυψε το χώρο της Δεξιάς. Έτσι άρχισαν να λειτουργούν παράλληλα δύο συνδικαλιστικοί φορείς η ΣΕΚ και η ΠΕΟ.

Η ενσωμάτωση της ιδεολογικής διαφοράς, που χαρακτήριζε την ελληνοκυπριακή κοινωνία, στο συνδικαλιστικό κίνημα και η πολιτική χειραγώγηση του εργατικού κινήματος οικοδόμησαν σχέσεις ανταγωνισμού και αντιπαράθεσης στα επόμενα χρόνια¹⁸⁰ μεταξύ των Παλαιών και Νέων Συντεχνιών. Το πλαίσιο αυτών των σχέσεων στηρίχθηκε από φορείς της κυπριακής και ελληνικής κοινωνίας και εκδηλώθηκε με πρακτικές οι οποίες στόχευαν στην αύξηση της επιρροής κάθε συντεχνίας στο εργατικό κίνημα, ακόμα, και σε κλίμα έντονης πολεμικής και παθογένειας σε εκφάνσεις οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές, ιδεολογικές, εθνικές της κυπριακής πραγματικότητας.

Βέβαια, η πορεία του συνδικαλισμού σε διχαστική κατεύθυνση δεν προσδιορίζει μόνο την κυπριακή πραγματικότητα. Μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου ποικίλες παρεμβάσεις δέχτηκε και το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, ακόμα και από ξένες πολιτικές δυνάμεις. Ενώ το ελληνικό εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα παρουσιάζεται ρωμαλέο και ενοποιημένο στα δύσκολα χρόνια της Κατοχής, αμέσως μετά τα γεγονότα της 4^{ης} Δεκεμβρίου 1944 με ποικίλες επεμβάσεις απομακρύνεται η Αριστερά από την ηγεσία του¹⁸¹, δημιουργούνται «εθνικόφρονες οργανώσεις» και με εξωτερικές παρεμβάσεις διαμορφώνεται η ηγεσία του¹⁸².

Η ενοποίηση, λοιπόν, που επιτεύχθηκε με τη συγκρότηση της ΠΣΕ δεν μπόρεσε να δημιουργήσει αντιστάσεις, ώστε να αποφευχθεί η διάσπαση στο συνδικαλιστικό κίνημα. Η κατάσταση αυτή δεν οφείλεται τόσο σε διαφορετική εργατική ιδεολογία, όσο στη διαφορετική πρόσληψη των συγκυριών και των εξελίξεων του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου, αλλά και στη βαθιά ιδεολογική και πολιτική διάσταση που χαρακτήριζε την κυπριακή κοινωνία. Η ΠΣΕ δεν κατάφερε να συσπειρώσει γύρω της όλα τα εργατικά στρώματα λόγω των αντίθετων επιρροών που ασκούνταν σε αυτά από ποικίλους παράγοντες με κυρίαρχη την Εκκλησία.

Ο συνδικαλισμός, όμως, δεν δέχτηκε τομές μόνο από την ιδεολογική και πολιτική αντιπαράθεση. Επιρροές δέχτηκε και από την ανάπτυξη εθνικιστικών φαινομένων.

¹⁷⁹ Μ. Ιωάννου, ό.π., «Εισαγωγή», XXIV Γ. Γρηγοριάδη, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 163.

¹⁸⁰ Διεξοδική ανάλυση στο επόμενο κεφάλαιο.

¹⁸¹ Γ. Κουκουλές, *Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις (1944-48)*, Αθήνα, 1995.

¹⁸² Το σύστημα των δύο συνομοσπονδιών υποστηριζόταν στο συνδικαλιστικό κίνημα, ως λύση στα ιδεολογικά αδιέξοδα. Κατά την διάρκεια της κρίσης στο ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα ο Τσαλδάρης είχε εκφράσει την θέση στην διορισμένη διοίκηση της ΓΣΕΕ ότι ανέκαθεν ήταν υπέρ του συστήματος δύο συνομοσπονδιών υπονοώντας μια αριστερή και μια ρεφορμιστική. Βλέπε στο Γ.Κουκουλές, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα*, ό.π., 125.

Ο δικοινοτικός χαρακτήρας του κυπριακού πληθυσμού επηρέασε τη συλλογική δράση ενσωματώνοντας τα εθνικιστικά χαρακτηριστικά των δύο κοινοτήτων. Εγχώριοι και ξένοι παράγοντες άσκησαν επιρροή στους Τουρκοκυπρίους ενισχύοντας την ανάπτυξη του τουρκοκυπριακού εθνικισμού. Η εξέλιξη αυτή προκάλεσε ρήγματα στο συνδικαλιστικό κίνημα, αφού στα πλαίσια αυτού του εθνικισμού έγινε προσπάθεια χειραφέτησης των τουρκοκυπρίων εργατών από τις συντεχνίες που καθοδηγούνταν από την ΠΣΕ.

4.2.2. Ο ρόλος του τουρκοκυπριακού παράγοντα. Η ανάπτυξη του εθνικισμού

4.2.2.1. Αναπαράσταση των Τουρκοκυπρίων στις προηγούμενες δεκαετίες

Οι συγκυρίες που διαμορφώθηκαν στην Κύπρο κατά τη διάρκεια του πολέμου, ο συμφυρμός εθνικού και κοινωνικού ζητήματος και, κυρίως, η εκφορά ενωτικού λόγου όχι μόνο από τους παραδοσιακούς εκφραστές της εθνοφοροσύνης, αλλά και από το ΑΚΕΛ, βοήθησαν στον συγχρονισμό και στην παράλληλη ανάπτυξη του εθνικισμού στις δύο κυπριακές κοινότητες, την τουρκοκυπριακή και την ελληνοκυπριακή. Η εξέλιξη αυτή αποτελεί προοίμιο για τη διαμόρφωση των μετέπειτα σχέσεων μεταξύ των δυο κοινοτήτων της Κύπρου με επιπτώσεις στη διαμόρφωση του συνδικαλιστικού κινήματος.

Την ίδια, λοιπόν, περίοδο που οι ιστορικές συγκυρίες οδήγησαν στη συγκρότηση της ΣΕΚ και της ΠΕΟ, δρομολογήθηκε η διάσπαση με άξονα την εθνική ταυτότητα. Ο εθνικισμός που άρχισε να αναπτύσσεται στην τουρκοκυπριακή κοινότητα ενσωμάτωσε παράγοντες οι οποίοι δεν προέρχονται μόνο από τις σύγχρονες συγκυρίες, αλλά αποτελούν συνέχεια και προηγούμενων φαινομένων, τα οποία άσκησαν επιρροή στις συμπεριφορές του τουρκοκυπριακού πληθυσμού.

Διαχειριζόμενοι αναδρομικά τα ιστορικά γεγονότα υπενθυμίζουμε σε αυτό το σημείο τη θέση του Κεμάλ απέναντι στην Κύπρο, αλλά και την τοποθέτηση του Κ.Κ.Κ απέναντι στους Τουρκοκυπρίους. Ο Κεμάλ τη δεκαετία του 1920 επικέντρωσε το ενδιαφέρον του στην Ανατολία και συμμορφούμενος στις διατάξεις της συνθήκης της Λοζάννης, που το 1923 ακύρωσε τις μέχρι το 1914 σχέσεις της Τουρκίας με το νησί, δεν συμπεριέλαβε την Κύπρο και τον λαό της στον τουρκικό εθνικιστικό μύθο.¹⁸³ Εξάλλου η ελληνοκυπριακή πολιτική δεν είχε στοχοθετήσει εχθρικά τους Τουρκοκυπρίους. Η αποικιοκρατία ήταν ο εχθρός των Ελληνοκυπρίων, χωρίς ωστόσο, λόγω της σύνδεσης των

¹⁸³ Αδαμαντία Πόλλης, «Η κοινωνική κατασκευή της εθνοτικότητας και εθνικότητας. Η εμπειρία της Κύπρου», *Σύγχρονα θέματα*, ό.π., 34.

Τουρκοκυπρίων με το προηγούμενο Οθωμανικό καθεστώς, να αναζητηθεί κοινός επικοινωνιακός μηχανισμός, ώστε να ενισχυθεί το αντιβρετανικό μέτωπο.

Εξαίρεση στην «απομονωτική» τακτική της ελληνοκυπριακής πλευράς απέναντι στους Τουρκοκυπρίους αποτελεί η ίδρυση του Κ.Κ.Κ., το 1926, και η έκδοση του *Νέου Ανθρώπου* που ως εκφραστικό όργανο του κόμματος υιοθετούσε διεθνιστικές αρχές. Έτσι οι ιδρυτές του Κ.Κ.Κ. έκαναν υπέρβαση της εθνικής ετερότητας και των στερεότυπων αρχών της παραδοσιακής ελληνοκυπριακής ηγεσίας και προσπάθησαν να προσεγγίσουν τους Τουρκοκυπρίους. Εστιάζοντας το ενδιαφέρον τους οι μαρξιστικοί κύκλοι του νησιού σε οικονομικά και ταξικά χαρακτηριστικά και όχι στη διαφορετικότητα της καταγωγής προσπάθησαν να δομήσουν συνδετικούς ιστούς μεταξύ των χαμηλών κυρίως στρωμάτων ολόκληρου του πληθυσμού. Προανήγγειλε ο *Νέος Άνθρωπος* στο πρώτο του φύλλο: «*Η πρώτη μας φροντίδα είναι να εξαλείψουμε κάθε φυλετικό μίσος που υπάρχει ανάμεσα στους κατοίκους του νησιού μας και να γίνουμε κήρυκες της αγάπης και της ένωσης όλων των φτωχών για ομαδική επιδίωξη των συμφερόντων τους*».¹⁸⁴ Ο νεότευκτος πολιτικός λόγος της εφημερίδας και του Κ.Κ.Κ., συνέδεε την ταξική διαφορά με οικονομικούς παράγοντες και επαγγελματικές σχέσεις. Η κοινωνική συνοχή παρέπεμπε σημειολογικά στις κοινωνικές τάξεις, τα χαρακτηριστικά των οποίων λειτουργούσαν ως δομικά στοιχεία των κοινωνικών σχέσεων. Έτσι δεν υφίσταντο μηχανισμοί αποκλεισμού για τους Τουρκοκυπρίους.

Ακόμα και για την επίλυση του πολιτικού προβλήματος της Κύπρου το Κ.Κ.Κ., ακολούθησε νέα πολιτική γραμμή και προσπάθησε να εντάξει στον σχεδιασμό της επίλυσης τους Τουρκοκυπρίους, ώστε να διαμορφωθεί ένα κοινό μέτωπο κατά των Βρετανών. Με τη ρητορική της η εφημερίδα *Νέος Άνθρωπος* (15-6-1926) επισημαίνει ότι δεν μπορεί να νοηθεί αγώνας για πολιτικές ελευθερίες «*άνευ της ενεργού αναμείξεως του τουρκικού στοιχείου*» και ότι «*η σωστή λύση του κυπριακού θα επιτευχθεί μόνο με ένα «εργατοαγροτικό μέτωπο Ελλήνων και Τούρκων*». Η θέση αυτή εκφράστηκε και από συνέδριο του Κ.Κ.Κ. στις 20/21-8-1927 ζητώντας, μάλιστα, «*τη δημιουργία αντιιμπεριαλιστικού μετώπου Ελλήνων και Τούρκων με αποκλειστικό σκοπό το διώξιμο του εγγλέζικου ιμπεριαλισμού από τον τόπο μας*».¹⁸⁵

Στοιχεία αλλαγής αρχίζουν να παρουσιάζονται σταδιακά στη δεκαετία 1930. Τότε αρχίζει να διευρύνεται το ποσοστό των Τουρκοκυπρίων που μεταβαίνουν για σπουδές στην Τουρκία. Έτσι, δημιουργήθηκαν ηγετικοί παράγοντες στο εσωτερικό της

¹⁸⁴ Εφημ. *Νέος Άνθρωπος*, 1-1-1925.

¹⁸⁵ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 23.

τουρκοκυπριακής κοινότητας οι οποίοι προέτρεπαν τους Τουρκοκύπριους να υιοθετήσουν μέτρα με σκοπό τη βελτίωση της θέσης τους, ώστε η τουρκοκυπριακή κοινότητα να μπορέσει να υπερβεί την ανομοιογένεια της ανάπτυξης, η οποία διέκρινε τις δύο κοινότητες, και να ενταχθεί σε ισότιμο πλαίσιο προς την ελληνοκυπριακή κοινότητα. Στη διατήρηση της ανισότητας, βέβαια, συνέτεινε και η χρησιμοποίηση των Τουρκοκυπρίων από τους Βρετανούς. Το γεγονός αυτό διευκολυνόταν από τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των Τουρκοκυπρίων, αφού στην πλειοψηφία τους ήταν αμόρφωτοι θρησκόληπτοι. Σε έγγραφό του ο Ε. Μαυροκέφαλος αναφέρει γι' αυτούς ότι ήταν «*δουλοπρεπούς χαρακτήρα και είχαν υποκύψει εις τον αγγλικόν ζυγόν συμμορφούμενοι εκάστοτε εις τας επιταγάς και απαιτήσεις της αγγλικής διοικήσεως αδιαμαρτυρήτως και μοιρολατρικώς*».¹⁸⁶ Τη συμπεριφορά τους προς τους Βρετανούς επηρέαζε και η επαγγελματική σχέση τους με το δημόσιο. Ακόμα και η ανάγνωση εφημερίδων, οι οποίες επέκριναν τη βρετανική διοίκηση, τους προκαλούσε φοβικό σύνδρομο μήπως θεωρηθούν εχθροί του καθεστώτος.¹⁸⁷ Η αναγνώριση των διαφορετικών δεικτών ανάπτυξης μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων καταγράφεται από την εφημερίδα ΣΕΣ (Φωνή) η οποία συμβούλευε συνεχώς τους Τουρκοκύπριους να διαβάζουν και να μορφώνονται για να ευημερήσουν. Προσπαθούσε, μάλιστα, η εφημερίδα, μέσω της αρθρογραφίας της, να προσανατολίσει επαγγελματικά τους συμπατριώτες της προς το εμπόριο. Απευθυνόμενη σε αυτούς έγραφε: «*Είμαστε υποχρεωμένοι να προοδεύσουμε οικονομικά, όπως και οι ελληνοκύπριοι συμπατριώτες μας. Το εμπόριο ίσως να μην αφήνει σήμερα πολλά κέρδη, αύριο όμως θα μας κάνει πλούσιους*».¹⁸⁸

Στη δεκαετία, λοιπόν, του 1930 αρχίζει σταδιακά να μετασχηματίζεται η μουσουλμανική κοινότητα πνευματικά, κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά για να εξελιχθεί σε μια δυναμική τουρκοκυπριακή κοινότητα, η οποία θα δομήσει την ταυτότητά της ως μέρος του μεγάλου τουρκικού έθνους.¹⁸⁹ Η κατασκευή της εθνικιστικής ταυτότητας θα ολοκληρωθεί, κυρίως, στα τέλη της δεκαετίας του 1940 με την εμπλοκή και των Βρετανών, οι οποίοι θα επιδιώξουν ουσιαστικά την ενίσχυση του τουρκικού

¹⁸⁶ ΙΑΥΕ, 1939/Α/8/12, Έγγραφο του ελληνικού προξενείου προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Ε. Μαυροκέφαλος, Λευκωσία, 7-3-1939.

¹⁸⁷ Ιχσάν Αλή, *Τα απομνημονεύματά μου*, Λευκωσία, 1980, 2.

¹⁸⁸ Ιάκωβου Τενεδιού, «Ανασκόπηση του Τουρκοκυπριακού τύπου», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου*, Λευκωσία, 1984.

¹⁸⁹ Για τη διαφοροποίηση τμήματος των Τουρκοκυπρίων υπάρχει αναφορά στο τρίτο κεφάλαιο στην εξέγερση του 1931.

ενδιαφέροντος στις κυπριακές εξελίξεις, αλλά και με τη χρηματοδότηση προπαγανδιστικών μηχανισμών προερχόμενων από τη μητροπολιτική Τουρκία.¹⁹⁰

4.2.2.2. Τουρκοκύπριοι και Ελληνοκύπριοι σε κοινή συλλογική δράση

Ο σημαντικότερος μηχανισμός προσέγγισης των δύο κοινοτήτων ήταν ο χώρος της εργασίας και τα εργατικά σωματεία της εποχής, στη λειτουργία των οποίων υπήρχε αρχικά εμπλοκή των μηχανισμών του Κ.Κ.Κ. και αργότερα του ΑΚΕΛ. Το εργατικό σωματείο ήταν ο διάυλος επικοινωνίας μεταξύ των εργατών. Κινούμενο σε διεθνιστικό άξονα, την 1^η Μαΐου 1926, το Εργατικό κέντρο Λεμεσού ζήτησε τη συμμετοχή των Τουρκοκυπρίων στον εορτασμό της εργατικής πρωτομαγιάς με προσκλητήριο κάλεσμα προς τους εργάτες της πόλης: *«Το εργατικό κέντρο Λεμεσού έχει προορισμό να συγκεντρώσει στους κόρφους του κάθε καταπιεζόμενο, Τούρκο ή χριστιανό...Κανένας εργάτης, κανένας φτωχός βιοπαλαιστής ...δεν πρέπει να λείπει. Οι πιέσεις των αφεντικών, η εκμετάλλευση από τους πλουτοκράτες πρέπει να μας ενώσουνε, τούρκους και χριστιανούς...Κανένας Οθωμανός και κανένας Χριστιανός εργάτης δεν πρέπει να λείπει από την αυριανή συγκέντρωση της εργατικής πρωτομαγιάς. Ζήτω η αδελφσύνη Ελλήνων και Τούρκων εργατών»*.¹⁹¹ Η ανοχή, ο σεβασμός και η αμοιβαία αναγνώριση χαρακτηρίζουν το περιεχόμενο των μηνυμάτων. Η διαφορετικότητα και η ετερότητα αποτελούν στοιχεία ξένα προς την εργατική συνείδηση και δεν λειτουργούσαν ως τροχοπέδη για τη συμμετοχή των εργατών στα εργατικά σωματεία, όταν μάλιστα οι εργάτες βίωναν ομότροπα το δυσμενές εργασιακό περιβάλλον. Εξάλλου τα καταστατικά των εργατικών σωματείων δεν αντικατόπτριζαν ιδεολογία αποκλεισμού¹⁹². Οι άθλιες συνθήκες εργασίας αποτελούσαν κοινή συνισταμένη των βιωμάτων των εργατικών στρωμάτων και για την υπέρβασή τους χρειαζόταν συλλογική αντίδραση.

Στον χώρο, λοιπόν, της εργασίας και των εργατικών σωματείων δεν καταγράφεται μόνο απλή συμβίωση μεταξύ Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Η συνεργασία δεν περιορίζεται μόνο στα πλαίσια της συνύπαρξης με βάση την καθημερινή συνείδηση του Berger. Υπάρχει δεοντολογική συνεργασία με στόχευση την αναβάθμιση της εργασιακής θέσης μέσα από κοινωνικούς αγώνες. Διαμορφώνονταν, λοιπόν, σχέσεις

¹⁹⁰ CO67/342/1, *Political situation*, «Turks in Cyprus», Σχόλια σε επιστολή με συντάκτη τον Αποικιακό Γραμματέα (R. Turnbull), 1948.

¹⁹¹ Γιάννη Λέφκη, *Οι Ρίζες*, ό.π., 151· Γίνεται επίσης αναφορά στο 2ο κεφάλαιο.

¹⁹² Παραδείγματα αποτελούν: Το καταστατικό του Σωματείου Εργατών οικοδομών, 2-10-1924 και του Σωματείου Ραπτεργατών, 17-11-1924.

συλλογικής δράσης που περιόριζαν τις εξάρσεις των εθνικιστικών φαινομένων. Έτσι «οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι αγωνίζονταν στις ίδιες γραμμές της εργατικής πάλης πριν το σαράκι του σοβινισμού απομακρύνει τους τουρκοκύπριους» αναφέρει ο Εζεκίας Παπαϊωάννου, ένας από τους ιστορικούς ηγέτες της Αριστεράς.¹⁹³ Το θεωρητικό παράδειγμα ότι μέσα στις εργασιακές συνθήκες γίνεται η διαχείριση των ταξικών εμπειριών των εργατών και αποκτούν ταξική συνείδηση μετασχηματίζοντας τις εμπειρίες σε πολιτισμικούς όρους και θεσμικές μορφές,¹⁹⁴ λειτουργούσε ομότροπα για όλους τους εργάτες, Ελληνοκύπριους και Τουρκοκύπριους.

Στις εξακολουθητικές κινητοποιήσεις στα μεταλλεία της Σκουριώτισσας, του Μαυροβουνίου, της Λίμνης, στους απεργιακούς αγώνες των οικοδόμων το 1939, στις απεργίες των σιδηροδρομικών την 1-7-1941 η παρουσία των τουρκοκυπρίων εργατών καταγράφεται ομότροπα με των ελληνοκυπρίων συναδέλφων τους. Αντιμετώπιζαν, μάλιστα, τους ίδιους κατασταλτικούς μηχανισμούς της Διοίκησης και υφίσταντο τις ίδιες κυρώσεις, όπως συνέβη στην προαναφερθείσα απεργία των σιδηροδρομικών. Τότε συνελήφθησαν από την αστυνομία και καταδικάστηκαν από το δικαστήριο οκτώ εργάτες μεταξύ των οποίων τρεις Τουρκοκύπριοι.¹⁹⁵

Η ποσοτική και ποιοτική ανάπτυξη του εργατικού στρώματος, τη δεκαετία του 1940, και η προσομοίωση των χαρακτηριστικών του προς την εργατική τάξη, παρά τις διαφορετικές πολιτικοϊδεολογικές προσεγγίσεις των ηγετών, κυρίως ως προς το μέλλον της Κύπρου, δημιούργησε συνθήκες συνειδητής συνεργασίας όπου οι εργάτες, αθροίζοντας τις δυνάμεις τους, στόχευαν στους ίδιους κοινωνικούς στόχους. Στη συλλογική δράση της περιόδου πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραμάτισε η ΠΣΕ και μετά το 1946 η ΠΕΟ. Όπως, μάλιστα, αναφέρει ο Μ. Ατταλίδης: «η *Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία* ήταν η βάση για τη συσχέτιση Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων όταν άφηναν τα χωριά τους και έμπαιναν στις οικοδομικές εργασίες, τα μεταλλεία και τα εργοστάσια»¹⁹⁶. Εξάλλου, όπως ήδη αναφέρθηκε, η συμμετοχή των τουρκοκυπρίων εργατών στις εργατικές ενώσεις τέθηκε ως βασικός στόχος στις εργασίες της Β' Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης.

Η συμμετοχή των Τουρκοκυπρίων στο εργατικό κίνημα δεν περιοριζόταν μόνο σε επίπεδο μελών στις συντεχνίες. Αξιολόγη ήταν η συμμετοχή στις απεργιακές επιτροπές,

¹⁹³ Εζεκίας Παπαϊωάννου, *Ενθυμήσεις από τη ζωή μου*, Λευκωσία, 1988.

¹⁹⁴ E. P. Thompson, *The Making of English Working Class*, ό.π., 8-9.

¹⁹⁵ Π. Βαρνάβα, *Κοινοί εργατικοί αγώνες ελληνοκυπρίων και τουρκοκυπρίων*, Λευκωσία, 1977, 13.

¹⁹⁶ Μ. Ατταλίδης, «Οι σχέσεις των Ελληνοκυπρίων με τους Τουρκοκύπριους», στο (επιμ.) Γιώργος Τενεκίδης, Γιάννος Κρανιδιώτης, *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, Αθήνα 1981, 424.

όπως συνέβη στην περίπτωση της απεργίας του Μαυροβουνίου και της Λίμνης όπου στα μέλη της επιτροπής των απεργών υπήρχαν και Τουρκοκύπριοι.¹⁹⁷ Εξάλλου, τουρκοκύπριοι εργάτες εκλέγονταν, έστω και σε περιορισμένο αριθμό, λόγω της αναλογικής σύνθεσης του πληθυσμού, σε διάφορα συντεχνιακά αξιώματα¹⁹⁸. Παράδειγμα αποτελεί ο Mehmet Emin Hilmi ο οποίος στη διάρκεια της Δ΄ Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης το 1946 εξελέγη στο Γενικό Συμβούλιο της ΠΕΟ¹⁹⁹.

Εξάλλου στην Γ΄ Συνδιάσκεψη από τους 464 αντιπροσώπους οι 9 ήταν Τουρκοκύπριοι και στη Δ΄ Συνδιάσκεψη από τους 421 οι Τουρκοκύπριοι ήταν 14. Οι συνδικαλιστές της ΠΣΕ επιδιώκοντας να απομακρύνουν το φοβικό σύνδρομο που διακατείχε τους Τουρκοκυπρίους εξ αιτίας της ενδεχόμενης ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, έθεσαν ως στόχο τη διαφώτιση των τουρκοκυπρίων εργατών σχετικά με το θέμα, όπως αυτοί το αντιλαμβάνονταν. Προσπάθησαν να τους καθησυχάσουν λέγοντάς τους ότι κάτω από την *ελληνική λαϊκή δημοκρατία* θα απολαμβάνουν πλήρη οικονομική και εθνική ελευθερία και θα αποκτήσουν δικαιώματα τα οποία δεν είχαν. Μέσα στις κοινές εργατικές οργανώσεις θα είναι ελεύθεροι να ανέβουν στα πιο ψηλά αξιώματα *«αρκεί να έχουν όρεξη και τις ικανότητες που απαιτούνται»*²⁰⁰.

Η σύμπραξη και η συνεργασία που εγκαινιάστηκε μέσα από το συνδικαλιστικό κίνημα εκδηλώθηκε και στις εκλογές για ανάδειξη των δημοτικών αρχών τον Μάρτιο του 1943. Στις τουρκικές ενορίες, για πρώτη φορά ως διαχειριστές των κοινών αναδείχθηκαν εκπρόσωποι όχι των παραδοσιακών ηγετικών οικογενειών, αλλά των λαϊκών στρωμάτων. Ο Πλουτής Σέρβας που εκλέχθηκε δήμαρχος τον Μάρτιο του 1943 στη Λεμεσό εκπροσωπώντας την Αριστερά αναφέρει: *«Θυμάμαι, όταν τα ξημερώματα της 22ης του Μάρτη 1943 κάναμε την νικητήρια παρέλαση στις συνοικίες της Λεμεσού και περνούσαμε από τον Τουρκομαχαλλά, δεκάδες φτωχές Τουρκάλλες μας περίμεναν ανάμεσα στους άλλους εργαζόμενους, για να μας ραντίσουν με ροδόσταγμα. Πανηγύριζαν κι αυτές, μαζί με τους Έλληνες «αρκαντάς» τη νίκη της φτωχολογίας. Οι δυο τούρκοι νικητές δημοτικοί σύμβουλοι με τους οπαδούς τους συνενώθηκαν τότε μαζί μας στην ίδια παρέλαση»*²⁰¹. Την ύπαρξη των στενών σχέσεων διαπιστώνει και ο αντιναύαρχος του ελληνικού πολεμικού ναυτικού Θ. Πάγκαλος επισημαίνοντας ότι *«το τουρκικόν στοιχείον ευρίσκεται εις αρίστας σχέσεις με*

¹⁹⁷ Π. Βαρνάβας, *Κοινοί εργατικοί...* ό.π., 11-12

¹⁹⁸ Ο Παντελής Βαρνάβας στο έργο του *Κοινοί εργατικοί αγώνες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων* παραθέτει κατάλογο 158 Τουρκοκυπρίων οι οποίοι συμμετείχαν σε διάφορα συντεχνιακά αξιώματα όμως τα περισσότερα αναφέρονται στην περίοδο μετά το 1954.

¹⁹⁹ SAI/1010/1944, «Απόρρητο» Έφορος εγγραφής συντεχνιών προς τον Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 8-4-1946.

²⁰⁰ Πρακτικά Γ΄ Συνδιάσκεψης, ό.π., 33.

²⁰¹ Πλουτή Σέρβα, *Πώς καταφέραμε και φτάσαμε στο μηδέν*, Αθήνα, 1975, 26.

τους Έλληνες και διάγει αρμονικώτατα με αυτούς. Δεν παραλείπουν ευκαιρίαν οι Τούρκοι να επιδείξουν τα φιλικά τους προς τους Έλληνες αισθήματα, άγνωστον αν είναι ειλικρινή ή όχι. Ως προς το ζήτημα όμως της ενώσεως οι Τούρκοι τηρούν στάσιν αγνοίας, ως να μη υπήρχε τούτο. Πιστεύω ότι εις περίπτωσιν δημοψηφίσματος θα συμμορφωθούν προς τας υποδείξεις της Αγκυρας.»²⁰²

Η κοινή πορεία των Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων στο συνδικαλιστικό κίνημα δέχτηκε τομή μετά το 1944 περιορίζοντας τη συνεργασία σε κάποιες εκφάνσεις της συλλογικής δράσης. Ωστόσο, το 1948 υπογράφηκε πρωτόκολλο συνεργασίας μεταξύ ΠΕΟ-ΚΤΙΒΚ το οποίο λειτούργησε στη διεξαγωγή των μεγάλων απεργιών του 1948, αλλά και στην προσπάθεια των εργατών για κατάκτηση των κοινωνικών ασφαλίσεων στην περίοδο του 1950.²⁰³ Επιπλέον πολλοί τουρκοκύπριοι συνδικαλιστές συνέχισαν να συμμετέχουν σε συντεχνιακά όργανα της ΠΕΟ²⁰⁴.

Οι πολιτικές διεργασίες και οι συγκυρίες της περιόδου οδήγησαν στην ανάπτυξη εθνικιστικών φαινομένων στην Τουρκοκυπριακή κοινότητα επηρεάζοντας και τα εργατικά στρώματα. Έτσι προωθήθηκε η αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από τις κοινές εργατικές οργανώσεις.

4.2.2.3. Η προσπάθεια χειραφέτησης των τουρκοκυπρίων εργατών. Το ρήγμα στην κοινή διαδρομή

4.2.2.3.1. Οι τουρκοκυπριακοί πολιτικοί και κοινωνικοί σχηματισμοί

Τα χαρακτηριστικά των Τουρκοκυπρίων και η σύνδεση που είχαν με την αποικιακή διοίκηση δεν τους βοήθησε στην ανάπτυξη πολιτικής σκέψης. Το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο τους λειτουργούσε περιοριστικά στην κυκλοφορία τουρκοκυπριακών εφημερίδων. Ωστόσο τα νέα πολιτικά και ιστορικά δρώμενα της περιόδου και η ανάδειξη νέων ηγετικών προσωπικοτήτων στην τουρκοκυπριακή κοινότητα διαμόρφωσαν νέο πολιτικό πλαίσιο και νέες πολιτικές πρακτικές στην κοινότητα.

Τον Μάρτιο του 1942 με πρωτοβουλία του προξένου της Τουρκίας στην Κύπρο, Ρετζέπ Γιασκάν, εκδίδεται η εθνικιστική εφημερίδα *Halkin Sesi* (Φωνή του λαού) στην οποία αναλαμβάνει ως διευθυντής ο Fazıl Küçük²⁰⁵ που εξέφραζε πιο εθνικιστική στάση.

²⁰² ΙΑΥΕ, 1944/38/2, Έκθεσις περί της εν Κύπρω καταστάσεως, Θ. Πάγκαλος, 22-8-1943.

²⁰³ Οι όροι της συνεργασίας στο παράρτημα.

²⁰⁴ Π.Βαρνάβας, *Κοινοί αγώνες...*, ό.π., 49.

²⁰⁵ Ιχσάν Αλή...ό.π., 4.

Έχοντας, μάλιστα, ο Kūçuk από το 1930 διαφοροποιηθεί από την ιθύνουσα τουρκοκυπριακή ηγεσία, πέτυχε να προσελκύσει μέρος της διανοήσης και των εργαζομένων. Επιπλέον ο νέος ηγέτης, λόγω της ιατρικής ιδιότητας, είχε δυνατότητα ανάπτυξης επαφών με τους απλούς ανθρώπους και, έτσι, κατάγγελλε από τις στήλες της εφημερίδας τη φιλοβρετανική πολιτική, την οποία ακολουθούσε η παραδοσιακή ηγεσία της κοινότητας²⁰⁶.

Η σχεδόν αντιβρετανική γραμμή που ακολουθούσε η εφημερίδα, κυρίως, το 1942, καταγγέλλοντας μέσα από την αρθρογραφία και την κριτική της την καταπάτηση των δικαιωμάτων των Τουρκοκυπρίων, οδήγησε την αποικιακή κυβέρνηση σε τρίμηνη αναστολή της έκδοσής της στις 21 Ιανουαρίου 1943²⁰⁷.

Οι πολιτικές διεργασίες επιταχύνθηκαν μετά τις δημοκρατικές εκλογές του 1943. Πραγματοποιήθηκαν, τότε, συνεχείς συσκέψεις μεταξύ διαφόρων παραγόντων της τουρκοκυπριακής κοινότητας οι οποίες κατέληξαν στην ίδρυση, τον Απρίλιο του 1943, του «*Σύνδεσμου Προστασίας της Τουρκικής Μειονότητας*» (Kibris Adasi Turk Azinligi Kurumu—KATAK)²⁰⁸. Η τουρκοκυπριακή κοινότητα στήριζε οικονομικά το τουρκοκυπριακό πολιτικό κόμμα στο οποίο προσέβλεπε για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων του στα πλαίσια του ισχύοντος διεθνούς δικαίου που εξέφραζε η συνθήκη της Λοζάννης.²⁰⁹

Ο πρόεδρος και ο αντιπρόεδρος της KATAK που επισκέφθηκαν τον διοικητή Λευκωσίας, αφού τον διαβεβαίωσαν για τη νομιμοφροσύνη τους κόμματός τους, του ανέφεραν τον στόχο τους να δημιουργήσουν ενιαίο μέτωπο των Τουρκοκυπρίων, ως ανάχωμα στο ενωτικό συναίσθημα των Ελληνοκυπρίων, αλλά και τη βελτίωση της κοινότητας τους. Αντίθετος στη στάση αυτή του κόμματος προς τη βρετανική διοίκηση ήταν ο Fazil Kūçuk, που προχώρησε στην ίδρυση του Ενιαίου Τουρκικού Κόμματος Κύπρου (Kibris Turk Milli Birlik Partisi-KTMBP) με εθνικιστικό χαρακτήρα²¹⁰. Στην ιδρυτική συγκέντρωση του KTMBP, όπως ανέφερε ο πρόξενος της Ελλάδας, «*παρέστη μεγάλο πλήθος στο οποίο εκπροσωπούνταν όλες οι τάξεις του λαού. Ωστόσο, ο ιατρός Φατχίλ Κουτσιούκ κατηγορείτο ότι παρέσυρε δια δημαγωγικών μεθόδων τους αγράμματους και ότι το κόμμα του ήτο κόμμα συρφετού*»²¹¹. Η κοινωνική πολιτική του κόμματος περιοριζόταν

²⁰⁶ Ρ.Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική ...*, 177.

²⁰⁷ Ιχσάν Αλή ...,ό.π., 5.

²⁰⁸ Ιχσάν Αλή, ό.π., 5· Ρ.Κατσιαούνη, *Η Διασκεπτική...*,181.

²⁰⁹ Ιχσάν Αλή, ό.π., 5-6.

²¹⁰ Εφημ. *Cyprus Post*, «Τουρκικόν Εθνικόν Κόμμα», 26-4-1944.

²¹¹ ΙΑΥΕ,1944/126/1, *Περί Κύπρου*, Α. Κουντουριώτης προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 15-6-1944.

στην προβολή των δικαίων των εργαζομένων από μια σχεδόν φιλανθρωπική σκοπιά, όπου τα προβλήματα μπορούσαν να διευθετηθούν μέσα στα πλαίσια του υφιστάμενου κοινωνικού καθεστώτος, εάν, μάλιστα, οι εργοδότες έδειχναν μεγαλύτερη συγκατάβαση. Δεν απέβλεπε στην επίλυση των προβλημάτων με κοινωνική αλλαγή. Οι αρχές αυτές δεν συνδέονταν με τις θέσεις του ΑΚΕΛ. Συνεπώς, πραγματικός στόχος του Κϋςuk ήταν η απόσπαση των συμπατριωτών του από το ΑΚΕΛ²¹².

Η ενότητα μεταξύ των Τουρκοκυπρίων δεν μπόρεσε να παγιωθεί. Άρχισαν να δημιουργούνται ρήγματα στο εσωτερικό της κοινότητας αφού, όπως αναφέρει ο Ιχσάν Αλή, «αντί τα δυο κόμματα να ασχολούνται με τα προβλήματα του λαού, έχαναν τον καιρό τους κατηγορώντας το ένα το άλλο»²¹³. Τις αδυναμίες της πολιτικής οργάνωσης των Τουρκοκυπρίων διαπιστώνει και το ελληνικό προξενείο το οποίο μάλιστα σε έκθεσή του αναφέρει: «Η πολιτική οργάνωση προέρχεται έξωθεν αλλά παρουσιάζουν τελείαν έλλειψιν αρχηγών και στελεχών καθώς και γυμνότητα επιχειρημάτων προς υποστήριξιν των απόψεων των»²¹⁴.

Οι εξελίξεις αυτές που δρομολογήθηκαν στο πολιτικό πεδίο ελάχιστα επηρέασαν τον τομέα της εργασίας, όπου η ενότητα των Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων μέχρι το 1943 υπήρξε αρραγής. Ωστόσο σταδιακά άρχισε να ενσωματώνεται το αίτημα της ένωσης στις διεκδικήσεις των Ελληνοκυπρίων με αποτέλεσμα να εκδηλώνονται αντιδράσεις από τους Τουρκοκύπριους προβάλλοντας την αντίθεσή τους, παράλληλα προς την εκδήλωση του ενωτικού συναισθήματος των Ελληνοκυπρίων. Με την ευκαιρία, λοιπόν, της επίσκεψης του Parkinson στο νησί η *Halkin Sesi* δημοσιεύει τις θέσεις του ΚΤΜΒΡ, με τις οποίες καταγγέλλεται η επιδίωξη των Ελληνοκυπρίων για ένωση με την Ελλάδα θεωρώντας ότι η εξέλιξη αυτή θα καταδικάσει τους Τουρκοκυπρίους σε συμφορά και καταστροφή. Ζητούσαν, μάλιστα, «εάν το αγγλικόν έθνος αισθανθή την ανάγκη να εγκαταλείψη το νησί να το επιστρέψη στην Τουρκία, την πρώτη ιδιοκτήτριά της νήσου και φίλη και σύμμαχον της Μ. Βρετανίας». Επιπλέον, όπως αναφέρει η εφημερίδα ΣΟΖ (14-8-1944), το ΚΑΤΑΚ ζήτησε συνάντηση με τον βρετανό επίσημο για να υποβάλει ανάλογα αιτήματα εκτιμώντας ότι η ιστορία καταγράφοντας την κακή συμπεριφορά των Ελλήνων απέναντι σε μουσουλμάνους, περιοχών, οι οποίες ενσωματώθηκαν στην Ελλάδα, επιβεβαιώνει τις ανησυχίες τους. Οι Τουρκοκύπριοι, λοιπόν, πίστευαν ότι ακόμα και η

²¹² Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 188.

²¹³ Ιχσάν Αλή, *Απομνημονεύματα*, ό.π., 6.

²¹⁴ ΙΑΥΕ, 1946/126/3, *Έκθεσις περί της εν Κύπρω καταστάσεως*, Α. Κουντουριώτης, Λευκωσία, 21-8-1944.

παραχώρηση αυτονομίας δεν μπορεί να κατοχυρώσει και περιφρουρήσει τα δικάια τους. Εκτιμούσαν ότι θα συνέβαινε στην Κύπρο ό,τι συνέβη στην περίπτωση της Κρήτης²¹⁵.

Σταδιακά, λοιπόν, άρχισαν να δημιουργούνται οργανώσεις με συμμετοχή μελών που ανήκαν στα χαμηλά στρώματα της τουρκοκυπριακής κοινότητας στις οποίες ενσωματώνονταν πολιτικές επιρροές. Με καθοδήγηση της ΚΑΤΑΚ, το 1944, ιδρύθηκε η «Ένωση Τούρκων Γεωργών» η οποία αποτελούνταν από μέλη τα οποία αποχώρησαν από την ΠΕΚ. Η ΠΕΚ ήταν αγροτική ένωση η οποία ιδρύθηκε από πλούσιους αγρότες το 1942 με σκοπό να αντιμετωπίσουν την απληστία των γεωργικών εργατών,²¹⁶ αλλά παράλληλα να οικοδομηθεί ανάχωμα στην πορεία του ΑΚΕΛ²¹⁷. Οι τουρκοκύπριοι γεωργοί, ενώ στην αρχή έθεταν πανομοιότυπα με την ΠΕΚ αιτήματα, που αφορούσαν κυρίως τις οικονομικές συνθήκες στην ύπαιθρο, αργότερα με την υποκίνηση του τουρκικού τύπου άρχισαν να διαμαρτύρονται προς την αποικιακή διοίκηση για άνιση μεταχείριση προς τις δύο κοινότητες²¹⁸.

Την ίδια χρονική περίοδο προωθήθηκε από το ΚΑΤΑΚ η συγκρότηση χωριστού συντεχνιακού κινήματος πάνω σε εθνοτική βάση με συντεχνίες εργατών οι οποίες αποχωρούσαν από την ΠΣΕ ακολουθώντας την πολιτική της τουρκοκυπριακής elite²¹⁹. Οι τουρκοκυπριακές συντεχνίες LTAB άρχισαν να υποβάλλουν υπομνήματα με αιτήματα τα οποία χαρακτηρίζονταν από εχθρότητα προς τους Ελληνοκυπρίους. Οι Τουρκοκύπριοι προσπαθούσαν να αναβαθμίσουν τη θέση τους, διαμαρτυρόμενοι για δήθεν διακρίσεις οι οποίες γίνονταν εις βάρος τους από τους Ελληνοκυπρίους στον τομέα των προσλήψεων στα δημόσια έργα. Ζητούσαν να γίνονται οι προσλήψεις με έλεγχο ενός Τουρκοκύπριου και ενός Ελληνοκύπριου επιστάτη οι οποίοι θα διοριζόνταν από τον διοικητή εργασίας και από επιτροπή η οποία θα επιλεγόταν από τη συντεχνία. Το ποσοστό των εργοδοτούμενων σε κάθε επιστάτη θα έπρεπε να είναι αντίστοιχο στην πληθυσμιακή αναλογία των δύο κοινοτήτων. Προχώρησαν, επίσης, σε εισηγήσεις σχετικές με τη λειτουργία των δημοτικών αρχών οι οποίες θα έπρεπε να έχουν επικεφαλής, εκ περιτροπής, Ελληνοκύπριο και Τουρκοκύπριο. Επιπλέον επιδίωξαν αλλαγές και στην εκπαίδευση, κυρίως, σε θέματα τα οποία αφορούσαν την εκπαίδευση της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Οι τοποθετήσεις

²¹⁵ ΙΑΥΕ, 1944/38/6, *Κυβέρνηση Καΐρου*, Ελληνικό Προξενείο, Λευκωσία, επισυνημμένες και μεταφρασμένες οι εφημ. *Halkin Sesi* (16-8-1944) και *ΣΟΖ* (14-8- 1944).

²¹⁶ Ρ. Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική*, ό.π., 74· *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια* .. ό.π., 159.

²¹⁷ Σωκράτης Λοϊζίδης, *Παναγροτική Ένωσης Κύπρου*. Οι στόχοι της ΠΕΚ: «Αφενός να σταθεί προπύργιον κατά του ΑΚΕΛ, και έτσι μπόρεσε να διατηρήσει αμόλυντον τον αγροτικό κόσμο από τον κομμουνισμό και να επαναφέρει τους παραπλανηθέντας εις την εθνικήν οδόν», επισυνημμένο κείμενο στον αρχειακό φάκελο: ΙΑΥΕ, 1948/17/1, *Κύπρος*, «Γεωργικά Θέματα», 16-7-1947.

²¹⁸ CO67/ 314/12, *Political situation* , Λονδίνο, 1943

²¹⁹ Π. Κιτρομηλίδης , «From coexistence to confrontation: The dynamics of ethnic conflict in Cyprus», ό.π., 46.

τους ήταν δηλωτικές της ανάπτυξης εθνικιστικού φρονήματος που «αναδυόταν ως αντίπαλο δέος στο εθνικό αίτημα των Ελληνοκυπρίων για εθνική αποκατάσταση».²²⁰

Στην απάντησή του ο R. Wayne, διοικητής του τμήματος εργασίας, ανέφερε ότι σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη από το Γραφείο Εργασίας και τον Αποικιακό Γραμματέα Hugh Foot δεν αποκαλύφθηκαν κάποια αποδεικτικά στοιχεία για διακρίσεις σε βάρος των Τουρκοκυπρίων. Υπήρχαν, βέβαια, περιπτώσεις στις οποίες δεν υπήρχε αναλογική πρόσληψη, όπως στα δημόσια έργα στη Λεμεσό, όπου η αναλογία των τουρκοκυπρίων εργαζομένων ήταν μόνο 5%, αυτό συνέβαινε, όμως, επειδή, όπως διαπιστώθηκε, δεν υπήρχαν σχετικές αιτήσεις. Παράλληλα διαπιστώθηκε ότι υπήρχαν εργασιακοί χώροι, όπως ήταν ο τομέας του σιδηρόδρομου, όπου εργοδοτούνταν 21 Τουρκοκύπριοι έναντι 38 Ελληνοκυπρίων. Η πολιτική του *closed-shop* που επιδίωκε η ΠΣΕ-ΠΕΟ με στόχο την προστασία, αλλά και τη διεύρυνση της οργανωμένης εργασίας, θεωρούνταν από τους Τουρκοκύπριους ως φυλετική διάκριση²²¹. Εκτιμώντας, λοιπόν, ο Wayne ότι οι μεγάλες συντεχνίες είναι περισσότερο αποδοτικές, συμβούλεψε τους Τουρκοκυπρίους να συνεργαστούν στα εργασιακά θέματα με τις υπόλοιπες συντεχνίες, ώστε να έχουν καλύτερα αποτελέσματα στις προσπάθειές τους. Οι Τουρκοκύπριοι μπορούσαν να διαχωρίσουν τη θέση τους από τις πολιτικές δραστηριότητες, στις οποίες συμμετείχαν συντεχνίες με υποκίνηση του ΑΚΕΛ με το οποίο, όπως δήλωναν, δεν μπορούσαν να συνεργαστούν²²².

Γεγονός είναι ότι η προσπάθεια της τουρκοκυπριακής ηγεσίας για σχηματισμό χωριστών συντεχνιών, είχε στόχο την απομάκρυνση των ομοφύλων της Τουρκοκυπρίων από τις επιρροές που θα προκαλούσε η συνεργασία τους με τους Ελληνοκυπρίους στο συνδικαλιστικό κίνημα. Έτσι θα ήταν κάτω από το δικό της πολιτικό και ιδεολογικό έλεγχο, αφού με την ανάπτυξη του δικοινοτικού συνδικαλισμού τα λαϊκά εργατικά στρώματα της τουρκοκυπριακής κοινότητας αφομοίωναν ιδέες σοσιαλιστικές και επικίνδυνες για την υφιστάμενη δομή της παραδοσιακά δομημένης τουρκοκυπριακής κοινότητας. Επιδιώχθηκε, λοιπόν, η απομάκρυνσή τους και, συγχρόνως, η δημιουργία συντεχνιών σε καθαρά εθνική βάση²²³.

Το κομματικό πλαίσιο διαμόρφωνε ανάλογα το οργανωτικό πεδίο στον τομέα της εργασίας. Με την ίδρυση του ΚΤΜΒΡ συγκροτήθηκε η LTISB που απορρόφησε τα μέλη της LTAB που συνδέονταν με το ΚΑΤΑΚ.

²²⁰ Ρ. Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική*, ό.π., 186.

²²¹ *Report of labour*, ό.π., 5.

²²² Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 184.

²²³ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 524.

Ωστόσο, οι ενέργειες των Τουρκοκυπρίων δεν ήταν απόλυτα επιτυχείς, αφού η αριστερή συνδικαλιστική οργάνωση ΠΕΟ εξακολουθούσε ακόμα να περιλαμβάνει στους κόλπους της μεγάλο μέρος των τουρκοκυπρίων εργατών. Οι χωριστές συντεχνίες δεν είχαν μεγάλη απήχηση και η συμμετοχή των Τουρκοκυπρίων σε αυτές ήταν μικρής εμβέλειας. Πράγματι, πολλοί τουρκοκύπριοι εργάτες συνέχιζαν να συμμετέχουν μαζικά στις αριστερές συντεχνίες, ακόμα και μετά το 1950.²²⁴ Ενδεικτικά είναι τα στοιχεία που παρατίθενται από την ΠΕΟ στον παρακάτω πίνακα:

ΕΤΟΣ	ΤΟΥΡΚΟΚΥΠΡΙΟΙ ΕΡΓΑΤΕΣ-ΜΕΛΗ
1944	436 (7 συντεχνίες)
1945	843
1946	681
1947	640
1948*	595 (15)
1951	131
1954	700

*Για το έτος 1948 υπάρχει η αναφορά στην ελληνική προξενική έκθεση του έτους με την επισήμανση ότι παρουσιάστηκε μείωση 32% και τα μέλη μικρόν ενδιαφέρον έδειχναν για την πολιτική.²²⁵

4.2.2.3.2. Ο ρόλος του ΑΚΕΛ στον Τουρκοκυπριακό εθνικισμό

Όπως είναι κοινά αποδεχτό μέχρι το 1943 η ενότητα των Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων στον τομέα της εργασίας ήταν αρραγής. Η κοινή συλλογική δράση λειτουργούσε προστατευτικά στην ανάπτυξη εθνικιστικών φρονημάτων στα εργατικά στρώματα. Η υιοθέτηση από τον εργατικό κόσμο των εθνικιστικών προτύπων των πολιτικών, πνευματικών και οικονομικών elite της κυπριακής κοινωνίας, αρχικά των ελληνοκυπριακών και αργότερα οι τουρκοκυπριακών, άργησε να πραγματοποιηθεί. Ο εθνικισμός, που θα λειτουργούσε στην ανάπτυξη διαχωριστικών τάσεων μεταξύ των

²²⁴ P. Kitromilides, «From coexistence to confrontation: The dynamics of ethnic conflict in Cyprus, Λευκωσία, 1977, 46.

²²⁵ ΙΑΥΕ, 1948/88/1,7, «Περί εργατικής κινήσεως εν Κύπρω», Α. Κουντουριώτης προς Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 30-9-1948.

Τουρκοκυπρίων άγγιξε, κυρίως, την τουρκοκυπριακή elite που ενσωμάτωνε μέλη σε μεγάλο βαθμό διοικητικών μηχανισμών εξαρτημένα, συνεπώς, από την αποικιακή κυβέρνηση και από τους γαιοκτήμονες. Έλειπαν τα συστατικά στοιχεία και οι μηχανισμοί για την επέκταση του εθνικισμού μεταξύ των Τουρκοκυπρίων. Η ενθάρρυνση της Τουρκίας στην αρχή τουλάχιστον δεν υπήρχε εξ αιτίας των διεθνών σχέσεων, αλλά και το συναίσθημα ότι δεν προερχόταν κάποια απειλή από την πλευρά των Ελληνοκυπρίων. Οι όποιες «εξεγέρσεις» και «εθνικές τάσεις» των Ελληνοκυπρίων είχαν άλλους στόχους και όχι τους Τουρκοκυπρίους²²⁶.

Οι τουρκοκύπριοι εργάτες παρακολουθούσαν με χαμηλό ενδιαφέρον την ανάπτυξη της εθνικιστικής ιδεολογίας και τις πολιτικές φιλοδοξίες των ηγετών τους. Με τη στάση τους επιβεβαίωναν το θεωρητικό παράδειγμα του Hobsbawm ότι η εθνική συνείδηση αναπτύσσεται με άνισο τρόπο στις κοινωνικές ομάδες και τις περιοχές μιας χώρας²²⁷. Η ανάπτυξη του τουρκοκυπριακού εθνικισμού υπήρξε σταδιακή. Στην εξέλιξή του, σύμφωνα με τον Π. Κιτρομηλίδη συνέβαλε ένα πλέγμα φαινομένων. Κύριες συνιστώσες του η ενωτική κίνηση των Ελληνοκυπρίων, η τουρκική επιρροή αλλά και η βρετανική διοίκηση²²⁸, που σκόπευε στη δημιουργία *αγγλοκυπριακής συνείδησης* χρησιμοποιώντας τις μικρές ομάδες του πληθυσμού²²⁹.

Η ίδρυση του ΑΚΕΛ με τη χρησιμοποίηση μηχανισμών του Κ.Κ.Κ, με πρόγραμμα αρχικά φιλεργατικό και αντιφασιστικό, ενίσχυσε τη συσπείρωση του εργατικού κόσμου. Το καταστατικό του κόμματος δεν περιλάμβανε εθνικιστικά συνθήματα, όμως οι αλλαγές των προσδοκιών του για το πολιτικό μέλλον του νησιού και, κυρίως, η επιδίωξη της ένωσης που εκφράστηκε με διάφορους τρόπους και υπομνήματα σε αποικιακούς παράγοντες, όπως στον sir Cosmo Parkison κατά την επίσκεψη του στην Κύπρο, δημιούργησαν νέα δεδομένα. Όπως αναφέρεται σε έγγραφο του πρόξενου της Ελλάδας Α. Κουντουριώτη με αρ. πρωτοκόλλου 1035 (22-9-1944) τα υπομνήματα με αιτήματα ενωτικού περιεχομένου προς τον Parkison οδήγησαν σε αποχώρηση τουρκοκυπρίων εργατών από τις συντεχνίες. Επισημαίνει ο πρόξενος: «... *κατόπιν της επιτω ελληνικώτερον στροφής του κυπριακού Ανορθωτικού κόμματος του εργαζόμενου λαού οι τούρκοι εργάται αναγκάζονται να εγκαταλείψωσι τας εργατικές ενώσεις του, αίτινες δεν*

²²⁶ Μ. Ατταλίδης, «Οι σχέσεις των Ελληνοκυπρίων με τους Τουρκοκυπρίους», στο *Κύπρος: Ιστορία, Προβλήματα και Αγώνες του Λαού της*, ...σελ. 425.

²²⁷ Ε. Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, Αθήνα, 1994, 25.

²²⁸ P. Kitromilides, «From coexistence ...», ό.π., 165.

²²⁹ ΙΑΥΕ, 1939/Α/8/12, *Τουρκική μειονότης Κύπρου*, ελληνικό προξενείο προς υπουργείο Εξωτερικών, Ε. Μαυροκέφαλος, Λευκωσία, 7-3-1939.

υπακούουν εις διεθνιστικά συνθήματα πλέον, δια να ιδρύσουν και ούτοι ιδίας συντεχνίας με τουρκικήν συνείδησιν...»²³⁰.

Τα νέα, λοιπόν, δεδομένα προκάλεσαν αρνητικές επιπτώσεις στην εξέλιξη της συλλογικής δράσης. Η εφημερίδα *Ανεξάρτητος* επισημαίνει τις δυσμενείς και επιζήμιες συνέπειες στο εργατικό κίνημα των αποχωρήσεων, αφού η διάσταση θα υπονόμει τη δυναμική πορεία του τείνοντας «να οδηγήσει εις ανταγωνισμούς και διασπάσεις απεργιακών αγώνων και τελικά να καταλήξει εις την αντίδρασιν, πράγμα το οποίον παρατηρήθη εκεί όπου ιδρύθησαν συντεχνίαί χωρισταί δι' εκάστην εθνικότητα της αυτής χώρας-καθώς μαρτυρεί και η ιστορία του Παγκόσμιου εργατικού κινήματος.»²³¹

Βέβαια, η συγκυριακή ενωτική στροφή του ΑΚΕΛ δεν υπήρξε ο μόνος παράγοντας που διαμόρφωσε διασπαστικό κλίμα. Υπήρχαν υπόρρητοι παράγοντες που διαχρονικά συσσώρευσαν υποβόσκουσες καταστάσεις που υποδαυλίζοντας τις εξελίξεις διαμόρφωσαν πολιτικούς και κοινωνικούς σχηματισμούς στην περίοδο του Β' Παγκοσμίου πολέμου.

Οι πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν από τη βρετανική διοίκηση για να μειώσει τη δυναμική πορεία του ΑΚΕΛ ενίσχυσαν το ρήγμα στις δύο κοινότητες. Οι αποικιακοί φορείς θα προσπαθήσουν να χρησιμοποιήσουν την τουρκοκυπριακή κοινότητα, που ήδη έχει αρχίσει να επηρεάζεται από εθνικιστικά φαινόμενα. Έτσι η τουρκοκυπριακή εθνικιστική ιδεολογία βρίσκει ερείσματα στη βρετανική πολιτική. Η Βρετανία παίζοντας διπλό παιχνίδι και χρησιμοποιώντας τη μέθοδο του «διαίρει και βασίλευε», στοιχείο που όπως αναφέρει ο Hobsbawm χαρακτηρίζει κάθε ιμπεριαλιστική πολιτική²³², στη δεκαετία του 1940 βοήθησε την ενίσχυση του εθνικισμού μεταξύ των Τουρκοκυπρίων, ώστε ο τουρκοκυπριακός παράγοντας να αναδειχθεί σε πρωταγωνιστή για την επίτευξη των στόχων της και, κυρίως, να τεθούν φραγμοί στις ενωτικές διεκδικήσεις των Ελληνοκυπρίων. Εξηγώντας τη στάση των Τουρκοκυπρίων ο Ιχσάν Αλή αναφέρει: «Ο λαός μας δυστυχώς παρασύρεται εύκολα από την πλευρά που βρίσκεται στην εξουσία, χωρίς να ξεχωρίζει το καλό από το κακό»²³³.

Παρά την πρόκληση του ρήγματος στις σχέσεις μεταξύ των δυο κοινοτήτων, κυρίως στο πεδίο των ηγεσιών, η κοινή συλλογική δράση των εργατών σε ό,τι αφορά την προσπάθεια για μείωση των δυσμενών παρενεργειών του πολέμου εξακολουθούσε να λειτουργεί. Παράδειγμα συλλογικής δράσης όπου υπήρξε κοινή στάση ήταν η απεργία η

²³⁰ ΙΑΥΕ/1944/38, Α., Κουντουριώτης προς Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 22-9-1944.

²³¹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Το εθνικόν ζήτημα και οι Τούρκοι», 30-8-1944.

²³² E. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός* ...ό.π., 192.

²³³ Ιχσάν Αλή, *Τα απομνημονεύματά μου*, ό.π., 2.

οποία πραγματοποιήθηκε το Μάρτιο του 1944 με αίτημα τη λήψη επαρκών μέτρων για την αποκλιμάκωση του τιμάριθμου.

5. Η συλλογική δράση απέναντι στις παρενέργειες του πολέμου: Η απεργία για τον τιμάριθμο τον Μάρτιο του 1944

Θεωρείται αδύνατος ο προσδιορισμός της συνδικαλιστικής δράσης χωρίς τη χρησιμοποίηση της απεργίας ως μέσου άσκησης οικονομικών και πολιτικών πιέσεων για τη διεκδίκηση συλλογικών αιτημάτων, αφού αυτή αποτελεί θεμελιακή συνιστώσα για την εξέλιξη της συνδικαλιστικής δράσης²³⁴. Η χρήση της οριοθετεί τη διαπραγματευτική θέση των ενδιαφερομένων μερών, που στον χώρο της μισθωτής εργασίας περιλαμβάνει τους μισθωτούς και τους εργοδότες, κυρίως, όταν οι θεσμικές διαδικασίες δεν υπάρχουν ή είναι ανεπαρκείς.

Βέβαια, η απεργία δεν αποτελούσε τη μοναδική μορφή κινητοποίησης η οποία χρησιμοποιήθηκε στην Κύπρο με σκοπό την ικανοποίηση αιτημάτων την περίοδο του πολέμου. Στα αιτήματα που διεκδικούνταν εκτός από τον καθορισμό ωράριου, τη βελτίωση των μισθών, την επαναλειτουργία των συνταγματικών ελευθεριών κυρίαρχη θέση είχε το αίτημα για την αντιμετώπιση της ανεργίας και την αποκλιμάκωση του πληθωρισμού.

Αρχικά με ειρηνικές εκδηλώσεις, αλλά και μέσα από τη ρητορική των ψηφισμάτων και των υπομνημάτων, τα οποία αποστέλλονταν σε διάφορους θεσμικούς παράγοντες και αργότερα με πιο μαχητικές αντιδράσεις, όπως οι συγκεντρώσεις σε ανοιχτούς χώρους, αλλά και έξω από δημόσια οικήματα, οι εργαζόμενοι διεκδικούσαν ικανοποίηση των αιτημάτων τους και βελτίωση της θέσης τους²³⁵. Οι διαδηλώσεις και η χρήση πικετοφορίας, με τις οποίες οι απεργοί δημοσιοποιούσαν τους αγώνες και τα αιτήματά τους, ήταν συμπληρωματικές πρακτικές κάθε απεργίας. Αυτές οι πρακτικές ενδυνάμωναν τους εργάτες και δημιουργούσαν αρνητικό κλίμα για τους εργοδότες, αφού έτσι ήταν δυνατή η κινητοποίηση ευρύτερων ομάδων πληθυσμού, οι οποίοι βίωναν παρόμοιες συνθήκες. Δεν ήταν ασύνηθες σε αυτές τις ενέργειες η επέμβαση της αστυνομίας, οι συλλήψεις, οι δίκες για συμμετοχή σε παράνομες συγκεντρώσεις, όπως

²³⁴ Χρήστος Ιωάννου, *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα, 1989, 30-31.

²³⁵ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Συγκεντρώσεις εργατών των ανακουφιστικών έργων προ του διοικητηρίου», 29-2-1940.

ήταν η σύλληψη 30 εργατών, οι οποίοι κατηγορήθηκαν για συμμετοχή σε παράνομη συγκέντρωση και ανυπακοή στο κέλευσμα της αστυνομίας για διάλυση, τον Μάρτιο του 1940.²³⁶

Με την έκρηξη, λοιπόν, του πολέμου και τα αρνητικά συμπτώματα, που άρχισαν να παρουσιάζονται, οι εργάτες με σειρά υπομνημάτων προς τον κυβερνήτη²³⁷, τον Τοποτηρητή του Αρχιεπισκοπικού θρόνου²³⁸, περιέγραφαν τη δυσμενή επίδραση που είχε ο πόλεμος σε κάθε επαγγελματικό κλάδο. Συγχρόνως επισήμαιναν την ανεπάρκεια των ανακουφιστικών έργων για την κάλυψη της απασχόλησης, λόγω της μαζικότητας που παρουσίαζε η ανεργία, τόνιζαν την αδυναμία των μισθωτών να καλύψουν τις βασικές οικογενειακές ανάγκες, λόγω των χαμηλών μισθών και της ανόδου των τιμών. Οι εργάτες απαιτούσαν τη λήψη μέτρων όπως: αύξηση της χρηματοδότησης για έργα υποδομής, χορήγηση επιδομάτων στους άνεργους, τις πολυμελείς και πτωχές οικογένειες, αλλά και προώθηση μεταρρυθμιστικών φορολογικών μέτρων.

Σημαντική θέση στις εκδηλώσεις της συλλογικής δράσης και του συνδικαλιστικού κινήματος της περιόδου κατέχουν οι έντονες απεργιακές κινητοποιήσεις με αίτημα να προχωρήσει η Διοίκηση στη δραστική αντιμετώπιση των πληθωριστικών πιέσεων που μείωναν την αγοραστική δύναμη των μισθωτών.

Η σημαντικότερη απεργία της περιόδου, η οποία αποτελεί σημείο αναφοράς για την ιστορία των απεργιών στο νησί, είναι η απεργία της 1^{ης} Μαρτίου 1944²³⁹, μια απεργία με ιδιαίτερο πολιτικό και κοινωνικό ενδιαφέρον που αποτελεί τομή στους κοινωνικούς αγώνες, σύμφωνα με τις αξιολογικές τοποθετήσεις των πρωταγωνιστών του εργατικού κινήματος της Κύπρου²⁴⁰. Στην προετοιμασία της σημαντικός ήταν ο ρόλος της ΠΣΕ. Η απεργία είχε ευρεία απήχηση στην κυπριακή κοινωνία, που οφείλεται στη μαχητικότητα με την οποία εκδηλώθηκε, τα κοινωνικά αποτελέσματά της, στοιχεία που της προσέδωσαν ιδιαίτερη σημασιολογική αξία και την κατέστησαν καταλυτικής σημασίας απεργιακή κινητοποίηση στο νησί.

Η απεργία του Μαρτίου του 1944 δεν υπήρξε μια μεμονωμένη εκδήλωση διαμαρτυρίας, αλλά αποτελεί κλιμάκωση προηγούμενων κινητοποιήσεων με αιτήματα συνυφασμένα με την εξέλιξη του τιμαρίθμου. Οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας για τον

²³⁶ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Η δίκη των 30 εργατών των ανακουφιστικών έργων», 2-3-1940.

²³⁷ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Υπόμνημα των ανέργων Κύπρου προς την Α.Ε τον Κυβερνήτη», 14-8-1940.

²³⁸ Εφ. *Ανεξάρτητος*, «Υπόμνημα προς τον Τοποτηρητή», 4-9-1940.

²³⁹ *Labour conditions...*, 7

²⁴⁰ Η σημασία της απεργίας για το εργατικό κίνημα καταγράφεται σε συνδικαλιστικό έντυπο της ΠΕΟ με την ευκαιρία των 40 χρόνων από την πραγματοποίηση της απεργίας εκείνης με τίτλο: *Αγώνες για τον τιμάρθμο*, 1940-44, έκδ. ΠΕΟ, 1984.

τιμάριθμο ξεκίνησαν ουσιαστικά με την προαναφερθείσα απεργία του Δεκεμβρίου του 1942 (10-21/12/1942) η οποία είχε βασικό αίτημα την αναπροσαρμογή των μισθών ανάλογα με τους δείκτες του τιμάριθμου²⁴¹. Όπως αναφέρει ο Α. Ζιαρτίδης, η απεργία εκείνη ανάγκασε την κυβέρνηση να ακούσει τη φωνή του λαού και να αλλάξει την τιμολογιακή πολιτική της σε κάποια καταναλωτικά αγαθά πρώτης ανάγκης (κάρβουνα, άρτος, βαμβακέλαιο, εισαγόμενα φασόλια), αλλά και να προχωρήσει στη συγκρότηση επιτροπής για μελέτη των δεδομένων που αφορούσαν τον πληθωρισμό με συμμετοχή αντιπροσώπων των συλλογικών συμφερόντων²⁴².

Όταν η λειτουργία της επιτροπής διαπιστώθηκε ως ατελέσφορη η ΠΣΕ προχώρησε σε αποστολή υπομνήματος στον κυβερνήτη με το οποίο ζητούσε την αποδοχή της έκθεσης των μελών των συντεχνιών οι οποίοι συμμετείχαν στην επιτροπή του Δεκεμβρίου 1942, διαφορετικά δήλωναν ότι θα προχωρούσαν σε *παναπεργία* στις 27-8-1943. Η άρνηση της κυβέρνησης να προχωρήσει σε διαπραγματεύσεις και αποδοχή των αιτημάτων συνέβαλε στην κήρυξη της απεργίας, μετά από απόφαση συνέλευσης όπου μίλησαν διεξοδικά για τη σημασία της ο Στέλιος Ιακωβίδης και ο Χασάν Σίντελι, ως εκπρόσωποι των συντεχνιών, υπενθυμίζοντας, μάλιστα, τα ανεπιτυχή διαβήματα τα οποία έγιναν προς την κυβέρνηση. Δήλωσαν, λοιπόν, ότι προχωρούσαν στη διεξαγωγή πιο μαχητικών εκδηλώσεων αφού, όπως επισήμαναν: *«δια την επιτυχίαν του εργατικού αιτήματος [πρέπει] να παύση πλέον ο χαρτοπόλεμος (ήτοι η αποστολή προς την κυβέρνησιν σωρείας υπομνημάτων) και οι εργάται να αποδυθούν εις μαχητικόν αγώνα δηλαδή εις απεργίαν»*²⁴³. Η απόφαση της συνέλευσης προέβλεπε ότι στην 24ωρη απεργία θα συμμετείχαν οι εργάτες όλων των επαγγελματιών, ενώ οι εργάτες των έργων δημόσιας ωφέλειας θα πραγματοποιούσαν 10λέπτη στάση εργασίας. Ο αναπληρωτής αποικιακός γραμματέας H. Richards ζήτησε από τους συνδικαλιστές την αναθεώρηση της απόφασής τους δημοσιοποιώντας, συγχρόνως, κατάλογο υπηρεσιών οι οποίες χαρακτηρίζονταν ως «ουσιώδεις» και επομένως η συμμετοχή στην απεργία των εργαζομένων σε αυτές θα ήταν παράνομη και θα επέφερε κυρώσεις στους απεργούς.²⁴⁴

Παρά τις προσπάθειες της Διοίκησης να σταματήσει ή να περιορίσει την έκταση της κινητοποίησης, η απεργία υπήρξε μαζική και επηρέασε περισσότερους από 20.000 εργάτες, οι οποίοι ασχολούνταν σε σημαντικούς παραγωγικούς τομείς. Συνοδεύτηκε από

²⁴¹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Η απεργία αμυντικών έργων και ο τιμάριθμος», 24-12-1942.

²⁴² Εφ. *Ελευθερία*, «Η επιτροπή ήτις θα μελετήσει μέτρα μειώσεως του τιμάριθμου», 17-12-1942.

²⁴³ Εφ. *Ελευθερία*, «Αι συντεχνίαι απεφάσισαν χθες παναπεργίαν δια την Παρασκευήν», 23-8-1943.

²⁴⁴ Εφ. *Ελευθερία*, «Η κυβέρνησις εισηγήθη εις τας εργατικάς συντεχνίας αναθεώρησιν της αποφάσεως των δια παναπεργίαν», 26-8-1943.

πικετοφορία στα ρητορικά συνθήματα της οποίας κυριαρχούσε το βασικό αίτημα για τη μείωση του πληθωρισμού. Η απεργία έληξε αφού εγκρίθηκε ψήφισμα προς τον κυβερνήτη.²⁴⁵

Οι διαμαρτυρίες των εργαζομένων με άξονα το θέμα των τιμών συνεχίστηκαν ολόκληρο το 1942, αλλά και το επόμενο έτος με αποκορύφωμα την απεργία που εκδηλώθηκε στα κυβερνητικά έργα την 1^η Μαρτίου 1944. Η απεργία, η οποία διήρκεσε 23 ημέρες, προκάλεσε αλυσιδωτές επιπτώσεις σε πολλούς τομείς της κυπριακής ζωής, αλλά επέφερε και σημαντικές αλλαγές στο εργασιακό πεδίο λόγω της ικανοποίησης σημαντικών οικονομικών και θεσμικών αιτημάτων των εργαζομένων.²⁴⁶

Αφετηρία της απεργίας ήταν ο τομέας των αμυντικών έργων στη Λευκωσία και Αμμόχωστο, τομέας που επηρέαζε 1300 περίπου εργάτες. Σύνθημα των απεργών ήταν: «Εμπρός για την εξασφάλιση του ψωμιού μας, των παιδιών μας, του ψωμιού των παιδιών και της γυναίκας του στρατιώτη.» Προς τους απεργούς εκδήλωσαν την αλληλεγγύη και την συμπαράστασή τους, με επιστολές τους προς στην ΠΣΕ και τους απεργούς εργάτες, φορείς της κυπριακής κοινωνίας διαφορετικών ιδεολογικών αποχρώσεων. Μεταξύ αυτών ο τοποτηρητής του Αρχιεπισκοπικού θρόνου Μητροπολίτης Πάφου Λεόντιος, η Κεντρική Επιτροπή του ΑΚΕΛ, το ΚΕΚ το οποίο δικαιολογούσε την απεργία και την αντίδραση των εργατών, η Παγκύπρια Διδασκαλική Ομοσπονδία.²⁴⁷

Για την ενίσχυση του απεργιακού ταμείου και την οικονομική συντήρηση της απεργίας πραγματοποιήθηκαν οδικοί έρανοι, αλλά έγιναν και εισφορές στο απεργιακό ταμείο τόσο από συλλογικούς όσο και από μεμονωμένους φορείς.²⁴⁸ Η υλική ενίσχυση ήταν σημαντική, αφού πολλοί φορείς και άτομα ενίσχυσαν ακόμα και σε είδος τους απεργούς όπως συνέβη με τον μάγειρα Ηλία Στυλιανού, ο οποίος ανέλαβε τη σίτιση πέντε απεργών καθ' όλη τη διάρκεια της απεργίας. Ακόμα και μαθητές σχολείων συνεισέφεραν στην οικονομική στήριξη των απεργών.²⁴⁹

Δεν απουσίασαν, βέβαια, οι απεργοσπαστικοί μηχανισμοί, φυσικό επακόλουθο σε περίοδο έντονου ανεργιακού φαινομένου. Όπως, όμως, επισημαίνεται στα συνδικαλιστικά έντυπα, η δράση των απεργοσπαστών κυμάνθηκε σε χαμηλά επίπεδα. Ωστόσο, η

²⁴⁵ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, 28-8-1943.

²⁴⁶ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π. 114.

²⁴⁷ *Αγώνες για τον τιμάρημο*, ό.π., 133-135.

²⁴⁸ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Η απεργία εις τα κυβερνητικά έργα», 3-3-1944.

²⁴⁹ *Αγώνες για τον τιμάρημο*, ό.π., 141.

λειτουργία τους προκαλούσε συγκρουσιακά φαινόμενα μεταξύ των απεργών και των απεργοσπαστών και χρήση κατασταλτικών μηχανισμών.²⁵⁰

Με αυτούς τους κατασταλτικούς μηχανισμούς έρχονταν αντιμέτωποι και όσοι συμπαρίσταντο στους απεργούς και συμμετείχαν σε εκδηλώσεις συμπαράστασης, όπως ήταν η πανεργατική απεργία, η οποία διεξήχθη στις 14-3-1944 και η οποία συνοδεύτηκε από συγκεντρώσεις, όπου εγκρίθηκαν ψηφίσματα διαμαρτυρίας.

Η απεργία συνεχίστηκε μέχρι τις 24-3-1944 και έληξε μετά από αποφάσεις των κατά τόπους γενικών συνελεύσεων των εργατών. Στο αιτιολογικό της λήξης της απεργίας τονιζόταν η κήρυξη ανακωχής των απεργών, μέχρι τις 9-6-1944. Επιπλέον αποφασίστηκε οι διαμαρτυρίες να λάβουν άλλη μορφή και να γίνει προσπάθεια ενίσχυσης των απεργιακών ταμείων, ώστε οι εργάτες να αποκτήσουν οικονομική δυνατότητα για επανέναρξη των κινητοποιήσεων, εάν η κυβέρνηση δεν προχωρούσε στη λήψη προστατευτικών μέτρων²⁵¹.

Αξιολογώντας την απεργία του 1944 ο Γενικός Γραμματέας της ΠΣΕ Α. Ζιαρτίδης στην ομιλία του στη συνέλευση των εργατών Λευκωσίας ανέφερε: « ...*Θεωρώ την όλην μέχρι σήμερον έκβασιν του αγώνος ως μερικὴν μὲν, ἀλλὰ σημαντικὴν νίκην ὀχι μόνο των απεργών, ἀλλὰ και ολόκληρου του κυπριακού λαού.*»²⁵² Ο ίδιος αποτιμώντας τα οφέλη αυτής της απεργίας, στην επέτειο των σαράντα χρόνων από την πραγματοποίησή της, τόνισε ότι με την απεργία αυτή οι εργάτες κέρδισαν οικονομικά οφέλη και μισθολογικές αυξήσεις, όμως, η σημασία της έγκειται: *1. Στην αναπροσαρμογή των μισθών σύμφωνα με την εξέλιξη του τιμαριθμικού δείκτη, 2. Στην διαφοροποίηση των εργασιακών σχέσεων αφού εντάχθηκαν στους τακτικούς δημόσιους εργάτες όσοι έκτακτοι είχαν δμηννη υπηρεσία απολαμβάνοντας όλα τα προνόμια των τακτικών δημοσίων υπαλλήλων. 3. Στην ίδρυση του ταμείου κοινωνικής ασφάλισης για την ιατρική περίθαλψη των κυβερνητικών εργατών και των μελών των οικογενειών τους που άνοιξε το δρόμο στα επόμενα χρόνια να δημιουργηθούν Συντεχνιακά Ταμεία Κοινωνικών Ασφαλίσεων, Συντεχνιακά Ιατρεία και Συντεχνιακά Φαρμακεία*²⁵³. Υπήρξε επίσης αφορμή για να ξεκινήσει δημόσιος διάλογος και διαβουλεύσεις για άλλες κοινωνικές παροχές, όπως ήταν η αντιμετώπιση του στεγαστικού προβλήματος και η εισαγωγή τεχνικής εκπαίδευσης, ένα αίτημα το οποίο

²⁵⁰ *Αγώνες για τον τιμάρθμο*, ό.π., 147.

²⁵¹ *Αγώνες για τον τιμάρθμο*, ό.π., 160

²⁵² Εφ. *Ανεξάρτητος*, «Κηρύσσεται από σήμερον ανακωχή εις την απεργίαν των κυβερνητικών έργων», 24-3-1944.

²⁵³ *Αγώνες για τον τιμάρθμο*, ό.π., 8-9.

τέθηκε σε επιστολή του Α. Ζιαρτίδη στον αποικιακό γραμματέα και είχε στόχο την αντιμετώπιση του προβλήματος της λαθραίας και παράνομης εργοδότησης παιδιών²⁵⁴.

Τα αποτελέσματα της απεργίας ήταν σημαντικά και πολιτικής σημασίας. Λήφθηκαν αποφάσεις με διάρκεια στον χρόνο, διαμορφώθηκαν παραδείγματα, τα οποία θα λειτουργούσαν ως σημεία αναφοράς και θα στήριζαν μεταγενέστερα αιτήματα όπως ήταν η ίδρυση του Ταμείου Κοινωνικών Ασφαλίσεων για ιατρική περίθαλψη των κυβερνητικών εργατών το οποίο άνοιξε τον δρόμο για να τεθεί ως διεκδικητικό αίτημα η γενίκευση των Κοινωνικών Ασφαλίσεων στους επόμενους απεργιακούς αγώνες. Όμως, και για το συνδικαλιστικό κίνημα υπήρξε αξιόλογης σημασίας. Η συλλογική δράση λειτούργησε ενωτικά, αφού ακόμα και ο Kūçuk τάχθηκε υπέρ των απεργών και υποστήριξε το δίκαιο των αιτημάτων τους²⁵⁵.

Γεγονός είναι ότι η απεργία αυτή αντιμετωπίζεται ως σημαντική αφού θεωρείται ότι συνέβαλε στην ενίσχυση της συλλογικής δράσης και του εργατικού κινήματος. Αναφέρει ο Ανδρέας Ζιαρτίδης: «*Η περίοδος 1941-43 είναι η περίοδος που κινούμαστε στο έδαφος. Ο Μάρτιος του 1944 και μέχρι το 1948 είναι η περίοδος της απογείωσης. Από τότε μπήκαμε στην κανονική μας πτήση που συνεχίζεται με επιτυχία και προορίζεται να συνεχίσει φέροντας στην εργατική τάξη από νίκη σε νίκη από επιτυχία σε επιτυχία*»²⁵⁶.

²⁵⁴ SAI/ 992/49, *The employment of children and young persons*, Επιστολή Α. Ζιαρτίδη στον Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 25-1-1944.

²⁵⁵ Ρ. Κατσιαούνη, *Η Διασκεπτική...*, ό.π., 187.

²⁵⁶ *Αγώνες για τον τιμάρθμο*, ό.π., 19.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Οι κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις σε «ψυχροπολεμικό κλίμα» (1945-1949): Η απουσία κοινών διαύλων επικοινωνίας

1. Εισαγωγή

Η μεταπολεμική ιστορία υφάνθηκε με έναν ιδιόμορφο τρόπο λόγω της μετεξέλιξης των σχέσεων μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων, ΗΠΑ και ΕΣΣΔ. Από τη στιγμή που ο φασισμός δεν υφίστατο ως κίνδυνος για να ενώνει τις δυο δυνάμεις, καπιταλισμός και κομμουνισμός ήταν έτοιμοι να αντιπαραταχθούν σαν θανάσιμοι εχθροί¹ σηματοδοτώντας το 1947 την έναρξη του Ψυχρού πολέμου² και διαμορφώνοντας διπολικό σύστημα στις διεθνείς σχέσεις.

Η Αριστερά, που διεθνώς κέρδισε έδαφος κατά τη διάρκεια του πολέμου, έχοντας δώσει προτεραιότητα στον αντιφασιστικό αγώνα, αρχίζει να υφίσταται την αντικομμουνιστική πρακτική των αστικών πολιτευμάτων. Οι στόχοι των αριστερών κομμάτων προσανατολίζονται στα απελευθερωτικά κινήματα και τον αντιιμπεριαλισμό³. Ωστόσο, τα αποικιοκρατικά καθεστώτα, με κριτήρια ορθολογιστικά, αρχίζουν να αποχωρούν από αποικίες εκτιμώντας ότι «όσο ταχύτερα απαλλάσσονταν από τις αποικίες τόσο μεγαλύτερο θα ήταν το οικονομικό τους όφελος»⁴. Επιπλέον η ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), το 1945 στο Σαν Φραγκίσκο, γέννησε μεγάλες προσδοκίες σχετικά με τις δυνατότητες ικανοποίησης πολλαπλών προσδοκιών,⁵ όμως «η πικρή εμπειρία του Μεσοπολέμου δεν άφηνε περιθώρια για υπέρμετρη αισιοδοξία».⁶ Μεταπολεμικά, λοιπόν, η αποαποικιοποίηση και ο αντιιμπεριαλισμός έγιναν κεντρικά θέματα της Παγκόσμιας κοινότητας⁷.

Στο πλαίσιο αυτών των εξελίξεων αλλάζει δραματικά η πορεία των αποικιακών καθεστώτων. Έτσι, αποικίες, όπως η Ινδία (1947), αποκτούν την ανεξαρτησία τους.

¹ E. Hobsbawm, *Η εποχή των Άκρων*, ό.π., 230.

² E. Hobsbawm, ό.π., 291.

³ E. Hobsbawm, ό.π., 227.

⁴ Harry Magdoff, *Αποικιοκρατία, Η ευρωπαϊκή επέκταση μετά το 1763*, μτφρ. Άννα Καρακατσούλη, Αθήνα, 2007, 100.

⁵ Γ. Βαληνάκης, *Θέματα Διεθνών Σχέσεων*, Αθήνα, χ.η., 253.

⁶ Κ. Σβολόπουλος, «Καθοριστικές παράμετροι στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1936-1949», Χ. Φλάισερ, (επ.) *Η Ελλάδα '36-49...*, ό.π., 38.

⁷ Harry Magdoff, *Αποικιοκρατία*, ό.π., 101.

Παρόμοιες εξελίξεις συμβαίνουν στην περιοχή της Μεσογείου λόγω της ίδρυσης του κράτους του Ισραήλ, αλλά και των μεταβολών στην περιοχή της Συρίας, οι οποίες επηρεάζουν τη Μέση Ανατολή⁸. Τα γεγονότα που διαφοροποιούν τη γεωπολιτική σημασία της περιοχής καθιστούν την Αφρική περιοχή «μείζονος σημασίας»⁹.

Στη Βρετανία οι εκλογές του 1945 οδήγησαν σε ήττα τον ηγέτη του αντιφασιστικού πολέμου W.Churchill και έφεραν στην εξουσία το Εργατικό κόμμα με πρωθυπουργό τον Clement Attlee, ο οποίος κατά τη διάρκεια του πολέμου υποσχέθηκε όχι μόνο τη νίκη, αλλά και τον κοινωνικό μετασχηματισμό¹⁰.

Μπορεί η Βρετανία να παραχώρησε ανεξαρτησία στις Ινδίες, τη Βιρμανία, την Κεϋλάνη, το Πακιστάν¹¹ όμως δεν ήταν στις προθέσεις της νέας βρετανικής κυβέρνησης η ανεξαρτητοποίηση όλων των αποικιών. Αυτή, μάλιστα, η πολιτική δεν ερχόταν σε αντίθεση με τις αρχές και τις παραδόσεις του βρετανικού σοσιαλισμού, όπως εκφραζόταν από το Εργατικό κόμμα. Εξάλλου, δεν θεωρούνταν ότι υπήρχε αντίφαση στην πολιτική ενός κόμματος το οποίο διακήρυττε την κοινωνική δικαιοσύνη και ταυτόχρονα διατηρούσε υπό αποικιακό καθεστώς τους λαούς της Αυτοκρατορίας¹².

Στο πλαίσιο του διεθνούς διπολισμού εξελίσσονται και οι πολιτικές και κοινωνικές μεταβολές στην Ελλάδα οι οποίες τέθηκαν στην αρχική φάση, κυρίως, υπό το καθεστώς της «επιστασίας της Βρετανίας»¹³. Λόγω, όμως, του ιδεολογικού διχασμού που χαρακτήριζε την ελληνική κοινωνία διαμορφώθηκε ψυχροπολεμικό κλίμα στις σχέσεις μεταξύ των κατοίκων¹⁴. Το αποτέλεσμα ήταν οι Έλληνες να βιώσουν τις τραυματικές εμπειρίες του Εμφυλίου οι οποίες δημιούργησαν τομές στις κοινωνικές σχέσεις. Εξάλλου, μετά από την εισαγωγή του δόγματος *Τρούμαν*, στις 12-3-1947, υπό το καθεστώς της

⁸ Harry Magdoff, *Αποικιοκρατία*, ό.π., 103.

⁹ Θανάσης Σφήκας, «Από τις «κυβερνήσεις ανδρεικέλων» στην «αντιιμπεριαλιστική, μη μεταβατική ευπρέπεια»-Η ελληνική πολιτική της Βρετανίας, 1936-1949,» Χ. Φλάισερ (επ.), *Η Ελλάδα...*, ό.π., 84.

¹⁰ E. Hobsbawm, ό.π., 221.

¹¹ Harry Magdoff, *Αποικιοκρατία*, ό.π., 99.

¹² Η πολιτική της Φαβιανής Εταιρείας, ομάδας μικροαστών διανοουμένων στους κόλπους του κόμματος, είχε ουσιαστικό ρόλο στη διαμόρφωση αυτής της πολιτικής από τις αρχές του αιώνα. Σε σειρά μελετημάτων, που εκδόθηκαν το 1944, σχετικά με την πολιτική των Φαβιανών στο ζήτημα των αποικιών αναδιατυπώνεται η επιχειρηματολογία των αρχών του αιώνα: «οι λαοί των αποικιών έπρεπε να αναζητήσουν τη βελτίωση της καθημερινής τους ζωής, την άνοδο του μορφωτικού και πολιτιστικού τους επιπέδου, ακόμα και την οικοδόμηση μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας, μέσα στα πλαίσια της Αυτοκρατορίας». Βλέπε: ¹² Ρ. Κατσιαούνη, *Διασκεπτική*, ό.π., 158. Παραπέμπει στο: Rita Hinden (ed), *Fabian Colonial Essays*, London, 1945.

¹³ Ο Θανάσης Σφήκας στο προαναφερθέν κείμενο αναπτύσσει τις σχέσεις Βρετανίας και ελληνικών κυβερνήσεων στο διάστημα 1936-1949 και θεωρεί ότι οι φορείς εξουσίας στην Ελλάδα πρόθυμα υιοθέτησαν το ρόλο του *διαμεσολαβητή-συνεργάτη* με τους Βρετανούς.

¹⁴ Κ. Σβολόπουλος, ό.π., 37-43. Ε. Χατζηβασιλείου, «Συνέχειες και ασυνέχειες στους στόχους της ελληνικής πολιτικής στα Βαλκάνια πριν και μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο», Φλάισερ, (επ.) *Η Ελλάδα...* ό.π., 44-52

δέσμευσης μιας μαζικής και επείγουσας βοήθειας στην Ελλάδα και Τουρκία, ώστε να αντιμετωπισθεί ο «κομμουνιστικός» κίνδυνος,¹⁵ οι σχέσεις της Ελλάδας και Τουρκίας εντάχθηκαν στο πλαίσιο της αναγκαιότητας για ανάπτυξη στενής φιλίας και συνεργασίας στόχος, που προβλήθηκε από τον τουρκικό τύπο¹⁶. Η ανάπτυξη καλών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών θα βοηθούσε στην αντιμετώπιση των ανοιχτών μετώπων της Βαλκανικής και της Ανατολικής Μεσογείου για να οικοδομηθεί προστατευτικό τείχος για τη Μέση Ανατολή¹⁷.

Εγκαταλείποντας, λοιπόν, η Τουρκία την πολιτική της «επιτήδειας ουδετερότητας», την οποία είχε υιοθετήσει κατά τη διάρκεια του πολέμου και καταγγέλλοντας το Σύμφωνο ουδετερότητας και μη επίθεσης, το οποίο τη συνέδεε με τη Σοβιετική Ένωση, αναβαθμίζεται στην περιοχή, αφού αντιτασσόμενη στην κομμουνιστική δύναμη, στο ζήτημα των Στενών, προστάτευε τα συμφέροντα των δυτικών δυνάμεων στην περιοχή.¹⁸

Οι εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας οδηγούν σε ανάλογες κατευθύνσεις την πορεία του ελληνικού εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος το οποίο ακολουθεί διασπαστική πορεία και τίθεται κάτω από ξένη επιτήρηση¹⁹.

Σε μινιμαλιστικό πλαίσιο όμοιων φαινομένων διαμορφώνονται οι εξελίξεις στην Κύπρο με κύριο στόχο των Ελληνοκυπρίων την ένωση με την Ελλάδα και με προσλαμβάνουσες τα γενικότερα χαρακτηριστικά της περιόδου. Έτσι, ο διεθνής και ελληνικός αντικομμουνισμός, ο οποίος ενισχύεται από τις οικονομικές και στρατιωτικές παροχές των ΗΠΑ,²⁰ μεταφέρεται στο νησί και επηρεάζει τις σχέσεις μεταξύ των κατοίκων, κλιμακώνοντας την ιδεολογική και πολιτική αντιπαράθεση με εκδηλώσεις, μάλιστα, παθογένειας. Βασικό, λοιπόν, χαρακτηριστικό της περιόδου η ενίσχυση του διπολισμού και η ένταση του ανταγωνισμού μεταξύ του κομμουνισμού και

¹⁵ Γ. Βαληνάκης, ό.π., 258. Για τη διαμόρφωση των εξωτερικών σχέσεων της Ελλάδας και τον τρόπο που επηρεάστηκε η Κύπρος στα κείμενα των Κ. Σβολόπουλου και Ε. Χατζηβασιλείου στο συλλογικό έργο Χάγκεν Φλάισερ (επ.) *Η Ελλάδα...*,»» ό.π.

¹⁶ ΙΑΥΕ, 1947/31/2, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*: Μεταφρασμένες τουρκικές εφημερίδες (Σάρκ Γιολού, 7-5-1947, ΑΚΣΑΜ, 19-4-1947), συνημμένες σε έγγραφο του Έλληνα πρέσβη στην Άγκυρα Π.Σκεφίρι προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, 25-7-1947.

¹⁷ ΙΑΥΕ, 1947/31/1, *Σχόλιον τουρκικού τύπου επί ανάγκης συνεργασίας μεταξύ Ελλάδας-Τουρκίας*, Έλληνας πρέσβης Π. Σκεφίρις προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Άγκυρα, 19-6-1947.

¹⁸ Γ. Βαληνάκης, ό.π., 255

¹⁹ Δ. Καστορίδας, *Βασικοί σταθμοί του εργατικού –συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα, 1870-2001*, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ., (Γ.Σ.Ε.Ε.), Αθήνα, 2008· Γ. Κουκουλές, *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις*, Αθήνα, 1995.

²⁰ Κ. Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, 4^η, Εστία, 1997, 321.

εθνικοφροσύνης²¹. Τα φαινόμενα αυτά καταγράφονται ως εκφάνσεις των πολιτικών, κοινωνικών και θρησκευτικών γεγονότων, δομούν τις κοινωνικές σχέσεις στο νησί και τέμνουν κάθετα τη συλλογική δράση.

Οι Βρετανοί διαχειριζόμενοι το πλαίσιο αυτών των δεδομένων και θέλοντας να αποδυναμώσουν το ενωτικό αίσθημα των Ελληνοκυπρίων, αναλαμβάνουν πολιτικές πρωτοβουλίες με κύρια θεματική τη σύγκληση της Διασκεπτικής Συνέλευσης της οποίας στόχος θα ήταν ο σχεδιασμός του συνταγματικού μέλλοντος του νησιού. Οι προθέσεις της Βρετανίας, όμως, δεν συγκλίνουν με τις προσδοκίες των Ελληνοκυπρίων οι οποίοι είχαν αναγάγει σε κεντρικό άξονα των πολιτικών επιδιώξεών τους την ένωση με την Ελλάδα.

Ο ενωτικός στόχος των Ελληνοκυπρίων ο οποίος επηρεάζεται από τον ιδεολογικό διπολισμό που χαρακτηρίζει την ελληνοκυπριακή ηγεσία, τέμνεται κάθετα από τις διαμαρτυρίες των Τουρκοκυπρίων, οι οποίοι αντιδρούν στο ενδεχόμενο της ένωσης στηρίζοντας αρχικά τη βρετανική παρουσία στο νησί. Η εφημερίδα *Halkin Sessi* αναφέρει: «*Εν μόνον απομένει δι'ημάς τους Τούρκους. Να συνεχίσωμεν την ευθείαν οδόν και να συσπειρωθώμεν περί τον κυβερνήτην μας ο οποίος απέδειξεν σαφώς πόσον σκέπτεται την περιφρούρησιν των συμφερόντων μας. Και τούτο διότι ημάς δεν πρόκειται να μας σώσει ούτε η αυτοκυβέρνηση, ούτε η ένωση. Θα εξασφαλίσωμεν την αξιοπρέπεια μας, την ύπαρξιν, την τιμή μας μόνο δια της υπό της δημοκρατικής Αγγλίας παραχωρήσεως νομίμων και ευρέων δικαιωμάτων*»²². Το 1949 με την ευκαιρία της επίσκεψης του Loyd Thomas, μόνιμου υφυπουργού Αποικιών, στην Κύπρο οργανωμένα σύνολα των Τουρκοκυπρίων με υπομνήματά τους, δημοσιευμένα στην εφημερίδα *Halkin Sessi*, προτείνουν την επιστροφή της Κύπρου στην Τουρκία²³. Οι εκδηλώσεις προς αυτή την κατεύθυνση θα συνεχιστούν στην επόμενη δεκαετία.

Τα στοιχεία, λοιπόν, που προσδιορίζουν την πορεία του κυπριακού εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος τη μεταπολεμική περίοδο ενσωματώνουν τα χαρακτηριστικά της πολεμικής, αλλά και της μεταπολεμικής περιόδου. Έτσι: α) το συνδικαλιστικό κίνημα πραγματοποιεί έξοδο από την εσωστρέφεια και εντάσσεται στο διεθνές συνδικαλιστικό κίνημα το οποίο ακολουθεί τους όρους του ψυχροπολεμικού κλίματος, β) η βρετανική

²¹ Η εθνικοφροσύνη νοηματοδοτήθηκε με ιδιαίτερα ιδεολογικά χαρακτηριστικά με την έναρξη του Ψυχρού πολέμου. Κυριότερο, ο αποκλεισμός των κομμουνιστών και των συνοδοιπόρων τους από το εθνικό σώμα. Ο αντικομμουνισμός και η εθνικοφροσύνη αποτέλεσαν κοινό ιδεολογικό μόρφωμα που συνένωνε όλους τους αντιπάλους της Αριστεράς. Στο: Λουκής Χασιώτης, «Εθνικοφροσύνη και αντικομμουνισμός στον νεανικό τύπο, 1950-51», *Ιστορία*, 15, (2009), 279.

²² ΙΑΥΕ, 1948/88/1,7 *Περί Κύπρου*, μεταφρασμένη η εφημερίδα βρίσκεται συνημμένη στην ενημέρωση του ελληνικού προξενείου στην Κύπρο προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Αν. Κουντουριώτης, Λευκωσία, 18-8-1945.

²³ CO67/361/1, *Political situation*, «Turks in Cyprus», 1949.

διοίκηση χρησιμοποιεί μεθόδους αντιμετώπισης του συνδικαλισμού οι οποίες, αφενός, οδηγούν στη δίωξη της ΠΣΕ και, αφετέρου στην κατοχύρωση πολιτικού ρόλου στα οργανωμένα σύνολα και τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, γ) συνεχίζεται ο διπολισμός με ιδεολογικό χρώμα και με προσπάθειες για ενίσχυση κάθε πόλου, ακόμα, και με την επέμβαση ξένων παραγόντων και δ) πραγματοποιούνται μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις στο πλαίσιο του διπολισμού και της αμφίσημης θεώρησης των γεγονότων.

Προσπάθεια μας, λοιπόν, σε αυτό το κεφάλαιο είναι η ένταξη του κυπριακού συνδικαλιστικού κινήματος στο μεταπολεμικό κλίμα και η ιστορία της συλλογικής δράσης και της συμπεριφοράς της βρετανικής διοίκησης απέναντι στον συνδικαλισμό στους όρους του μεταπολεμικού κλίματος. Βέβαια, εξ αιτίας της διαλεκτικής σχέσης που ο συνδικαλισμός αναπτύσσει με την πολιτική δεν υπάρχει δυνατότητα να υπάρξουν σιωπές των πολιτικών πρωτοβουλιών και γεγονότων όπως εκτυλίσσονται στο νησί. Θα γίνει, όμως, προσπάθεια οι οποιεσδήποτε αναφορές σε πολιτικές εξελίξεις να στοχεύουν στην ανάδειξη του ρόλου και της λειτουργίας του συνδικαλιστικού και εργατικού κινήματος, το οποίο στη συγκεκριμένη περίοδο ενσωματώνει μεταβολές στο πλαίσιο των ποσοτικών και κοινωνικών δεδομένων τα οποία αναπαρίστανται στους ανανεωμένους το 1946 στατιστικούς πίνακες.

2. Το πεδίο των κοινωνικών χαρακτηριστικών. Οι αδυναμίες στο κοινωνικό πλαίσιο

Οι ανανεωμένοι δημογραφικοί πίνακες του 1946, ενσωματώνουν την πρόοδο, η οποία παρουσιάστηκε στον πληθυσμό, αλλά καταγράφουν και το πεδίο των κοινωνικοοικονομικών μεταβολών με εργαλεία νέους ποσοτικούς και ποιοτικούς δείκτες. Εκτός από την καταγραφή της σημαντικής αύξησης του πληθυσμού, τα νέα στατιστικά στοιχεία παρουσιάζουν την τάση αστικοποίησης, αλλά ταυτόχρονα αποτυπώνουν την κοινωνική εξέλιξη αναπαριστώντας με εξειδικευμένους δείκτες τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού, την εξέλιξη της εκπαίδευσης, τη μείωση του αναλφαριθμητισμού και τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης στις πόλεις. Έτσι, αν και ο πληθυσμός στο μεγαλύτερο μέρος του παραμένει αγροτικός²⁴ εντούτοις, μειώνεται σταδιακά η σημαντικότητα της γεωργίας στο πεδίο της απασχόλησης εξ αιτίας της ανάπτυξης των κατασκευών, των

²⁴ Πίνακας στο παράρτημα

μεταλλείων και του τριτογενούς τομέα²⁵. Η Λευκωσία,²⁶ αλλά και οι υπόλοιπες πόλεις, παρά το μικρό τους μέγεθος, ενισχύουν σταδιακά τα αστικά χαρακτηριστικά τους, συμπληρώνεται, μάλιστα, η μεταμόρφωση αυτή με ανάπτυξη δίπλα σε αυτές μεγάλων όμορων χωριών²⁷. Η Λευκωσία, που προσελκύει πληθυσμό και από χωριά άλλων επαρχιών, σύμφωνα με τα δημογραφικά δεδομένα του 1946, κατοικείται από 34.485 κατοίκους σε σύνολο 96.969 αστικού πληθυσμού της Κύπρου²⁸.

Η αστικοποίηση προσδιόρισε το πλαίσιο της απασχόλησης, ανέδειξε, όμως, προβλήματα στη λειτουργία των πόλεων. Το στεγαστικό και το ελλειμματικό επίπεδο των υποδομών στις πόλεις, η εφαρμογή των κοινωνικών ασφαλίσεων, το πρόβλημα της εκπαίδευσης του πληθυσμού, η αναβάθμιση του επιπέδου υγείας με υποστηρικτικά έργα, η οικονομική ανασυγκρότηση του τόπου, η επίλυση αγροτικών προβλημάτων ήταν τα κυριότερα μεταπολεμικά προβλήματα στο νησί, σύμφωνα με τον Ανδρέα Ζιαρτίδη²⁹.

Κυρίαρχο πρόβλημα ήταν το στεγαστικό, όπως επισημαίνεται στην αρθρογραφία του εγχώριου τύπου³⁰, αλλά και σε επίσημα κείμενα της Διοίκησης. Για την εξασφάλιση κάποιου καταλύματος διεξαγόταν πραγματικός πόλεμος μεταξύ των κατοίκων, όπως αναγνωρίζουν και οι αρχές³¹. Το 1946, λοιπόν, επιχορηγήθηκε η κατασκευή 100 οικιών με £15000 με σκοπό την κάλυψη των στεγαστικών αναγκών του εργατικού κόσμου, γεγονός όμως, το οποίο δεν μετέβαλε την κατάσταση αφού οι αιτήσεις για στέγαση ήταν 376³². Έτσι στον νέο οικονομικό σχεδιασμό προβλέφθηκε οικονομική επιχορήγηση των δήμων, ώστε να αναγεθούν στη Λευκωσία 160, στην Αμμόχωστο 50, στη Λεμεσό 60 και στη Λάρνακα 12 οικίες³³. Ωστόσο, τα όποια μέτρα λήφθηκαν από τη Διοίκηση για την αντιμετώπιση του στεγαστικού προβλήματος, ενταγμένα στο πλαίσιο της νέας κοινωνικοοικονομικής πολιτικής της αποικιακής κυβέρνησης, θεωρήθηκαν ανεπαρκή, αφού δεν ανέτρεψαν την εικόνα των πόλεων λόγω της συνεχούς αύξησης των στεγαστικών αναγκών.

²⁵ C. Apostolides, "The role of Agriculture in the Economic Development of Cyprus since 1878", *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, (Λευκωσία, 20-25 Απριλίου 1982), Λευκωσία, 1987, 619.

²⁶ Εφημ. *Ταχυδρόμος*, «Λευκωσία: Η πόλις που βαδίζει αργά προς την ανανέωση», Αλεξάνδρεια, 21-9-1948.

²⁷ V7/4, *Cyprus. Census of Cyprus of 1946*, «Report of the civilian population of the six district towns, 10-11-1946», Λονδίνο, 1947.

²⁸ *Cyprus. Census of Population and Agriculture report*, "Registration of the population 1946". Published by the Statistics section financial secretary office, Λευκωσία, 1949.

²⁹ Α. Ζιαρτίδης, «Βασικά μεταπολεμικά προβλήματα», *Εργατικά Νέα*, 1-1-1947.

³⁰ Εφημ. *Δημοκράτης*, «Πόλεμος για εξασφάλιση στέγης», 13-10-1946.

³¹ V49/14, *Parliamentary Debates (House of Commons)*, no 5 Δεκέμβριος, 1946, «Development of welfare» Λονδίνο, 1947.

³² V49/14, *Sessional Papers. Development of welfare*, no 5 of 1946, Αναπληρωτής Αποικιακός Γραμματέας, H. G. Richards, Λευκωσία.

³³ Εφημ. *Δημοκράτης*, «Το πρόβλημα της στέγης», 20-11-1947

Μάλιστα, για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της στέγασης εργάτες στις πόλεις ζούσαν ως «*λαθρένοικοι (σκουάτερς)*», αφού δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να ανταποκριθούν στα υψηλά ενοίκια των οικιών. Επιπλέον, τμήμα του πληθυσμού ζούσε κάτω από άθλιες συνθήκες και σε κατοικίες οι οποίες δεν διέθεταν τις απαραίτητες εγκαταστάσεις χώρων υγιεινής³⁴. Αναφέρεται σε Έκθεση του Γενικού Συμβουλίου της ΠΕΟ: «*Σε κάθε πόλη υπάρχουν άνθρωποι που ζουν κάτω από γεφύρια, σε σπίτια, σε σακούλες. Στην Αμμόχωστο οι συνθήκες οίκησης δεν βελτιώθηκαν και μια παραγκούπολη στεγάζει περίπου 2200 πρόσωπα σε πολύ ανθυγιεινές συνθήκες.*»³⁵

Η ένταση που παρουσιάστηκε στο στεγαστικό πρόβλημα οφείλεται στη μεταβολή των παραγωγικών διαδικασιών και του πλαισίου της απασχόλησης. Χωρίς να ακυρώνεται ο πρωταγωνιστικός ρόλος του αγροτικού τομέα, αρχίζει να διευρύνεται το μέγεθος της βιομηχανικής ανάπτυξης και των άλλων αστικών επαγγελματιών, γεγονός που επηρεάζει τα χαρακτηριστικά του ενεργού πληθυσμού. Στο εισαγωγικό σημείωμα της δημογραφικής έκθεσης για το 1946 επισημαίνεται ότι δίπλα στα παραδοσιακά επαγγέλματα και την απασχόληση στον αγροτικό τομέα οργανώνονται μικρές βιομηχανικές μονάδες, οι οποίες διευρύνουν τη σημασία των αστικών περιοχών στις παραγωγικές διαδικασίες. Βέβαια, τμήμα του ενεργού πληθυσμού εξακολουθεί να κινείται μεταξύ αστικού και γεωργικού χώρου, μέρος των εργαζομένων μετακινούνται από την αυτοαπασχόληση στη μισθωτή εργασία, συχνό, φαινόμενο σε διαχρονικό και διατοπικό πεδίο.³⁶ Η ελαστικότητα και η αστάθεια στην απασχόληση, τόσο όσον αφορά τον ανδρικό όσο και τον γυναικείο ενεργό πληθυσμό, προσδιορίζεται στους στατιστικούς πίνακες με τη χρήση των όρων *part* και, *full time*.³⁷ Η ανεργία, όμως, παρουσιάζει έξαρση στο τέλος της δεκαετίας του 1940 και στις αρχές της επόμενης με συνέπεια τμήμα του πληθυσμού να βρίσκει διέξοδο στην εξωτερική μετανάστευση με κύριους προορισμούς τη Βρετανία και Αυστραλία³⁸. Το φαινόμενο της συνεχούς μετανάστευσης Ελληνοκυπρίων προβληματίζει επίσημους παράγοντες στην Ελλάδα. Σε επείγον έγγραφο του Νικ. Δημοτάκη (Συνταγματάρχης Πεζικού, Δ/ντής της 949 Υ.Π.Σ) προς το Ελληνικό Υπουργείο

³⁴ Εφημ. *Δημοκράτης*, «Πόλεμος για εξασφάλιση στέγης», 15-10-1946

³⁵ Π. Βαρνάβας, «Έκθεση Γενικού Συμβουλίου ΠΕΟ, Μάης 1949-Γενάρης 1952», *Ανασκαλίζοντας την ιστορία*, ΠΕΟ, Λευκωσία, 1999, 42.

³⁶ Clauss Offe, *Κοινωνία της εργασίας*, μτφρ. Γιάννης Τουτζιαράκης, Αθήνα, 1993, 54.

³⁷ Βλέπε πίνακες στο παράρτημα.

³⁸ Εφημ. *Έθνος*, «Κύμα μεταναστεύσεως εκ Κύπρου», 29-7-1947.

Εξωτερικών εκφράζεται ανησυχία για το ενδεχόμενο η ομαδική μετανάστευση Ελληνοκυπρίων να μεταβάλει την εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού ³⁹.

Το κοινωνικό, λοιπόν, τοπίο και η απασχόληση δομούνται υπό το καθεστώς των νέων δεδομένων. Το συνδικαλιστικό κίνημα υπό το φως αυτών των εξελίξεων εκδηλώνεται με πιο μαχητικό τρόπο στοχεύοντας στη διαμόρφωση καλύτερων όρων διαβίωσης των εργατικών στρωμάτων. Στο πλαίσιο αυτό ενσωματώνεται η δυναμική και η αποτελεσματικότητα των εργατικών κινητοποιήσεων οι οποίες ακολουθούν τον άξονα του διπολισμού, φαινόμενο που συνεχίζει να χαρακτηρίζει το συνδικαλιστικό κίνημα.

Η πολιτική της Διοίκησης απέναντι στη συλλογική δράση επηρεάζεται από τις πολιτικές εξελίξεις και ακολουθεί οξύμωρο σχήμα. Έτσι, χρησιμοποιούνται πρακτικές καταστολής, με σημειολογική αναφορά την ποινική δίωξη των ηγετικών στελεχών της ΠΣΕ το 1945, αλλά, συγχρόνως, αναγνωρίζεται στο συνδικαλιστικό κίνημα πολιτικός ρόλος μέσα από την πρόσκληση της αποικιακής κυβέρνησης προς τις συνδικαλιστικές οργανώσεις για συμμετοχή στη Διασκεπτική Συνέλευση το 1947.

3. Η δίωξη της ΠΣΕ: Μια δίκη πολλαπλών αναγνώσεων και ερμηνειών

3.1. Οι συνθήκες της διωκτικής πρακτικής των Βρετανών

Η προσπάθεια της βρετανικής διοίκησης να ελέγξει τον συνδικαλισμό στη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου υποβοηθήθηκε, ως ήδη αναφέρθηκε, από τη δυαδικότητα του συνδικαλισμού με παγιωμένες, μάλιστα, πολιτικές και κομματικές επιρροές. Η εργατική αντιπροσώπευση τοποθετείται στις δύο αντίπαλες συνδικαλιστικές παρατάξεις, τη ΣΕΚ- (Νέες συντεχνίες) και την ΠΣΕ –ΠΕΟ (Παλαιές συντεχνίες), οι οποίες προσπαθούν να διευρύνουν τον ελεγχόμενο απ' αυτές εργατικό χώρο χρησιμοποιώντας συσπειρωτικές μεθόδους, κυρίως, κατά τη διάρκεια των απεργιακών κινητοποιήσεων. Σκοπός τους η διεύρυνση να αποτυπωθεί στα ιδιαίτερα ποσοστά τους.

Στη συνδικαλιστική λειτουργία δεν παραμένει αμέτοχη η αποικιακή κυβέρνηση. Η δίωξη και η καταστολή εξακολουθούν να είναι στις προτεραιότητες των πρακτικών της. Στην περιοδολόγηση, λοιπόν, της ιστορίας του κυπριακού εργατικού κινήματος το 1945 αποτελεί τομή με σημειολογική βαρύτητα για τις σχέσεις του συνδικαλισμού με τη βρετανική διοίκηση. Τότε οι διωκτικοί μηχανισμοί δραστηριοποιούνται εναντίον

³⁹ ΙΑΥΕ, 1948/88/1,7, *Επείγον Έγγραφο*, Νικ. Δημοτάκης προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Αθήνα, 28-9-1948.

ολόκληρης της κεντρικής επιτροπής της ΠΣΕ και τα μέλη της οδηγούνται σε δίκη. Η δικαστική αυτή διαδικασία, που καλύπτεται ποικιλοτρόπως από επίσημες αναφορές, αποτιμάται ως το σημαντικότερο γεγονός της περιόδου, λόγω της πρόκλησης ποικίλων συζητήσεων⁴⁰ και αποδίδεται σε αυτή ιδιαίτερη πολιτική και κοινωνική βαρύτητα αφού η δίκη προσέλαβε διαστάσεις και αναπαράχθηκε ως εγχώριο γεγονός, επηρεάζοντας πολλαπλά την κυπριακή κοινωνία και τη συλλογική δράση, συγχρόνως, όμως, αναπαράχθηκε και έξω από τον γεωγραφικό μικρόκοσμο του νησιού.

Με αφετηρία, λοιπόν, τα φαινόμενα παθογένειας τα οποία εκδηλώθηκαν μεταξύ των κατοίκων, λόγω της ιδεολογικής διαφοράς, κατά τη διάρκεια των μνημονικών εκδηλώσεων της 25^{ης} Μαρτίου⁴¹, χρησιμοποιήθηκαν από την αστυνομία κατασταλτικοί μηχανισμοί στο χωρίο Λευκόνικο. Δραματική συνέπεια ήταν ο θάνατος τριών ατόμων και ο τραυματισμός δεκατεσσάρων άλλων, κάτω από αδιευκρίνιστες συνθήκες, αφού η προανακριτική επιτροπή η οποία ανέλαβε τη διερεύνηση του θέματος⁴², ουδέποτε δημοσιοποίησε τα πορίσματα.⁴³

Οι επόμενες ενέργειες των μηχανισμών της αστυνομίας ήταν η πραγματοποίηση, στις 11 Μαΐου 1945, εκτεταμένων ερευνών σε 600 περίπου χώρους,⁴⁴ αστικών κέντρων αλλά και της υπαίθρου,⁴⁵ οι οποίοι είχαν λειτουργική και ιδεολογική σχέση με την ΠΣΕ και το ΑΚΕΛ, και θεωρούνταν ύποπτοι «για παραβίαση του άρθρου 29 του διατάγματος άμυνας»⁴⁶. Συνέπεια των ερευνών ήταν η κατάσχεση αρχειακού υλικού και θεωρητικών βιβλίων, προερχόμενα, κυρίως, από το μορφωτικό τμήμα των οργανώσεων της ΠΣΕ και χρησιμοποιούμενα ως εκπαιδευτικά εργαλεία διαπαιδαγώγησης.⁴⁷ Όπως, μάλιστα, επισημαίνεται από τον πρόξενο της Ελλάδας Α. Κουντουριώτη τα στοιχεία «ταύτα δεν ήταν τίποτε άλλο παρά τα γνωστά εις όλας τας εργατικές οργανώσεις κοινά συνθήματα δια την διεξαγωγήν του ταξικού αγώνος, βασιζομένου επί των μαρξιστικών θεωριών».⁴⁸

⁴⁰ CO67/ 323/ 4, Political situation for 1945 (reports) AKEL and trade unions, Δεκέμβριος 1945, 17.

⁴¹ CO67/323/4, Political situation, Μάρτιος, 1945.

⁴² Εφημ. *Ελευθερία*, «Ανακρίσεις για τα γεγονότα στο Λευκόνικο», 17-4-1945.

⁴³ Φ.Ιωάννου, ό.π., 118· Ρ.Κατσιαούνης, ό.π., 125.

⁴⁴ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Αστυνομικά έρευναι καθ'όλην την νήσον εις τα οικήματα των λαϊκών οργανώσεων», 12-5-1945.

⁴⁵ ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κ.Κ.Ε.*, κ.371, φ=20/21/3, «Πώς διαμορφώνεται η κυπριακή κατάσταση μετά το τέλος του πολέμου», 31-7-1948· Εφημ. *Ελευθερία*, «Αστυνομική έρευνα εις τας λέσχας ΑΚΕΛ και τας συντεχνίας», 12-5-1945· Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ, ό.π., 90· Richter, Η. ό.π., 703.

⁴⁶ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 90.

⁴⁷ ΙΑΥΕ, 1946/101/3, *Διεύθυνση Μελετών*, «Committee for Cyprus Affairs», *Cyprus Trade Union Central on trial*, 2- 12- 1946· Φ. Ιωάννου, ό.π., 141.

⁴⁸ ΙΑΥΕ, 1947/32/1, *Κύπρος*, «Καταδικαστική απόφασις κακουργιοδικείου Λευκωσίας κατά ηγετών Παγκυπρίου Συντεχνιακής Επιτροπής», Α. Κουντουριώτης προς Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 9-2-1946.

Τα ευρήματα των ερευνών αποτελούσαν για τις αρχές ικανοποιητικό αποδεικτικό υλικό για απαγγελία κατηγοριών εναντίον της επιτροπής της ΠΣΕ και προσαγωγή των μελών της ενώπιον του Κακουργιοδικείου⁴⁹. Προς τούτο, προσωποποιήθηκαν κατηγορίες εναντίον των δεκαοχτώ ηγετικών στελεχών της ΠΣΕ.⁵⁰ Σύμφωνα με το κατηγορητήριο: «οι κατηγορούμενοι στο διάστημα μεταξύ 1^{ης} Οκτωβρίου 1944 και 11^{ης} Μαΐου 1945 συνωμότησαν με στόχο να διεγείρουν το μίσος και την δυσμένεια του λαού εναντίον της κυβέρνησης και να τον εξωθήσουν σε ενέργειες για να προκληθεί με παράνομα μέσα αλλαγή του καθεστώτος». Κατηγορούνταν επίσης ότι ήταν μέλη της ΠΣΕ, η οποία ως οργάνωση θεωρούνταν παράνομη, σύμφωνα με τον ποινικό κώδικα του 1928 (61), αλλά και ως συνδικαλιστικός φορέας δεν υπαγόταν στις διατάξεις του νόμου 16 του 1941.⁵¹

Οι κατηγορούμενοι, μετά το τέλος της προανάκρισης, κατά τη διάρκεια της οποίας διατήρησαν ομόφωνα αρνητική στάση απέναντι στις κατηγορίες που τους προσάφθηκαν, αφέθηκαν ελεύθεροι, αφού ορίστηκε τακτική δικάσιμος για τις 17 Δεκεμβρίου 1945 ενώπιον του Κακουργιοδικείου.⁵²

Ο Στέλιος Παυλίδης αναγιγνώσκοντας το κατηγορητήριο, επισήμανε ότι οι κατηγορούμενοι, με «πάσαν πονηρίαν και μαστορικήν προπαγάνδαν εκμεταλλεύοντο τους νέους και τας άνευ πείρας ευκόλως επηρεαζόμενας μάζας εμπνέοντας εις αυτάς καταστρεπτικές θεωρίας» και ότι η συντεχνιακή κίνηση καθοδηγείται από πρόσωπα τα οποία αντί να οδηγούν τους εργάτες «εις την ορθήν οδόν προσπάθησαν να οδηγήσουν τας μάζας εις την οδόν της στάσεως και της επαναστάσεως»⁵³. Σχολιάζοντας τις εκτιμήσεις αυτές το ΑΚΕΛ αναφέρει ότι η κατηγορία στηριζόταν σε έγγραφα εθνικού περιεχομένου με «την δική μας σωστή αντίληψη περί εθνισμού»⁵⁴.

⁴⁹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Τα μέλη της ΠΣΕ προσάγονται προ του δικαστηρίου επί συνωμοσία», 14-7-1945.

⁵⁰ Οι κατηγορούμενοι ήταν: Ανδρέας Ζιαρτίδης, Αντώνιος Ψαθάς, Στέλιος Ιακωβίδης, Γεώργιος Χριστοφόρου, Γεώργιος Χριστοδουλίδης, Γεώργιος Τεμπριώτης, Τάκης Φαργκοφίνος, Χρυσάνθος Σαββίδης, Κυριάκος Ραγουζαίος, Αγαθάγγελος Εμμανουήλ, Σάββας Ιωάννου, Μιχαήλ Ξενοφώντος, Παΐης Φωτίου, Χαμπής Νικόλα, Γεώργιος Μηνά, Κλεάνθης Σουλβέστρος, Νίκος Γεωργίου, Ανδρέας Τσιαπαρίλλα, Βλέπε: Εφημ. *Ανεξάρτητος*, 20-7-1945· Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ, 91· *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια Κύπρου*, (επ.) Παναγιώτης Παπαδημήτρης, Λευκωσία, 1979-1980, 311· CO67/537/2482, *Notes on whether AKEL and PSE are co-operating or affiliated Bodies*, Κ. Τορναρίτης και Στ. Παυλίδης, 31-1-1946.

⁵¹ CO67/323/5, *Political situation. Prosecution of Pan-Cyprian Trades Union Committee*, Δεκέμβριος 1945· Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ, ό.π., 92· Φ.Ιωάννου, ό.π., 141 και 166.

⁵² Εφημ. *Ανεξάρτητος*, 20-7-1945: Το κακουργιοδικείο απάρτιζαν οι: Εφέτης Χαλίλ Βέι (πρόεδρος), Κόξ (Ο Βρετανός πρόεδρος του επαρχιακού δικαστηρίου Λευκωσίας), Κώστας Ζαννετίδης (επαρχιακός δικαστής). Στη δίκη ως εκπρόσωποι του στέμματος παρευρίσκονταν οι: Στέλιος Παυλίδης (Γενικός εισαγγελέας) και Κρίτων Τορναρίτης (γενικός αντιεισαγγελέας) και οι δικηγόροι: Γεώργιος Χρυσοφίνης και Κώστας Μυριάνθης. Σημαντικότερος συνήγορος των κατηγορουμένων από την πενταμελή ομάδα δικηγόρων ήταν ο Ιωάννης Κληρίδης, στο: Φ.Ιωάννου, ό.π., 141.

⁵³ Φ.Ιωάννου, ό.π., 142.

⁵⁴ ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κ.Κ.Ε.*, κ.371, φ=20/21/3, «Πώς διαμορφώνεται η κυπριακή κατάσταση μετά το τέλος του πολέμου», 31-7-1948.

Κατά τη διάρκεια των 34 ημερών της δικαστικής διαδικασίας η επιδίωξη της κατηγορούσας αρχής ήταν να αποδείξει ότι η ΠΣΕ και το ΑΚΕΛ, το οποίο την καθοδηγούσε, λάμβαναν οδηγίες δράσης από το εξωτερικό. Αν και δεν αποδείχθηκε η παράμετρος αυτή⁵⁵, επιβεβαιώθηκαν οι υπόνοιες ότι η κυβέρνηση είχε πρόθεση να προχωρήσει στη λήψη μέτρων κατά του ΑΚΕΛ⁵⁶. Ήταν αδύνατη, όμως, η πραγμάτωσή της, λόγω ανεπάρκειας αποδεικτικών τεκμηρίων. Σύμφωνα με κοινή γνωμάτευση του δημόσιου κατήγορου Κρίτωνα Τορναρίτη και του Γενικού εισαγγελέα Σ. Παυλίδη, τα υπάρχοντα αυθεντικά έγγραφα, τα οποία στοχοθετούσαν το κόμμα, δεν ήταν υπογεγραμμένα από μέλη της Κεντρικής Επιτροπής. Έτσι θα ήταν παρακινδυνευμένη η λήψη οποιωνδήποτε δικαστικών μέτρων εναντίον των ηγετών του.⁵⁷

Τις κατηγορίες εναντίον των συνδικαλιστών προσπάθησε να ανασκευάσει ο Ιωάννης Κληρίδης με νοσηματοδότηση της επανάστασης στη ρητορική του εργατικού κινήματος. Ο Κληρίδης τόνισε στο δικαστήριο ότι το εργατικό κίνημα θεωρείται επαναστατικό χωρίς, όμως, να χρησιμοποιείται ένοπλη εξέγερση. Απλά αποβλέπει στην αντικατάσταση του καπιταλιστικού συστήματος και στη ριζική λύση των διαφορών κοινωνικών προβλημάτων⁵⁸. Ο εκ των κατηγορουμένων Α. Ζιαρτίδης, στην απολογία του, δήλωσε ότι τα μέλη της ΠΣΕ δεν έπρεπε να καταδικαστούν, επειδή η δράση τους ήταν εναρμονισμένη στις διατάξεις της Διακήρυξης του Ατλαντικού, στη διαμόρφωση της οποίας η κυβέρνηση της Μ. Βρετανίας είχε πρωτοστατήσει⁵⁹.

Το Κακουργιοδικείο κατέληξε, μετά την ακροαματική διαδικασία, στην αποδοχή της ενοχής των δεκαοκτώ συνδικαλιστών και εξέδωσε καταδικαστική απόφαση στις 21-12-1946. Σε δώδεκα από τους κατηγορουμένους επιβλήθηκε δεκαοχτάμηνη φυλάκιση, σε έξι ένας χρόνος, η δε ΠΣΕ κηρύχθηκε παράνομη⁶⁰.

Η απόφαση του δικαστηρίου εστράφη γύρω από δύο αποδείξεις: Ότι η ΠΣΕ επιδίωκε να ανατρέψει «*δια της βίας την καθεστηκυία αρχήν και εκμεταλλεύεται δι'ιδίους σκοπούς το ενωτικόν ζήτημα*»⁶¹. Σχολιάζοντας την ανακοίνωση της απόφασης ο πρόξενος

⁵⁵ IAYE, 1946/101/3, *Διεύθυνση Μελετών*. Κύπρος, Συνημμένο έγγραφο της Επιτροπής Κυπριακών Υποθέσεων με τίτλο: «Cyprus Trade Union Central on Trial», Λονδίνο, 1947.

⁵⁶ Φ.Ιωάννου, ό.π., 153.

⁵⁷ CO537/2482 (XC23635), *Notes on weather criminal proceedings should be instituted against the AKEL leaders*, Κρίτων Τορναρίτης, Στέλιος Παυλίδης, 31-1-1946. Το σχετικό αρχειακό υλικό μου παραχώρησε ο Ανδρέας Φάντης τον οποίον και ευχαριστώ πολύ για την ευγενική χειρονομία του.

⁵⁸ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 95.

⁵⁹ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 97.

⁶⁰ Βλέπε: *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 98· IAYE, 1947/32/1, *Κύπρος*, 1946, Συνημμένο εγχειρίδιο με τίτλο: *Trial of Cypriot T.U. Leaders – Pancyprian Trade Union Committee*, published by the Committee for Cyprus Affairs, London, 1946.

⁶¹ Φ.Ιωάννου, ό.π., 167.

της Ελλάδας, Κουντουριώτης, αναφέρει: «Ο Κρίτων Τορναρίτης υποκρινόμενος αντικειμενικότητα λόρδου δικαστού, συγκατατέθηκε εις το να αναγνωρίση ενώπιον του δικαστηρίου ότι το να εκφράζεται επιθυμία ενώσεως μετά της Ελλάδος δεν αποτελεί αδίκημα, ως επίσης δεν αποτελεί αδίκημα επιθυμία των Τούρκων να ενωθούν με την Τουρκία»⁶². Παρά το γεγονός ότι οι παράγοντες της Αριστεράς προσδοκούσαν ότι η νίκη των Εργατικών στη Βρετανία θα απέτρεπε τη φυλάκιση των συνδικαλιστών⁶³, εντούτοις, αυτοί παρέμειναν φυλακισμένοι μέχρι τον Οκτώβριο του 1946. Διατήρησαν, μάλιστα, την πεποίθηση ότι δικάστηκαν με ανελεύθερους νόμους και τόνισαν ότι σκοπεύουν στη συνέχιση του αγώνα εναντίον της ξένης κυριαρχίας για εθνική αποκατάσταση και για εργατικά δικαιώματα⁶⁴.

3.2. Οι οπτικές στην περιπέτεια της ΠΣΕ: Αντιδράσεις και ερμηνευτικό πλαίσιο

Οι εργατικές συνδικαλιστικές οργανώσεις αποκτούν σταδιακά όλα εκείνα τα οργανωτικά, θεσμικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά, τα οποία μετασχηματίζονται σε πολιτικές επιλογές, οι οποίες οδηγούν σε αλλαγές πολιτικού χαρακτήρα το διαχειριζόμενο χώρο⁶⁵. Έρχονται, όμως, σε αντιπαράθεση με τους κρατικούς κατασταλτικούς μηχανισμούς (στρατό, αστυνομία, δικαστικό σώμα, φυλακές) οι οποίοι χρησιμοποιούνται ομότροπα προς τους ιδεολογικούς μηχανισμούς και έχουν στόχο την υλοποίηση και αναπαραγωγή των ιδεολογικών σχέσεων και των θέσεων που στηρίζουν την κυβερνητική πολιτική⁶⁶.

Στην Κύπρο η εργατική συλλογική δράση, πολλές φορές, είχε βρεθεί αντιμέτωπη με τις δυνάμεις καταστολής της αστυνομίας, τις περισσότερες, μάλιστα, φορές η πρακτική αυτή της αποικιακής διοίκησης στόχευε στη δημιουργία φοβικού συνδρόμου ώστε να αποδομηθούν οι σχέσεις της Αριστεράς με τον συνδικαλισμό και το εργατικό κίνημα. Η σύλληψη και η καταδίκη των δεκαοκτώ συνδικαλιστών της ΠΣΕ ήταν αποτέλεσμα, σύμφωνα με τον Α. Ζιαρτίδη, της δράσης των συντεχνιών για βελτίωση των οικονομικών

⁶² ΙΑΥΕ, 1947/32/1, *Κύπρος*, «Καταδικαστική απόφασις κακουργιοδικείου Λευκωσίας κατά ηγετών Παγκυπρίου Συντεχνιακής Επιτροπής», Α. Κουντουριώτης προς Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 9-2-1946.

⁶³ ΙΑΥΕ, 1947/ 32/1, *Κύπρος*, Συνημμένο κείμενο με τίτλο: *Report of the Cyprus Delegations to the Paris Word Trade Union Conference*, Published by the Committee for Cyprus Affairs, London, 1946.

⁶⁴ Εφημ. *Ελευθερία*, «Απελύθησαν οι 18 συντεχνιακοί», 19-10-1946· CO67/ 323/ 7, *Political situation*, Οκτώβριος, 1946.

⁶⁵ Μ. Ψημίτης, *Κορπορατιστική διαμεσολάβηση και κοινωνικός έλεγχος*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, 209.

⁶⁶ Ν. Πουλαντζάς, ό.π., 41.

και πολιτικών συνθηκών⁶⁷. Οι θετικές προοπτικές, λόγω της αναγνωρισμένης ανάπτυξης του συνδικαλισμού, νομοτελειακά θα οδηγούσε σε αντιπαράθεση την ΠΣΕ με την κυβέρνηση.

Γεγονός είναι ότι απέναντι στην πολεμική πρακτική της Διοίκησης εκδηλώθηκαν διαμαρτυρίες και αναπτύχθηκαν μηχανισμοί αλληλεγγύης προς τα στελέχη της ΠΣΕ. Η καταστασιακότητα της περιόδου αποτυπώθηκε σε πρακτικές και ρητορικές εκδηλώσεις διαμαρτυρίας τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Κυριότερα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν ήταν η αποστολή υπομνημάτων διαμαρτυρίας σε παράγοντες της βρετανικής κυβέρνησης, η πραγματοποίηση απεργιών, συλλαλητηρίων και συγκεντρώσεων διαμαρτυρίας και η αρθρογραφία στις εφημερίδες. Ωστόσο παρατηρούνται και σιωπές γύρω από τα γεγονότα της δίκης οι οποίες οφείλονται στον ιδεολογικό και πολιτικό διπολισμό που επικρατούσε στο νησί. Έτσι, στα συνδικαλιστικά κείμενα της ΣΕΚ παρατηρείται απουσία σχετικών αναφορών.

Οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας εναντίον της καταδίκης της ΠΣΕ προήλθαν κυρίως από φορείς της Αριστεράς. Με έγγραφη διαμαρτυρία των Ελληνοκυπρίων του Λονδίνου προς τον υπουργό Αποικιών, υπογεγραμμένη από τον Εζεκία Παπαϊωάννου, (ηγετικό στέλεχος της Αριστεράς ο οποίος διετέλεσε και Γενικός Γραμματέας του ΑΚΕΛ), καταγγέλλεται η στάση της Διοίκησης απέναντι στους συνδικαλιστές και εκτιμάται ότι αυτή η συμπεριφορά αποτελεί επιστροφή στο αυταρχικό και δικτατορικό καθεστώς που είχε επεβληθεί μετά το 1931⁶⁸. Εξάλλου οι συνδικαλιστικοί φορείς της Αριστεράς απέστειλαν υπομνήματα προς τον Κυβερνήτη, το υπουργείο Αποικιών, το Βρετανικό Εργατικό Κόμμα, τη Γ.Σ.Ε.Ε., το Κογκρέσο των βρετανικών συντεχνιών, την Παγκόσμια Συνδικαλιστική Ομοσπονδία, η οποία ενημερώθηκε για τη δίωξη των συνδικαλιστών από τον συνδικαλιστή Μιχάλη Μοντάνιο, στις 14-10-1945, ο οποίος μαζί με τον Μιλτιάδη Χριστοδούλου εκπροσώπησαν το κυπριακό συνδικαλιστικό κίνημα στο συνέδριο της Παγκόσμιας Συνδικαλιστικής Οργάνωσης (ΠΣΟ)⁶⁹.

Στις 7-8-1945 πραγματοποιήθηκε στη Λευκωσία απεργία συμπαράστασης προς τους συλληφθέντες, με οργανωτές το ΑΚΕΛ και τις Παλαιές Συντεχνίες, χωρίς τη συμμετοχή της ΣΕΚ⁷⁰. Η απεργία συνοδεύτηκε, μάλιστα, από συγκέντρωση αλληλεγγύης

⁶⁷ Εφημ. *Εργατικά Νέα*, «Η καταδίκη των 18 συνδικαλιστών», 1-7-1947.

⁶⁸ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Αι κατηγορίες κατά της ΠΣΕ», 29-6-1945.

⁶⁹ CO67/ 323/4, *Political situation in Cyprus*, «World Trade Union Conference», Αύγουστος, 1945· SAI/876/1945, *Trade union World Conference*, Delegates from Cyprus, Παρίσι, 1945· Π. Παιονίδης, ό.π., 147.

⁷⁰ CO67/323/4, *Political situation in Cyprus*, «Prosecution of Trade unions leaders», Αύγουστος, 1945.

προς τους συνδικαλιστές, στην πλατεία του Δικαστηρίου όπου εκδικαζόταν η υπόθεση⁷¹. Οι εκδηλώσεις πίεσης συνεχίστηκαν και κατά τη διάρκεια της δίκης ενώπιον του Κακουργιοδικείου. Στις 16-12-1945, παραμονή έναρξης της δίκης, πραγματοποιήθηκαν μαζικές παραστάσεις διαμαρτυρίας προς τη Διοίκηση σε όλες τις πόλεις. Οι οργανωτές εκτιμώντας ότι θα ήταν αδύναμη η μαζική συμμετοχή στις κινητοποιήσεις, προβάλλοντας μόνο τη δίκη των συνδικαλιστών, ενσωμάτωσαν στο αιτηματολόγιο κοινωνικές διεκδικήσεις όπως ήταν η εφαρμογή της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, η αύξηση των μισθών, η υιοθέτηση 44ώρης απασχόλησης και η κατάργηση των ανελεύθερων νόμων. Συνδέοντας τους κατηγορουμένους με τον αντιφασιστικό αγώνα οι συμμετέχοντες στις εκδηλώσεις προσπάθησαν να τους στηρίξουν με το σύνθημα «*κάτω τα χέρια από τους κύπριους στρατιώτες*»⁷². Η αλληλεγγύη προς τους συνδικαλιστές της ΠΣΕ εκφράστηκε και με πιο έμπρακτο τρόπο που είχε στόχο την συγκέντρωση χρημάτων για την οικονομική κάλυψη της δίκης, αλλά και την οικονομική στήριξη των οικογενειών των κατηγορουμένων. Έτσι διενεργήθηκαν έρανοι, οι οποίοι εξασφάλισαν τα απαιτούμενα χρηματικά ποσά για την κάλυψη των αναγκών⁷³.

Οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας δεν ανακόπηκαν από την τελεσίδικη απόφαση του δικαστηρίου, αλλά συνεχίστηκαν τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Οι ενέργειες της Αριστεράς αποσκοπούσαν στην ανάδειξη του θέματος ώστε να κεφαλαιοποιηθούν οι εκδηλώσεις συμπαράστασης υπέρ των συνδικαλιστών και να ασκηθούν πιέσεις για την απελευθέρωσή τους. Την επόμενη μέρα της έκδοσης της απόφασης πραγματοποιήθηκαν απεργίες διαμαρτυρίας και στις 27-1-1946 συλλαλητήρια σε όλες τις πόλεις⁷⁴.

Οι εξελίξεις στη δίκη και ο χειρισμός της κυβέρνησης προκάλεσαν δυσφορία και προβληματισμό και σε μέλη της Βουλής των Κοινοτήτων τα οποία ανήκαν στο κυβερνών κόμμα. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η αντίδραση του εργατικού βουλευτή Thurrock Solley, ο οποίος προκάλεσε σχετική συζήτηση στη Βουλή των Κοινοτήτων όπου ανέπτυξε τον προβληματισμό του για τις συνθήκες διεξαγωγής της δίκης οι οποίες, όπως ανέφερε, θα ευαισθητοποιούσαν κάθε αληθινό δημοκράτη. Ο βρετανός βουλευτής έκρινε ως δεσποτική την πρακτική της Διοίκησης, επειδή αυτή δεν δημιουργούσε ικανοποιητικές προδιαγραφές για την ανάπτυξη του συνδικαλισμού. Θεώρησε ότι το νομικό πλαίσιο της

⁷¹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Η δίκη των Συνδικαλιστών», 8-8-1945.

⁷² CO67/ 323/4, *Political situation in Cyprus*, Δεκέμβριος 1945.

⁷³ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 99.

⁷⁴ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 99· ΙΑΥΕ, 1947/32/1, «Καταδικαστική απόφασις Κακουργιοδικείου Λευκωσίας κατά ηγετών Παγκυπρίου Συντεχνιακής Επιτροπής», Α.Κουντουριώτης προς Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 9-2-1946.

καταδίκης ήταν ανελεύθερο, δεν ταίριαζε στις αρχές του Εργατικού κόμματος και γι' αυτό ζήτησε την αναθεώρησή του⁷⁵.

Οι εκδηλώσεις διαμαρτυρίας και αλληλεγγύης δεν περιορίστηκαν στην Κύπρο ή τη Βρετανία. Ο ξένος τύπος στην αρθρογραφία του αναπαρήγαγε με ερμηνευτικό, μάλιστα, πλαίσιο τα όσα δικαστικά δρώμενα αφορούσαν τα μέλη της ΠΣΕ. Εφημερίδες όπως οι *Νέοι Καιροί* της Μόσχας (1-5-1946) και η *Εσπερινή Μόσχα* (18-4-1946) μεταφέροντας ανταποκρίσεις του ΤΑΣΣ παρουσίασαν την πορεία της δίκης με επικριτική διάθεση απέναντι στη βρετανική πρακτική της καταδίκης των συνδικαλιστών ενσωματώνοντάς την στο πνεύμα της αντιπαράθεσης Ανατολής-Δύσης και του Ψυχρού πολέμου. Για την εφημερίδα *Νέοι Καιροί* η κυπριακή κυβέρνηση ακολουθούσε μια προδιαγεγραμμένη πορεία ως αποτέλεσμα της ελευθεριότητας της ρητορικής των ηγετικών στελεχών της ΠΣΕ στα παγκόσμια συνδικαλιστικά συνέδρια. Δεν υπήρχαν, σύμφωνα με την εκτίμηση της εφημερίδας, περιθώρια ώστε να μην ληφθούν μέτρα κατά των μελών της ΠΣΕ⁷⁶.

Για τα συνδικαλιστικά δρώμενα στο νησί ενδιαφέρθηκε και ο Παλαιστινιακός τύπος. Συγκεκριμένα η εφημερίδα *The Palestine Post* (29-3-1946), σε άρθρο της με τίτλο «Cyprus Today», επισήμανε την ενίσχυση του συντεχνιακού κινήματος και του συνδικαλισμού στο νησί κατά τη διάρκεια του πολέμου, γεγονός που οφειλόταν στις τότε συγκυρίες οι οποίες οδήγησαν στην εισαγωγή ευνοϊκής νομοθεσίας. Ωστόσο, οι πραγματικές προθέσεις της Βρετανίας να διευρύνει τις ελευθερίες στις αποικίες τέθηκαν στο μικροσκόπιο της αμφισβήτησης. Η χρησιμοποίηση κατασταλτικών μηχανισμών εναντίον της συλλογικής δράσης είχε στόχο τη φαλκίδευση των συνδικαλιστικών ελευθεριών⁷⁷. Επικριτικό απέναντι στην τακτική της βρετανικής διοίκησης ήταν και το άρθρο του ελληνοαμερικανού Κ. Πούλου στο εβδομαδιαίο περιοδικό «*Otzi*» της Ιταλίας με ημερομηνία 23 Απριλίου 1946⁷⁸.

Η ερμηνεία της δίκης και της συμπεριφοράς των Βρετανών εντάσσεται στο ψυχροπολεμικό κλίμα της εποχής. Η ενίσχυση της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας στο

⁷⁵ V16/ 11, *Parliamentary Debates*, Vol. 413-428, (1 Aug. 1945- 6 Nov. 1946), Λονδίνο, 5-3-1946· *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 100.

⁷⁶ ΙΑΥΕ, 1946/82, *Ρωσία*, «Εγγραφο της Ελληνικής Πρεσβείας στη Μόσχα προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών», 11-5-1946, συνημμένα και μεταφρασμένα αποσπάσματα των εφημερίδων.

⁷⁷ Εφημ. *The Palestine Post*, «Cyprus Today», 29-3-1946, Συνημμένη η εφημερίδα στο φάκελο με τα στοιχεία: 1946/126/2, *Κύπρος*. Συνοδεύεται από σχόλιο του πρόξενου της Ελλάδας στην Κύπρο: «Εκδίδεται στα Ιεροσόλυμα, Εβραϊκή με αντιβρετανική πολιτική και γνωστά τα φιλοσοβιετικά αισθήματα του διευθυντή της».

⁷⁸ ΙΑΥΕ, 1946/126/2, *Κύπρος*, Το άρθρο αποδίδεται περιληπτικά σε έγγραφο του πρέσβη της Ελλάδας στη Ρώμη Γ. Εξηγτάρη προς το Υφυπουργείο Τύπου και Πληροφοριών, Διεύθυνση Εξωτερικού Τύπου, 27-4-1946.

δυτικό στρατόπεδο, μετά το τέλος του πολέμου, και η σταθερή αντίληψη της βρετανικής διοίκησης στην Κύπρο ότι η ΠΣΕ, ως alter ego του ΑΚΕΛ, καθοδηγείται από τους κομμουνιστές, μπορεί να αποτελέσει τμήμα του ερμηνευτικού παραδείγματος της ενεργοποίησης των διωκτικών πρακτικών εναντίον της ΠΣΕ. Η δίκη, ουσιαστικά, ήταν μια μάχη εναντίον της συλλογικής δράσης την οποία η βρετανική διοίκηση ήθελε να κερδίσει με οποιοδήποτε τρόπο, ώστε να αποδείξει την υπεροχή της, αφού η ΠΣΕ αντιπροσώπευε το πιο δυναμικό και ζωντανό τμήμα της κυπριακής κοινωνίας και με τη διαλεκτική σχέση των εθνικών και κοινωνικών στόχων προκαλούσε μαζικές κινητοποιήσεις. Με αυτή την ερμηνεία συνηγορεί το σχόλιο του Α. Κουντουριώτη ο οποίος αναφέρει: *«Η δίκη αυτή είχε για την κυπριακήν κυβέρνησιν ιδιαίτεραν σημασίαν, επειδή εκ της εκβάσεως της θα εκρίνετο η τύχη της Παγκυπρίου Συντεχνιακής Επιτροπής, δηλαδή οργανώσεως ενοχλητικής όχι μόνο για τον εντατικόν ταξικόν αγώνα, αλλά και δια τον ενωτικόν τοιούτον τον οποίον τόσον φανατικώς διεξάγει»*⁷⁹. Μία ήττα της κυβέρνησης θα εκλαμβανόταν ως φόβος απέναντι στο ΑΚΕΛ⁸⁰. Πρόθεση της κυβέρνησης δεν ήταν μόνο η μείωση της συνδικαλιστικής δράσης. Απώτερος στόχος της ήταν η αποδυνάμωση του ΑΚΕΛ, αφού δεν υπήρχε δυνατότητα να ασκηθεί απευθείας δίωξη εναντίον του, επειδή *«ως πολιτικός οργανισμός ήταν προσεχτικός στις ενέργειες του ενώ η συνδικαλιστική οργάνωση θεωρώντας απαραβίαστο το χώρο της μετά το 1941 δεν ακολουθούσε προσεχτικές κινήσεις»*⁸¹.

Η καχυποψία των διοικητικών παραγόντων απέναντι στην ΠΣΕ ξεκίνησε από την ημέρα εκλογής της επιτροπής με τη συγκεκριμένη σύνθεση, όμως, οι Βρετανοί δεν μπορούσαν να πάρουν μέτρα ενόσω διαρκούσε ο πόλεμος. Σχολιάζοντας τη διαδικασία της Γ΄ Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης, που έγινε στις 24 Σεπτεμβρίου 1944, χρόνος που αποτελούσε τη γενέθλια ημέρα της συγκεκριμένης επιτροπής, ο έφορος συντεχνιών, απευθυνόμενος προς τον Αποικιακό Γραμματέα, αναφέρει: *«Η συνδιάσκεψη ήταν μια καλά οργανωμένη πολιτική συνάντηση για να προπαγανδίσει τις θέσεις και να ενισχύσει τις γραμμές του ΑΚΕΛ και του κομμουνισμού γενικότερα. Τελικός στόχος της η ανατροπή της κυβέρνησης με ή χωρίς τη βοήθεια των κομμουνιστών της Ελλάδος»*⁸².

Με το τέλος, λοιπόν, του πολέμου οι Βρετανοί προχώρησαν σε ενέργειες εναντίον της ΠΣΕ λόγω της σύνδεσης που είχε με το ΑΚΕΛ. Η αποδόμηση του ΑΚΕΛ από τον

⁷⁹ ΙΑΥΕ, 1947/32/1, Κύπρος, Α. Κουντουριώτης προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 9-2-1946.

⁸⁰ CO537/2482, *απόρρητο*, «Prosecution of PSE», Αναπληρωτής Κυβερνήτης στον Υπουργό Αποικιών, George Henry Hall, Λευκωσία, 21-2-1946.

⁸¹ CO67/323/5, *Political situation*, Αναπληρωτής κυβερνήτης στον Αποικιακό Γραμματέα, Roland Turnbull, Λευκωσία, 15-12-1945· Φ.Ιωάννου, ό.π., 160.

⁸² SAI/ 1010/1944, *Απόρρητο*, Ο έφορος συντεχνιών στον Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 11-10-1944.

συνδικαλισμό θα μείωνε την επιρροή του στα εργατικά στρώματα και τις λαϊκές μάζες. Με τον «αποκεφαλισμό» του συνδικαλισμού από τα ηγετικά του στελέχη μειωνόταν η δυναμική πορεία τόσο του συνδικαλιστικού κινήματος όσο και του ΑΚΕΛ, αφού η προγραφή του πολιτικού κόμματος ήταν αδύνατη χωρίς την υπέρβαση της υπάρχουσας νομιμότητας⁸³. Μετά την έκδοση, μάλιστα, της απόφασης αναπτύχθηκε δημόσιος προβληματισμός μεταξύ νομικών και διοικητικών παραγόντων, εμπλεκομένων στη δικαστική διαδικασία, για τη δυνατότητα στήριξης απόφασης για προγραφή του ΑΚΕΛ χρησιμοποιώντας ως υλικό κάλυψης τις αποφάσεις του δικαστηρίου κατά των μελών της ΠΣΕ.⁸⁴

Οι εντυπώσεις που δημιουργήθηκαν για αντιφατική συμπεριφορά των Βρετανών απέναντι στην ΠΣΕ δικαιολογήθηκαν από τον Αποικιακό Γραμματέα σε έγγραφό του, με ημερομηνία 24-9-1946. Προσπαθώντας να ανασκευάσει τις εις βάρος της Διοίκησης κατηγορίες εξ αιτίας της πρακτικής της απέναντι στον συνδικαλισμό, ο βρετανός αξιωματούχος δήλωσε ότι η κυβέρνηση έκανε κάθε τι δυνατό ώστε να υιοθετήσει και να προωθήσει την ανάπτυξη του συνδικαλισμού μέσα σε θεσμικό πλαίσιο και, έτσι στις 31-12-1945 υπήρχαν 143 εγγεγραμμένες εργατικές συντεχνίες με 13.394 μέλη. Εξάλλου, η διευκόλυνση η οποία παρεχόταν από τη Διοίκηση στα μέλη της ΠΣΕ για συμμετοχή σε διεθνή συνδικαλιστικά συνέδρια και συναντήσεις με βρετανικές εργατικές ενώσεις αποδείκνυε την ευνοϊκή μεταχείριση της εξουσίας προς το συνδικαλιστικό κίνημα. Ωστόσο, η κυβέρνηση προσδοκούσε ότι ο συνδικαλισμός με αυτές τις επαφές θα λειτουργούσε έχοντας ως πρότυπα τις βρετανικές συντεχνίες, ώστε να δημιουργηθεί μια υγιής συντεχνιακή κίνηση επωφελής για την κοινωνία⁸⁵. Η εικόνα, όμως, του συνδικαλιστικού κινήματος ήταν αντίθετη των κυβερνητικών προσδοκιών αφού η ΠΣΕ δεχόταν τις επιρροές του ΑΚΕΛ. Εξάλλου, όπως εκτιμούσε η Διοίκηση, η αναγνώριση της ύπαρξης της ΠΣΕ δεν αποτελούσε κριτήριο ότι αυτή λειτουργούσε σε καθεστώς νομιμότητας.⁸⁶

⁸³ Βλέπε 5^ο κεφάλαιο.

⁸⁴ CO537/2482, *Σημειώσεις για τις αγωγές εναντίον των ηγετών του ΑΚΕΛ*, Κρίτων Τορναρίτης και Σ. Παυλίδης, Λευκωσία, 28-1-1946.

⁸⁵ CO67/323/10, *Political situation*, «Prosecution of the Pancyprrian Trade union Committee», Αποικιακός Γραμματέας στον εκπρόσωπο της ένωσης πολιτικών υποθέσεων, Λευκωσία, 24-9-1946· Φ. Ιωάννου, ό.π., 152.

⁸⁶ CO537/2482, «Notes on whether AKEL and PSE are co-operating or affiliated bodies», Κρίτων Τορναρίτης και Στέλιος Παυλίδης, Λευκωσία, 31-1-1946.

3.3. Η επόμενη μέρα στον συνδικαλισμό: Η ίδρυση της ΠΕΟ

Οι ενέργειες των συνδικαλιστών της Αριστεράς μετά την ποινική δίωξη της ΠΣΕ ακολούθησαν διττό άξονα στόχων: Πρώτον κινήθηκαν με σκοπό την απελευθέρωση των κατηγορουμένων και δεύτερον επιδίωξαν να μειώσουν τις παρενέργειες της απόφασης ώστε ο οποιοσδήποτε προσωρινός «αποκεφαλισμός» του αριστερού κινήματος από τα ηγετικά στελέχη να αξιοποιηθεί πολιτικά και να κεφαλαιοποιηθεί η ζημιά στο αποικιακό καθεστώς⁸⁷. Επιδίωξαν με κατάλληλες πρακτικές να μετουσιώσουν τις διώξεις σε παραγωγικό γι' αυτούς κεφάλαιο.

Με άμεσες αποφάσεις οι συνδικαλιστές της Αριστεράς διαχειρίστηκαν τις εξελίξεις ώστε να υπάρξει συνέχεια και σταθερότητα στα συλλογικά όργανα και στη συλλογική δράση. Προς τούτο δρομολογήθηκε η προσωρινή αντικατάσταση των κατηγορουμένων μελών της επιτροπής⁸⁸ και μετά την καταδίκη προωθήθηκε η συγκρότηση νέου συνδικαλιστικού φορέα και η σύσταση Νέας Κεντρικής Επιτροπής⁸⁹ ως μετεξέλιξη της ΠΣΕ. Έτσι, στις 30/31 Μαρτίου 1946 συγκλήθηκε η Δ' Παγκύπρια Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη κατά τη διάρκεια των εργασιών της οποίας εγκρίθηκε η ίδρυση της Παγκύπριας Εργατικής Ομοσπονδίας (ΠΕΟ)⁹⁰ ως διάδοχος οργάνωση της ΠΣΕ⁹¹. Η συνδιάσκεψη ενέκρινε το δικαίωμα ελεύθερης συμμετοχής των μελών σε οποιοδήποτε πολιτικό φορέα, εκτός από φασιστικά κόμματα⁹², ώστε να επέλθει πολιτική χειραφέτηση και κομματική αυτονομία του νέου συνδικαλιστικού σχήματος. Στην εξέλιξη αυτή ενσωματώθηκε η απόφαση του Δ' Συνεδρίου του ΑΚΕΛ, το οποίο εκτιμούσε ότι στο χρονικό διάστημα των τεσσάρων χρόνων της πολιτικής καθοδήγησης του συνδικαλιστικού κινήματος δημιουργήθηκαν ικανοί ηγετικοί μηχανισμοί για την περιφρούρηση των οργανώσεων από εσωτερικούς και εξωτερικούς κινδύνους. Έτσι, τώρα, έπρεπε να διακηρυχθεί η ανεξαρτησία των μαζικών οργανώσεων, ώστε να υπάρξει ενότητα στο εργατικό κίνημα⁹³. Η μεθόδευση αυτή της Αριστεράς είχε ήδη προβλεφθεί από

⁸⁷ Φ.Ιωάννου,ό.π.,146.

⁸⁸ CO67/ 323/4, *Political situation, (reports)* «AKEL and the trade unions», Δεκέμβριος 1945.

⁸⁹ Φ. Ιωάννου,ό.π.,173.

⁹⁰ Η ΣΕΚ εκτιμά ότι η εξέλιξη αυτή προσδιορίζει την ημερομηνία ίδρυσης της ΠΕΟ που αποτελεί νέο φορέα και όχι μετεξέλιξη της ΠΣΕ. Έτσι η ΣΕΚ έχει χρονολογική προτεραιότητα στην ίδρυσή της σε σχέση με την ΠΕΟ, στο Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ* ό.π., 218.

⁹¹ SAI/ 1010/1944, *Απόρρητο*, Ο Έφορος συντεχνιών στον Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 8-4-1946· Ιστορία της ΠΣΕ-ΠΕΟ, ό.π., 102-103.

⁹² Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Συντεχνίες και πολιτική», 2-4-1946.

⁹³ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Διακήρυξη του Δ' Συνεδρίου του ΑΚΕΛ», 22-8-1945. Όπως όμως αναφέρει ο Α. Ζιαρτίδης μέχρι το 1950-51 η ΠΕΟ ήταν όργανο του ΑΚΕΛ. Βλέπε: Σ. Ζαβού, ό.π.129.

αξιωματούχους του καθεστώτος θέτοντας, όμως, υπό αμφισβήτηση την ειλικρίνεια των προθέσεων της για απεξάρτηση της ΠΕΟ από το κόμμα⁹⁴. Ιδρύθηκε, λοιπόν, η Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία, ως νέο συνδικαλιστικό σχήμα, η οποία σύμφωνα με τον έφορο συντεχνιών προσομοίαζε προς το μοντέλο των οργανώσεων της Κεϋλάνης και της Βρετανικής Γκουιάνας⁹⁵.

Ο τρόπος με τον οποίο διαχειρίστηκε τα δεδομένα η Αριστερά διέψευσε τις προσδοκίες της Διοίκησης για ελάττωση της δύναμής της και μείωση της επιρροής της στα κυπριακά δρώμενα. Η δικαστική διαδικασία δεν οδήγησε στην αποδυνάμωση του ΑΚΕΛ. Εκτιμήθηκε με ανησυχία, μάλιστα, από τους αξιωματούχους της διοίκησης ότι η συρρίκνωση της δύναμης του ΑΚΕΛ, με την απομάκρυνση κάποιων εργατών από αυτό, λόγω φοβικού συνδρόμου, ήταν παροδική και ότι το ΑΚΕΛ «κοιμόταν «ως λιοντάρι» και θα ξαναξυπνούσε πιο δυνατό»⁹⁶. Εκ μέρους της Αριστεράς το πολιτικό κόστος αποτιμήθηκε ως έκφραση αδυναμίας και λιποψυχίας κάποιων μελών απέναντι στην τακτική της Διοίκησης. Κάποια μέλη, ιδεολογικά αδύνατα, άρχισαν να κλονίζονται εξ αιτίας του ψυχολογικού φόβου και αποχώρησαν από το κόμμα. Ωστόσο, η πραγματική διάσταση των γεγονότων εκτιμήθηκε θετικά από το ΑΚΕΛ. Όπως μέλη του ανέφεραν: «με το χτύπημα στο συνδικαλισμό τέθηκαν εμπόδια στην κυβέρνηση ώστε να προχωρήσει σε ένα καλά υπολογισμένο σχέδιο και απανωτά χτυπήματα και τσάκισμα του δικού μας κινήματος».⁹⁷ Η παροδικότητα των απωλειών για το ΑΚΕΛ τεκμαίρεται από τα αποτελέσματα των δημορχιακών εκλογών του 1946 αλλά και τις διαδικασίες για την εκλογή εκλεκτόρων για ανάδειξη του νέου Αρχιεπισκόπου, όπως θα ειπωθεί στη συνέχεια.

Η προσπάθεια της Διοίκησης να πλήξει την Αριστερά και, κυρίως, να αποδυναμώσει το ΑΚΕΛ δεν περιορίστηκε στη δίωξη της ΠΣΕ. Με μεθοδευμένες ενέργειές της η Διοίκηση προσπάθησε να ελέγξει τον συνεργατισμό,⁹⁸ όπου η διείσδυση του ΑΚΕΛ ήταν πολύ έντονη. Τα ποσοστά της Αριστεράς στα διοικητικά συμβούλια των συνεργατικών και πιστωτικών ιδρυμάτων της υπαίθρου, αλλά και των πόλεων κυμαίνονταν σε πολύ υψηλά επίπεδα⁹⁹ ως αποτέλεσμα της επιρροής της αριστερής ιδεολογίας στον κόσμο της υπαίθρου μετά το 1941¹⁰⁰.

⁹⁴ CO532/2482, *Procecution of PSE*, ό.π. 21-2-1946.

⁹⁵ SAI/ 1010/1944, *Trade unions Conferences*, Ο κυβερνήτης στον Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 26-4-1946.

⁹⁶ CO532/2482, ό.π., 21-2-1946.

⁹⁷ ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κ.Κ.Ε*, κ.371, φ=20/21/3, «Πώς διαμορφώνεται η κυπριακή κατάσταση μετά το τέλος του αντιφασιστικού πολέμου», 31-7-1945.

⁹⁸ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 169.

⁹⁹ Εφημ. *Δημοκράτης*, «Ο συνεργατισμός παίρνει διαστάσεις», 22-8-1947.

¹⁰⁰ Μ. Attalides, *Peasant in corporation in Cyprus*, ό.π., 145.

Στο πλαίσιο αυτών των δεδομένων δρομολογήθηκαν, λοιπόν, οι επόμενες πρωτοβουλίες από το Λονδίνο, ως απόρροια της διάθεσης της Βρετανίας για μεταβολή των πολιτικών χαρακτηριστικών του τόπου, χωρίς όμως οι οποιεσδήποτε αλλαγές να σηματοδοτούν πορεία προς την αποαποικιοποίηση. Στις πολιτικές αυτές εξελίξεις θα δοθεί χώρος έκφρασης και στο συνδικαλιστικό κίνημα.

4. Οι προθέσεις των Βρετανών για μεταβολή των πολιτικών συνθηκών: Η σύγκληση της Διασκεπτικής. Διάσταση απόψεων

4.1. Το αίτημα της ένωσης. Ένας στόχος με ρήγματα

Στη σκιά της καταδίκης των δεκαοκτώ συνδικαλιστών της Αριστεράς διεξήχθησαν, στις 26 Μαΐου 1946, δημαρχιακές εκλογές στα αποτελέσματα των οποίων καταγράφεται η υπεροχή των αριστερών δυνάμεων¹⁰¹. Η «Παράταξη της Εθνικής Συνεργασίας» η οποία αντιπροσώπευε την Αριστερά¹⁰² εξασφάλισε στις εκλογές πλήρη κυριαρχία στα δημοτικά συμβούλια των Δημαρχιών Λευκωσίας, Λεμεσού, Αμμοχώστου, Λάρνακος, Μόρφου, Κυθρέας, Λαπήθου, Καραβά, Λευκόνοικου. Το «Εθνικό Μέτωπο» που εκπροσωπούσε τη Δεξιά έλεγχε μόνο τα Δημοτικά Συμβούλια Κερύνειας, Πάφου, Λευκάρων και Πόλης Χρυσοχούς¹⁰³.

Βέβαια, οι εκλογές ανέδειξαν το ρήγμα που υπήρχε στις σχέσεις μεταξύ των Ελληνοκυπρίων. Ο κοινός εθνικός στόχος για ένωση, η οποία προβαλλόταν ακόμα και στις εκλογές για ανάδειξη τοπικών συμβουλίων, δεν μπορούσε να κλείσει το υφιστάμενο ρήγμα και να αμβλύνει τις διαφορές μεταξύ των παρατάξεων ώστε να επιτευχθεί μια στοιχειώδης ενότητα δράσης.¹⁰⁴ Οι προσπάθειες που έκανε η Αριστερά για συνεργασία μεταξύ των Ελληνοκυπρίων συνάντησε την άρνηση της Δεξιάς. Σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε στη Λεμεσό στις 18-Μαΐου 1945, μετά από πρωτοβουλία του ΑΚΕΛ,

¹⁰¹ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 147· ΙΑΥΕ, 1947/33/1, *Περί δημοτικών εκλογών Κύπρου*, Α. Κουντουριώτης προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 28-5-1946.

¹⁰² Ο πολιτικός αυτός χώρος χωρίς συγκεκριμένο οργανωτικό σχήμα περιλάμβανε Ακελιστές και συνοδοιπόρους και προσομοίαζε ιδεολογικά προς το «Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος-Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας» (ΣΚΕ-ΕΛΔ) που δρούσε στην Ελλάδα υπό τους Αλεξ. Σβώλο και Ηλία Τσιριμώκο, Βλέπε: Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 146.

¹⁰³ ΙΑΥΕ, 1947/32/1, *Κύπρος*, απόρρητον, ελληνικό υπουργείο Δημοσίας Τάξεως προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών με αναφορά του Κέντρου Αλλοδαπών Στερεάς Ελλάδος, Αθήνα, 18-9-1946· *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια* ...ό.π., 352· Η Δεξιά προσπάθησε να διασκεδάσει τις εντυπώσεις από την ήττα αναφέροντας ότι υπάρχουν «ήτται τιμαιοί και ένδοξοι, και τηρουμένων των αναλογιών, ίδε και ήτταν Τσέρτσιλ» όπως έγραφε η εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, 1-6-1946.

¹⁰⁴ Η αδυναμία προσέγγισης φαίνεται και από την πραγματοποίηση χωριστών εκδηλώσεων για την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Γερμανούς.

και η οποία τέθηκε υπό την προεδρία του γηραιού πολιτευτή Ιωάννη Κυριακίδη, γνωστού ως «λευκού πολιτευτού», περιορίστηκε σε τοπικό επίπεδο και συμμετοχή παραγόντων οι οποίοι προέρχονταν από την Αριστερά, το Κέντρο και τη μετριοπαθή Δεξιά¹⁰⁵. Εξάλλου το ΑΚΕΛ, προχώρησε σε μια χειρονομία, η οποία απέβλεπε σε δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης, ώστε να επιτευχθεί συνεργασία μεταξύ των ελληνοκυπριακών δυνάμεων. Κατέθεσε στη συνδιάσκεψη υπόμνημα της Κεντρικής Επιτροπής, το οποίο χαρακτηρίζεται ως ιστορικό και τιμητικό έγγραφο, όπου αναφέρεται ότι το κόμμα: «καταδικάζει ανοιχτά όλες τις παληές εκδηλώσεις και τάσεις τις χαραγμένες στο πρόγραμμα του Κ.Κ.Κ. σα μεγάλα, σοβαρά, βλαβερά, ολέθρια λάθη που απόρρεαν από τη μη κατανόηση των σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών δογμάτων» και πρότεινε συνεργασία για προώθηση των εθνικών θεμάτων.¹⁰⁶ Ωστόσο η επιτυχία της προσπάθειας αφορούσε μόνο τη συγκρότηση της Ένωσης Λεμεσού Εθνικής Συνεργασίας (ΕΛΕΣ).¹⁰⁷

Οι αμέσως μετά τον πόλεμο εξελίξεις ενίσχυσαν την αισιοδοξία των Ελληνοκυπρίων για επίτευξη του κυρίαρχου αιτήματος της ένωσης. Η αποικιακή εξέλιξη διεθνώς και η αποχώρηση της Βρετανίας από ένα μεγάλο τμήμα των αποικιών της με ειρηνικό τρόπο,¹⁰⁸ η σύγκληση του συνεδρίου της ειρήνης στο Παρίσι και η ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, μετά το τέλος του πολέμου, δημιούργησαν λανθασμένες παραστάσεις και ψευδαισθήσεις στους Ελληνοκυπρίους¹⁰⁹, οι οποίοι, όπως, άλλωστε, και οι υπόλοιποι λαοί, που βίωναν αποικιακό καθεστώς, σύμφωνα με τον Arthur Creech Jones, υπουργό Αποικιών, προσδοκούσαν στην άμεση αντιμετώπιση των υποθέσεων τους, σύμφωνα με την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών.¹¹⁰

Γεγονός είναι ότι η Ελλάδα δεν ενέταξε την Κύπρο στις διεκδικήσεις της, κατά τη διάρκεια των εργασιών του Συνεδρίου του Παρισιού, προσδοκώντας ότι το κυπριακό ζήτημα θα αντιμετωπιζόταν σύμφωνα με την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών, η οποία μαζί με το δικαίωμα ασφάλειας, αποτελούσαν τις βάσεις των εθνικών διεκδικήσεών της. Η Ελλάδα, λοιπόν, περίμενε εκ μέρους της Βρετανίας μια χειρονομία, λόγω και των φιλικών σχέσεων των δύο χωρών. Σε επίσημη δήλωση παραγόντων της ελληνικής κυβέρνησης αναφερόταν: «Η ελληνική αυτή μεγαλόνησος δεν ανήκει δόξα τω θεώ εις εχθρικών κράτος

¹⁰⁵ ΙΑΥΕ, 1947/33/1, *Κύπρος*, «Περί συνελεύσεως εις Λεμεσόν προς συντονισμόν των εθνικών προσπαθειών δια την ενότητα δράσεως επί του κυπριακού ζητήματος», Α. Κουντουριώτης προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 19-6-1945.

¹⁰⁶ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Διακήρυξις ΑΚΕΛ κατατεθείσα εις την εθνικήν σύσκεψιν Λεμεσού», 21-6-1945.

¹⁰⁷ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Περί συνελεύσεως εις Λεμεσόν», 1-6-1945.

¹⁰⁸ E. Hobsbawm, *Η εποχή των Άκρων*, ό.π., 282.

¹⁰⁹ P. Κατσιαούνης, *Η Διασκεπτική*, ό.π., 192: Απεστάλησαν εκπρόσωποι και από τις δυο πολιτικές παρατάξεις για να παρακολουθήσουν και να επηρεάσουν τους συνέδρους.

¹¹⁰ *Parliamentary Debates, Colonial Affairs*, vol 441, no 152, Λονδίνο, 29-7-1947.

αλλά εις την σύμμαχον μας Αγγλίαν. Με την σύμμαχον αυτήν μας συνδέουν στενοί και παλαιότατοι δεσμοί φιλίας και είμεθα βέβαιοι ότι εκτιμώσα η Μ. Βρετανική Συμπολιτεία την συμβολή εις τον κοινόν αγώνα και σταθερώς εις την διατήρησιν της ελευθερίας, της τάξεως και της ειρήνης εις την ανατολικήν Μεσόγειον θα θελήσῃ εν καιρώ να ικανοποιήσῃ τον πόθον και των κατοίκων της Ελληνικής Μεγαλονήσου και του ελεύθερου ελληνικού λαού, όπως ακριβώς εις το παρελθόν ικανοποίησε γενναιοφρόνως τον πόθον των Επτανησίων»¹¹¹. Στον ίδιο άξονα κινείται η δήλωση του Αλέξη Κύρου ο οποίος αναφέρει ότι ο «ελληνικός λαός προσδοκά ακραδάντως γενναιόψυχον επανάληψιν της ευγενικής ως προς τα Επτάνησα χειρονομίας του 1863»¹¹². Τη χειρονομία της Βρετανίας προσδοκούσαν οι Έλληνες πριν από την απελευθέρωση. Σύμφωνα με σκέψεις που διατυπώθηκαν για τα εθνικά θέματα σε μελέτη, η οποία εκπονήθηκε στο Κάιρο το 1944 με βάσει στοιχεία τα οποία συγκεντρώθηκαν στην κατεχόμενη Ελλάδα από τον Στράτη Καλογερόπουλο, καθηγητή του Διεθνούς Δικαίου της Ανωτάτης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών και της Σχολής Πολιτικών Επιστημών, η ένωση της Κύπρου θα προερχόταν από χειρονομία της Βρετανίας προς στην Ελλάδα και θα ακολουθούσε το παράδειγμα της Επτανήσου. Θα ήταν, μάλιστα, αποτέλεσμα του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης των λαών¹¹³.

Η κινητοποίηση της ελληνοκυπριακής ηγεσίας, ώστε να ενταχθεί η Κύπρος ως θέμα στις μεταπολεμικές διαβουλεύσεις, δεν είχε θετικά αποτελέσματα. Η κυπριακή πρεσβεία, με επικεφαλής τον τοποτηρητή του Αρχιεπισκοπικού θρόνου Λεόντιο, η οποία μετέβη στο Λονδίνο τον Δεκέμβριο του 1946, με ενδιάμεσο σταθμό την Αθήνα, έχοντας σκοπό να προβάλει το αίτημα της ένωσης και να το θέσει προς τους βρετανούς ιθύνοντες απέτυχε στην αποστολή της¹¹⁴.

Οι συγκυρίες¹¹⁵ που καθορίζουν τις Διεθνείς σχέσεις κατέστησαν ανέφικτο το αίτημα της πλειοψηφίας του κυπριακού πληθυσμού. Οι εξελίξεις στη Βαλκανική και την

¹¹¹ ΙΑΥΕ, 1946/126/1, *Σύνοδος Παρισίων*, «Ανακοινώσεις προς το Υπουργικόν Συμβούλιον», Αθήνα, 3-6-1946.

¹¹² ΙΑΥΕ, 1946/17/9, *Διεκδικήσεις*, «Υπόμνημα του Δ/ντη της Δ/σης Μελετών και Πληροφοριών ΥΠΕΞ, Αλ. Κύρου προς τις μεγάλες πρεσβείες», Αθήνα, 12-2-1946.

¹¹³ ΓΑΚ, *Αρχείον Τσουδερού*, 6Δ', «Σκέψεις επί των Εθνικών Θεμάτων», Στράτης Καλογερόπουλος, Κάιρον, 1944, 34-35. Την περίοδο της κατοχής εκφράσθηκε και η άποψη ότι η Κύπρος κατέστη «το κατεχόμενη πρότυπον cas- type» που αν επρόκειτο να λυθεί σύμφωνα με τις αρχές των Ηνωμένων Εθνών θα δημιουργούσε επικίνδυνον δια τας άλλας κτήσεις προηγούμενον». Βλέπε: ΙΑΥΕ, 1944/38/3, *Κυβέρνηση Καΐρου*, τηλεγράφημα από Ελληνική Πρεσβεία στο Λονδίνο, Αθ. Αγνίδης, 10-4-1943.

¹¹⁴ ΑΣΚΙ, *Αρχ. Κ.Κ.Ε.*, κ. 371, φ= 20/21/3, «Πώς διαμορφώνεται η κυπριακή κατάσταση μετά το τέλος του αντιφασιστικού πολέμου», 31-7-1948.

¹¹⁵ Ο πρέσβης της Ελλάδας στο Λονδίνο Αθανάσιος Αγνίδης σε ενημερωτικό έγγραφο του προς το Υπουργείο Εξωτερικών εκτιμά ότι η άρνηση της κυβέρνησης της Βρετανίας να παραχωρήσει την Κύπρο στην Ελλάδα οφείλεται τόσο σε στρατιωτικούς όσο και στις επιθέσεις που δεχόταν από την αντιπολίτευση που θεωρούσε ότι με την πολιτική της οδηγεί την Αυτοκρατορία σε διάλυση. Στο ΙΑΥΕ,

Ανατολική Μεσόγειο λειτούργησαν αρνητικά επιβεβαιώνοντας για μια ακόμα φορά τη θέση του Braudel για τη σημασία της Γεωγραφίας στην εξέλιξη της Ιστορίας.¹¹⁶

Σύμφωνα με άρθρο της εφημερίδας *Daily Telegraph*, μετά τις εξελίξεις στη Συρία, Λίβανο, Παλαιστίνη, Ισραήλ, η Κύπρος αποτελούσε απαραίτητο στρατηγικό σημείο και κλειδί για τα βρετανικά συμφέροντα. Έπρεπε, επομένως, να διαφυλαχθεί και να αποδυναμωθεί οποιαδήποτε διάθεση για ένωση ή ακόμα και για παραχώρηση ανεξαρτησίας στο νησί¹¹⁷.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο των εξελίξεων μεθοδεύτηκαν οι κινήσεις της Βρετανίας για την Κύπρο. Στοχεύοντας στην προστασία των συμφερόντων της στην περιοχή, η Βρετανία προώθησε την αναβάθμιση του νησιού με αξιοποίηση όσων δυνατοτήτων παρείχε η γεωφυσική κατάσταση του χώρου. Έτσι προχώρησε σε αναπτυξιακά και επισκευαστικά έργα με σκοπό τη δημιουργία δυνατότητας για νέα λειτουργική χρήση του λιμένα της Αμμοχώστου. Συγχρόνως προώθησε την κατασκευή των απαιτούμενων εγκαταστάσεων ώστε το νησί να αποκτήσει τις αναγκαίες προδιαγραφές για να μετατραπεί σε ναυτική και αεροπορική βάση¹¹⁸.

Οι μεθοδεύσεις της Βρετανίας δεν προέρχονταν μόνο από πραγματικό ενδιαφέρον για την αναβάθμιση των υποδομών στο νησί. Η αποικιακή διακυβέρνηση κινήθηκε με στόχο να μειώσει την ενωτική διάθεση των Ελληνοκυπρίων. Στις προσπάθειες που κάνει η Βρετανία συναντάται με τον τουρκοκυπριακό παράγοντα, ο οποίος ενισχύεται από την τουρκική προπαγάνδα και τη χρηματοδότηση φορέων της Κωνσταντινούπολης¹¹⁹. Αρχική επιδίωξη των Τουρκοκυπρίων η διατήρηση του υφιστάμενου καθεστώτος και η αποτροπή της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα¹²⁰. Αργότερα αναπτύσσεται ρητορική για επιστροφή της Κύπρου στην Τουρκία,¹²¹ η οποία εντείνεται στα επόμενα χρόνια και ενσωματώνεται στα χαρακτηριστικά του τουρκοκυπριακού εθνικισμού.

1947/32/2, Κρυπτογραφικό τηλεγράφημα, Αγνίδης προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λονδίνο, 30-1-1947.

¹¹⁶ F. Braudel, *Γραμματική των πολιτισμών*, μτφρ, Άρης Αλεξάκης, Αθήνα, 2001, 63.

¹¹⁷ ΙΑΥΕ, 1946/126/2, *Κύπρος*, Τηλεγράφημα, Ελληνικό Γραφείο Πληροφοριών προς υπουργείο Εξωτερικών, Λονδίνο, 3-8-1946.

¹¹⁸ Εφημ. *Έθνος*, 3-11-1947.

¹¹⁹ CO67/342/1, *Political situation, Turks in Cyprus*, Mr Turbull, Αποικιακός Γραμματέας, Ιανουάριος, 1948.

¹²⁰ ΙΑΥΕ, 1947/32/4, *Εκκλησιαστικά*, Με έγγραφο του ο Κουντουριώτης προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών αναφέρεται στα διαβήματα τεσσάρων τουρκοκυπριακών οργανώσεων κατά του αιτήματος των Ελληνοκυπρίων για ένωση με άρθρα τους στην εφημ. *Halkin Sesi*, Λευκωσία, 23-12-1945.

¹²¹ ΙΑΥΕ, 1947/31/2, *Ελληνοτουρκικά*, πρέσβης Π.Σκεφέρης προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Άγκυρα, 25-7-1947. (Μεταφρασμένη και συνημμένη η «Σάρκ Γιόλου», Εβδομαδιαία πολιτική εφημερίδα).

Πράγματι, η στάση των Τουρκοκυπρίων διευκόλυνε στην παρούσα χρονική στιγμή τις επιδιώξεις των Βρετανών και του κυβερνήτη Λόρδου Winster, για συγκρότηση μιας τάξης Κυπρίων (όπως ενήργησαν προηγουμένως οι Palmer και Stubbs) με τους οποίους να μπορεί να συνεργάζεται. Συγχρόνως προσφερόταν στους Βρετανούς επιχείρημα, ώστε να αποκρούουν το αίτημα των Ελληνοκυπρίων για ένωση. Βέβαια, για συνεργασία με τους Βρετανούς κατηγορήθηκαν και Ελληνοκύπριοι. Στην έκθεσή του με την ευκαιρία της αποχώρησής του από το νησί, το 1948, ο Α. Κουντουριώτης αναφέρει: «*Η λέξη προδοσία θα ήτο επιεικής δια να χαρακτηρίση κανείς τα εντός των τεσσάρων τοίχων λεχθέντα υπό...την φαινομενικήν ενωτικήν της δεξιάς παρατάξεως προς τους Άγγλους κυριάρχους*»¹²².

Εστιάζοντας, λοιπόν, την προσπάθειά τους σε συνεργασία με τους Τουρκοκυπρίους οι Βρετανοί προσπάθησαν να βοηθήσουν στον εκσυγχρονισμό των θεσμών της τουρκοκυπριακής κοινότητας, αφού η οργάνωσή τους υπολειπόταν έναντι της αντίστοιχης των Ελληνοκυπρίων. Έτσι στις 11 Ιουλίου ανακοινώθηκε η συγκρότηση της «Επιτροπής Τουρκικών Υποθέσεων», αποτελούμενη από μέλη της τουρκοκυπριακής κοινότητας τα οποία είχαν τη δυνατότητα να εισηγηθούν προτάσεις για εκσυγχρονισμό των θεσμών και βελτίωση των ζητημάτων των Τουρκοκυπρίων. Βασικός στόχος της επιτροπής ήταν η διεξαγωγή έρευνας και η εισαγωγή προτάσεων στις θεματικές: της αναδιοργάνωσης του Enkaf, της ανασύστασης της θέσης του Mufti, του εκσυγχρονισμού του οικογενειακού δικαίου, το οποίο αναγόταν στην οθωμανική περίοδο, της αναδιοργάνωσης της παιδείας και του εκσυγχρονισμού των δικαστηρίων Sheri¹²³.

¹²² ΙΑΥΕ/1948/88/1, *Κύπρος*, «Αι κυπριακαί πολιτικά παρατάξεις, η εθναρχική εκκλησία και το ενωτικόν ζήτημα», Α. Κουντουριώτης, Λευκωσία, 13-9-1948 (Εκτιμήσεις του Κουντουριώτη με την ευκαιρία της αναχώρησής του από την Κύπρο το 1948).

¹²³ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 507-508.

4.2. Η σύγκληση της Διασκεπτικής, μια πρωτοβουλία για έλεγχο της πολιτικής κατάστασης

Οι Βρετανοί αξιολογώντας τις τότε συνθήκες και έχοντας ως στόχο τον έλεγχο των εξελίξεων, χωρίς, ωστόσο, να έχουν πραγματική πρόθεση την ικανοποίηση των προσδοκιών των Ελληνοκυπρίων, δραστηριοποιήθηκαν με δυο ελιγμούς για την αντιμετώπιση θεμάτων, τα οποία βρίσκονταν σε εκκρεμότητα. Προχώρησαν, λοιπόν, στην άρση των εμποδίων για την εκλογή Αρχιεπισκόπου, ώστε να επιλυθεί ένα θέμα, το οποίο βρισκόταν σε εκκρεμότητα από το 1937, αλλά μεθόδευαν και την αποκατάσταση των πολιτικών και συνταγματικών ελευθεριών στο νησί οι οποίες είχαν καταργηθεί από το 1931. Με σκοπό την εισαγωγή Συντάγματος προωθήθηκε σύγκληση Διασκεπτικής Συνέλευσης στην οποία θα συμμετείχαν θεσμικοί παράγοντες από τις δύο κοινότητες¹²⁴.

Η αρχιεπισκοπική εκλογική διαδικασία, η οποία συνδέθηκε με έντονες παρασκηνιακές διαβουλεύσεις μεταξύ των αντίπαλων παρατάξεων στις οποίες συμμετείχε και το ΑΚΕΛ, ανέδειξε, τον Μάιο του 1947, στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Αυτοκέφαλής Κυπριακής Εκκλησίας τον Λεόντιο, μέχρι τότε Τοποτηρητή του αρχιεπισκοπικού θρόνου, ο οποίος, όμως, απεβίωσε ¹²⁵στις 26 Ιουλίου 1947 μετά από ξαφνική ασθένεια. ¹²⁶

Ωστόσο, το σημαντικότερο, πολιτικού χαρακτήρα γεγονός της περιόδου ήταν η σύγκληση της Διασκεπτικής για τη μεταβολή του υφιστάμενου καθεστώτος. Με μια κίνησή τους οι Βρετανοί, στην οποία χρησιμοποίησαν φαινομενικά δημοκρατικές διαδικασίες, επιχείρησαν να εισαγάγουν συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, δηλώνοντας, συγχρόνως, προς κάθε κατεύθυνση ότι το ζήτημα της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα ήταν κλειστό. Οι εξαγγελίες του Arthur-Creen Jones, στις 23-10-1946, στη βρετανική βουλή¹²⁷ ότι η κυβέρνηση αποφάσισε να προωθήσει πολιτικές ελευθερίες στην Κύπρο παράλληλα με την εφαρμογή δεκαετούς προγράμματος οικονομικής «ανάπτυξης και

¹²⁴ *Parliamentary debates*, ό.π.: Συνταγματικές μεταρρυθμίσεις είχαν προωθήσει και σε άλλες κτήσεις τους όπως Βιρμανία, Μάλτα και Σεϋχέλλες που ήταν όμως περισσότερο διευρυμένες και είχαν την μορφή αυτοδιοίκησης. Μάλιστα στη Μάλτα και Βιρμανία συγκλήθηκε συντακτική συνέλευση και με καθολική ψηφοφορία και αναλογικό σύστημα θα αποφασίζονταν το πολιτικό μέλλον τους.

¹²⁵ Ο ξαφνικός θάνατός του στις 26-7-1947 διαμόρφωσε νέα δεδομένα και νέο παρασκήνιο. Έτσι στις εκλογές για την αντικατάστασή του, τον Οκτώβριο 1947, εξελέγη ο Μακάριος Μυριανθέως, ο οποίος σύμφωνα και με τον πρόξενο της Ελλάδας Κουντουριώτη ήταν σταυροφόρος κατά της Αριστεράς. Βλέπε στο: ΙΑΥΕ, 1947/32/4, *Εκκλησία Κύπρου*, Κουντουριώτης προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 31-5-1945. Για την ασθένεια, και το θάνατο του Λεόντιου στην εφημερίδα: *Ανεξάρτητος* με ημερομηνίες 25-7-1946 και 26-7-1946.

¹²⁶ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Θάνατος Λεόντιου», 26-7-1947.

¹²⁷ V16/11, *Parliamentary Debates*, vol.413-428, (1Aug. 1945- 6Nov.1946) Λονδίνο, 1947.

ευημερίας»¹²⁸ σηματοδότησαν την έναρξη του διαλόγου για τη σύγκληση της Διασκεπτικής Συνέλευσης.

Στις 9 Ιουλίου 1947 ο κυβερνήτης Λόρδος Winster αποσαφήνισε τις προθέσεις της Βρετανίας για την Κύπρο, δηλώνοντας ότι δεν υπήρχε έτοιμο σχέδιο συντάγματος, αλλά πρόθεση του Υπουργού Αποικιών ήταν από τη διαδικασία της Διασκεπτικής να δρομολογηθεί η δημιουργία κεντρικής νομοθετικής εξουσίας η οποία θα παρείχε εις τους αντιπροσώπους του κυπριακού λαού την ευκαιρία να συσκέπτονται πλήρως μετά της κυβερνήσεως για τη διαχείριση των εσωτερικών υποθέσεων της νήσου¹²⁹. Προσδιορίστηκαν, επίσης, οι παράγοντες του τόπου οι οποίοι θα συμμετείχαν στη Διασκεπτική και οριζόταν ως πρόεδρος της ο αρχιδικαστής της Κύπρου Sir Edward Jackson,¹³⁰ ο οποίος ήταν γνωστός για τη συμμετοχή του στη σύνταξη των συνταγμάτων Κεϋλάνης, το 1931, και Μάλτας, το 1939¹³¹. Μάλιστα ο Sir Edward Jackson ήταν μια αρκετά συμπαθής προσωπικότητα στην Αριστερά, επειδή ως δικαστής του Εφετείου ενεπλάκη στην αθώωση της εφημερίδας *Ανόρθωση* και ακύρωσε πρωτοβάθμια καταδικαστική απόφαση του Επαρχιακού δικαστηρίου το 1944¹³² δηλώνοντας, μάλιστα, ότι οποιοσδήποτε είναι ελεύθερος να εκφράζει τις απόψεις του στα πολιτικά θέματα.¹³³

Στη Διασκεπτική Συνέλευση προσκλήθηκαν για να συμμετάσχουν εκπρόσωποι συλλογικών συμφερόντων και θεσμικοί παράγοντες του τόπου και όχι άμεσα οργανωμένοι πολιτικοί σχηματισμοί ή θρησκευτικοί-εκκλησιαστικοί φορείς¹³⁴. Ο ρόλος όσων θα συμμετείχαν στη διαδικασία προβλεπόταν να είναι περιοριστικός. Η συμμετοχή αφορούσε μόνο στην εισήγηση προτάσεων σχετικά με τη μορφή του συντάγματος, ώστε οι διατάξεις

¹²⁸ Εφημ. *Ελευθερία*, «Χθεςιναι δηλώσεις του υπουργού των Αποικιών εν τη Βουλή των Κοινοτήτων δια την Κύπρον», 24-10-1946.

¹²⁹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Διάγγελμα της Α.Ε. του κυβερνήτη δια την σύγκλησιν Διασκεπτικής Συνελεύσεως», 10-7-1947.

¹³⁰ Εφημ. *Ελευθερία*, «Ωρίσθη ως πρόεδρος της Διασκεπτικής Συνελεύσεως ο Αρχιδικαστής της Κύπρου», 10-7-1947.

¹³¹ Φ. Ιωάννου, ό.π., 262.

¹³² Βλέπε 5^ο κεφάλαιο.

¹³³ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Το εφετεϊόν ηκύρωσε την απόφασιν δια την *Ανόρθωσιν*», 14-7-1945.

¹³⁴ Προσκλήθηκαν να συμμετάσχουν οι δήμαρχοι: Λευκωσίας, Λεμεσού, Λάρνακος, , Πάφου, Αμμοχώστου, Κερύνειας, (ελληνοκύπριοι) Λεύκας (τουρκοκύπριος). Οι μουσουλμάνοι δημοτικοί σύμβουλοι των έξι μεγαλύτερων πόλεων (να αναδείξουν ένα αντιπρόσωπο), τα πέντε μέλη της Επιτροπής Κεντρικής Συνεργατικής Τράπεζας (3ελλην. και 2 τουρκ.), δύο αντιπρόσωποι να αναδειχθούν από το Εμπορικό Επιμελητήριο, δύο αντιπρόσωποι από τις παλαιές συντεχνίες και ένας από τις νέες συντεχνίες. Επίσης ένας αντιπρόσωπος από τις τουρκοκυπριακές συντεχνίες και ένας από την ένωση βιομηχάνων. Ζητήθηκε από τον δικηγорικό σύλλογο συμμετοχή με ένα αντιπρόσωπο και από την ιατρικό σύνδεσμο συμμετοχή με επίσης ένα αντιπρόσωπο. Κλήθηκε η ένωση συντακτών να στείλει ένα εκπρόσωπο και οι διδάσκαλοι μέσης παιδείας με επίσης ένα. Τον αγροτικό κόσμο θα εκπροσωπούσαν δύο αντιπρόσωποι της ΠΕΚ και ένας των τουρκοκυπρίων γεωργών. Επίσης ένας εκπρόσωπος της Αρμενικής και ένας των Μαρωνιτών θα παρευρίσκονταν. Επιπλέον θα συμμετείχαν 4 προσωπικότητες κύρους που δεν θα ταυτίζονταν με οργανωμένα σύνολα.

του να εξασφαλίζουν τη συμμετοχή του λαού στη διαχείριση των εσωτερικών υποθέσεων λαμβάνοντας υπ' όψιν τις θέσεις των μειονοτήτων¹³⁵. Θα παρέμεναν στα χέρια της αποικιακής διοίκησης η διαχείριση της άμυνας, των εξωτερικών σχέσεων και της εσωτερικής ασφάλειας.¹³⁶

Εξάλλου και το οικονομικό πρόγραμμα, το οποίο προβλέποταν ότι θα συνόδευε τις πολιτικές εξαγγελίες, δεν προδιέγραφε γενναιόδωρες οικονομικές παροχές ώστε να ανατραπεί η ισχύουσα δυσμενής κατάσταση στο νησί. Όπως, μάλιστα, αναφερόταν στο διάγγελμα του κυβερνήτη Sir Winster η παρασκευή των οικονομικών προγραμμάτων θα ήταν συνάρτηση της ταχύτητας την οποία προκαλούσε η «σπάνις των εφοδίων και του ανθρώπινου υλικού».¹³⁷

Έτσι, μέσα σε κλίμα διαφορετικής αντίληψης των προοπτικών οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι προσέγγισαν τη σύγκληση της Διασκεπτικής λειτουργώντας με κριτήρια τα οποία ενσωμάτωναν τους στόχους τους, αλλά και τα χαρακτηριστικά του μεταπολεμικού κόσμου. Παρουσιάστηκε διάσταση απόψεων, όχι μόνο μεταξύ των δύο εθνικών πληθυσμιακών ομάδων, αλλά και στο εσωτερικό της ελληνοκυπριακής ηγεσίας.

4.3. Ο λαός της Κύπρου μπροστά στο διακύβευμα της συμμετοχής στη Διασκεπτική

Το αρχικό διακύβευμα για τους Ελληνοκυπρίους ήταν η συμμετοχή ή η ευθεία απόρριψη της Διασκεπτικής. Η Δεξιά και η Αριστερά, ανάγοντας τη συμμετοχή σε κεντρικό άξονα της αντιπαράθεσής τους, ακολούθησαν δύο τάσεις με έντονο ιδεολογικό περιεχόμενο. Οι θέσεις τους αντικατόπτριζαν το πολιτικό κλίμα της περιόδου και, σύμφωνα με τον Κουντουριώτη, οι επιλογές τους υποκινούνταν από κίνητρα συμφερόντων. Ο Αρχιεπίσκοπος¹³⁸ και η ακροδεξιά πρότειναν αποχή,¹³⁹ θέση, η οποία

¹³⁵ Ρ.Κατσιαούνης, *Περί Διασκεπτικής*, ό.π.,260.

¹³⁶ Φ.Ιωάννου, ό.π.,255.

¹³⁷ Εφημ. *Ελευθερία*, «Διάγγελμα της Α.Ε του κυβερνήτου δια τας συνταγματικές μεταρρυθμίσεις», 10-7-1947. *Ανεξάρτητος*, «Διάγγελμα της Α.Ε του κυβερνήτου δια την σύγκλιση Διασκεπτικής Συνελεύσεως», 10-7-1946.

¹³⁸ Ο Αρχιεπίσκοπος Λεόντιος σε συζήτηση που είχε με τον πρόξενο της Ελλάδας στο νησί Α. Κουντουριώτη εκφράστηκε υπέρ της αποχής των Ελληνοκυπρίων από πάσα συνεργασία με τους Βρετανούς. Όμως πριν εκφράσει την επίσημη θέση του να ενημερωθεί για τις απόψεις της ελληνικής κυβέρνησης. Διαβεβαίωσε επίσης τον έλληνα πρόξενο ότι «ο ενωτικός αγών θα προσλάβη τον πρόποντα χαρακτήρα, χωρίς με αυτό να παρασυρθή εις τας κατά της κρατούσης δυνάμεως επιθέσεις των κυπρίων κομμουνιστών.» Στο: ΙΑΥΕ/33/3,1, *Περί Διασκεπτικής Συνελεύσεως*, Α. Κουντουριώτης προς τον Π. Πιπινέλη, μόνιμον υφυπουργόν Εξωτερικών της Ελλάδας, Λευκωσία, 26-6-1947.

¹³⁹ Ρ. Κατσιαούνης, *Περί Διασκεπτικής*, ό.π.,258.

προπαγανδιζόταν, κυρίως, από τις εφημερίδες: *Έθνος*, *Πυρσός*, *Εφημερίς*.¹⁴⁰ Με διάγγελμα του ο Αρχιεπίσκοπος ζητούσε από τους συνεργαζόμενους με το ΑΚΕΛ αστούς να πειθαρχήσουν στο κέλευσμά του και να τηρήσουν αποχή¹⁴¹. Η υπεροχή της Αριστεράς ανησυχούσε τη Δεξιά ώστε να μην επιθυμεί την αναμέτρηση αφού, ακόμα και με την εκπροσώπηση, θα επιβεβαιωνόταν η πλειοψηφία και η υπεροχή της πρώτης¹⁴². Η καταγραφή των δυνάμεων των πολιτικών παρατάξεων στις δημοκρατικές εκλογές οδήγησαν την Αριστερά στην αντίληψη ότι η Δεξιά βρισκόταν υπό καθεστώς ηττοπάθειας.¹⁴³ Όπως εκτίμησε ο έλληνας πρόξενος, οι παράγοντες της Δεξιάς έχοντας επίγνωση της εκλογικής αδυναμίας τους προτιμούσαν την παράταση του καθεστώτος «μέχρις ότου αισθανθούν αρκετά ισχυροί δια να κατέλθουν εις εκλογικόν αγώνα με ελπίδας επιτυχίας.»¹⁴⁴

Όπως, μάλιστα, εκτιμά ο Ρ. Κατσιαούνης οι κύκλοι της Εθναρχίας αρνήθηκαν να συμμετάσχουν όχι λόγω της βρετανικής διπλοπροσωπίας, αλλά επειδή οι Βρετανοί θα αποδεικνύονταν ειλικρινείς με κίνδυνο να παραχωρήσουν στην Κύπρο τελικά αυτοκυβέρνηση και στην Αριστερά μερίδιο πολιτικής εκπροσώπησης και εξουσίας.¹⁴⁵ Στην πρόσκληση, λοιπόν, της Δεξιάς για αποχή, οι ηγέτες της Αριστεράς απάντησαν θέτοντάς την ενώπιον του διλήμματος: τα μέλη της να παραιτηθούν από όλα τα αξιώματα ως προϋπόθεση για συνεργασία, η οποία θα είχε σκοπό την προώθηση του εθνικού θέματος. Η Αριστερά εκτιμούσε ότι βασικός παράγοντας για την εθνική αποκατάσταση ήταν η επίτευξη εθνικής ενότητας, ανεξάρτητα από πολιτικές ή ιδεολογικές διαφορές.¹⁴⁶ Η θέση αυτή ενσωματώθηκε στη ρητορική της *κατοχυρωμένης αποχής*, της οποίας η νοσηματοδότηση παρέπεμπε σε αποχή από οποιαδήποτε συνεργασία με τους Βρετανούς και ενιαία και διακομματική συμμετοχή στις κάλπες.¹⁴⁷ Προτείνοντας την *κατοχυρωμένη αποχή*, σύμφωνα με την οποία μετέχουν και τηρούν εκ συμφώνου όλα τα κόμματα και οι παρατάξεις,¹⁴⁸ οι ηγέτες της Αριστεράς έθεταν τη Δεξιά ενώπιον του διλήμματος για αποδοχή της συνεργασίας όλων των παρατάξεων. Ήταν, όμως, μια πρόταση ανίσχυρη

¹⁴⁰ Φ.Ιωάννου, ό.π., 255.

¹⁴¹ ΙΑΥΕ, 1947/33/3,1, *Κυπριακά θέματα*, Κρυπτογραφικόν τηλεγράφημα Κουντουριώτη προς το ΥΠΕΞ, Λευκωσία, 21-7-1947.

¹⁴² ΙΑΥΕ, 1947/33/3,1, *Περί Διασκεπτικής Συνελεύσεως*, Α. Κουντουριώτης προς Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 20-9-1947.

¹⁴³ ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κ.Κ.Ε.*, ό.π.

¹⁴⁴ ΙΑΥΕ, 1947/33/3,1, *Κυπριακά θέματα*, Τηλεγράφημα Α. Κουντουριώτη προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 9-9-1947.

¹⁴⁵ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 529.

¹⁴⁶ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, 13-4-1945.

¹⁴⁷ Εφημ. *Δημοκράτης*, «Αποχή», 5-7-1947.

¹⁴⁸ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Η παράταξις της Εθνικής Συνεργασίας εμμένει εις την πολιτικήν της κατοχυρωμένης αποχής», 6-7-1947.

αφού το ρήγμα μεταξύ της Αριστεράς και της Δεξιάς ήταν βαθύ και, επομένως, ανέφικτη η εξεύρεση κοινών διαύλων επικοινωνίας. Αυτό φάνηκε και από την αδυναμία της εθναρχίας να συγκαλέσει κοινή σύσκεψη όλων των φορέων της ελληνοκυπριακής κοινωνίας, γεγονός που οδήγησε στην πραγματοποίηση χωριστών διαβουλεύσεων του Αρχιεπισκόπου με τις δύο παρατάξεις.¹⁴⁹

Η αδυναμία προσέγγισης με τη Δεξιά οδήγησε το ΑΚΕΛ, την παράταξη Εθνικής Συνεργασίας και τις συντεχνιακές και άλλες επαγγελματικές οργανώσεις, που βρίσκονταν κάτω από την ομπρέλα του ΕΑΣ,¹⁵⁰ να συμμετάσχουν στη Διασκεπτική παραμένοντας στο στόχο της ένωσης, που, όμως, περιορίστηκε στη σφαίρα του επιθυμητού.

Το ΑΚΕΛ χρησιμοποιώντας ως άλλοθι της απόφασής του τα οικονομικά προβλήματα, που ήταν απειλητικά για τον αγροτικό κόσμο, τους μισθωτούς, αλλά και τα μεσαία στρώματα εξ αιτίας της αδιαφορίας της κυβέρνησης, συμμετείχε στη Διασκεπτική εκτιμώντας ότι η συμμετοχή ήταν η μόνη ενδεδειγμένη πρακτική την περίοδο εκείνη, ώστε να τεθούν τα προβλήματα σε συζήτηση.¹⁵¹

Η συμμετοχή του ΑΚΕΛ στη Διασκεπτική με το σύνθημα Αυτοδιάθεση-Ένωση, σύμφωνα με τη Σ. Αναγνωστοπούλου, «συνιστά, σε μεγάλο βαθμό τακτική αναζήτησης ηγετικού ρόλου, αλλά αποτελεί και μέσο πίεσης για τη νομιμοποίησή του από τον εθναρχικό χώρο». Ωστόσο, τα αποτελέσματα ήταν αντίθετα των προσδοκιών του αφού με τη συμμετοχή του διευκόλυνε την εθναρχία «στη διεκδίκηση του μονοπωλίου του αιτήματος της ένωσης και της νομιμοποίησής της ως απόλυτης εθνικής αρχής και συγχρόνως την απονομιμοποίησή του ως κόμματος με εθνικοαπελευθερωτική πολιτική αφού η συμμετοχή του δεν εγγράφεται δυναμικά στο πλαίσιο μιας ρεαλιστικής, κλιμακωτής ανταποικιοκρατικής πολιτικής»¹⁵². Πράγματι, η συμμετοχή υπήρξε πολιτικά επιζήμια για το κόμμα γεγονός που αποδεικνύεται από τη μείωση των ποσοστών του στις δημοκρατικές εκλογές του 1949.

Αντίθετα προς τη διχογνωμία που εκφράστηκε στην ελληνοκυπριακή κοινότητα σχετικά με τη συμμετοχή στη Διασκεπτική, οι Τουρκοκύπριοι έδραξαν την ευκαιρία για να υποβάλουν για πρώτη φορά ως κοινότητα προτάσεις για τις επιδιώξεις τους. Συγκρότησαν

¹⁴⁹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Χωριστές διαβουλεύσεις Αρχιεπισκόπου με δεξιούς και αριστερούς», 8-7-1947.

¹⁵⁰ Οι δυνάμεις της παράταξης εθνικής συνεργασίας, μαζικές συνδικαλιστικές οργανώσεις, οργανώσεις νεολαίων και πολλοί διανοούμενοι και προοδευτικοί αστοί στις 7-12-1947 ίδρυσαν τον Εθνικό Απελευθερωτικό Συνασπισμό με πρόεδρο τον Ιωάννη Κληρίδη (ως κεντροαριστερή παράταξη) και με την μετεξέλιξη αυτή επεδίωκαν να εδραιώσουν την ενότητα τους και να αναβαθμίσουν την οργανωτική τους συγκρότηση. Ουσιαστικά ο ΕΑΣ αποτελούσε την συνέχιση της παραδοσιακής προσπάθειας της αριστεράς για συνεργασία με άλλες κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις. Βλέπε: Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 350

¹⁵¹ ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κ.Κ.Ε.*, ό.π., 31-7-1948.

¹⁵² Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1955», *Σύγχρονα θέματα*, ό.π., 213.

αντιπροσωπεία με συμπεφωνημένη πολιτική και γραμμή πλεύσης και δήλωσαν την εμπιστοσύνη τους στη βρετανική κυβέρνηση με την οποία θα συνεργάζονταν για το καλό του τόπου και της κοινότητας. Με μια σειρά άρθρων στον τύπο (εφημ. *Halkin Sesi*) ηγετικές προσωπικότητες, όπως ο Kūçuk, κατάγγελλαν τους Ελληνοκυπρίους για την εμμονή τους στην ένωση θεωρώντας, μάλιστα, την υλοποίησή της ως επιζήμια για τον τόπο¹⁵³. Σημειολογικό γεγονός αυτής της περιόδου αποτελεί η εμφάνιση στην πολιτική ζωή του Rauf Denktaş, διεκδικώντας, μάλιστα, ηγετική θέση στην τουρκοκυπριακή κοινότητα. Με εισηγήσεις του ο νέος πολιτικός παράγοντας των Τουρκοκυπρίων προέτρεπε την κυβέρνηση να εστιάσει το ενδιαφέρον της στις κοινωνικές υποθέσεις του τόπου¹⁵⁴.

4.4. Το αδιέξοδο στη Διασκεπτική

Οι επιλογές των Ελληνοκυπρίων μείωσαν τη σημασία και την αποτελεσματικότητα της Διασκεπτικής¹⁵⁵, αφού ουσιαστικά η περιορισμένη συμμετοχή ελάττωσε την αντιπροσωπευτικότητά της. Δρομολογήθηκαν, λοιπόν, άκαρπες συνεδρίες όπου αναδείχθηκε η διάσταση στις αντιλήψεις και τους στόχους όσων συμμετείχαν, και, συγχρόνως, διαφάνηκε η έλλειψη συνεκτικών δεσμών μεταξύ των εκπροσώπων των κατοίκων της Κύπρου.

Μετά από μια σειρά άκαρπων συζητήσεων, τον Μάιο του 1948 εισήχθηκε από τον κυβερνήτη προς συζήτηση το σχέδιο του προτεινόμενου συντάγματος και προσδιορίστηκαν οι κατευθύνσεις του εκλογικού νόμου και τα χαρακτηριστικά του Νέου Νομοθετικού Συμβουλίου.¹⁵⁶ Η πρόβλεψη για πιο αναλογική εκπροσώπηση των δύο κοινοτήτων στο Νομοθετικό Συμβούλιο μετέβαλλε ουσιαστικά τους προηγούμενους συσχετισμούς, όταν η ψήφος της πλειοψηφίας δηλ. των Ελληνοκυπρίων ακυρωνόταν από τη συνεργασία των Τουρκοκυπρίων και της κυβέρνησης. Ωστόσο, οι συνταγματικές προτάσεις αντιμετωπίστηκαν με αμφισημία από τις δύο κοινότητες. Οι Τουρκοκύπριοι

¹⁵³ Σε ανοιχτή επιστολή του ο Kucuk προς το Στυλιανό Γονατά, (αντιπρόεδρο της ελληνικής κυβέρνησης) επιτίθεται εναντίον της ελληνικής πολιτικής που οδηγεί «την εν Ελλάδι Τουρκική μειονότητα σε εξαφάνιση και με την εμμονή στην ένωση οι έλληνες της Κύπρου θα πράξουν το ίδιο δια τους εν Κύπρω τούρκους». Βλέπε: ΙΑΥΕ, 1947/33/1,3, Ενημέρωση του ελληνικού υπουργείου Εξωτερικών από τον Α. Κουντουριώτη, Λευκωσία, 30-12-1947.

¹⁵⁴ Ρ.Κατσιαούνης, ό.π., 290-291.

¹⁵⁵ Από τα 32 άτομα που προσκλήθηκαν μόνο 18 συμμετείχαν. Από αυτούς οι Ελληνοκύπριοι ήταν δέκα .

¹⁵⁶ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Αι προτάσεις επί του παραχωρηθησομένου Συντάγματος», 12-5-1948' Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π., 62.

εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους για τον συσχετισμό των μελών του Νομοθετικού Συμβουλίου εκτιμώντας ότι οι προτάσεις για τη συγκρότησή του δεν προστάτευαν τα συμφέροντά τους, αφού οι Ελληνοκύπριοι θα τους έθεταν σε υποταγή.

Όπως ανέφερε ο Hassan Sasmaz, τουρκοκύπριος συνδικαλιστής, οι συνταγματικές προτάσεις, με την ασάφεια στη διατύπωσή τους, οδηγούσαν το νησί σε καθεστώς αυτοκυβέρνησης, κάτι που θα απέτρεπαν με την παρουσία τους στη Διασκεπτική οι Τουρκοκύπριοι, οι οποίοι στόχευαν στην προστασία της κοινότητας από την υιοθέτηση αρνητικών γι' αυτήν προτάσεων¹⁵⁷. Ωστόσο, οι Ελληνοκύπριοι θεωρούσαν ότι οι προβλεπόμενες συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, δεν άγγιζαν ούτε την αυτοκυβέρνηση, ουσιαστικά δε τους απομάκρυναν από τον στόχο τους που ήταν η ένωση. Δεν υπήρχε, λοιπόν, κοινή βάση για συμφωνία στο θέμα της εισαγωγής συνταγματικών μεταρρυθμίσεων. Χαρακτηριστική είναι η τοποθέτηση του δημάρχου Αμμοχώστου Αδάμου Αδάμαντος, ο οποίος επισήμανε ότι οι επιφυλαγμένες εξουσίες οι οποίες παρέχονταν στον κυβερνήτη *«θα αποτελούσαν τη δαμόκλεια σπάθην η οποία θα επικρέμαται του Νομοθετικού Συμβουλίου έτοιμη να εξουθενώσει την εξουσία του»*¹⁵⁸.

Παρά την κριτική η οποία ασκήθηκε στις επιμέρους διατάξεις του συντάγματος, στην ψηφοφορία, που ακολούθησε τον Ιούλιο 1948, οι προτάσεις αυτές υπερψηφίστηκαν, χωρίς ωστόσο να προχωρήσει η συνταγματική μεταρρύθμιση. Η μειωμένη αντιπροσωπευτικότητα και η αδυναμία σύγκλισης των διαφορετικών απόψεων οδήγησαν στην επ' αόριστον αναβολή των εργασιών της Διασκεπτικής¹⁵⁹ η οποία, όπως εκτιμά ο Creech Jones, υπήρξε η πιο πλήρης σύσκεψη των Βρετανών με τους κατοίκους της Κύπρου.¹⁶⁰

Το ΑΚΕΛ, μετά από απόφαση της πλειοψηφίας της Κεντρικής Επιτροπής του, σε συνεδρία στις 15 Μαΐου 1948, στη διάρκεια της οποίας αποδόθηκαν στον Π. Σέρβα ιδιοτελείς και υπόγειες διαβουλεύσεις με τον πρόεδρο της Διασκεπτικής Edward Jackson οι οποίες είχαν στόχο την προσωπική προβολή του,¹⁶¹ και κάτω από το βάρος της πολεμικής που το κόμμα δεχόταν από τη Δεξιά, εξ αιτίας της συμμετοχής, αποχώρησε μέσα σε κλίμα διαφωνιών. Αναφέρει ο Α. Ζιαρτίδης για το θέμα: *«Οι παράγοντες που*

¹⁵⁷ Εφημ. *Έθνος*, «Η τουρκική άποψις», 22-5-1948.

¹⁵⁸ Εφημ. *Έθνος*, «Ομιλία του Δημάρχου Αμμοχώστου», 22-5-1948.

¹⁵⁹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Η Διασκεπτικής ενέκρινε χθές δια ψήφων 11 έναντι 7 της λαϊκής παρατάξεως την προταθείσαν παρωδιάν συντάγματος», 22-5-1948.

¹⁶⁰ V16/13, Parliamentary Debates, Cyprus (Constitutional proposals), (14 Sep.- 25 Oct. 1948), Λονδίνο, 1948, 862.

¹⁶¹ Ρ. Κατσιαούνης, *Διασκεπτική*, ό.π., 433.

φύγαμε είναι δύο. Οι κακές προτάσεις και το βάρος της επίθεσης που υφιστάμεθα από την Δεξιά»¹⁶².

Η κυβέρνηση, λοιπόν, στις 12 Αυγούστου διέλυσε τη Διασκεπτική και διακήρυξε ότι το ενωτικό πρόβλημα ούτε εμελετήθη, αλλά ούτε η ίδια είναι έτοιμη για την παραχώρηση αυτοκυβέρνησης¹⁶³. Έτσι το αποικιακό καθεστώς συνέχισε να λειτουργεί όπως διαμορφώθηκε μετά τα γεγονότα του 1931. Ο εκδημοκρατισμός συνέχισε να λειτουργεί σε περιοριστικά πλαίσια, γεγονός που άρχισε να προβληματίζει παράγοντες στη Βρετανία.

Η διαδικασία της Διασκεπτικής αντιμετωπίζεται ως μια εν δυνάμει προσπάθεια η οποία θα οδηγούσε σε μεταβολή του καθεστώτος της Κύπρου. Ο Νίκος Κρανιδιώτης εκτιμά ότι, παρόλο που το προταθέν σχέδιο του συντάγματος ήταν αποικιακού χαρακτήρα¹⁶⁴, θα μπορούσε με διαπραγματεύσεις να βελτιωθεί, έτσι, ώστε να εγκαθιδρυθεί μια πιο φιλελεύθερη μορφή διακυβέρνησης, η οποία ακολουθώντας την πορεία της αποαποικιοποίησης θα οδηγούσε σταδιακά το νησί στην πλήρη ανεξαρτησία¹⁶⁵. Μια αξιόλογη, λοιπόν, πρωτοβουλία για επίλυση του κυπριακού προβλήματος δεν μπόρεσε να υλοποιηθεί, όπως αναφέρει ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου.¹⁶⁶

Η πολιτική πρωτοβουλία των Βρετανών, που αφορούσε την Κύπρο, η οποία εκδηλώθηκε ως μεθόδευση για προώθηση συνταγματικών μεταρρυθμίσεων και εσωτερικής φιλελευθεροποίησης, όπως αναφέρει ο Π. Κιτρομηλίδης, ενσωματώθηκε στον άξονα της «ιδεολογικής συνέχειας με τα προπολεμικά σχήματα και απέκλεισε και αυτό ακόμη το ενδεχόμενο της σοβαρής εξέτασης.»¹⁶⁷

¹⁶² Π. Παιονίδης, ό.π.,60: Ο ίδιος ο Σέρβας, αναφέρει: Στις επαφές που είχα με τον Τζάκσον μου έλεγε: «Κύριε δήμαρχε, αν το σύνταγμα δουλέψει δέκα χρόνια καλά, θα έχετε κατόπιν το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης και μέσα στην αυτοδιάθεση περικλείεται η ένωση». Βλέπε: Σούλα Ζαβού, *Τα πολιτικά κόμματα*, ό.π.,142. Ο Α. Φάντης όμως αναφέρει ότι δεν διατυπώθηκε από το Σέρβα η θέση αυτή στην Κεντρική Επιτροπή, στο: Κατσιαούνης, ό.π., 433.

¹⁶³ Φ. Ιωάννου, ό.π., 379.

¹⁶⁴ Η αδιέξοδος κατάσταση και η στασιμότητα που παρουσίαζε η κυπριακή υπόθεση αλλά και συγκεκριμένη μεθόδευση δέχτηκαν κριτική και από παράγοντες στην Ελλάδα. Αναφέρει ο Α. Κουντουμάς, 19-5-1948: «Καθυστερεί η προώθηση της Ανεξαρτησίας όπως σε άλλες αποικίες π.χ Κεϋλάνη. Η Αγγλία με αλχημικές και κομπογιαννίτικες μεθόδους προωρισμένες να εξαπατήσουν μόνο πολύ μικρά παιδιά εξακολουθεί φράττουσα πεισματωδώς το δρόμο της πολιτικής χειραφέτησης του κυπριακού λαού». Βλέπε: ΙΑΥΕ, 1948/88/1, *Κύπρος*, Α. Κουντουμάς προς Α. Κουντουριώτη, 19-5-1948.

¹⁶⁵ Ν. Κρανιδιώτης, *Δύσκολα χρόνια. Κύπρος 1950-1960*, Εστία, Αθήνα, 1981,26.

¹⁶⁶ Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π., 64.

¹⁶⁷ Π. Κιτρομηλίδης, «Το ιδεολογικό πλαίσιο της πολιτικής ζωής της Κύπρου: Κριτική θεώρηση», *Κύπρος. Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, στο Γ. Τενεκίδης, Γ. Κρανιδιώτης,(επ.) Αθήνα, 2000, 453.

4.5. Ο συνδικαλισμός στη σκιά των πολιτικών εξελίξεων: Η επιβεβαίωση της τριχοτόμησης του εργατικού κινήματος

Η ανάπτυξη των συνδικαλιστικών οργανώσεων σηματοδοτεί την απόκτηση όλων των οργανωτικών, θεσμικών και ιδεολογικών χαρακτηριστικών τα οποία τους παρέχουν δυνατότητες να συμμετάσχουν στη διαμόρφωση των κεντρικών πολιτικών επιλογών.¹⁶⁸ Βέβαια, για μια περιοχή αποικιοκρατούμενη, όπου οι επιλογές καθορίζονταν από το αποικιακό καθεστώς, οι δυνατότητες λειτουργούσαν περιοριστικά.

Ωστόσο, η αναγνωρισιμότητα της επιρροής των συνδικαλιστικών οργανώσεων στην κοινωνία ενσωματώθηκε στα κριτήρια της βρετανικής διοίκησης για τον καθορισμό της σύνθεσης της Διασκεπτικής Συνέλευσης. Έτσι οι εκπρόσωποι των συλλογικών συμφερόντων προσκλήθηκαν από τους Βρετανούς για να συμμετάσχουν στη Διασκεπτική. Η πρόσκληση λειτούργησε σε διάφορα επίπεδα. Ο συνδικαλισμός και τα οργανωμένα σύνολα αναγνωρίστηκαν ως φορείς έκφρασης πολιτικής. Παράλληλα, επιβεβαιώθηκε η τριχοτόμηση του συνδικαλιστικού κινήματος, αφού οι προσκλήσεις απευθύνθηκαν στις Παλαιές, τις Νέες και τις Τουρκοκυπριακές οργανώσεις, αλλά και η αριθμητική υπεροχή των Παλαιών έναντι των Νέων συντεχνιών και των Τουρκοκυπριακών οργανώσεων. Οι Παλαιές συντεχνίες, με 86 οργανώσεις, θα εκπροσωπούνταν από δύο εκπροσώπους, οι Νέες, με 27 οργανώσεις μέλη και οι Τουρκοκυπριακές με 18 πρωτοβάθμιες, θα έστελναν στη Διασκεπτική η κάθε μία από έναν εκπρόσωπο¹⁶⁹.

Το γεγονός ότι οι Βρετανοί δεν επιχείρησαν ενιαία εκπροσώπηση του συνδικαλιστικού κινήματος εξυπηρετούσε τόσο την αρχή του *διαίρει και βασίλευε* όσο και την αντιπαράθεση μεταξύ των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Έτσι, ακολουθώντας τον άξονα της τριχοτόμησης οι συνδικαλιστικές οργανώσεις εκφράστηκαν ανομοιογενώς στη διαδικασία. Βέβαια, η Διασκεπτική δεν επηρέασε τη συλλογική δράση μόνο στο επίπεδο της συμμετοχής, αλλά και στο επίπεδο της πρόσληψής της από τους συνδικαλιστές. Η αμφίσημη προσέγγιση της διαδικασίας από τις συνδικαλιστικές παρατάξεις, υπαγορευμένη από ιδεολογικές, πολιτικές και εθνικές επιρροές, επιβεβαίωσε την έλλειψη πολιτικής αυτοτέλειας στον συνδικαλισμό, τη διάσταση, η οποία υπήρχε στις μεταξύ των οργανώσεων σχέσεις, και τη δυσκολία οικοδόμησης σχέσεων συνεργασίας.

¹⁶⁸ Μ. Ψημίτης, *Κορπορατιστική διαμεσολάβηση και κοινωνικός έλεγχος*, Αθήνα, 1999, 209.

¹⁶⁹ Για τα αριθμητικά δεδομένα στο V49/6, *Labour conditions in 1947*, «Sessional paper no4 of 1948», Government of Cyprus, Λευκωσία.

Πράγματι, οι θέσεις της ΠΕΟ και της ΣΕΚ ήταν κατ'αντιστοιχία συνεπείς στις τοποθετήσεις της Αριστεράς και Δεξιάς παράταξης. Σύμφωνα με αξιωματούχους της ΣΕΚ, η οποία ακολουθώντας τη γραμμή της Εθναρχίας δεν έλαβε μέρος, η συμμετοχή της ΠΕΟ συνέβαλε στη διεύρυνση του χάσματος μεταξύ των συνδικαλιστικών παρατάξεων¹⁷⁰. Εξάλλου, η επιχειρηματολογία της ΠΕΟ για τη συμμετοχή της κινήθηκε στον ίδιο άξονα με το ΑΚΕΛ. Σε άρθρο του στην εφημερίδα *Ανεξάρτητος* ο Α. Ζιαρτίδης (Γ. Γραμματέας της ΠΕΟ) εξέφραζε, αφενός τον προβληματισμό του για την αποτελεσματικότητα των συνταγματικών μεταρρυθμίσεων και παράλληλα εκτιμούσε ότι υποκρύπτονται κίνδυνοι παραπλάνησης του λαού δημιουργώντας του την αυταπάτη ότι με τη διατήρηση της αποικιακής διοίκησης θα κέρδιζε την ευημερία. Έτσι θεωρούσε ότι « η υιοθέτηση της τακτικής της Δεξιάς και η αποχή ενείχε τον κίνδυνο της πιθανής επικράτησης τυχοδιωκτικών στοιχείων στην κοινωνική και πολιτική ζωή του τόπου».¹⁷¹

Επιπλέον, στη διάρκεια της συζήτησης των συνταγματικών προτάσεων οι τοποθετήσεις οι οποίες διατυπώθηκαν από την ΠΕΟ ήταν ταυτόσημες προς τις απόψεις του ΑΚΕΛ. Συμμετείχαν με «σαφείς όρους εντολής και οι όροι αυτοί προϋπόθεταν μόνο συμμετοχή για εξασφάλιση αυτοκυβέρνησης.»¹⁷²

Το πλαίσιο αυτών των εξελίξεων επηρέασε αρνητικά τις σχέσεις των Παλαιών και των Τουρκοκυπριακών Συντεχνιών. Ωστόσο δεν προκλήθηκε τομή στην πορεία της συνεργασίας η οποία είχε υπογραφεί πριν από την έναρξη της απεργίας των μεταλλωρύχων¹⁷³. Γεγονός είναι ότι οι ομιλίες των τουρκοκυπρίων συνδικαλιστών στη Διασκεπτική επικεντρώθηκαν στις σχέσεις με τους Ελληνοκυπρίους. Ο Hassan Sasmaz, αλλά και ο Infan Huseyn, τουρκοκύπριοι συνδικαλιστές, κατηγορήσαν τους Ελληνοκυπρίους για καταπίεση, απέρριψαν την προοπτική για αυτοκυβέρνηση και τόνισαν ότι σε περίπτωση που η Βρετανία προτίθετο να παραχωρήσει την Κύπρο σε άλλη χώρα αυτή θα έπρεπε να είναι η Τουρκία.¹⁷⁴ Ο λόγος, λοιπόν, των ελληνοκυπρίων και των τουρκοκυπρίων συνδικαλιστών στη διάρκεια της διαδικασίας ήταν συνεπής στις γενικότερες αντιλήψεις κάθε κοινότητας. Άρχισε να διεισδύει ο εθνικισμός και στα εργατικά στρώματα ως αποτέλεσμα των πολιτικών επιρροών.

¹⁷⁰ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 249.

¹⁷¹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Το εργατικό κίνημα και η Διασκεπτική Συνέλευσις», 7-8-1947: (Η επιστολή εστάλη στον Ν.Κ. Φύλακα αλλά δεν δημοσιεύθηκε).

¹⁷² Εφ. *Δημοκράτης*, «Ομιλεί ο Α. Φάντης», 22-5-1948.

¹⁷³ Είχε ήδη υπογραφεί πρωτόκολλο συνεργασίας για το οποίο υπάρχει σχετική αναφορά στις επόμενες σελίδες.

¹⁷⁴ Εφ. *Έθνος*, «Η τουρκική άποψις» 22-5-1948.

4.6. Η συλλογική δράση στο πλαίσιο του πολωτικού κλίματος και του ανταγωνισμού

4.6.1. Η προσπάθεια επικράτησης στο χώρο της εργασίας

Η συλλογική δράση στον χώρο της μισθωτής εργασίας, συνιστά γόνιμη διαδικασία, που τα αποτελέσματά της, όμως, καθορίζονται από εξωτερικές επεμβάσεις στα πλαίσια του υπάρχοντος κοινωνικού σχηματισμού.¹⁷⁵ Στη μεταπολεμική περίοδο η συλλογική δράση στο νησί καθορίστηκε από τον ιδεολογικό και πολιτικό διπολισμό στην ελληνοκυπριακή κοινότητα, αλλά και από την παρουσία των Τουρκοκυπρίων. Η διάσταση της διαφορετικότητας στα οργανωμένα σύνολα καταγράφεται με ιδιαίτερη βαρύτητα, αφού προκαλούσε τομές στις εκφάνσεις της συλλογικής δράσης.

Οι προσπάθειες των συντεχνιών της Αριστεράς για διαμόρφωση κοινών τόπων λειτουργίας των συνδικαλιστικών οργανώσεων συνάντησαν την άρνηση της ΣΕΚ.¹⁷⁶ Η πρόταση που έκανε, λοιπόν, ο Α. Ζιαρτίδης προς τη ΣΕΚ το 1945 για συνεργασία απορρίφθηκε στις 2-9-1945, κατά τη διάρκεια του ετήσιου συνεδρίου της, μετά από σύντομη συζήτηση¹⁷⁷. Παρόλο που αποφασίστηκε από τους συνέδρους να καταβληθούν προσπάθειες ώστε να συμπεριληφθούν στη δύναμη της ΣΕΚ «*αι Σοσιαλιστικάί Συντεχνίαι Πάφου*» και να αναπτυχθεί «*εγκάρδιος συνεργασία με τις Τουρκικές Συντεχνίες*», εντούτοις αποκλείστηκε οποιαδήποτε συνεργασία με τις *Παλαιές Συντεχνίες*¹⁷⁸. Η αρνητική στάση για συνεργασία δεν μεταβλήθηκε ακόμα και όταν ιδρύθηκε η ΠΕΟ, ως μετεξέλιξη της ΠΣΕ το 1946, η οποία έδωσε στα μέλη της δικαίωμα πολιτικής χειραφέτησης. Η οργανωτική κίνηση των Παλαιών συντεχνιών δεν προσλήφθηκε ως πρόθεση για άμβλυνση των διαφορών μεταξύ των συνδικαλιστικών παρατάξεων. Έτσι, δεν προχώρησε ο σχεδιασμός της ΠΕΟ για συγκρότηση Ενιαίου Συνδικαλιστικού Φορέα, ο οποίος θα αποτελούσε πιο αποτελεσματική δύναμη στην ικανοποίηση των στόχων των εργατικών τάξεων.¹⁷⁹ Διατηρήθηκε, λοιπόν, ο υφιστάμενος ανταγωνισμός και το πολωτικό κλίμα ως μόνιμα χαρακτηριστικά του κυπριακού συνδικαλιστικού κινήματος κατά τη διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Τα φαινόμενα αυτά ακολουθούν το διεθνές παράδειγμα, όπου ο

¹⁷⁵ Χ.Ιωάννου, *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, 1989, 21.

¹⁷⁶ Η ΣΕΚ παραδέχεται ότι έγιναν πολλές προσπάθειες για προσέγγιση των δύο συντεχνιών που όμως απορρίφθηκαν όλες λόγω καχυποψίας για την ειλικρίνεια των Παλαιών συντεχνιών. Βλέπε: Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 209-213.

¹⁷⁷ CO67/323/4, *Political situation in Cyprus*, "Labour", Σεπτέμβριος, 1945.

¹⁷⁸ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 207.

¹⁷⁹ Π. Βαρνάβας, *Ανασκαλίζοντας την ιστορία*, ό.π., 36.

διεθνής συνδικαλισμός, εκφραζόμενος από τη ΠΣΟ, κάτω από τις επιρροές του Ψυχρού πολέμου, οδηγείται σε διάσπαση το 1949 και ιδρύεται στο Λονδίνο η Διεθνής Συνομοσπονδία Εργατικών Συνδικάτων (Δ.Σ.Ε.Ε.Σ.). Ενσωματώνοντας αυτές τις εξελίξεις η ΠΕΟ παρέμεινε πιστή στην ΠΣΟ¹⁸⁰, ενώ η ΣΕΚ εντάχθηκε στον νέο συνδικαλιστικό φορέα συμμετέχοντας, μάλιστα, στη γενέθλια διαδικασία.¹⁸¹

Εξάλλου και στην Ελλάδα το συνδικαλιστικό κίνημα δέχτηκε ξένες επιρροές με αποκορύφωμα τις εξελίξεις που διαδραματίστηκαν στο ένατο συνέδριο της ΓΣΕΕ στις 28-3-1948 όταν οι Αμερικανοί ενεπλάκησαν άμεσα στην οργάνωση του συνεδρίου. Σύμφωνα, λοιπόν, με τις εντολές των Αμερικανών προϋπόθεση της σύγκλησης του συνεδρίου ήταν η απομάκρυνση των αριστερών στοιχείων από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, γεγονός που πραγματοποιήθηκε χωρίς, ωστόσο, τη διατήρηση της ενότητας του συνεδρίου.¹⁸²

Στην Κύπρο η συλλογική δράση, ως συνιστώσα της γενικότερης πολιτικής και ιδεολογικής αντιπαράθεσης, ακολούθησε τη διαλεκτική της ικανοποίησης των κοινωνικών και εθνικών στόχων. Η διάσταση στο συνδικαλιστικό κίνημα καταγράφηκε όχι μόνο στη διαδικασία της Διασκεπτικής, αλλά και στον εορτασμό της εργατικής Πρωτομαγιάς.¹⁸³ Μεγαλύτερη, όμως, ένταση, με φαινόμενα παθογένειας, εκδηλώθηκε στη συλλογική δράση κατά τη διάρκεια των εργατικών απεργιών.

Η αριθμητική υπεροχή της ΠΕΟ δημιουργούσε ανησυχίες στη Δεξιά παράταξη και την ίδια τη ΣΕΚ, η οποία απέδιδε την αδυναμία της στην ανεπάρκεια των οικονομικών πόρων¹⁸⁴. Όμως, και ελλαδικοί παράγοντες προβληματίζονταν για το χαμηλό βαθμό επιρροής της ΣΕΚ στα εργατικά στρώματα. Φορείς της ελληνικής κοινωνικής και πολιτικής ζωής πρότειναν μέτρα για τη στήριξη των Νέων Συντεχνιών, ώστε να προστατευθεί ο «εθνικισμός του ελληνικού κυπριακού εργατοϋπαλληλικού στοιχείου». Σε απόρρητη έκθεση του προς τον Κων. Τσαλδάρη, ο βουλευτής Πειραιά Δημ. Κ. Σφαέλλος, ο οποίος επισκέφθηκε την Κύπρο και είχε επαφές με παράγοντες του τόπου, μεταξύ άλλων εισηγείται την οικονομική ενίσχυση των Νέων Συντεχνιών, την προώθηση των επαφών και της συνεργασίας της ΣΕΚ με τις εθνικές συνδικαλιστικές οργανώσεις της Ελλάδας (Εθνική Ρεφορμιστική Παράταξη, ΕΡΕΠ)¹⁸⁵ και την οικονομική ενίσχυση της *Εργατικής*

¹⁸⁰ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 219.

¹⁸¹ Γ.Γρηγοριάδης, ό.π., 351.

¹⁸² Γ.Κουκουλές, «Η συνέχεια στην Ιστορία ως τραγική επανάληψη-Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948», Χ.Φλάισερ (επ.), *Η Ελλάδα '36-49*, ό.π., 287-288.

¹⁸³ CO67/323/3, *Political situation*, Μάιος, 1945.

¹⁸⁴ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 196.

¹⁸⁵ Το ελληνικό συνδικαλιστικό λειτουργούσε κάτω από τις ξένες επιρροές, αρχικά των Βρετανών και αργότερα των Αμερικανών.

Φωνής, εφημερίδας των Νέων Συντεχνιών¹⁸⁶. Οι προτάσεις για στήριξη των Νέων Συντεχνιών, οι οποίες αποτελούσαν «την μόνην εθνικήν αντικομμουνιστική συνδικαλιστικήν οργάνωσιν εργατών και υπαλλήλων», επανήλθαν το 1948 στο πλαίσιο της λειτουργίας φορέα που είχε σκοπό την ενίσχυση του απόδημου ελληνισμού. Με τη σταθερή αντίληψη ότι «η εργατική τάξη αποτελεί ευάλωτον λείαν δια τους πράκτορας της Ερυθράς Μέκκας» μεθοδεύτηκαν πρακτικές¹⁸⁷ οι οποίες θα έδιναν ώθηση στον πυλώνα των δεξιών οργανώσεων δηλ. τις Νέες Συντεχνίες, κίνηση ενταγμένη στα πλαίσια του αντικομμουνισμού. Τα μέτρα θα κινούνταν σε δύο επίπεδα. Θα περιλάμβαναν μέτρα αμύνης, αλλά και επίθεσης κατά του κομμουνισμού. Η Εργατική Εστία ανέλαβε να υλοποιήσει την οικονομική ενίσχυση της Εργατικής Φωνής με επιχορήγηση.¹⁸⁸ Ωστόσο, τα μέτρα δεν ανέτρεψαν τη θέση των δύο συνδικαλιστικών παρατάξεων. Ακόμα και το 1949, όταν το γενικότερο πολιτικό κλίμα ευνόησε την προς τα δεξιά στροφή και οι Παλαιές Συντεχνίες παρουσίασαν σχετική συρρίκνωση, η αναλογία στα ποσοστά των δύο συντεχνιών δεν αντιστράφηκε.

Ο διευθυντής εργασίας Η. Ε. Chudleigh παρατηρεί σε έκθεσή του για το 1949 ότι η σχετική μείωση που σημειώθηκε στους πρώτους μήνες στη δύναμη των Παλαιών Συντεχνιών ήταν αποτέλεσμα διαφόρων αμφίρροπων παραγόντων, μεταξύ των οποίων η αντίδραση στο απεργιακό κύμα του 1948, την οικονομική κρίση, την ανεργία, και τα πολιτικά γεγονότα¹⁸⁹. Όπως, μάλιστα, επισημαίνει ο Μιχαλάκης Ιωάννου, ο οποίος διετέλεσε Γεν. Γραμματέας της ΣΕΚ, η τελευταία δεν μπόρεσε να επωφεληθεί των ευνοϊκών περιστάσεων και να αναβαθμίσει σημαντικά τη θέση της έναντι των «κομμουνιστών συναγωνιστών και αντιπάλων λόγω των αδυναμιών της»¹⁹⁰, στις οποίες ενσωματώνεται και η έλλειψη ικανών οργανωτικών στελεχών¹⁹¹. Έτσι το προβάδισμα των Παλαιών Συντεχνιών διατηρείται σταθερό.

¹⁸⁶ ΙΑΥΕ, 1948, 42/4, 2, *Απόρρητος εμπιστευτική έκθεση*, Δημ. Κ. Σφαέλος, Βουλευτής Πειραιά, προς Κ. Τσαλδάρη, αντιπρόεδρο της Ελληνικής Κυβερνήσεως, Αθήνα, 30-7-1947.

¹⁸⁷ Κάποια από τα μέτρα κρίθηκαν ανεφάρμοστα λόγω της «αρρυθμίας και αναταραχής» που βρισκόταν τότε το συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα.

¹⁸⁸ ΙΑΥΕ, 1948/25/5, *Απόδημος Ελληνισμός*, «Συνοπτικόν πρακτικόν 6^{ης} συνεδριάσεως Επιτροπής Μελέτης μέσων προωθήσεως των μεταξύ Ελλάδος και Κύπρου πνευματικών και οικονομικών σχέσεων», Αθήνα, 17-5-1948.

¹⁸⁹ Cyprus. Annual report 1949, "Labour conditions in Cyprus", Λευκωσία, 1950.

¹⁹⁰ Μιχ. Ιωάννου, *Οι εργατικοί αγώνες της ΣΕΚ*, ό.π., 10-12.

¹⁹¹ Εφημ. *Ελευθερία*, «Η κύρια αδυναμία», 26-6-1949.

ΕΤΟΣ ¹⁹²	ΠΕΟ	ΣΕΚ	ΑΝΑΛΟΓΙΑ
1947	11259	1145	9,8: 1
1948	9604	2641	3,6: 1
1949	9447	3599	2,7:1

Οι ανταγωνισμοί που αναπτύσσονταν από τις δύο συνδικαλιστικές οργανώσεις με σκοπό την ενίσχυση τους στο χώρο της αγοράς εργασίας ενσωμάτωναν και εκπαιδευτικούς μηχανισμούς όπως ήταν οι συντεχνιακές σχολές. Οι αριστερές οργανώσεις προώθησαν το θέμα της διαπαιδαγώγησης νέων στελεχών από πολύ νωρίς με μορφωτικούς συλλόγους και μαθήματα συντεχνιακού περιεχομένου προβάλλοντας, αργότερα, ακόμα και πρότυπα οργάνωσης συντεχνιακών σχολών¹⁹³. Η ΣΕΚ λειτουργώντας ανταγωνιστικά επιχείρησε να προωθήσει το θέμα της οργάνωσης μέσα από εβδομαδιαία επιμορφωτικά μαθήματα προς τα μέλη της, μετά από απόφαση του Ε' Παγκύπριου Νεοσυντεχνιακού Συνεδρίου το 1949¹⁹⁴.

Η αντιπαράθεση μεταξύ των αριστερών και δεξιών συντεχνιών διαπιστώθηκε και στις εργατικές κινητοποιήσεις, οι οποίες εκδηλώθηκαν παράλληλα στα πολιτικά γεγονότα, ως έκφραση της συλλογικής δράσης της περιόδου. Πράγματι, τα τρέχοντα πολιτικά γεγονότα δεν έθεσαν στο περιθώριο τις εργατικές διεκδικήσεις για επαναδιαπραγμάτευση των εργασιακών όρων και βελτίωση της θέσης των εργατών. Η συλλογική δράση προς αυτή την κατεύθυνση αναδείχθηκε με διεκδικητικούς αγώνες οι οποίοι υποστηρίχθηκαν από το ΑΚΕΛ.¹⁹⁵ Έλληνες, μάλιστα, αξιωματούχοι θεωρούσαν ότι οι κοινωνικοί αγώνες «υποδαυλίζονται από τους Βρετανούς δια να νεκρώνονται οι εθνικοί στόχοι» και να εξασφαλίζεται έτσι η παραμονή τους στο νησί.¹⁹⁶

Η απουσία ενότητας η οποία χαρακτήριζε την πολιτική ζωή ενσωματώθηκε στα χαρακτηριστικά των απεργιών οι οποίες διεξήχθησαν μέσα σε πλαίσιο ανταγωνισμού και αντιπαράθεσης. Με αμφίσημο τρόπο εκδηλώθηκαν, προσλήφθηκαν και ιστορήθηκαν οι απεργίες οι οποίες διεξήχθησαν στο διάστημα 1945-49. Κάποιες, μάλιστα, από τις

¹⁹² Πηγές για τα δεδομένα του πίνακα υπήρξαν οι εκθέσεις του τομέα εργασίας για το 1948 και 1954.

¹⁹³ Εφημ. *Εργατικά Νέα*, «Πώς θα οργανώσουμε μια σχολή συντεχνιακών στελεχών», 1-6-1947.

¹⁹⁴ Εφημ. *Ελευθερία*, 28-6-1949.

¹⁹⁵ ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κ.Κ.Ε.*, ό.π.

¹⁹⁶ ΙΑΥΕ, 1948, 42/4,2, *Απόρρητος εμπιστευτική έκθεση προς τον κ. Τσαλδάρη*, ό.π. 30-7-1947.

κινητοποιήσεις αυτές εντάσσονται στην προσπάθεια των συνδικαλιστικών οργανώσεων για κατοχύρωση της συνύπαρξης και της αλληλοαναγνώρισης.¹⁹⁷

Σπουδαιότερης σημειολογικής σημασίας είναι οι απεργίες οι οποίες διεξήχθησαν την περίοδο 1947-1948, κάποιες, μάλιστα, από αυτές οφείλονται στην ανεπάρκεια ή και την καταστρατήγηση των θεσμοποιημένων διαδικασιών συλλογικής διαπραγμάτευσης¹⁹⁸. Με τις απεργίες τα εργατικά σωματεία, τα οποία στο εργασιακό πλαίσιο της ελεύθερης οικονομίας αποτελούν τον *αδύνατο κρίκο*,¹⁹⁹ επιδίωκαν να ενισχύσουν τη θέση τους ώστε να πιέσουν την εργοδοσία να αποδεχτεί τα αιτήματά τους, κινήσεις, όμως, οι οποίες συναντούσαν εμπόδια στον διπολισμό που ακολουθούσε το συνδικαλιστικό κίνημα. Η δυναμική των απεργιών τεμνόταν, λοιπόν, κάθετα από αυτό το φαινόμενο.

4.6.2. Στον απόηχο των πολιτικών διεργασιών: Μορφές συλλογικής δράσης διαφορετικής προέλευσης και στόχευσης (Lock out και Closed-shop)

Η εξέλιξη των απεργιών συνδέεται με τις συνδικαλιστικές ελευθερίες και αποτελεί τον αντιπροσωπευτικό δείκτη της ανάπτυξης του συνδικαλισμού. Τα χαρακτηριστικά των απεργιών, κάθε φορά, δηλώνουν τη δυναμικότητα του εργατικού κινήματος, αλλά και την ωρίμανσή του.

Οι εργαζόμενοι χρησιμοποιώντας ως εργαλείο την απεργία σκοπεύουν στην επιβολή ενός κόστους στον εργοδότη, ώστε αυτός να ικανοποιήσει τα αιτήματά τους και έτσι το εργατικό σωματείο να ενισχυθεί. Υπενθυμίζοντας τη ρήση του Α. Ζιαρτίδη ότι στην Κύπρο «το εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα από το 1944 μέχρι το 1948 διανύει την περίοδο της απογείωσης του»²⁰⁰ θα επιχειρηθεί σε αυτό το σημείο η καταγραφή της δυναμικής του εργατικού κινήματος στις απεργιακές κινητοποιήσεις, κυρίως, την περίοδο 1947 και 1948 και θα επιχειρηθεί η αναπαράσταση των πιο σημαντικών απεργιών της περιόδου ώστε να προσδιορισθούν τα κύρια χαρακτηριστικά τους.

Η συλλογική δράση στο επίπεδο των χαρακτηριστικών γνώρισε από το 1947 πρωτόγνωρα φαινόμενα, όπως η χρήση του *lock out*,²⁰¹ εκδήλωση των εργοδοτών, και η

¹⁹⁷ Μ. Ιωάννου, ό.π., 260.

¹⁹⁸ Χ. Ιωάννου, ό.π., 32.

¹⁹⁹ Μ. Ψημίτης, ό.π., 10.

²⁰⁰ *Αγώνες για τον τιμάρθμο*, έκδ. ΠΕΟ, Λευκωσία, 14.

²⁰¹ Τον Ιανουάριο του 1941 εν όψει της αναθεώρησης του νόμου εγγραφής των συντεχνιών τέθηκε από τις εργατικές ενώσεις ως αίτημα στον εργατικό σύμβουλο Χάλλ να θεσμοθετηθεί η απαγόρευση του *lock out*. Βλέπε: Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Ο νόμος περί συντεχνιών», 25-1-1941.

επικέντρωση της προσπάθειας των αριστερών εργατικών σωματείων στην επιβολή του *closed-shop*. Με την εμφάνιση των δύο αυτών παραμέτρων στη συλλογική δράση διαμορφώθηκε νέο τοπίο στη δόμηση των συνδικαλιστικών σχέσεων.

Αναφέρεται στην έκθεση δράσης της ΠΕΟ για την περίοδο 1-4-1946 μέχρι 30-4-1947: «Το 1947 υπήρξε κάπως πρωτότυπο. Παρέδωσε στην ιστορία του κυπριακού εργατικού κινήματος τα πρώτα οργανωμένα *Lock Outs* που η Εκτελεστική Επιτροπή της ΠΕΟ τα χαρακτήρισε ως τη μεταπολεμική αντεπίθεση της εργοδοσίας ενάντια στις κατακτήσεις της εργατικής τάξης.»²⁰² Βέβαια, ο νόμος του 1941 για εγγραφή των συντεχνιών έμμεσα επέτρεπε την κήρυξη *lock-outs* αρκεί να μη γίνονταν για εξαναγκασμό της κυβέρνησης. (άρθρα 52-53). Είναι γεγονός ότι το *lock out*²⁰³ ως εργαλείο πίεσης από την πλευρά του εργοδότη, δίνει τη δυνατότητα ακύρωσης της αποτελεσματικότητας της συλλογικής δράσης των εργατών με πρακτικές του ίδιου του εργοδότη²⁰⁴, ο οποίος αναστέλλοντας τις παραγωγικές διαδικασίες προσπαθεί να εμποδίσει τους εργάτες να χρησιμοποιήσουν οι ίδιοι την απεργία ως εργαλείο ενίσχυσης της διαπραγματευτικής τους θέσης.²⁰⁵ Οι διαβουλεύσεις και ο διάλογος για εργασιακά θέματα που μπορούν να άρουν την ετερογένεια συμφερόντων μεταξύ εργατών και εργοδοτών²⁰⁶ αντικαθίστανται σε αυτή την περίπτωση από την πρωτοβουλία των εργοδοτών για διακοπή της παραγωγικής διαδικασίας.

Το *lock out* συμπεριλαμβανόταν στα λαμβανόμενα από τους εργοδότες μέτρα για ισχυροποίηση της θέσης τους έναντι των εργατών. Προκαλούσε, βέβαια, προβλήματα στον κανονικό ρυθμό της παραγωγής, όμως, οι εργοδότες θεωρούσαν σπουδαιότερη την επίλυση της διαφοράς τους με αυτόν τον τρόπο²⁰⁷, αφού οι ίδιοι μπορούν να διαχειρίζονται το πλαίσιο λειτουργίας της παραγωγικής διαδικασίας αφαιρώντας, όμως, από τους εργάτες συνδικαλιστικά δικαιώματα και, κυρίως, το δικαίωμα της απεργίας.

Στην έκθεση της Διοίκησης για το 1947, όσον αφορά τα θέματα της εργασίας, επισημαίνεται ότι από τις 28 εργατικές διαφορές που προκλήθηκαν σε διάφορους εργασιακούς χώρους 7 κατέληξαν σε *lock outs*. Άλλες 15 κατέληξαν σε απεργία και 6

²⁰² Έκθεση Δράσης του Γενικού Συμβουλίου της ΠΕΟ για την περίοδο 1-4-1946 έως 30-4-1947, στο Π.Βαρνάβα, *Ανασκαλίζοντας την ιστορία*, ό.π., 33· *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ο.π., 121.

²⁰³ Ο φόβος των συνδικαλιστών στη ρησιμοποίηση του *lock-out* εκδηλώθηκε στη διάρκεια της πρώτης παγκύπριας συνδιάσκεψης το 1939 και έτσι τέθηκε ως αίτημα να θεσμοθετηθεί η απαγόρευση του. Βλέπε 4^ο κεφάλαιο.

²⁰⁴ Χρ. Ιωάννου, ό.π., 31.

²⁰⁵ Χρ. Ιωάννου, ό.π., 86.

²⁰⁶ Claus Offe, *Κοινωνία της εργασίας*, ό.π., 22.

²⁰⁷ Κ.Φουντανόπουλος, ό.π., 107.

διευθετήθηκαν χωρίς διακοπή εργασίας²⁰⁸. Συγκεκριμένα από τις 8 έως τις 22 Ιανουαρίου 1947 ο Σύνδεσμος Εργολάβων Οικοδομών Λευκωσίας προχώρησε σε *lock out* με στόχο την πρόληψη των απεργιακών κινητοποιήσεων των εργαζομένων στις οικοδομές²⁰⁹. Τον Μάιο του ίδιου έτους η Κυπριακή Μεταλλευτική Εταιρεία, επιδιώκοντας να ασκήσει πίεση στους εργάτες, οι οποίοι θα προχωρούσαν σε απεργία για τον εορτασμό της Πρωτομαγιάς, προχώρησε στην κήρυξη *lock out*. Επιπλέον στην υποδηματοποιία Αβρααμίδη, η ανταπεργία της 20^{ης} Ιανουαρίου δικαιολογήθηκε ως αποτέλεσμα της δυσaráσκειας των εργοδοτών από την εργασία των εργατών.²¹⁰

Την ίδια περίοδο συνδικαλιστικές οργανώσεις (Παλαιές Συντεχνίες) επανέφεραν²¹¹ το αίτημα του *closed- shop* το οποίο ως αίτημα τέθηκε από τις πρώτες απεργίες τη δεκαετία του 1920, αλλά ενσωματώθηκε στην πρώτη συλλογική σύμβαση των οικοδόμων χωρίς επιτυχία εφαρμογής. Με το αίτημα επιδιώκεται η πρόσληψη οργανωμένων εργατών. Με τον τρόπο αυτό τα ισχυρά συνδικάτα εξαναγκάζουν, αφενός τους εργοδότες να αναγνωρίσουν το εργατικό σωματείο ως επίσημο εταίρο στις αποφάσεις τους, παρεμβαίνοντας στο δικαίωμα τους για επιλογή συνεργατών και, αφετέρου, ασκείται πίεση προς τους ανοργάνωτους εργάτες, ώστε να εγγραφούν στο σωματείο το οποίο παρουσιάζει υπεροχή. Από την ισχυρή συνδικαλιστική παράταξη επιδιώκεται η φθορά του αντιπάλου, που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι το αδύνατο σωματείο, και συγχρόνως εμποδίζεται η συγκρότηση νέων συνδικαλιστικών παρατάξεων με διαφορετικές ιδεολογικές αντιλήψεις.

Με τον έλεγχο των προσλήψεων των εργατών το συνδικαλιστικό σωματείο επιδίωκε να κάνει ανταγωνιστική την εργατική δύναμη την οποία εκπροσωπούσε, αλλά απέκρουε και την αποδιοργανωτική πίεση τρίτων στη συνδικαλιστική συνείδηση των οργανωμένων μελών. Για την ΠΕΟ, η οποία έθεσε το *closed- shop* ως διεκδίκηση κατά τη διάρκεια της Ε΄ Παγκύπριας Συντεχνιακής Συνδιάσκεψης στις 24 και 25 Μαΐου 1947,²¹² το αίτημα είχε μεγάλο ειδικό βάρος, ενώ η πρόσληψή του από τη ΣΕΚ εντάχθηκε στο πλαίσιο των στρατηγικών της ΠΕΟ με σκοπό τη διάλυσή της.²¹³ Για την ΠΕΟ το αίτημα

²⁰⁸ V49/ 6, *Labour conditions in 1947*, Sessional paper no 4, Government of Cyprus, Nicosia, 1948.

²⁰⁹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Λύεται το Λόκ Άουτ εις την εργασία των οικοδομών», 23-1-1947.

²¹⁰ SAI/471/1947, Έγγραφο με σχόλια του Βοηθού Επόπτη αστυνομίας προς τον Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 24-2-1947.

²¹¹ Στην πρώτη συλλογική σύμβαση εργασίας που είχε υπογραφεί μεταξύ του κλάδου των οικοδόμων και των εργολάβων κατοχυρώθηκε η πρόσληψη οργανωμένων εργατών. Όμως στο διάστημα που πέρασε οι συνθήκες άλλαξαν, ο συνδικαλισμός λειτουργούσε σε διπολικό σχήμα και το αίτημα απέκτησε διαφορετική σημασία για την κάθε συνδικαλιστική οργάνωση.

²¹² SAI/ 1010/ 1944, *Απόρρητο*, Διοικητής Εργασίας (Ασσιώτης) προς τον Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 7-6-1947.

²¹³ Γ.Γρηγοριάδη, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 265-267.

εξέφραζε δημοκρατικότητα. Η αριστερή συνδικαλιστική οργάνωση εκτιμούσε ότι αποτελούσε αντιδημοκρατική συμπεριφορά το να απολαμβάνουν τα οφέλη από τους αγώνες των οργανωμένων εργατών όσοι δεν συμμετείχαν σε αυτούς. Ο αποκλεισμός μάλιστα από την αγορά εργασίας αφορούσε όχι μόνο τους ανοργάνωτους εργάτες, αλλά και όσους δεν κάλυπταν τις οικονομικές υποχρεώσεις τους προς τη συντεχνία²¹⁴.

Στο διεθνές παράδειγμα η προσπάθεια εφαρμογής του αιτήματος προκαλούσε έντονο ανταγωνισμό και ενίσχυε την αντιπαράθεση και τον διπολισμό στο συνδικαλιστικό κίνημα. Έτσι για να περιορισθούν αυτά τα φαινόμενα πολλές χώρες οδηγήθηκαν στην απαγόρευση του²¹⁵.

4.6.3. Οι απεργιακές κινητοποιήσεις του 1948: Τρεις απεργίες με αμφίσημη θεώρηση

Για τη συλλογική δράση η είσοδος στο 1948 σηματοδοτεί τομές, κυρίως, στον άξονα της εξέλιξης των απεργιών. Οι εργασιακές συνθήκες τέμνονται από τη διεξαγωγή τριών απεργιών σε τρεις σημαντικούς παραγωγικούς κλάδους με συνέπεια τη σημαντική απώλεια εργατοωρών. Στις απεργίες αυτές που κάλυψαν 266 ημέρες συμμετείχαν 4300 οικοδόμοι, μεταλλωρύχοι και αμιαντωρύχοι²¹⁶.

Είναι γεγονός ότι η διεξαγωγή και η εξέλιξη των τριών απεργιών στους κλάδους, μάλιστα, οι οποίοι αποτελούσαν τον πυρήνα της εργατικής τάξης και την πρωτοπορία του εργατικού κινήματος, έγινε κεντρικό θέμα συζήτησης στην κυπριακή κοινωνία στη θεματική της εργασίας. Αναφέρεται στο συνδικαλιστικό κείμενο της ΠΕΟ: *«Αυτοί οι απεργιακοί αγώνες δεν είχαν μόνο οικονομικό χαρακτήρα, αλλά στην εξέλιξη τους πήραν και πολιτικό, αντιαποικιακό και ιδεολογικό χαρακτήρα και τελικά εξελίχτηκαν σε οξεία ταξική αναμέτρηση ανάμεσα στην εργατική τάξη και την αστική σε συνεργασία με την εργοδοσία, τις μεγάλες ξένες εταιρίες, την κυβέρνηση και ακόμα την ηγεσία της εκκλησίας»*²¹⁷. Ωστόσο, η αλήθεια αυτή αίρεται από την έκφραση αμφισβήτησης, εκ μέρους της Δεξιάς, ως προς την αποτελεσματικότητά τους, όπως θα αναφερθεί παρακάτω.

²¹⁴ SAI/1010/1944, *Απόρρητο*, Περιγραφή της διαδικασίας της ΈΣυντεχνιακής Συνδιάσκεψης από το Διοικητή εργασίας, Αρσινόη, προς τον Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 7-6-1947.

²¹⁵ Το *closed-shop* στη συνδικαλιστική ιστορία της Κύπρου χρησιμοποιήθηκε ως πρακτική ανταγωνισμού και μετά την Ανεξαρτησία. Η προσπάθεια επιβολής του από τις δύο ισχυρές συνδικαλιστικές οργανώσεις ΣΕΚ και ΠΕΟ είχε στόχο να εμποδιστεί η συγκρότηση μιας νέας συνδικαλιστικής οργάνωσης, της ΔΕΟΚ που εξέφρασε τον ενδιάμεσο ιδεολογικό χώρο. Βλέπε: S. Katsikides, *ό.π.*, 130.

²¹⁶ *Ιστορία ΠΕΟ*, *ό.π.* 130. Α. Φάντης, *Από το Λαό...*, *ό.π.*, Λευκωσία, 118.

²¹⁷ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, *ό.π.*, 131.

Πράγματι, οι μεταλλωρύχοι της ΚΜΕ, οι εργάτες στα ορυχεία Αμιάντου και ο κλάδος των οικοδόμων προχώρησαν το 1948 σε απεργίες, μάλιστα, σε συνεχόμενους χρόνους και με τους ίδιους παρονομαστές στα χαρακτηριστικά τους. Η δημοσιότητα που απέκτησαν οι απεργιακές κινητοποιήσεις του 1948 οφείλεται στο δραματικό κλίμα μέσα στο οποίο διεξήχθησαν, εξ αιτίας των πολλών παραγόντων οι οποίοι ενεπλάκησαν (πολιτικοί, θρησκευτικοί, γηγενείς και ξένοι παράγοντες), της έντονης παθογένειας η οποία εκδηλώθηκε στην πορεία τους, με βασικό σύμπτωμα τα έντονα συγκρουσιακά φαινόμενα, τόσο μεταξύ διοίκησης και απεργών όσο και μεταξύ απεργών και απεργοσπαστών, τη χρήση κατασταλτικών μηχανισμών και την ποινικοποίηση συμπεριφορών, φαινόμενα που ενεργοποίησαν τη λειτουργία της δικαιοσύνης. Κατά τη διάρκειά τους οξύνθηκε η αντιπαράθεση μεταξύ των Ελληνοκυπρίων και αποδόθηκαν ευθύνες για την υποκίνηση τους σε πολιτικούς παράγοντες. Εξάλλου, η χρησιμοποίηση βανδαλισμών και εκτρόπων λειτουργούσαν αποπροσανατολιστικά και έδιναν τη δυνατότητα σε προπαγανδιστικούς μηχανισμούς να παρεμβαίνουν και να διαμορφώνουν κλίμα αρνητικό για την εξέλιξη των απεργιών, αλλά και να καθορίζεται ο τρόπος πρόσληψής τους από το κοινωνικό σύνολο.

Ο έντονος ανταγωνισμός που χαρακτήριζε την πορεία της συλλογικής δράσης εκδηλώθηκε και στους απεργιακούς αγώνες. Οι απεργίες του 1948 κινήθηκαν στον άξονα της προσπάθειας για κατοχύρωση του *closed shop*, με επακόλουθο, όμως, την πρόκληση κάθετων τομών στην εξέλιξή τους εξ αιτίας της επικρατούσας ιδεολογικής αντιπαράθεσης.

Η διαφορετική αντίληψη των γεγονότων από τις δύο συνδικαλιστικές παρατάξεις λειτούργησε και στον τρόπο αναπαράστασης των τριών απεργιών. Η καταγραφή τους έγινε με διαφορετική θεώρηση και ρητορικό λόγο από τους παράγοντες της ΠΕΟ και της ΣΕΚ.

Η διαφορετική πρόσληψη όσων συνέβησαν μεταφέρθηκε, επίσης, στον δημόσιο λόγο, αλλά και στην αρθρογραφία των εφημερίδων. Βέβαια, στον τρόπο της περιγραφής των απεργιών αποτυπώνεται το κοινωνικό και πολιτικό κλίμα της περιόδου το οποίο ενσωματώνει τις επιρροές της ελληνικής και διεθνούς κατάστασης.

4.6.3.1. Η απεργία των μεταλλωρύχων

Οι μεταλλωρύχοι αποτελούσαν έναν κλάδο, ο οποίος στον άξονα της συλλογικής δράσης κινήθηκε με δυναμισμό τόσο στον οργανωτικό τομέα όσο και στην πραγματοποίηση απεργιακών αγώνων. Στη δυναμική πορεία τους συνέβαλε το ΑΚΕΛ το

οποίο επικέντρωσε τις οργανωτικές προτεραιότητές του στον κλάδο αυτών των εργαζομένων²¹⁸, λόγω, αφενός, της σημασίας που είχαν τα μεταλλεία για την οικονομία του νησιού, και, αφετέρου, της διαπίστωσης ότι οι μεταλλωρύχοι αποτελούσαν τον βασικό πυρήνα της εργατικής τάξης. Έτσι η απεργία που πραγματοποιήσαν το 1948 οι εργάτες των μεταλλείων απέκτησε ειδικό βάρος για την ιστορία του κυπριακού εργατικού κινήματος.

Από τον Ιανουάριο μέχρι τον Μάιο του 1948, και ενώ η δημόσια διαβούλευση επικεντρωνόταν στο θέμα των συνταγματικών μεταρρυθμίσεων, η κοινωνία της Κύπρου βίωνε παράλληλα την εξέλιξη της πιο μεγάλης, σε διάρκεια και σημαντικότητα, απεργίας των μεταλλωρύχων. Πράγματι, η απεργία των μεταλλωρύχων πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της εξέλιξης της Διασκεπτικής, όταν είχαν ήδη δομηθεί πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις λόγω του διακυβέυματος της Διασκεπτικής με συνέπεια την ενσωμάτωση πολιτικών αντιλήψεων στη θεώρησή της. Ενώ, λοιπόν, η απεργία ξεκίνησε με οικονομικά και κοινωνικά αιτήματα στην πορεία απέκτησε πολιτικό χαρακτήρα.

Η σημαντικότητα της απεργίας οφείλεται στα πάγια χαρακτηριστικά του οικονομικού πεδίου και της κοινωνικής ομάδας, η οποία απασχολούνταν στον χώρο των μεταλλείων, στις συνθήκες υπό τις οποίες διεξήχθη, στη διάρκεια και δραματικότητά της, αλλά και την εμπλοκή σε αυτήν εξωεργασιακών παραγόντων.²¹⁹

Η απεργία δρομολογήθηκε όταν ο εκπρόσωπος της Κ.Μ.Ε, Ρόμπερτ Χέντριξ, απέρριψε τα αιτημάτα του κλάδου, τα οποία του είχαν υποβληθεί στις 23-Δεκεμβρίου 1947 και αφορούσαν, κυρίως, την ανανέωση της εργασιακής σύμβασης του 1946 που έληγε το 1947. Η απόρριψη, μάλιστα, έγινε με ύφος προσβλητικό απέναντι στους συνδικαλιστές και αμφισβήτησης του δικαιώματός τους για εκπροσώπηση των εργατών.

Οι προερχόμενοι από την ΠΕΟ οργανωτές της απεργίας ακολούθησαν δύο άξονες προετοιμασίας: Ο πρώτος άξονας αφορούσε την εξεύρεση συνεργατών με προσέγγιση της τουρκοκυπριακής συντεχνίας ΚΤΙΒΚ, ώστε να περιοριστεί ο κίνδυνος πρόκλησης τομών στην πορεία της απεργίας εξ αιτίας της συμμετοχής των τουρκοκυπρίων εργατών σε απεργοσπαστικούς μηχανισμούς. Έτσι, παρά την υφιστάμενη πολιτική διαφωνία, λόγω της

²¹⁸ Φ.Ιωάννου, ό.π.,295. Παραπέμπει στην απόφαση του Ε΄Συνεδρίου του ΑΚΕΛ το 1947: Ο αγώνας των μεταλλωρύχων για να επιτύχουν την οργάνωσή τους καταγράφεται στο τέταρτο κεφάλαιο.

²¹⁹ Πολλές αφιερωματικές σελίδες έχουν γραφεί τόσο από συνδικαλιστές της Αριστεράς, που αναδεικνύουν τα γεγονότα με επαινετικό λόγο όσο και από τη Δεξιά που κινείται στο πνεύμα του αντικομμουνισμού. Προσπάθησε, μάλιστα, να εντάξει την απεργία στην προσπάθεια της Αριστεράς για ενίσχυση των Παλαιών συντεχνιών. Βλέπε: Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ΄ Π. Βαρνάβας, *Ένας μεταλλωρύχος θυμάται*, Λευκωσία, 1988΄ *Οι απεργιακοί αγώνες των μεταλλωρύχων και αμιαντωρύχων του 1948*, έκδ. ΠΕΟ, Λευκωσία, 1979΄ Χ. Ρίχτερ, *Η ιστορία της Κύπρου*, ό.π.,΄ Lavender David, *The story of the Cyprus Mines Corporation*, San Marino, California, 1962.

Διασκεπτικής, στις 8 Ιανουαρίου του 1948 υπογράφηκε «Πρωτοκόλλο Συνεργασίας»²²⁰ μεταξύ της ΠΕΟ και της ΚΤΙΒΚ.

Το πρωτόκολλο που υπογράφηκε από τους Α. Ζιαρτίδη και Αζίζ Ντουτζιάη (Γ.Γ των τουρκοκυπριακών οργανώσεων) υλοποιήθηκε με τις μεγάλες απεργίες του ίδιου χρόνου²²¹. Από τη συνεργασία των δύο συνδικαλιστικών οργανώσεων διαμορφώθηκε το αιτηματολόγιο το οποίο αφορούσε, κυρίως, την εφαρμογή οχτάωρης απασχόλησης, την αναπροσαρμογή των ημερομισθίων, την καθιέρωση 13 ημερών ως αργιών,²²² την αναταξινόμηση των κλάδων στο χώρο των μεταλλείων, τον προσδιορισμό των όρων των εργολαβιών, την πληρωμή υπερωριών και την τροποποίηση των κανονισμών ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης. Η προετοιμασία συνεχίστηκε με την έγκριση του διεκδικητικού πλαισίου από τις συνελεύσεις των εργατών²²³, ώστε στην απεργία να υπάρχει ευρεία συμμετοχή.

Η συνάντηση του εκπροσώπου της εταιρείας με την αντιπροσωπεία των μεταλλωρύχων δεν είχε ουσιαστικό αποτέλεσμα αφού ο Χέντριξ αμφισβήτησε τη νομιμότητα της αντιπροσωπείας και με τη συμπεριφορά του προσπάθησε να προκαλέσει ρήγμα στη συνεργασία μεταξύ ελληνοκυπρίων και τουρκοκυπρίων εργατών.²²⁴ Βέβαια, η απόρριψη των αιτημάτων, ουσιαστικά ήταν αποτέλεσμα της μελέτης της λογιστικής συνέπειας η οποία θα προκαλούνταν στον προϋπολογισμό της εταιρείας, εάν γίνονταν αποδεκτά τα αιτήματα, επειδή η ικανοποίησή τους θα ισοδυναμούσε με αύξηση του κόστους παραγωγής κατά 27, 5%.²²⁵

Μετά την απόρριψη των αιτημάτων από τον Χέντριξ ξεκίνησε προειδοποιητική απεργία στις 13 Ιανουαρίου διάρκειας πέντε ημερών. Με την έναρξή της η ΚΜΕ χρησιμοποίησε αντιπερισπαστικούς μηχανισμούς με δύο συνιστώσες: Διέκοψε τη διανομή του γάλακτος που χορηγούνταν στα παιδιά των εργατών και διέταξε όλους τους ασθενείς, οι οποίοι νοσηλεύονταν στα ιατρεία της εταιρείας και είχαν δυνατότητες μετακίνησης να τα εγκαταλείψουν. Ωστόσο, οι αντιδράσεις της ΚΜΕ λειτούργησαν προς δυο κατευθύνσεις. Αφενός οξύνθηκαν οι σχέσεις και η αντιπαράθεση μεταξύ των εργατών και

²²⁰ Βλέπε παράρτημα.

²²¹ Π. Βαρνάβας, *Κοινοί εργατικοί αγώνες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων*, Λευκωσία, 1997, 22.

²²² Οι αργίες προβλέπονταν να είναι: Τρεις μέρες για τα Χριστούγεννα, τρεις για το Πάσχα, έξι μέρες για τρία μουσουλμανικά μπαϊράμια, μία για την Πρωτομαγιά και μία για την Πρωτοχρονιά. Πέντε από τις απεργίες να πληρώνονται από την εταιρεία.

²²³ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Αρχίζει ο αγών των μεταλλωρύχων», 3-1-1948.

²²⁴ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 133.

²²⁵ Χ. Ρίχτερ, ό.π., 748. Χρησιμοποιεί ως πηγή του το: David Lavender, *The Story of the Cyprus Mines Corporation*, ό.π., 1962.

της διοίκησης και, αφετέρου προσλήφθηκαν με συγκίνηση από την κοινωνία και τους φορείς της.

Σε σύσκεψη κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων στη Λευκωσία, στις 4 Φεβρουαρίου 1948, από την οποία απουσίαζαν εκπρόσωποι του δεξιού κόμματος ΚΕΚ, συζητήθηκαν τα αιτήματα των απεργών και εκδηλώθηκε συμπάθεια για το δίκαιο των αιτημάτων τους, με επιφύλαξη, όμως, του αντιπροσώπου της ΣΕΚ²²⁶. Το κλίμα που διαμορφώθηκε στη σύσκεψη αποτελούσε προάγγελο των σχέσεων, που θα αναπτύσσονταν στην πορεία της απεργίας. Στη διάρκεια, λοιπόν, της συζήτησης εκδηλώθηκαν οι αντιθέσεις μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων του τόπου. Η Δεξιά και η Εκκλησία στήριζαν ουσιαστικά την Εταιρεία και η Αριστερά τους απεργούς. Η απεργία, λοιπόν, απέκτησε δημοσιότητα και στην έκθεσή της η Διοίκηση επισημαίνει ότι αυτή αποτελούσε το πιο σημαντικό γεγονός της περιόδου. Θεωρούσε, όμως, υποκινητές της τους κομμουνιστές.²²⁷

Σημαντική διάσταση στην εξέλιξη της απεργίας επέφερε η συνεργασία της ΠΕΟ και της ΚΤΙΒΚ γεγονός που προκάλεσε ανησυχία στους τουρκοκύπριους ηγέτες, λόγω του ενδεχόμενου ο αγώνας των μεταλλωρύχων εναντίον της εργοδοσίας να διαμορφώσει νέους συσχετισμούς και νέες προοπτικές σε πολιτικό επίπεδο με μετάθεση των συνεπειών στην εξέλιξη της Διασκεπτικής. Αντιδρώντας στις προοπτικές αυτές ο Kūçuk συγκάλεσε στις 26-2-1948 συλλαλητήριο στη Λεύκα (τουρκοκυπριακό χωριό) με πρόσχημα την προώθηση των αιτημάτων των μεταλλωρύχων. Στην πραγματικότητα, όμως, ο τουρκοκύπριος ηγέτης επιδίωκε να υποσκάψει τη σύσφιγξη των σχέσεων μεταξύ των τουρκοκύπριων και ελληνοκύπριων απεργών. Στην ομιλία του προς τους παρευρισκόμενους στη συγκέντρωση ο Kūçuk προέτρεψε τους συμπατριώτες τους «να συνεχίσουν την απεργία» τονίζοντάς τους συγχρόνως «να προσέχουν από τις δολοπλοκίες των κομμουνιστών».²²⁸

Γεγονός είναι ότι η συνεργασία μεταξύ ΠΕΟ και ΚΤΙΒΚ δεν διαταράχθηκε. Έτσι η απεργία απέκτησε δυναμική και διατηρήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα. Στη διατήρησή της συνέβαλε και η οικονομική στήριξη από το απεργιακό ταμείο της οργάνωσης το οποίο διέθετε «χορηγίες» αλληλεγγύης από άλλα συνδικάτα.²²⁹

Ο ιδεολογικός διπολισμός στην κυπριακή κοινωνία διαμόρφωσε αμφίσημο τρόπο πρόσληψης και καταγραφής της απεργίας. Η ΣΕΚ διαφοροποιείται στη ρητορική αναπαράσταση των γεγονότων, σε σχέση με την ΠΕΟ, και εντάσσει τα γεγονότα σε

²²⁶ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 134.

²²⁷ CO537/4041, *General political situation*, Φεβρουάριος, 1948.

²²⁸ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 418.

²²⁹ Χ. Ρίχτερ, ό.π., 749.

διαφορετικό ερμηνευτικό πλαίσιο. Έτσι αναφέρει ότι η απεργία ξεκίνησε χωρίς προηγούμενη συνεννόηση της ΠΕΟ με αυτή, τα αιτήματα ήταν προσχηματικά για τους κομμουνιστές και ότι μοναδικός στόχος της ΠΕΟ ήταν να αποδείξει τη δύναμή της και να εκθέσει τη ΣΕΚ ως τροφοδότη απεργοσπαστικών μηχανισμών²³⁰. Επιπλέον, η ΣΕΚ αναφέρει ότι μόνο όταν η απεργία βρισκόταν σε εξέλιξη, στις 10 Φεβρουαρίου 1948,²³¹ η ΠΕΟ της ζήτησε ηθική και υλική στήριξη της απεργίας, αίτημα το οποίο απέρριψε εκτιμώντας ότι η συνολική συμπεριφορά της ΠΕΟ απέναντί της αποτελούσε δείγμα αντισυντεχνιακής συμπεριφοράς.²³² Η εφημερίδα *Εργατική Φωνή* (εκφραστικό όργανο της ΣΕΚ) κατηγορεί την ΠΕΟ για διεξαγωγή αγώνα με στόχο την απόλυση οργανωμένων στη ΣΕΚ εργατών.²³³ Εδώ, ίσως πρέπει να γίνει μνεία της απόφασης του Β' συνεδρίου της ΣΕΚ για απόρριψη οποιασδήποτε συνεργασίας με τις *Παλαιές συντεχνίες*.

Η ΠΕΟ, αντίθετα, εντάσσει τη στάση της ΣΕΚ στο πλαίσιο της λειτουργίας απεργοσπαστικών μηχανισμών και σε ομότροπη συμπεριφορά προς την εργοδοσία, την Εκκλησία, τη Διοίκηση.²³⁴ Η θέση, μάλιστα, αυτή συνάδει με τη γενική εκτίμηση του Έλληνα προξένου ο οποίος αναφέρει: «Οι οργανωμένοι στις Παλιές συντεχνίες απεργούν ενώ οι των Νέων συντεχνιών (εθνικόφρονες) εργάζονται» και ακόμη «ότι στις προσπάθειες του Μ. Πισά (Γ.Γραμματέας της ΣΕΚ) οφείλεται ο τορπιλισμός των κομμουνιστικών απεργιών»²³⁵.

Γεγονός είναι ότι κατά τη διάρκεια της απεργίας η κοινωνία βίωσε καταστάσεις αλληλεγγύης προς τους απεργούς, αλλά και το πολωτικό κλίμα στον συνδικαλισμό, με συμπτώματα, μάλιστα, παθογένειας τα οποία έθεταν εμπόδια στην οποιαδήποτε προσπάθεια για προσέγγιση των αντίπαλων δυνάμεων. Εξάλλου οι οργανωτές της απεργίας προσπάθησαν να διατηρήσουν ζωντανά τα αιτήματα των εργατών και να στηρίξουν την απεργία με προκηρύξεις *παναπεργιών*²³⁶ και μαζικές συγκεντρώσεις διαμαρτυρίας.

²³⁰ Γ.Γρηγοριάδη, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 255-273.

²³¹ Στις 10-2-1948 προκηρύχθηκε *παναπεργία* και πραγματοποιήθηκαν συγκεντρώσεις στις πόλεις με σπουδαιότερη τη συγκέντρωση της Λευκωσίας, βλ. *Ανεξάρτητος*, 10-2-1948.

²³² Γ.Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 258.

²³³ Εφημ. *Εργατική Φωνή*, 19-4-1948.

²³⁴ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ* ό.π., Π. Βαρνάβας, *Ένας μεταλλωρύχος θυμάται*, Λευκωσία, 1988.

²³⁵ ΙΑΥΕ, 1948/88/1,7 *Περί Κύπρου*, «Δελτίον τύπου για την επικρατούσα στην Κύπρο κατάσταση», ελληνικό προξενείο στην Κύπρο προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, Οκτώβριος, 1948.

²³⁶ Η γενική απεργία ως παύση εργασίας χρησιμοποιήθηκε από ένα σημαντικό μέρος εργαζομένων σε μια σειρά από κλάδους, σε μια οργανωμένη προσπάθεια επίτευξης πολιτικών ή οικονομικών στόχων. Έχει τις απαρχές της στη Βρετανία των αρχών του 19^{ου} αιώνα και έγινε αντιληπτή ως τακτική στη διαδικασία της συλλογικής διαπραγμάτευσης ή, από πιο ριζοσπάστες στοχαστές ως εργαλείο της κοινωνικής επανάστασης. Βλέπε: Αθανάσιος Τσακίρης, *Ο συνδικαλισμός των εργαζομένων στις Τράπεζες στην Ελλάδα (1974-1993)*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 2006, 154.

Στις 10 Φεβρουαρίου, λοιπόν, η ΠΕΟ προκήρυξε Γενική απεργία εις ένδειξη διαμαρτυρίας για την αδιάφορη στάση της Εταιρείας απέναντι στα αιτήματα των εργατών, αλλά και για έκφραση αλληλεγγύης προς τους απεργούς.²³⁷ Εξάλλου με τις συχνές διαδηλώσεις, οι οποίες λειτουργούσαν ως *alter ego* στην απεργία, οι απεργοί δημοσιοποιούσαν τα αιτήματά τους, επηρέαζαν συναισθηματικά την κοινωνία των πολιτών και δεν επέτρεπαν την αποδυνάμωσή των αιτημάτων τους. Βέβαια, οι παράλληλες αυτές ενέργειες αποτελούσαν εστίες παρέμβασης των κατασταλτικών μηχανισμών. Η παθογένεια ήταν σύνηθες φαινόμενο σε αυτές τις εκδηλώσεις. Έτσι, η απεργία διαμόρφωσε συμμαχίες με συμπεριφορές όπου η λογική υπολειπονόταν και το κλίμα ήταν διαρκώς φορτισμένο. Συγκρούσεις μεταξύ απεργών και μη απεργών, απεργών και αστυνομίας, έκτροπα τα οποία κατέληγαν σε συλλήψεις, δίκες, και απόδοση ευθυνών στους κομμουνιστές, ώστε να επηρεασθεί ο πληθυσμός και να απομακρυνθεί από την επιρροή τους, ήταν φαινόμενα που προσδιόριζαν την εποχή. Οι συλλήψεις απεργών, αλλά και μη απεργών, οι λεκτικές αντεγκλήσεις και γενικά τα λεκτικά και σωματικά έκτροπα ήταν συνήθη φαινόμενα. Σύμφωνα με τον Παντελή Βαρνάβα, ο οποίος ως μεταλλωρύχος συμμετείχε στην απεργία, στον αγώνα των μεταλλωρύχων 76 πρόσωπα, απεργοί, αλλά και γυναίκες απεργών οι οποίες μαζί με τα παιδιά τους συμπαραστέκονταν στους απεργούς, οδηγήθηκαν στα δικαστήρια και καταδικάστηκαν μέχρι και δύο χρόνια φυλάκιση. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονταν 17 Τουρκοκύπριοι και 15 γυναίκες²³⁸.

Στις 3 Μαρτίου, σε μια προσπάθεια της εταιρείας να επιβάλει απεργοσπαστικούς μηχανισμούς με τη βοήθεια της αστυνομίας, η ένταση κορυφώθηκε αφού η προσπάθεια της εταιρείας συνάντησε τη δυναμική αντίδραση των απεργών, οι οποίοι περιφρουρούσαν με δυναμισμό την απεργία ώστε να αποτραπεί η είσοδος απεργοσπαστικών μηχανισμών.

Στην ποιοτική εξέλιξη της απεργίας και γενικά στη διαμόρφωση του όλου κλίματος θεωρείται αρνητική η συμβολή της ΣΕΚ, αλλά και των κύκλων της Εκκλησίας, όπως του Μητροπολίτου Κυρηνείας οι οποίοι ενθάρρυναν απεργοσπαστικούς μηχανισμούς μέσω των επικοινωνιακών μηχανισμών του δεξιού τύπου. Η *Εφημερίς*, εκφραστικό όργανο του Μητροπολίτου, παρότρυνε συνεχώς τους εργάτες να επιστρέψουν στην εργασία τους με έντονο αντικομμουνιστικό λόγο: «*ΜΕΤΑΛΛΩΡΥΧΟΙ! Κλωτσάτε τους εκμεταλλευτές σας κομμουνιστές και στραφήτε στες δουλειές σας*» έγραφε η εφημερίδα στις

²³⁷ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Ο αγών των μεταλλωρύχων. Η σημερινή εργατική Παναπεργία», 10-2-1948

²³⁸ Π. Βαρνάβας, *Κοινοί εργατικοί αγώνες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων*, ό.π., 26-27· *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 141.

6-3-1948.²³⁹ Εξάλλου, σε εγκύκλιό του ο Αρχιεπίσκοπος στις 20 Μαρτίου προσπάθησε να πείσει τους εργάτες να διακόψουν την απεργία επισημαίνοντας ότι «υποκινηταί και δημιουργοί της αξιοθρήνητης ταύτης κατάστασης είναι οι διδάσκοντες την αντίθετον και ανατρεπτικήν των πάντων κουμμουνιστικήν θεωρίαν.»²⁴⁰

Οι απεργοσπαστικοί μηχανισμοί προκάλεσαν τομή στην εξέλιξη της απεργίας. Ωστόσο, υπήρξαν περιπτώσεις όπου οι απεργοσπάστες θεώρησαν τους εαυτούς τους θύματα εκμετάλλευσης από την εταιρεία η οποία καταστρατήγησε τις υποσχέσεις της. Σε αυτή την περίπτωση οι απεργοσπάστες επαναδραστηριοποιήθηκαν στο πλευρό των απεργών. Όπως αναφέρει η εφημερίδα *Ανεξάρτητος* οι απεργοσπάστες ενσωματώθηκαν στους απεργούς «διότι η εταιρία απεφάσισε να κατακρατεί 4 σελ. εκ των ημερομισθίων τους ανά δεκαπενθήμερο και να μη αναλαμβάνει του λοιπού την μεταφορά των εκ των μεταλλείων εις τα χωριά των. Οι απεργήσαντες απεργοσπάστες μιλώντας σε συγκέντρωση απεργών τόνισαν ότι είχαν παρασυρθεί και ότι θα σταθούν στο πλευρό των μεταλλωρύχων μέχρι της τελικής νίκης.»²⁴¹

Μέσα σε αυτό το δυσμενές κλίμα η απεργία συνεχιζόταν χωρίς να διαγράφονται προοπτικές επίλυσης της διαφοράς μεταξύ των απεργών και της εταιρείας. Η αδυναμία εξεύρεσης κοινού εδάφους προσέγγισης των δύο πλευρών και λήξης της απεργίας δημιούργησε αδιέξοδο στην όλη κατάσταση αφού και οι δυο πλευρές παρέμεναν ανυποχώρητες στις θέσεις τους. Η λύση της απεργίας δρομολογήθηκε με την άφιξη από την Αμερική, στις 20-4-1948, του Henry Mudd, προέδρου της Κυπριακής Μεταλλευτικής Εταιρείας, ο οποίος ήδη από τον Φεβρουάριο είχε εκφραστεί κατά των μεταλλωρύχων και των εξωτερικών στοιχείων, τα οποία προκάλεσαν τη διαφορά τους με την εταιρεία.²⁴² Ωστόσο, η άφιξη του εκπροσώπου της εταιρείας αντιμετωπίστηκε με αισιόδοξα συναισθήματα από τους οργανωτές της απεργίας. Σε επιστολές ηγετικών στελεχών της Αριστεράς, στις 29 Απριλίου, εκφραζόταν η πεποίθηση ότι η άφιξη αυτή προμήνυε τον σύντομο τερματισμό της απεργίας²⁴³. Η σύγκλιση, όμως, των απόψεων δεν υπήρξε δυνατή, γεγονός το οποίο αποδόθηκε από τους απεργούς στην αδιαλλαξία της διοίκησης της εταιρείας. Η ΚΜΕ για μια ακόμα φορά απέρριψε τα αιτήματα των απεργών ζητώντας,

²³⁹ Εφημ. *Εφημερίς*, «Τι περιμένει ο Λόρδος», 6-3-1948.

²⁴⁰ Εφημ. *Έθνος*, «Αρχιεπισκοπική Εγκύκλιος επί της απεργίας των μεταλλωρύχων», 21-3-1948.

²⁴¹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Οι απεργοσπάσται της ΚΜΕ παρά το πλευρόν των μεταλλωρύχων», 17-4-1948.

²⁴² Εφημ. *Εφημερίς*, «Δήλωση του προέδρου της Κυπριακής Μεταλλευτικής Εταιρείας», 14-2-1948.

²⁴³ ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κ.Κ.Ε.*, κ. 371, φ=20/21/1, «Επιστολή Σάββα προς Α. Ζιαρτίδη και Φ. Ιωάννου», Λευκωσία, 29-4-1948.

μάλιστα, από αυτούς την αναδιοργάνωση της συντεχνίας τους²⁴⁴ ώστε «να γίνουν όργανα εξυπηρετικά των αμερικανικών συμφερόντων», όπως αναφέρει ο *Δημοκράτης*.²⁴⁵

Στις θέσεις της Εταιρείας απάντησαν οι απεργοί με υπόμνημα προς τον Αποικιακό Γραμματέα και τον Διοικητή Εργασίας²⁴⁶. Με το υπόμνημα, το οποίο είχε υπογραφεί από 1323 ελληνοκυπρίους και 428 τουρκοκυπρίους εργάτες²⁴⁷, οι απεργοί ζήτησαν την παρέμβαση της αποικιακής κυβέρνησης. Στις 14 Μαΐου υπογράφηκε συμφωνία μεταξύ απεργών και Εταιρείας, μετά από υποχώρηση των μεταλλωρύχων από τις αρχικές διεκδικήσεις τους, πιεζόμενοι από τη σκληρή στάση της εταιρείας, όπως αναφέρει ο Α. Ζιαρτίδης. Όπως, όμως, επισημαίνει ο ίδιος συνδικαλιστής, μετά από λίγους μήνες η ΚΜΕ προχώρησε στην ικανοποίηση των αιτημάτων των εργατών²⁴⁸.

Η οικονομική ανέχεια στην οποία είχαν περιέλθει οι εργάτες, αλλά και η ψυχολογική κούρασή τους λειτούργησε ώστε οι συνελεύσεις των μεταλλωρύχων να εγκρίνουν ομόφωνα τη συμφωνία. Έτσι τερματίστηκε η πολύμηνη η απεργία, στις 16 του ίδιου μήνα. Η αποτίμηση της απεργίας από τις δύο συνδικαλιστικές οργανώσεις στηρίζεται στη διαφορετικότητα των αντιλήψεών τους. Από την Αριστερά και την ΠΕΟ εκτιμάται ότι η απεργία είχε θετικά αποτελέσματα, αφού παρά την υποχώρηση από τις αρχικές τους θέσεις, οι μεταλλωρύχοι ικανοποιήθηκαν σε αρκετά από τα αιτήματά τους. Αντίθετα η ΣΕΚ, η οποία αφηγείται τα γεγονότα στο πλαίσιο της αντικομμουνιστικής θεώρησης των πραγμάτων, εκτιμά ότι η απεργία υπήρξε επιζήμια για το εργατικό κίνημα, αφού πολύ μικρό μέρος των αιτημάτων ικανοποιήθηκε από την εταιρεία και, επιπλέον, δαπανήθηκαν για τη συντήρησή της £30000²⁴⁹. Εξάλλου η ΚΜΕ εκφράστηκε με υπεροψία για τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίστηκε την κατάσταση στη διάρκεια της απεργίας. Με τη διαχείρισή της οι μεταλλωρύχοι αναγκάστηκαν σε συνθηκολόγηση²⁵⁰.

²⁴⁴ Μετά το τέλος της απεργίας η ΣΕΚ προσπάθησε να αξιοποιήσει τη δυσαρέσκεια των εργατών και προχώρησε σε αγώνα για να προσελκύσει μεταλλωρύχους στις Νέες Συντεχνίες. Στο: Γ.Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 271.

²⁴⁵ Εφημ. *Δημοκράτης*, «Η απεργία των μεταλλωρύχων», 5-5-1948· Η εφημερίδα *Εργάτης*, (10-5-1948) όργανο των τροτσκιστών, σχολιάζοντας τα γεγονότα αναφέρει ότι η εργατική τάξη θα κέρδιζε τον αγώνα μονάχα με γενικότερη κινητοποίηση, την επέκταση της απεργίας στις πόλεις και την παναπεργία των βασικών επαγγελμάτων ώστε να αναγκαστεί η κυβέρνηση όχι μόνο να επέμβει για τη λύση της απεργίας αλλά και να κατοχυρώσει με νόμο τις κατακτήσεις των μεταλλωρύχων. Θεωρεί, μάλιστα, ότι η ΠΕΟ και η ΚΤΙΒΚ απομονώνουν τους μεταλλωρύχους από τους υπόλοιπους εργαζόμενους.

²⁴⁶ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Απέτυχον οι διαπραγματεύσεις μεταλλωρύχων και Μάτ», 5-5-1948· Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Διατί απέτυχον οι διαπραγματεύσεις», 6-5-1948.

²⁴⁷ Χ. Ρίχτερ, ό.π., 751.

²⁴⁸ Σ. Ζαβού, ό.π., 128.

²⁴⁹ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π. 259.

²⁵⁰ Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, ό.π., 751, με παραπομπή στο D. Lavender, *The Story of Cyprus Mines Corporation*, ό.π., 299.

Η απεργία, καταλυτικής σημασίας στην εξέλιξη του κυπριακού εργατικού κινήματος, ιδωμένη, όμως, με αμφίσημο τρόπο από τις συνδικαλιστικές παρατάξεις αναπαριστά τις αδυναμίες, αλλά και τα χαρακτηριστικά του κυπριακού συνδικαλισμού. Αναδεικνύει την έλλειψη εμπιστοσύνης στο συνδικαλιστικό κίνημα, τη μονόπλευρη πραγματοποίηση απεργιών, την έλλειψη κοινού εδάφους επικοινωνίας, την επιρροή των εξωεργατικών παραγόντων στον συνδικαλισμό και τη μεταξύ των συνδικαλιστικών παρατάξεων αμφισβήτηση γεγονός το οποίο διεύρυνε το μεταξύ τους ρήγμα και δεν διευκόλυνε την προσέγγιση. Αναδείχτηκαν, λοιπόν, φαινόμενα που λειτουργούσαν διαδραστικά προς την πολιτική αντιπαράθεση.

Μετά την απεργία των μεταλλωρύχων η ΣΕΚ, αξιοποιώντας την απογοήτευση των εργατών από την εξέλιξη της απεργίας και το κλίμα παθογένειας, ενίσχυσε τις οργανωτικές προσπάθειές της για αύξηση της δύναμής της με δραστηριοποίηση του ίδιου του Γενικού Γραμματέα της Μιχ. Πισσά.²⁵¹ Στόχος η απόσπαση εργατών από τις αριστερές συντεχνίες. Εξάλλου, η μετακίνηση από μια συντεχνία σε μια άλλη ήταν συχνό φαινόμενο. Αποτυπώνεται, μάλιστα, στη ρητορική της σατυρικής εφημερίδας *Εσπερινή Πρωτεύουσα* η οποία σε κείμενό της σχολιάζει το πλαίσιο εγγραφής και μετακίνησης των συντεχνιών ανάλογα με τις επιρροές που δέχονται. Έτσι μια συντεχνία μπορεί να μετακινηθεί από την πρώτη της επιλογή σε μια δεύτερη και πάλι να επιστρέψει στην αρχική δικαιολογώντας την απόφαση με τη διαπίστωση ότι «εκατάλαβαν τους πως εν για να τους βυζαίνουν και όι για το καλόν της Φτωχολογιάς».²⁵²

Γεγονός είναι ότι συνεχώς ενισχυόταν ο διπολισμός στον συνδικαλισμό με έντονο, μάλιστα, πολιτικό χρώμα. Η ιδεολογική καθαρότητα την οποία επιδίωκε η ΣΕΚ διαπιστώνεται σε πληροφοριακό δελτίο του ελληνικού προξενείου στη Λευκωσία με θέμα τη μετακίνηση των εργατών στις συντεχνίες, όπου αναφέρεται ότι η διοίκηση των Νέων Συντεχνιών υποχρεώνει τα προς ένταξη μέλη της «να υπογράψουν δηλώσεις αποκηρύξεως του κομμουνισμού»²⁵³.

²⁵¹ Εφημ. *Ελευθερία*, «Αι νέαι Συντεχνίαι», 29-6-1948.

²⁵² Εφημ. *Εσπερινή Πρωτεύουσα*, «Για κάτι Κουρουπέττους», 4-10-1948. Η εφημερίδα ήταν συνημμένη στο ΙΑΥΕ, 1948/65/3, *Εκκλησία της Κύπρου*.

²⁵³ ΙΑΥΕ, 1949/108/3, *Απόδημος Ελληνισμός*, Σημείωμα πληροφοριών ελληνικού προξενείου προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 23-6-1949.

4.6.3.2. Η απεργία στον Αμιάντο

Τη σκυτάλη των απεργιών από τους μεταλλωρύχους έλαβαν οι αμιαντορύχοι οι οποίοι ξεκίνησαν απεργία, στις 2 Αυγούστου του 1948. Η μικρότερης διάρκειας απεργία των εργατών στο ορυχείο Αμιάντου, όπου εργάζονταν 4000 εργάτες, εξελίχθηκε στο ίδιο πλαίσιο αντιπαράθεσης και διαμόρφωσε, επίσης, αμφίσημες θεωρήσεις των γεγονότων.

Η θεώρηση και η αναπαράσταση των γεγονότων, όπως και η απεργία των μεταλλωρύχων, προσδιορίζεται από κλίμα όξυνσης και διπολισμού εξ αιτίας και της προσπάθειας καθεμιάς από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις να ενισχύσει τη θέση της στο συνδικαλιστικό κίνημα με χτυπήματα στον αντίπαλο. Έτσι η απεργία στην προκήρυξη και διεξαγωγή της οποίας πρωταγωνιστικό ρόλο είχε η ΠΕΟ παρουσίασε κάθετες τομές, οι οποίες οφείλονται σε προερχόμενους από τη ΣΕΚ απεργοσπαστικούς μηχανισμούς. Ως εκ τούτου η αναπαράσταση της απεργίας έγινε με διαφορετική οπτική από τις δύο συνδικαλιστικές παρατάξεις, τη ΣΕΚ και την ΠΕΟ. Η ΣΕΚ τοποθετώντας τα εργατικά αιτήματα, που τέθηκαν από την ΠΕΟ, σε προσχηματικό πλαίσιο, εκτίμησε ότι ο κύριος στόχος των Παλαιών Συντεχνιών υπήρξε η πολεμική τους εναντίον των Νέων Συντεχνιών (ΣΕΚ).

Και σε αυτή την απεργία το πολωτικό κλίμα, εξ αιτίας της διαδραστικής σχέσης συνδικαλιστικής και πολιτικής εκπροσώπησης, εμπόδισε τη σφυρηλάτηση της εργατικής ενότητας.

Στην ενημέρωσή του ο Έλληνας πρόξενος στη Λευκωσία προς το Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών αναφέρει: *«Στην απεργία δεν συμμετείχαν οι ανήκοντες εις την υπό την καθοδήγηση του Κυπριακού Εθνικού Κόμματος Νέαι Συντεχνίαι αμιαντορύχοι και ούτω αι εργασίαι των μεταλλείων δεν διεκόπησαν. Συνέβησαν διάφορα επεισόδια που προκάλεσαν επέμβασιν της αστυνομίας και συλλήψεις πλείστων εργατών.»*²⁵⁴

Τα όσα διαδραματίστηκαν την περίοδο εκείνη έχουν την αφετηρία τους σε προηγούμενες διαδικασίες. Το καλοκαίρι του 1947, μετά από επαφές της ΣΕΚ με τοπικούς παράγοντες της περιοχής Αμιάντου, προσκείμενους στη Δεξιά και με ενθάρρυνση παραγόντων της εταιρείας, μεθοδεύτηκε η ίδρυση Ομοσπονδίας Εργατών Αμιάντου η οποία θα υπαγόταν στη ΣΕΚ. Στόχος ήταν η επέκταση της οργάνωσης των Νέων Συντεχνιών στον κλάδο των αμιαντορύχων. Έτσι, διαμορφώθηκε ένα πεδίο οργανωτικής ισορροπίας στις συνδικαλιστικές οργανώσεις, αφού το ένα τρίτο των εργατών ήταν

²⁵⁴ ΙΑΥΕ, 1948/88/1, *Κύπρος*, Έγγραφον ελληνικού προξενείου προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Α. Κουντουριώτης, Λευκωσία, 9-8-1948.

νεοσυντεχνιακοί, το άλλο ήταν παλαιοσυντεχνιακοί και οι υπόλοιποι κινούνταν ανεξάρτητοι²⁵⁵.

Η ΣΕΚ με σύμμαχο τα ευνοϊκά προς την ίδια αποτελέσματα των διεργασιών, αλλά και με τη στήριξη της διοίκησης, ξεκίνησε διαπραγματεύσεις οι οποίες εμπεριείχαν στοιχεία πολεμικής, μερικές φορές σε προσωπικό επίπεδο, εναντίον στελεχών της ΠΕΟ. Με το σκεπτικό ότι η παρουσία κάποιων μελών της ΠΕΟ στον χώρο των ορυχείων εξυπηρετούσε μόνο την τοπική αριστερή συντεχνία εισηγήθηκε προς τη διοίκηση τη διακοπή της μισθοδοσίας τους, ώστε από τους προερχόμενους πόρους να ενισχυθεί η λειτουργία του εστιατορίου προς όφελος, όπως ανέφερε, όλων των εργαζομένων της περιοχής. Η εταιρεία συναινώντας στην εισήγηση προειδοποίησε ότι επίκειται η απόλυση εργατών. Μεταξύ των εργατών των οποίων επέκειτο η απόλυση συμπεριλαμβανόταν ο Χριστοφής Λασέττας, ηγετικό στέλεχος της ΠΕΟ, ο οποίος, μάλιστα, εκτοπίστηκε από την περιοχή.

Το κλίμα που διαμορφώθηκε ευνοούσε τη ΣΕΚ, αλλά ενίσχυσε και το κλίμα πόλωσης και αντιπαράθεσης. Η ΣΕΚ, λοιπόν, μετά από απόφαση της γενικής συνέλευσης των μελών των Ν. Συντεχνιών Αμιάντου, αλλά και κατοίκων όμορων περιοχών²⁵⁶, προχώρησε σε μονόπλευρες διαπραγματεύσεις με τη διοίκηση της εταιρείας διεκδικώντας αιτήματα, ακόμα και με ειδικό περιεχόμενο, δείγμα της πρόθεσής της για επικράτηση στον χώρο του Αμιάντου. Έτσι, μεταξύ των άλλων αιτημάτων, που διεκδίκησε και πέτυχε, ήταν η κατοχύρωση της 2^{ης} Φεβρουαρίου, ημέρας επίσημης αναγνώρισης της ΣΕΚ, ως αργίας με αποδοχές²⁵⁷.

Σε κλίμα, λοιπόν, αρνητικό για τη συνδικαλιστική προσέγγιση, αλλά και σε συνθήκες οι οποίες δεν ευνοούσαν τις Παλαιές συντεχνίες, ξεκίνησε η απεργία, μετά την απόρριψη των αιτημάτων που υποβλήθηκαν από την ΠΕΟ στην εταιρεία τον Ιούνιο. Το αιτηματολόγιο περιελάμβανε οικονομικά, εργασιακά, κοινωνικά και συνδικαλιστικά αιτήματα. Η ΠΕΟ ζητούσε αύξηση 5% στο ημερομίσθιο, αναγνώριση της Επιτροπής Εργατικών Διαφορών, αυξημένη πληρωμή υπερωρίας, (την Κυριακή η υπερωρία να υπολογίζεται διπλή) αντιμετώπιση του προβλήματος διαμονής των εργατών στην περιοχή με την επιδιόρθωση των ήδη υπαρχουσών οικιών και την ανέγερση νέων. Προστέθηκαν, επίσης, αιτήματα, τα οποία ενσωμάτωναν την ακύρωση των αντιδραστικών μέτρων της

²⁵⁵ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 225.

²⁵⁶ Εφημ. *Εργατική Φωνή*, «Οι Νεοσυντεχνιακοί απαντούν από τον Αμιάντο», 21-5-1948.

²⁵⁷ Γ. Γρηγοριάδης, ό.π., 226: Η αργία αυτή διατηρήθηκε μέχρι το 1972 οπότε καταργήθηκε για να αντικατασταθεί από την 1^η Απριλίου επέτειο της έναρξης του απελευθερωτικού αγώνα των Ελληνοκυπρίων εναντίον των Βρετανών.

διοίκησης, όταν αυτή τον Ιούλιο προχώρησε σε απολύσεις, εξ αιτίας της όξυνσης του κλίματος στις διαδικασίες για την ανάδειξη Επιτροπής του Ταμείου Ιατρικής Περίθαλψης στις οποίες, παρά την επέμβαση διοικητικών παραγόντων υπέρ της ΣΕΚ, η οποία παρουσιάστηκε αναβαθμισμένη, επικράτησαν στελέχη της ΠΕΟ. Ζητήθηκε, λοιπόν, η επαναπρόσληψη όλων των εργατών, που είχαν απολυθεί μετά από τις κινήσεις αντιπερισπασμού της διοίκησης, των οποίων ο αριθμός διαφοροποιείται στις αναφορές της ΣΕΚ²⁵⁸ και ΠΕΟ, και η ακύρωση της απομάκρυνσης από την περιοχή του στελέχους της ΠΕΟ Χριστοφή Λασέττα. Σύμφωνα με την ΠΕΟ, ο συνδικαλιστής εκτοπίστηκε βάσει παλαιού διατάγματος με το οποίο είχε παραχωρηθεί δικαίωμα στην εταιρεία από την αποικιακή κυβέρνηση να απομακρύνει από την περιοχή των ορυχείων οποιονδήποτε εργάτη θεωρούσε ανεπιθύμητο.²⁵⁹

Η απόρριψη των αιτημάτων οδήγησε την ΠΕΟ στην κήρυξη απεργίας στην οποία έλαβαν μέρος περισσότεροι από 1000 εργάτες²⁶⁰. Με την έναρξή της οι εργάτες προχώρησαν σε κατάληψη του χώρου του Αμιάντου, γεγονός που ενεργοποίησε τους μηχανισμούς της διοίκησης της εταιρείας, αλλά προκάλεσε και την επέμβαση της αστυνομίας η οποία επιτηρούσε τον χώρο προσπαθώντας να περιφρουρήσει τη λειτουργία της επιχείρησης με απεργοσπαστικούς μηχανισμούς τους οποίους τροφοδοτούσε η ΣΕΚ, όπως ήδη έχει αναφερθεί. Συγχρόνως, με τρόπο πανομοιότυπο με τις ενέργειες της ΚΜΕ, στην απεργία των μεταλλωρύχων, η εταιρεία διέταξε τους εργάτες να εγκαταλείψουν τους χώρους διαμονής και ειδοποίησε τα αρτοποιεία να διακόψουν τη διανομή άρτου προς τους εργάτες –απεργούς και το εστιατόριο να μη τους χορηγεί φαγητό. Η εξέλιξη αυτή ενέτεινε την όξυνση²⁶¹ και οι απεργοί προχώρησαν στην κατάληψη των φούρνων ενισχύοντας την παθογένεια μεταξύ των αντίπαλων ομάδων.²⁶²

Γεγονός είναι ότι όσα συνέβαιναν στην περιοχή προκάλεσαν το ενδιαφέρον ξένων εφημερίδων. Οι *Times* της Νέας Υόρκης αναπαρήγαγαν τα γεγονότα σε άρθρό τους με τον τίτλο «Εργατικά ταραχάι εν Κύπρω» για το οποίο ενημερώθηκαν οι ελληνικές αρχές από τον διπλωματικό εκπρόσωπο της Ελλάδας Αλέξη Κύρου. Στο δημοσίευμα περιγράφονταν με δραματικό τρόπο τα γεγονότα και η τακτική της διοίκησης της εταιρείας απέναντι

²⁵⁸ Η ΣΕΚ αναφέρεται σε απόλυση μερικών εργατών, στο: Γ.Γρηγοριάδης, ό.π., 274 ενώ η ΠΕΟ προσδιορίζει τον αριθμό τους στους 150, στο: *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 144.

²⁵⁹ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 144.

²⁶⁰ Π. Βαρνάβας, *Οι απεργιακοί αγώνες των μεταλλωρύχων και αμιαντορύχων του 1948*, Λευκωσία, 1979, 169· Εφημ. *Ελευθερία*, 3-8-1948.

²⁶¹ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 146.

²⁶² Εφημ. *Εργάτης*, «Αμιάντος-Μαυροβούνι», 8-8-1948.

στους εργάτες εκτιμώντας, μάλιστα, ότι ίσως αυτός ο χειρισμός ήταν ένα πρώτο βήμα προς την κήρυξη *lock-out* ²⁶³.

Δεδομένου ότι η έναρξη της απεργίας συνέπεσε με το τέλος της Διασκεπτικής Συνέλευσης, οι εκδηλώσεις αλληλεγγύης προς τους απεργούς στα αστικά κέντρα είχαν σημειολογική αναφορά σε πολιτικά αιτήματα τα οποία προβάλλονταν στα συνθήματα: «Κάτω τα χέρια από τους εργάτες, εξουσίες στο λαό, αυτοκυβέρνηση, ελευθερία». ²⁶⁴ Η εφημερίδα *Εργάτης* (τροτσιαστική) στις 8-8-1948 αναφέρει ότι «η εργατική τάξη στον Αμιάντο αγωνίζεται για το ψωμί και τις συνδικαλιστικές ελευθερίες, ενάντια στην τριπλή συμφωνία: το ξένο κεφάλαιο, την κυβέρνηση, τους νεοσυντεχνιακούς λακέδες». ²⁶⁵

Σε μια κίνηση επίδειξης ισχύος η βρετανική διοίκηση εφαρμόζοντας, μάλιστα, τους νόμους της Παλμεροκρατίας και χρησιμοποιώντας κατασταλτικούς μηχανισμούς προχώρησε σε συλλήψεις απεργών, διαδηλωτών και μελών της Αριστεράς οι οποίοι εκδήλωσαν τη συμπαράστασή τους στους απεργούς με πανεργατική συγκέντρωση στη Λευκωσία ²⁶⁶, θεωρώντας τις εκδηλώσεις αυτές παράνομες. ²⁶⁷ Στην αντιμετώπιση αυτή η ΠΕΟ αντέδρασε με κήρυξη *παναπεργίας* αλληλεγγύης στις 13 Αυγούστου και συγκέντρωση στο δικαστήριο όπου δικάζονταν οι συλληφθέντες. ²⁶⁸

Όπως και στην απεργία των μεταλλωρύχων η επίλυση επήλθε μετά την άφιξη στο νησί, στις 19 Αυγούστου, του διευθυντή της εταιρείας Αμιάντου ο οποίος προχώρησε στην έναρξη διαπραγματεύσεων με τους απεργούς οι οποίες κατέληξαν στον τερματισμό της στις 30 Αυγούστου. Με τη συμφωνία που υπογράφηκε ικανοποιούνταν τα περισσότερα από τα αιτήματα των απεργών, συμπεριλαμβανομένου του αιτήματος της επαναπρόσληψης όσων εργατών είχαν απολυθεί. Επανεξετάζοντας, μάλιστα, οι αρμόδιοι τις συνθήκες εξορίας του γραμματέα της αριστερής συντεχνίας αμιαντορύχων, Χ. Λασέττα, προχώρησαν σε διαδικασία ακύρωσής της και επαναπρόσληψής του. ²⁶⁹

Η ΣΕΚ αναπαριστά τα γεγονότα στο πλαίσιο της αντιπαράθεσης και του ανταγωνισμού, της καχυποψίας και της αμφισβήτησης των πραγματικών προθέσεων της

²⁶³ ΙΑΥΕ, 1948/88/1, *Κύπρος*, Τηλεγράφημα του μόνιμου αντιπροσώπου της Ελλάδας στη Ν. Υόρκη, Α. Κύρου, προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, 4-8-1948.

²⁶⁴ Εφημ. *Δημοκράτης*, «Χιλιάδες εργαζόμενου λαού διαδήλωσαν την αγανάκτηση τους σε όλες τις πόλεις της Κύπρου», 3-8-1948.

²⁶⁵ Εφημ. *Εργάτης*, ό.π., 8-8-1948.

²⁶⁶ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 146.

²⁶⁷ Εφημ. *Ελευθερία*, «Επί παρανόμω παρελάσει», 4-8-1948.

²⁶⁸ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 147.

²⁶⁹ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 148. Ο συγκεκριμένος συνδικαλιστής αναφέρεται ως έμμισθος στην ΠΕΟ από το 1948.

ΠΕΟ, αλλά προσεγγίζει και με διαφορετικά κριτήρια τους όρους διευθέτησης της απεργίας αξιολογώντας την απεργία ως αναμφίβολη αποτυχία για τις *Παλαιές Συντεχνίες*²⁷⁰.

Η αρχική απόρριψη των αιτημάτων, τα οποία υποβλήθηκαν στην εταιρεία από την ΠΕΟ, οφειλόταν, σύμφωνα με τη ΣΕΚ, στην προσπάθεια της εταιρείας των ορυχείων να προχωρήσει σε εξορθολογισμό των οικονομικών της, αλλά ταυτόχρονα να στηρίζει μέτρα πρόνοιας για τους εργάτες. Αναφέρει, λοιπόν, ότι το έναυσμα της απεργίας δόθηκε όταν η διοίκηση διέκοψε τη μισθοδοσία τριών παλαιοσυντεχνιακών εργατών του ορυχείου οι οποίοι λειτουργούσαν μόνο ως υπεύθυνοι της ΠΕΟ.

Εξάλλου, οι επιλογές που ακολούθησε η ΣΕΚ, οι οποίες για την Αριστερά προκάλεσαν κάθετες τομές στην απεργία και ενέτειναν την εκδήλωση φαινομένων παθογένειας και εκτρόπων, αποσιωπώνται στις αναπαραστάσεις της ΣΕΚ. Ο ίδιος αμφίσημος ρητορικός λόγος καταγραφής των απεργιών συνεχίζεται και στην απεργία των οικοδόμων η οποία ξεκίνησε τον Αύγουστο του 1948.

4.6.3.3. Η απεργία των οικοδόμων

Ένας κλάδος εργαζομένων του οποίου η ειδοποιός διαφορά από τα υπόλοιπα χειρωνακτικά επαγγέλματα τον κατατάσσει σε ιδιαίτερα επικίνδυνη θέση μεταξύ των εργαζομένων είναι ο κλάδος των οικοδόμων. Τη μεταπολεμική περίοδο δόθηκε ώθηση στην οικοδομική δραστηριότητα λόγω των ιδιωτικών, αλλά και των δημόσιων προσπαθειών για αντιμετώπιση του οξυμένου στεγαστικού προβλήματος, αλλά και της προώθησης κατασκευαστικών έργων για τα οποία, μάλιστα, οι Βρετανοί χρησιμοποιούσαν πολλές φορές Εβραίους πρόσφυγες²⁷¹.

²⁷⁰ Γ. Γρηγοριάδης, ό.π., 275.

²⁷¹ Μετά τη επιβολή του Χίτλερ στη Γερμανία άρχισε μια συνεχώς αυξανόμενη μετακίνηση Εβραίων. Η Βρετανία τότε επέστρεψε την προσωρινή εγκατάσταση μέρους των Εβραίων στην Κύπρο γεγονός που αντιμετωπίστηκε με αμφίσημη προσέγγιση από τους κατοίκους. Κριτήρια για την προσέγγιση του θέματος ήταν η επιχειρηματική δραστηριότητα των Εβραίων, τα κοινωνικά προβλήματα που θα προκαλούσε η άφιξη τους και ο κίνδυνος για την μεταβολή της εθνολογικής σύνθεσης του νησιού, στην εφημ. *Πατρίς*, «Αδέσποτος τόπος», 24-1-34. Μετά το 1946 όταν άρχισαν συγκρούσεις μεταξύ Εβραίων και Αράβων χιλιάδες Εβραίοι πέρασαν από τα δύο στρατόπεδα που είχαν δημιουργήσει οι Βρετανοί για προσωρινή εγκατάσταση τους. Πολλοί από αυτούς εξέφραζαν είχαν αριστερές αντιλήψεις και έτσι ανέπτυξαν σχέσεις με το ΑΚΕΛ γεγονός που προκάλεσε ανησυχία για ενδεχόμενη κοινή εξέγερση. Μετά την ανακήρυξη του κράτους του Ισραήλ οι Βρετανοί αρνήθηκαν την έξοδό τους με αποτέλεσμα την περαιτέρω ενίσχυση των σχέσεων με την κυπριακή αριστερά που θεωρούσε τα στρατόπεδα φυλακές, ζητούσε την απελευθέρωσή τους για να μεταβούν στην πατρίδα τους και θεωρούσε τον περιορισμό τους άδικο και παράνομο. Βλέπε: Χ. Ρίχτερ, *Η ιστορία της Κύπρου*, ό.π., 768. Το ελληνικό προξενείο με αναφορές του που περιλαμβάνονται σε διάφορους φακέλους καταγράφει τις αντιδράσεις των κατοίκων απέναντι στους Εβραίους από την προηγούμενη ακόμα δεκαετία.

Εκτός από την ίδια την ιδιομορφία του οικοδομικού επαγγέλματος, λόγω της καταβολής σωματικής δύναμης, προκαλούσε ανασφάλεια στους οικοδόμους η ρευστότητα της απασχόλησης εξ αιτίας της εποχικότητας της οικοδομικής βιομηχανίας, για την οποία έχει ήδη γίνει αναφορά σε προηγούμενα κεφάλαια, αλλά και η αντιμετώπιση δύσκολων καταστάσεων κατά τη διάρκεια της εργασιακής διαδικασίας. Οι δυσμενείς συνθήκες που αντιμετώπιζαν οι οικοδόμοι έδωσαν ώθηση στη συλλογική δράση στον χώρο του οικοδομικού κλάδου η οποία ακολούθησε μία ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και δυναμική πορεία τόσο στον άξονα της συνδικαλιστικής οργάνωσης όσο και στους διεκδικητικούς αγώνες. Με τις απεργιακές κινητοποιήσεις, που διεξήγαγαν, οι οικοδόμοι πρωταγωνίστησαν στην ικανοποίηση θεσμικών και εργασιακών διεκδικήσεων, όπως ήταν η κατοχύρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και το οκτάωρο²⁷². Έτσι ο κλάδος τους απέκτησε μεγάλο ειδικό βάρος στο συνδικαλιστικό κίνημα και μαζί με τους μεταλλωρύχους και τους λιμενεργάτες αποτελούσαν «τη ραχοκοκαλιά» του κυπριακού εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος.²⁷³

Ωστόσο, οι γενικότερες αδυναμίες που χαρακτήριζαν συνολικά τη συλλογική δράση ενσωματώνονταν και στη συνδικαλιστική οργάνωση των οικοδόμων. Η δυαδικότητα και η προσπάθεια των δύο συνδικαλιστικών οργανώσεων για έλεγχο του χώρου των οικοδομών οδήγησαν στη δραματική απεργία του 1948. Μάλιστα, από τις απεργίες του 1948 σοβαρότερες επιπτώσεις στην κυπριακή κοινωνία προκάλεσε η απεργία των οικοδόμων η οποία διεξήχθη από τις 26 Αυγούστου μέχρι 18 Δεκεμβρίου, επηρεάζοντας 800 περίπου εργάτες οικοδομών.²⁷⁴ Αναφέρει ο Μιχαλάκης Ιωάννου (Γ.Γραμματέας της ΣΕΚ) σχετικά με την απεργία: «*Το 1948 δόθηκε ο μεγάλος αγώνας στην οικοδομική απασχόληση, διότι οι εργολάβοι οικοδομών και οι κατασκευαστές είχαν το βαρύ πυροβολικό, τον όγκο του εργατικού προσωπικού. Όλες οι άλλες [απεργίες] ήταν μικροϋποθέσεις*»²⁷⁵.

Η απεργία αντιμετωπίστηκε με αμφίσημη προσέγγιση στον αφηγηματικό λόγο των συνδικαλιστικών κειμένων των δύο συντεχνιών, ως προς την αφόρμηση, την αιτιολόγηση, την πορεία, την αποτελεσματικότητα και την ικανοποίηση των αιτημάτων της, αλλά και τα συμπτώματα τα οποία εκδηλώθηκαν ως παράλληλες παρενέργειες κατά τη διάρκεια της απεργίας και επηρέασαν την κοινωνική συνοχή. Ο ιδεολογικός διπολισμός

²⁷² Η προσπάθεια των οικοδόμων να αναγνωρισθούν ως σωματείο και οι κερδοφόροι αγώνες τους παρουσιάζονται στο 4ο κεφάλαιο.

²⁷³ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 501.

²⁷⁴ CO67/342/3, *Political situation*, «strikes», ενημερωτικό έγγραφο από τον αναπληρωτή κυβερνήτη, Λευκωσία, 14-1-1949 Η ΠΕΟ αναφέρει ότι συμμετείχαν 1200 εργάτες στην απεργία.

²⁷⁵ Συνέντευξη Μ.Ιωάννου στο: Σ. Ζαβού, ό.π., 132.

στο συνδικαλιστικό κίνημα και η προσπάθεια κάθε συνδικαλιστικής οργάνωσης να επιβληθεί στον χώρο της αγοράς εργασίας, ενσωματώθηκε στη διαδικασία της απεργίας με αποτέλεσμα τον περιορισμό της δυνατότητας του οικοδομικού κλάδου να σφυρηλατήσει ενιαία στάση. Εξάλλου τα αιτήματα της απεργίας επικαλύφθηκαν από την προσπάθεια των δύο συντεχνιών να ενισχύσουν τη θέση τους στο συνδικαλιστικό κίνημα. Λειτουργήσε το θεωρητικό παράδειγμα σύμφωνα με το οποίο η έλλειψη ισορροπίας στη δύναμη των εργατικών σωματείων είναι δυνατό να δημιουργήσει πεδίο κοινωνικής σύγκρουσης κατά τη διάρκεια μιας απεργίας²⁷⁶.

Το χαρακτηριστικό αυτό λειτουργούσε εξακολουθητικά. Η διαφορετική αντίληψη των κοινών συμφερόντων και ο διακριτός τρόπος διεκδίκησης των αιτημάτων αποδυνάμωνε πολλές φορές τη διαπραγματευτική θέση των εργατικών σωματείων, αλλά και την εξέλιξη των απεργιών. Στις περισσότερες, μάλιστα, περιπτώσεις οι δύο οργανώσεις προχωρούσαν σε χωριστό διαπραγματευτικό και διεκδικητικό σχεδιασμό²⁷⁷. Εν δυνάμει αποσταθεροποιητικός παράγοντας στην εξέλιξη της απεργίας των οικοδόμων ήταν και το φαινόμενο του συνδικαλισμού των εργοδοτών. Προσλαμβάνοντας οι εργολάβοι τα μηνύματα των κοινωνικών αγώνων προνόησαν για τη δική τους συσπείρωση ιδρύοντας το δικό τους σύνδεσμο (1943) με νομική κάλυψη τις πρόνοιες του νόμου για εγγραφή των συντεχνιών. Εξάλλου, η θεσμική κατοχύρωση της συνδικαλιστικής οργάνωσης των εργοδοτών μπορούσε να στηριχθεί και στις αποφάσεις του ΔΓΕ²⁷⁸.

Η απεργία των οικοδόμων, εξ αιτίας του γεγονότος ότι οι εργοδότες ήταν όχι ξένοι, όπως στην περίπτωση των απεργιών των μεταλλωρύχων και αμιαντωρύχων, αλλά Κύπριοι απέκτησε έντονο ταξικό χαρακτήρα. Όπως εκτιμά ο Ρ. Κατσιαούνης, η αστική τάξη ενθαρρύνοντας τους εργολάβους και χρησιμοποιώντας ως εναλλακτική πρακτική την πρόσληψη οργανωμένων στη ΣΕΚ εργατών είχε ουσιαστικό στόχο να διαφοροποιήσει τον χαρακτήρα του συντεχνιακού κινήματος εξοστρακίζοντας την Αριστερά γεγονός που θα επηρέαζε τα αποτελέσματα των δημοκρατικών εκλογών του 1949.²⁷⁹

Επιπλέον, οι συμμαχίες που δημιουργήθηκαν στην εξέλιξη της απεργίας και, κυρίως, το γεγονός ότι ενεπλάκησαν πολιτικοί παραγόντες, της προσέδωσαν πολιτικό χαρακτήρα. Την παραμονή, λοιπόν, της έναρξης της απεργίας πραγματοποιήθηκε σύσκεψη ανομοιογενών τοπικών φορέων, οργανώσεων και σωματείων (αθλητικών, θρησκευτικών),

²⁷⁶ C. Offe, *Κοινωνία της Εργασίας*, ό.π., 147.

²⁷⁷ Μ. Ιωάννου, *Αγώνες ...*, ό.π., 260.

²⁷⁸ Διεθνές Γραφείο Εργασίας, *Σειρά Μαθημάτων Εργατικής Εκπαιδεύσεως: Η Συνδικαλιστική Ελευθερία*, μτφρ. Ανδρέας Κυριακόπουλος, Αθήνα, 1965, 35.

²⁷⁹ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 488.

αλλά και παραγόντων του ΚΕΚ, χωρίς μάλιστα ιδιαίτερη σχέση με εργασιακά θέματα, οι οποίοι εξέφρασαν στήριξη προς τους εργολάβους.²⁸⁰ Βέβαια, δεν ήταν μόνο παράγοντες της Δεξιάς οι οποίοι ενεπλάκησαν στην απεργία. Ήταν γνωστό ότι το ΑΚΕΛ βοήθησε στην οργάνωση, αλλά καθοδήγησε και στήριξε τις πολυήμερες απεργίες του 1948.²⁸¹ Επιπλέον, η ΠΕΟ παρά την προηγούμενη απόπειρά της να εμφανισθεί ως συνδικαλιστικός φορέας πολιτικά χειραφετημένος, όπως παραδέχεται ο Α. Ζιαρτίδης, μέχρι το 1950 υπήρξε όργανο του ΑΚΕΛ.²⁸² Το ρήγμα, λοιπόν, στις σχέσεις μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς μεταφέρθηκε ως σύμπτωμα στη συλλογική δράση με δραματικό τρόπο.

Η αφορμή για την έναρξη της απεργίας ενσωμάτωσε στοιχεία από τη συλλογική δράση του 1947. Πράγματι το 1947 έκλεισε για τους οικοδόμους με μια επιτυχία. Μετά από απεργία, που πραγματοποιήθηκε στο διάστημα από 9 Ιουνίου μέχρι 20 Αυγούστου 1947 από τους οικοδόμους, οι οποίοι ανήκαν στην ΠΕΟ, εξασφαλίστηκε η δημιουργία Ταμείου Κοινωνικών Ασφαλίσεων για τον κλάδο των οικοδόμων.²⁸³ Ήταν μια επιτυχία που θα αποτελούσε σημείο αναφοράς για τους διεκδικητικούς αγώνες άλλων επαγγελματικών κλάδων, αλλά και σταθμός στην πορεία εφαρμογής των κοινωνικών ασφαλίσεων. Το Ταμείο, με πρόεδρο τον ιατρό του, θα λειτουργούσε υπό τον έλεγχο μικτής διαχειριστικής επιτροπής αποτελούμενης από δύο εργάτες και δύο αντιπροσώπους των εργολάβων.²⁸⁴ Επιπλέον δρομολογήθηκε η ίδρυση των Συντεχνιακών Ιατρείων και Φαρμακείων στη λειτουργία των οποίων οι εργολάβοι είχαν υποχρέωση να συνδράμουν οικονομικά.²⁸⁵

Τα συντεχνιακά ιατρεία, τα οποία επιβιώνουν ως θεσμός μέχρι σήμερα συμπληρώνοντας την κρατική πολιτική στο θέμα της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, παρέχουν σημαντική προσφορά στα μέλη των συντεχνιών. Όπως επισημαίνεται από στελέχη της ΠΕΟ *«η άρτια λειτουργία τους και η εξασφάλιση των υπηρεσιών πλείστων γιατρών όλων των ειδικοτήτων, προσέφερε σημαντική εξυπηρέτηση σε χιλιάδες εργάτες και υπαλλήλους μέλη της ΠΕΟ και εξαρτωμένους τους. Η ίδρυση και η άρτια λειτουργία των συντεχνιακών ιατρείων της ΠΕΟ και η εξυπηρέτηση που πρόσφεραν στον τομέα της υγείας της εργατικής τάξης, αποτελεί μια από τις λαμπρότερες σελίδες της ιστορίας και των αγώνων της ΠΕΟ και του συντεχνιακού κινήματος. Παράλληλα έδειξε την ικανότητα και τη δύναμη*

²⁸⁰ Εφημ. *Ελευθερία*, «Παρά το πλευρόν των εργολάβων», 19-8-1948.

²⁸¹ Σ. Αναγνωστοπούλου, ό.π., 212.

²⁸² Σ. Ζαβού, ό.π., 129.

²⁸³ Α. Φάντης «Ο απολογισμός μιας απεργίας», *Δημοκράτης*, 23-8-1947.

²⁸⁴ Εφημ. *Εργατικά Νέα*, «Κανονισμοί Ταμείου Κοινωνικών Ασφαλίσεων Κτιστών –Εργατών», 1-7-48· Εφημ. *Εργατικά Νέα*, «Ενώ πρόκειται να αρχίσει τη λειτουργία του το ταμείον Κοινωνικών Ασφαλίσεων», 30-1-1948.

²⁸⁵ Π.Βαρνάβας, *Τουρκοκύπριοι και ελληνοκύπριοι*, ό.π., 31.

της εργατικής τάξης να ιδρύει και να διαχειρίζεται άξια τα ιδρύματα και τους οργανισμούς που εξυπηρετούν τα εργατικά συμφέροντα»²⁸⁶.

Παράλληλα προς στην επιτυχία αυτών των θεσμικών αιτημάτων η ΠΕΟ διεκδίκησε από τους εργοδότες την εφαρμογή του *closed shop*²⁸⁷ εκτιμώντας ότι οι πολιτικές συνθήκες και, κυρίως, η διαμορφωμένη σχέση εργοδοτών- ΣΕΚ επέβαλαν την ικανοποίηση αυτού του αιτήματος.²⁸⁸ Βέβαια, η ΣΕΚ αντιδρούσε στην εφαρμογή του αιτήματος ενσωματώνοντας τη διεκδίκησή του από την ΠΕΟ στην οικονομική πολεμική της τελευταίας απέναντί της.²⁸⁹ Η ΣΕΚ, λοιπόν, εν όψει της λήξης της ισχύουσας σύμβασης, τον Αύγουστο του 1948, και επιδιώκοντας την ακύρωση του όρου του *closed-shop* ζήτησε με επιστολή της προς τις Παλαιές συντεχνίες να αντικατασταθεί η φράση «να προσλαμβάνονται οργανωμένοι παλαιοσυντεχνιακοί», η οποία αναφερόταν στη σύμβαση, με τον όρο «να προσλαμβάνονται οργανωμένοι εργάτες και κτίστες»²⁹⁰.

Οι διαπραγματεύσεις, λοιπόν, για επανακαθορισμό της σύμβασης μεταξύ εργολάβων και ΠΕΟ οδηγήθηκαν σε αδιέξοδο εξ αιτίας της επιμονής της ΠΕΟ στο συγκεκριμένο σημείο. Γεγονός είναι ότι η ΠΕΟ στον κλάδο των οικοδόμων παραδοσιακά παρουσίαζε μεγαλύτερη εμβέλεια επιρροής. Αποτέλεσμα ήταν το σωματείο τους να αντιμετωπίζεται τόσο από τη Δεξιά όσο και αξιωματούχους της Διοίκησης με στερεότυπες αντιλήψεις, οι οποίες παρέπεμπαν στον κομμουνισμό. Έτσι, οι οργανωμένοι εργολάβοι προτιμούσαν την εργοδότηση οικοδόμων οι οποίοι ήταν μέλη της ΣΕΚ²⁹¹, αφού οι ίδιοι είχαν ήδη προσεταιρισθεί το δεξιό τμήμα του κλάδου.

Η προοπτική πραγματοποίησης απεργίας από τους οικοδόμους σε μια περίοδο αυξημένης πολιτικής έντασης, λόγω των εξελίξεων στη Διασκεπτική, αλλά και της συνεχιζόμενης απεργίας των εργατών του ορυχείου Αμιάντου, θα προκαλούσε όχι μόνο τομή στη συνέχεια των οικοδομικής δραστηριότητας, αλλά ενείχε κινδύνους για πρόκληση επεισοδίων στην πρωτεύουσα, αφού οι οικοδομικές εργασίες διεξάγονταν περισσότερο στη Λευκωσία όπου, μάλιστα, το ΑΚΕΛ είχε μεγαλύτερη επιρροή.

Ο Διοικητής εργασίας για να βοηθήσει την προσέγγιση των αντίθετων θέσεων και να αποτρέψει την απεργία, συγκάλεσε σύσκεψη στις 23 Αυγούστου 1948.²⁹² Εκτός από τον ίδιο στη σύσκεψη συμμετείχαν οι Γενικοί Γραμματείς της ΣΕΚ και της ΠΕΟ,

²⁸⁶ Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας. 1956-1986:30 Χρόνια Κοινωνικές Ασφαλίσεις, εκδ. ΠΕΟ, 1987, 39.

²⁸⁷ CO67/342/3, Political situation, «strikes», αναπληρωτής κυβερνήτης, Λευκωσία, 14-1-1949.

²⁸⁸ Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ, ό.π., 150.

²⁸⁹ Γ. Γρηγοριάδης, Ιστορία της ΣΕΚ, ό.π., 223.

²⁹⁰ Γ. Γρηγοριάδης, Ιστορία ΣΕΚ, ό.π., 276.

²⁹¹ CO67/342/3, Political situations. “Strikes”, Τηλεγράφημα από τον Αποικιακό Γραμματέα στο Γραμματέα διοίκησης, Λευκωσία, 28-1-1949.

²⁹² Μ.Ιωάννου, Οι εργατικοί αγώνες της ΣΕΚ, Λευκωσία, 2002, 261-264.

Μιχαλάκης Πισσάς και Ανδρέας Ζιαρτίδης, στελέχη των δύο συντεχνιών, αλλά και μέλη του Συνδέσμου Εργολάβων ως παρατηρητές.²⁹³ Για να αρθεί η διαφωνία στο επίμαχο σημείο, το οποίο αφορούσε τον τρόπο πρόσληψης εργατών στις οικοδομές, η ΠΕΟ πρότεινε τη δημιουργία μικτής επιτροπής η οποία θα καθόριζε τους όρους πρόσληψης εργατών. Ωστόσο, η πρόταση δεν έγινε δεκτή από τη ΣΕΚ εκτιμώντας ότι σε έναν κλάδο όπου η υπεροχή της ΠΕΟ ήταν δεδομένη η πρόταση υπέκρυπτε πρόθεση της τελευταίας για επικράτηση στον χώρο και επιβολή των απόψεών της στην ΣΕΚ.²⁹⁴ Θεωρούσε, μάλιστα, ικανοποιητικά όσα οι εργολάβοι πρόσφεραν στους οικοδόμους.²⁹⁵

Η σύσκεψη, λοιπόν, οδηγήθηκε σε αδιέξοδο, αφού οι δύο πλευρές παρέμεναν απαρέγκλιτα στις θέσεις τους: Η ΠΕΟ επιδίωκε να διατηρηθεί το *closed shop* και η ΣΕΚ απέρριπτε οποιαδήποτε συνεργασία με τις Παλαιές Συντεχνίες. Έτσι στις 26 Αυγούστου η ΠΕΟ κήρυξε μονομερή απεργία στη διάρκεια της οποίας η ΣΕΚ τροφοδοτούσε τους εργολάβους με προσωπικό.²⁹⁶

Ιδιαίτερη βαρύτητα για τη συνοχή των κοινωνικών σχέσεων παρουσιάζουν οι παράλληλες στην απεργία εκδηλώσεις. Πράγματι, στην πορεία της η απεργία ενσωμάτωσε όλα τα αρνητικά συμπτώματα του διπολισμού. Προκλήθηκαν έκτροπα τα οποία οφείλονται στην προσπάθεια των Παλαιοσυντεχνιακών να προστατεύσουν την απεργία από τους απεργοσπαστικούς μηχανισμούς. Για τους εργολάβους, όμως, οι παρενέργειες προέρχονταν από την προσπάθειά τους να συνεχίσουν την οικοδομική δραστηριότητα²⁹⁷. Εξάλλου και η επιτήρηση της αστυνομίας και των κατασταλτικών μηχανισμών αρχικά ήταν συνεχής ενσωματώνοντας σε επικουρικό ρόλο μέλη της ομάδας Χι του Γεώργιου Γρίβα η οποία είχε αρχίσει να δραστηριοποιείται εναντίον μελών της Αριστεράς²⁹⁸. Σε απόρρητη έκθεση των αποικιακών αρχών για τον μήνα Σεπτέμβριο αναφέρεται ότι η απεργία αποτελεί το σπουδαιότερο γεγονός της περιόδου και ότι επιστρατεύτηκε η Χι για προστασία των εργατών της Δεξιάς²⁹⁹. Οι παρενέργειες, λοιπόν, της απεργίας, αλλά και το γεγονός ότι αυτή διεξαγόταν κυρίως στη Λευκωσία ενέτειναν «τους φόβους της ιθύνουσας

²⁹³ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία ΣΕΚ*, ό.π., 280.

²⁹⁴ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 281.

²⁹⁵ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 278.

²⁹⁶ Σ. Ζαβού, ό.π., 132.

²⁹⁷ Εφημ. *Δημοκράτης*, «Άγριες συγκρούσεις στις οικοδομικές εργασίες», 2-9-1948.

²⁹⁸ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 491. Η ομάδα των Χιτών του Γρίβα δραστηριοποιήθηκε στην Ελλάδα από την περίοδο της Κατοχής επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον τους σε πολεμική εναντίον του εσωτερικού εχθρού που ήταν ο κομμουνισμός. Βλέπε: Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Το ακροδεξιό κίνημα στην Ελλάδα, 1936-1949-Καταβολές, συνέχειες και ασυνέχειες», στο Χάγκεν Φλάισερ, (επ.) ό.π., 145.

²⁹⁹ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία ΣΕΚ*, ό.π., 296: Η έκθεση περιλαμβάνεται ενσωματωμένη και μεταφρασμένη στο βιβλίο της ΣΕΚ που όμως αποσιωπάται το σημείο που αναφέρεται στους Χίτες.

αστικής τάξης για το φάντασμα του κομμουνισμού ενισχύοντας την προτίμησή τους στην ασφάλεια του αποικιακού καθεστώτος»³⁰⁰.

Σε εκδηλώσεις παράλληλες προς την απεργία, όπως ήταν οι συγκεντρώσεις, οι πορείες, οι διαδηλώσεις με pickets, αλλά και σε πρακτικές αλληλεγγύης προς τους απεργούς, οι μηχανισμοί της αστυνομίας προχωρούσαν σε συλλήψεις όσων θεωρούνταν ύποπτοι για υποκίνηση ταραχών. Πολλοί, μάλιστα, οδηγούνταν στο δικαστήριο. Σε μια τέτοια δικαστική διαδικασία μέλος της οργάνωσης των Χι ανέφερε στο δικαστήριο ότι είχαν προφορική εντολή να συλλαμβάνουν όσους κατά τη γνώμη τους θεωρούνταν ύποπτοι³⁰¹.

Είναι γεγονός ότι σε περιόδους συναισθηματικής φόρτισης και αντιπαράθεσης τα γεγονότα παρουσιάζονται διογκωμένα. Βρετανός δημοσιογράφος, τη μαρτυρία του οποίου χρησιμοποιεί ο Χ. Ρίχτερ αναφέρει: «Κατά τη διάρκεια της απεργίας κανένας κίνδυνος δεν απείλησε τη γενική ασφάλεια του τόπου και ασήμαντα περιστατικά μεγαλοποιούνταν και χαρακτηρίζονταν «ταραχές και ανατρεπτική προπαγάνδα». Οι υπερβολές οφείλονταν μάλλον σε δεξιούς, οι οποίοι λιγότερο οργανωμένοι από τους αριστερούς, πίεζαν τις αρχές να κάνουν στους αριστερούς αυτά που θα είχαν κάνει οι ίδιοι αν είχαν τα μέσα.»³⁰². Πράγματι οι βιαιότητες που χαρακτήρισαν την πρώτη φάση της απεργίας και οι εκδηλώσεις βίας περιορίστηκαν στη συνέχεια και η επιτήρηση της αστυνομίας κυμαινόταν σε φυσιολογικά επίπεδα³⁰³.

Ενώ όμως η απεργία συνεχιζόταν με συμμετοχή των οργανωμένων στην ΠΕΟ εργατών και οι διοργανωτές της περίμεναν την υποχώρηση των εργολάβων ή τη διάσπασή τους³⁰⁴ για να οδηγηθεί η απεργία σε τερματισμό, η ΣΕΚ προχώρησε σε χωριστή συμφωνία με τους εργολάβους στις 27 Οκτωβρίου 1948³⁰⁵.

Η μακρόχρονη απεργία, λοιπόν, άρχισε να κουράζει τους απεργούς, αφού η αναμενόμενη διάσπαση δεν προχωρούσε, επειδή οι εργοδότες δέχονταν επεμβατικές ενέσεις ενίσχυσης από το ΚΕΚ, όπως αναφέρεται σε επιστολή του Αλέκου Λυμπουρή στον Ανδρέα Ζιαρτίδη³⁰⁶. Έτσι, η απεργία, η οποία συντηρούνταν οικονομικά από το απεργιακό ταμείο, τους εράνους, τις έκτακτες εισφορές, και το ΑΚΕΛ, πολλοί, μάλιστα, εργάτες

³⁰⁰ Ρ. Κατσιαούνης, ό.π., 490.

³⁰¹ Εφημ. *Δημοκράτης*, «Μια ενδιαφέρουσα υπόθεση στο δικαστήριο», 2-11-1948.

³⁰² Χ. Ρίχτερ, ό.π., 753.

³⁰³ CO67/362/2, *Maintenance of Law and order during strikes*, Εσωτερικό τηλεγράφημα στον Αποικιακό Γραμματέα, Κύπρος, 11-12-1948.

³⁰⁴ ΑΣΚΙ, *Αρχείο Κ.Κ.Ε.*, φ=20/21/6, Επιστολές Α. Λυμπουρή προς Α. Ζιαρτίδη, Λευκωσία, 21-10-1948 και 23-10-1948.

³⁰⁵ Γ.Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 303.

³⁰⁶ ΑΣΚΙ, *Αρχείον Κ.Κ.Ε.*, ό.π., Λευκωσία, 21-10-1948.

είχαν καταφύγει στα χωριά τους και ασχολούνταν στον αγροτικό τομέα,³⁰⁷ έληξε στις 18 Δεκεμβρίου 1948 μετά από διαπραγματεύσεις μεταξύ των εργολάβων και της ΠΕΟ, χωρίς ωστόσο να αρθούν οι ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των δύο συντεχνιών. Η δυαδικότητα του συνδικαλιστικού κινήματος, ουσιαστικά, οδήγησε στην έναρξη της απεργίας και βαθύτερη αιτία των όσων συνέβησαν στη διάρκειά της, ήταν ο έντονος ανταγωνισμός και η άρνηση των δύο συνδικαλιστικών οργανώσεων να δημιουργήσουν διαύλους επικοινωνίας υποχωρώντας από τις πάγιες θέσεις τους.

Η σύμβαση με την οποία έληξε η απεργία και η οποία υπογράφηκε μεταξύ εργολάβων και Παλαιών Συντεχνιών προβλεπόταν ότι θα ίσχυε μέχρι 31 Δεκεμβρίου 1951³⁰⁸. Με τη συμφωνία η ΠΕΟ αποδέχτηκε την ύπαρξη των δύο συντεχνιών αποσύροντας ουσιαστικά το αίτημα για εφαρμογή του *closed shop*. Αν και οι αξιωματούχοι της Διοίκησης περίμεναν ότι οι Νέες Συντεχνίες θα μετέβαλαν την αρχική αρνητική τους θέση και θα υπέγραφαν, εντούτοις, η ΣΕΚ δεν προχώρησε στην υπογραφή της σύμβασης³⁰⁹ η οποία προνοούσε και τη δημιουργία Γραφείου Εργασίας για τη διευθέτηση του τρόπου προσλήψης των οικοδόμων, με τη συμμετοχή των εκπροσώπων των εργολάβων και των δύο συντεχνιών. Το όργανο αυτό αντιμετωπίστηκε με πνεύμα διαφωνίας από τις δύο συντεχνίες γεγονός που οδήγησε σε περιορισμένη χρονικά λειτουργία του. Η ΣΕΚ, λοιπόν, ενσωματώνοντας τη σκοπιμότητα της ίδρυσης του Γραφείου στην πολεμική της ΠΕΟ εναντίον της, αντιμετώπισε τη λειτουργία του με δυσπιστία. Έτσι σε Παγκύπρια Σύσκεψη των μελών της στις 13 Φεβρουαρίου 1949 αποφάσισε τη μη συμμετοχή της στο νέο εργασιακό καθεστώς³¹⁰.

Η ΠΕΟ, αντίθετα, εκτίμησε ότι η ίδρυση του Γραφείου Εργασίας αποτελούσε σημαντικό βήμα για τον εργατικό κόσμο και αυτό, γιατί το θεωρούσε ως πρόδρομο του Γραφείου Εξεύρεσης Εργασίας, το οποίο συνέβαλε στη μετέπειτα συνεργασία των συνδικαλιστικών οργανώσεων ΠΕΟ-ΣΕΚ³¹¹.

³⁰⁷ CO67/342/3 *Builder's Strike*, αναπληρωτής Κυβερνήτης στον αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 14-1-1949· Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 311.

³⁰⁸ CO67/362/2, *Maintenance of Law and order during strikes*, Τηλεγράφημα στον αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία, 22-12-1948.

³⁰⁹ CO67/342/3, *Political situation*, «strikes», τηλεγράφημα από τον αποικιακό Γραμματέα στο Γραφείο Διοικήσεως της Κυπριακής κυβέρνησης, 29-1-1949.

³¹⁰ Γ.Γρηγοριάδης, *Ιστορία της ΣΕΚ*, ό.π., 317.

³¹¹ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 152: Η ΠΕΟ αναφέρει ότι η ίδρυση του Γραφείου Εξεύρεσης Εργασίας βοήθησε πολύ στην ενότητα δράσης της εργατικής τάξης και των συνδικαλιστικών οργανώσεων εκείνη την εποχή με συνέπεια, αργότερα, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις ΠΕΟ και ΣΕΚ να συνεργάζονται στενά σε όλα τα στάδια της προετοιμασίας, υποβολής, διαπραγμάτευσης και αν χρειαστεί και της δυναμικής διεκδίκησης των αιτημάτων που όμως επιτεύχθηκε, κυρίως, μετά την Ανεξαρτησία. Η ΣΕΚ, όπως ήδη έχει αναφερθεί, τοποθετεί τη λήξη της πολεμικής μεταξύ των δύο συντεχνιών μετά το 1955.

Γεγονός είναι ότι με την απεργία των οικοδόμων έκλεισε το κεφάλαιο της ανοιχτής πολεμικής μεταξύ των δύο συντεχνιών χωρίς, όμως, να χαραχθεί κοινός άξονας δράσης. Η αντιπαράθεση συνεχίστηκε μέχρι το 1955³¹², θα λέγαμε, ως πόλεμος των *χαρακωμάτων*. Όπως, μάλιστα, αναφέρει ο Μ. Ιωάννου εξακολουθούσε μεταξύ των δύο οργανώσεων «η αλληλοκατηγορία, η ύβρις. Δεν υπήρχε καθόλου συνεργασία, καμία συνεννόηση, τα αιτήματα προς τους εργοδότες υποβάλλοντο ξεχωριστά και όχι από κοινού. Με την πρώτη ευκαιρία οι μεν προσπαθούσαν να διαβάλουν τους δε.»³¹³ Η τακτική της μη συνεργασίας μεταξύ της ΣΕΚ και ΠΕΟ κατοχυρώθηκε και στο 5^ο Συνέδριο της πρώτης το οποίο πραγματοποιήθηκε στις 26 Ιουνίου 1949³¹⁴. Έτσι, οι σχέσεις μεταξύ των δύο συνδικαλιστικών παρατάξεων κινήθηκαν στον ίδιο άξονα ανταγωνισμού και η προσπάθεια για εφαρμογή του *closed-shop* στην πραγματικότητα δεν έκλεισε, αλλά συνεχίστηκε και από τις δυο συνδικαλιστικές παρατάξεις. Ωστόσο, σημαντικό είναι το γεγονός ότι υπήρξε μεταξύ των δύο συντεχνιών αλληλοαναγνώριση.³¹⁵

Η ΣΕΚ, λοιπόν, επισημαίνει ότι οι κομμουνιστές με τα συνεχή συμφιλιωτικά και ενωτικά συνθήματά τους δεν έπειθαν, αφού δεν προέβαιναν σε πρακτικά μέτρα ώστε να σταματήσει ο οικονομικός πόλεμος εναντίον της. Ωστόσο και η ίδια σε περιπτώσεις όπου παρουσιαζόταν ισχυρή προωθούσε την επιβολή του *closed-shop*, όπως αποδεικνύεται από σχετικές διαφημίσεις τις οποίες η ίδια παρουσιάζει³¹⁶. Εξάλλου, όπως αναφέρεται στην έκθεση του τμήματος Εργασίας για το 1949, μετά τις δημοκρατικές εκλογές και τα θετικά για τη Δεξιά αποτελέσματα των δημαρεισίων, παρατηρήθηκε στροφή στις προσλήψεις εργατών οι οποίοι πρόσκειντο στη Δεξιά, φαινόμενο πολιτικής επιρροής, χωρίς όμως, συνέχεια σε αυτή την τακτική. Η στροφή αυτή εξυπηρετούσε και την ίδια τη Διοίκηση, που προβληματιζόταν για τον τρόπο αντιμετώπισης του σωματείου των οικοδόμων. Σε διάλογο που διεξήχθη μεταξύ βρετανών παραγόντων αξιολογήθηκαν τα δεδομένα, καθώς και το ειδικό βάρος του σωματείου, με προβληματισμό στη δυνατότητα διαγραφής του³¹⁷.

³¹² Μ. Ιωάννου, ό.π, 265.

³¹³ Συνέντευξη του Μ.Ιωάννου στη Σ. Ζαβού, ό.π.,132.

³¹⁴ Γ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία ΣΕΚ*, ό.π.,334.

³¹⁵ Μ. Ιωάννου, στο Σ. Ζαβού, ό.π.,132.

³¹⁶ Παραδείγματα διαφημίσεων που καταγράφονται στο: Γ.Γρηγοριάδης, *Ιστορία ΣΕΚ*, ό.π., 342, 1. «Καπνισταί, καπνίζετε και υποστηρίζετε με φανατισμόν τα σιγαρέττα της καπνοβιομηχανίας Τσολακίδη και Τζετζα Αμμοχώστου η οποία εξεκαθάρισεν την κομμούναν και προσέλαβε μόνον Νεοσυντεχνιακούς εργατοϋπαλλήλους στες δουλειές της. 2. Εθνικόφρονες! Το νοικοκυρεμένο Εθνικό Γραφείο ταξί «ΕΛΛΑΣ» σας καλεί να το επισκεφθήτε. Είναι στη διάθεσή σας με τους πλέον πεπειραμένους εθνικόφρονες οδηγούς για να σας μεταφέρουν σε όλα τα μέρη της Κύπρου.

³¹⁷ CO67/ 342/3, *Political situation*, «strikes», Αναπληρωτής Κυβερνήτης στον Αποικιακό Γραμματέα, Λευκωσία,16-3-1949. Η αναθεώρηση κάποιων άρθρων του νομικού πλαισίου του 1941 ίσως θα μπορούσε να διευκολύνει την πρόθεση της κυβέρνησης σε αυτές τις πρακτικές αφού προέβλεπε τη δυνατότητα του εφόρου των συντεχνιών να αναστείλει την άδεια λειτουργίας μιας συντεχνίας εάν

Ο τερματισμός της απεργίας αξιολογήθηκε με διαφορετικά κριτήρια από εγχώριους και εξωγενείς παράγοντες. Ο Α. Κουντουριώτης θεωρεί την απεργία ως αποτυχία για τις Παλαιές συντεχνίες λόγω της υποχώρησής τους «κυρίως επί της βασικής απαιτήσεως όπως μόνον μέσω αυτών οι εργολάβοι προσλαμβάνουν τους εργάτες των»³¹⁸. Ο ίδιος διπλωμάτης καταγράφει, μάλιστα, άποψη συναδέλφου του στην Αμερική ο οποίος εκτιμά ότι ο τερματισμός της απεργίας οφειλόταν στην απόφαση του ΑΚΕΛ «να θέση τέρμα εις την πολυδάπανον συντήρηση των απεργών ήτις άρχισε να εξαντλεί το κόμμα»³¹⁹ εις εποχήν καθ'ην τούτο θα έδει να ήτο οικονομικώς ισχυρόν προς διεξαγωγήν των δημαρχιακών εκλογών του Μαρτίου του 1949»³²⁰.

Γεγονός είναι ότι με το τέλος του 1948 ολοκληρώνεται ένα σημαντικό κεφάλαιο στην ιστορία των απεργιών στην Κύπρο. Αποτιμώντας τις απεργίες και τα χαρακτηριστικά τους μπορούμε να αναφέρουμε ότι αυτές διεξήχθησαν σε κλίμα εμφυλιοπολεμικό και ενσωμάτωσαν τα χαρακτηριστικά του Ψυχρού πολέμου, αλλά και της δραματικής πορείας του Εμφυλίου στην Ελλάδα.

Ο κυπριακός συνδικαλισμός στη μεταπολεμική περίοδο κινήθηκε στον ίδιο άξονα με το Διεθνές συνδικαλιστικό κίνημα, το οποίο κάτω από τις Αμερικανικές παρεμβάσεις οδηγήθηκε σε διάσπαση, όπως αποτυπώνεται στην πορεία της ΠΣΟ. Επιπλέον, οι εξελίξεις στην Κύπρο διαμορφώνονταν κάτω από τις επιρροές των δραματικών γεγονότων τα οποία διαδραματίζονταν στην Ελλάδα, η οποία διήνυε την τελευταία περίοδο του εμφυλίου, όταν το ΚΚΕ βρισκόταν σε τροχιά ήττας και ο συνδικαλισμός εξελισσόταν κάτω από τις επεμβάσεις ξένων δυνάμεων³²¹.

Η δεκαετία του 1940 κλείνει με παγίωση των αγκυλώσεων στις κοινωνικές σχέσεις, την αδυναμία του ΑΚΕΛ να επιβληθεί ως ηγετικός παράγοντας, λόγω και της ενσωμάτωσης στα αρνητικά του στοιχεία της στάσης που ακολούθησε στη Διασκεπτική. Εξάλλου, στο κόμμα ενσωματώνονται τα νέα πολιτικά και κοινωνικά δεδομένα τα οποία λειτουργώντας αποσταθεροποιητικά οδήγησαν στην αποδυνάμωσή του. Το γεγονός τεκμαίρεται από την απώλεια της ισχυρής εκπροσώπησης της Αριστεράς στις δημαρχιακές

πεισθεί ότι αυτή χρησιμοποιείται για παράνομους σκοπούς ή το ταμείο της χρηματοδοτεί παράνομες ενέργειες. Βλέπε: Εφημ. *Έθνος*, «Τροποποίηση του νόμου του 1941», 29-10-1948.

³¹⁸ ΙΑΥΕ, 1949/69/ 2, *Κύπρος*, «Περί λήξεως απεργίας παλαιοσυντεχνιακών εργατών οικοδομών», Κουντουριώτης προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 23-12-1948.

³¹⁹ Η οικονομική δυσκολία που αντιμετωπίζει το κόμμα επισημαίνεται σε επιστολή του μέλους του Σάββα προς τον Α. Ζιαρτίδη και Φ.Ιωάννου που βρίσκονται στο Παρίσι. Στο: ΑΣΚΙ, *Αρχείο ΚΚΕ*, φ=20/21/8, Λευκωσία, 25-10-1948.

³²⁰ ΙΑΥΕ, 1949/69/2, *Κύπρος*, Κρυπτογραφικό τηλεγράφημα Κουντουριώτη προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 4-1-1949.

³²¹ Γ. Κουκουλές, «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική συνέχεια» ...ό.π, 283.

εκλογές του 1949. Αντίθετα, για την Εκκλησία και τη Δεξιά η δεκαετία κλείνει με θετικές προοπτικές. Η επιρροή που ασκούν στην κοινωνία αποκτά μεγαλύτερη εμβέλεια, στοιχείο το οποίο μεταφέρεται στην αναλογική σχέση, που παρουσιάζουν τα αριθμητικά ποσοστά των δύο συνδικαλιστικών οργανώσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Ο τελευταίος σταθμός του εργατικού κινήματος στη σκιά του αγώνα της ΕΟΚΑ: Η εφαρμογή των κοινωνικών ασφαλίσεων (1950-1955)

1. Το ιστορικό περίγραμμα: Τοπικό και Διεθνές

Η είσοδος στη δεκαετία του 1950 σηματοδοτεί νέα δεδομένα στον παγκόσμιο πολιτικό και κοινωνικό χάρτη. Στο πλαίσιο αυτό νέες προοπτικές ανοίγονται για τον Κόσμο, τη Βρετανία, την Ελλάδα και την Κύπρο. Οι μεταπολεμικές διεθνείς σχέσεις οδηγούν στην ίδρυση του ΝΑΤΟ¹, το 1949, το οποίο ενσωματώνει τις χώρες του Δυτικού Μπλόκ, και του Συμφώνου της Βαρσοβίας, το 1955, που περιλαμβάνει τις ευρισκόμενες κάτω από την επιρροή της Σοβιετικής Ένωσης χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Μπορούμε να αναφέρουμε ότι οι δυο αυτοί συνασπισμοί δυνάμεων ακολουθούν το παράδειγμα της «ισορροπίας της ισχύος»² στην Ευρώπη.

Σημαντικά γεγονότα εξελίσσονται και σε περιοχές εκτός Ευρώπης. Από το 1950 το διεθνές ενδιαφέρον μεταφέρεται στην Άπω Ανατολή και συγκεκριμένα στην Κορέα³ όπου στην κρίση που προκαλείται εμπλέκονται η Κίνα και η ΗΠΑ, η οποία διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στις διεθνείς εξελίξεις. Εξάλλου στην πορεία προς την αποαποικιοποίηση υπάρχουν περιοχές στον Τρίτο κόσμο, όπου οι πρώην αποικιοκρατικές δυνάμεις ή οι τοπικοί έποικοι προέβαλαν αντίσταση στην ειρηνική αποχώρηση. Στο παράδειγμα αυτό εντάσσονται μεταξύ άλλων η Μαλαισία, η Κένυα, (κίνημα των Μάου Μάου) και η Κύπρος, δηλαδή αποικίες της Βρετανικής αυτοκρατορίας, η οποία τώρα βρίσκεται σε αποσύνθεση.

Αποτέλεσμα της αντίστασης των εγχώριων κοινωνιών υπήρξε η πρόκληση ανταρτοπόλεμων σε αυτές τις περιοχές. Στο «χρονολόγιο», μάλιστα, «των κυριότερων

¹ Η Βρετανία εμπόδισε για ένα διάστημα την είσοδο της Ελλάδας και της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ επειδή αποσκοπούσε στη δημιουργία ενός ανάλογου αμυντικού οργανισμού στην Ανατολική Μεσόγειο τον οποίο θα έλεγχε η ίδια. Βλέπε: Κ. Τσουκαλάς, *Η ελληνική τραγωδία. Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Αθήνα, 1981, 140.

² Θ. Κουλουμπής-Δ. Κώνστας, *Διεθνείς σχέσεις. Μια συνολική προσέγγιση*, τ.α, Αθήνα, 1985, 30.

³ Ο πόλεμος στην Κορέα είχε επιδράσεις οικονομικές στο νησί. Συγκεκριμένα συνετέλεσε στην αύξηση του εξαγόμενου μεταλλευτικού προϊόντος και συγχρόνως τις τιμές του. Στο: P. Kitromilides, «From coexistence to confrontation: The Dynamics of Ethnic Conflict in Cyprus», Michael Attalides (ed), *Cyprus Reviewed*, Λευκωσία, 1977, 54.

ανταρτοπολέμων» που ο E. Hobsbawm αναφέρει ότι διεξήχθησαν μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου υπάρχει καταγραφή τόσο του ελληνικού εμφύλιου, χωρίς, βέβαια, ειδική σχέση με την αποαποικιοποίηση, όσο και της «πάλης των Κυπρίων εναντίον της Βρετανίας στη δεκαετία του '50»⁴.

Ωστόσο, η Κύπρος, λόγω γεωπολιτικών παραγόντων, δεν πληροί τα κριτήρια για να ενταχθεί στο πλαίσιο της αποαποικιοποίησης. Σε έγγραφό του ο Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς προς τον Σοφοκλή Βενιζέλο αναφέρει ότι, αφού μελέτησε τις δυνατότητες τοποθέτησης του κυπριακού εντός του πλαισίου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, κατέληξε: «Η Κύπρος τελεί υπό αποικιακό καθεστώς, αλλά δεν αποτελεί αποικία. Η Κύπρος είναι έδαφος ευρωπαϊκό κατοικείται από Ευρωπαϊκό λαό, η δε απελευθέρωσής της θα σήμαινε προηγούμενον αν μη απαρχήν χειραφετήσεως λαών οι οποίοι εξυπηρετώντας το συμφέρον κάποιων κυβερνήσεων ευρίσκονται ακόμα υπό κηδεμονίαν. Η απελευθέρωσις της Κύπρου δεν μπορεί να συνδεθή καθ' οιονδήποτε τρόπον προς την απελευθέρωσιν των αποικιακών λαών της Αφρικής»⁵.

Εξάλλου τις κυπριακές εξελίξεις επηρεάζουν και οι σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας οι οποίες οικοδομούνται με σκοπό την εξυπηρέτηση των αναγκών των Δ. Δυνάμεων στην περιοχή της Αν. Μεσογείου και της Βαλκανικής. Η ανάμειξη, κυρίως, των ΗΠΑ⁶ στοχεύει στην αντιμετώπιση του από βορρά εχθρού, δηλαδή της Ε.Σ.Σ.Δ και των συμμάχων της.

Όμως και η Βρετανία δίνει το στίγμα της στις εξελίξεις. Θέλοντας να προστατεύσει τη θέση της στην περιοχή⁷, εξασθενημένη, μάλιστα, από την απώλεια του ελέγχου της διώρυγας του Σουέζ και την πανωλεθρία της πολιτικής της στην Άπω Ανατολή επιδιώκει να διατηρήσει την Κύπρο υπό τον έλεγχό της⁸. Κατευθύνοντας, λοιπόν, τον προσανατολισμό της προς αυτόν τον στόχο η Βρετανία ενθαρρύνει την Τουρκία⁹, η

⁴ E. Hobsbawm, *Η εποχή των Ακρών*, Αθήνα 21997, 557-558.

⁵ ΙΑΥΕ, 1951/72/5, Κύπρος, Έγγραφον, αρ. πρ. 187 Ε/25, Χ. Ξανθόπουλος-Παλαμάς προς τον Σ. Βενιζέλο, Παρίσι, 11-2-1952.

⁶ Κ. Τσουκαλά, *Η ελληνική τραγωδία...*ό.π.,102-114.

⁷ R. Clogg, *Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, μτφρ. Χάρης Φουντέας, Αθήνα, 1984, 250.

⁸ Hasan Elmas, «Η Κύπρος στην τουρκική πολιτική», *Σύγχρονα θέματα*, ό.π.,158.

⁹ Ο πρωθυπουργός της Βρετανίας Anthony Eden αναφέρει στα απομνημονεύματά του ότι θεωρούσε τη συμμαχία με την Τουρκία ως τον πιο σημαντικό παράγοντα της βρετανικής πολιτικής στην περιοχή. Βλέπε: Ε. Χατζηβασιλείου, *Το Κυπριακό ζήτημα...*ό.π., 68.

οποία μέχρι τότε ήταν σχεδόν αδιάφορη για την τύχη των Τουρκοκυπρίων¹⁰, να προβάλλει διεκδικήσεις στην Κύπρο¹¹.

Ανασταλτικός, λοιπόν, παράγοντας για τους στόχους των Ελληνοκυπρίων αποτελούν και οι Τουρκοκύπριοι, οι οποίοι ενισχύουν τον εθνικισμό τους¹². Σε συλλαλητήριο το οποίο πραγματοποιήθηκε στη Λευκωσία, στις 11-12-1949 και στο οποίο συμμετείχαν 15000 Τουρκοκύπριοι με σκοπό να εκφράσουν διαμαρτυρία στα ενωτικά συνθήματα των Ελληνοκυπρίων, εγκρίθηκε ψήφισμα για υποβολή στον ΟΗΕ στο οποίο μεταξύ άλλων αναφέρεται: «*Αν η Μ. Βρετανία θέλη να εγκαταλείψει την Κύπρο πρέπει να την επιστρέψει στην Τουρκία γιατί ήταν ο τέως κυρίαρχος της, ο πλησιέστερος γείτονάς της, και το μόνον στην εγγύς Ανατολή κράτος το οποίο θα μπορούσε να τη φυλάξει όπως πρέπει*»¹³. Η στάση αυτή επιτείνεται από παράγοντες στην Τουρκία, αφού όπως αναφέρει ο τουρκοκύπιος Οζντεμίρ «*στα χρόνια πριν και μετά το ελληνοκυπριακό δημοψήφισμα (1950), ομάδες Τούρκων βουλευτών, πιλότοι της αεροπορίας, δάσκαλοι, μαθητές και άλλοι επισκέφθηκαν την Κύπρο και με εθνικιστικούς τόνους υποσχέθηκαν στους Τουρκοκυπρίους ότι θα ερχόντουσαν από την Τουρκία για να βοηθήσουν, αν χρειαζόταν, ακόμη και κολυμπώντας*»¹⁴.

Παρά τις εξωτερικές επιρροές και τις εξελίξεις, οι σχέσεις μεταξύ των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων εξακολουθούσαν να διατηρούνται αρμονικές και, όπως εκτιμά ο έλληνας πρόξενος Α.Ι. Παππάς, οι πλείστοι Τουρκοκύπριοι επιθυμούσαν ειρηνική συμβίωση με τους Ελληνοκύπριους.¹⁵ Βέβαια, η πιθανότητα υλοποίησης των φημών για σχέδια εγκατάστασης 30000 Τούρκων από τη Βουλγαρία στο νησί, που

¹⁰ R. Clogg, *Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, ό.π., 251· Για τη στάση της Τουρκίας και των Τουρκοκυπρίων βλέπε επίσης στο: Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός Εκσυχρονισμός. Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη δαιδαλώδη διαδρομή του Κεμαλισμού*, ό.π., 174-186.

¹¹ Τσουκαλάς, *Η ελληνική τραγωδία...*, ό.π., 146.

¹² Για τη συμπεριφορά των Τουρκοκυπρίων την περίοδο εκείνη βλέπε μεταξύ άλλων στα: Σ. Αναγνωστοπούλου, ό.π., 182-184· Κ. Μαυράτσας, ό.π., 179· P.Kitromilides, “From coexistence to confrontation”, ό.π., 48· Αδ. Πόλλις, *Σύγχρονα Θέματα*, ό.π., 33.

¹³ ΙΑΥΕ, 1949/92/4, Γενικά περί Κύπρου, “Ανθωνωτικό συλλαλητήριο Τούρκων Κύπρου”, Πρόξενος της Ελλάδας, Α. Λιάτης, προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 14-12-1949. Η αντίδραση των Τουρκοκυπρίων γινόταν πιο έντονη όσο πιο διεκδικητικοί ήταν οι Ελληνοκύπριοι. Με συσκέψεις οργανωμένων συμφερόντων, δημοσιοποίηση των θέσεων τους στον τύπο, όπως αναφέρεται σε περίληψη της τουρκοκυπριακής εφημερίδας *Χουρ Σοζ*-(Ελεύθερος Λόγος)- με ημερομηνία 31-3-1951 που περιλαμβάνεται συνημμένη στο φ. ΙΑΥΕ, 1951/71/2, μαζί με έγγραφα του ελληνικού προξενείου στη Λευκωσία. Επιλέον οι τουρκοκύπριοι παράγοντες ζητούσαν από τη διοίκηση καθησυχαστικές δηλώσεις ώστε να εμποδίσουν την πραγματοποίηση του αιτήματός των Ελληνοκυπρίων. Στο: ΙΑΥΕ, 1951/72/2, Εμπιστευτικό δελτίο του ελληνικού προξενείου προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 7-4-1951.

¹⁴ Οζντεμίρ Α. Οζκιούρ, *Η Κύπρος στη ζωή μου*, μτφρ. από αγγλικά Γιάννης Λάμπας, Αθήνα, 2000, 35

¹⁵ ΙΑΥΕ, 1952/62/1, *Κυπριακό ζήτημα*, ο έλληνας πρόξενος, Α.Ι Παππάς, προς το Ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 12-5-1952.

άρχισαν να διαδίδονται προκάλεσαν ανησυχίες και δυσάρεστα συναισθήματα στους Ελληνοκυπρίους¹⁶.

Η πολιτική των Βρετανών στο θέμα της διακυβέρνησης του νησιού εξελίσσεται στον άξονα της ατερμάτιστης Διασκεπτικής Συνέλευσης, που προκάλεσε στασιμότητα στην εφαρμογή των συνταγματικών μεταρρυθμίσεων. Η στασιμότητα αυτή άρχισε να προβληματίζει ακόμα και βρετανούς αξιωματούχους¹⁷, αφού η επίσημη πολιτική της Βρετανίας στόχευε να επιτύχει η επιβολή συντάγματος στο νησί ώστε οι διοικούντες τον τόπο να επιχειρηματολογήσουν απέναντι στη διεθνή κοινότητα και, κυρίως, τους Αμερικανούς για χρήση δημοκρατικού και φιλελεύθερου μοντέλου διακυβέρνησης στην Κύπρο. Έτσι, οι Βρετανοί επιρρίπτουν την ευθύνη της αποτυχίας του εγχειρήματος στην ανένδοτη ενωτική στάση της Εθναρχίας και των κομμουνιστών¹⁸.

Στην έναρξη της δεκαετίας του '50, η Εκκλησία και το ΑΚΕΛ, φορείς, που όπως εκτιμούν οι Βρετανοί, ήταν οι μοναδικοί παράγοντες, οι οποίοι διέθεταν προσωπικότητες ικανές να εκφράσουν πολιτικό λόγο¹⁹, υιοθέτησαν το αντιαποικιακό σύνθημα σε πλαίσιο, όμως, αντιπαράθεσης και ενεργειών, οι οποίες παρά τον ίδιο προσανατολισμό δεν εφάπτονταν, αφού οι σχέσεις μεταξύ των δύο παραγόντων χαρακτηρίζονταν από τις προηγούμενες αγκυλώσεις. Σύμφωνα με αυτό το φαινόμενο λειτουργούσε και το συνδικαλιστικό κίνημα, το οποίο εξακολουθούσε να πορεύεται στον ίδιο διπολικό άξονα.

Το ΑΚΕΛ προσπαθώντας να ανασυνταχθεί και να ανακτήσει τις δυνάμεις του, που είχαν συρρικνωθεί, όπως αποδεικνύουν τα αποτελέσματα των Δημοτικών εκλογών του 1949²⁰, αναπτύσσει πρωτοβουλίες σχετικά με το κυπριακό ζήτημα και με υπόμνημά του, τον Νοέμβριο του 1949, στον ΟΗΕ προτείνει τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος υπό την αιγίδα του Διεθνούς Οργανισμού²¹. Παράλληλα η Εκκλησία προετοιμάζει και διεξάγει η ίδια δημοψήφισμα αρνούμενη, μάλιστα, συνεργασία και στήριξη από το ΑΚΕΛ, το οποίο όμως παρακάμπτοντας τον παραγκωνισμό της εθναρχίας κάλεσε με ανακοίνωσή του, στις 10-12-1949, τον λαό να συμμετάσχει στο δημοψήφισμα και να εκφραστεί θετικά²².

¹⁶ ΙΑΥΕ, 1951/6/1, *Διάφορα*, Έγγραφο της ελληνικής πρεσβείας στην Ουάσιγκτον προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Αθ. Γ. Πολίτης, 27-2-1951.

¹⁷ *Parliamentary Debates*, (House of commons), «Official report», session 1954-55, (19 April- 6 May 1955), Λονδίνο, 1955, σ.1997.

¹⁸ ΙΑΥΕ, 1952/30/1, *Β' Πολιτική Διεύθυνση*, «Περί ταξιδιού Σερ Τόμας Λούδ», Ελληνικό προξενείο στην Κύπρο προς το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Α.Ι.Παππάς, Λευκωσία, 28-2-1952.

¹⁹ *Parliamentary Debates*, (House of commons),ό.π.

²⁰ Ε.Χατζηβασιλείου, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, 16^{ος}, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000,434· Σ.Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος...ό.π.,213· *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια της Κύπρου*, ό.π.,234.

²¹ Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π., 434.

²² *Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια*..ό.π., 294-295.

Το δημοψήφισμα, που αποτελεί μια απόπειρα της εθναρχίας να αποδείξει τη βούληση των Ελληνοκυπρίων για ένωση, με αριθμητικά δεδομένα, πραγματοποιήθηκε στις 15 Ιανουαρίου 1950 και, παρά την απαγορευτική εγκύκλιο της βρετανικής κυβέρνησης προς του δημοσίους υπαλλήλους να μην λάβουν μέρος²³, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το 95,7% των ψηφισάντων τάχθηκαν υπέρ της Ένωσης²⁴.

Οι επόμενες προσπάθειες των Ελληνοκυπρίων επικεντρώνονται στην προσφυγή στον ΟΗΕ που αρχίζει να αποτελεί καταφύγιο των στόχων τους για αυτοδιάθεση και ένωση. Οι ενέργειες της εθναρχίας στοχεύουν στην αξιοποίηση όχι μόνο του ελληνικού, αλλά και του διεθνούς παράγοντα ώστε να καλλιεργηθεί το έδαφος για διεθνοποίηση του κυπριακού προβλήματος και να ασκηθούν πιέσεις στη Βρετανία, η οποία επιμένει στη θέση ότι στην Κύπρο μόνο εσωτερικές μεταβολές μπορούν να υπάρξουν και όχι αλλαγή του αποικιακού καθεστώτος. Οι στόχοι, λοιπόν, της ελληνοκυπριακής πλειοψηφίας συναντούν στην υλοποίησή τους το τείχος της άρνησης της Βρετανίας, η οποία ενισχύει τη θέση της για απόρριψη των ελληνοκυπριακών θέσεων χρησιμοποιώντας την Άγκυρα²⁵.

Στη δράση της Εκκλησίας ενσωματώνεται η προσπάθεια για απομόνωση της Αριστεράς από οποιαδήποτε συμμετοχή στις ενέργειές της. Ο νέος Αρχιεπίσκοπος, Μακάριος ο Γ΄²⁶, ο οποίος πέτυχε την αύξηση της δύναμης Δεξιάς²⁷ και την ενοποίηση του αστικού χώρου, παρά τη φιλοβρετανική πολιτική που ακολουθούσαν μέλη της Δεξιάς²⁸ για την οποία, μάλιστα, κατηγορήθηκαν και από τον πρόξενο Κουντουριώτη τα προηγούμενα χρόνια²⁹, αρνήθηκε να δεχτεί αντιπροσωπεία του ΕΑΣ³⁰ και απέκλεισε τη συμμετοχή υποστηριχτών του ΑΚΕΛ στο Εθναρχικό Συμβούλιο, το οποίο η Εκκλησία είχε αναμορφώσει το 1951-52³¹.

Έτσι, οι απόπειρες που έκανε το ΑΚΕΛ για σύμπλευση με την Εκκλησία στην προώθηση του εθνικού θέματος προσέκρουαν στον αντικομμουνισμό των φορέων της.

²³ *The Cyprus Question: The Cyprus Plebiscite and the Greek Parliament*. «An appeal of the Greek Chamber of deputies to the British parliament», Λονδίνο, 1950,1.

²⁴ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Επιστολή της Α.Μ. του Αρχιεπισκόπου προς τον Α.Ε. τον κυβερνήτη», 11-2-1950· Ν. Κρανιδιώτη, *Δύσκολα Χρόνια*, ...ό.π., 26.

²⁵ Για τις προσπάθειες Διεθνοποίησης βλέπε: Γ. Τενεκίδη, «Διεθνοποίηση και Αποδιεθνοποίηση του Κυπριακού πριν και μετά την τουρκική εισβολή», στο *Κύπρος: Ιστορία, προβλήματα*...ό.π., 195--323· Ε. Χατζηβασιλείου, «Προς Διεθνοποίηση του Κυπριακού, 1950-54» στο *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, 16^{ος} Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, 435-441· Ν.Κρανιδιώτης, *Δύσκολα χρόνια. Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα, 1981· Δ. Μπίτσιος, *Κρίσιμες ώρες*, Αθήνα, χ.η.

²⁶ Εφημ. *Φωνή της Κύπρου*, «Εκλογή Μακαρίου Γ΄ ως νέου Αρχιεπισκόπου», 21-10-1950.

²⁷ Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π., 436.

²⁸ Σ. Αναγνωστοπούλου, *Σύγχρονα θέματα*, ό.π., 214.

²⁹ Βλέπε στο 6^ο κεφάλαιο.

³⁰ Εφημ. *Νέος Δημοκράτης*, «Νέα διασπαστική εκδήλωση της «εθναρχίας» εναντίον του εθνικού αγώνα της πατρίδος», 21-11-1951.

³¹ Ε. Χατζηβασιλείου, «Προς Διεθνοποίηση του Κυπριακού, 1950-54», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, ό.π., 437.

Μείωση, όμως, της αποτελεσματικότητας των ενεργειών του κόμματος προκαλεί και η υπάρχουσα διάβρωση στο κόμμα, φαινόμενο που οδήγησε στην αποπομπή, το 1952, στελεχών μεταξύ των οποίων των: Πλ. Σέρβα³², Βάσου Λυσσαρίδη, Γ. Κακογιάννη, Χρ. Οικονομίδη, Αδάμου Αδάμαντος³³.

Σταδιακά, λοιπόν, οι ενέργειες της Δεξιάς και της εθναρχίας ενισχύονται και αποκτούν πιο συγκεκριμένο περιεχόμενο. Με μυστικές συναντήσεις και επαφές με προσωπικότητες στην Αθήνα προετοιμάζεται πιο μαχητική αντίδραση εναντίον της βρετανικής παρουσίας στο νησί.³⁴ Αποτέλεσμα η ίδρυση της ΕΟΚΑ³⁵, η οποία έχοντας αρχηγό τον Γεώργιο Γρίβα, γνωστό για τις εκδηλώσεις αντικομμουνισμού στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1940, λειτούργησε καθοριστικά και στο πλαίσιο της εξέλιξης των σχέσεων μεταξύ των Ελληνοκυπρίων. Δρομολογείται λοιπόν η έναρξη απελευθερωτικού αγώνα, ο οποίος ξεκίνησε το 1955³⁶ και αποτελεί τη συνισταμένη όλων των εξελίξεων της περιόδου όχι γιατί οδήγησε τη Βρετανία σε ήττα, αλλά γιατί διαμορφώθηκαν οι συνθήκες ώστε το κυπριακό ζήτημα να αντιμετωπιστεί με πιο συγκεκριμένο και ουσιαστικό τρόπο.

Οι ενέργειες και οι διαπραγματεύσεις, που ακολούθησαν, καρποφόρησαν με την υπογραφή της συνθήκης της Ανεξαρτησίας στο Λονδίνο στις 19-Φεβρουαρίου 1959. Η ηγεσία των Ελληνοκυπρίων έκανε υπέρβαση του ενωτικού στόχου αποδεχόμενη τη συνθήκη, με πρόθεση, όμως, την αναθεώρηση όσων από τις διατάξεις του Συντάγματος, που είχε επιβληθεί, εκτιμούσαν ότι δυσχέραιναν τη λειτουργία του κυπριακού κράτους.

Παρόλο που το κοινωνικό πλαίσιο επισκιάζεται από τη σημαντικότητα των τότε εξελίξεων στο εθνικό θέμα, εν τούτοις η περίοδος έχει μεγάλη σημασία για το εργατικό κίνημα και γενικά τις κοινωνικές εξελίξεις. Σημαντικότερο κοινωνικό γεγονός της περιόδου, αποτελεί η εισαγωγή του νόμου που αφορούσε τις Κοινωνικές Ασφαλίσεις. Βέβαια, μπορεί η εφαρμογή τους, το 1957, να υπερβαίνει τα χρονικά όρια της παρούσας

³² Για τον Π.Σέρβα το κατηγορητήριο ενσωμάτωνε συμπεριφορές σχετικές με την ακολουθούμενη τακτική του κατά τη διάρκεια της ηγεσίας του στο κόμμα και συγκεκριμένα ανέφερε ότι ακολούθησε τον τροτσκισμό αντί να υιοθετήσει το Μαρξισμό-Λενινισμό και επιπλέον ότι με τις επαφές του που ανέπτυξε στη διάρκεια της Διασκεπτικής με τον αρχιδικαστή Τζάκσον και άλλους βρετανούς λειτουργούς επεδίωκε την εφαρμογή του προτεινόμενου συντάγματος στην Κύπρο (βλέπε και 6^ο κεφ.)

³³ Σ. Ζαβού, ό.π., 111· Εφημ. *Ταχυδρόμος*, 30-8-1952 και 3-9-1952 οι οποίες είναι συνημμένες στο ΙΑΥΕ, 1952/161/3/1, *Εφημερίδες Αλεξάνδρειας για την Κύπρο*.

³⁴ Για τις εξελίξεις βλέπε μεταξύ άλλων πηγών στα: Ε. Χατζηβασιλείου, ό.π.· Ν. Κρανιδιώτης, ό.π.· Δ. Παπαδημητρίου, «Ο εθνικισμός των εθνικοφρόνων και το κυπριακό», *Σύγχρονα θέματα*, ό.π., 228-233.

³⁵ Παράλληλα με την ΕΟΚΑ ιδρύθηκε, «με παρότρυνση της βρετανικής μυστικής υπηρεσίας, η τουρκοκυπριακή μυστική οργάνωση Volkan και το 1957 η TMT η οποία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στο Κυπριακό και στην ιμπεριαλιστική πολιτική της διχοτόμησης της Κύπρου». Βλέπε: Ahmet Cavit, «Η Τουρκική αντιστασιακή οργάνωση» (TMT) και το κυπριακό πρόβλημα», στο Α. Στεργίου-Η. Richter (επ.), *Το κυπριακό με το βλέμμα των ξένων*, μτφρ. Κ. Σαρρόπουλος-Πέγκυ Δουκέλλη, Αθήνα, 2006, 159-176.

³⁶ Για τον αγώνα των Ελληνοκυπρίων βλέπε μεταξύ άλλων και στο: Robert Holland, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας 1954-1959*, μτφρ. Βίλλυ Φωτοπούλου, Αθήνα, 2001

εργασίας, όμως η αφετηρία για τη διεκδίκησής τους παραπέμπει σε βάθος χρόνου. Εκτιμώντας, λοιπόν, ότι έχουμε οριοθετήσει το πλαίσιο των σημαντικών πολιτικών παραμέτρων της περιόδου, θα επικεντρώσουμε την αφήγησή μας σε σύντομη παράθεση στοιχείων που αφορούν στο συνδικαλιστικό κίνημα και, κυρίως, στην εφαρμογή των κοινωνικών ασφαλίσεων.

2. Ο τομέας της απασχόλησης και η συλλογική δράση

Το πέρασμα στη δεκαετία του 1950 δεν σηματοδότησε μεγάλες αλλαγές στο οικονομικό πλαίσιο του νησιού. Ο αγροτικός χώρος εξακολουθούσε να απασχολεί το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού αν και, όπως φαίνεται από την ετήσια έκθεση της διοίκησης για το 1954, παρουσίαζε σταδιακή μείωση η επαγγελματική ενασχόληση του ενεργού πληθυσμού με τον αγροτικό τομέα. Το σύνολο του ενεργού πληθυσμού ήταν 260.000 άτομα (ηλικίας 15-64). Από αυτούς οι 143.000 ασχολούνταν στη γεωργία, ποσοστό περίπου 55%, 47.000 ασχολούνταν σε βιομηχανικές επιχειρήσεις, 12.000 σε οικοδομές και κατασκευαστικές ασχολίες, 25.000 υπηρεσίες, 8.500 σε ξενοδοχειακές και παρεμφερείς δραστηριότητες, 14.000 σε δημόσιες υπηρεσίες, 6.000 στα μεταλλεία, 2.500 ως οικιακοί βοηθοί³⁷. Ωστόσο τα κοινωνικοοικονομικά προβλήματα εξακολουθούσαν να υφίστανται πλήττοντας κυρίως τα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα. Ο τιμάρημος ακολουθούσε ανοδική πορεία³⁸ και η ανεργία έπληττε μεγάλο μέρος του πληθυσμού.

Σε παγκύπρια οικονομική συνδιάσκεψη στις 14-10-1951 στην οποία συμμετείχαν ελληνοκύπριοι και τουρκοκύπριοι εργαζόμενοι, αγρότες, εργάτες, βιοτέχνες, μεταξύ αυτών και εργαζόμενες γυναίκες συζητήθηκε η κατάσταση και προσδιορίστηκαν οι διεκδικήσεις για τη βελτίωση των οικονομικών συνθηκών³⁹.

Ένα από τα πιο σοβαρά προβλήματα της περιόδου ήταν η ανεργία. Μέρος της καλυπτόταν με τη μεταναστευτική έξοδο τμήματος του λαού προς την Αυστραλία, Ν. Αφρική, Βρετανία, Ην. Πολιτείες⁴⁰. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η προσπάθεια που έγινε από τη Διοίκηση να προωθήσει άνεργους εργάτες στα κατασκευαστικά έργα, που πραγματοποιούνταν στο Σουέζ μετά την απομάκρυνση Αιγυπτίων εργατών εξ αιτίας της έντασης που άρχισε να εκδηλώνεται στην Αίγυπτο. Σύμφωνα, μάλιστα, με αξιόπιστες

³⁷ Cyprus. *Annual report for 1954*, Λευκωσία, 1955, 17.

³⁸ Εφημ. *Εργατικά νέα*, «Πανεργατική εκστρατεία για τιμαριθμικές αυξήσεις», Μάρτιος 1951.

³⁹ Εφημ. *Νέος Δημοκράτης*, «Παγκύπρια οικονομική συνδιάσκεψη», 18-10-1951.

⁴⁰ Π. Βαρνάβας, *Ανασκαλίζοντας την ιστορία*, «Έκθεση δράσης του Γενικού συμβουλίου της ΠΕΟ για την περίοδο Μάης 1949-Γενάρης 1952», ό.π., 40.

πληροφορίες, τις οποίες επικαλείται σε δελτίο τύπου το ελληνικό προξενείο στη Λευκωσία, οι βρετανικές αρχές κατέβαλλαν έντονες προσπάθειες για εξεύρεση εργατών οι οποίοι θα απασχολούνταν στο Σουέζ. Εκφράστηκε, μάλιστα, η ιδέα να συγκροτηθούν τάγματα εργασίας ενταγμένα στις τάξεις του στρατού με τη δικαιολογία της αντιμετώπισης της ανεργίας. Στις πρακτικές αυτές αντιδρούσε η Αριστερά, η οποία τις ενέτασσε στη λειτουργία των απεργοσπαστικών μηχανισμών⁴¹. Μάλιστα, οι φορείς της έθεταν θέμα διαπαιδαγώγησης του λαού στο πνεύμα της διεθνούς αλληλεγγύης⁴².

Στον άξονα της συνδικαλιστικής οργάνωσης εξακολουθεί να υπάρχει δυαδικότητα λόγω του γενικότερου κλίματος. Το ρήγμα μεταξύ της ΣΕΚ και της ΠΕΟ εξακολουθεί να υφίσταται, χωρίς δυνατότητα εξεύρεσης διαύλων επικοινωνίας μεταξύ των δύο συνδικαλιστικών ενώσεων, παρόλο που η τελευταία κάνει προσεγγιστικές απόπειρες προς τη ΣΕΚ ώστε με κοινή δράση να αντιμετωπιστούν τα υφιστάμενα κοινωνικά προβλήματα⁴³. Όπως μαρτυρεί ο Μ. Ιωάννου, ο οποίος υπήρξε ανώτερο στέλεχος της ΣΕΚ την περίοδο εκείνη, η οδηγία που του δόθηκε, όταν ανέλαβε Γραμματέας στα κεντρικά γραφεία της ΣΕΚ στη Λευκωσία, ήταν ότι δεν έπρεπε να έχει σε καμιά περίπτωση οποιαδήποτε επαφή, ακόμα και τηλεφωνική, με στελέχη της ΠΕΟ. Όταν, μάλιστα, κάποτε ανέλαβε πρωτοβουλία να έρθει σε τηλεφωνική επαφή με στέλεχος της ΠΕΟ για διευθέτηση εργασιακής εκκρεμότητας, ανώτερο στέλεχος της ΣΕΚ τον επέπληξε τονίζοντάς του την απόφαση να μην υπάρχει καμιά επαφή με στελέχη της ΠΕΟ⁴⁴.

Η ΣΕΚ, λοιπόν, που το 1949⁴⁵ παρουσιάζεται ενισχυμένη ως συνέπεια και του γενικότερου πολιτικού πλαισίου, αλλά και της συνδρομής της Εκκλησίας⁴⁶ και ελλαδικών παραγόντων, αναπτύσσει στενή συνεργασία με τη Γ.Σ.Ε.Ε.⁴⁷ και τη Διεθνή Συνομοσπονδία Ελευθέρων Εργατικών Συνδικάτων προς την οποία προσβλέπει για να συζητηθεί το κυπριακό στα Ηνωμένα Έθνη⁴⁸. Οι σχέσεις που διατηρεί η ΣΕΚ με τη Γ.Σ.Ε.Ε. είναι τόσο δυνατές «μέχρι σημείου η ΣΕΚ να θεωρείται σαν οργανικό μέλος της». Η ελληνική, μάλιστα, συνδικαλιστική οργάνωση συμβάλλει ώστε η *Εργατική Εστία* να

⁴¹ ΙΑΥΕ, 1951/6/1, *Δελτίον πληροφοριών*, «Ζήτησις εργατών δια το Σουέζ», ελληνικό προξενείο προς ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 10-11-1951.

⁴² Π.Βαρνάβας, *Ανασκαλίζοντας την Ιστορία*, «Από την έκθεση δράσης προς το 7^ο Παγκύπριο Συνέδριο Μάιος 1949-Ιανουάριος 1952», ό.π., 40.

⁴³ Εφημ. *Νέος Δημοκράτης*, 25-3-1951.

⁴⁴ Μ.Ιωάννου, *Οι Εργατικοί αγώνες της ΣΕΚ*, ό.π., 264-265.

⁴⁵ Τα μεγέθη καταγράφονται στην ετήσια έκθεση του 1954 (συνολικός πίνακας στο παράρτημα).

⁴⁶ ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ, Αρ. Πρ. 16753, *Έκθεσις εμπιστευτική*, αρ.πρ. 16753, Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος, Αθήνα, 27-11-1953.

⁴⁷ Για τις ξένες επιρροές που δέχθηκε το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα βλέπε στο 6^ο κεφάλαιο.

⁴⁸ ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ, 3^{ον} Παγκόσμιον Συνέδριον, Διεθνής Συνομοσπονδία Ελευθέρων Εργατικών Συνδικάτων, Στοκχόλμη, 4-11 Ιουλίου 1953.

συνδράμει οικονομικά «το εργατικό κίνημα της Κύπρου»⁴⁹. Οι διαδραστικές σχέσεις που αναπτύσσει η ΣΕΚ με την Εκκλησία στοχεύουν και στην ενίσχυση των ενεργειών για προβολή του αιτήματος της ένωσης. Έτσι έρχεται σε διένεξη με τις βρετανικές αρχές που αρνούνται να θεωρήσουν τα διαβατήρια ελλήνων συνδικαλιστών, οι οποίοι επιθυμούν να παρευρεθούν σε συνέδριό της το Φθινόπωρο του 1951⁵⁰.

Η γραφειοκρατική, λοιπόν, διαδικασία, αλλά και το γεγονός ότι η θεματολογία του συνεδρίου ενσωμάτωνε όχι μόνο αμιγώς εργατικά ζητήματα, αλλά και τις προοπτικές για το πολιτικό μέλλον του νησιού, έφεραν τη ΣΕΚ σε αντιπαράθεση με τη Διοίκηση η στάση της οποίας καταγγέλλθηκε στη Διεθνή Συνομοσπονδία Ελευθέρων Εργατικών Συνδικάτων από τη Γ.Σ.Ε.Ε.⁵¹ Η συστηματική ενασχόληση της ΣΕΚ με πολιτικές δραστηριότητες και η συνεχής προβολή του κυπριακού προβλήματος πρόσφεραν άλλοθι στη Διοίκηση στην εκτίμησή της ότι η ΣΕΚ ήταν μόνο πολιτική οργάνωση⁵².

Η γενικότερη αστάθεια στο τοπικό περιβάλλον δεν άφησε αλώβητη από διχαστικές επιρροές τη ΣΕΚ, η οποία δέχτηκε στο εσωτερικό της διασπαστικές τάσεις⁵³. Οι διαφωνίες μεταξύ των στελεχών της δημιούργησαν τις προϋποθέσεις ώστε να διαμορφωθούν δύο αντίρροπες ομάδες: Η ομάδα Σάββα Καραγιάννη και η ομάδα Μιχ. Πισσά. Η σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε στις 3-10-1951 με σκοπό τη σύγκλιση των απόψεων και την εξομάλυνση των σχέσεων των δύο ομάδων απέτυχε⁵⁴.

Παρά το γεγονός ότι ενισχύεται η εικόνα της ΣΕΚ με τις διαδραστικές σχέσεις που αναπτύσσει τόσο με το ελληνικό όσο και το Διεθνές συνδικαλιστικό κίνημα, εντούτοις η ΠΕΟ παραμένει πρωταγωνίστρια στο συνδικαλιστικό κίνημα. Μάλιστα με τη δράση της ενισχύει την αντίληψη πολλών παραγόντων ότι το συνδικαλιστικό κίνημα στη μεγάλη του πλειοψηφία εξακολουθεί να βρίσκεται υπό τον έλεγχο των κομμουνιστών. Οι οργανωμένοι στις «κομμουνιστικές συντεχνίες», όπως παραδέχεται σε έκθεσή της η Γ.Σ.Ε.Ε το 1953, είναι τέσσερις φορές περισσότεροι από τους οργανωμένους στις νέες συντεχνίες. Μάλιστα από την ελληνική συνδικαλιστική οργάνωση εκτιμάται «ότι η κατάσταση αυτή είναι

⁴⁹ Μ. Ιωάννου, *Οι εργατικοί αγώνες της ΣΕΚ*, ό.π., 98-99.

⁵⁰ ΙΑΥΕ, 1951/72/2, Έλληνας πρόξενος, Παππάς, προς Ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, Λευκωσία, 13-10-1951.

⁵¹ ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ, *Great Britain violates basic Trade Union Liberties of the Greek workers*, Greek General Confederation of Labour, Αθήνα, Νοέμβριος 1951.

⁵² ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ, *Έκθεσις εμπιστευτική*, αρ.πρ. 16753, Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος, Αθήνα, 27-11-1953.

⁵³ Εφημ. *Νέος Δημοκράτης*, «Ζητείται αλλαγή ηγεσίας των Νέων Συντεχνιών», 28-4-1951.

⁵⁴ Εφημ. *Νέος Δημοκράτης*, «Νεοσυντεχνιακοί ζητούν παραίτηση του Πισσά», 18-10-1951.

επικίνδυνο φαινόμενο, γιατί θα αποτελέσει πλήγμα για τη Διεθνή Οργάνωση, η οποία πρέπει να ενδιαφερθεί για την εξέλιξη του κυπριακού συνδικαλιστικού κινήματος.»⁵⁵

Γενική, λοιπόν, εκτίμηση είναι ότι ο συνδικαλισμός δεν παρουσίαζε σημεία συνοχής. Ωστόσο η περίοδος είναι σημαντική λόγω της εφαρμογής των κοινωνικών ασφαλίσεων το 1957. Τα γεγονότα δημιουργούν τομή στις κοινωνικές εξελίξεις και τη συλλογική δράση που ενσωματώνει την κυριότερη θεματική των διεκδικήσεων, όχι μόνο της περιόδου, αλλά και προηγούμενων αγώνων. Η εφαρμογή των κοινωνικών ασφαλίσεων το 1957 ακολουθεί το παράδειγμα των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων στον μεταπολεμικό κόσμο και οφείλεται τόσο σε πρωτοβουλίες της αποικιακής κυβέρνησης όσο και στους κοινούς, αλλά και συνεχείς διεκδικητικούς αγώνες της συλλογικής δράσης.

3. Οι κοινωνικές ασφαλίσεις

3.1. Από την εργασιακή ανασφάλεια στις κοινωνικές ασφαλίσεις: Μια σύντομη σκιαγράφηση της πορείας τους

Ο ορισμός της κοινωνικής ασφάλισης, σύμφωνα με τη σύμβαση επί των κατωτάτων ορίων της κοινωνικής ασφάλειας, που έγινε αποδεκτός το 1952 από τη Διεθνή διάσκεψη εργασίας, παραπέμπει σε ένα καθολικό σύστημα που περιλαμβάνει μια σειρά μέτρων που αποσκοπούν στην αντιμετώπιση των δυσχερειών που κάθε άνθρωπος συναντά σε διάφορες φάσεις της ζωής του. Συγκεκριμένα τα μέτρα στοχεύουν:

1. Να προστατεύουν τον πληθυσμό από την οικονομική αθλιότητα λόγω διακοπής των εσόδων του εξ αιτίας ασθενειών, ανεργίας, γήρατος, θανάτου.
2. Να εξασφαλίζει στον πληθυσμό όλη την ιατρική περίθαλψη που χρειάζεται.
3. Να παρέχει επιδότηση στις οικογένειες με παιδιά⁵⁶.

Η ιστορία των κοινωνικών ασφαλίσεων, που έχει αφετηρία την ανάπτυξη προβληματισμού σχετικά με την οικοδόμηση ενός προστατευτικού συστήματος για τον πληθυσμό, ανάγεται στις αρχές της βιομηχανικής επανάστασης και τις συνέπειες που προκάλεσε η μετακίνηση πληθυσμού από την ύπαιθρο σε περιοχές που συνδέονταν με τις νέες παραγωγικές διαδικασίες και την ανάπτυξη βιομηχανικών κέντρων, ειδικότερα δε με την εμφάνιση του «προλεταριάτου». Τότε μια μεγάλη πολυπληθής τάξη εργατών

⁵⁵ ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ, ό.π., 27-11-1953.

⁵⁶ Διεθνές Γραφείο Εργασίας, *Σειρά Μαθημάτων Εργατικής Επιδόσεως: Η Κοινωνική Ασφάλεια*, μτφρ. Ανδρέας Ψαράς, Αθήνα, 1965, 19.

εργοστασίων, αποκομμένοι από την οικογενειακή εστία, εντάχθηκαν στη μισθωτή εργασία και εξαρτώνταν αποκλειστικά από την τακτική καταβολή των ημερομισθίων. Ήταν επομένως καταδικασμένοι στην πείνα, εάν σε κάποια χρονική περίοδο αντιμετώπιζαν τα φαινόμενα της ασθένειας ή της ανεργίας⁵⁷.

Πράγματι, το φαινόμενο της ανασφάλειας ήταν έντονο και επηρέαζε καθοριστικά τη ζωή των εργατών τον 19^ο αιώνα αφού, όπως αναφέρει ο Eric Hobsbawm, «οι μισθωτοί δεν γνώριζαν στην αρχή της εβδομάδας πόσα χρήματα θα εξασφάλιζαν στο τέλος της για την αντιμετώπιση των οικογενειακών αναγκών. Δεν ήξεραν πόσο θα έμεναν στην τωρινή τους εργασία, εάν απολύονταν τότε θα εξασφάλιζαν καινούρια και μέσα σε ποιες συνθήκες. Δεν ήξεραν τότε θα πάθαιναν κάποιο ατύχημα ή τότε θα αρρώσταιναν. Για τον κόσμο του φιλελευθερισμού η ανασφάλεια ήταν το τίμημα για την πρόοδο και την ελευθερία»⁵⁸.

Η διαδρομή από την ανασφάλεια της επιβίωσης από τη μισθωτή εργασία μέχρι την εφαρμογή των κοινωνικών ασφαλίσεων υπήρξε πολύπλοκη και οι συνιστώσες που λειτούργησαν στην πορεία της αντιφάσκουν μεταξύ τους, αλλά και αλληλοσυμπληρώνονται. Έτσι στον άξονά της ενσωματώνονται η πρόσληψη και η διάδοση ιδεών, η συνδικαλιστική οργάνωση του εργατικού κόσμου, οι κοινωνικές διεκδικήσεις, η ίδρυση πολιτικών κομμάτων. Όπως, μάλιστα, επισημαίνει ο F. Braudel από την οργάνωση των εργατών ως τις κοινωνικές ασφαλίσεις, λειτουργούν τέσσερις ομάδες παραγόντων: «Θεωρητικοί όλων των αποχρώσεων, συνδικαλιστές παντός φυράματος, πολιτικοί προερχόμενοι από τον κόσμο των εργατών, εκπρόσωποι του κράτους»⁵⁹.

Η αναζήτηση, από τους νομομαθείς, μιας νέας θεωρίας με σκοπό τη δημιουργία ευνοϊκών συνθηκών ώστε να αποζημιώνονται οι εργάτες σε περιπτώσεις κινδύνων, στηρίχθηκε αρχικά στη θεωρία του «επαγγελματικού κινδύνου» και την ευθύνη του εργοδότη στην κάλυψη του εργαζόμενου από τα ατυχήματα ή τα επαγγελματικά νοσήματα⁶⁰. Τα συνδικάτα που άρχισαν να ιδρύονται, μετά τη συγκέντρωση εργατών στις πόλεις, για προστασία των μελών τους διέθεταν και αλληλοβοηθητικά ταμεία τα οποία χορηγούσαν στα μέλη επιδόματα ανεργίας⁶¹. Τα αλληλοβοηθητικά ταμεία ουσιαστικά ήταν ο μεταβατικός μηχανισμός προς τις κοινωνικές ασφαλίσεις, μετά το φαινόμενο της φιλανθρωπίας η οποία λειτουργούσε στο πλαίσιο της κοινότητας και η οποία υποβίβαζε

⁵⁷ Διεθνές Γραφείο Εργασίας, ό.π., 7.

⁵⁸ E. Hobsbawm, *Η εποχή του κεφαλαίου, 1848-1875*, Αθήνα, MIET, 2006, 331.

⁵⁹ F. Braudel, *Η Γραμματική των πολιτισμών*, ό.π. 531.

⁶⁰ Διεθνές Γραφείο Εργασίας, ό.π., 10.

⁶¹ Διεθνές Γραφείο Εργασίας, ό.π. 13.

τον ευεργετούμενο στη θέση του χειραγωγούμενου⁶². Οι αλληλοβοηθητικές ενώσεις των εργατών, οι οποίες είχαν περισσότερο συμβολικό παρά πραγματικά ανακουφιστικό χαρακτήρα, σκόπευαν στην απόκτηση του κοινωνικού κύρους που η φιλανθρωπία απέκλειε⁶³.

Το σύστημα των αλληλοβοηθητικών σωματείων συνάντησε δυσκολίες εφαρμογής και υπήρξε ανεπαρκές για την αντιμετώπιση του συνόλου των προβλημάτων που δημιουργούσαν ανασφάλεια στους εργάτες. Η διαπίστωση, λοιπόν, ότι τα αλληλοβοηθητικά σωματεία δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν σε προσφορά ασφάλειας γήρατος ή ζωής με σοβαρές εγγυήσεις οδήγησε στο δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα στη λειτουργία ασφάλισης υπό κρατική εγγύηση⁶⁴. Σημαντικός σταθμός στην εξέλιξη του θεσμού των κοινωνικών ασφαλίσεων ήταν η καθιέρωση στην αυτοκρατορική Γερμανία από τον καγκελάριο Bismarck⁶⁵ του πρώτου συστήματος κοινωνικής ασφάλειας με συνεργασία των αλληλοβοηθητικών ταμείων, των εργοδοτών και των επαρχιακών αρχών⁶⁶. Η πρωτοβουλία αυτή, που αποτελεί παράδειγμα εκ των άνω καθιέρωσης των κοινωνικών ασφαλίσεων⁶⁷, οφείλεται στην πρόθεση των αρχών να θέσουν φραγμό στους κινδύνους που θα προκαλούσαν οι κινητοποιήσεις των σοσιαλιστών για την ενότητα της Γερμανίας⁶⁸, υιοθετώντας αιτήματα τους⁶⁹.

Μεταφέροντας το ενδιαφέρον μας στη Βρετανία βλέπουμε ότι οι κυριότερες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις με αυτή τη θεματολογία εφαρμόστηκαν σταδιακά στην περίοδο 1909-1914 και αφορούσαν κατά σειρά την προστασία των παιδιών, τις συντάξεις των γερόντων, τη χορήγηση επιδομάτων ανεργίας, την ασφάλιση κατά των ασθενειών, και μέτρα χρηματοδότησης αυτών των προνοιών γεγονός που προκάλεσε αντιπαράθεση ανάμεσα στους συντηρητικούς και φιλελευθέρους⁷⁰. Σταθμός στην εξέλιξη της προστασίας των εργαζομένων αποτελούν μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο οι αποφάσεις του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας και της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας «που δημιουργήθηκε για να εξαφανίσει από τον κόσμο ένα μεγάλο αριθμό αδικιών, αθλιότητας

⁶² Οι χώρες της Β.Δ Ευρώπης είχαν προστατευτικούς νόμους για τους άπορους που όμως το άτομο που ζητούσε περίθαλψη είχε ως συνέπεια την απώλεια των πολιτικών του δικαιωμάτων. Βλέπε: Διεθνές Γραφείο Εργασίας, ό.π., 8.

⁶³ Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική...*, ό.π., 448.

⁶⁴ Διεθνές Γραφείο Εργασίας, *Σειρά Μαθημάτων...* ό.π., 13.

⁶⁵ Για την εφαρμογή από το Βίσμαρκ του προγράμματος των Κοινωνικών Ασφαλίσεων Βλέπε: Α. Λιάκος, *Εργασία και Πολιτική...* ό.π., 339 –346· Διεθνές Γραφείο Εργασίας, ό.π., 15-16.

⁶⁶ Διεθνές Γραφείο Εργασίας, *Σειρά Μαθημάτων...* ό.π., 16.

⁶⁷ Α. Λιάκος, *Εργασία και Πολιτική*, ό.π., 339.

⁶⁸ Για την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στη Γερμανία στο: Helga Grebing, *Η ιστορία του Γερμανικού Εργατικού κινήματος*, μτφρ. Ηλίας Κατσούλης, Αθήνα, Παπαζήσης, 1982.

⁶⁹ Α. Λιάκος, *Εργασία και Πολιτική* ...ό.π., 339-340.

⁷⁰ Α. Λιάκος, *Εργασία και Πολιτική*...ό.π., 357-358.

και αποστερήσεων και μετά από συνεννόηση ανάμεσα στους εργάτες και τους εργοδότες να εγκαθιδρυθούν σε όλες τις χώρες αξιοπρεπείς συνθήκες ζωής και εργασίας»⁷¹.

Μελετώντας την εξέλιξη των κοινωνικών ασφαλίσεων διαπιστώνουμε ότι η πρόσληψη του θέματος από την κοινωνία δεν εντάσσεται στον ίδιο άξονα, αλλά συναρτάται με το αξιακό σύστημα κάθε εποχής και κοινωνικής ομάδας πληθυσμού. Στις διάφορες χώρες βαθμιαία και σταδιακά κατανόησε η κοινή γνώμη την αξία του θεσμού των κοινωνικών ασφαλίσεων και οι κυβερνήσεις πείσθηκαν να τις εφαρμόσουν και να τις επεκτείνουν⁷². Δεν υπήρξε, λοιπόν, ομόθυμη αντίληψη και ομόφωνη εκτίμηση απέναντι στο θεσμό των κοινωνικών ασφαλίσεων. Σύμφωνα με το σύστημα των αστικών αξιών του 19^{ου} αιώνα το άτομο όφειλε να αποταμιεύει για την υγεία, την εκπαίδευση των παιδιών του, τα γηρατειά ακολουθώντας τους οικογενειακούς δεσμούς. Με την κρατική μέριμνα το κράτος διασπούσε την ενότητα της οικογένειας. Εξάλλου «οι κοινωνικές ασφαλίσεις μπορούσαν να θεωρηθούν «μάστιγα» αφού οδηγούσαν τον πληθυσμό στην οκνηρία, στην ηθική καταβαράθρωση και στη διάλυση των οικογενειακών δεσμών που στηρίζονταν στην αλληλεγγύη των μελών τους»⁷³.

Παράλληλα και το ερμηνευτικό πλαίσιο για την εισαγωγή των κοινωνικών ασφαλίσεων παραπέμπει σε διαφορετικές ερμηνείες, οι οποίες μπορούν να περιγραφούν με ποικίλες θεωρίες⁷⁴. Έτσι η εφαρμογή τους εντάσσεται στις συνέπειες της αγοράς εργασίας, στο κράτος πρόνοιας, στην πρόληψη των κοινωνικών ταραχών⁷⁵. Άλλοτε, μάλιστα, η προσέγγιση προσανατολίζεται στην εξυπηρέτηση του κεφαλαίου και άλλοτε προέρχεται από την πάλη των τάξεων⁷⁶.

Στην Ελλάδα, οι κοινωνικές ασφαλίσεις, την ιστορία των οποίων παρουσιάζει διεξοδικά ο καθηγητής Αντώνης Λιάκος, νομοθετήθηκαν από την κυβέρνηση Βενιζέλου το 1932, όμως η εφαρμογή τους καθυστέρησε και συνδέθηκε με τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου το 1937.

Σημαντική εξέλιξη στην κρατική παρέμβαση στο θέμα της κοινωνικής προστασίας του πληθυσμού παρουσιάζεται μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Οι κοινωνικές ανάγκες που δημιουργήθηκαν μετά το τέλος του πολέμου δημιούργησαν τις προϋποθέσεις

⁷¹ Α. Λιάκος, ό.π., 475. Παραπέμπει σε ομιλία του Albert Thomas, Α΄ Διευθυντής του ΔΓΕ, στην Ελλάδα κατά την επίσκεψη που πραγματοποίησε στην Ελλάδα το 1930 με στόχο την προώθηση των κοινωνικών ασφαλίσεων.

⁷² Διεθνές Γραφείο Εργασίας, *Σειρά Μαθημάτων* ...ό.π., 8.

⁷³ Α. Λιάκος, ό.π., 492. Παραπέμπει σε άποψη του Erwin Liek, *Le méfaits des assurances sociales en Allemagne et les moyens d'y remédier*, Παρίσι, 1929.

⁷⁴ Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική* ...ό.π., 549.

⁷⁵ Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική* ...ό.π., 551.

⁷⁶ Α. Λιάκος, *Εργασία και πολιτική* ...ό.π., 564.

για πιο συστηματική προώθηση των κοινωνικών ασφαλίσεων. Έτσι άρχισαν στη Δυτική Ευρώπη να εισάγονται κοινωνικές μεταρρυθμίσεις⁷⁷, οι οποίες ενταγμένες «στο πλαίσιο μιας κεϋνσιανής έμπνευσης παρέμβασης στην οικονομία⁷⁸ διαμόρφωσαν τη λειτουργία του κράτους πρόνοιας»⁷⁹. Ο πληθυσμός αντιλαμβανόταν, έτσι, ένα κράτος που γινόταν όλο και πιο γενναιόδωρο στις παροχές του, αφού αύξανε τις οικονομικές του δαπάνες για την κοινωνική πρόνοια⁸⁰. Με την υιοθέτηση των κοινωνικών ασφαλίσεων αποδεικνυόταν πως η κοινωνική πρόνοια και η αξιοπρέπεια μπορούσαν να συμβαδίσουν και πως τα πολιτικά δικαιώματα συνεπάγονταν και κοινωνικά δικαιώματα⁸¹.

3.2. Η πορεία προς την εφαρμογή των κοινωνικών ασφαλίσεων στην Κύπρο: Σταθμοί στη διεκδίκησή τους

Η πορεία των κοινωνικών ασφαλίσεων στην Κύπρο συναρτάται με την οικονομική και κοινωνική πολιτική της αποικιακής κυβέρνησης, την πολιτική και συνδικαλιστική οργάνωση που αναπτύχθηκε, το διεκδικητικό πλαίσιο των κοινωνικών αγώνων, αλλά και την πολιτική κατάσταση που επικρατούσε. Ο αγροτικός χαρακτήρας της κυπριακής οικονομίας, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, μείωνε το ενδιαφέρον και τις προθέσεις της βρετανικής διοίκησης για έναρξη διαλόγου σχετικά με εργασιακά θέματα με σκοπό την εισαγωγή προστατευτικής νομοθεσίας για τους εργάτες.

Μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο και τη δημιουργία μιας μικρής, αλλά σταθερά αναπτυσσόμενης αγοράς εργασίας, με απασχόληση στη μισθωτή εργασία μέσα σε ιδιαίτερα ανασφαλείς και αβέβαιες συνθήκες, άρχισε σταδιακά και έμμεσα, πολλές φορές, να τίθεται ως διεκδίκηση η ανάγκη της προστασίας των εργατών.

Η εποχική ανεργία που μάστιζε κλάδους εργατών όπως ήταν οι οικοδόμοι⁸², οι άθλιες συνθήκες που αντιμετώπιζαν οι αχθοφόροι των λιμανιών⁸³, αλλά και οι εργάτες των μεταλλείων οι οποίοι πολλές φορές βίωναν επικίνδυνες καταστάσεις ακόμα και για την

⁷⁷ E. Hobsbawm, *Η εποχή των Ακρων*, ό.π., 362.

⁷⁸ Για το κοινωνικό κράτος και το ρόλο του στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα βλέπε: Μ. Ψημίτης, *Κορπορατιστική διαμεσολάβηση και κοινωνικός έλεγχος*, Αθήνα, 1999.

⁷⁹ Α. Λιάκος, *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, ό.π., 543· Μ. Ψημίτης, *Κορπορατιστική διαμεσολάβηση και κοινωνικός έλεγχος*, ό.π., 109.

⁸⁰ E. Hobsbawm, *Η εποχή των Ακρων*, ό.π., 361.

⁸¹ Α. Λιάκος, *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, ό.π., 448.

⁸² Βλέπε 2^ο κεφάλαιο.

⁸³ Εφημ. *Νέος Άνθρωπος*, «Τα βάσανα και το καθήκον των χαμάληδων», 14-2-1928 (Επιστολή αναγνώστη).

ίδια τη ζωή τους⁸⁴, υπήρξαν παράγοντες που έδωσαν το έναυσμα για διεκδίκηση αιτημάτων που είχαν σχέση με εισαγωγή προστατευτικής νομοθεσίας.

Οι πρώτες νύξεις που έγιναν προς τη Διοίκηση σχετικά με την εισαγωγή προστατευτικής νομοθεσίας συνδέθηκαν με το αίτημα της οργάνωσης των εργατών σε σωματεία. Το αιτηματολόγιο απέκτησε πιο συγκεκριμένο περιεχόμενο όταν το αίτημα συνδέθηκε με τη ρητορική των κομμουνιστικών και σοσιαλιστικών ιδεών.

Στο ιδρυτικό συνέδριο του Κ.Κ.Κ. το 1926 στη Λεμεσό⁸⁵ ενσωματώθηκε στις αρχές του κόμματος ως διεκδίκηση η εισαγωγή εργατικής νομοθεσίας. Μάλιστα, προωθήθηκε το αίτημα μέσω των εφημερίδων *Νέος Άνθρωπος* και *Εργάτης*.

Οι πρώτες, λοιπόν, αναφορές στο αίτημα για προστασία των εργατών της Κύπρου με θεσμοθετημένα μέτρα παραπέμπει στη δεκαετία του 1920 και εξελίσσεται παράλληλα με την προσπάθεια για ενθάρρυνση των εργατών να προωθήσουν την οργάνωσή τους. Σε εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε για τον εορτασμό της εργατικής πρωτομαγιάς το 1925 στο Εργατικό Κέντρο Λεμεσού⁸⁶, τέθηκαν δημόσια προς τη Διοίκηση αιτήματα, που προσέγγιζαν την εισαγωγή προστατευτικής νομοθεσίας, τα οποία και επαναλήφθηκαν στην ίδια επέτειο την επόμενη χρονιά. Έτσι, σε ψήφισμα του το *Εργατικό Κέντρο Λεμεσού* απευθύνεται στον κυβερνήτη και ζητά την «*ίδρυση ταμείου περίθαλψης για τους εργάτες*» και ψήφιση «*ειδικής νομοθεσίας για πραγματική προστασία των εργατών των μεταλλείων Σκουριώτισσας και Αμιάντου*». Στο αιτηματολόγιο προτείνονταν πηγές χρηματοδότησης του ταμείου. Θα χρησιμοποιούνταν πόροι από τη φορολογία εισαγόμενων πολυτελών προϊόντων, δημοσίων θεαμάτων, κέντρων διασκέδασης⁸⁷. Εδώ πρέπει να γίνει υπενθύμιση του γεγονότος ότι ο μόνος προστατευτικός νόμος που λειτουργούσε υπέρ των εργατών ήταν ο νόμος για την απασχόληση στα μεταλλεία του 1925 ο οποίος προέβλεπε την επιτήρηση των συνθηκών απασχόλησης, ασφάλειας και υγιεινής όσων προσώπων ασχολούνταν στα μεταλλεία⁸⁸ και καθόριζε αποζημίωση σε περίπτωση εργατικού ατυχήματος σε αυτά⁸⁹. Βέβαια η αποζημίωση, που εξασφάλιζαν οι ίδιοι οι παθόντες ή οι οικογένειές τους, χορηγούνταν μόνο σε περίπτωση θανατηφόρου ή σοβαρού ατυχήματος και κυμαινόταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα⁹⁰.

⁸⁴ Εφημ. *Νέος Άνθρωπος*, «Μια αληθινή κόλαση», 22-2-1928.

⁸⁵ Γ. Λέφκης, ό.π., 218.

⁸⁶ Βλέπε 2^ο κεφάλαιο.

⁸⁷ SAI/935/1926, *Ψήφισμα του Εργατικού Κέντρου Λεμεσού*, ο γραμματέας Κ. Σκελέας, 2-5-1926.

⁸⁸ SAI/ 1495/1927, *Cyprus Mines Corporation*, Επιθεωρητής μεταλλείων στο διοικητή εργασίας, Λευκωσία, 19-6-1928 · Ήταν ο νόμος 12 του 1925 (29-4-1925).

⁸⁹ *Cyprus. Colonial reports. Annual. Report for 1926*, Λονδίνο, 1928.

⁹⁰ *Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας. 1956-1986:30 Χρόνια Κοινωνικές Ασφαλίσεις*, εκδ. ΠΕΟ, 1987, 6.

Μέχρι, λοιπόν, τη δεκαετία του 1930 η προστατευτική νομοθεσία λειτουργούσε αποσπασματικά και περιοριστικά. Η εφημερίδα *Νέος Άνθρωπος* σχολιάζοντας τον απολογισμό του νομοθετικού έργου του κυβερνήτη Sir Ronald Storrs για το 1928 αναφέρει: « 30 Νόμοι! Από τους οποίους ούτε ένας για την προστασία των εργατών από τις βαρείς και ως το θάνατο εξαντλητικές δουλειές των μεταλλείων, ούτε ένας για την προστασία των εργατών και των εργατικών οικογενειών από τα τόσα εργατικά δυστυχήματα που συμβαίνουν καθημερινά, ούτε ένας πραγματικός και όχι ψεύτικος και δόλιος για τον περιορισμό των εργάσιμων ωρών, ούτε ένας για την προστασία των εργατών από την αδιάκοπη ανεργία που φέρνει τις εργατικές μάζες ως το θάνατο»⁹¹.

Στον ίδιο άξονα κινείται και η ρητορική της εφημερίδας *Νέος Εργάτης*⁹² η οποία στο τέταρτο φύλλο της τονίζει ότι θα αγωνιστεί για την προστασία των εργατών από τα δυστυχήματα, τη λογική αποζημίωση όσων εργατών πεθαίνουν στις διάφορες επιχειρήσεις και την ψήφιση προστατευτικής νομοθεσίας για τους εργάτες⁹³. Η εφημερίδα επανέρχεται στο ίδιο θέμα στο ένατο φύλλο της αναφέροντας ότι άμεσα συνθήματα του αγώνα θα είναι η ασφάλεια ζωής και η αποζημίωση σε περίπτωση εργατικών ατυχημάτων⁹⁴.

Το 1931 η αποικιακή κυβέρνηση ανέλαβε πρωτοβουλία για συγκρότηση επιτροπής για την εξέταση και εισαγωγή προτάσεων με σκοπό την αντιμετώπιση του προβλήματος. Σκοπός της ήταν η μελέτη των συνθηκών και η δυνατότητα εφαρμογής στην Κύπρο των δύο σχετικών συμβάσεων που είχαν υιοθετηθεί από τη Διεθνή Οργάνωση Εργασίας τον Μάιο του 1927 δηλαδή των: 1) Περί Κοινωνικής Ασφάλισης έναντι ασθένειας των βιομηχανικών εργατών, των εργατοϋπαλλήλων εμπορίου και των οικιακών υπηρετών και 2) Περί Κοινωνικής Ασφάλισης έναντι ασθενείας των εργατών Γεωργίας. Οι εισηγήσεις της επιτροπής προέβλεπαν μόνο αποζημιώσεις σε περίπτωση εργατικών ατυχημάτων⁹⁵.

Η ανάγκη εισαγωγής προστατευτικής νομοθεσίας για τους εργάτες άρχισε να προβάλλεται ακόμα και από τον συντηρητικό τύπο. Ο *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* σε άρθρο του εντάσσει το θέμα στις υποχρεώσεις των εργοδοτών θεωρώντας ότι δεν είναι δίκαιο και λογικό να διατρέχει ο εργάτης κινδύνους στην υπηρεσία ενός εργοδότη χωρίς ο τελευταίος

⁹¹ Εφημ. *Νέος Άνθρωπος*, «Ποιο το έργο της κυβέρνησής του», 25-4-1928.

⁹² Η εφημερίδα *Νέος Εργάτης* αναφέρει ως υπότιτλο ότι είναι δεκαπενθήμερη εφημερίδα των εργατών και των χωρικών.

⁹³ Εφημ. *Νέος Εργάτης*, «Το πρόγραμμα μας», 15-1-1929.

⁹⁴ Εφημ. *Νέος Εργάτης*, «Ο δρόμος της εργατιάς», 7-3-1929.

⁹⁵ *Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας. 1956-1986: 30 Χρόνια Κοινωνικές Ασφαλίσεις*, εκδ. ΠΕΟ, 1987, 9.

να έχει υποχρέωση να καταβάλει μια λογική αποζημίωση στον παθόντα ή την οικογένειά του σε περίπτωση ατυχήματος⁹⁶.

Σημαντικός σταθμός στη διεκδίκηση των κοινωνικών ασφαλίσεων αποτελεί ο αγώνας των οικοδόμων το 1939 που οδήγησε στην υπογραφή της πρώτης συλλογικής σύμβασης. Τότε τέθηκε από τον Κυριάκο Ραγουζαίο, ως προσδοκία παρά ως ρεαλιστική διεκδίκηση, το αίτημα για κοινωνικές ασφαλίσεις⁹⁷.

Με πιο συλλογικό τρόπο τέθηκε η διεκδίκηση του αιτήματος στην Α΄ Παγκύπρια Εργατική Συνδιάσκεψη τον Αύγουστο του 1939. Επιδίωξη ήταν η θέσπιση νομοθεσίας κοινωνικών ασφαλίσεων, η οποία θα κάλυπτε όλους γενικά τους κινδύνους που αντιμετώπιζαν οι εργάτες ήτοι: Ασθένεια, ανεργία, ανικανότητα για εργασία (ολική ή μερική), ατυχήματα, γήρας, μητρότητα, θάνατο⁹⁸.

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος με την ενσωμάτωση αρνητικών οικονομικοκοινωνικών συμπτωμάτων, εκ των οποίων πιο σημαντικά ήταν η αύξηση της ανεργίας και του πληθωρισμού⁹⁹, κινητοποίησε εργάτες, αλλά και ανέργους. Οι εργαζόμενοι, αλλά και οι άνεργοι, με συγκεντρώσεις και υπομνήματα στην κυβέρνηση,¹⁰⁰ αλλά και με δυναμικές απεργίες διεκδικούσαν την ίδρυση ταμείου ανεργίας και τη χορήγηση επιδόματος στους ανέργους¹⁰¹. Το αίτημα υιοθετήθηκε σε ψηφίσματα στις συγκεντρώσεις για τον εορτασμό της εργατικής πρωτομαγιάς το 1940. Οι εργάτες τότε διεκδικούσαν «τον καθορισμό δια νόμου των Κοινωνικών Ασφαλίσεων και την δημιουργία Ταμείου Ανεργίας με επιχορήγηση της κυβέρνησης και του Δήμου»¹⁰².

Το αίτημα έγινε κυρίαρχο στη δεκαετία του 1940 και 1950 και εντάχθηκε στο νέο πλαίσιο λειτουργίας της συλλογικής δράσης, όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά την ίδρυση του ΑΚΕΛ και τη συγκρότηση της ΠΣΕ-ΠΕΟ.

Σε απαντητικό έγγραφο του διοικητή Αμμοχώστου προς υπόμνημα των συντεχνιών της πόλης για εφαρμογή κοινωνικών ασφαλίσεων, ώστε να προστατευθούν οι εργάτες από κάθε κίνδυνο που αντιμετώπιζαν, ο βρετανός αξιωματούχος απάντησε ότι το ζήτημα της εφαρμογής συστήματος Ασφαλίσεων των εργατών ευρίσκεται υπό τη μελέτη της κυβερνήσεως¹⁰³. Πράγματι, το 1942 εισήχθηκε ο νόμος για την αποζημίωση των εργατών υλοποιώντας τις προτάσεις της επιτροπής που συστάθηκε το 1931. Ο νόμος, όπως

⁹⁶ Εφημ. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, «Ωρίμασαν αι συνθήκαι δι'εργατικὴν νομοθεσίαν», 16-4-1938

⁹⁷ Βλέπε 4^ο κεφάλαιο.

⁹⁸ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Η πρώτη Εργατική Συνδιάσκεψη», 8-8-1939.

⁹⁹ Βλέπε 5^ο κεφάλαιο.

¹⁰⁰ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Η δίκη των ανακουφιστικών έργων», 2-3-1940.

¹⁰¹ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Υπόμνημα των ανέργων Κύπρου προς την Α.Ε. τον κυβερνήτη», 14-8-1940.

¹⁰² *Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας. 1956-1986: 30 Χρόνια Κοινωνικές Ασφαλίσεις*, εκδ. ΠΕΟ, 1987 26.

¹⁰³ Εφημ. *Ανεξάρτητος*, «Κοινωνικά Ασφαλίσεις», 8-1-1941.

αναφέρεται στην έκθεση για τις εργασιακές συνθήκες των ετών 1939-45 αποτελούσε μια πολύ σημαντική κοινωνική ρύθμιση. Ωστόσο, παρόλο που άνοιγε τον δρόμο για κρατικές κοινωνικές ασφαλίσεις, θεωρήθηκε ελλιπής, επειδή άφηνε ακάλυπτους κλάδους εργαζομένων, όπως οι εργάτες γης και οι οικιακοί βοηθοί, αλλά και περιπτώσεις επαγγελματικών ή βιομηχανικών ασθενειών, που οφείλονται στη βραδεία δηλητηρίαση στους χώρους της απασχόλησης, όπως ήταν οι χώροι των μεταλλείων και των ορυχείων. Εκτιμήθηκε από τους συνδικαλιστές ότι υστερούσε έναντι του βρετανικού νόμου και έτσι τροποποιήθηκε το 1943, χωρίς όμως να ικανοποιεί πλήρως τις προτάσεις της ΠΣΕ η οποία εξακολουθούσε να διακρίνει σε αυτόν αδυναμίες¹⁰⁴. Όπως επισημαίνεται στην έκθεση της Διοίκησης για τον μήνα Οκτώβριο του 1945, από φορείς της Αριστεράς συνεχίζονταν οι διεκδικητικοί αγώνες για πλήρη θεσμική κατοχύρωση των κοινωνικών ασφαλίσεων¹⁰⁵.

Ο νόμος, οι διατάξεις του οποίου βασίζονταν σε αντίστοιχους νόμους περιοχών που βρίσκονταν υπό αποικιακό καθεστώς, προνοούσε τη χορήγηση αποζημίωσης σε περιπτώσεις θανατηφόρων εργατικών ατυχημάτων ή ατυχημάτων που καθιστούσαν τους εργάτες ανίκανους για εργασία και τέθηκε σε εφαρμογή τον Απρίλιο του 1944¹⁰⁶.

Η διαχείριση των νέων συνθηκών και αναγκών που διαμορφώθηκαν μετά τον πόλεμο οδήγησαν στην τροποποίηση του νόμου τον Ιανουάριο του 1950. Οι αλλαγές που ενσωματώθηκαν σε αυτόν, όμως, δεν ικανοποιούσαν την ΠΕΟ αφού οι επαγγελματικές κατηγορίες των γεωργικών εργατών, αλλά και οι οικιακοί βοηθοί εξακολουθούσαν να μην καλύπτονται από τις διατάξεις του νόμου. Σε υπόμνημα που έστειλε ο Αν. Ζιαρτίδης προς τον Διοικητή Εργασίας στις 3 Μαρτίου 1950 αναφέρθηκαν οι ελλείψεις και οι αδυναμίες του νόμου και ζητήθηκε η αναθεώρησή του, ώστε να συμπεριλάβει τις ομάδες που δεν καλύπτονταν. Επίσης ζητήθηκε η αντιμετώπιση θεμάτων όπως η ιατρική περίθαλψη και η διαχείριση δυστυχημάτων που οφείλονταν σε αμέλεια του εργοδότη. Ο νόμος τελικά τροποποιημένος σε κάποια σημεία δημοσιεύτηκε στις 28 Μαρτίου 1951 (no 14 of 1951)¹⁰⁷.

Εκτός από την εξέλιξη της μεταβατικής νομοθετικής ρύθμισης, ενδιάμεσοι σταθμοί στην πορεία για την καθιέρωση των κοινωνικών ασφαλίσεων αποτελούν σχετικές κοινωνικές νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούσαν κλάδους εργαζομένων όπως ήταν οι οικοδόμοι, οι μεταλλωρύχοι, οι τυπογράφοι, οι τελευταίοι, μάλιστα, μετά από απεργία επτά ημερών, κέρδισαν πρώτοι, το 1941, το αίτημα για Συντεχνιακά Ταμεία Κοινωνικών

¹⁰⁴ *Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας. 1956-1986:30 Χρόνια Κοινωνικές Ασφαλίσεις*, εκδ. ΠΕΟ, 1987, 29-37.

¹⁰⁵ CO67/ 323/4, *Political situation*, "Labour", Οκτώβριος 1945.

¹⁰⁶ *Labour Conditions in Cyprus during the war years, 1939-1945*, C. A. Ashiotis, Λευκωσία, 1945, 6.

¹⁰⁷ *The Cyprus Gazette*, no 3550, Μάρτιος, 28, 1951.

Ασφαλίσεων (Ιατρικής Περίθαλψης)¹⁰⁸. Ωστόσο, όπως τονίστηκε στο έβδομο συνέδριο της ΠΕΟ, τα συντεχνιακά ταμεία δεν έπρεπε να καλλιεργήσουν στους εργάτες την αυταπάτη ότι αυτά ήταν δυνατό να λύσουν το πρόβλημα των κοινωνικών ασφαλίσεων και έτσι να οδηγήσουν τους εργάτες σε εφησυχασμό¹⁰⁹. Ένα παραπέρα βήμα στον άξονα της εφαρμογής των κοινωνικών ασφαλίσεων υπήρξε η ίδρυση των συντεχνιακών ιατρείων μετά από την απεργία των οικοδόμων το 1947¹¹⁰.

Στην πορεία της διεκδικήσεως των κοινωνικών ασφαλίσεων ο ρόλος των αριστερών οργανώσεων υπήρξε καταλυτικός. Η ΣΕΚ ακολουθούσε χωριστή κατεύθυνση στην προώθηση αιτημάτων εξ αιτίας του διπολισμού στο συνδικαλιστικό κίνημα. Στο πέμπτο Παγκύπριο Συνέδριό της που πραγματοποιήθηκε στις 26-6-1949 με τη συμμετοχή και εκκλησιαστικών παραγόντων, όπως του τότε μητροπολίτη Κιτίου και μετέπειτα αρχιεπισκόπου και πρώτου πρόεδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας Μακάριου Γ', ο οποίος ανέγνωσε και χαιρετισμό της Εθναρχίας, λήφθηκαν αποφάσεις που αφορούσαν διεκδικήσεις μεταξύ των οποίων το αίτημα από τη διοίκηση «για άρτια μέτρα κοινωνικών ασφαλίσεων μέχρι της ημέρας της εκπληρώσεως του φυσικού ενωτικού πόθου του ελληνοκυπριακού λαού»¹¹¹.

Η περίοδος μετά το 1950 καταγράφει πιο συστηματικές ενέργειες για εφαρμογή των κοινωνικών ασφαλίσεων όπου πρωταγωνιστικό ρόλο διαδραματίζουν, αφενός η Διοίκηση με παρεμβάσεις νομοθετικού περιεχομένου προερχόμενες από προτάσεις επιτροπών οι οποίες μελετούσαν το θέμα, και αφετέρου οι εργαζόμενοι με αγώνες την οργανωτική εποπτεία των οποίων είχε κυρίως η ΠΕΟ. Εξάλλου, στα συνέδρια της ΠΕΟ, που διεξήχθησαν το 1952 και 1953, το θέμα των κοινωνικών ασφαλίσεων κατείχε ιδιαίτερο βάρος. Επιπλέον το Γενικό Συμβούλιό της ίδιας οργάνωσης, στις 8 Μαΐου 1953, προγραμματίσει κινητοποιήσεις της εργατικής τάξης σκοπεύοντας να προλάβουν ένα «ψευδοσχέδιον» κοινωνικών ασφαλίσεων που εκτιμούσαν ότι η κυβέρνηση σκόπευε να εισαγάγει. Έτσι άρχισε μια περίοδος εντατικών κινητοποιήσεων, με στόχο τις κοινωνικές ασφαλίσεις, τόσο με έμφυλη συμμετοχή όσο και ενεργοποίηση των Τουρκοκυπρίων¹¹².

¹⁰⁸ *Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας*, ό.π., 39.

¹⁰⁹ *Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας*, ό.π., 1987, 54.

¹¹⁰ Βλέπε 6^ο κεφάλαιο.

¹¹¹ Εφημ. *Ελευθερία*, 28-6-1949.

¹¹² *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 229· Π.Βαρνάβας, *Ανασκαλίζοντας την Ιστορία*, ό.π., 49· *Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας*, ό.π., 61.

3.3. Νομική ρύθμιση και άσκηση κριτικής

Οι εργατικές κινητοποιήσεις υπέρ των κοινωνικών ασφαλίσεων υπήρξαν διαδραστικές προς τις κυβερνητικές μεθοδεύσεις. Όταν, λοιπόν, η κυβέρνηση, για τη μελέτη του θέματος, μετακάλεσε από το Βρετανικό Γραφείο Μέσης Ανατολής, τον Δεκέμβριο του 1951, τον ειδικό εμπειρογνώμονα Κλούκας, ο οποίος υπέβαλε σε πρώτο επίπεδο μια προκαταρκτική έκθεση τον Φεβρουάριο του 1952¹¹³, και στη συνέχεια μεταβίβασε την ευθύνη του σχεδιασμού στον Πάτερσον, τον Μάιο του 1953, οργανώθηκαν κινητοποιήσεις που ενσωμάτωσαν απεργίες, συλλαλητήρια και συγκεντρώσεις, δημοσιοποίηση των αιτημάτων μέσω του τύπου, κυκλοφορία φυλλαδίων στην ελληνική και τουρκική γλώσσα, ψηφίσματα και υπομνήματα με σκοπό να ασκηθούν πιέσεις στην κυβέρνηση, αλλά και να υποδειχθούν οι συνιστώσες που αυτή έπρεπε να λάβει υπόψη στην κατάρτιση του νομοσχεδίου¹¹⁴. Ιδιαίτερο βάρος είχαν το παγκύπριο συλλαλητήριο των γυναικών, που πραγματοποιήθηκε στις 25 Σεπτεμβρίου 1955, των εργατών γεωργίας στις 2 Μαΐου 1954¹¹⁵, και η συνδιάσκεψη των Τουρκοκυπρίων στις 21 Μαρτίου 1954¹¹⁶.

Μέσα, λοιπόν, σε κλίμα κινητοποιήσεων και εισηγητικών προτάσεων η κυβέρνηση δημοσίευσε νομοσχέδιο στις 19 Ιανουαρίου 1956, ενώ από τον προηγούμενο χρόνο ο πληθυσμός της Κύπρου βίωνε τις τραυματικές εμπειρίες της εξέγερσης της 1^{ης} Απριλίου 1955. Η ομόθυμη αντίληψη από ολόκληρο το συνδικαλιστικό κίνημα ότι το νομοσχέδιο ήταν περιοριστικό και ανεπαρκές δόμησε σχέσεις συνεργασίας όλων των συνδικαλιστικών οργανώσεων. Έτσι με κοινό υπόμνημα, υπογεγραμμένο από εκπροσώπους της ΠΕΟ, της ΣΕΚ, της Τουρκικής Συντεχνιακής Ομοσπονδίας και άλλων οργανώσεων εργαζομένων, επιδιώχθηκε η τροποποίηση κάποιων διατάξεων του¹¹⁷.

Συνδικαλιστές διαφορετικής ιδεολογίας εξέφρασαν αντιρρήσεις σε διατάξεις του νομοσχεδίου. Όπως ανέφερε ο Χρ. Ζαβρός, οργανωτικός γραμματέας της ΠΕΟ, παρά τις σοβαρές ελλείψεις οι οποίες το χαρακτήριζαν, το νομοσχέδιο αποτελούσε τη βάση για διαπραγμάτευση και με κάποιες τροποποιήσεις θα μπορούσε να γίνει νόμος εξυπηρετικός. Εκτιμούσε, μάλιστα, ότι το νομοσχέδιο θα μπορούσε να βελτιωθεί με κινητοποιήσεις του

¹¹³ *Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας*, ό.π., 56-59.

¹¹⁴ *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 229.

¹¹⁵ *Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας*, ό.π., 1987, 70.

¹¹⁶ Π.Βαρνάβας, *Ανασκαλίζοντας την Ιστορία*, ό.π., 49.

¹¹⁷ *Ιστορία ΠΣΕ- ΠΕΟ*, ό.π., 233.

λαού¹¹⁸. Ο Μ. Πισσάς, εκπρόσωπος της ΣΕΚ, ενέταξε την προώθηση του νομοσχεδίου σε πολιτική σκοπιμότητα¹¹⁹, εκτίμησε ότι ήταν «ατελέστατον και βεβιασμένως καταρτισθέν» και ότι οι ελλείψεις του «το καθιστούν δώρον άδωρον για τους εργαζόμενους». Οι αδυναμίες του αφορούσαν τον αποκλεισμό επαγγελματικών κατηγοριών, όπως οι γεωργοί και οι οικιακοί βοηθοί, το μέγεθος των παροχών, τη μη συμμετοχή στη διαχείριση των σχετικών θεμάτων των εργατών και εργοδοτών. Επιπλέον, ο ίδιος συνδικαλιστής θεώρησε ότι η βελτίωση θα προέκυπτε με την υιοθέτηση των αρχών της 38^{ης} συνόδου της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, που είχε πραγματοποιηθεί το 1952 στη Γενεύη¹²⁰. Επειδή οι ελλείψεις αφορούσαν και τη θέση των γυναικών τοποθετήθηκαν επί του θέματος και εκπρόσωποι γυναικείων οργανώσεων, οι οποίες εκτίμησαν ότι το νομοσχέδιο δεν συμπεριλάμβανε τις οικιακές βοηθούς και τις εργάτριες στον γεωργικό τομέα, το επίδομα μητρότητας ήταν ανεπαρκές και η ιατροφαρμακευτική περίθαλψη ελλιπής. Η αναγκαία αναθεώρησή του θα πραγματοποιούνταν από τις κοινές κινητοποιήσεις ανδρών και γυναικών¹²¹.

Η κυβέρνηση προχώρησε μετά από τις αντιδράσεις σε μερικές τροποποιήσεις και η εισαγωγή του νόμου έγινε στις 25-10-1956 με πρόβλεψη να εφαρμοστεί στις 7 Ιανουαρίου 1957¹²² και με προοπτική αναθεώρησής του μετά από ένα χρόνο εφαρμογής, όπως αναφέρεται στο 28^ο άρθρο του. Σύμφωνα με το δεύτερο άρθρο, ο νόμος ενσωμάτωνε διεθνείς και τοπικές νομοθετικές ρυθμίσεις που βρίσκονταν σε ισχύ πριν από τις 5 Ιουλίου 1948. Η εφαρμογή του θα χρηματοδοτούνταν από τριμερή εισφορά που αφορούσε τον μισθωτό, τον εργοδότη και το Δημόσιο. Ο τρόπος δε της πληρωμής των εισφορών των εργαζομένων θα γινόταν μέσω της προσωπικής κάρτας η οποία εκδόθηκε για κάθε μισθωτό από το αρμόδιο τμήμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων¹²³.

Από τις τελευταίες, λοιπόν, νομοθετικές ρυθμίσεις των Βρετανών στο νησί που αφορούσαν εργασιακά θέματα ήταν η θεσμοθέτηση πλαισίου για εφαρμογή των

¹¹⁸ Εφημ. *Χαραυγή*, «Κοινωνικές Ασφαλίσεις: Το κυβερνητικό νομοσχέδιο κάτω από το φως της κριτικής», 18-2-1956.

¹¹⁹ Η εισαγωγή έγινε ενώ ήδη βρισκόταν σε εξέλιξη ο αγώνας της ΕΟΚΑ. Στις 6 Μαρτίου, μάλιστα, οι Βρετανοί εξόρισαν τον Μακάριο και άλλους ηγετικούς παράγοντες του τόπου. Ο Μ.Ιωάννου αναφέρει ότι η εισαγωγή του νόμου ήταν ίσως ένα άνοιγμα πολιτικής προπαγάνδας για να φανεί ότι υπάρχει πρόοδος στους θεσμούς αλλά και συνεργασία μεταξύ των Κυπρίων και της κυβέρνησης. Βλέπε: Μ. Ιωάννου, *Οι εργατικοί αγώνες της ΣΕΚ*, ό.π., 367

¹²⁰ Εφημ. *Χαραυγή*, ό.π.

¹²¹ Εφημ. *Χαραυγή*, «Το κυβερνητικό νομοσχέδιο κάτω από το φως της κριτικής: Απόψεις μιας εκπροσώπου των εργατριών», 21-2-1956.

¹²² V55/9, *Agreement on insurance against unemployment, sickness, maternity, widowhood, orphanhood, old age and death between the Government of the United Kingdom and the Government of Cyprus*, Λευκωσία, 1958· *Ιστορία της ΠΣΕ-ΠΕΟ*, ό.π., 233.

¹²³ Μ. Ιωάννου, *Οι εργατικοί αγώνες της ΣΕΚ*, ό.π., 368.

κοινωνικών ασφαλίσεων. Πραγματοποιήθηκε σε μια περίοδο όπου η ζωή του τόπου τεμνόταν από την ένταση, λόγω του αγώνα της ΕΟΚΑ, και τις προσπάθειες των Βρετανών να καταστείλουν την εξέγερση των Ελληνοκυπρίων. Λαμβάνοντας υπόψη την υφισταμένη κατάσταση, κατά την οποία εισήχθηκαν οι κοινωνικές ασφαλίσεις, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η μεταχείριση των Ελληνοκυπρίων από τη Βρετανία μπορεί να θεωρηθεί ότι ακολουθούσε το παράδειγμα του «μαστίγιου και του καρότου». Στόχος των Βρετανών ήταν να περιορισθεί από τους κατοίκους η πρόσληψη των σκοπών της εξέγερσης του 1955, αλλά και η σκληρή αντιμετώπιση των αγωνιστών.

Ως προς το περιεχόμενό του ο νόμος περιλάμβανε μέτρα προστασίας από παράγοντες που προκαλούσαν ανασφάλεια και αδυναμία σε κάθε άνθρωπο. Προέβλεπε χορήγηση επιδομάτων ανεργίας, ασθένειας, απώλειας γονέων, συντάξεις χηρείας, γήρατος. Εξακολουθούσε, όμως, να έχει αδυναμίες και να θέτει εκτός κάλυψης ομάδες όπως ήταν οι αυτοαπασχολούμενοι. Ωστόσο, παρά τις ελλείψεις, οι οποίες τον χαρακτήριζαν, ο νόμος έγινε δεκτός από την ΠΕΟ και το υπόλοιπο συνδικαλιστικό κίνημα ως το πρώτο βήμα προς την κατεύθυνση μιας πληρέστερης και ικανοποιητικής νομοθεσίας, λειτούργησε δε μέχρι το 1964, οπότε αναθεωρήθηκε από τις αρχές της νεοσύστατης Κυπριακής Δημοκρατίας, οι οποίες ενσωμάτωσαν στην υποχρεωτική ασφάλιση όλους τους εργαζόμενους¹²⁴.

¹²⁴ Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας, ό.π., 87.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το τέλος της δεκαετίας του 1950 σηματοδοτεί το τέλος της περιόδου της *Αγγλοκρατίας* και την ανατολή μιας νέας ιστορικής εποχής για την Κύπρο. Οι συνθήκες Ζυρίχης –Λονδίνου, παρά τις οποιεσδήποτε κριτικές που δέχτηκαν και εξακολουθούν να δέχονται, κατέληξαν στη δημιουργία ανεξάρτητου και «σχεδόν κυρίαρχου κυπριακού κράτους» η δημιουργία του οποίου αποτέλεσε έρεισμα για τον ελληνοκυπριακό λαό ώστε να ενταχθεί σε πλαίσιο πολιτικής και οικονομικής ανάπτυξης μέσα σε καθεστώς πολιτικής ελευθερίας. Ωστόσο, η Ανεξαρτησία του νησιού ετίθετο υπό την εγγύηση της Βρετανίας, της Ελλάδας και της Τουρκίας.

Φαινομενικά, λοιπόν, η διευθέτηση του κυπριακού ζητήματος ικανοποιούσε το NATO αφού επιλυόταν ειρηνικά μια επικίνδυνη κατάσταση, η οποία θα μπορούσε να αποτελεί εν δυνάμει εστία εντάσεων στο εσωτερικό της συμμαχίας, και συγχρόνως δημιουργούνταν οι προϋποθέσεις για ειρηνική συνύπαρξη Ελλάδας –Τουρκίας.

Παράλληλα, η Ανεξαρτησία της Κύπρου ικανοποιούσε και τα συμφέροντα της Σοβιετικής Ένωσης, κυρίως, μετά την πολιτική την οποία ακολούθησε ο πρώτος πρόεδρος της, Αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ΄, ο οποίος ενέταξε την Κύπρο στο κίνημα των *Αδεσμεύτων* παραγνωρίζοντας ουσιαστικά τις «συμφωνίες κυρίων» οι οποίες είχαν υπογραφεί στη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, μεταξύ Κωνσταντίνου Καραμανλή και Αντνάν Μεντερές και προέβλεπαν ότι η Ελλάδα και η Τουρκία θα υποστήριζαν την ένταξη της Κύπρου στο NATO και θα ζητούσαν με διαβήματα προς τον ελληνοκύπριο πρόεδρο και τον τουρκοκύπριο αντιπρόεδρο την απαγόρευση λειτουργίας κομμουνιστικού κόμματος στο νέο κράτος.

Για τους κατοίκους της Κύπρου η ανεξαρτητοποίηση δεν σήμαινε μόνο την κατάργηση του αποικιακού καθεστώτος, αλλά διαμόρφωσε τις προϋποθέσεις για ανατροπή των πολιτικών συνθηκών οι οποίες επικρατούσαν, οικοδομώντας νέες πολιτικές σχέσεις. Σημαντικό γεγονός είναι ότι δρομολογήθηκε η ίδρυση πολιτικών σχηματισμών οι οποίοι θα είχαν ως στόχο τη διεκδίκηση της εξουσίας. Αυτό τον άξονα ακολούθησε και το ΑΚΕΛ. Το αριστερό κόμμα έπαψε να είναι στόχος της Εθναρχίας, βγήκε από την απομόνωση και αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής του τόπου.

Βέβαια, η Κυπριακή Δημοκρατία, η οποία ήταν προϊόν συμβιβασμών, διαρθρωμένη από δομές και όργανα των οποίων η λειτουργία καθορίστηκε με το

Σύνταγμα, το οποίο στις βασικές διατάξεις παρέπεμπε στη συνθήκη της Ανεξαρτησίας, δεν κατόρθωσε να παραμείνει αλώβητη παρά την εγγύηση των εμπλεκομένων χωρών. Σε μια πολιτειακή κρίση στο τέλος του 1963 γίνεται, ουσιαστικά, η πρώτη διχοτόμηση της Κύπρου. Μάλιστα, από το 1964 ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών διατηρεί στρατεύματα στο νησί με σκοπό τη διατήρηση της «ειρήνης» λόγω του φόβου για πρόκληση εντάσεων στην περιοχή.

Ωστόσο, η ηρεμία δεν επικράτησε στο νησί. Ενδογενείς και εξωγενείς παράγοντες με αμφίρροπες κινήσεις οδήγησαν στη δραματική εξέλιξη του 1974. Η Τουρκία αξιοποιώντας τα λάθη της ελληνικής πλευράς (ελλαδικής και κυπριακής) και με την «ανοχή» της Βρετανίας εισέβαλε στο νησί στις 20 Ιουλίου 1974 κατέχοντας από τότε το Βόρειο τμήμα του και υλοποιώντας τους πραγματικούς στόχους της για διχοτόμηση του νησιού.

Είναι γεγονός, ωστόσο, ότι η Κύπρος μετά το 1960 βιώνοντας καθεστώς πολιτικής ελευθερίας μπήκε σε τροχιά γρήγορης οικονομικής ανάπτυξης. Αξιοποιώντας τις συγκυρίες, οι οποίες συνδέονταν με εξελίξεις στην περιοχή της Μέσης Ανατολής προσέλκυσε κεφάλαια, προώθησε έργα υποδομής, ανέπτυξε τη γεωργική, αλλά και τη βιομηχανική παραγωγή. Συγχρόνως, το νησί κατόρθωσε, με την προώθηση της τουριστικής βιομηχανίας, τη συνεχή εισροή συναλλάγματος στον τόπο. Η εξέλιξη συνεχίστηκε και μετά το 1974. Ο ποιητικός λόγος του Σεφέρη ότι στην Κύπρο «το θαύμα λειτουργεί ακόμα» επαληθεύτηκε με την ανατροπή των δυσμενών επιπτώσεων που προκλήθηκαν από την εισβολή του Αττίλα το 1974. Έτσι, παρά την καταστροφή των δομών της οικονομίας της, η Κύπρος ανέτρεψε τα αρνητικά στοιχεία και μπόρεσε το 2004 να ενταχθεί ισότιμα στην Ε.Ε. διαψεύδοντας τις *Κασσάνδρες*, οι οποίες θεωρούσαν «εξωπραγματικές προσδοκίες» την ένταξη¹.

Στις συνιστώσες που λειτούργησαν βοηθητικά στη λειτουργία του κράτους συμπεριλαμβάνονται και όσα στοιχεία μεταφέρθηκαν ως κληρονομιά από την περίοδο της *Αγγλοκρατίας*. Η κληρονομιά στους λαούς από την αποικιοκρατία, σύμφωνα με τον Braudel, δεν είναι αμιγώς υλικά αγαθά, αλλά προσδιορίζονται από το γεγονός ότι οι τοπικοί πληθυσμοί των αποικιών αποκτούν τα μέσα και τους θεσμούς, οι οποίοι θα τους

¹ Πάνος Καζάκος, *Η Ελλάδα ανάμεσα σε προσαρμογή και περιθωριοποίηση: Δοκίμια Ευρωπαϊκής και οικονομικής πολιτικής*, Αθήνα, 1991, 229: «Στις 4 Ιουλίου 1990 η κυπριακή κυβέρνηση αποφάσισε να ζητήσει την ένταξη της Κύπρου στις ΕΚ, ενδίδοντας με τον τρόπο αυτό στην εντεινόμενη εσωτερική πίεση. Στο παρόν κείμενο, που ήδη έχει οριστικοποιηθεί τρεις μήνες νωρίτερα, υποστηρίζω την πρόταση ότι η αίτηση ένταξης δεν στηρίζεται σε σοβαρή ανάλυση των ευρωπαϊκών δεδομένων, συνδέεται με εξωπραγματικές προσδοκίες και θα έχει, στην καλύτερη περίπτωση, την τύχη της τουρκικής αίτησης για ένταξη στις ΕΚ. Ό,τι συμβαίνει έκτοτε μπορεί να θεωρηθεί ως μία διαδικασία επαλήθευσης.

οδηγήσουν στην ορθολογική χρήση αυτών των αγαθών. Πράγματι, θεσμοί και στοιχεία που εισήχθησαν, έστω και με φειδώ από τους Βρετανούς στο νησί, όπως είναι οι διοικητικοί μηχανισμοί και η οργάνωση της δικαιοσύνης, βοήθησαν το νεοσύστατο κυπριακό κράτος στα πρώτα του βήματα. Ενσωματωμένο ως θεσμός στο νεοπαγές κυπριακό κράτος αποτελεί και το διαμορφωμένο συνδικαλιστικό κίνημα με τα χαρακτηριστικά τα οποία κληρονόμησε από τις δομές της *Αγγλοκρατίας*.

Αρχίζει, λοιπόν, και ο συνδικαλισμός να προσαρμόζεται στη νέα κατάσταση και αξιοποιώντας τη νέα πραγματικότητα να δρομολογεί νέα πορεία με καινούριες προοπτικές. Αντιμετωπίζοντας λιγότερες εντάσεις, από όσες υπήρχαν στο παρελθόν, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις μπόρεσαν να αναπτύξουν διαδραστικές σχέσεις με την κρατική εξουσία λειτουργώντας ως κοινωνικοί εταίροι και αποτελώντας αναπόσπαστες συνιστώσες της δημόσιας ζωής. Ο συνδικαλισμός απέκτησε ειδικό βάρος και ρόλο στη διαμόρφωση της κοινωνικής πολιτικής στο νησί. Έτσι, σταδιακά διαμορφώνεται πλαίσιο τριμελούς συνεργασίας για τον καθορισμό της κοινωνικής πολιτικής με τη συμμετοχή των εργοδοτών, των συνδικαλιστικών σωματείων και του υπουργείου Εργασίας.

Αφήνοντας, όμως, το παρόν όπου η δυνατότητα έκφρασης όλων των απόψεων είναι δεδομένη, αφού η Δημοκρατία αναγνωρίζεται ότι λειτουργεί με «πολλά συρτάρια» και δεν κάνει πολεμικό κινήγι σε αντίθετες ιδεολογίες, όπως θα έλεγε ο Πασκάλ Μπρυκνέρ θα καταγράψουμε συνοπτικά τα συμπεράσματα για τις απαρχές και τη διαδρομή της ιστορίας του εργατικού κινήματος. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι αρχικά οι υλικές, κοινωνικές, πολιτικές, αλλά και ιδεολογικές προϋποθέσεις οι οποίες υπήρχαν στο νησί την περίοδο της *Αγγλοκρατίας* οριοθετούσαν ένα ελλιπές υπόβαθρο ανίσχυρο στην οργάνωση των υλικών και ιδεολογικών συνιστωσών, οι οποίες απαιτούνταν για τη γέννηση εργατικού κινήματος.

Οι εξελίξεις στις παραγωγικές διαδικασίες, αλλά και οι ιδεολογικές προσλήψεις δεν αποτελούσαν ισχυρούς παράγοντες δημιουργίας σχέσεων που θα έδιναν ώθηση στο εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα. Ο αγροτικός χαρακτήρας της κυπριακής οικονομίας στην οποία δέσποζε η μικρής κλίμακας ιδιοκτησία μορφοποιείται στην ταξική δομή με την κυριαρχία του αγροτικού πληθυσμού. Η περιορισμένη αριθμητικά αστική τάξη, η οποία στηριζόταν στην κατοχή γης, δημιουργούσε σχέσεις εξάρτησης με τα αριθμητικά ενισχυμένα χαμηλά αγροτικά στρώματα. Η διαμόρφωση, στη συνέχεια, μιας κοινωνικής ομάδας με εμπορευματικές επιδιώξεις και διαμόρφωση ανάλογου πλαισίου απασχόλησης δεν είχε δυνατότητες, ώστε να γίνει κατορθωτή η εγκαθίδρυση καθεστώτος, όπου οι παραγωγικές διαδικασίες θα ήταν κατάλληλες για δημιουργία τάξεων αντίστοιχων στα

ευρωπαϊκά πρότυπα. Οι οικονομικοί συντελεστές και οι παραγωγικές διαδικασίες, όπως διαμορφώθηκαν στο νησί, ήταν ανεπαρκείς για να κατοχυρώσουν το πλαίσιο της νοσηματοδότησης της έννοιας των τάξεων με κοινωνικά και ιστορικά κριτήρια αντίστοιχα στα κοινωνικά υποκείμενα των δυτικοευρωπαϊκών κοινωνιών. Η διαχρονικότητα των αρνητικών οικονομικών δεικτών, οι αρχαϊκές δομές ανάπτυξης, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού δεν δημιούργησαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις. Από τον μικρόκοσμο της Κύπρου έλειπαν τα παραγωγικά κεφάλαια, η τεχνολογία, οι πρώτες ύλες, αλλά και η τεχνογνωσία για την ένταξη στο πλαίσιο ανάπτυξης του διεθνούς παραδείγματος. Η περιοριστική οικονομική πολιτική των Βρετανών στην ανάπτυξη του νησιού συνετέλεσε στην υστέρηση της μετεξέλιξης του αγροτικού χαρακτήρα του νησιού.

Σταδιακά και, κυρίως, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο το πλαίσιο απασχόλησης ενσωματώνει νέα δεδομένα και νέες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις. Στην πορεία αυτή συντελεί η μεταφορά κεφαλαίων από το εξωτερικό τα οποία ήταν ικανά να διαμορφώσουν καπιταλιστικές σχέσεις. Συγχρόνως παρατηρείται μετακίνηση πληθυσμού στις πόλεις. Ωστόσο, ο πληθυσμός που μετακινείται δεν αποκόπτει πλήρως τους οικονομικούς δεσμούς με την ύπαιθρο όπου ο εργατικός κόσμος καταφεύγει σε δύσκολες οικονομικές περιόδους. Βέβαια, τα εργατικά στρώματα των πόλεων δεν έχουν τα χαρακτηριστικά της εργατικής τάξης, κινούνται δε μεταξύ της μισθωτής εργασίας, της αυτοαπασχόλησης, αλλά και της αγροτικής εργασίας. Παράλληλα αρχίζει να διαμορφώνεται ιδεολογικό σχήμα το οποίο οδηγεί στην ίδρυση του Κ.Κ.Κ το οποίο επηρεάζει τις πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις σε αντιπαράθεση, όμως, με τις ισχύουσες μέχρι τότε συντηρητικές και εθνικιστικές απόψεις. Η σημαντικότερη, ωστόσο, ώθηση στο εργατικό και συνδικαλιστικό κίνημα δόθηκε στην περίοδο του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και σηματοδοτείται από την ίδρυση του ΑΚΕΛ.

Παρατηρείται, λοιπόν, έλλειψη πολιτικής αυτοτέλειας στο συνδικαλιστικό και εργατικό κίνημα, γεγονός που δεν οφείλεται μόνο στο ΑΚΕΛ, αλλά και στις επιρροές που ασκούνται και από τους υπόλοιπους πολιτικούς σχηματισμούς, οι οποίοι δημιουργούνται στον αντίποδα του ΑΚΕΛ και αφορούν τόσο τους Ελληνοκυπρίους όσο και τους Τουρκοκυπρίους. Έτσι, ο συνδικαλισμός που δημιουργήθηκε για να θέσει τέρμα στις αυθαιρεσίες των εργοδοτών ουσιαστικά διαμόρφωσε πλαίσιο αντιπαράθεσης, παθών και συγκρούσεων μεταξύ των Ελληνοκυπρίων. Στον άξονα των αντιπαράθεσεων, οι οποίες προκαλούσαν τομές στην πορεία των εργατικών αγώνων, συνέβαλαν και εξωεργασιακοί παράγοντες, όπως ήταν η Εκκλησία, αλλά και η βρετανική διοίκηση με απώτερο στόχο

την αποτροπή των διαβρωτικών επιρροών του κομμουνισμού, αλλά και τον έλεγχο του εργατικού κινήματος, πολλές φορές με μεθόδους αντικομμουνιστικής πολιτικής.

Διαμορφώνεται, λοιπόν, στη συλλογική δράση πλαίσιο με πολλαπλές ιδεολογικές επιρροές που είχε ως αποτέλεσμα το συνδικαλιστικό κίνημα να κινείται σε διπολικό σχήμα και η εργατική τάξη να μην έχει δυνατότητα έκφρασης μέσω ενός ενιαίου συνδικαλιστικού φορέα.

Ωστόσο, μετά το 1940 ο συνδικαλισμός απέκτησε μεγαλύτερη αναγνωρισιμότητα ενσωματώνοντας τις τότε συγκυρίες σε πλαίσιο τριπλής εκπροσώπησης. Έτσι, συγκροτήθηκαν οι δύο συνδικαλιστικές οργανώσεις, ΠΕΟ και ΣΕΚ, αλλά και οι τουρκοκυπριακές συντεχνίες παράλληλα στην εξέλιξη του τουρκοκυπριακού εθνικισμού. Πράγματι, στη δεκαετία του 1940 το εργατικό κίνημα απέκτησε δυνατή φωνή και δυναμική σε κλίμα, όμως, έντονης αντιπαράθεσης και αντιφατικής πρόσληψης των ιδεολογιών, όταν, μάλιστα, αυτές οι ιδεολογίες προέρχονταν από τη διανοητική κατασκευή της ελπίδας με αναφορά όχι μόνο σε κοινωνικούς αγώνες, αλλά και στην ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, γεγονός που αποτελούσε το κυρίαρχο πολιτικό αίτημα των Ελληνοκυπρίων σε όλη τη διάρκεια της *Αγγλοκρατίας*.

Στο αρχικό, λοιπόν, ερώτημα που τέθηκε για το εάν η χρονική αφετηρία του κυπριακού εργατικού κινήματος τοποθετείται στην περίοδο της *Αγγλοκρατίας* η απάντηση είναι καταφατική. Διαπιστώθηκε, μάλιστα, ότι οι ιστορικές συγκυρίες, αλλά και παράγοντες πέρα από την παραγωγική διαδικασία, πολιτισμικοί, ιδεολογικοί, ακόμα και διεθνοπολιτικοί, φανεροί ή υπόρρητοι, έπαιξαν ρόλο στην εξέλιξη του εργατικού κινήματος, όπως επίσης και η Διοίκηση. Το πολυσύνθετο αυτό πλαίσιο παραγόντων επηρέασε την πορεία την οποία ακολούθησε το συνδικαλιστικό κίνημα, αλλά και τα χαρακτηριστικά τα οποία απέκτησε στη διαδρομή του.

Ακολουθώντας, όπως, άλλωστε συμβαίνει σε κάθε γεωγραφικό χώρο, μια δική του ιδιότυπη πορεία, προϊόν αντικειμενικών και υποκειμενικών συνθηκών το κυπριακό εργατικό κίνημα κατάφερε σταδιακά να αναδείξει στο προσκήνιο της κοινωνικής και πολιτικής ζωής την εργατική τάξη και τα αιτήματά της, τα οποία προώθησε με κοινωνικούς αγώνες.

Αναγνωρίζοντας, λοιπόν, ότι οι ιδεολογικές φορτίσεις του παρελθόντος έχουν εξασθενήσει μετά από όσα συνέβησαν στις δεκαετίες που πέρασαν και όντας σε ένα παρόν όπου η Κύπρος λειτουργεί σε ισότιμο πλαίσιο πολιτικών και οικονομικών σχέσεων με την τότε κυρίαρχη δύναμη Βρετανία, μέσα σε μια ενοποιημένη Ευρώπη, διαπιστώνουμε την πρόσληψη θετικών στοιχείων από το συνδικαλιστικό κίνημα τη χρονική περίοδο της

Αγγλοκρατίας. Ωστόσο το νόμισμα έχει διπλή όψη και στην περίπτωση αυτή δεν ήταν μόνο θετικά στοιχεία που κληροδότησαν με το πέρασμά τους οι Βρετανοί. Με τις αρνητικές επιρροές που προσλήφθηκαν διαμορφώθηκε πλαίσιο όπου παγιώθηκε η διττή συνδικαλιστική εκπροσώπηση, γεγονός που οφείλεται στον διπολισμό της ιδεολογίας που επικρατούσε όχι μόνο στο νησί, αλλά και στον Κόσμο.

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

I. ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ

ΕΛΛΑΔΑ

Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (Αρχειακοί φάκελοι των ετών 1877-1952)

Γενικά Αρχεία του Κράτους, (Γενική Γραμματεία, φ. 112, Αρχείο Εμμανουήλ Τσουδερού: Φακ. 6 Δ)

Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Αρχείο Κ.Κ.Ε (κουτί/φάκελος 371)

Αρχείο Ιστορίας Συνδικάτων (ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ-ΓΣΕΕ)

ΚΥΠΡΟΣ

Αρχείο Αρχιγραμματείας- Secretarial Archive -SA1

Αρχείο Αποικιών –Colonial Office - CO67

II. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ

Cyprus. Constitution and Function of a New Legislative Council, Λονδίνο, 1882.

Correspondence respecting the convention between Great Britain and the Turkey of June 4, 1878, Λονδίνο, 1878

Cyprus, Report by Her Majesty's High Commissioner for the year 1879, London, 1880

Cyprus, Census of 1891, Λονδίνο, 1893

Cyprus, Census of 1921, Λονδίνο, 1922

Cyprus, Census of 1931, Λονδίνο, 1931

Cyprus, Census of Population and Agriculture 1946, Λονδίνο, 1949

Cyprus. Census of Cyprus of 1946, «Report of the civilian population of the six district towns, 10-11-1946», Λονδίνο, 1947.

Cyprus. Census of Population and Agriculture report, “Registration of the population 1946” . Published by the Statistics Section Financial secretary's Office, Λευκωσία, 1949

Cyprus, Registration of the Population 1956: Reports and tables, Published by the Statistics Section Financial Secretary's Office, Λευκωσία, 1958

Cyprus, Affairs of Cyprus, 1878-1880, June 1881, Λονδίνο, 1881

Cyprus, Annual Reports for the year 1894-1895, Λονδίνο, 1896
Cyprus, Report of the Commission Appointed to Enquire into the Extent, Causes and Effects of Indebtedness in the Island, Λευκωσία, 1918

Cyprus, Annual Report for 1920, Λευκωσία, 1921

Cyprus, Annual Report for 1922, Λευκωσία, 1923

Cyprus, Annual Report for 1926, Λευκωσία, 1927

Colonial Reports, Annual Cyprus Report for 1926, Λονδίνο, 1928.

Colonial Reports, Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus, 1932, Λονδίνο, 1933.

Cyprus, Annual Report for 1930, Λευκωσία, 1931

Cyprus, General Abstracts of the Census of 1931, Λευκωσία, 1932.

Colonial Reports, Annual Report on the Social and Economic Progress of the People of Cyprus, Λονδίνο, 1931.

Cyprus, Annual Reports for 1954, Λευκωσία, 1955

Colonial Reports-Annual report on the social and economic progress of the people of Cyprus, 1936, Λονδίνο, 1937

Agreement on insurance against unemployment, sickness, maternity, widowhood, orphanhood, old age and death, between the Government of the United Kingdom and the Government of Cyprus, Λευκωσία, 1958

Parliamentary debates, τόμος CCXLII, 23-7-1878
Parliamentary Papers, 1880-1881, Λονδίνο, 15-2-1882

Parliamentary Debates, (House of Commons), no 5, Δεκέμβριος 1946, Λονδίνο 1947.
Parliamentary Debates, Vol. 413-428, (1 Aug. 1945- 6 Nov. 1946), Λονδίνο, 1947

Parliamentary Debates, Cyprus (Constitutional proposals), (14 Sep.- 25 Oct. 1948), Λονδίνο 1948

Parliamentary Debates, (House of commons), 19 April- 6 May 1955, Λονδίνο 1955

The Cyprus Question: The Cyprus Plebiscite and the Greek Parliament. «An appeal of the Greek Chamber of deputies to the British Parliament», Λονδίνο, 1950

The Cyprus Gazette, 1878, 1928, 1951

The Cyprus Blue Book, Λευκωσία, 1880, 1920, 1921, 1922, 1924, 1931, 1932,

III. ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Αλήθεια: 1888, 1900, 1918, 1919, 1921, 1924, 1925, 1926

Ανεξάρτητος: 1933, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944

Βήμα: 1952 (Αθήνα)

Δημοκράτης: 1946, 1947, 1948, *Νέος Δημοκράτης*: 1951

Έθνος: 1947, 1948

Ελευθερία: 1923, 1937, 1939, 1940, 1942, 1943, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949

Εργατικά Νέα: 1947, 1950

Εργατική Φωνή: 1948

Ευαγόρας: 1898, 1899, 1902

Εφημερίς: 1948

Κήρυξ: 1922, 1924

Νέος Άνθρωπος: 1925, 1926, 1928, 1927

Νέος Εργάτης: 1928, 1929

Νέος Κυπριακός Φύλαξ: 1935, 1936, 1938, 1940

Πατρίς: 1913, 1934

Πάφος: 1926, 1944

Σάλπιγξ: 1891, 1888, 1890, 1895

Φωνή της Κύπρου: 1891, 1892, 1895, 1946

Χαραυγή: 1976, 1956

Cyprus Post: 1944

Halkin Sessi: 1945

Soz: 1944

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αβδελά, Έφη. *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα*, Αθήνα 1990
- Αβδελά, Έ., «Οι γυναίκες δημόσιοι υπάλληλοι στην Ελλάδα», π. *Μνήμων* 11, Αθήνα 1987
- Αβδελά, Έ., «Η κοινωνική τάξη στη σύγχρονη ιστοριογραφία: από το οικονομικό δεδομένο στην πολιτισμική κατασκευή», *Τα Ιστορικά* 22 (Ιούνιος 1995), 173-204
- Αβδελά, Έ., «Στοιχεία για την εργασία των γυναικών στο Μεσοπόλεμο: όψεις και θέσεις», Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος-Χρήστος Χατζηιωσήφ (επ.) *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο ²1992, 193-204
- Αγκαστινιώτης, Κυριάκος, *Ο Συνεργατισμός: Γέννησις και ανάπτυξις του εν Κύπρω*, Λευκωσία 1965
- Αγώνες για τον Τιμάριθμο*, εκδ. ΠΕΟ, Λευκωσία 1984
- Αλή, Ιχσάν, *Τα Απομνημονεύματά μου*, Λευκωσία 1980
- Αναγνωστοπούλου, Σία, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960», *Σύγχρονα Θέματα*, (τ.68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999), 198-227
- Αναγνωστοπούλου, Σία, *Μικρά Ασία, 19^{ος} αι.-1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες*, Αθήνα ²1998
- Αναγνωστοπούλου, Σία, *Τουρκικός Εκσυγχρονισμός. Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη δαιδαλώδη διαδρομή του Κεμαλισμού*, Αθήνα 2004
- Άντερσον, Μπένεντικτ, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, μτφρ. Ποθητή Χατζαρούλα, Αθήνα 1997
- Αξελός, Λουκάς, *Κύπρος η ανοιχτή πληγή του Ελληνισμού*, Αθήνα 1994
- Αριστείδου, Αικ. Χρ., «Η παραγωγή και το εμπόριο της Κύπρου κατά τους ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αι», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου Ι-Κυπριακά 1878-1955*, Λευκωσία 1984
- Ατταλίδης, Μιχ., «Τα κόμματα στην Κύπρο, 1878-1955», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου 2-Κυπριακά 1878-1955*, Λευκωσία 1986
- Ατταλίδης, Μιχ., «Οι σχέσεις των Ελληνοκυπρίων με τους Τουρκοκύπριους», στο Γ.Τενεκίδης-Γ.Κρανιδιώτης(επ.), *Κύπρος...*, Αθήνα² 2000, 413-445
- Βαληνάκης, Γιάννης, Γ., *Θέματα Διεθνών Σχέσεων*, Αθήνα χ.η.
- Βαρνάβας, Π., *Παλεύοντας για την ζωή*, Λευκωσία, ΠΕΟ, 1990
- Βαρνάβας, Π., *Ανασκαλίζοντας την ιστορία*, Λευκωσία 1999
- Βαρνάβας, Π., *Κοινοί εργατικοί αγώνες Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων*, Λευκωσία 1997
- Βαρνάβας, Π., *Ένας μεταλλωρύχος θυμάται*, Λευκωσία 1988
- Beauvoir, S., *Το δεύτερο φύλο*, μτφρ. Κυριάκου Σιμόπουλου, Αθήνα 1979
- Weber, Max, *Η πολιτική ως επάγγελμα*, μτφρ. Μιχαήλ Γ. Κυπραίου, Αθήνα 1987

Berstein, Seerge - Pierre Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Μιχάλης Κοκολάκης, Αθήνα 1997

Braudel, Fernand, *Η Γραμματική των Πολιτισμών*, μτφρ. Άρης Αλεξάκης, Αθήνα 2001

Braudel, F., *Η Μεσόγειος και ο Μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας*, 3τ., μτφρ. Κλαίρη Μιτσοτάκη, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1993

Braudel, F., *Μελέτες για την ιστορία*, μτφρ. Οντέτ Βαρών και Ρόδη Σταμούλη, Αθήνα 2^η 1999

Burke, P., «Η νέα ιστορία: Το παρελθόν και το μέλλον της», μτφρ. Κ. Σκορδύλης, *Ιστορ* 15 (2009), 5-37

Γαζή, Έφη, «Η διανοητική ιστορία σήμερα: πολιτισμικά συστήματα, νοητικές αναπαραστάσεις, κειμενικές πραγματικότητες», στο *Διανοητική ιστορία: όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης*, Αθήνα 1996, 9-15

Γεωργαλλίδης, Γ., «Τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας στην Κύπρο. Η μετάβαση του νησιού από την Τουρκία στη Μ.Βρετανία και οι επιπτώσεις της», *Διαλέξεις στο Λαϊκό Πανεπιστήμιο, αρ.Ι, Κυπριακά*, Λευκωσία 1984

Γεωργής, Γ., «Ο αντίκτυπος της Ένωσης της Επτανήσου με την Ελλάδα στην Κύπρο», στο *Πρακτικά του τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου* (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996) τ.Γ΄, Λευκωσία 2001, 383-395

Çavitt, Ahmet, «Η Τουρκική αντιστασιακή οργάνωση» (TMT) και το κυπριακό πρόβλημα», στο Α. Στεργίου-Η. Richter (επ.), *Το κυπριακό με το βλέμμα των ξένων*, μτφρ. Κ. Σαρρόπουλος-Πέγκυ Δουκέλλη, Αθήνα 2006, 159-176

Gelner, E., *Έθνη και Εθνικισμός*, μτφρ. Δ. Λαφαζάνη, Αθήνα 1992

Clogg, R., *Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας*, μτφρ. Χάρης Φουντέας, Αθήνα 1984

Grebing, Helga, *Η ιστορία του Γερμανικού Εργατικού κινήματος*, μτφρ. Ηλίας Κατσούλης, Αθήνα 1982

Woolf, Stuart, *Ο εθνικισμός στην Ευρώπη*, μτφρ. Έφη Γαζή, Αθήνα 1995

Γρηγοριάδης, Γρ., *Ιστορία της ΣΕΚ*, τ.1^{ος}, Λευκωσία, εκ. ΣΕΚ, 1994

Γιαννιτσιώτης, Γιάννης, *Η κοινωνική ιστορία του Πειραιά. Η συγκρότηση της αστικής τάξης 1860-1910*, Αθήνα 2006

Δάγκας, Αλέξανδρος, «Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, ελληνικό τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς», στο Χρ. Χατζηιωσήφ (επ.) *Ιστορία της Ελλάδος του 20^{ου} αιώνα*, τ. Β2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003

Δερτιλής, Γιώργος, *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, Αθήνα 2^η 1977

Δερτιλής, Γιώργος, *Ελληνική οικονομία και βιομηχανική επανάσταση (1830-1910)*, Αθήνα 1984

Διαμαντόπουλος, Θανάσης, Σ., *Τα πολιτικά κόμματα*, Αθήνα 1988

- Διεθνές Γραφείο Εργασίας, *Σειρά Μαθημάτων Εργατικής Εκπαιδευσεως: Η Κοινωνική Ασφάλεια*, μτφρ. Ανδρέας Ψαράς, Αθήνα 1965
- Διεθνές Γραφείο Εργασίας, *Σειρά Μαθημάτων Εργατικής Εκπαιδευσεως: Μισθοί και Ημερομίσθια*, μτφρ. Αγνή Ο. Ρουσοπούλου, Αθήνα 1965
- Διεθνές Γραφείο Εργασίας, *Σειρά Μαθημάτων Εργατικής Εκπαιδευσεως: Αι Συλλογικοί Διαπραγματεύσεις*, μτφρ. Νικ. Ι. Πολύζος, Αθήνα 1965
- Διεθνές Γραφείο Εργασίας, *Σειρά Μαθημάτων Εργατικής Εκπαιδευσεως: Η Συνδικαλιστική Ελευθερία*, μτφρ. Ανδρέας Κυριακόπουλος, Αθήνα 1965
- Driault, Edouard, *Το Ανατολικό ζήτημα από τις αρχές του έως τη συνθήκη των Σεβρών*, μτφρ. Λίνα Σταματιάδη, Αθήνα, 1997
- Ελεφάντης, Άγγελος, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, Αθήνα ²1979
- Elmas, Hasan, «Η Κύπρος στην τουρκική πολιτική», π. *Σύγχρονα Θέματα* 68-69-70, (Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999), 155-177
- Ενεπεκίδης, Πολυχρόνης Κ., *Κύπρος 1800-1878: Τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας στη Γερμανική έρευνα και κριτική*, Αθήνα 2000
- Ένωση Αγροτών Κύπρου, Ο κύπριος γεωργός και οι εκμεταλλευτές του*, Λευκωσία 1948
- Εορτολόγιον Εκκλησίας Κύπρου. Τυπικά Διατάξεις ιερών Ακολουθιών του δίσεκτου έτους 2008*, έκδ. Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Κύπρου, Λευκωσία 2007
- Ζαβού, Σούλα, *Τα πολιτικά κόμματα της Κύπρου στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα 2002
- Ζαννέτος, Φίλιος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Λάρνακα 1911-1912
- Ζαφειρίου, Λεύκιος, *Η νεότερη κυπριακή λογοτεχνία*, Λευκωσία 1991
- Ζιούτος, Γεώργιος, Δ., *Το διεθνές εργατικό κίνημα στον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2009
- Joyce, Patrick, «Η τάξη υπό επανεξέταση», στο *Ιστωρ 10*, μτφρ. Λητώ Αποστολάκου, Αθήνα 1997, 23 – 33
- Haggard, Rider H., *Ταξίδι στην Κύπρο το 1900*, εισ-μτφρ. Ελένη Χαπελή, Αθήνα 1994
- Heilbroner R. L., *Για την κατανόηση της Μακροοικονομικής*, Παπαζήσης, Αθήνα 1984
- Hering, Gunnar, *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, μτφρ. Θ. Παρασκευόπουλος, 2τ, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2004
- Hobsbawm, E. J, *Για την ιστορία*, μτφρ. Παρασκευάς Ματάλας, Αθήνα 1998
- Hobsbawm, E. J., *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*, μτφρ. Νάντριν Χρύσα, Αθήνα 1994
- Hobsbawm, Eric, J., *Η Εποχή των Άκρων*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννης, Αθήνα ²1997
- Hobsbawm, Eric, J., *Οι Ληστές*, Αθήνα, Βέργος, 1975
- Hobsbawm, Eric, J., *Η εποχή του κεφαλαίου 1848-1875*, μτφρ. Δημοσθένης Κούτροβικ, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006

Hobsbawm, E. J., *Η συμβολή του Καρόλου Μαρξ στην επιστήμη της ιστορίας*, μτφρ. Αλέξης Πολίτης, Αθήνα 1981

Holland, Robert, *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας 1954-1959*, μτφρ. Βίλλυ Φωτοπούλου, Αθήνα 2001

Ηλιοφώτου, Χρίστος, *Ο πρώτος Παγκόσμιος πόλεμος και η προσφορά της Κύπρου*, Λευκωσία 1987

Η ΠΕΟ άλλαξε τη ζωή μας. 1956-1986: 30 Χρόνια Κοινωνικές Ασφαλίσεις, Λευκωσία, εκδ. ΠΕΟ, 1987

Ιακώβου, Γεώργιος, «Η εξέλιξη του συνδικαλισμού στην Κύπρο», *Διαλέξεις στο Λαϊκό Πανεπιστήμιο-2, Κυπριακά*, Λευκωσία 1986

Ίγκερς, Γκέοργκ, *Νέες κατευθύνσεις στην Ευρωπαϊκή Ιστοριογραφία*, μτφρ. Βασίλης Οικονομίδης, Αθήνα 2^η 1995

Ιεροδιακόνου, Λεόντιος, «Το κυπριακό από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ως την Ανεξαρτησία», στο Γ.Κρανιδιώτης-Γ. Τενεκίδης (επ.) *Κύπρος. Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα 2000, 169-189

Inalcik, Halil, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή, 1300-1600*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αθήνα 1995

Ιστορική Εγκυκλοπαίδεια Κύπρου, (επ.) Παναγιώτης Παπαδημήτρης, Λευκωσία, 1979-1980

Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ, εκ. ΠΕΟ, Λευκωσία 1991

Ιωαννίδης, Ιωάννης, Α., *Τα κοινωνικά μας προβλήματα*, Λευκωσία 1940

Ιωαννίδου, Έλενα, «Savvas Andreas Katzikides, Arbeiterbewegung und Arbeitsbeziehungen auf Zypern 1910-1982», *Σύγχρονα θέματα* 68-69-70, (Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999), 340-343

Ιωάννου, Μιχ., *Οι εργατικοί αγώνες της ΣΕΚ*, Λευκωσία 2002

Ιωάννου, Χρ., *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ίδρυμα Μεσογειακών Ερευνών, 1989

Ιωάννου, Φ., *Έτσι άρχισε το Κυπριακό. Στα χνάρια μιας δεκαετίας (1940-50)*, Αθήνα 2005

Καζάκος, Πάνος, *Η Ελλάδα ανάμεσα σε προσαρμογή και περιθωριοποίηση: Δοκίμια Ευρωπαϊκής και οικονομικής πολιτικής*, Αθήνα 1991

Κάνθος, Θεόδωτος, «Η καθημερινή ζωή των Κυπρίων το ΙΗ΄ και ΙΘ΄ αιώνας», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου-1, Κυπριακά*, Λευκωσία 1984

Καραμανλής, Κώστας, Αλ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις, 1928-1932*, Αθήνα 1995

Καστοριάδης, Κορνήλιος, *Η πείρα του Εργατικού κινήματος*, Αθήνα 1984

Καστορίδας, Δημήτρης, Α., *Βασικοί σταθμοί του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα 1870-2001*, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ-(Γ.Σ.Ε.Ε), Αθήνα 2008

Καταλάνος, Νικόλαος, *Κοινωνικοί σύντροφοι*, Λευκωσία 1925

Καταλάνος, Νικόλαος, *Κυπριακόν Λεύκωμα «ο Ζήνων»*, Λευκωσία 1914

Κατσώνης, Κώστας, *Η Κύπρος στους δρόμους της ιστορίας. Η γέννηση της κυπριακής δημοκρατίας*, Λάρινα 2002

Κιτρορέφ, Αλέξανδρος, «Η υπερατλαντική μετανάστευση», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ.α1, Αθήνα 2002

Κατσιαούνης, Ρολάνδος, *Η Διασκεπτική*, Λευκωσία 2000

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης, «Το ιδεολογικό πλαίσιο της πολιτικής ζωής της Κύπρου:Κριτική θεώρηση» στο Γ.Κρανιδιώτης-Γ. Τενεκίδης (επ.)*Κύπρος. Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα 2000, 449-471

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης, *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Δ.Γ.Τσαούση(επ.) *Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα 1983

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης, *Κοινωνικές σχέσεις και νοοτροπίες στην Κύπρο του δέκατου όγδοου αιώνα*, Λευκωσία 1992

Κιτρομηλίδης, Π., «Τα συλλογικά πεπρωμένα του κυπριακού ελληνισμού το ΙΗ΄και ΙΘ΄αιώνα», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου,αρ.1,- Κυπριακά*, Λευκωσία 1984

Κιτρομηλίδης, Π., «Κύπρος», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, Νεώτερος Ελληνισμός 1833-1881*, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1978

Κιτρομηλίδης, Π., «Κύπρος: η φύση της διακοινοτικής διαμάχης», Θεόδωρος Α. Κουλουμπής - Sallie M. Hicks (επ.) *Η αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα και την Κύπρο*, Αθήνα 1976, 194-229

Κιτρομηλίδου, Μάγδα, *Η εφημερίδα Πάφος της Κύπρου, 1921-1950*, Ι.Ν.Ε.Ε.Ι.Ε., Αθήνα 2005

Κορδάτος, Γ., *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Αθήνα 7^η1972

Quataert, Donald, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα 2006

Κουζινόπουλος, Σπύρος, *Το μεγάλο άλμα, η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης*, Αθήνα 1997

Κουλουμπής, Θ.- Κώνστας, Δ., *Διεθνείς σχέσεις. Μια συνολική προσέγγιση*, Αθήνα 1985

Κουκουλές, Γεώργιος, Φ., *Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες επεμβάσεις*, Αθήνα 1995

Κουκουλές, Γεώργιος, Φ., «Η συνέχεια στην ιστορία ως τραγική επανάληψη—Η περίπτωση του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, 1936-1948» στο Χάγκεν Φλάισερ(επ.), *Η Ελλάδα '36-49. Από τη Δικτατορία στον Εμφύλιο*, Αθήνα 2003

Κουκουλές, Γιώργος, Φ., *Το εργατικό κίνημα και ο μύθος του Σίσυφου*, Αθήνα 2000

Κουκουλές, Γιώργος, Φ., *Ελληνικά συνδικάτα: Οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση*, Αθήνα 2^η1994

Kuhn, Th. S., *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, μτφρ. Γ. Γεωργακόπουλος-Β. Κάλφας, Αθήνα χ.η

Κρανιδιώτης, Νίκος, «Το Κυπριακό από την αγγλική κατοχή μέχρι τον ένοπλο αγώνα», *Διαλέξεις Ανοικτού Πανεπιστημίου- Κυπριακά1.*, Λευκωσία 1984

Κρανιδιώτης, Νίκος, *Δύσκολα Χρόνια –Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα 1981

Κύρρης, Κώστας, *Κύπρος, Τουρκία και Ελληνισμός: Θεσμοί, δομές, σχέσεις, προβλήματα*, Λευκωσία, 1980

Κύρου, Αλέξης, Αδ., *Όνειρα και πραγματικότητας: χρόνια διπλωματικής ζωής, 1923-1953*, Αθήνα 1972

Κωστής, Κώστας, «Αγροτική μεταρρύθμιση και οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα, 1917-1940», στο Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος- Χρήστος Χατζιωσήφ (επ.) *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο ²1992, 149-157

Κωφός, Ευάγγελος, «Η εκχώρηση της Κύπρου εις την Αγγλίαν», *Πρακτικά του Α'Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, (Λευκωσία,14-19 Απριλίου 1969),τ.Γ, Λευκωσία 1973

Λαμπέρ, Πώλ, *Η διδασκαλία του Συνεργατισμού*, Αθήνα 1993

Λαμπροπούλου, Δήμητρα, *Μεταμορφώσεις του αστικού τοπίου και μεταβολές των εργασιακών σχέσεων: Οι άνθρωποι που έχτισαν την Αθήνα*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2008

Λε Γκοφ, Ζακ, *Ιστορία και μνήμη*, μτφρ. Γ. Κουμπουρλής, Αθήνα 1998

Le Goff, Jacques, *Το Πουγκί και η ζωή*, μτφρ. Ν. Γκότσινας, Αθήνα 2003

Λέκκας, Παντελής, *Η εθνικιστική ιδεολογία*, Αθήνα 1996

Λεονταρίτης, Γεώργιος, «Το Ελληνικό Εργατικό κίνημα και το αστικό κράτος 1910-1920, στο Θ. Βερέμης – Οδ. Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα 1980, 49-84

Λεονταρίτης, Γεώργιος, *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο*, Αθήνα 1978

Λεύκης, Γιάννης, *Οι Ρίζες*, Λεμεσός 1984

Λιάκος, Α., «Η αλληλεξάρτηση πολιτικών και μεθοδολογικών προσεγγίσεων στην ιστορία του εργατικού κινήματος», π.*Μνήμων* 11^{ος}, Αθήνα 1987,245-254

Λιάκος, Α., «Η ιστοριογραφία του εργατικού κινήματος», *Σύγχρονα Θέματα* 35-36-37, (Δεκέμβριος 1988)

Λιάκος Α., *Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) και η σοσιαλιστική νεολαία. Τα καταστατικά τους*, Θεσσαλονίκη 1985

Λιάκος, Α., «Δοκίμιο για μια ποιητική της ιστορίας», *Τα Ιστορικά* 31, (Δεκέμβριος 1999), 259-290

Λιάκος, Α., *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*; Αθήνα 2007

Λιάκος, Α., *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο*; Αθήνα ²2005

- Λιάκος, Α., *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου. Το Διεθνές Γραφείο Εργασίας και η ανάπτυξη των κοινωνικών θεσμών*, Αθήνα 1993
- Λιβιεράτος, Α., *Το ελληνικό εργατικό κίνημα 1918-1923*, Αθήνα 1976
- Loizos, Peter, «Αλλαγές και δομή της κοινωνίας 1875-1955», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου 2-Κυπριακά*, Λευκωσία 1986
- Λυμπουρίδης, Αχιλλέας, *Η Αγγλοκρατία στην Κύπρο*, Λευκωσία 1985
- Μάνεσης, Αριστ., *Συνταγματικό δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1980
- Μαραθεύτης, Μιχαλάκης, *Εκπαιδευτικό σύστημα. Σταθμοί και θέματα*, Λευκωσία 1992
- Μαρκέττος, Σπύρος, «1931: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η κυπριακή εξέγερση», *Σύγχρονα Θέματα* 68-69-70, (Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999), 248-261
- Magdoff, Harry, *Αποικιοκρατία. Η ευρωπαϊκή επέκταση μετά το 1763*, μτφρ. Άννα Καρακατσούλη, Αθήνα 2007
- Marx, Karl, *Το Κεφάλαιο*, μτφρ. Π. Μαυρομάτης, τ.α1, Αθήνα 2005
- Marx, Karl, *Οι προκαπιταλιστικοί οικονομικοί σχηματισμοί*, Αθήνα 1983
- Ματθαίου, Σοφία, «Η Εφημερίδα του Ηρακλείου «Εργάτης» ή «Λαός» (1914-15)», π. *Μνήμων* 13', Αθήνα 1991
- Μαυράτσας, Καίσαρ Β., *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο*, Αθήνα 1998
- Μαυρογορδάτος, Γεώργιος, «Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός» στο Γιώργος Θ. Μαυρογορδάτος-Χρήστος Χατζηιωσήφ(επ.), *Βενιζελισμός και αστικός εκσυγχρονισμός*, Ηράκλειο 21992, 9-19
- Μαυρογορδάτος, Γιώργος, Θ., *Μεταξύ Πιτυοκάμπη και Προκρούστη*, Αθήνα 1988
- Μιλιμπάντ, Ράλφ, *Ο Σοσιαλισμός σε εποχή αναζήτησης*, Αθήνα 1997
- Μιχαήλ, Μιχάλης, Ν., «Εθνοθηρησκευτική ελληνική και τουρκική παιδεία στην Κύπρο», *Ιστορικά* 46, (Ιούνιος 2007), 43-64
- Μιχαηλίδου, Αγνή, *Λεμεσός η παλιά πολιτεία*, Λευκωσία 2000
- Momigliano, Arnaldo, *Τα κλασικά θέματα της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, Αθήνα 2006
- Μουζέλης, Ν., «Ταξική δομή και σύστημα πολιτικής πελατείας. Η περίπτωση της Ελλάδας» στο *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18ος-20ος αιώνας)*, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, 227-250
- Μουζέλης, Ν., *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην Ημιπεριφέρεια: Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*, μτφρ. Βασίλης Καπετανγιάννης, Αθήνα 1987
- Μοσκόφ, Κωστής, *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, Αθήνα 31988
- Μπαχάρας, Δ., «Μελετώντας τις απαρχές του αντικομμουνισμού: Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1920 στην Ελλάδα» στο π. *Μνήμων* 29, Αθήνα 2008, σ. 175-197
- Μυριανθόπουλος, Κ. Ι., *Η Παιδεία εν Κύπρω επί Αγγλοκρατίας, 1878-1946*, Λεμεσός 1946

- Μπαμπινιώτης Γ., *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1998
- Μπίτσιος, Δημήτρης, *Κρίσιμες ώρες*, Αθήνα χ.η.
- Μπούχαριν, Νικολάι, *Ιμπεριαλισμός και Παγκόσμια οικονομία*, μτφρ. Δημήτρης Ξύδης, Αθήνα 2004
- Οζ, Αμοζ, *Ιστορία αγάπης και σκότους*, μτφρ. Ιακώβ Σίμπη, Αθήνα 2004
- Οζκιούρ, Οζντεμίρ, Α., *Η Κύπρος στη ζωή μου*, μτφρ. από αγγλικά Γιάννης Λάμπας, Αθήνα 2000
- Οικονομίδης, Χριστοφής, «Οι προσφωνήσεις αρχιεπισκόπου Σωφρονίου και μητροπολίτη Κυπριανού στον πρώτο άγγλο αρμοστή το 1878», στο *Πρακτικά του τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου* (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996)τ.Γ', Λευκωσία 2001,411-416
- Οικονόμου, Ν., «Η περίοδος από το Σεπτέμβριο 1926 ως το Φεβρουάριο του 1935» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ.ΙΕ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, 304-326
- Offe, Clauss, *Κοινωνία της εργασίας*; μτφρ. Γιάννη Τουτζιαράκη Αθήνα 1993
- Παναγιωτόπουλος, Βασίλης, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13^{ος}-18^{ος} αιώνας*, (ανατύπωση) Ιστορικό Αρχείο Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 1987
- Παιονίδης, Πανίκος, *Ανδρέας Ζιαρτίδης- Χωρίς φόβο και πάθος*, Λευκωσία 1995
- Παπαγεωργίου, Στέφανος, Π. *Η πρώτη περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο (1878-1914). Πολιτικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικές αδράνειες*, Αθήνα 1996
- Παπαγεωργίου, Στέφανος, Π. «Παράλληλες διαδρομές –διαφορετικές ταχύτητες», *Σύγχρονα θέματα* 68-69-70, (Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999),18-24
- Παπαγεωργίου, Στέφανος, Π., *Από το Γένος στο Έθνος*, Αθήνα 2004
- Παπαδάκη-Τζαβάρα Μαρία, *Ο Γεώργιος Φιλάρετος και το αίτημα της Δημοκρατίας. Πολιτική ιδεολογία και πρακτική των μεσαίων στρωμάτων στην Ελλάδα 1876-1910*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2002
- Παπαδημητρίου, Γιώργος, *Συνταγματικό πρόβλημα της κυπριακής δημοκρατίας*, Αθήνα χ.η
- Παπαδημητρίου, Δέσποινα, «Το ακροδεξιό κίνημα στην Ελλάδα, 1936-1949-Καταβολές, συνέχειες και ασυνέχειες», Χ.Φλάισερ,(επ.), *Η Ελλάδα '36-1949*, Αθήνα 2003, 138-149
- Παπαδημητρίου, Δέσποινα, «Ο εθνικισμός των εθνικοφρόνων και το κυπριακό», *Σύγχρονα θέματα* 68-69-70, (Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999),228-233
- Παπαδόπουλλος, Θεόδωρος, *Προξενικά έγγραφα του ΙΘ'αιώνα*, Λευκωσία 1980
- Παπαδόπουλος, Ν., *Εργατική Πρωτομαγιά: Οι εξελίξεις στο εργατικό κίνημα μέχρι το Μάιο του 1886 στο Σικάγο*, Αθήνα 2005
- Παπαθανασίου, Ιωάννα, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στην πρόσκληση της Ιστορίας 1940-1945», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ.Γ2, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007

Παπαθανασίου, Ιωάννα, «Ιδεολογικές προσλήψεις των κοινωνικών συγκρούσεων και διαμόρφωση της πολιτικής στρατηγικής-Το ΚΚΕ στα χρόνια 1936-1949» στο Χ. Φλάισερ (επ.) *Η Ελλάδα '36-49*, Αθήνα 2003, 199-222

Παπαϊωάννου, Εζεκίας, *Ενθυμήσεις από τη ζωή μου*, Λευκωσία 1988

Παρτασίδης, Κ., «Τα τρία εργατικά νομοσχέδια», εισήγηση στη Β' Παγκύπρια συντεχνιακή συνδιάσκεψη, (Λευκωσία, 6-11-1941), 1941

Πετμεζάς, Σωκράτης, Δ. «Αγροτική οικονομία», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Α1, Αθήνα, εκδ. Βιβλιόραμα, 2002

Πετμεζάς, Σωκράτης, Δ., *Η ελληνική αγροτική οικονομία κατά το 19^ο αιώνα*, Ηράκλειο 2003

Πετρινιώτη, Ξ., *Κράτος και εργασιακές σχέσεις*, Αθήνα 1985

Πηλαβάκης, Αριστόδημος, *Η Λεμεσός και τα σχολεία της*, Λεμεσός 1929

Πιζάνιας, Πέτρος, «Δανειστικές σχέσεις και οικονομική κυριαρχία στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα. Η ίδρυση της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας 1841-1847» στο Γ. Β. Δερτιλής-Κ.Κωστής (επ.) *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας (18^{ος}-20^{ος} αιώνας)*, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, 301-322

Πικρός, Γιάννης, Π., *Ο Βενιζέλος και το κυπριακό*, Αθήνα 1980

Πικρός, Γιάννης, «Ο Βενιζέλος και το Κυπριακό», Θάνος Βερέμης και Οδυσσέας Δημητρακόπουλος, *Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*, Αθήνα 1980

Πόλλις, Αδαμαντία, «Κοινωνική κατασκευή της εθνοτικότητας και της εθνικότητας, η περίπτωση της Κύπρου», π. *Σύγχρονα θέματα* 68-70, (Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999) 25-43

Πολυβίου, Πέτρος, «Τα κυπριακά τμήματα της «Εθνικής Εταιρίας (1896-1897)», στο *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου*, (Λευκωσία 16-20 Απριλίου), Λευκωσία 2001, 417-433

Πουланτζάς, Ν., *Οι κοινωνικές τάξεις στο σύγχρονο καπιταλισμό*, Αθήνα 2001

Προδρόμου, Γεώργιος, «Η ελληνική εκπαίδευση στην Κύπρο κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας», *Διαλέξεις του Λαϊκού Πανεπιστημίου -2, Κυπριακά*, Λευκωσία 1986

Πρωτοψάλτη, Ε., Γ., *Απελευθερωτική κίνηση των Κυπρίων κατά την Καποδιστριακήν περίοδο(1828)*, Αθήνα 1970

Ράγκου, Ελέγκω, «Η γυναίκα της Κύπρου τον 18^ο και 19^ο αιώνα» *Διαλέξεις στο Λαϊκό Πανεπιστήμιο-Κυπριακά I*, Λευκωσία 1984

Ρίχτερ, Χάιντς, Α., *Η ιστορία της Κύπρου: 1878-1949*, τ.α, μτφρ. Κώστας Σαρρόπουλος, Αθήνα 2007

Chartier, Roger, «Διανοητική ιστορία ή κοινωνικοπολιτισμική ιστορία; Η γαλλική συζήτηση», στο *Διανοητική Ιστορία: Όψεις μιας σύγχρονης συζήτησης*, Αθήνα 1996, 17-65

Σαμάρας, Παρασκευάς, «Από τη διοίκηση του προτελευταίου Τούρκου κυβερνήτη Ahmet Kiamil στη διοίκηση του πρώτου Άγγλου κυβερνήτη Sir Garnet Walseley, 1877-1879»,

στο *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, (Λευκωσία 16-20 Απριλίου), Λευκωσία 2001, 397-409

Σαμάρας, Παρασκευάς, *Η ελληνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων*, Αθήνα 1987

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, «Καθοριστικές παράμετροι στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, 1936-1949», Χάγκεν Φλάισερ(επ.), *Η Ελλάδα '36-49, Από τη δικτατορία στον εμφύλιο*, Αθήνα 2003, 37-43

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1900-1945*, Αθήνα, 4^η1992

Selim, Deringil, *Η Καλά προστατευόμενη Επικράτεια*, μτφρ. Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, Αθήνα 2003

Σέρβας, Πλουτής, *Όταν ήμασταν παιδιά...*, Λευκωσία 1993

Σέρβας, Πλουτής, *Πώς καταφέραμε και φτάσαμε στο μηδέν*, Αθήνα 1975

Σιφνιώτης, Κώστας, *Συνεταιριστική οικονομία*, Κριτική, Αθήνα 1990

Σοφοκλέους, Ανδρέας Κλ., *Οι πρώτες κυπριακές εφημερίδες και τα ανθρώπινα δικαιώματα των Ελλήνων της Κύπρου*, Λευκωσία, Intercollege Press, 1994

Σοφοκλέους, Ανδρέας, Κλ., «Γεωγραφικοί παράγοντες που επηρεάζουν τη λύση του κυριακού προβλήματος», στο Γ.Τενεκίδης-Γ. Κρανιδιώτης (επ.), *Κύπρος: Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα 2000, 557-579

Στεργίου Ανδρέας - Heinz Richter, *Το κυπριακό με το βλέμμα των ξένων*, Αθήνα, Ροές, 2006

Στεφανίδης, Ιωάννης, Δ., «...Η δημοκρατία δυσχερής; Η ανάπτυξη των μηχανισμών του «αντικομμουνιστικού αγώνος» 1958-1961» στο π. *Μνήμων*, Αθήνα 2008, σ.199-239

Στυλιανού, Πέτρος, *Το κίνημα του Οκτώβρη του 1931 στην Κύπρο*, Λευκωσία 1984

Σφήκας, Θανάσης, «Από τις κυβερνήσεις ανδρεικέλων στην αντι-ιμπεριαλιστική, μη επεμβατική ευπρέπεια-Η ελληνική πολιτική της Βρετανίας, 1936-1949», Χάγκεν Φλάισερ, (επ.) *Η Ελλάδα το '36-49. Από τη δικτατορία στον εμφύλιο*, Αθήνα 2003, 73-86

Σφυρόερας, Βασίλης, *Οι Έλληνες επί Τουρκοκρατίας*, Αθήναι 1975

Τα Μέσα μαζικής ενημέρωσης στην Κύπρο, (έκδ.) Γραφείου Τύπου και Πληροφοριών, Λευκωσία 1993

Τενεκίδης, Γ., «Διεθνοποίηση και αποδιεθνοποίηση του Κυπριακού πριν και μετά την τουρκική εισβολή», στο Γ.Τενεκίδης-Γ. Κρανιδιώτης (επ.), *Κύπρος: Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα 2000, 195-223

Τενεδιός, Ιάκωβος, «Ανασκόπηση του τουρκοκυπριακού τύπου», *Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου αρ.2-Κυπριακά 1875-1955*, Λευκωσία 1986

Tilly, Charles, *Κοινωνικά κινήματα 1768-2004*, μτφρ. Θανάσης Τσακίρης, Αθήνα 2007

Τόμσον, Ε. Π., *Χρόνος, εργασιακή πειθαρχία και βιομηχανικός καπιταλισμός*, μτφρ. Βασίλης Τομανάς, Θεσσαλονίκη 2^η1994

Τσακίρης, Αθανάσιος, *Ο συνδικαλισμός των εργαζομένων στις Τράπεζες στην Ελλάδα (1974-1993)*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα 2006

Τσαλακός, Γιώργος, «Σύντομη επισκόπηση ορισμένων όψεων της Αγγλοκρατίας», στο Τενεκίδης-Κρανιδιώτης(επ.), *Κύπρος: Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα 2000, 139-166

Τσιώμης, Γ., «Η πόλη ως πολιτισμικό και πολιτιστικό φαινόμενο», περ. *Πολίτης* 36, 1985

Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή*, Αθήνα 1985

Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος, *Η ελληνική τραγωδία. Από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Αθήνα 1981

Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος, *Πόλεμος και ειρήνη μετά το «τέλος της ιστορίας»*, Αθήνα 2006

Φάντης, Ανδρέας, «Εργατική νομοθεσία στην Κύπρο», εισήγηση στη *Β' Παγκύπρια Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη*, (Λευκωσία, 6-11-1941), Λευκωσία 1941

Φάντης, Α., «*Η δράση των Συντεχνιών Κύπρου*», εισήγηση στη *Β' Παγκύπρια Συντεχνιακή Συνδιάσκεψη*, (Λευκωσία, 6-11-1941), Λευκωσία 1941

Φάντης, Ανδρέας, *Από το Λαό...με το Λαό...για το Λαό*, Λευκωσία 1997

Φουκό, Μισέλ, *Εξουσία, Γνώση και Ηθική*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, Αθήνα 1987

Φουντανόπουλος, Κώστας, «Μισθωτή εργασία», *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ.Α.1, Αθήνα 2002

Φουντανόπουλος, Κώστας, *Εργασία και εργατικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη*, Αθήνα 2005

Φραγκιάδης, Αλέξης, *Ελληνική οικονομία 19^{ος}-20^{ος} αιώνας. Από τον αγώνα της ανεξαρτησίας στην οικονομική και νομισματική ένωση της Ευρώπης*, Αθήνα 2007

Φραγκούδης, Γεώργιος, «Η Κύπρος αυτόνομος υπό τον έλεγχον της Μ. Βρετανίας» Λευκωσία 1933

Χαραλάμπους, Δημήτρης, Φ., «Στις απαρχές του συνδικαλισμού των δασκάλων στην Κύπρο», *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Κυπριολογικού συνεδρίου*, (Λευκωσία, 16-20, Απριλίου) 1996, τ.Γ, Λευκωσία 1991, 9-29

Χασιώτης, Λουκής, «Εθνικοφροσύνη και αντικομμουνισμός στον νεανικό τύπο, 1950-51», *Ιστωρ*, 15, 2009, 277-305

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Το κυπριακό ζήτημα, 1878-1960: Η συνταγματική πτυχή*, Αθήνα 1998

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, 16^{ος}, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000

Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Συνέχειες και ασυνέχειες στους στόχους της ελληνικής πολιτικής στα Βαλκάνια πριν και μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο», Χάγκεν Φλάισερ(επ.) *Η Ελλάδα το '36-49. Από τη δικτατορία στον εμφύλιο*, Αθήνα 2003, 44-52

Χατζηδημητρίου, Κάτια, *Ιστορία της Κύπρου*, Λευκωσία 1987

Χατζημιχάλη, Αγγελική, «Μορφές από τη σωματειακή οργάνωση των Ελλήνων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία» στο διαδικτυακό τόπο: <http://www.myriobiblos.gr/texts/greek>. Πηγή: L' Hellenisme Contemporain, Αθήνα 1953

Χρυσάνθης, Κύπρος, «Σωματεία και οργανώσεις της Κύπρου από 1878-1955» *Διαλέξεις του Λαϊκού Πανεπιστημίου –2, Κυπριακά*, Λευκωσία 1986

Ψημίτης, Μιχάλης, *Κορπορατιστική Διαμεσολάβηση και Κοινωνικός έλεγχος*, Αθήνα 1999

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΑ—BIBΛΙΑ

Apostolides, C “The role of Agriculture in the Economic Development of Cyprus since 1878”, στο *Πρακτικά του Β' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, (Λευκωσία, 20-25 Απριλίου 1982), Λευκωσία 1987, 617-621

Attalides, Michael, «Forms of Peasant incorporation in Cyprus during the last century», στο Ernest Gellner and John Waterbury (eds) *Patrons and Clients in Mediterranean societies*, Λονδίνο 1977

Attalides, Michael, *Social change and urbanization in Cyprus. A study of Nicosia*, Λευκωσία 1981

Chacallis, George, *Cyprus under British rule*, Λευκωσία 1902

Connerton, Paul, *How Societies remember*, Cambridge 1989

Constantinou, Stavros, T. «Evolution of the population centers of Cyprus, 1878-1960», στο *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, Γ' τόμος, (Λευκωσία 16-20 Απριλίου), Λευκωσία 1996, 187-205

Demetriades, Evros, I. «The population of Cyprus during the British Rule, 1878-1960», στο *Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, Γ' τόμος, (Λευκωσία 16-20 Απριλίου), Λευκωσία 1996, 168-177

Fikret, Alasya, H., «The privileges granted to the Orthodox church of Cyprus by the Ottoman empire», στο *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, (Λευκωσία, 14-19 Απριλίου 1969), Λευκωσία 1973, 23-25

Georgallides, G.S., *Cyprus and the Governorship of Sir Ronald Storrs: The Causes of the 1931 Crisis*, Λευκωσία 1985

Georgallides, G.S., *A Political and Administrative History of Cyprus, 1918-1926*, Λευκωσία 1979

Faroghi, S., *Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople under the Ottomans*, I. B. Tauris and Company, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 2009

Fentress, James-Whicham, Chris, *Social memory*, Blackwell 1992

Hantzaroula, Pothiti, “The Dynamics of the Mistress- Servant relationship”, Antoinette Fanve- Chamoux and Raffaella Sarti(eds) *Domestic service and Formation of European Identity Understanding the Globalization of Domestic Work 16th- 21st centuries*, Peter Lang, 2004

Hepworth, Dixon, W., *British Cyprus*, Λονδίνο 1879

- Hill, Sir George, *A History of Cyprus*, Κέμπριτζ 1952
- Holland, Robert, *Britain and the Revolt in Cyprus 1954-59*, Oxford 1998
- Holland, Robert, *The Pursuit of Greatness- Britain and the World role, 1900-1970*, Λονδίνο 1991
- Hobsbawm, Eric, *The Age of Empire 1875-1914*, Λονδίνο, 1997
- Huntington, Samuel, *The clash of Civilizations and the remaking of the World order*, Λονδίνο –Νέα Υόρκη 1996
- Joyce, Patrick, *Democratic Subjects. The self and the social in nineteenth –century England*, Cambridge 1994
- Katsiaounis, Rolandos, *Labour, Society and Politics in Cyprus during the second half of the nineteenth century*, Λευκωσία 1996
- Katsiadakis –Gardikas Helen , *Greece and the Balkan imbroglio* , Αθήνα 1995
- Katsikides, Savvas, A., *Arbeiterbewegung und Arbeitsbeziehungen auf Zypern 1910-1982*, 1988
- Kitromilides, P., «From Coexistence to confrontation:The Dynamics of Ethnic Conflict in Cyprus», Michael Attalides (ed)., *Cyprus Reviewed*, Λευκωσία 1977
- Koumas, Manolis, “ Malta, Cyprus and British Mediterranean policy, 1935-1939”, εισήγηση στο συνέδριο *The Mediterranean and Its Seas: Natural, Social, Political Environments and Landscapes, 15th-20th centuries*, Αθήνα, 1-3 Οκτωβρίου 2009
- Kyrris, Costas, P., *History of Cyprus*, Λευκωσία 1996
- Kyrris, Costas, P., *Peaceful Co-existence in Cyprus under British rule (1878-1959), and after Independence: An outline* , Λευκωσία 1977
- Lavender, David, *The story of the Cyprus Mines Corporation*, San Marino, California 1962
- Loizos, Peter, “Politics and Patronage in a Cypriot village” στο Ernest Gellner (ed) *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, Λονδίνο 1977
- Maurice, Halbwachs, *On Collective Memory*, Chicago –Λονδίνο 1992
- Pollis, Adamandia, “Colonianialism and Neo-colonialism: Determinants of ethnic conflict in Cyprus”, στο P. Worsley-P.Kitromilides (ed), *Small States in the Modern World: The conditions of Survival*, Λευκωσία 1979
- Richter, H., A., “The Cypriot Communist Party and the Comintern», *The Cyprus Review*, 15, 2003, 99-117
- Thompson, E.,P., *The Making of the English Working Class*, Λονδίνο 1980

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Τουριστικός Χάρτης της Κύπρου

Κλίμακα 1:400.000

Χιλιόμετρα 10 0 10 20 30
Μίλια 5 0 5 10 15

ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΘΕΣΗ

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Τοπογραφικά Χαρακτηριστικά

- Είσοδος Έλεος
- Έλεος
- Αυτοκινητόδρομος τετραρρέας κατάλληλος για εισόδους και εξόδους
- Ασφαλτοστρωμένος δρόμος
- Συρματωμένος δρόμος βατός όλο το χρόνο
- Υδατοπάρκας
- Ακτινωτό Καταρύγιο
- Υψόμετρο
- Όριο περιοχής Κυριαρχίας Βρετανικών Βάσεων
- Όριο επαρχίας
- Μοναδικά Μελέτες της Φύσης
- Γραμμή Τουριστικών δειγμάτων
- Εισοδήματα-Καταστήματα
- UNESCO: Παγκόσμια πολιτιστική Κληρονομιά

ΣΥΝΤΟΜΗΣΕΙΣ

KOT: Κυπριακός Οργανισμός Τουρισμού

Στοιχεία Τουριστικού Ενδιαφέροντος

- Κατοικησιμικός Χάρος
- Εκδομικός Χάρος
- Τουριστική Απλή KOT
- Τουριστικό Περίεργο KOT
- Εκκλησία Μοναστήρι
- Καύριο Φρούριο
- Μουσείο
- Αρχαίοτητα
- Αρχαιολογικός Χάρος
- Αμφοιόρο Παράλια
- Χάρος Ενδιαφέροντος
- Ρητιδο Γκαλε
- Γραμμή Πληροφοριών Τουρισμού

© ΑΠΑΓΟΡΕΥΕΤΑΙ ΟΠΟΙΑΔΗΠΟΤΕ ΑΝΑΤΥΠΩΣ

384

Distribution of Population at Census Years by Geographical Location.

Location	1881	1891	1901	1911	1921	1931	1946	1956
WHOLE ISLAND	186,173	209,286	237,022	274,108	310,715	347,959	450,114	528,618
Nicosia District	56,312	61,695	71,289	81,497	93,765	110,010	145,965	182,260(e)
Kyrenia "	13,216	15,004	16,808	19,752	21,615	22,659	28,174	29,501
Famagusta "	38,207	41,423	48,508	58,530	63,755	71,472	94,474	104,885
Larnaca "	20,766	23,760	26,073	29,737	34,918	42,208	52,189	54,535
Limassol "	29,248	35,730	39,139	46,084	54,332	57,841	75,421	93,246(e)
Paphos "	28,424	31,674	35,205	38,508	42,330	43,769	53,891	56,905
Unknown (a)	-	-	-	-	-	-	-	7,286
URBAN AREA (b)	31,460	34,986	39,309	46,104	54,653	66,531	96,969	140,993
Nicosia Town (c)	11,536	12,515	14,752	16,052	18,579	23,677	34,485	48,864
Kyrenia "	1,192	1,322	1,336	1,726	1,910	2,137	2,916	3,680
Famagusta "	2,564	3,367	3,825	5,327	6,980	8,979	16,194	26,763
Larnaca "	7,833	7,593	7,964	9,262	9,765	11,872	14,772	17,867
Limassol "	6,131	7,388	8,298	10,302	13,302	15,349	22,799	36,536
Paphos "	2,204	2,801	3,134	3,435	4,117	4,517	5,803	7,283
RURAL AREA (b)	154,713	174,300	197,713	228,004	256,062	281,428	353,145	380,339
Nicosia Villages(d)	44,776	49,180	56,537	65,445	75,186	86,333	111,480	133,396
Kyrenia "	12,024	13,682	15,472	18,026	19,705	20,522	25,258	25,821
Famagusta "	35,643	38,056	44,633	53,203	56,775	62,493	78,280	78,122
Larnaca "	12,933	16,167	18,109	20,475	25,153	30,336	37,417	36,668
Limassol "	23,117	28,342	30,841	35,782	41,030	42,492	52,622	56,710
Paphos "	26,220	28,873	32,071	35,073	38,213	39,252	48,088	49,622

(a) Persons exempted from registration and their proportion of children under 12.

(b) Excluding persons exempted from registration and their proportion of children under 12.

(c) Excluding Nicosia suburbs.

(d) Including Nicosia suburbs.

(e) Including Troodos area.

Percentage Distribution of the Population
at Census Years
by Geographical Location.

Census Years	ALL Island	Urban Area	Rural Area
1881	100.0	16.9	83.1
1891	100.0	16.7	83.3
1901	100.0	16.6	83.4
1911	100.0	16.8	83.2
1921	100.0	17.6	82.4
1931	100.0	19.4	80.6
1946	100.0	21.5	78.5
1956 (a)	100.0	33.4	66.6

(a) Excluding persons exempted from registration
and their proportion of children under 12.

		Urban	Rural
1 8 8 1	) Greeks	57.4	79.2
	) Turks	36.9	20.4
	(Other	5.7	0.4
		<u>100.0</u>	<u>100.0</u>
1 9 5 6	) Greeks	69.0	83.5
	) Turks	20.9	15.5
	(Other	10.1	1.0
		<u>100.0</u>	<u>100.0</u>

Πηγή: Cyprus, Registration of the Population 1956: Reports and Tables, Published by the Statistics Section Financial Secretary's Office, Λευκωσία, 1958

(a) Absolute numbers

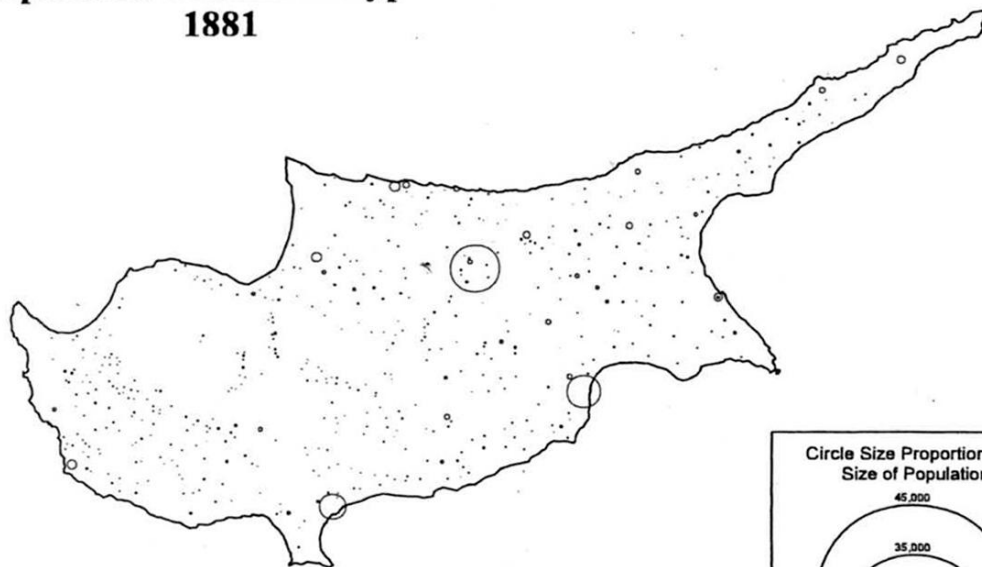
Year	Greek Orthodox	Moslem	Armenian-Gregorian	Roman-Catholic	Maronite	Other	TOTAL
1881	137.631	45.458	179	2.105		800	186.173
1891	158.585	47.926	280	915	1.131	449	209.286
1901	182.739	51.309	517	824	1.130	503	237.022
1911	214.480	56.428	558	815	1.073	754	274.108
1921	244.887	61.339	1.197	951	1.350	991	310.715
1931	276.572	64.238	3.377	851	1.704	1.217	347.959
1946	361.199	80.548	3.686	1.014	2.083	1.584	450.114
1960	441.656	104.942	3.378	4.505	2.752	16.333	573.566

(b) Percentages

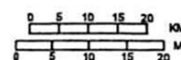
1881	73,9	24,4	0,1	1,1		0,5	100,0
1891	75,8	22,9	0,1	0,4	0,6	0,2	100,0
1901	77,1	21,6	0,2	0,4	0,5	0,2	100,0
1911	78,2	20,6	0,2	0,3	0,4	0,3	100,0
1921	78,8	19,8	0,4	0,3	0,4	0,3	100,0
1931	79,5	18,5	1,0	0,2	0,5	0,3	100,0
1946	80,2	17,9	0,8	0,2	0,5	0,4	100,0
1960	77,0	18,3	0,6	0,8	0,5	2,8	100,0

Πηγή: Demetriades, Evros, I., "The population of Cyprus during the British Rule, 1878-1960" στο Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου, (Λευκωσία 16-20 Απριλίου), Λευκωσία 1996, 168-177)

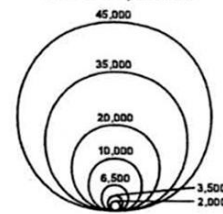
Population Centers of Cyprus 1881

Source: Cyprus Census, 1881

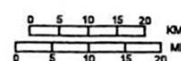
Circle Size Proportional to
Size of Population

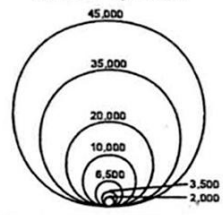
Population Centers of Cyprus 1891

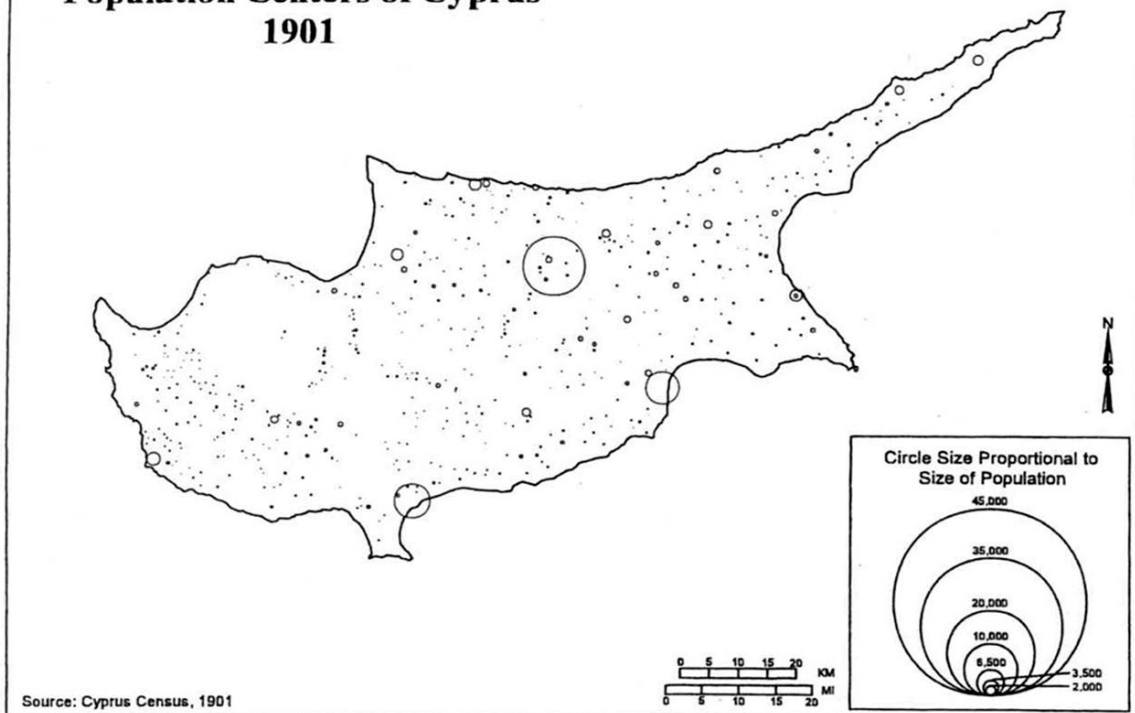
Source: Cyprus Census, 1891

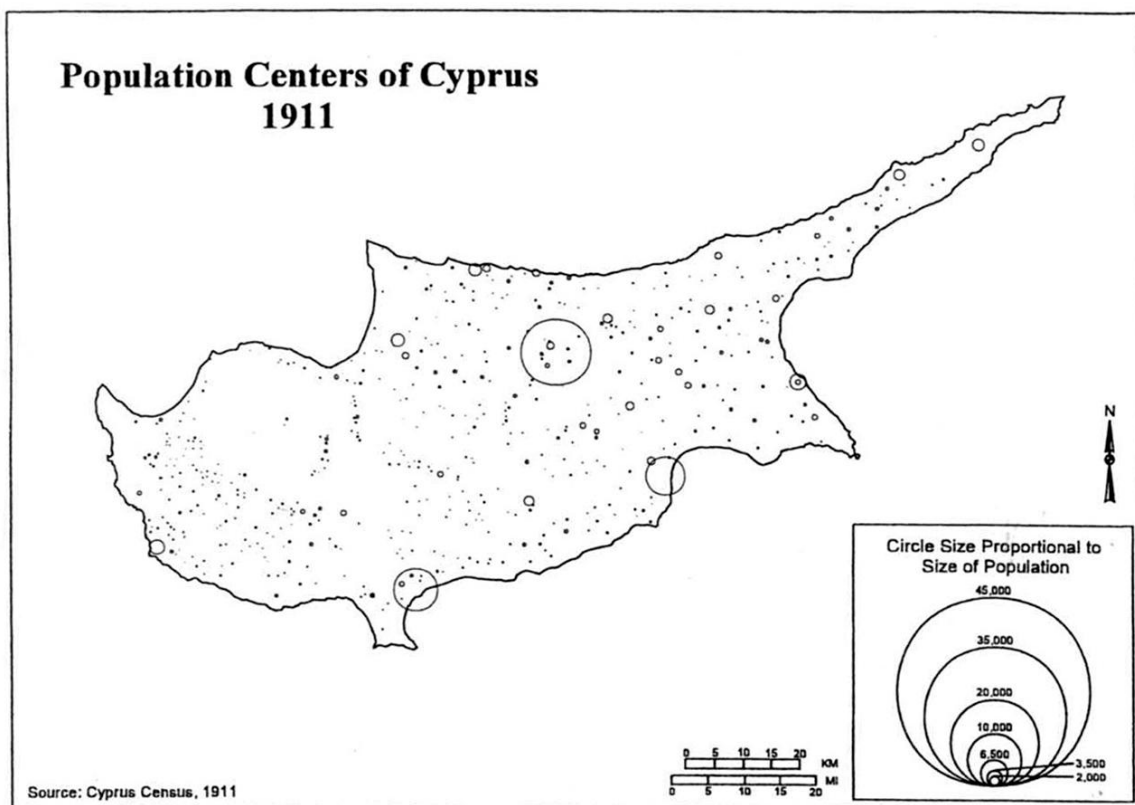
Circle Size Proportional to
Size of Population

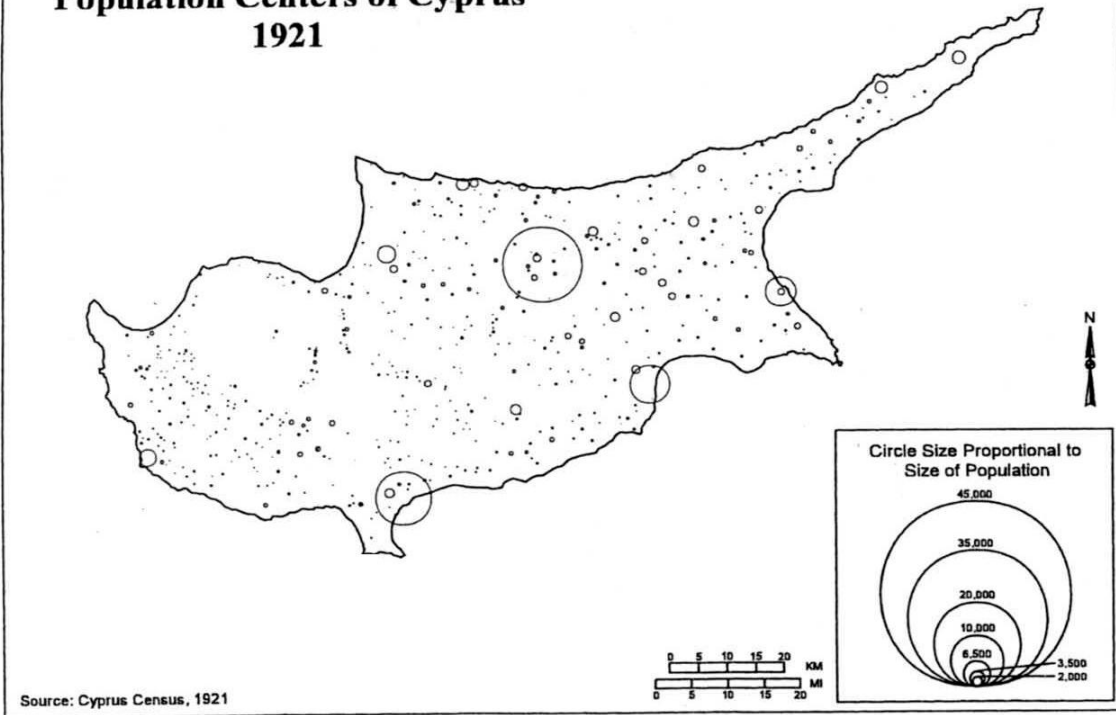
Population Centers of Cyprus 1901

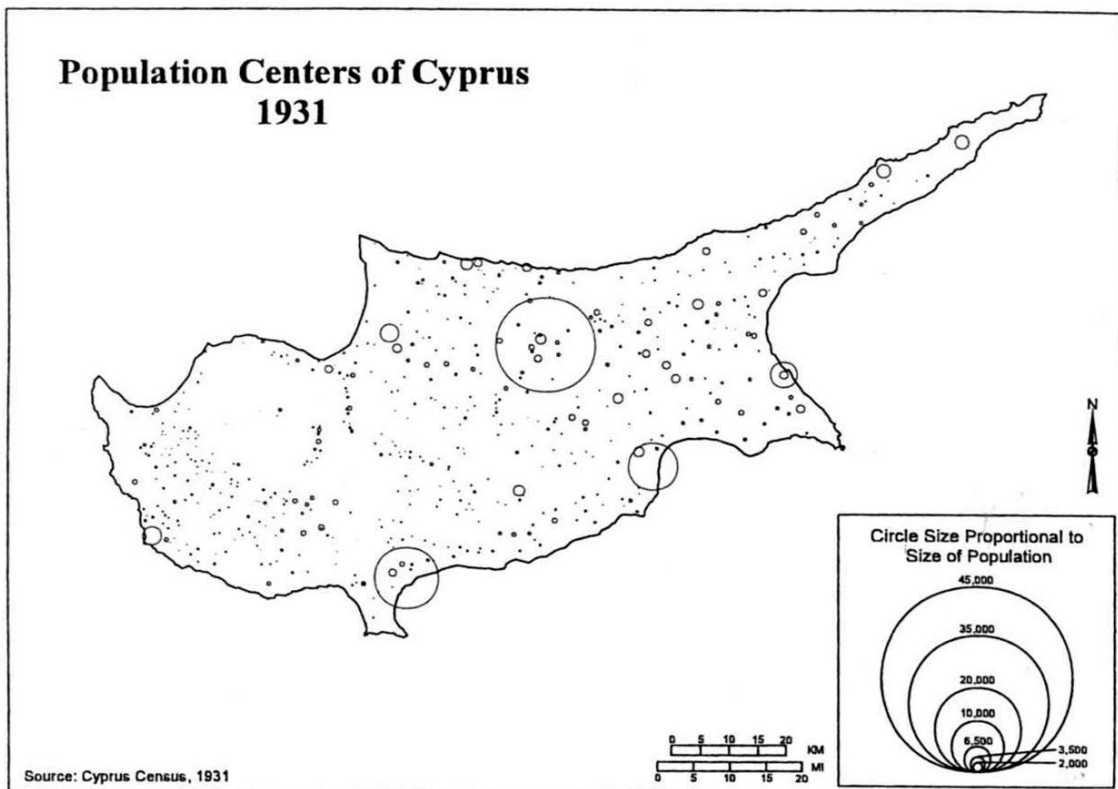
Population Centers of Cyprus 1911

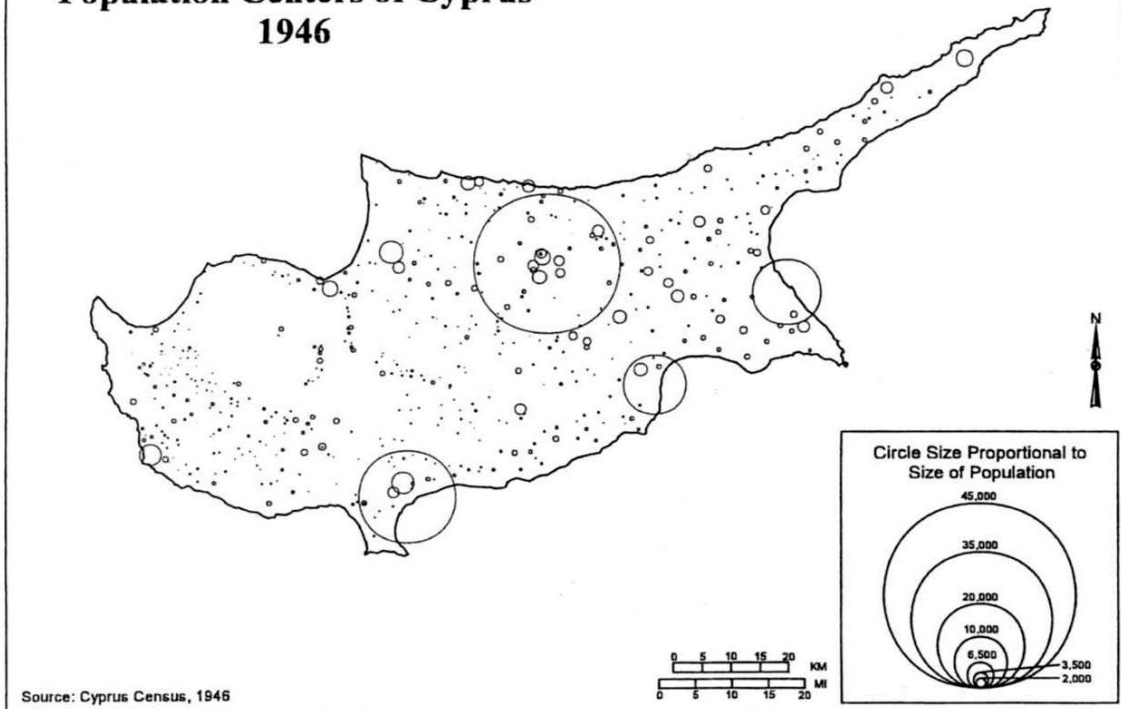
Population Centers of Cyprus 1921

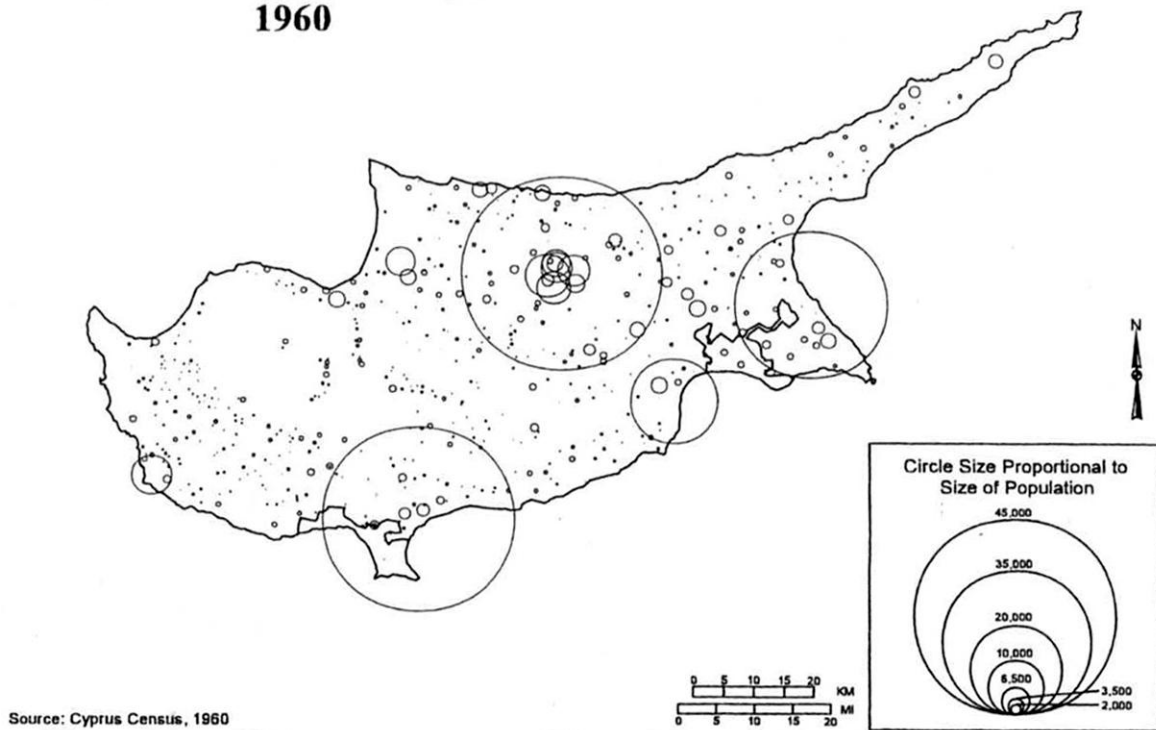
Population Centers of Cyprus 1931

Population Centers of Cyprus 1946

Population Centers of Cyprus 1960

1792

THE CYPRUS GAZETTE

FOR THE YEAR

1932

Published by Authority

PRICE £1

PRINTED AT THE GOVERNMENT PRINTING OFFICE, NICOSIA

SUPPLEMENT No. 1

TO

THE CYPRUS GAZETTE No. 2191 OF 8TH JANUARY, 1932.

THE STATUTE LAWS OF CYPRUS

No. 1 OF 1932.

A LAW enacted by His Excellency the Governor and Commander-in-Chief of the Colony of Cyprus.

TO MAKE CERTAIN PROVISIONS AS TO TRADE UNIONS.

RONALD STORRS.]

[6th January, 1932.

BE it enacted by His Excellency the Governor and Commander-in-Chief of the Colony of Cyprus as follows:—

1. This Law may be cited as the Trade Union Law, Short title. 1932.

2. In this Law the expression "Trade Union" means any combination, whether temporary or permanent, the principal purposes of which are under its constitution the regulation of the relations between workmen and masters, or between workmen and workmen, or between masters and masters, or the imposing of restrictive conditions on the conduct of any trade or business, and also the provisions of benefits to members; whether such combination as aforesaid would or would not, if this Law had not been passed, have been deemed to have been an unlawful combination by reason of some one or more of its purposes being in restraint of trade: Interpretation.

Provided that this Law shall not affect—

(a) Any agreement between partners as to their own business;

(b) Any agreement between an employer and those employed by him as to such employment;

(c) Any agreement in consideration of the sale of the goodwill of a business or of instruction in any profession, trade or handicraft.

3. The purposes of any trade union shall not, by reason merely that they are in restraint of trade, be deemed to be unlawful so as to render any member of such trade union liable to criminal prosecution for conspiracy or otherwise. Trade union not criminal.

4. The purposes of any trade union shall not, by reason merely that they are in restraint of trade, be unlawful so as to render void or voidable any agreement or trust. Trade union not unlawful for civil purposes.

5.—(1) Every trade union shall be registered within two months of its formation in accordance with the provisions of this Law and the regulations made thereunder: Registration of trade unions.

Provided that no trade union shall be registered unless such union shall have rules containing provisions in respect of the several matters mentioned in the first schedule to this Law.

(2) Any person acting as trustee or other officer of any trade union which is not registered in accordance with the provisions of sub-section (1) hereof shall be guilty of an offence and shall be liable on summary conviction to a fine not exceeding five shillings in respect of every day on which such person shall so act.

Power
to make
regulations.

6. The Governor in Council may by Order, to be published in the *Cyprus Gazette*, make regulations with respect to the registration of trade unions or the cancellation thereof and the fees to be paid in connection therewith :

Provided that until varied or revoked by any such regulations the regulations contained in the second schedule to this Law shall be in force :

Provided also that such fees shall not exceed the fees contained in the third schedule to this Law.

Appoint-
ment of
registrar.

7. The duties of registrar of trade unions as laid down in this Law shall be performed by an officer of the Government, appointed by the Governor, without additional remuneration.

Trade
union not a
company.

8. The Companies (Limited Liability) Laws, 1922 and 1931, shall not apply to any trade union and the registration of any trade union under those Laws shall be void.

Date of
coming into
operation.

9. This Law shall come into operation upon its publication in the *Cyprus Gazette*.

FIRST SCHEDULE.

MATTERS TO BE PROVIDED FOR BY THE RULES OF TRADE UNIONS REGISTERED UNDER THIS LAW.

1. The name of the trade union and place of meeting for the business of the trade union.

2. The whole of the objects for which the trade union is to be established, the purpose for which the funds thereof shall be applicable, and the conditions under which any member may become entitled to any benefit assured thereby, and the fines and forfeitures to be imposed on any member of such trade union.

3. The manner of making, altering, amending and rescinding rules.

4. A provision for the appointment and removal of a general committee of management, of a trustee or trustees, treasurer and other officers.

5. A provision for the investment of the funds, and for an annual or periodical audit of accounts.

6. The inspection of the books and names of members of the trade union by every person having an interest in the funds of the trade union.

7. A provision that a copy of the rules shall be delivered by the trade union to any person on demand on payment of a sum not exceeding four and a half copper piastres.

SECOND SCHEDULE.

REGULATIONS FOR THE REGISTRATION OF TRADE UNIONS.

1. An application to register the trade union and printed copies of the rules, together with a list of the titles and names of the officers, shall be sent to the registrar under this Law.

2. The registrar, upon being satisfied that the trade union has complied with the regulations respecting registration in force under this Law, shall register such trade union and such rules.

3. No trade union shall be registered under a name identical with that by which any other existing trade union has been registered, or so nearly resembling such name as to be likely to deceive the members or the public.

4. The registrar upon registering such trade union shall issue a certificate of registration, which certificate, unless proved to have been withdrawn or cancelled, shall be conclusive evidence that the regulations of this Law with respect to registration have been complied with.

THIRD SCHEDULE.

MAXIMUM FEES.

	s.	cp.
For registering trade union	10	0
For registering alterations in rules	1	0
For inspection of documents	1	0

H. HENNIKER-HEATON,

6th January, 1932.

Colonial Secretary.

Ημερομηνία Εγγραφής	Αριθμός Εγγραφής	Όνομα Συντεχνίας	Μέλη
11/5/32	1	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΥΠΟΔΗΜΑΤΕΡ- ΓΑΤΩΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	84
	2		
8/4/36	3	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΟΥΡΕΙΩΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	64
14/8/36	4	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΚΤΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΤΙΣΤΩΝ ΑΜΜΟ- ΧΩΣΤΟΥ	50
	5		
13/2/37	6	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	82
23/2/38	7	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΩΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	70
20/5/38	8	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΛΕΥ- ΚΩΣΙΑΣ	62
27/8/38	9	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΚΤΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΤΙΣΤΩΝ ΛΕΥ- ΚΩΣΙΑΣ	78
15/9/38	10	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΑΡΤΕΡΓΑΤΩΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	40
2/11/38	11	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΒΑΡΕΛΛΟ- ΠΟΙΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	30
3/12/38	12	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΞΥΛΟΥΡΓΩΝ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΑΜ- ΜΟΧΩΣΤΟΥ	42
15/12/38	13	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΞΥ- ΛΟΥΡΓΩΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	51
22/12/38	14	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΙ- ΚΩΝ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ	32
4/1/39	15	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΡΑΠΤΕΡΓΑΤΩΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	49
12/1/39	16	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΕ- ΝΤΡΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	76
26/1/39	17	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΡΑΠΤΕΡΓΑΤΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	54
3/2/39	18	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΠΙΠΛΟΠΟΙΩΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	54
17/2/39	19	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΠΟΓΙΑΤΖΗΔΩΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	29
11/3/39	20	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΚΤΙΣΤΩΝ ΚΑΙ- ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΤΙΣΤΩΝ ΛΑΡΝΑ- ΚΑΣ	79
18/3/39	21	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΜΗΧΑΝΟΤΕ- ΧΝΙΤΩΝ ΚΑΙ ΗΛΕΚΤΡΟΤΕ- ΧΝΙΤΩΝ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΕΠΑΡ- ΧΙΑΣ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	102
18/3/39	22	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑ- ΡΕΚΛΟΠΟΙΩΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	31
23/3/39	23	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΑΧΘΟΦΟΡΩΝ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ	89
27/3/39	24	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΤΙ- ΣΤΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	123
27/3/39	25	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΜΗΧΑΝΟΤΕ- ΧΝΙΤΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	78
18/4/39	26	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΟΥΡΕΙΩΝ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ	41

20/5/39	27	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΥΠΟΔΗΜΑΤΕΡ- ΓΑΤΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	38
26/5/39	28	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΜΠΟΡΟΥΠΑΛ- ΛΗΛΩΝ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ	52
13/6/39	29	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΕΝΤΡΩΝ ΑΜ- ΜΟΧΩΣΤΟΥ	50
14/6/39	30	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΛΕΜΒΟΥΧΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	23
13/7/39	31	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΚΟΥΡΕΙΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	30
18/7/39	32	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΚΤΙΣΤΩΝ ΛΕ- ΜΕΣΟΥ	63
18/7/39	33	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΠΟΓΙΑΤΖΗΔΩΝ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ	22
21/7/39	34	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΑΡΤΕΡΓΑΤΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	28
1939	35	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΡΑΠΤΕΡΓΑΤΩΝ ΛΑΡΝΑΚΑΣ	43
3/8/39	36	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΠΟΓΙΑΤΖΗΔΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	24
3/8/39	37	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΞΥΛΟΥΡΓΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	57
4/8/39	38	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΥΠΟΔΗΜΑΤΕΡ- ΓΑΤΩΝ ΛΑΡΝΑΚΑΣ	52
19/8/39	39	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΛΕΜΒΟΥΧΩΝ ΛΑΡΝΑΚΑΣ	30
19/8/39	40	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΜΩΣΑΙΚΩΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	32
23/8/39	41	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΜΕΤΑΛΛΩΡΥ- ΧΩΝ ΣΚΟΥΡΙΩΤΙΣΣΑΣ, ΜΑΥ- ΡΟΒΟΥΝΙΟΥ ΚΑΙ ΑΠΛΙΚΙΟΥ	115
2/10/39	42	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΞΥΛΟΥΡΓΩΝ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΛΑΡ- ΝΑΚΑΣ	71
6/10/39	43	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΥΠΑΛΛΗΛΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	92
8/11/39	44	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΚΤΙΣΤΩΝ ΠΑΦΟΥ	62
18/12/39	45	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΕΡΓ. ΚΟΜΒΙΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	59
	46		
11/1/40	47	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΜΕ- ΤΑΦΟΡΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	71

28/3/40	48	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑ- ΤΟΠΟΙΑΣ ΛΕΜΕΣΟΥ	40
28/3/40	49	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓ. ΓΕΩΡΓΙΑΣ ΚΙΤΙΟΥ	100
28/3/40	50	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓ. ΓΕΩΡΙΑΣ ΠΕΡΒΟΛΙΩΝ	47
28/3/40	51	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓ. ΔΡΟΜΟ- ΛΑΞΙΑΣ	33
16/4/40	52	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΚΤΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΤΙΣΤΩΝ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΚΕΡΥΝΕΙΑΣ	90
26/4/40	53	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΜΕ- ΤΑΦΟΡΩΝ ΛΕΥΚΩΣΙΑΣ	115
16/7/40	54	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΥΠΟΔΗΜΑΤΕΡ- ΓΑΤΩΝ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ	40
9/8/40	55	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΓΕ- ΩΡΓΙΑΣ ΜΟΡΦΟΥ	30
9/8/40	56	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΡΑΠΤΕΡΓΑΤΩΝ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ	38
22/8/40	57	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΡΑΠΤΕΡΓΑΤΩΝ ΜΟΡΦΟΥ	40
31/8/40	58	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΑΣΒΕΣΤΟΥ ΚΥΘΡΑΙΑΣ	38
6/9/40	59	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΜΕ- ΤΑΦΟΡΩΝ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ	36
12/10/40	60	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΛΑ- ΤΟΜΕΙΩΝ ΕΠΑΡΧΙΑΣ ΛΕΥ- ΚΩΣΙΑΣ	70
16/11/40	61	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΚΤΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΤΙΣΤΩΝ ΜΟΡ- ΦΟΥ	36
9/12/40	62	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΞΥΛΟΥΡΓΩΝ ΚΕΡΥΝΕΙΑΣ	21
18/1/41	63	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΚΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡ- ΓΑΤΩΝ ΚΤΙΣΤΩΝ ΔΙΚΩΜΟΥ	35
11/3/41	64	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ ΓΕ- ΩΡΓΙΑΣ ΒΑΡΩΣΙΟΥ	100
19/4/41	65	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΑΧΘΟΦΟΡΩΝ ΛΕΜΕΣΟΥ	174
2/7/41	66	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΚΑΡΑΓΩΓΕΩΝ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ	32
16/7/41	67	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΙΔΙΩΤ. ΥΠΑΛΛΗ- ΛΩΝ ΠΑΦΟΥ	19
10/10/41	68	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓ.ΕΡΓΑΤ. ΚΟΜΒΙΩΝ ΛΑΡΝΑΚΑΣ	105
10/10/41	68	ΣΥΝΤΕΧΝΙΑ ΕΡΓ.ΕΡΓΑΤ. ΚΟΜΒΙΩΝ ΛΑΡΝΑΚΑΣ	105

Οι αριθμοί 2,5 και 46 είναι κενοί γιατί σ'αυτούς είναι εγγεγραμμένοι Σύν-
δεσμοί Εργοδοτών.

Εγγραφή Συντεχνιών από την ψήφιση του Νόμου μέχρι την Β' Παγκόσμια Συνδιάσκεψη (1941). Πηγή: ΠΣΕ-ΠΕΟ

Literacy and Elementary School Pupils, 1901–1946.

Year :	1946	1931	1921	1911	1901
Persons able to read and write :					
Males (all ages)	145,452	102,065	76,220	53,841	No data
Females (all ages)	96,839	55,063	32,413	17,044	No data
Pupils enrolled in Elementary Schools* :					
Boys	32,963	30,893	27,254	21,807	15,558
Girls	27,398	21,917	16,092	10,025	5,373

* Including infant schools in 1931 and before.

Πηγή: Cyprus, Census of Population and Agriculture 1946, Λευκωσία 1949

Women in occupations—Comparative Table 1911 to 1946.

Occupation.	1946	1931	1921	1911
All occupations	31,740	35,833	27,576	25,813
Agricultural workers and general labourers	12,223	14,734	7,481	7,289
Weavers	4,815	6,177	9,727	10,113
Lacemakers	1,135	3,077	2,462	2,397
Dressmakers and Seamstresses	4,348	3,352	3,413	1,935
Domestic servants	2,248	3,719	2,074	1,650
Teachers, Nurses, Midwives	1,260	4,774	2,419	2,429
All other occupations	5,711			

Women earners, full-time and part-time for the year 1946

Occupation.	Full-time workers.	Part-time and home workers.
All occupations	11,337	20,403
Agricultural workers and general labourers	3,434	8,789
Weavers, Lace-makers	1,070	4,880
Dressmakers, Seamstresses	1,248	3,100
Teachers, Nurses, Midwives	846	414
Domestic servants	1,842	406
All other occupations	2,897	2,814

Πηγή: Cyprus, Census of Population and Agriculture 1946, Λευκωσία 1949

(i) SUMMARY OF OCCUPATIONS (BOTH SEXES).

ORDERS AND CLASSES.										Total earners (both sexes)
A.	AGRICULTURAL OCCUPATIONS									61,849
B to E.	NON-AGRICULTURAL OCCUPATIONS									103,573
B.	I.	General Labourers and unspecified workers								16,702
C.		<i>Craftsmen, Miners, Workers in Manufacture, Construction, Transport, etc.</i>								53,060
	II.	Forest workers								1,071
III.	Fishing and Hunting workers								522	
IV.	Mine workers								2,018	
V.	Quarry workers								662	
VI.	Manufacturing and Repair workers and craftsmen								—	
	(a)	Workers in Food (Millers, Bakers, etc.)						2,011	} 35,266	
	(b)	Workers in Wines, Spirits and Beer						361		
	(c)	Workers in Non-alcoholic drinks						109		
	(d)	Workers in Carobs						70		
	(e)	Workers in Tobacco						324		
	(f)	Workers in Soap, Matches, Oils, Wax						357		
	(g)	Workers in Wood-work						4,268		
	(h)	Workers in Wicker-work						685		
	(i)	Workers in Printing, Photography						427		
	(j)	Workers in Tannery and Leather work						273		
	(k)	Workers in Textiles (Spinners, Weavers, etc.)						5,539		
	(l)	Workers in Lace and Embroidery						1,173		
	(m)	Workers in Clothing (Tailors, Dressmakers, Dyers)						7,148		
	(n)	Workers in Footwear						5,155		
	(o)	Workers in Pottery, Bricks and Tiles						540		
	(p)	Metal workers						1,994		
	(q)	Mechanics						1,493		
	(r)	Goldsmiths, Watchmakers...						235		
	(s)	Workers in Buttons						579		
	(t)	Workers in Artificial Teeth and other manufactures						173		
	(u)	Packers, etc.						394		
	(v)	Apprentices						1,598		
VII.	Building and Construction workers								5,897	
VIII.	Water, Electricity and Refuse Disposal workers								826	
IX.	Transport and Storage workers :—									
	(a)	Animal Transport						2,136	} 6,363	
	(b)	Road Transport						3,092		
	(c)	Rail Transport						194		
	(d)	Air, Sea Transport and Storage						941		
X.	Occupations in Posts, Telegraphs and Telephones								435	
D.	<i>Workers in Commerce, Professions, Domestic and Personal Services and Clerical Work :</i>								24,791	
XI.	Merchants, Shopkeepers, Street-traders, etc.								6,916	
XII.	Workers in Banking, Insurance, etc.								360	
XIII.	Workers in Education and Social Work								1,947	
XIV.	Medical workers								1,459	
XV.	Workers in Law								254	
XVI.	Church workers								750	
XVII.	Workers in Antiquities, Art, Journalism, etc.								83	
XXVIII.	Surveyors, Engineers, Chemists, Accountants, etc.								227	
XIX.	Hotel, Catering and Domestic workers								7,256	
XX.	Workers in Hairdressing, Laundry and Personal Services								2,289	
XXI.	Workers in Entertainment								563	
XXII.	Clerical workers								2,687	
E.	<i>Government and Local Administration and Armed Forces</i>								9,020	
XXIII.	Government officials								1,737	
XXIV.	Officials of other Governments								10	
XXV.	Police and Prisons								1,103	
XXVI.	Armed Forces								5,325	
XXVII.	Municipal and Village officials (including Rural Constables)								845	

Πηγή: Cyprus, Census of Population and Agriculture 1946, Λευκωσία 1949

ΤΟ ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΠΕΟ ΚΑΙ ΤΟΥΡΚΟΚΥΠΡΙΑΚΩΝ ΣΥΝΤΕΧΝΙΩΝ ΤΟ 1948

Η Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία (ΠΕΟ) και η
Κ Ε των Τουρκικών Συντεχνιών Κύπρου (ΚΤΙΒΚ) συνεφώνησαν

Να διαδηλώσουν την ειλικρινή επιθυμία τους όπως δημιουργήσουν
σχέσεις στενής συνεργασίας και αμοιβαίας βοήθειας στην δράση
τους για την οικονομική και κοινωνική πρόοδο της εργατικής τάξης.
Να διαδηλώσουν την σταθερή πίστη τους πως δίχως ενότητα μεταξύ

των εργατών και των οργανώσεων τους, ο αγώνας για τη βελτίωση
του βιοτικού τους επιπέδου γίνεται πολύ δύσκολος.

2. (α) Να συστήσουν μικτές Ελληνοτουρκικές συντεχνιακές επιτροπές
για κείνα τα επαγγέλματα για τα οποία υπάρχουν δύο συντεχνίες, μια
κάτω από την ΠΕΟ και μια κάτω από την ΚΤΙΒΚ. Οι μικτές αυτές
επιτροπές θάναί μέσο προώθησης του πνεύματος της συνεργασίας
και της ενότητας ανάμεσα στους Έλληνες και τους Τούρκους
εργάτες.

Τα καθήκοντα των επιτροπών αυτών θάναί τα ακόλουθα:

- I. Να μελετούν τα εργατικά προβλήματα του επαγγέλματος τους
και να προετοιμάζουν τη λύση των προβλημάτων αυτών με
κοινό αγώνα.
- II. Να μελετούν τις εργατικές διαφορές στις οποίες ενδιαφέρονται
κι οι Έλληνες και οι Τούρκοι εργάτες και να αποφασίζουν τη
γραμμή που θα ακολουθήσουν για τη διευθέτησή τους.
- III. Να μελετούν τις εργατικές διαφορές στις οποίες ενδιαφέρονται
είτε μόνο Έλληνες είτε μόνο Τούρκοι εργάτες και να
οργανώνουν την ηθική κι υλική ενίσχυση του αγώνα.

(β) Οι μικτές αυτές επιτροπές αποτελούνται από ίσο αριθμό
Ελλήνων και Τούρκων και οι αποφάσεις τους είναι έγκυρες αν
εγκριθούν τόσο από την πλειοψηφία των Ελληνικών όσο και των
Τουρκικών μελών.

(γ) Η οργάνωση των επιτροπών αυτών με κανένα τρόπο δεν
επηρεάζει την ανεξαρτησία και την κυριαρχικότητα των
Συντεχνιών. Οι Συντεχνίες είναι ελεύθερες να δεχθούν ή όχι τις
αποφάσεις των μικτών επιτροπών, αλλά τόσο το ένα όσο και το
άλλο συμβαλλόμενο μέρος διακηρύττουν πως στις αποφάσεις τους
θα καθοδηγούνται πάντα από την επιθυμία να προστατέψουν και να
προωθήσουν τα εργατικά συμφέροντα.

3. Να συστήσουν επαρχιακές μικτές Ελληνοτουρκικές Συντεχνιακές Επιτροπές που να αποτελούνται από ισάριθμα Ελληνικά και Τουρκικά μέλη. Σκοπός τους θάναι:

I. Να μελετούν τα προβλήματα που απασχολούν όλους τους εργάτες της Επαρχίας.

II. Να μελετούν τις εργατικές διαφορές που θα παραπέμπονται σ' αυτές τις μικτές Ελληνοτουρκικές Συντεχνιακές Επιτροπές.

III. Να μελετούν διαφορές μεταξύ Συντεχνιών και να προσπαθούν να τις διευθετούν προς το συμφέρον των εργατών και της ενότητας του εργατικού κινήματος.

4. Να συστήσουν πάνω από τις Επαρχιακές μικτές Ελληνοτουρκικές Επιτροπές την Παγκύπρια Ελληνοτουρκική Εεπιτροπή Εργατικής Ενότητας, που θάχει σα σκοπό της:

I. Να μελετά τα προβλήματα των Κυπρίων εργατών, και να προετοιμάζει τη λύση του με κοινό αγώνα.

II. Να μελετά διαφορές μεταξύ Συντεχνιών και να προσπαθεί να τις διευθετά προς το συμφέρον των εργατών και της ενότητας του εργατικού κινήματος.

III. Να μελετά το ζήτημα της στενότερης σύσφιξης των φιλικών σχέσεων της Ελληνικής και της Τουρκικής κοινότητας της νήσου.

5. Να καταδικάσουν την προπαγάνδα του ενός ενάντια στον άλλο σαν καταστροφική και αντίθετη με τα πραγματικά συμφέροντα της εργατικής τάξης. Αυτό δεν σημαίνει πως καταδικάζουν της εποικοδομητική και καλόπιστη κριτική.

6. Να καταδικάσουν το φυλετικό μίσος και τη φυλετική διάκριση από οπουδήποτε και αν προέρχεται, σαν όπλο στα χέρια των

εκμεταλλευτών για τη διάσπαση της εργατικής τάξης και τη διατήρηση της κάτω από την οικονομική εκμετάλλευση και την κοινωνική καταπίεση.

7. Να συντάξουν κανονισμούς που να προνοούν για τα ακόλουθα ζητήματα:

- (α) Την οργάνωση των ανοργάνωτων εργατών που απασχολούνται σε επαγγέλματα για τα οποία υπάρχουν δυο Συντεχνίες μια της ΠΕΟ και μια της ΚΤΙΒΚ.
- (β) Την οργάνωση εργατών που αποβλήθηκαν από άλλες Συντεχνίες.
- (γ) Την οργάνωση εργατών που προηγουμένως ήσαν μέλη άλλης Συντεχνίας.
- (δ) Την διευθέτηση διαφορών μεταξύ Συντεχνιών.
- (ε) Την μελέτη οποιουδήποτε άλλου ζητήματος που γενιέται μέσα από την κοινή δράση.

8. Να κάλεσουν μικτές γενικές συνελεύσεις Ελλήνων και Τούρκων εργατών σε κάθε πόλη της νήσου με σκοπό να τονιστεί η σημασία της οργάνωσης των εργατών και της ενότητας και της συνεργασίας μεταξύ των εργατικών οργανώσεων.

Για την ΠΕΟ

Α. ΖΙΑΡΤΙΔΗΣ
Γ. Γραμματέας

Για την ΚΤΙΒΚ

Α. ΤΟΥΝΤΖΑΗ
Γ. Γραμματέας

Λευκωσία, 8/1/48"

ΕΡΓΑΤΕΣ, ΑΓΡΟΤΕΣ, ΠΡΟΣΟΧΗ!

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΕΡΓΙΑΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΩΝ ΤΗΣ Κ.Μ.Ε.

Ἡ Κυπριακὴ Μεταλλουργικὴ Ἑταιρεία δι' εἰδικὰ ἀνακοινωθέντα της, τὸ ὅποιον ἐκυκλοφόρησεν εἰς φυλλάδιον εἰς πολλὰ χωρία τὴν 28/1/1948, ἀναφέρει ὅτι :

α) Πολλοὶ ἐργάτες τῆς ΚΜΕ ἐδείξαν ἐπιθυμίαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν ἐργασίαν των.

β) Ἡ ΚΜΕ δὲν ἔχει πρόθεσιν νὰ διαπραγματευθῇ περαιτέρω μετὰ τῆς συντεχνίας μας πάνω στὰ αἰτήματά, καὶ

γ) Ἡ Ἑταιρεία θὰ δεχθῇ στὶς ἐργασίες της ὅσους ἐκ τῶν ἐργατῶν της ἐπιθυμοῦν νὰ ἐπιστρέψουν εὐπὶ τὸν πρῶτον γουόμενον ὁδόν.

Τὸ πὶν πάνω ἀνακοινωθέν ἐπιδικαίως νὰ ἐξαπατήσει τὴν Κοινὴν Γνώμην καὶ νὰ παρουσιάσῃ τοὺς Μεταλλουργοὺς ὅτι ἐκλιπαροῦν τὴν ΚΜΕ νὰ τοὺς ἐπαναπροσλάβῃ στὶς ἐργασίες της, ἐνῶ αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀσύστατον ψεῦδος καὶ ἀπόπειρα πρὸς διάσπασιν τῶν ἀπεργῶν. Ἡ ἀπεργιακὴ ἐπιτροπὴ ἀνακοινώνει ἐπί τοῦτο οἱ ἀπεργοὶ παρμένον προσηλωμένοι στὴν Συντεχνία τὸν ἥθειαν καὶ εἶναι ἀποφασισμένοι νὰ ΜΗ ΕΠΙΣΤΡΕΦΟΥΝ ΣΤΙΣ ΔΟΥΛΕΙΕΣ ΤΗΣ Κ.Μ.Ε., ἐκτὸς ἐὰν αὐτὴ ἱκανοποιήσῃ τὰ αἰτήματά τους.

Ἡ δήλωσις τῆς ΚΜΕ ὅτι δὲν προτίθεται νὰ διαπραγματευθῇ πιά μετὰ τῆς Συντεχνίας μας πάνω στὰ αἰτήματά πιστοποιεῖ ἀκόμα μᾶλλον τὴν διαπίστωση τῶν Συντεχνιακῶν μας Ὁργανώσεων γιὰ τὴν οὐδίαστικὴν καὶ ἀντεργατικὴν πολιτικὴν τῆς ἑξῆς Ἀμερικανικῆς αὐτῆς Ἑταιρείας. Ἡ ἀπεργιακὴ ἐπιτροπὴ ἀντιθέτως μετὰ τὴν ΚΜΕ-διακηρύττει ὅτι εἶναι πάντοτε ἑτοιμὴ γιὰ περαιτέρω διαπραγματεύσεις μετὰ τὴν Διεύθυνσιν τῆς ΚΜΕ. Ἐφ' ὅσον ὁμως συνεχίζεται ἡ σημερινὴ ἀδιόλαστικὴ τακτικὴ ἀπὸ μέρους τῆς Ἑταιρείας, ἡ ἀπεργιακὴ ἐπιτροπὴ μας, μετὰ τοὺς μεταλλουργοὺς θὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα τους ὡς

τοῦ ἐξαγαγῶσιν τὴ Διεύθυνσιν τῆς ΚΜΕ ἀπὸ τῶν ἐργατῶν νὰ διαπραγματευθῇ μετὰ τῆς Συντεχνίας μας, ἀλλὰ καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰ δίκαια αἰτήματά μας.

Ἡ ΚΜΕ αὐταπατάται ἐὰν πιστεύῃ ὅτι οἱ ἐργάτες τῆς ἡ οἰοῦντο ἄλλος ἐργάτης στὴν Κύπρον θὰ θελήσῃ νὰ ἐπιστρέψῃ στὶς δουλειὰς της κάτω ἀπὸ τοὺς προηγουμένους ὁρους δουλειᾶς, ποὺ σημαίνουν πείναν, ἐξασθίωσιν καὶ ὑποσιτισμὸν. ΚΑΝΕΝΑΣ ΑΠΕΡΓΟΣ ἢ ἌΛΛΟΣ ΕΡΓΑΤΗΣ ΔΕ ΘΑ ΕΠΙΣΤΡΕΦΕΙ ΣΤΙΣ ΔΟΥΛΕΙΕΣ ΤΗΣ Κ.Μ.Ε., ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἀρνεῖται τὴν ἱκανοποίησιν τῶν αἰτημάτων τῶν ἐργατῶν της.

Ἡ ἀπεργιακὴ ἐπιτροπὴ καλεῖ τοὺς τοὺς Μεταλλουργοὺς καὶ γενικά τοὺς ἐργάτες νὰ μὴ δίδουν πίστη στὰ διάφορα ἀντεργατικὰ ἀνακοινωθέντα, τῆς διαφόρων διαδόσεων τῶν πρακτικῶν τῆς ΚΜΕ ἢ σὲ διάφορα παραπλανητικὰ καὶ διασποστικὰ δημοσιεύματα, ἀλλὰ νὰ παρακολουθοῦν τακτικὰ τὰ συντεχνιακὰ ἀνακοινωθέντα καὶ τῆς συντεχνιακῆς ἀποφάσεως.

Μεταλλουργοὶ !
ΜΗΝ ΓΕΛΑΣΘΕΙΤΕ νὰ ἐπιστρέψετε στὶς δουλειὰς τῆς ΚΜΕ χωρὶς ἀπόφασιν καὶ ἐντολὴν τῶν συντεχνιακῶν σας ὁργανώσεων.
Ἐργάτες καὶ Ἀγρότες τῆς Κύπρου,

ΜΗΝ ΠΛΗΣΙΑΣΕΤΕ τὴν περιοχὴ τῆς ΚΜΕ γιὰ δουλειὰ γιὰτί σ' αὐτὴν ἀντὶ ψαμὶ θὰ ὀρῇ μὴν κόλασιν πείνας καὶ ἐξασθίωσης.

ΜΑΚΡΥΑ ΛΟΙΠΟΝ ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΙΝΟΥΤΑΥΡΟ ΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΕΙΩΝ. Ἐνισχύσατε ὅλοι σας μετὰ περισσότερο φανατισμὸν τὸν δίκαιον ἀγῶνα τῶν μεταλλουργῶν.

ΖΗΤΩ Ο ΑΓΩΝΑΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΩΝ ΤΗΣ ΚΜΕ.

Ἡ ΑΠΕΡΓΙΑΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Κ. Μ. Σ. Madencilerinin grev hey'eti tebliği.

28.1.48 tarihinde Kıbrıs Madencilik Şirketinin neşredip bir çok köylere yayınladığı tebliğde bildiriyor ki :-

(a) K. M. Ş. nin bir çok işçileri işlerine dönmek için müraعات ettiler.

(b) K. M. Ş. işçi Birlikleriyle dilekçeleri müzakere ederek tatbik etmek niyetinde değildir.

(c) Şirket ESKİ ŞARTLARLA işe dönmek isteyen işçileri işe kabul edecektir.

Yukarıdaki tebliğ halkın umumî efkârını hastırmak, Madencilerin K. M. Ş. nin tarafları olduklarını göstermek ve onları işlerine döndürmek maksadıyla neşredilmiştir. Halbuki bu doğrundan doğruya yalan ve grevi kırmak maksadıyla yapılmıştır Grev Hey'eti bildirir ki bütün grevlerin Birliklerine emniyetleri vardır ve işçileri yerine getirilmedikçe K. M. Ş. işlerine dönmeyecektir.

K. M. Ş. nin, işçileri Birliklerle müzakere etmek niyetinde olmadığını işaret etmesi, bu yabancı Amerikan Şirketinin işçi teşkilatlarının ve işçi aleyhindeki siyasetinin değişmediğini bir defa daha göstermektedir. Grev heyeti K. M. Ş. nin aksine olarak—K. M. Ş. Madürlüğü ile işçiler hakkında müzakere etmeye daima hazır olduğunu bildirir. Mademki Şirket bütün aleyhimize hareket eder, Grev hey'eti ve bütün işçiler, K. M. Ş. Madürlüğü, Birlikleri-

miş müzakereye girip haklı isteklerimizi kabul edinceye kadar, mücademize devam edeceğiz.

K. M. Ş. işçilerinin veya başka herhangi bir Kıbrıs işçisinin eski şartlar tahtında kendisinin işlerine gideceğini zannediyorsa yanlır. Mademki işçilerinin isteklerini vermekten imtina eder HİÇ BİR GREVLİYEYA BAŞKA BİR İŞÇİ K. M. Ş. İŞLERİNE DÖNMEYECEKTİR.

Grev hey'eti yapılan işçi aleyhindeki nesriyate, K. M. Ş. adamlarının şâyediklerine ve mütevellit karıştıcı ve parçalayıcı nesriyatına inanmamalarını ve fakat daima Birlik tebliğlerine ve kararlarına dikkat etmelerini bütün Madencilere ve işçilere tavsiye eder.

Madenciler :

Birlik teşkilatınızın kararı olmadan KANIP K. M. Ş. işlerine gitmeyiniz.

Kıbrıs işçi ve çiftçileri :

K. M. Ş. inde iş almak için o tarafa gitmeyiniz : çünkü Orada ekmek yerine, eçlik ve sefalet bulacaksınız.

NETİCE OLARAK MADEN HAVZASINDAN ÜZAGA GİDİNİZ.

Hepiniz madencilerin haklı mücademesini destekleyiniz.

Yaşasın K. M. Ş. Madencilerinin mücademesi.

K. K. Ş. MADENCİLERİ GREV HEY'ETİ.

The following table shows the distribution of employees trade unions and their membership by groups:—

Year (31st December)	Pancyprian Federation of Labour (" Old " Trade Unions).		Cyprus Workers Confederation (" New " Trade Unions).		Turkish		Civil Service (a)		Others		Total	
	Trade Unions	Membership	Trade Unions	Membership	Trade Unions	Membership	Trade Unions	Membership	Trade Unions	Membership	Trade Unions	Membership
1949 ..	31	9,447	61	3,599	7	160	—	—	9	395	108	13,601
1950 ..	32	8,924	52	2,625	5	131	—	—	9	386	98	12,066
1951 ..	39	10,281	54	2,270	6	130	—	—	7	252	106	12,933
1952 ..	42	12,540	56	2,702	8	444	4	2,930	8	408	118	19,024
1953 ..	47	14,427	54	2,123	9	477	4	2,697	12	1,556	126	21,280
1954 ..	48	18,085	56	2,882	10	740	4	3,154	11	1,805	129	26,666

(a) Civil Service unions may obtain exemption from registration under the Trade Unions Law.

Complete data are not available for the years 1949-1951.

(b) There are three Associations of employers with a membership of 88.

Πηγή: Cyprus, Annual Reports for 1954, Λευκωσία, 1955